STEFAN ZWEIG DÜNÜN DÜNYASI

"AKLIN VE SAĞDUYUNUN
KİTLELERİN DUYGULARINA KARŞI
İHANETİYLE SAVAŞACAKTIM."

STEFAN ZWEIG

DÜNÜN DÜNYASI

14. BASKI
Çeviri: KASIM EĞİT - YADİGAR EĞİT
can modern

STEFAN ZWEIG

DÜNÜN DÜNYASI

BİR AVRUPALININ ANILARI

Can Modern

Dünün Dünyası, Stefan Zweig
Almanca aslından çevirenler: Kasım Eğit - Yadigar Eğit
Die Welt von Gestern: Erinnerungen eines Europäers
© 1985, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 1985
14. basım: Kasım 2019, İstanbul
Bu kitabın 14. baskısı 3000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Emrah Serdan
Editör: Yeşim Tükel
Düzelti: Burçak Başpınar, Mert Tokur
Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi No: 3 Kat: 2
Topkapı-Zeytinburnu
Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-3343-7

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 43514

STEFAN ZWEIG

DÜNÜN DÜNYASI

BİR AVRUPALININ ANILARI

OTOBİYOGRAFİ

Almanca aslından çevirenler

KASIM EĞİT - YADİGAR EĞİT

can

Stefan Zweig'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Amok Koşucusu, 1990
Yarının Tarihi, 1991
Lyon'da Düğün, 1992
İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar, 1995
Joseph Fouché, 1996
Günlükler, 1997
Satranç, 1997
Değişim Rüzgârı, 1998
Amerigo, 2005
Marie Antoinette, 2006
Sabırsız Yürek, 2006
Rotterdamlı Erasmus, 2008
Balzac, 2009
Macellan, 2010
Hayatın Mucizeleri, 2011
Montaigne, 2012
Vicdan Zorbalığa Karşı ya da Castellio Calvin'e, 2014
Üç Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevski, 2015
Mary Stuart, 2016
Şeytanla Savaş: Hölderlin, Kleist, Nietzsche, 2017
Kendi Hayatını Yazan Üç Yazar: Casanova, Stendhal, Tolstoy, 2017
Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu - Bir Kadının Hayatından 24 Saat, 2017
O Muydu?, 2018
Bir Kalbin Çöküşü, 2018
Olağanüstü Bir Gece, 2019
Émile Verhaeren, 2019

STEFAN ZWEIG, 1881'de Viyana'da doğdu. Avusturya, Fransa ve Almanya'da öğrenim gördü. Savaş karşıtı kişiliğiyle dikkat çekti. 1919-1934 yılları arasında Salzburg'da yaşadı, Nazilerin baskısı yüzünden Salzburg'u terk etmek zorunda kaldı. 1938'de İngiltere'ye, 1939'da New York'a gitti, birkaç ay sonra da Brezilya'ya yerleşti. Önceleri Verlaine, Baudelaire ve Verhaeren çevirileriyle tanındı, ilk şiirlerini ise 1901'de yayımladı. Çok sayıda deneme, öykü, uzun öykünün yanı sıra büyük bir ustalıkla kaleme aldığı yaşamöyküleriyle de ünlüdür. Psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu yoğun ilgi, Zweig'ın derin karakter incelemelerinde ifade bulur. Özellikle tarihsel karakterler üzerine yazdığı yorumlar ve yaşamöyküleri, psikolojik çözümlemeler bakımından son derece zengindir. Zweig, Avrupa'nın içine düştüğü siyasi duruma dayanamayarak 1942'de Brezilya'da karısıyla birlikte intihar etti.

KASIM EĞİT, 1948'de Adana'da doğdu. Doktorasını 1978 yılında Almanya'da Ruhr Üniversitesi'nde yaptı. Edebiyatbilim ve çeviribilim uzmanı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi eski dekanı ve Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü eski başkanı ve öğretim üyesi. Friedrich Dürrenmatt'ın *Duruşma Gecesi*, Stefan Zweig'ın *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar, Değişim Rüzgârı* ve *Mary Stuart*, Heinrich Böll'ün *Frankfurt Dersleri* ve *Melek Sustu*, Theodor Fontane'nin *Effi Briest*, Thomas Mann'ın *Buddenbrooklar*, *Değişen Kafalar* ve *Dolandırıcı Felix Krull'un İtirafları* adlı yapıtları dilimize kazandırdı.

YADİGAR EĞİT, 1951'de İstanbul'da doğdu. Yüksek öğrenimini Ruhr Üniversitesi ve Ege Üniversitesi'nde tamamladı. Dilbilim ve Çeviribilim uzmanı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi. Heinrich Böll'ün *Solgun Köpek* ve *Melek Sustu*, Thomas Mann'ın *Buddenbrooklar, Değişen Kafalar* ve *Dolandırıcı Felix Krull'un İtirafları*, Stefan Zweig'in *Mary Stuart* adlı yapıtlarını dilimize kazandırdı.

"Zamana bizi aradığı yerde rastlayalım."

Shakespeare, *Cymbeline*

İçindekiler

Önsöz 13
Güvenli Dünya 19
Önceki Yüzyılda Eğitim 50
Eros Matutinus 93
Universitas Vitae 120
Paris, Ebedî Gençlik Şehri 158
Kendimi Bulma Yolunda Yürüdüğüm Dolambaçlı Yollar 196
Avrupa'dan Dışarıya 216
Avrupa Üzerindeki Parıltı ve Gölgeler 231
1914 Savaşı'nın İlk Anları 255
Düşünsel Kardeşlik Uğruna Verilen Savaşım 281
Avrupa'nın Kalbinde 300
Avusturya'ya Dönüş 329
Yeniden Dünyada 355
Güneşin Batışı 379
İncipit Hitler 415
Can Çekişen Barış 449

Önsöz

Kendimi önemli bir kişi olarak görmediğim için yaşamöykümü başkalarına anlatmak bana hiçbir zaman cazip gelmemiştir. Ana kahramanı, daha doğrusu odak noktası ben olan bir kitap yazma yürekliliğini gösterebilmem için, tek bir kuşağın yaşamak zorunda kaldığı olaylardan, felaketlerden ve çetin sınavlardan çok daha fazlası gerekliydi. Yazdıklarımla kendimi öne çıkarmayı hiç düşünmedim, ben olsa olsa slaytlı bir sunum sırasında açıklama yapan bir kişi gibi yazıyorum; zaman resimleri ortaya koyuyor, bense onlara sadece sözcükleri ekliyorum; anlattıklarım aslında *benim* kendi yazgım olmayacak, aksine bütün bir kuşağın, tarih boyunca hiçbir kuşağın çekmediği kadar büyük acılar çeken bir kuşağın yazgısı olacak. Hepimizin, hatta en küçük ve en önemsiz olanımızın bile iç dünyası, Avrupa kıtamızda sürekli yaşanan, yanardağ patlamaları kadar şiddetli sarsıntılarla altüst edildi. Ben bütün bu sayısız patlama ve sarsıntıların arasında kendimde tek bir üstünlük görüyorum, o da yer sarsıntılarının en şiddetlilerinin olduğu yerde bir Avusturyalı, bir Yahudi, bir yazar, bir hümanist ve barışsever olarak bulunmuş olmaktan kaynaklanan üstünlüktür. Bütün bu patlamalar ve sarsıntılar benim evimi ve varlığımı üç kez yerle bir edip eskiyle, geçmişimle olan bütün bağlarımı kopardı ve beni acımasızca çok iyi tanıdığım bir boşluğa, "Ne yapayım, nereye gideyim?" boşluğuna fırlatıp attı. Ama ben bundan şikâyetçi değildim; çünkü tam da yersiz yurtsuz kalan biri yeni bir düşünce yapısıyla özgürleşir; sadece hiçbir şeyle bağı kalmamış insanlar artık hiçbir şeyden çekinmezler. Böy-

lece geçmişi ve geçmişte yaşananları olduğu gibi anlatmanın en azından başlıca koşulunu, yani içtenlik ve tarafsızlığı yerine getirebileceğimi umuyorum.

İşte ben bütün köklerinden, hatta bu kökleri besleyen topraklardan koparılmış biri olarak bu dönemleri tüm çıplaklığıyla yaşayan ender kişilerden biriyim. 1881 yılında büyük ve görkemli bir imparatorluk olan Habsburg monarşisinde dünyaya geldim, ama siz onu harita üzerinde boşuna aramayın çünkü arkasında hiçbir iz bırakmadan silinip gitti. Viyana'da, uluslar üstü bir anlayışın hüküm sürdüğü o iki bin yıllık metropolde büyüdüm ama bir Alman vilayetine dönüşmeden önce, cinayet suçu işlemiş bir cani gibi oradan ayrılmak zorunda kaldım. Edebî eserlerim, yazıldığı dille birlikte yakılıp kül oldu, oysa kitaplarım o ülkede milyonlarca okura ulaşmış, onların dostluğunu kazanmıştı. Ben şimdi hiçbir yere ait değilim, her yerde bir yabancı ve en iyi ihtimalle bir konuk durumundayım. Kendime vatan olarak seçtiğim Avrupa'yı da sürdürülen kardeş savaşlarında kendi kendini baltalarcasına ikinci kez darmadağın olduğundan beri, bütünüyle kaybettim. Tarihin akışı içinde aklın yenik düşmesine, şiddetin en vahşi zaferine tanıklık etmek zorunda kaldım. Sahip olduğumuz yüksek düşünce düzeyinden böylesine bir ahlaki çöküntü içine düşmek başka hiçbir kuşağın başına gelmemiştir, bunu övünçle değil, utançla kaydediyorum. Sakalımın çıkmaya başlamasından saçıma ilk akların düşmesine kadarki kısacık dönemde, sadece elli yılda, başka zamanlarda on kuşağın yaşayacağı köklü değişimler ve dönüşümler oldu. Ve bunlar bize çok ama çok ağır geldi. Bugünüm dünlerimden, yükselişlerim ve yıkılışlarım birbirinden o kadar farklı ki, zaman zaman tek bir yaşam değil de, birbirinden tamamen farklı yaşamlar sürdürdüğümü düşündüğüm oluyor. Çünkü üstünde düşünmeden, "Hayatım," dediğimde, hemen arkasından, "Hangi hayatın?" diye kendi kendime sormadan edemiyorum. Dünya savaşlarından önceki mi? Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki mi, İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki mi, yoksa bugünkü hayatım mı? Bazen, "Evim," dediğimi fark ediyorum, ama vaktiyle oturduğum evlerden hangisini kastettiğimi, Bath'daki evimizi mi, ya da Salzburg'dakini mi, yoksa Viyana'daki aile ocağımızı mı kastettiğimi bilemiyorum. Ya da, "Bizde," derken, İngilizlere ve Amerikalılara ne kadar az aitsem, aslında yurdumun insan-

larına da o kadar az aidim; oralarla artık organik bir bağımın kalmadığını, ama burayla da tam olarak bütünleşmediğimi anımsadığımda ister istemez içim ürperiyor. Hislerim, doğup büyüdüğüm dünya ile bugünün dünyasının ve ikisinin arasındakinin birbirlerinden tamamen farklı dünyalara dönüştüğünü söylüyor bana. Benden daha genç dostlarıma Birinci Dünya Savaşı öncesi yaşananları anlatırken şaşkınlık içinde sordukları sorulardan, benim için olağan gerçekler sayılan şeylerin, onlar için tarihsel bir olay ya da aklın almayacağı bir şey olduğunu anlıyorum. İçimdeki gizli duygu, onlara hak vermem gerektiğini söylüyor: Çünkü bugünümüzle dünümüz ve önceki günümüz arasındaki bütün köprüler yıkılmış bulunuyor. Bizzat ben bile tek bir yaşamın –kuşkusuz çok büyük tehlikelerle ve zorluklarla dolu bir yaşamın– daracık mekânına böylesine çok ve değişik olayların sıkıştırılmasına şaşırmadan edemiyorum; üstelik bunları atalarımın yaşam biçimleriyle karşılaştırınca, daha çok şaşırıyorum. Babam, büyükbabam ne görmüşlerdi ki? Hepsinin hayatları tekdüzeydi. Başından sonuna kadar tek bir hayat sürdüler. Yükselişleri, çöküşleri, sarsıntıları ve tehlikeleri olmayan, küçük gerilimler ve dikkat çekmeyen geçişlerden ibaret bir yaşam biçimiydi onlarınki. Zamanın dalgası onları hep aynı uyumla beşikten mezara kadar, rahat ve sessiz bir şekilde taşıdı. Aynı ülkede, aynı şehirde ve hatta çoğu kez aynı evde yaşayıp gittiler. Dış dünyada olup bitenler, sadece gazete sütunlarında gözlerine çarpıyor, odalarının kapısından içeri girmiyordu. Kuşkusuz onların zamanında da bir yerlerde savaş oluyordu ama bugünün boyutlarıyla karşılaştırılınca bunlar küçük küçük savaşlardı, sınırdan çok uzakta oluyor, top sesleri duyulmuyor, yarım yıl sonra da tarihin sayfalarında kuru bir yaprak olup unutulup gidiyor ve eski hayat kaldığı yerden yeniden başlıyordu. Ama bizim kuşak için hiçbir şeyin geri dönüşü olmadı, geçmişten bize hiçbir şey kalmamıştı, hiçbir şey geri gelmiyordu; eskiden her ülkeye, her yüzyıla çok tutumlu davranan tarih, bizleri bütünüyle olayların içine sürüklüyordu. Bir kuşağın başına belki bir ihtilal, bir başka kuşağın başına bir hükümet darbesi, üçüncü bir kuşağın başına bir savaş gelmiştir, dördüncü bir kuşak sadece açlık ve sefaletle, beşinci bir kuşak ise devlet iflasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bazı şanslı ülkeler ve kuşakların bütün bu yaşananlardan haberi bile olmamıştır.

Ama bugün altmışına gelmiş ve aslında yaşanacak bir parçacık ömrü kalmış bizler, neler görmedik, neler çekmedik, neler yaşamadık ki! Akla gelebilecek her türlü felaketle dolu bir kataloğu başından sonuna kadar okuduk (ama yine de son sayfasına gelemedik). Ben tek başıma insanlığın en büyük iki savaşını yaşadım, hatta başka başka cephelerde, birini Alman cephesinde, ötekini karşı cephede yaşadım. Bireysel özgürlüğümün en yüksek basamağına ve biçimine savaştan önce ulaştım ama sonra yüzlerce yıldan beri en derindeki basamağını da tanımış oldum, yüceltildim ve horlandım, özgür oldum ve özgürlüğümü kaybettim, zengin oldum ve yoksulluğa düştüm. Mahşerin tüm solgun atları yaşamımın üzerinden geçti: Devrimler ve açlık, paramızın değer kaybetmesi ve terör, salgın hastalıklar ve göçler gibi büyük felaketler atlattım; büyük kitle ideolojileri gözlerimin önünde gelişip yayıldı, İtalya'da faşizmin, Almanya'da nasyonal sosyalizmin, Rusya'da Bolşevizmin iktidara gelişini gördüm, ama bütün bunların hepsinden çok daha tehlikeli, bütün bulaşıcı hastalıkların başı olan ve Avrupa'mızın çiçekler gibi açan kültürünü zehirleyen nasyonalizmin ortaya çıkışını gördüm. İnsanoğlunun hiç beklenmedik bir şekilde, çoktan beri unutulduğu sanılan barbarlığın ve onun bilinçli ve programlı insanlık düşmanı dogmalarının tuzağına düşürülmesine çaresizce tanıklık etmek zorunda kaldım. Yüzyıllardan beri ilan edilmemiş savaşlar, toplama kampları, işkenceler, toplu soygunlar ve savunmasız şehirlerin bombalanması gibi son elli kuşağın hiçbirinin yaşamadığı ve dilerim ileride de yaşamak zorunda kalmayacağı en iğrenç vahşiliklere tanık olduk. Ama bu süreç içinde bütün bu yaşadıklarımın tersini de gördüm. Dünyamızı ahlaki bakımdan bin yıl geriye götüren aynı insanlık, teknikte ve tinsel düşüncede hayal bile edilemeyecek başarılar elde etti, milyonlarca yılda ulaşılabileni bir kanat çırpışıyla aşmayı başardı: Gökyüzü uçaklarla ele geçiriliyor, bir insanın ağzından çıkan söz aynı anda yerküreden gönderilerek uzaya hâkim olunuyor, atom parçalarına ayrılıyor, en kötü ve hiç iyileşmez sanılan hastalıklar iyileştiriliyor ve neredeyse her gün daha dün gerçekleşmesi mümkün görülmeyen şeyler mümkün kılınıyordu. Yaşadığımız şu âna kadar, bir bütün olarak insanlık hiç böylesine şeytanca hareket etmemiş ve bir yandan da böylesine tanrısal başarılara ulaşmamıştı.

Bu gerginlik ve sürprizlerle dolu dramatik yaşamımızı anlatmanın benim için bir görev olduğunu düşünüyorum, çünkü –tekrar edeyim– her birimiz bu inanılmaz değişimlerin tanığı olduk, daha doğrusu tanığı olmaya mecbur bırakıldık. Eski kuşakların aksine bizim kuşağın kaçıp bir kenara çekilmesi söz konusu değildi; bizler yaşanılanların artık eşzamanlı düzenleniyor olması sayesinde hep zamanın bir parçası olduk. Şanghay'a atılan bombaların bütün evleri yıkıp yerle bir ettiğini, daha yaralılar dışarı çıkarılmadan Avrupa'daki evlerimizde öğreniyorduk. Denizlerin ötesinde binlerce mil uzaklıkta olup bitenler, gözlerimizin önünde tüm çıplaklığıyla canlanıyordu. Olup bitenleri ânında öğrenmemize ve bunların içine çekilmemize karşı hiçbir korunmamız, hiçbir güvencemiz yoktu. Kaçıp kurtulacağımız hiçbir ülke, satın alabileceğimiz bir huzur kalmamıştı. Yazgımızın eli sürekli üzerimizdeydi ve hiçbir yerde peşimizi bırakmıyor, bizi doyumsuz bir oyunun içine çekiyordu.

Devletin isteklerine sürekli boyun eğmek, en ahmakça politikalarına alet olmak, her türlü gerçekdışı değişikliğe uyum sağlamak zorundaydık; ne kadar karşı çıkmaya çalışsak ve direnmek de, birlikteliğe zincirlenmiştik, bu birliktelik karşı konulmaz bir şekilde herkesi önüne katmış götürüyor ve hiç kimse buna karşı çıkamıyordu. O günleri yaşayan ya da daha doğrusu acımasızca yaşamak zorunda bırakılan bir kimse –soluk alıp dinlenecek pek zamanımız yoktu– atalarının yaşadığı tarihsel olaylardan çok daha fazlasını görmüş ve yaşamıştır. Bizler bugün de yeni bir dönemeç, yeni bir bitiş ve yeni bir başlangıç dönemindeyiz. Dolayısıyla geriye dönüp yaşadıklarımı belli bir tarihle sonlandırmayı istemekle kesinlikle amaçsız hareket etmiş olmuyorum. Çünkü 1939 yılı Eylül ayının o malum günü, biz altmış yaşındakileri eğitmiş ve yetiştirmiş olan o dönemin tarih sayfasına düşülen kesin kayıt, nihai bir sondur. Ama bizler çöküşüne tanık olduğumuz bu yapıya ait küçücük bir gerçeği bile sonraki kuşaklara ulaştırabilirsek, boşuna kürek çekmiş olmayacağız.

Anılarımı kâğıda dökmeye çalışırken kanımca hiç uygun olmayan, ancak zamanımız için son derece karakteristik olayların bilincindeyim. Ben bu anıları savaşın ortasında yazıyorum, onları gurbette ve hafızama en küçük bir gereksinim

duymadan yazıyorum. Kaldığım otelin odasında kitaplarımdan tek bir nüsha yok; ne tek bir satır not var ne de dostlarımın yazdığı mektuplar. Hiç kimseden ve hiçbir yerden bilgi alamıyorum, çünkü dünyanın hiçbir yerinde posta çalışmıyor ya da sansürle engelleniyor. Bizler vapurun, trenin, uçağın ve posta teşkilatının olmadığı yüzlerce yıl öncesinde olduğu gibi, birbirimizden yalıtılmış halde yaşamak zorunda bırakılıyoruz. Bütün geçmişimden geriye kalan tek şey, alnımın arkasında taşıdıklarımdır. Diğerleri şu anda benim için ulaşılamaz ya da kaybolmuş belgelerdir. Ama bizim kuşak, kaybolanın arkasından yas tutmama sanatını çok iyi öğrendi; belgelerin ve öteki ayrıntıların kaybolması, yazacağım bu kitap için belki de bir kazanım olacaktır. Çünkü ben, belleğimizi *bir* şeyi tesadüfen muhafaza eden, *diğerlerini* ise tesadüfen kaybeden bir unsur olarak değil, bilerek düzene koyan ve bilgece bir şekilde devre dışı bırakan bir güç olarak değerlendiriyorum. İnsanın kendi yaşamından unuttuğu her şey, aslında bir içgüdüyle çoktan unutulmaya mahkûm olmuş şeylerdir. Sadece benim bizzat muhafaza etmek istediğim şeyin başkaları için de muhafaza edilmeye hakkı vardır. Ey anılar, benim yerime siz konuşun ve seçimi siz yapın öyleyse, tarihin karanlık sayfalarında unutulup gitmeden, hiç olmazsa yaşadıklarıma ayna tutun!

Güvenli Dünya

"Sessiz, birlikte ve sakince büyüyüp gelişirken
Birden attılar bizi dünyanın ortasına;
Çarpıyor bize yüz binlerce dalga,
Kışkırtıyor bizi yaşadıklarımız, bazıları hoşumuza gidiyor,
Sıkıyor canımızı bazıları ve zaman zaman
Hafiften bir huzursuzluk duygusu git geller yaşatıyor içimizde;
Duyumsuyoruz ve duyumsadıklarımız
silip götürüyor dünyanın renkli karmaşasını."

Goethe

İçinde doğup büyüdüğüm Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönem için uygun bir ifade bulmaya çalışırsam, sanırım şöyle dersem en doğru olanı söylemiş olurum: Bu dönem güvenlik bakımından altın çağdı. Neredeyse bizim bin yıllık Avusturya İmparatorluğumuzda her şey devamlılık esasına dayalıydı ve devlet bu devamlılığın en büyük güvencesiydi. Devletin vatandaşlarına tanıdığı haklar, halkın özgür iradesiyle seçtiği temsilcisi parlamento tarafından onaylanmış ve herkesin sorumluluğu kesin olarak belirlenmişti. Ulusal paramız olan Avusturya kronu, pırıl pırıl altın paralar olarak elden ele dolaşıyor, böylece gücünü ve sağlamlığını göstermiş oluyordu. Herkes

eline ne kadar para geçtiğini ya da kendisine ne kadar verildiğini, neyin serbest neyin yasak olduğunu bilirdi. Her şeyin bir standardı, belli bir ölçüsü ve ağırlığı vardı. Parası olanlar, yılda ne kadar faiz alacağını hesaplayabilirdi. Memurlar ve subaylar terfi edeceği ve emekliye ayrılacağı tarihi takvim üzerinde görebilirdi. Her ailenin belirli bir bütçesi vardı, konut ve beslenme için ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğu, yaz tatilleri ve etkinlikler için kaç para ayrılması gerektiği bilinirdi. Ayrıca doktor ve hastalık gibi önceden öngörülemeyen giderler için az da olsa bir miktar para mutlaka bir kenara konurdu. Evi olanlar, bunun çocukları ve torunları için güvenli bir baba ocağı demek olduğunu bilirlerdi, mal mülk ve işyerleri kuşaktan kuşağa miras kalırdı; yeni doğan bir bebek henüz daha beşiğindeyken, gelecek için az da olsa bir güvencesi olsun diye kumbaraya ya da tasarruf sandığına ilk gümüş sikke atılırdı. Bu büyük imparatorlukta her şey sağlam ve yerli yerindeydi ve en tepede de yaşlı imparator bulunurdu; ama vakti zamanı gelip imparator öldüğünde, o zaman yerine başka birinin geçeceği ve bu iyi işleyen düzende hiçbir değişiklik olmayacağı bilinir (ya da öyle sanılırdı). Savaşı, düzene başkaldırmayı ve ayaklanmayı kimse aklına bile getirmezdi. Aklın ve düzenin hâkim olduğu böyle bir dönemde kökten değişimler ve zorbalıklar kesinlikle mümkün görünmüyordu.

İşte bu güvenlik duygusu milyonların sahip olduğu en değerli hazine ve ortak yaşamın ülküsüydü. Yaşam ancak böylesine güçlü bir güven duygusuyla değer kazanıyor ve giderek daha geniş çevreler, bu çok değerli hazineden pay almaya çalışıyordu. Bu değerli hazineden önceleri sadece mal mülk sahibi kimseler yararlanıyordu ama daha sonra büyük halk kitleleri de buna katılmaya başladılar. Güvenliğin altın çağı olan bu yüzyıl aynı zamanda

sigorta sisteminin de altın çağı olmuştu. Herkes evini yangına ve hırsızlığa, tarlasını doluya ve doğal afetlere, vücudunu da kazalara ve hastalıklara karşı sigorta ettiriyordu; yaşlılık için hayat sigortası yaptırılıyor ve kız çocuklarının beşiğine, ilerideki çeyiz giderleri için bir poliçe asılıyordu. Sonunda çalışanlar da örgütlenerek hak ettikleri ücrete ve sağlık sigortasına kavuştular. Hizmetçiler ve uşaklar yaşlılık sigortası için para biriktiriyor, ölümleri halinde defin işlemleri için cenaze sandığına para yatırıyorlardı. Zira sadece geleceğini güvence altına alabilenler, yaşadıkları günlerin tadını gönül rahatlığıyla çıkarabilirdi.

Bireyin yaşamdaki en küçük boşluğu bile, yazgının her türlü saldırısına karşı koruyabileceğine dair bu etkileyici güven duygusunda, düzgün ve alçakgönüllü bir hayat anlayışı benimsenmiş olmasına rağmen yine de büyük ve tehlikeli bir kendini beğenmişlik vardı. 19. yüzyıl, liberal idealizmiyle "bütün dünya görüşlerinin en iyisi" olma yolunda dümdüz ve hiç sapmadan yürüdüğüne içtenlikle inanıyordu. Savaşlarla, açlık, sefalet ve isyanlarla dolu eski çağlar hor görülüyordu çünkü bunlar insanlığın henüz daha kendini idare etmekten yoksun ve yeterince aydınlanmamış dönemleriydi. Şimdi ise en son kötülüğün ve zorbalığın bile bütünüyle ortadan kaldırılması için yalnızca birkaç on yıl yeterliydi. Aralıksız ve hiç durmadan devam eden "ilerleme"ye duyulan inanç, o dönemde gerçekten de dinî bir güce sahipti, insanlar buna Kutsal Kitap'tan daha çok inanıyordu. İlerlemenin öğretisi ve mesajı, tekniğin ve bilimin hemen her gün ortaya çıkan yeni yeni mucizeleriyle en inandırıcı biçimde kanıtlanmış oluyordu. Bu huzurlu ve güven dolu yüzyılın sonuna doğru genel olarak hızlı ve çok yönlü bir yükselişin yaşandığı gittikçe daha çok dikkat çekmeye başlamıştı. Geceleri sokakları solgun ışıkların yerine elektrikli lam-

balar aydınlatıyor, dükkânların ve mağazaların baş döndürücü parıltısı anacaddelerden kenar semtlere kadar yayılıyordu. İnsanlar telefon sayesinde en uzaktakilerle konuşmaya ve artık atların çekmediği arabalarla çok daha yüksek bir hızla ve uçarcasına yol almaya başlamış, hatta havada kanatlarını açarak İkaros'un düşünü gerçekleştirmişlerdi. Konfor, lüks konutlardan sıradan burjuvaların evlerine kadar girmişti, artık su kuyudan ya da dışarıdan taşınmıyor, ocaklarda bin bir sıkıntı çekilerek ateş yakılmıyordu, hijyen iyice yaygınlaşmış, pislik ortadan kalkmıştı. Sporla bedenleri güçlenmeye başladığından beri insanlar daha güzelleşmiş, daha güçlü ve daha sağlıklı olmuşlardı. Sokaklarda sakat, guatrlı, kötürüm insanlara gittikçe daha az rastlanıyordu. İşte bütün bu mucizeler, ilerlemenin başmeleği bilim sayesinde oldu. Toplumsal alanda da büyük ilerlemeler kaydedilmişti, bireylere her yıl yeni yeni haklar tanınmış, adalet daha yumuşak ve daha insancıl olmaya başlamıştı, hatta sorunların en büyüğü olan halk kitlelerinin yoksulluğu da artık üstesinden gelinemeyecek bir sorun gibi görünmüyordu. Seçme hakkı giderek daha geniş çevrelere tanınmaktaydı ve halk, çıkarlarını meşru yollardan savunma imkânına kavuşmuştu. Sosyologlar ve profesörler, işçi sınıfının yaşam koşullarını daha sağlıklı ve daha tatmin edici hale getirmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Bu yüzyılın, ulaştığı başarıya sevinmesinde ve geride bıraktığı her on yılı daha iyi on yılların ilk adımı olarak görmesinde şaşılacak ne var ki? Avrupa halkları arasındaki savaşlar gibi barbarca olayların tekrarlanacağına artık inanılmadığı gibi, büyücülere ve hayaletlere de inanılmıyordu. Babalarımız, hoşgörü ve uzlaşı kültürünün o tartışılmaz birleştirici gücüne çok güveniyorlardı, uluslar ve mezhepler arasındaki farklılaşmanın yerini yavaş yavaş insan onuruna yakışır bir anlayışın alacağına ve böylece barış ve güvenlik gibi en yüce değer-

lerin tüm insanlıkça paylaşılacağına içtenlikle inandıklarını söylüyorlardı.

"Güvenlik" sözcüğünü bir hortlakmış gibi sözlüklerinden atan, insanlığın teknik bakımdan ilerleyişini hızlı bir ahlaki yükselişin takip edeceğini düşünen ve böylesi bir idealizm yüzünden gözleri kamaşmış kuşağın iyimserlik çılgınlığını küçümsemek bugünün bizleri için çok kolaydır. Kolektif bir canavarlığın ortaya çıkmasının hiç de sürpriz olmayacağını bu yeni yüzyılda öğrenen, yaşadığımız her günün geçmiş günlerden daha beter olacağını gören bizim kuşak, insanların ahlaki yönden eğitilebileceğine kuşkuyla bakıyor. Eğer Freud kültürümüzün ve medeniyetimizin yıkıcı güçlerin tahribatlarına dayanamayacak kadar ince bir tabakadan ibaret olduğunu söylüyorsa, haklılık payı var demektir. Bizler ayaklarımızı basacak güvenli bir topraktan yoksun, hak ve özgürlükleri elinden alınmış bireyler olarak yaşamaya alışmak zorunda kaldık. Babalarımızın dinini, insanlığın hızla ve sürekli yükselişine olan inancımızı kendi varlığımız uğruna çoktan feda ettik; bin yıllık insancıl çabaların bir felaket karşısında tek bir hareketle geriye atıldığını görmüş ve acı deneyimler edinmiş olan bizlere, onların aceleci iyimserliği çok basit geliyordu. Ama babalarımızın sahip olduğu bu iyimserlik havası salt bir kuruntu bile olsa, yine de asil ve çok etkileyici bir kuruntuydu, günümüzün sloganlarından daha insani ve daha anlamlıydı. Edindiğim bütün deneyimlere ve yaşadığım hayal kırıklıklarına rağmen içimde tuhaf bir şeyler kalmıştı, ondan bir türlü kopamıyordum. İnsanın çocukken içinde yaşadığı dönemin havasından kanına karışan şeyler, hiçbir zaman ondan ayrılmıyor. Yaşadığım her gün kulaklarıma çarpan her türlü şeye rağmen benim ve sayısız kader yoldaşımın maruz kaldığı bunca alçaltılmalara ve zorlu sınavlara rağmen durumun tekrar düzeleceğine, her şeye, her şeye

rağmen tekrar düzeleceğine olan inancımı ve gençlik heyecanımı bütünüyle kaybetmedim. Bugün içinde bulunduğumuz korkunun bizi düşürdüğü derin uçurumdan yarı kör bir halde, şaşkın ve paramparça olmuş ruh halimizle dışarı çıkmaya çalışırken başımı yukarıya kaldırıp çocukluk dünyamın üstünde parıldayan o eski takımyıldızlara bakıyorum sürekli ve bu çöküşün ileriye, daha ileriye gidişin sonsuz ritminin içinde sadece kısa bir ara olduğunu düşünüyor ve bu eski güven duygusuyla kendimi teselli ediyorum.

Bu büyük fırtına benim parlayan yıldızlarımı darmadağın ettiği için o güvenli dünyanın bir düşler şatosu olduğunu bugün çok iyi anlamış bulunuyoruz. Ama benim annem ve babam sanki taştan sapasağlam bir evde oturuyorlarmış gibi bu güvenli şatoda bir ömür boyu yaşamışlardı. Ne bir fırtına ne sert bir esinti onların bu sıcak ve rahat yuvalarına bir kere olsun girebilmişti; esen sert rüzgârlara karşı özel bir korumaları vardı kuşkusuz: Onlar zaman içinde zengin olmuş ve hatta çok zengin olmuş varlıklı insanlardı, o dönemde bu zenginlik pencere ve duvarların sıkı sıkı kapanmasını sağlıyordu. Onların yaşam biçimleri "iyi halli Yahudi burjuvazisi" denilen zümre için tipik bir örnekti; Viyana kültürüne çok önemli katkılar sunmuş olan bu insanlar, bunun karşılığı olarak ne yazık ki kökten yok edilmişlerdi. Öyle ki şimdi ben onların huzurlu ve sessiz yaşamlarını anlatırken aslında kişisel olmayan bir şeyden söz etmiş olmuyorum: Tüm değerlerin güvence altına alındığı o yüzyılın Viyana'sında annem ve babam gibi on bin hatta yirmi bin aile yaşıyordu.

Babamın ailesi Moravyalıydı. Buranın kırsal kesimlerindeki küçük köylere yerleşmiş olan Yahudi cemaati, köylülerle ve küçük burjuvalarla tam bir uyum içerisinde yaşayıp gidiyordu. Bu bakımdan her türlü baskıdan ve

Galiçyalı, Doğu Avrupalı Yahudilerin yavaş yavaş hissetmeye başladığı tedirginlikten uzaktılar. Taşra yaşamının verdiği güç ve enerjiyle, kendi ülkesinin topraklarında çalışan köylüler gibi onlar da sakin ve güvenli adımlarla yollarına devam ediyorlardı. Katı dinsel inançlarından oldukça erken bir dönemde kurtuldukları için çağın yeni dini olan "ilerleme"nin coşkulu taraftarıydılar ve liberalizmin siyasete egemen olduğu bu dönemde parlamentoda en saygın milletvekilleri oldular. Memleketlerinden ayrılıp Viyana'ya göç ettikten sonra, yüksek kültür ortamına şaşırtıcı bir hızla uyum sağladılar, kişisel yükselişleri ile çağın hızlı gelişimi arasında organik bir bağ vardı. Bizim aile bu geçiş dönemi bakımından da son derece tipik bir örnek teşkil ediyordu. Babamın babası manifaturacılık yapardı. Daha sonra, yüzyılın ikinci yarısında, Avusturya'da sanayileşmeyle birlikte piyasalarda hareketlilik başlamıştı. İngiltere'den ithal edilen mekanik dokuma tezgâhları ve iplik işleme makineleri, verimlilikleriyle eski el dokumacılığına oranla inanılmaz bir rahatlık ve ucuzluk sağlıyordu; ticaret alanındaki engin görüşleri ve uluslararası kavrayış yetenekleriyle sanayileşmenin verimliliğini ve zorunluluğunu Avusturya'da ilk fark edenler Yahudi tüccarlar oldu. Küçük bir sermayeyle önceleri su gücüyle çalışan fabrikalar kurdular, alelacele kurulan bu fabrikalar giderek büyüyüp gelişti, tüm Avusturya'ya ve Balkanlar'a hükmeden Bohemya dokuma endüstrisinin yaratıcısı oldular. Büyükbabam, eski dönemin önemli bir temsilcisi olarak yalnızca hazır mal alım satım işiyle uğraşmışken babam, daha otuz üç yaşında çağın gereklerine uyarak Kuzey Bohemya'da küçük bir dokuma atölyesi kurmuş, yıllar içinde bunu yavaş yavaş ve titizlikle geliştirerek büyük ve saygın bir işletme haline getirmişti.

Piyasa koşulları elverişli olmasına rağmen kurduğu dokuma atölyesini büyütürken böyle temkinli hareket

etmesi zamanın ruhuna son derece uygun düşüyordu. Bu durum babamın çekingen ve çok hırslı olmayan doğasına da uygundu. Yaşadığı dönemin değişmez ilkesi olan *safety first*[1] anlayışını kendine rehber edinmişti. Kendi öz sermayesiyle "sağlam" bir işletmeye sahip olmak –bu, zamanın çok sevilen bir sözcüğüydü– banka kredileri ya da ipoteklerle büyük boyutlu işlere girişmekten çok daha önemliydi onun için. Yaşadığı sürece borç senetlerinde ve bonolarda adını kimsenin görmemiş olması, bankasındaki hesabının –güçlü ve sağlam bir yatırım bankası olan Rothschild Bankası'yla çalışıyordu elbette– hep artıda olması, hayatının en büyük övünç kaynağıydı. En küçük bir risk taşıyan her türlü kazanç ona tersti. Hayatı boyunca hiçbir yabancıyla iş ortaklığı yapmamıştı. Bütün bunlara rağmen giderek zenginleşip varlıklı bir adam olmayı başardıysa, bu kesinlikle gözü kara spekülasyonlar ya da öngörülü hamleler sayesinde olmamıştı, aksine dönemin hesaplı kitaplı hareket etme ilkesine uyarak gelirinin sadece küçük bir miktarını harcıyor, bunun sonucu olarak da kazancını yıldan yıla kat kat artırarak sermayesine sermaye katıyordu. Kendi kuşağından olanların pek çoğu gibi babam da elde ettiği gelirin yarısını, "yarınını düşünmeden" –o güvenli çağda sıkça kullanılan bir sözcüktü bu– kaygısızca harcayan birinin savurganlık yaptığını düşünürdü. Kazançlarının bir kısmını sürekli bir kenara koyarak –devletin çok büyük kazançlardan bile yüzde birkaçın üzerinde vergi almayı düşünmediği, öte yandan devlet ve sanayi tahvillerinin yüksek faiz getirdiği o refah döneminde– zenginlerin gittikçe daha da zenginleşmesi, aslında fazla bir çaba göstermeyi gerektirmeyen bir durumdu. Ama buna değerdi; enflasyon sorununun yaşandığı yıllarda olduğunun aksine ta-

1. (İng.) Önce güvenlik. (Ç.N.)

sarruf sahipleri paralarını kaybetmiyor, hesabını kitabını bilenler dolandırılmıyordu; sabredip beklemesini bilenler, spekülatif kazanç peşinde koşmayanlar daha çok kazanıyorlardı. Babam çağın bu genel kurallarına uyması sayesinde henüz daha elli yaşındayken uluslararası ölçütlere göre zengin sayılan bir adam haline gelmişti. Ama ailemizin yaşam biçimi bu hızlı servet artışına aynı hızla eşlik etmek konusunda oldukça temkinliydi. Hayatımıza konfor son derece ufak değişikliklerle giriyordu, önce oturduğumuz küçük evden daha büyüğüne taşındık, ilkbaharda öğleden sonraları için bir araba kiralanıyor, ikinci sınıf yataklı vagonlarda seyahat ediliyordu; babam ancak ellinci yaşına bastığında kışın bir aylığına annemle Nice'e gitme lüksünü ilk defa kendine hak gördü. Zenginliğin tadını gösterişle değil, tasarrufla çıkarma ilkesini aslında hiç değiştirmemişti. Milyoner olduktan sonra da ithal tütün içmedi, aksine –İmparator Franz Joseph'in, ucuz Virginia tütünü içmesi gibi– sıradan bir yöresel marka olan Trabuco'sunu içiyordu. Kâğıt oynarken, ortaya her zaman küçük paralar koyardı. Bu temkinli tutumuna, rahat ama ölçülü yaşama ilkesine her zaman sıkı sıkı bağlı kaldı. Meslektaşlarının pek çoğundan çok daha eğitimli ve yetenekli olmasına rağmen –mükemmel piyano çalıyordu, yazısı çok güzeldi, Fransızca ve İngilizce konuşabiliyordu– her türlü unvan ve makamı ısrarla reddetmişti; yaşamı boyunca hiçbir unvan ve paye peşinde koşmamış ya da büyük bir sanayici ve işadamı olarak kendisine sunulan hiçbir makamı kabul etmemişti. Hiçbir zaman birinden bir şey istememiş, "lütfen" ya da "teşekkür ederim" gibi sözcükleri hiçbir zaman kullanmak zorunda kalmamıştı, içindeki bu gizli gurur onun için her türlü gösterişten daha üstündü.

Her insanın yaşamında öyle bir zaman gelir ki, babasının özelliklerinin kendi kişiliğine yansıdığını görür. Her

ne kadar kişiliğimi ve adımı zorunlu olarak kamuya ilan eden mesleğimle çelişiyor olsa da, babamın kendi özelini koruma ve kişiliğini öne çıkarmama özelliğinin yıldan yıla ve güçlü bir biçimde bende de gelişmeye başladığını görüyorum. Ama babam gibi ben de içimde sakladığım gururla, her türlü onurlandırılmayı hep geri çevirdim; hiçbir nişan, hiçbir unvan ve herhangi bir dernekte başkanlık görevi kabul etmediğim gibi hiçbir zaman bir akademiye, yönetim kuruluna ya da bir jüriye de katılmadım. Törensel bir ziyafet sofrasında oturmak bile bana sıkıntı veriyordu; birine herhangi bir ricada bulunmak düşüncesi –bu rica üçüncü bir kişi için bile olsa– daha ilk sözcük ağzımdan çıkmadan dilimi damağımı kurutuyordu. Entrika ve kaçışlarla özgür kalınabilen bir dünyada böyle tutukluluk hallerinin çağın ruhuna hiç uymadığını, Goethe babanın bilgelikle söylediği gibi "nişanlar ve unvanların sıkıntı içinde kalındığı durumlarda bazı yumruk darbelerini önlediğini" biliyordum. Ama beni geri planda kalmaya zorlayan şey, içimdeki babam ve onun gizli gururuydu ve ben ona karşı çıkamıyordum, çünkü güvenilir bir servet olarak hissettiğim tek şeyi ona borçluydum: içimdeki özgürlük duygusu.

Kızlık adı Brettauer olan annem, başka bir ülkeden, uluslararası bir ailedendi. Güney İtalya'da, Ancona'da dünyaya gelmişti. Çocukluğunda İtalyanca kadar Almanca da anadili gibiydi; hizmetçilerin anlamasını istemediği bir şey olunca, büyükannemle ya da kız kardeşiyle hemen İtalyanca konuşmaya başlardı. Risottoya ve o zamanlar çok az bilinen enginar gibi Güney mutfağına özgü yemeklere ben gençliğimden beri aşinaydım; sonraları İtalya'ya her gidişimde, daha ilk saatlerden itibaren kendimi hep evimde hissettim. Ama annemin ailesi hiç de İtalyanlaşmış değildi, tersine bilinçli bir tercihle tam

uluslararası bir yaşam biçimleri vardı. Aslında bankacılık yapan Brettauer ailesi –büyük Yahudi banker ailelerini kendilerine her bakımdan örnek almışlardı, ama tabii çok daha küçük boyutlarda– İsviçre sınırında küçük bir yerleşim merkezi olan Hohenems'den erken bir dönemde dünyanın her tarafına dağılmıştı. Aile bireylerinin bir kısmı St. Gallen'e, bir kısmı da Viyana ve Paris'e gitmişti, büyükbabam İtalya'ya, dayılarımdan biri de New York'a yerleşmiş ve bu uluslararası ilişki onlara daha iyi bir eğitim daha engin bir bakış açısı ve belli bir aile onuru kazandırmıştı. Bu aile bireylerinin arasında küçük küçük işler yapan tüccarlar ve komisyoncular kalmıştı artık, sadece bankacılar, müdürler, profesörler, avukatlar ve doktorlar vardı ve hepsi de birkaç yabancı dil biliyordu; Paris'teki teyzem bürosunda, masasının başında otururken onun bir dilden ötekine ne kadar rahat ve doğal bir şekilde geçtiğini hatırlıyorum. Brettauer'ler, aileden olan herkesle yakından ilgilenirlerdi. Az varlıklı akrabalardan bir kız evlenme yaşına geldiğinde bütün aile hemen harekete geçer ve genç kız "aşağı tabakadan biriyle" evleniyor olmasın diye yüklü miktarda çeyiz alırlardı. Büyük bir sanayici ve işadamı olduğu için babama saygı duyanlar çoktu; ama annem, babama çok mutlu bir evlilikle bağlı olmasına rağmen onun akrabalarıyla kendi akrabalarının bir tutulmasına asla rıza göstermezdi. "İyi" bir aileden gelmenin verdiği bu gururu, Brettauer ailesinin bireylerinin kalbinden söküp atmak asla mümkün değildi. Sonraki yıllarda onlardan biri bana karşı iyi duygular beslediğini göstermek istediğinde, kendini beğenmiş bir edayla, "Sen aslında gerçek bir Brettauer'sin," derken asıl söylemek istediği, "Sen zaten bizim tarafa çekmişsin," olurdu.

Sahip oldukları zenginlik ve saygınlıktan dolayı bazı Yahudi ailelerin kendilerine biçtikleri bu tür bir soyluluk çocukken beni ve kardeşimi kimi zaman eğlendirir kimi

zaman da kızdırırdı. Bunlar "saygın insanlar", şunlar "saygın değiller" dendiğini sık sık duyardık. Her bir arkadaşımız için "iyi" aileden mi diye kökeninin en son ferdine kadar inilmekle kalınmaz, yakınlarının zenginliği de araştırılır ve incelenirdi. Sohbet amaçlı yapılan aile içi toplantıların ana konusunu oluşturan ve sürekli tekrarlanan bu sınıflandırma, o zamanlar bize son derece gülünç ve züppelik gibi geliyordu; çünkü bütün Yahudi aileleri arasında ancak elli ya da yüz yıllık bir fark olabilirdi ve sonuç itibarıyla hepsi aynı Yahudi gettosundan geliyordu. O zamanlar biz çocuklara yapay bir aristokrasinin eğlenceli bir parodisi gibi görünen bu "iyi" aile kavramının, Yahudiliğin derin ve gizemli eğilimlerinden biri olduğunu ancak yıllar sonra anlayabildim. Yahudilerin asıl ve tipik yaşam amacının zengin olmak olduğu düşünülür. Bundan daha yanlış bir şey olamaz. Yahudi için zenginlik yalnızca bir ara basamaktır, gerçek amaç için bir araçtır ve kesinlikle onun iç dünyasının amacı değildir. Yahudinin asıl amacı, içine yerleşmiş olan ülküyü düşünsel bir dünyaya taşımak, onu daha yüksek bir kültür düzeyine ulaştırmaktır. Bu ırkın üstünlüklerinin ve zayıf yanlarının daha yoğun biçimde ortaya çıktığı koyu dindar Doğu Avrupa Yahudiliğinde bile, salt maddecilikten düşünsel alana geçme arzusu çok belirgin biçimde görülmektedir: Kutsal metni iyi bilen dindar bir biliminsanının toplum içerisindeki yeri, zenginlerden bin defa daha önemlidir; en zengin biri bile kızını bir tüccarla evlendirmek yerine beş parasız bilge biriyle evlendirmeyi tercih ederdi. Tinselliğin böylesine üstün tutulmasına Yahudi toplumunun her sınıfı arasında rastlanır. Esen en sert rüzgârlara ve fırtınaya rağmen bohçasını sırtlayan en yoksul bir çerçi bile, hiç değilse oğullarından birini büyük özverilerde bulunarak okutmaya çalışır; aralarında profesör, bilgin, müzisyen gibi değerlerin bulunması bü-

tün aile için onur verici bir durumdur ve *onun* başarısı tüm aileyi yüceltmiş olur. Bir Yahudi, salt ticarete ve tüccarlığa körü körüne bağlılıktan, yani ahlaki açıdan her türlü tutarsızlıktan, sevimsizlikten, cimrilikten ve düşünsel yoksunluktan kurtulup paranın olmadığı bir alana, tinselliğin temiz alanına geçip yükselmeye çalışır, Wagner tarzı bir ifadeyle, sanki kendisini ve ırkını paranın ve servetin lanetinden kurtarmak ister. İşte bu nedenle Yahudi ailelerdeki bu zenginlik tutkusu neredeyse iki ya da üç kuşak sonra söner ve özellikle de en güçlü sülalelerin oğulları, babalarının bankalarını, fabrikalarını ve ciroları yüksek işyerlerini devralmak istemezler. Lord Rotschild'in bir kuşbilimci, Warburg'un bir sanat tarihçisi, Cassirer'in bir filozof, Sassoon'un bir şair olması tesadüf değildir; hepsi de Yahudiliği dar bir alana sıkıştıran salt para kazanma hırsından kurtarmak için aynı içgüdünün sesini dinlemiştir. Bunda tinselliğe sığınarak salt Yahudi kalmaktan kurtulmaya ve tüm insanlığa ait olmaya yönelik gizli bir özlem vardır belki de. Öyleyse "iyi" bir aile demek, ailenin kabul ettiği bu salt toplumsallıktan çok daha fazlasına işaret etmekteydi; "iyi" aile kavramıyla, gettonun Yahudiliğe zorla yüklediği bütün kusurlardan, dar görüşlülüklerden ve hasis ruhluluktan kurtulmanın ya da kurtulmaya çalışmanın ancak başka bir kültüre ve belki de evrensel bir kültüre uyum sağlamakla mümkün olabileceği düşünülüyordu. Tinsel alana yönelmenin entelektüel meslekların sayısını orantısız bir biçimde artırmasıyla, bir zamanlar maddeciliğe kayıtsız şartsız teslim olmalarının başlarına getirdiği felaketleri yeniden yaşamaları, kuşkusuz Yahudilerin yazgısının değişmez paradokslarından biridir.

Avrupa'nın hemen hemen hiçbir kentinde kültüre olan düşkünlük Viyana'daki kadar coşkulu olmamıştı. Avusturya İmparatorluğu yüzyıllardan beri siyasi hırslar

beslemediği, askerî alanda fazla başarı elde edemediği için, ülkenin gurur kaynağı sanatsal üstünlüğün en güçlü şekilde temsil edilmesi olmuştu. Bir zamanlar bütün Avrupa'ya hâkim olan o eski Habsburg Hanedanı, Almanya, İtalya, Flandra ve Valon gibi çok önemli ve çok değerli vilayetleri birer birer kaybetmişti. Ancak sarayın en büyük hazinesi ve bin yıllık bir geleneğin koruyucusu olan başkent, eski ihtişamını aynen sürdürüyordu. Romalılar, Latin kültürü ve medeniyetini barbarlara karşı korumak için bir ileri karakol olarak düşündükleri bu kentin ilk taşlarını koymuşlardı; bu tarihten bin yıl kadar sonra Osmanlıların Batı dünyasına saldırısı yine buranın kalelerine çarpıp dağıtılmıştı. *Nibelungen Destanı*'nın kahramanları buradan geçmişler, müzik dünyasının yedi ölümsüz yıldızı Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms ve Johann Strauss buradan dünyaya ışık saçmışlar, Avrupa kültürünün bütün akımlarını burada birleştirmişlerdi. Sarayda, soylular ve halk arasında Almanlarla Slavlar, Macarlar, İspanyollar, İtalyanlar, Fransızlar ve Flandralar arasında tam bir kan bağı kurulmuştu; bu müzik kentinin gerçek dehası işte bütün bu zıt kutupları bir araya getirerek yeni ve kendine özgü bir havaya dönüştürüp Avusturyalı ve Viyanalı yapmış olmasıydı. Kendine özgü bir duyarlılığa ve yeniliklere açık olma özelliğiyle bu kent, birbiriyle en uyumsuz tarafları kendi tarafına çekip gerginlikleri gideriyor, ortamı yumuşatıyor ve herkesi mutlu ediyordu; buradaki bu tinsel uzlaşı atmosferinde yaşamak çok güzeldi, kentin insanları farkında olmadan uluslarüstü bir anlayışla, kozmopolit bireyler olarak yetiştiriliyor ve dünya vatandaşı oluyorlardı.

Bu yumuşak ve müzikal geçişleri uygulama ve uyum sanatı kentin mimari yapısında da görülüyordu; merkezinden başlayarak yüzyıllar içinde organik bir şekilde gelişerek yavaş yavaş büyüyen bu kent, iki milyon nüfu-

suyla bir metropolün sunması gereken her türlü lüksü ve çeşitliliği sunuyordu ama yine de Londra ve New York'ta olduğu gibi doğadan kopacak kadar da büyümemişti. Kentin dış semtlerindeki evler çılgınca akan Tuna Nehri'nin suları üzerinde yansıyor, ya da geniş ovalara bakıyor ya da tarlalar ve bahçeler arasında kayboluyor ya da Alp Dağları'nın yemyeşil ormanlarıyla kaplı eteklerinden yukarıya doğru hafifçe yükselen tepelere doğru yayılıyorlardı; insan doğa nerede, kent nerede başlıyor pek anlayamıyordu; biri diğerinin içinde kayboluyor, hiçbir terslik ve uyumsuzluk göze çarpmıyordu. Kent merkezi ise tıpkı bir ağacın halkaları gibi birbirine eklenerek büyüyüp gelişmişti. Kentin en değerli iç kısmını ve ana çekirdeğini eskilerden kalma istihkam duvarları yerine, gösterişli evleriyle Ring Caddesi çevreliyordu. Saray halkı ve soyluların oturduğu kent merkezindeki eski konaklar kalın taş duvarlarıyla tarihe tanıklık ediyorlardı; şurada, Lichnowsky'lerin konağında Beethoven çalınmıştı, burada, Esterházy'lerde Haydn konuk edilmişti, şu tarihî üniversitede Haydn'ın *Yaratılış* adlı oratoryosu ilk defa çalınmıştı; Hofburg İmparatorluk Sarayı kuşaklar boyunca pek çok kral görmüş, Schönbrunn Sarayı Napoléon'u ağırlamıştı; St. Stephen Katedrali'nde bir araya gelen Hıristiyan dünyasının prensleri, Türklerin saldırılarından kurtuldukları için diz çöküp şükür duası okumuşlardı ve üniversite, duvarlarının içinden bilim dünyasının ışıklarını saçmaya devam ediyordu. Bütün bunların yanı sıra pırıl pırıl parlayan bulvarları ve ışıl ışıl mağaza ve dükkânlarıyla yeni bir mimari anlayış gururla yükseliyordu. Ama işlenmiş bir taş el değmemiş doğayla nasıl uyumsuzluk göstermiyorsa, eski olanla yeni olan arasındaki uyumsuzluk da o kadar azdı. Yabancı olan her şeyi kabul eden ve kendisini buna adayan bu konuksever kentte yaşamak gerçekten çok güzeldi, buranın Paris kadar yumu-

şak ve hafif havasında doğallıkla hayatın tadını çıkarmak çok keyifliydi. Bilindiği gibi Viyana hayatın tadının çıkarıldığı bir kentti, yaşamın yontulmamış hammaddesine sanat ve aşk, incelik, zarafet ve kibarlık katan şey kültürden başka ne olabilirdi ki? Bu kentin insanları yeme içme konusunda ağzının tadını bilirdi, kaliteli şaraplara, taze ve keskin biralara, hamur tatlıları ve pastalara çok meraklıydılar. Müzik yapmak, dans etmek, tiyatro yapmak, sohbet etmek, kibar ve saygılı davranmak gibi konulara bu kentte özel bir sanat biçimi gibi özen gösterilirdi. Bireylerin yaşamında olduğu gibi toplum yaşamında da askerlik, siyaset ve ticaretle ilgili konular pek öne çıkmıyordu; sıradan bir Viyanalı sabah kalkıp gazetesini eline alınca, ilk önce parlamentodaki tartışmalara ya da dünyada olup bitenlere değil, tiyatrolarda hangi yapıtların oynadığına bakardı. Tiyatro, Viyanalıların yaşamında başka hiçbir kentte rastlanmayacak kadar önemli bir yer tutardı. İmparatorluk tiyatrosu olan Burgtheater bir Viyanalı, bir Avusturyalı için, oyuncuların tiyatro oyunları oynadığı salt tiyatro sahnesinden çok daha fazlasını ifade ederdi. Burg Tiyatrosu tüm evreni yansıtan bir küçük evrendi, toplumun kendisini bulduğu renkli bir yansıma, beğeni ve zevkin tek ve gerçek *cortigiano*'suydu.[1] Seyirciler, saray tiyatrosu oyuncularından nasıl giyineceklerini, bir odaya nasıl girileceğini, nasıl sohbet edileceğini öğrenir, zevk sahibi bir erkeğin hangi sözcükleri kullanması ve hangi sözcükleri ise kullanmaktan kaçınması gerektiği konusunda onları örnek alırlardı. Sahne sırf eğlence olsun diye gidilen bir yer değildi, düzgün davranışın ve doğru ifade biçiminin canlı ve görsel bir rehberiydi; bir saygı halesi, saray tiyatrosuyla uzaktan yakından ilgisi olan her şeyi kutsal bir ışık halkası gibi sarardı. Başba-

1. (İt.) Saraylı; zarafet ve kibarlık örneği. (Ç.N.)

kan ya da ülkenin en zengin soylusu Viyana sokaklarından geçerken kimse dönüp ona bakmaz ama bir saray tiyatrosu oyuncusunu ya da bir opera sanatçısını bütün satıcı ve faytoncular hemen tanırdı. Çocukken onlardan birinin (onların resimlerini ve imzalarını herkes toplardı) yanımızdan geçtiğini görünce, bundan gururla söz ederdik; onlara duyulan bu taparcasına hayranlık, çevresindekileri de kapsayacak kadar ileri gitmişti. Sonnenthal'ın kuaförü, Josef Kainz'ın arabacısı herkesin imrendiği saygın kişilerdi. Modayı yakından izleyen bakımlı genç erkekler onların terzilerinden giyinmekle övünürlerdi. Büyük bir tiyatro oyuncusunun jübilesi de, defin töreni de bütün siyasi olayları gölgede bırakırdı. Yazdığı eserlerin Burg Tiyatrosu'nda sahnelenmesi Viyanalı her yazarın en büyük rüyasıydı, çünkü bu bir çeşit ömür boyu sürecek bir soyluluk anlamına gelir ve süresiz serbest giriş kartı, resmî etkinliklere davet gibi bir dizi onurlandırmayı da beraberinde getirirdi. Bu aynı zamanda sarayda konuk edilmek anlamına da gelirdi, ben de nasıl törensel bir edayla davet edildiğimi hâlâ anımsıyorum. Burg Tiyatrosu'nun müdürü sabahtan beni bürosuna davet etmiş, önce tebrik edip sonra da eserimin sahnelenmek üzere repertuvara alındığını benimle paylaşmıştı. Akşam eve geldiğimde, evde kartvizitini bulmuştum. Benim gibi yirmi altı yaşındaki bir yazara iadeiziyarette bulunmuştu, çünkü sırf eserim kabul edildiği için ben artık imparatorluk sahnesinin bir yazarıydım ve saraya bağlı bir kurumun müdürü tarafından eşit davranması gereken bir "centilmen" olmuştum. Öte yandan tiyatroda olup biten her şey dolaylı olarak herkesi, hatta konuyla doğrudan ilişkisi olmayanları bile ilgilendirirdi. Örneğin, gençliğimin ilk yıllarında yaşadığım bir olayı hâlâ anımsıyorum: Bizim aşçı kadın bir gün koşarak odaya girmiş ve az önce birinden Burg Tiyatrosu'nun en

ünlü oyuncusu Charlotte Wolter'in öldüğünü duyduğunu hıçkıra hıçkıra ağlayarak söylemişti. Bu kadar çok üzülmesindeki tuhaflık ise, bu yaşlı ve pek okuması yazması olmayan kadının bir kere olsun o saygın Burg Tiyatrosu'nun kapısından içeriye adım atmamış, Charlotte Wolter'i sahnede ya da hayatında bir kere bile görmemiş olmasıydı. Ama Viyana'da ünlü bir ulusal tiyatro oyuncusu bütün kentin ortak değeri olarak kabul edilir ve öyle sahiplenilirdi ki, tiyatroyla hiç ilgilenmeyenler bile onun ölümünü büyük bir felaket olarak görürlerdi. Sevilen bir şarkıcı ya da sanatçının ölümü ister istemez büyük bir ulusal yasa dönüşürdü. Mozart'ın *Figaro'nun Düğünü* adlı operasının ilk defa çalındığı "eski" Burg Tiyatrosu yıkılırken tüm Viyana halkı sanki bir defin töreninde bulunuyormuş gibi üzgün bir ruh hali içinde bütün salonu doldurmuştu; perde iner inmez, her bir Viyanalı sevdiği sanatçıların, üstünde dans ettiği ahşap zeminden hiç olmazsa bir kıymık alıp kutsal eşya olarak evlerine götürmek için sahneye hücum etmişti. Bu değersiz tahta parçaları buradaki pek çok evde, tıpkı kutsal haçtan parçaların kiliselerde saklanması gibi, üstünden on yıllar geçmiş olmasına rağmen değerli bir kutu içinde hâlâ muhafaza ediliyordu. Bösendorfer adlı salon yıkılıp yerle bir edilirken bizler de pek akıllıca hareket etmemiştik.

Sadece oda müziği için öngörülen bu küçük konser salonu, aslında Prens Lichtenstein'ın eski binicilik okuluydu, aslında hiçbir sanatsal değeri bulunmayan bir yapıydı ve her türlü gösterişten yoksun ahşap bir kaplamayla müzikal amaçlara uygun hale getirilmişti. Ama bu salon eski bir kemanın rezonans özelliğine sahipti ve müzikseverlerin kutsal mekânı sayılıyordu çünkü Chopin, Brahms, Liszt ve Rubinstein gibi müzik dehaları bu salonda konserler vermişti, en ünlü *quartet*'ler ilk defa burada çalınmıştı. Ama bu salon şimdi başka bir amaca

hizmet edecek yeni bir bina yapılacağı için yıkılacaktı, burada unutulmaz saatler geçiren bizler için akıl almaz bir durumdu bu. Beethoven'ın son ritimleri Rosé Quartet tarafından her zamankinden daha muhteşem bir şekilde çalınırken kimse yerini terk etmedi. Biz gençler gürültü yapıyor ve alkış tutuyorduk. Duygulanan bazı kadınlar hıçkırarak ağlıyorlardı, kimse bunun bir veda konseri olduğuna inanmak istemiyordu. Bizi dışarı çıkarmak için salonun ışıkları söndürüldü. Dört yüz ya da beş yüz kadar müzik tutkunundan hiç kimse yerinden kıpırdamamıştı. Yarım saat ya da bir saat kadar içeride kalarak oradaki varlığımızla bu eski ve kutsal mekânı kurtaracağımızı sanıyorduk. Bizler de üniversite öğrencileri olarak dilekçeler verip gösteriler yaparak ve makaleler yazarak Beethoven'ın öldüğü evin yıkılmaması için ne kadar çok mücadele etmiştik. Viyana'daki bu tarihsel binaların her biri, bedenimizden koparılan bir parça ruh gibiydi.

Viyanalıların sanata olan bu aşırı tutkuları, özellikle de tiyatroya olan düşkünlükleri bütün toplumsal sınıflarda görülüyordu. Aslında Viyana yüz yıllık geleneğiyle son derece belirgin bir şekilde sınıflara ayrılmış ve aynı zamanda –bir keresinde yazdığım gibi– çok rahat yönlendirilebilen bir kentti. Söz sahibi hâlâ imparatorluk sarayıydı. İmparatorluk sarayı sadece mekânsal anlamda değil, monarşinin uluslarüstülüğü bakımından kültürel alanda da merkez konumundaydı. Avusturya, Polonya, Çek ve Macar soylularının oturduğu malikâneler, imparatorun sarayının çevresinde adeta ikinci bir kale duvarı oluşturuyordu. Daha sonra küçük soylulardan, yüksek memurlardan, sanayiciler ve "eski aileler"den oluşan "seçkinler" sınıfı geliyordu, onları da küçük burjuva ve işçi sınıfı takip ediyordu. Bütün bu sınıflar kendi çevrelerinde ve hatta kendilerine ait bölgelerde yaşıyorlardı, yüksek soylular kentin göbeğindeki saraylarında, diplomat-

lar üçüncü bölgede, sanayici ve tüccarlar Ring Caddesi'nin yakınında, küçük burjuvalar iç bölgelerde, ikinciyle dokuzuncu bölge arasında, işçi sınıfı da en dış çevrede yaşıyordu. Ama bu sınıfların hepsi tiyatroda ve büyük şenliklerde bir araya gelir, birbirleriyle iletişim kurar, örneğin Prater'deki çiçek şenliğinde üç yüz bin kişi rengârenk süslenmiş arabalarıyla önlerinden geçen "yüksek sosyete"yi coşkuyla alkışlarlardı. Viyana'da renk ve müzik olarak sunulan her şey, örneğin Katolik Yortusu gibi dinsel törenler, askerî geçit törenleri ve "saray bandosu" şenlik ya da tören düzenlemek için bir vesile olurdu; hatta defin törenlerine bile insanlar koşarak gelirlerdi; gerçek bir Viyanalı ölüsünün güzel, tabutunun ve defin töreninin çok şaşaalı olmasını ve çok sayıda kişinin katılmasını isterdi; hatta gerçek bir Viyanalı, ölümünü bile keyifle seyredilebilir bir gösteri haline getirmesini bilirdi. Renkli, müzikli ve şenlikli olan her şeye gösterilen bu aşırı duyarlılık ve –ister sahnede olsun ister gerçek mekânda– yaşamın oyun biçimini almış halinden, onun bir yansıması sayılan kültür ve sanattan alınan haz bütün kent halkını birbiriyle birleştirirdi.

Sevdikleri sanatçıların yaşam biçimleriyle en küçük ayrıntısına varıncaya kadar ilgilenen Viyanalıların bu "tiyatro düşkünlüğü", bazen gülünç durumlara da yol açar, kolayca alaya alınabilirdi. Biz Avusturyalıların politikadaki kayıtsızlığı, azimli Alman komşumuza karşı ekonomide geri kalışımız kısmen de olsa yaşamdan aşırı derecede zevk alma düşkünlüğümüzden ileri geliyor olabilir. Ama sanatsal olayları aşırı derecede önemsememiz, kültürel bakımdan benzersiz bir sonuca yol açtı; her türlü sanatsal etkinliğe karşı önce sonsuz bir saygı duyuldu, sonra yüzyıllar boyunca yapılan uygulamalar sonucunda eşi benzeri görülmeyen sanat uzmanları yetişti ve bu sayede sanatsal dünyanın bütün kültürel alanlarında en

yüksek düzeye ulaşıldı. Sanatçı takdir edildiği ve hatta aşırı derecede takdir edildiğinde, kendisini mutlu, aynı zamanda da teşvik edilmiş hisseder. Sanat, halkın tümünün yaşamsal meselesi haline gelebildiğinde zirveye ulaşır. Tıpkı Rönesans döneminde tüm halkın önünde sürekli bir mücadele içinde olduğunu, böylece diğerlerini ve kendini aşması gerektiğini hisseden ressamları kendine çekip onları büyük birer sanatçı olarak yetiştiren Roma ve Floransa'da olduğu gibi, Viyanalı müzisyenler ve tiyatro sanatçıları da bu kentteki önemlerinin bilincindeydiler. Viyana operasında, Viyana Burg Tiyatrosu'nda hiçbir şey gözden kaçmazdı; bir notanın yanlış çalınması hemen fark edilir, her yanlış giriş, her kısaltma şiddetle eleştirilirdi. Bu dikkatli gözlemler sadece prömiyerlerde sanat eleştirmenleriyle sınırlı kalmaz, aksine gece gündüz demeden kıyaslama yaptığı için kulakları iyice keskinleşen dikkatli seyirciler tarafından da yapılırdı. Siyasette, bürokraside ve gelenekler konusunda oldukça rahat hareket edilmesine, her türlü "savsaklamaya" ve kuralların çiğnenmesine umursamaz bir tutum sergilenmesine karşın, sanat konusunda en küçük bir yanlış bile affedilmezdi. Sanat denildiğinde kentin onuru söz konusuydu. Bütün opera sanatçıları, tiyatro oyuncuları ve müzisyenler ellerinden gelenin en iyisini yapmak zorundaydı, yoksa yok olurlardı. Viyana'da halkın sevdiği bir sanatçı olmak harika bir duyguydu ama sevilen bir sanatçı olarak kalmak hiç kolay değildi, gerekli çabayı göstermeyenler affedilmezdi. Ve sürekli ve acımasızca denetlendiğini bilmek, Viyanalı her sanatçıyı, verebileceğinden çok daha fazlasını vermeye zorlardı ve bütününde sanatın yüksek bir düzeye ulaşmasını sağlamıştı. Bizler de o gençlik yıllarımızda edindiğimiz, sanat eserlerine yönelik bu katı ve acımasız değerlendirme ölçütünü hayatlarımız boyunca benimsedik. Gustav Mahler'in opera yönetimindeki katı

disiplinini en ince detayına kadar bilen, filarmoni orkestrasındaki canlılık ve kusursuzluğunun doğallıkla birleşmesine tanık olanların günümüzün tiyatro oyunları ya da müzikallerinden tamamen tatmin olması beklenemez. Ama bununla birlikte bizler her türlü sanat eserinin icrasına, hatta kendimize karşı bile acımasız olmayı öğrendik; örnek aldığımız bir düzey vardı ve bu öyle de devam etti, ama ne yazık ki dünyanın çok az kenti, sanatçı adaylarının böyle bir düzeye erişmelerini sağlayabilmişti. Doğru ritim ve canlılık konusunda bilgi sahibi olmak halkın en alt kesimine kadar inmiş bir özellikti, çünkü Viyana'nın geleneksel şarap evlerinden birine oturmuş en sıradan vatandaş bile, meyhaneciden şarabın iyisini istediği gibi orkestradan da iyi müzik çalmasını isterdi. Prater'e giden halk, hangi askerî bandonun daha etkileyici çaldığını, Deutschmeister'in mi yoksa Ungarn'ın mı daha iyi olduğunu bilirdi. Viyana'da yaşayan herhangi biri, ritim duygusunu sanki havadan geliyormuş gibi içinde hissederdi. Bu müzikalite özel bir itina gösterilerek yazılan nesir türü eserlerde biz yazar ve şairler arasında da ifadesini bulurken, ritim duygusu diğerlerinin günlük yaşamına nüfuz eder ve onların toplumsal davranışlarına yansırdı.

Sanat anlayışı olmayan ve sanat biçimlerinden zevk almayan bir Viyanalının o "seçkinler" diye adlandırılan sınıfın içinde yer alması düşünülemezdi, hatta alt sınıfa mensup en yoksul kişinin bile güzellikle ilgili belli bir içgüdüye sahip olması, çevrenin güzel doğasından, insanların neşeli ruh halinden kaynaklanıyordu. İçinde kültür sevgisi olmayan, yaşamın bu kutsal servetinden zevk almaktan ve aynı zamanda eleştirel yaklaşmaktan yoksun olan bir kişi gerçek bir Viyanalı sayılmazdı.

İçinde yaşadıkları halkın ya da ülkenin ortamına uymak Yahudiler için yalnızca dışsal bir koruma önlemi

değil, aynı zamanda derin bir içsel ihtiyaçtı. Vatana, huzura, dinlenmeye, güvene ve dışlanmamaya duydukları istek, onları çevrelerinin kültürüne tutkuyla bağlanmaya zorlamıştı. Böyle bir bağ –15. yüzyıl İspanya'sının dışında– Avusturya'dan başka hiçbir ülkede bu kadar başarılı kurulmamıştı. İki yüzyılı aşkın bir süredir imparatorluğun başkentinde yaşayan Yahudiler, burada hoşgörülü ve uzlaşıya yatkın bir halk bulmuşlardı ama kendi halinde yaşayıp gidiyor görünen bu insanların içinde, önemsedikleri tinsel ve estetik değerlere karşı güçlü bir sezgileri vardı. Yahudiler, Viyana'da bu değerlerden daha fazlasını buldular. Burada kişisel bir sorumluluk da üstlendiler. Son yüzyılda Avusturya'da sanatsal çaba, eski geleneksel koruyucularını ve destekçilerini, yani sarayı ve aristokrasiyi kaybetmişti. 18. yüzyılda İmparatoriçe Maria Theresia, kızlarına Gluck'tan müzik dersleri aldırtmış, II. Joseph müzikten anlayan biri olarak Mozart'ın operalarını kendisiyle tartışmış, III. Leopold besteler yapmıştı, ama daha sonra gelen imparatorlardan II. Franz ve Ferdinand sanata ve sanatsal olaylara hiç ilgi göstermemişlerdi; ve seksen yaşına gelmiş olmasına rağmen ordunun şematik düzeni dışında başka hiçbir kitap okumamış ya da eline almamış olan bizim İmparator Franz Joseph müziğe karşı büyük bir antipati besliyordu. Aynı şekilde yüksek aristokrasi de müziği ve müzik kültürünü korumaktan ve destek vermekten vazgeçmişti; Esterházy ailesinin Haydn'ı evlerinde konuk ettiği, Beethoven ilk konserini kendi konaklarında versin diye Lobkowitz, Kinsky ve Waldstein'ın birbirleriyle yarıştığı, *Fidelio*'yu opera repertuvarından geri çekmemesi için Kontes Thun'un bu büyük dehanın önünde diz çöküp yalvardığı o şanlı dönemler geride kalmıştı. Wagner, Brahms, Johann Strauss ve Hugo Wolf bile artık en küçük bir desteği bulamıyordu; filarmoni orkestrasının konserlerini eski düzeyde tu-

tabilmek, ressamların ve heykeltıraşların yaşamlarını sürdürmesini sağlamak için burjuvazinin yardım etmesi gerekiyordu. Viyana kültürünün şanını eski ihtişamıyla sürdürmesine herkesten önce yardım etmek, Yahudi burjuvazisi için büyük bir gurur ve övünç kaynağıydı. Onlar bu kenti öteden beri çok seviyorlardı ve buranın yaşamına bütün içtenlikleriyle katılmışlardı ama Viyana sanatı ve kültürüne sevgi beslemeye başladıklarından beri kendilerini bu kentin vatandaşı hissetmişler ve gerçek Viyanalı olmuşlardı. Ama kamusal alanda çok az etkileri vardı; imparatorluk sarayının görkemi her türlü kişisel zenginliği gölgede bırakıyordu. Devlet yönetimindeki önemli mevkiler miras yoluyla el değiştirirken diplomasi aristokratlara, ordu ve yüksek devlet memurluğu da köklü ailelere bırakılmıştı. Yahudiler hırslarına yenik düşüp bu imtiyazlı çevrelerin içine girmeye çalışmadılar. Geleneksel imtiyazları doğal karşılıyor ve buna saygı duyuyorlardı, örneğin babamın tüm hayatı boyunca Sacher'de[1] yemek yemekten kaçındığını ve bunu tutumluluğundan yapmadığını hatırlıyorum –çünkü öteki büyük otellerle arasındaki fark komik denecek kadar azdı– aksine bunu bilinçaltına yerleşmiş doğal bir mesafeyi koruma duygusuyla yapıyordu: Schwarzenberg ve Lobkowitz prenslerinden biriyle yan yana oturup yemek yemek ona tuhaf ya da densizlik gibi gelebilirdi. Viyana'da herkes kendisini ancak sanata karşı eşit hissedebiliyordu, çünkü bu kentte sanat ve sanat sevgisi toplumun ortak görevi sayılıyordu. Yahudi burjuvazisinin de destek ve yardımlarıyla Viyana kültürüne çok büyük katkıları olmuştu. Etkinliklerin asıl ziyaretçisi onlardı, tiyatro ve konser salonlarını onlar dolduruyor, kitap ve tabloları onlar satın alıyor,

1. Habsburg dönemi Viyana'sında lüks bir otel. (Ç.N.)

sergileri onlar ziyaret ediyorlardı; esneklikleri ve geleneklerin baskısından fazla etkilenmeyen anlayışlarıyla her türlü yeniliğin öncüsü ve destekçisi onlar oluyordu. 19. yüzyılın hemen hemen bütün sanat koleksiyonlarını onlar hazırlamıştı, bütün sanatsal denemeler onların sayesinde gerçekleşmişti; Yahudi burjuvazisinin hiç vazgeçmeden sürdürdüğü o teşvik edici ilgisi olmasaydı, sarayın, aristokrasinin ve sanatı desteklemek yerine daha çok at yarışı ahırları ve av partileriyle uğraşmayı tercih eden Hıristiyan milyonerlerin tembelliği yüzünden, tıpkı Avusturya'nın siyasi olarak Alman İmparatorluğu'nun gerisinde kalması gibi, Viyana da sanatsal olarak Berlin'in gerisinde kalmış olurdu. Viyana'da kim yeni bir şeyi kabul ettirmek istese ve bir seyirci kitlesi arasa, her zaman bu Yahudi burjuvazisine muhtaçtı; Yahudi karşıtlığının hâkim olduğu dönemde bir defaya mahsus olmak üzere sözde "ulusal" bir tiyatro kurulmaya çalışılmış, ancak ne yazar, ne oyuncu ve ne de seyirci bulmak mümkün olmuştu. Birkaç ay sonra bu "ulusal tiyatro" acınacak hale gelip ortadan kalkmıştı. Bu örnekle özellikle şu gerçek tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır: Dünyanın, göklere çıkardığı 19. yüzyıl Viyana kültürünün onda dokuzu Yahudi burjuvazisi tarafından teşvik edilip desteklenmiş, hatta bizzat Yahudilerin yarattığı kültürdür.

Çünkü özellikle o yıllarda Viyana'daki Yahudiler –İspanya'dakilerin yaşadığı trajik sondan önceki dönemde olduğu gibi– sanat alanında üretken olmaya başlamışlardı, ama bunu kesinlikle Yahudilere özgü bir tarzda değil, aksine mucizevi bir içselleştirmeyle Avusturya ve Viyana kültürünü en yoğun biçimde ifade ederek yapıyorlardı. Goldmark, Gustav Mahler ve Schönberg, yaratıcı müzik konusunda uluslararası isimler olmuşlardı; Oscar Straus, Leo Fall ve Kálmán vals ve operet geleneğine yeniden canlılık getirmişti. Hofmannsthal, Arthur Schnitz-

ler, Beer-Hofmann ve Peter Altenberg gibi şair ve yazarlar Viyana edebiyatını, Grillparzer ve Stifter dönemindekinden çok daha ileriye taşımışlar, Avrupa edebiyatının düzeyine çıkarmışlardı. Sonnenthal ve Max Reinhardt bu tiyatro kentinin ününü bütün dünyaya yeniden hatırlatmışlardı; Freud ve bilim dünyasının diğer büyük değerleri dünyanın dikkatini bir zamanların ünlü üniversitesi sayılan Viyana Üniversitesi'ne çekmişti. Bilgin, virtüöz, ressam, rejisör, mimar ve gazeteci olarak faaliyet gösteren Yahudiler Viyana'nın düşünsel ve kültürel yaşamında tartışmasız yüksek, hatta en yüksek mevkilere gelmişlerdi. Bu kente duydukları tutku, halkla kaynaşıp bütünleşme istekleriyle buraya ve buranın insanlarına tamamen uyum sağlamışlardı ve Avusturya'nın şan ve şöhretine hizmet etmiş olmaktan dolayı çok mutluydular; Avusturyalı olmayı dünyaya karşı bir misyon olarak hissediyorlardı ve --dürüst olmak gerekirse şunu da tekrarlayalım– yeni bir canlılık kazanmış Avusturya kültürünün müzik, edebiyat, tiyatro ve zanaat alanında bugün Avrupa ve Amerika'yı hayranlık içinde bırakan şeylerin hepsi olmasa da önemli bir kısmı, Viyanalı Yahudiler tarafından yaratılmıştı. Yahudilerin bu dışavurumlarında bin yıllık düşünsel dürtüleri en parlak başarıya ulaşmıştı. Yüzyıllar boyunca yolunu bulmaya çalışan entelektüel bir enerji, burada biraz yorgun düşmüş bir gelenekle birleşiyor, bu geleneği besliyor, ona hayat veriyor, onu yükseltiyor, yeni bir güçle ve bitmez tükenmez bir azimle onu diriltiyordu. Ruhu ve kültürü asıl heterojen unsurların bir araya gelmesiyle anlam kazanan ve düşünsel anlamda uluslarüstü bir konuma sahip olan bu kenti zorla ulusallaştırmaya ve bir eyalet kentine dönüştürmeye çalışmakla, aslında ne büyük bir suç işlendiğini gelecekteki on yıllar bize gösterecektir. Çünkü Viyana'nın dehası --özellikle müzik alanında– öteden beri, ulusal ve dilsel zıtlıkları kendi içinde uyuma ka-

vuşturmuş ve Viyana kültürünü bütün Batı kültürlerinin bir sentezi haline getirmişti. Bu kentte yaşayan ve çalışan her insan, baskıdan ve önyargıdan kurtulduğunu hissediyordu. Avrupalı olmak hiçbir yerde buradaki kadar kolay değildi. Birliktelik fikrini bu kadar erken bir yaşta kalbimin en yüce değeri olarak benimsemişsem, bunu daha Marcus Aurelius döneminde Roma'nın evrensel aklını savunan bu kente borçlu olduğumu biliyorum.

O eski Viyana'da herkes mutlu, rahat ve kaygısız bir şekilde yaşıyordu, kuzeydeki Almanlar, "çok çalışmak" ve sıkı bir disipline sahip olmak yerine, yaşamdan zevk almasını bilen, yemekten içmekten hoşlanan, şenliklere ve tiyatrolara giden ve ayrıca kusursuz müzik yapan biz Tuna Nehri kıyısındaki komşularına biraz öfkeyle ve küçümseyerek bakıyorlardı. Bütün öteki halkları tedirgin eden ve hayatlarını zehir eden bu "Alman çalışkanlığı", herkesin önüne geçme ve hep önde olma hırsına dönüşürken Viyanalılar mutlu bir yaşam sürmeye, birbirleriyle neşe içinde sohbet etmeye, samimi ve sıcak toplantılara katılmaya devam ediyorlardı, samimi ve biraz da umursamaz bir uzlaşmacı yaklaşımla en küçük bir kıskançlık bile duymadan herkes payına düşeni alıyordu. Viyanalıların o ünlü temel ilkesi, bana bugün bile öteki bütün koşulsuz buyruklardan çok daha insanca görünen "yaşa ve yaşat" ilkesi, karşı konulmaz bir biçimde toplumun bütün kesimlerine yerleşmişti. Yoksullar ve zenginler, Çekler ve Almanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar, aralarında zaman zaman sıkıntılar çıksa da, hep bir arada, barış içinde yaşıyorlardı; politik ve sosyal çalkantılar bile, ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra zehirli bir atık gibi dönemin kan dolaşımına girecek olan o korkunç nefret duygusundan uzaktı. Eski Avusturya'da kişisel kavgalar bile bir şövalyelik duygusuyla yapılırdı, gerçi

gazetelerde, parlamentoda sataşmalar olmuyor değildi ama Cicero gibi tiratlar atan milletvekilleri, daha sonra dostça oturup bira ya da kahve içer ve birbirleriyle senlibenli sohbet ederlerdi. Yahudi düşmanı partinin lideri Lueger, Viyana belediye başkanı olduktan sonra bile, insanlar arasındaki ilişkilerde en küçük bir değişiklik olmamıştı; Yahudi diye okulda, üniversitede ya da edebiyat dünyasında en küçük bir dışlanma yaşamadığımı ve horlanmadığımı kişisel olarak belirtmek zorundayım. Günlük gazeteler henüz bir ülkenin diğerine, bir halkın diğerine, bir masanın yanındakine duyduğu nefretten söz etmiyor, kin ve nefret duygusu insanları insanlardan, ulusları uluslardan ayırmıyordu. Sürü ve yığın duygusu günlük yaşamda bugünkü kadar güçlü ve iğrenç değildi. Özel yaşamda dilediğini yapmak ya da yaptırmak bugün aklımızın alamayacağı kadar olağan bir durumdu. Sabırlı olmak, bugünkü gibi yumuşak başlılık ya da zayıflık diye hor görülmüyor, aksine etik bir güç olarak övülüyordu.

Çünkü benim doğup büyüdüğüm ve yetiştirildiğim o dönem, ihtirasların hâkim olduğu bir yüzyıl değildi. Belli sınıflara ayrılmış, yumuşak geçişlerle düzenlenmiş telaşsız bir dünyaydı. Yüzyılın hızlı temposu makinelerden, otomobilden, telefondan, radyodan ve uçaktan insanoğluna henüz geçmemişti; zaman ve yaş ölçütleri günümüzden çok farklıydı. İnsanlar rahat ve kaygısızca yaşıyorlardı, çocukluğumda etrafındaki yetişkinleri gözümün önünde canlandırmak istediğimde, pek çoğunun erken yaşta şişmanladığını hatırlıyorum. Babam, amcam, öğretmenlerim, mağaza çalışanları ve nota sehpalarının önünde oturan filarmoni sanatçıları, daha kırk yaşlarındayken şişmanlamış, "saygın" kişilerdi. Ağır ağır yürür, ölçülü konuşur ve konuşurken bakımlı ve çoğunlukla artık kırlaşmış sakallarını okşarlardı. Kırlaşmış saç, yeni bir haysiyet belirtisiydi ve "ağırbaşlı" bir erkek, gençliğin

hareketlerini ve taşkınlıklarını kendisine yakıştırmaz ve bundan bilinçli olarak kaçınırdı. Çocukluğumun ilk yıllarında, henüz kırk yaşına ayak basmamış olan babamın merdivenden hızlı hızlı çıkıp indiğini ve aceleyle herhangi bir şey yaptığını hatırlamıyorum. Acelecilik kibarlığa yakışmıyordu ve gerçekten de gereksizdi çünkü sayısız güvenlik önlemleri ve korumaları olan bu sabit burjuva dünyasında öyle aniden cereyan eden bir olay olmazdı; dış dünyada görülen felaketler, bu "güvenli" yaşam dünyasının iyice sıvanmış duvarlarından içeriye giremezdi. Boer Savaşı, Rus-Japon Savaşı, hatta Balkan Savaşları'nın bizimkilerin dünyası üzerinde zerre kadar etkisi olmamıştı. Spor sayfalarındaki haberler gibi savaş haberleri de onları pek ilgilendirmiyor, bunlara şöyle bir göz atıp geçiyorlardı. Avusturya dışında olup bitenlerden onlara neydi ki? Bu olanlar, onların hayatlarında neyi değiştirebilirdi? Onların Avusturya'sında, o sessiz sakin dönemde, ne devlet düzeninde köklü değişikler ne de paranın aniden değer kaybetmesi söz konusu olurdu; borsadaki tahviller yüzde dört ya da yüzde beş değer kaybetse, bunu bir "çöküntü" sayarlar ve alınlarını kırıştırarak "felaket"ten söz ederlerdi. "Yüksek" vergilerden şikâyet ederken bile bunu gerçekten öyle inandıkları için değil alışkanlıktan yaparlardı ama bu vergiler de savaştan sonra konulan vergilere kıyasla devlete ödenen küçük bir bahşiş kadar önemsiz sayılırdı. Torunlarını ve torunlarının çocuklarını her türlü mal ve mülk kaybından koruyabilmek için –sanki görünmez bir teminat mektubuyla ölümsüz güçlere karşı güvenlik sağlanabilirmiş gibi– vasiyetnamelerine bazı özel şartlar koyarlardı. Bununla birlikte insanlar kaygılandıkları şeyleri, aslında korkmadıkları uysal bir ev hayvanını okşar gibi okşarlardı. O günlerden kalma bir gazete rastlantı sonucu elime geçip küçük bir ilçenin belediye meclisi seçimi hakkında yazıl-

mış heyecanlı bir makaleyi okuduğum ya da küçük küçük sorunları bulunan Burg Tiyatrosu oyunlarını, sonra aslında pek önemi olmayan şeyler hakkında gençlik yıllarımızda yaptığımız tartışmaların orantısız heyecanını hatırlamaya çalıştığım zamanlarda gülmekten kendimi alamıyorum. Meğer bütün bu kaygılar ne kadar da önemsizmiş, ne kadar da sakin zamanlarmış! Onlar her şeyin en güzelini yaşadılar, ebeveynlerimin ve onların büyüklerinin kuşağı ömürlerinin sonuna kadar sessiz, sakin, doğru ve düzgün bir yaşam sürdüler. Ama onları bunun için kıskanıyor muyum, bilemiyorum. Çünkü insanın yüreğini daraltan ama aynı zamanda da genişleten bütün o krizlerden ve sorunlardan, hayatın tüm gerçek acılarından, tuzaklarından ve kötülüklerinden uzakta, adeta bir hayal âlemindeymiş gibi yaşadılar! Güvenlik, mülkiyet, huzur ve refaha sıkı sıkıya bağlanmakla, yaşamın da ölçüsüzlükler ve gerilimler sunabileceğini, sürekli sürprizlerle dolu olduğunu ve her şeyi temelden değiştirebileceğini pek bilmiyorlardı. Gönülden bağlı oldukları liberalizme ve iyimserliğe kendilerini o kadar kaptırmışlardı ki, her yeni günün, pencerelerinin önünde ağaran her sabahın yaşamımızı paramparça edebileceğini neredeyse hiç sezemediler. İnsanoğlunun ne kadar tehlikeli olabileceğini en karanlık gecelerinde bile düşleyemediler; ama tehlikeleri atlatıp zorlukları yenebilme gücüne sahip olduğunun da farkında değillerdi. Ama yaşamın azgın sularıyla sürüklenen bizler, bütün bağları koparılmış, kökünden sökülmüş bizler bir sona doğru sürüklenirken hep yeniden başlayan bizler, tanımadığımız mistik güçlerin kurbanı ve gönüllü uşakları olmuş bizler, rahat ve huzurun bir efsane, güvenliğin çocuksu bir düş olduğunu sanan bizler, iki kutup arasındaki gerilimi ve ölümsüz yeninin ürpertisini kalbimizin derinliklerine kadar hissettik. Geçirdiğimiz yılların her ânı, dünyanın kaderiyle

bağlantılıydı. Bizler kendi küçük varlığımızı aşarak içinde bulunduğumuz dönemi ve tarihi, acı tatlı yanlarıyla dolu dolu yaşıyorduk, bizden öncekiler ise kendi içlerinde sınırlı bir yaşam sürmüşlerdi. İşte bunun için bizlerin her biri, hatta bizim kuşağın en önemsizi bile, tarihsel gerçekleri atalarımızın en akıllılarından bin kez daha iyi bilir. Ama bildiklerimizin hiçbiri bize bir armağan değildi, aksine biz bunun bedelini fazlasıyla ödedik.

Önceki Yüzyılda Eğitim

İlköğretimden sonra liseye gönderilmem olağan bir durumdu. Varlıklı her aile, toplum içinde iyi bir yer edinmek için "eğitimli" oğullar yetiştirmeye büyük önem verirdi; çocuklara Fransızca ve İngilizce öğretilir, müzikle ilgilenmeleri sağlanır, görgülü yetişmeleri için mürebbiyeler ve özel öğretmenler tutulurdu. O yılların "aydınlık" liberalizmine gerçek değerini kazandıran da zaten üniversiteye geçişe hizmet eden bu "akademik" eğitimdi; işte bunun için bütün varlıklı ailelerin en çok istediği şey, oğullarından hiç olmazsa birinin adının önünde bir doktor unvanı bulunmasıydı, bu bütün "iyi" ailelerin en çok arzu ettiği şeydi. Üniversiteye giden bu yol oldukça uzundu ve kesinlikle tozpembe değildi. Beş yıl ilköğretimde ve sekiz yıl da lisede, tahta sıraların üstünde oturup günde beş-altı saat dirsek çürütmek gerekiyordu; boş kalan zamanlarda da okul ödevleri yapılır ve ayrıca okulun yanı sıra "genel kültür" için gerekli olan klasik dillerden Yunanca ve Latince, "yaşayan diller"den Fransızca, İngilizce ve İtalyanca olmak üzere tam beş yabancı dil, ayrıca geometri ve fizik gibi başka eğitimler alınırdı. Bu çok ağır bir programdı ve bedensel gelişim için, spor yapmak ve gezmek için, özellikle de neşeli ve eğlenceli zamanlar geçirmek için neredeyse hiç vakit bırakmıyor-

du. Yedi yaşındayken o "neşeli ve mutlu çocukluk" şarkılarından birini ezberlediğimi ve koroda söylemek zorunda kaldığımızı hayal meyal hatırlıyorum. Bu sade ve basit şarkının melodisi hâlâ kulaklarımda çınlıyor; ama sözleri dudaklarımın arasından o zaman bile güçlükle dökülmüştü ve içeriğine pek inanmadığımdan yüreğimin derinliklerine işlediğini de söyleyemeyeceğim. Çünkü benim bütün öğrenim dönemim, dürüst olmam gerekirse, sürekli bir sıkıntıdan, bir bıkkınlıktan başka bir şey değildi, yıldan yıla daha da artan bir sabırsızlıkla bu cehennem azabından kurtulmaya çalışıyordum. Hayatımın en güzel ve en özgür dönemini bütünüyle zehir eden o monoton, can sıkıcı ve ruhsuz okulda ne "neşeli" ne de "mutlu" olabildiğimi anımsıyorum; hatta bu yüzyılda yaşayan çocukların bize kıyasla ne kadar mutlu, ne kadar özgür ve ne kadar kendilerinden emin büyüdüklerini görünce, belli bir kıskançlık duygusuna kapılmaktan kurtulamadığımı da itiraf etmek zorundayım. Günümüzdeki okul öğrencilerinin öğretmenleriyle rahatça ve hatta arkadaşça konuşup sohbet ettiklerini ve bizim gibi sürekli bir yetersizlik duygusuyla okula gitmek yerine, korkusuzca ve koşarak gittiklerini, arzu ve isteklerini genç ve meraklı ruh halleriyle okulda ve evlerinde açıkça ortaya koyabildiklerini görünce şaşırmadan edemiyorum; onların böylesine rahat, böylesine doğal ve kendilerinden emin davranışlarına karşın, bizler hiç eksilmeyen bu yetersizlik duygusuyla o lanet olası binadan içeri girer girmez, alnımızı görünmez bir boyunduruğa çarpmamak için hemen sinmek zorunda kalırdık. Okul bizim için bir baskı, boşluk ve can sıkıntısı demekti, biz burayı gerçek ve kişisel ilgi alanımızla kesinlikle örtüşmeyen skolastik ya da skolastik hale getirilmiş materyallerin belli bölümlere ayrıldığı ve bizim benimsemek zorunda kaldığımız "öğrenmeye değer olmayan bir bilim"in yuvası olarak

görüyorduk. Yaşamla ilgisi olduğundan değil, sırf eski pedagoji bizi zorladığı için öğrendiğimiz boş ve anlamsız bir öğrenme edimiydi. Okula borçlu olduğum ve beni gerçekten de en çok mutlu eden tek anım, bir daha ayak basmamak üzere kapısını arkamdan çekip çıktığım gündür.

Bizim Avusturya okullarımız aslında hiç de fena sayılmazdı. Tersine, "öğretim programı" denilen şey, yüz yıllık bir deneyimin ardından özenle hazırlanmıştı ve eğer teşvik edici şekilde uygulansaydı, verimli ve oldukça evrensel nitelikli bir eğitimin temeli olabilirdi. Ama en ince ayrıntısına kadar planlanmış ve kupkuru şemalara göre düzenlenmiş olması yüzünden okuldaki saatler de son derece vasat ve sıkıcı geçiyordu; bireye uygun olarak düzenlenmeyen ve öğretim programının gereklerinin ne kadar karşılanabildiğini bir otomatik makine gibi "iyi", "yeterli" ve "yetersiz" gibi rakamlarla gösteren soğuk bir öğrenme makinesiydi orası. Ama farkında olmadan bizi kızdıran şey, okulun insan sevgisinden ve kişiselliktен yoksun soğuk bir yer olması ve askerî kışlalardakine benzeyen katı disiplin anlayışıydı. Bizler derslerimizi öğreniyorduk ve öğrendiklerimiz sınavla kontrol ediliyordu. Sekiz yıl boyunca hiçbir öğretmen, bir kez bile olsun, bizim ne öğrenmek istediğimizi sormadı, her genç insanın içten içe özlemini duyduğu teşvik edilme ve gelişme arzusu bizim dönemimizde hiçbir zaman karşılık bulmadı.

Bu soğukluk daha okul binamızın dışarıdan görünüşüyle başlıyordu, elli yıl önce belli bir amaç için alelacele dikilivermiş, ucuz ve sevimsiz bir yapıydı. Üstünkörü sıvanmış soğuk duvarları, içine herhangi bir resmin ya da insanın gözüne hitap eden herhangi bir süsün asılmamış olduğu alçak tavanlı sınıfları ve bütün binayı dolduran iğrenç tuvalet kokularıyla bu eğitim kışlası, daha önce pek çok kişinin kullandığı ve bundan böyle de pek çok

kişinin hiç aldırmadan ya da istemeden kullanacağı eski bir otel mobilyasını andırıyordu. Avusturya'nın bütün resmî dairelerinde olduğu gibi bizim okulumuzun içine de yayılmış olan o küflü ve çürük kokulu havayı bugün bile unutamıyorum; aşırı derecede ısıtılmış, tıka basa doldurulmuş ve hiçbir zaman doğru dürüst havalandırılmamış sınıflarımızı kaplayan o kokuya bizler "devlet kokusu" derdik, bu iğrenç koku önce elbiselerimize ve daha sonra da ruhumuza işlerdi. Tahtadan yapılmış alçak sıralarda kürek cezasına çarptırılmış mahkûmlar gibi ikişer ikişer otururduk, bu yüzden sırtımız iki büklüm olur, kemiklerimiz sızlardı; kışları gazlı lambalarının mavimsi ışığı kitaplarımızın üstünde titreşir, yazları ise birkaç metrekarelik mavi gökyüzünü seyredip tatlı düşlere dalmayalım diye pencerelerin perdeleri sıkı sıkı kapatılırdı. O yüzyılda, daha gelişimini tamamlamamış genç vücutların temiz havaya ve harekete ihtiyaç duyduğu henüz öğrenilmemişti. Dört ya da beş saat sıraların üstünde büzülerek oturduktan sonra, bu soğuk ve dar koridorlarda on dakikalık ara yeterli görülürdü; haftada iki defa jimnastik salonuna götürülürdük, pencereleri sımsıkı kapatılmış ve her adım atışta metrelerce toz bulutu yükselen bu salonun ahşap zemin döşemesinin üstünde anlamsızca yürümemiz istenirdi; böylece sağlıklı yaşamanın gereği yerine getirilmiş olur ve devlet de bizlere karşı ("*mens sana in corpore sano*")[1] "görevini" yapmış olurdu. Yıllar sonra bile bu iç karartıcı okulun önünden geçerken bana gençliğimi zindan eden bu binaya bir daha adım atmak zorunda kalmayacağım duygusu biraz olsun içimi rahatlatıyordu; bu çok saygın kurumun ellinci kuruluş yıldönümü dolayısıyla düzenlenen törende, bir zamanların en

1. (Lat.) Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur. (Ç.N.)

parlak öğrencisi olarak benden bakanların ve belediye başkanının önünde bir konuşma yapmam istendiğinde, bunu nazik bir şekilde geri çevirmiştim. Zira benim bu okula borçlu olduğum hiçbir şey yoktu ve törende söyleyeceğim her şey kocaman bir yalan olacaktı.

Okulun bu iç karartıcı atmosferi öğretmenlerimizin de suçu değildi. Öğretmenlerimiz ne iyi ne de kötüydü, despot değillerdi ama yardımsever de sayılmazlardı, ellerindeki çizelgeye ve yetkililerin öngördüğü öğretim programına körü körüne bağlıydılar ve tıpkı bizler gibi görevlerini yerine getirmekten başka bir şey düşünmeyen zavallı yaratıklardı; öğle üzeri bizleri ve onları özgür kılan zil çaldığında, tıpkı bizim gibi onlar da sevinirdi, biz bunu açıkça hissederdik. Bizleri sevmezlerdi ama bizden nefret de etmezlerdi, neden böyle yapıyorlardı bilemiyorum zira bizleri tanımıyor, hakkımızda hiçbir şey bilmiyorlardı; birkaç yıl sonra aramızdan pek azının isimlerini öğrenmiş olur ve o yılların öğrenim metodunun amacına uygun olarak son ödevinde "öğrenci"nin kaç yanlış yaptığını saptamaktan başka bir şey yapmazlardı. Onlar yukarıda, kürsülerinde, biz öğrenciler ise aşağıda, sıralarımızda otururduk. Onlar sorardı, bizlerse yanıtlamak zorundaydık, bunun dışında aramızda başka hiçbir bağlantı olmazdı. Çünkü öğretmenlerle öğrenciler, yani kürsüyle okul sıraları arasında, gözle görülür yukarısı ile gözle görülür aşağısı arasında görünmez bir "otorite" bariyeri vardı ve bu bariyer her türlü iletişimi engelliyordu. Öğretmenin öğrenciyi bir birey olarak görmesi, onun özel nitelikleriyle ilgilenmesi, ya da bugün olağan sayıldığı gibi, onun hakkında "raporlar" yazması, başka bir deyişle gözlemlerini ve görüşlerini yazıyla bildirmesi, o yıllarda yetkisini ve gücünün sınırlarını aşmak anlamına gelirdi; öte yandan öğretmenin öğrenciyle özel bir görüşme yapması, "öğrenciyi" kendisiyle aynı düzeye, yani "üst konuma" çıkaracağı

için otoritesi sarsılmış sayılırdı. Öğretmenlerimizle bizim aramızda ruhsal ve düşünsel olarak hiçbir bağ oluşmadığı için onların isimlerini ve yüzlerini hatırlayamamamdan daha doğal bir şey olamaz. İçinde aldığımız notlar olduğu için her zaman gözucuyla bakmaya çalıştığımız sınıf defteri ve öğretmen kürsüsü ise bir resim gibi tüm berraklığıyla hâlâ hafızamdaki yerini koruyor; öğretmenin notları yazdığı küçük kırmızı defter ve sayıları yazarken kullandığı kısa ve siyah kurşunkalem, kırmızı mürekkepli kalemiyle yanlışlarımı düzelttiği defterlerim hâlâ gözlerimin önünde ama öğretmenlerimin hiçbirinin yüzünü hatırlamıyorum – bu belki de onların karşılarında hep büzülüp oturmaktan ya da yüzlerine boş boş bakmamızdan ileri geliyordur.

Okula karşı duyduğum bu hoşnutsuzluk sadece benim kişisel yapımdan kaynaklanmıyordu; en güzel isteklerimizin bu işkence yuvasında engellenip bastırılmasını nefretle karşılamayan tek bir arkadaşımın bile olduğunu anımsamıyorum. Ama gençliğimizde bize uygulanan bu sevgisiz ve duygusuz eğitim metodunun devlet makamlarının vurdumduymazlığından değil, özellikle gizli tutulan belli bir niyetten kaynaklandığını çok sonra anladım. Bütün düşüncelerini yalnızca güvenlik fetişinin şekillendirdiği bizden önceki ya da bizim üstümüzdeki dünya, gençliği sevmiyordu ya da daha ziyade, gençliğe karşı sürekli bir güvensizlik duygusu besliyordu. Teknik bakımdan sistemli "ilerleyişleriyle" ve kurdukları düzenle övünen burjuva toplumu, ölçülülüğün ve yavaşlığın yaşamın her alanında insanın en etkili erdemi olduğunu söylüyordu. Bizi geliştirmek ve ileriye götürmek için acele etmeye hiç gerek yoktu. Avusturya, ak saçlı bir imparatorun hükümdarlık ettiği, yaşlı bakanların yönettiği yaşlı bir devletti; istediği tek şey, hiç hırs gütmeden Avrupa kıtasındaki radikal değişikliklere karşı kendini savunmak ve bun-

lardan yara almadan ayakta kalabilmekti; içgüdüsel olarak her zaman hızlı ve radikal değişikliklerden yana olan genç insanlar, işte bu yüzden kuşku duyulması gereken unsurlardı, mümkün olduğunca devlet işlerinden uzak ya da baskı altında tutulmalıydılar. Bundan dolayı bizim okul yıllarımızı mutlu ve huzurlu kılmak için hiçbir neden yoktu; yükselmenin her çeşidine ancak sabırlı bir bekleyişle ulaşabilirdik. Sürekli bu şekilde geriye itildiğimiz için bugünle karşılaştırıldığında yaş basamaklarına bugünkünden tamamen farklı bir önem atfediliyordu. On sekiz yaşındaki bir lise öğrencisine çocukmuş gibi davranılıyor, sigarayla yakalanınca cezalandırılıyordu; öğrenciler en doğal ihtiyaçlarını karşılamak üzere yerlerinden kalkıp dışarı çıkmaları gerektiğinde parmak kaldırıp izin istemek zorundaydılar. Ama otuzunda bir erkeğe de henüz daha yetişkin değil diye bakılır, hatta kırk yaşına gelmiş biri bile sorumluluk gerektiren bir iş için yeterince olgun sayılmazdı. Bir keresinde olağanüstü bir durum yaşanmış, Gustav Mahler otuz sekiz yaşında Saray Operası direktörlüğüne atanınca, bu yüce sanat kurumunun başına "bu kadar genç bir adamın" getirilmesine tüm Viyana halkı çok şaşırmış ve dehşet içinde kalarak epey homurdanmıştı. (Mozart'ın otuz altısında ve Schubert'in otuz birinde en büyük eserlerini verdiklerini tamamen unutmuşlardı.) Bütün gençlere duyulan "tamamen güvenilemez" oldukları kuşkusu, o zamanlar tüm çevrelerde yaygındı. Babam, hiçbir zaman bir genci işe almadı, özellikle genç görünmek bahtsızlığına sahip biri, gittiği her yerde bu kuşkuyu gidermek zorunda kalırdı. Gençliğin her meslek için engel teşkil etmesi ve sadece yaşlılığın avantajlı olması, günümüzde pek anlaşılır bir durum değildir. Bugün her bakımdan değişmiş olan bu dönemde, kırk yaşındakiler otuzunda, altmış yaşındakiler de kırkında görünmek için akla gelen her şeyi yaparken ve genç görün-

mek günümüzde enerji, kararlılık ve güven duygusu uyandırırken o güvenli yüzyılda ilerlemek isteyen herkes daha yaşlı görünmek için her türlü yalana başvurmak zorunda kalırdı. Gazeteler, gençlerin sakallarının çıkmasını hızlandırmak için çeşitli çareler önerirlerdi, hekimlik sınavını daha yeni vermiş, yirmi dört ya da yirmi beş yaşındaki genç hekimler kocaman sakallar bırakır ve ilk hastalarını muayene ederken "deneyimli" doktor görüntüsü vermek için gözlerinin ihtiyacı olmadığı halde altın çerçeveli gözlükler takarlardı. Amaçlanan daha ağırbaşlı bir görüntüyü sağlamak için uzun ve siyah redingotlar giyilir, ağır ağır yürünür ve hatta mümkünse biraz kilo da alınırdı; hırslı olanlar, çağın gençliğe karşı beslediği yetersizlik kuşkusuna hiç olmazsa dış görünüşleriyle karşı çıkmaya çalışırlardı. Biz öğrenciler altıncı ve yedinci sınıflara geldiğimizde, liseliler gibi görünmemek için çanta taşımayı reddeder ve bunun yerine el çantası kullanırdık. Zindelik, özgüven bilinci, ataklık, meraklılık ve yaşama sevinci gibi bugün imrenilen bütün bu değerlere, "sağlamlığa" özel bir önem atfeden o dönemde kuşkuyla bakılırdı.

Bu tuhaf davranış biçiminin ortaya çıkardığı tek şey, devletin kendi otoritesini sürdürmek için okulu alet olarak kullanmasıydı. Bizler her şeyden önce öyle eğitilmeliydik ki, yürürlükte olan yasaları en mükemmel yasalar olarak görüp onlara saygı duymalıydık, öğretmenlerimizin düşüncelerini ve babalarımızın söylediklerini tartışmasız kabul etmeliydik ve devlet kurumlarının hiç değişmeyeceğini, varlığını sonsuza kadar sürdüreceğini bilmeliydik. Aile içinde de uygulanan bu eğitim anlayışının ikinci bir temel kuralı, gençlerin fazla rahat olmaması ilkesine dayanıyordu. Onlara bazı haklar tanınmadan önce, pek çok sorumlulukları bulunduğunu ve kurallara uymaları, söz dinlemeleri gerektiğini mutlaka öğretmek gerekiyordu. Hayatlarında henüz hiçbir şey başarmamış

ve hiçbir hayat deneyimi edinmemiş bizlerin, bize bahşedilenleri teşekkürle karşılamamız gerektiği, soru sormak ya da talep etmek gibi haklarımızın bulunmadığı ilk baştan itibaren kafalarımıza iyice yerleştirilmeliydi. Bu aptalca gözdağı verme yöntemi çocukluk yıllarımızdan başlayarak hep uygulandı. Evlerde çalışan hizmetçi kızlar ve eğitimsiz anneler, daha üç-dört yaşındaki çocukları, yaramazlık yapmaktan vazgeçmezseniz "polis" çağırırım diyerek korkuturlardı. Lisede okurken bile pek de önemli olmayan bir dersten kötü bir not alıp eve gelsek, okuldan alınıp bir ustanın yanına çırak olarak verileceğimiz söylenerek tehdit edilirdik –işçi sınıfına düşmek burjuva dünyasında başa gelebilecek en kötü tehditti– ve gerçek bir eğitim alma talebiyle, çağın önemli sorunları hakkında yetişkinler tarafından aydınlatılmayı isteyen gençler, kurumlu bir edayla, "Sen bunu daha anlayamazsın," denilerek azarlanıp susturulurdu. Evde, okulda, devlet dairelerinde ve her yerde hep bu yöntem uygulanırdı. Siz daha "olgunlaşmadınız", hiçbir şeyden anlamazsınız, söylenenleri uslu uslu dinlemek zorundasın, hele büyüklerin sözlerine karışmaya ya da onlara karşı gelmeye hiç hakkınız yok diyerek biz gençlere sürekli gözdağı verilirdi. İşte bu yüzden yukarıda, kürsüsünde hareketsizce ve sessizce oturan öğretmen kılıklı zavallı varlığın yanına yaklaşılamazdı ve bizler, bütün duygu ve çabalarımızı "eğitim programı"yla sınırlamak zorunda kalırdık. Okulda kendimizi mutlu hissedip hissetmediğimizin hiçbir önemi yoktu. O yılların eğitim anlayışına göre okulun gerçek görevi, bizleri ileriye götürmekten çok geri kalmamıza hizmet etmek, iç dünyamızı biçimlendirmekten çok kurulu düzene mümkün olduğunca ve karşı çıkmadan uyum göstermemizi sağlamak, enerjimizi artırmak yerine bizleri disiplin altına almak ve sivriliklerimizi törpülemekti.

Böyle bir psikolojik ya da daha çok psikolojiye ters bir baskının gençler üzerinde yalnızca iki türlü etkisi olabilirdi: Ya uyuşturur ya da canlı tutardı. Bu saçma eğitim yönteminin ne büyük bir "aşağılık kompleksine" yol açtığı, psikanalizcilerin dosyalarında görülebilir; aşağılık kompleksinin, bu eski Avusturya okullarımızda okumuş olanlar tarafından keşfedilmesi belki de bir rastlantı değildir. Bendeki bu özgür olma tutkusunun erkenden ve bugünkü gençliğin hissedemeyeceği bir şiddetle ortaya çıkmasını, ben şahsen o baskıya borçluyum, buna otoriter olan her şeye, "yukarıdan" konuşmanın her çeşidine karşı hayatım boyunca hissettiğim nefret duygusu da dahildir. İtiraz kabul etmeyen ve dogmatik olan her şeye karşı duyduğum bu tiksinti ve nefret yıllar boyunca kendini sadece bir içgüdü olarak hissettirmişti ve ben bunun nereden kaynaklandığını unutmuştum. Ama bir keresinde bir konferans vermek üzere bulunduğum üniversitenin büyük amfisindeki kürsüden aşağıya doğru konuşurken tıpkı bir zamanlar bizlerin yaptığı sıralarında sessizce oturan ve hiç konuşmayan öğrencileri görünce birdenbire büyük bir rahatsızlık duydum. Böylesi otoriter, buyrukçu ve yukarıdan aşağıya doğru yapılan konuşmalardan bütün okul hayatım boyunca çok çektiğimi hatırladım. Kürsüden aşağıya doğru yaptığım bu konuşmanın, bir zamanlar öğretmenlerimizin bizim karşımızda düştükleri sevimsiz duruma beni de düşüreceğini sanarak çok korktum ve bu korkuyla hayatımın en kötü konferansını verdim.

On dört ya da on beş yaşına kadar okulla ilişkimizi sorunsuz bir biçimde sürdürebildik. Öğretmenlerimiz hakkında birbirimizle şakalaşır ve derslerimizi belli bir merakla çalışırdık. Ama daha sonra öyle bir an geldi ki, okul canımızı sıkmaya ve bizi huzursuz etmeye başladı.

Sessizce ve gizlice çok tuhaf bir olay gerçekleşmişti: On yaşına gelmiş oğlan çocukları olarak liseye başlayan bizler, sekiz yıllık eğitimimizin ilk dört yılı sonunda zihinsel gelişimimiz açısından okulu geride bırakacak kadar ilerlemiştik. Okulun bize bundan daha fazlasını veremeyeceğini ve ilgimizi çeken bazı konularda, mezun olduktan sonra ilgi duyup tek bir kitap bile açmamış şu zavallı öğretmenlerden daha çok şey bildiğimizi sezgisel olarak hissediyorduk. Günden güne iyice belirginleşen bir başka çelişki daha vardı: Aslında artık sadece pantolonlarımızın oturduğu okul sıralarında yeni ya da bilimsel değeri olan hiçbir şey duymuyorduk. Oysa dış dünyada heyecan verici binlerce etkinlikle dolu bir kent vardı; tiyatroları, müzeleri, kitabevleri, üniversiteleri ve müziğiyle her gün yeni yeni sürprizler sunan koca bir kent. Böylece bizim şimdiye kadar bastırılmış öğrenme aşkımız, okulda tatmin olmayan düşünsel, sanatsal ve eğlenmeye yönelik merakımızla bütünleşti ve okulun dışında olup biten her şeye karşı içimizde büyük bir ilgi ve hayranlık oluşmaya başladı. Önceleri içimizden sadece iki ya da üç kişi, sanat, edebiyat ve müziğe olan ilgisini keşfetti, daha sonra bu sayı on ikiye çıktı ve sonunda da herkes gönlünü bunlara kaptırdı. Çünkü bu coşku ve hayranlık duygusu genç insanlarda bir çeşit bulaşıcı hastalıktır. Kızamık ya da kızıl hastalığında olduğu gibi, sınıfta bir öğrenciden öteki öğrenciye geçer. Yeni gelen acemiler öğrendikleri şeyleri çocuksu ve kendini beğenmiş bir ihtirasla satmaya çalışarak aslında birbirlerinin ilerlemesini sağlarlar. Bu ihtirasın az ya da çok hangi yönde ilerleyeceği işte bu yüzden rastlantısal bir durumdur; bir sınıfta bir pul koleksiyoncusu varsa, en az on iki kişi hemen aynı çılgınlığı yapmaya başlayacaktır; üç erkek öğrenci dansçı kızlara kur yapınca ötekiler de doğal olarak her gün opera binasının kapısının önünde bekleyeceklerdir. Bizden üç yıl sonraki bir sınıfın

öğrencilerinin hepsi futbol hastasıydı, bizden önceki sınıflardan biri de ya sosyalizm ya da Tolstoy hayranıydı. Benim tesadüfen sanat tutkunu sınıf arkadaşlarımın arasına düşmem, belki de bütün yaşamım için belirleyici olmuştur.

Aslında tiyatro, edebiyat ve sanata karşı duyulan bu hayranlık, Viyana için çok doğal bir durumdu. Viyana'da çıkan gazeteler bütün kültürel olaylara özel bir yer ayırırdı, sağda solda ve gidilen her yerde yetişkinlerin opera ya da Burg Tiyatrosu hakkında konuşup tartıştığı görülür, ünlü oyuncuların resimleri bütün kırtasiye dükkânlarının vitrinlerine boy boy asılırdı. Spor, bir liselinin utanması gereken kaba bir uğraş sayılmaktaydı. Kitleleri peşinden sürükleyecek olan sinematografi henüz icat edilmemişti. Evdeki sert muhalefetten korkmaya da gerek yoktu; tiyatro ve edebiyat, kâğıt oynamanın ya da genç kızlarla arkadaşlık etmenin aksine "masum tutkular" arasında sayılıyordu. Sonuç itibarıyla benim babam da, bütün Viyanalı babalar gibi, gençlik yıllarında tiyatroya düşkün biriydi, biz gençlerin Richard Strauss ve Gerhart Hauptmann prömiyerlerine gitmemiz gibi, o da Richard Wagner'in sahneye koyduğu *Lohengrin* operasını seyretmeye gitmişti. Çünkü liseliler olarak bizim her prömiyere koşmamız çok olağandı; ertesi gün okulda her bir ayrıntıyı anlatamazsak, bizden daha şanslı arkadaşlarımızın önünde utanmaz mıydık? Öğretmenlerimiz bu kadar vurdumduymaz olmasalardı, büyük prömiyerlerden önceki her öğle sonrası –zira bizlerin kullanımına sunulan ayakta izleme bölümünde bir yer bulabilmek için saat üçte kuyruğa girmek zorundaydık– sınıfın üçte ikisinin gizemli bir şekilde hastalandığı gözlerinden kaçmazdı. Biraz daha dikkatli davransalardı, Latince gramer kitaplarımızın kapağında Rilke'nin şiirlerinin yazılı olduğunu ve ödünç aldığımız kitaplardaki en güzel şiirleri yazmak için matematik def-

terlerimizi kullandığımızı fark ederlerdi. Okulda geçirdiğimiz sıkıcı ders saatlerini okumalarımıza ayırabilmek için her gün yeni yöntemler bulurduk; öğretmenimiz Schiller'in "Naive und sentimentale Dichtung" [Naif ve Duygusal Şiirler] metni üzerine çağdışı kalmış dersini verirken, bizler de sıralarımızın içinde, saygıdeğer yaşlı öğretmenin daha adını bile duymadığı Nietzsche ve Strindberg'i okurduk. Sanatın ve bilimin her alanında olup bitenleri öğrenme ve tanıma isteği, bir ateş nöbeti gibi her yerimi sarmıştı. Öğleden sonraları üniversite öğrencilerinin arasına karışarak dersleri izler, bütün sergileri gezer, yapılan otopsileri görmek için anatomi derslikleri-ne girerdik. Merakla her şeyin ve herkesin izini sürerdik. Zaman zaman filarmoni orkestrasının provalarını gizlice izler, eski kitapçılara gider ve dünden beri hangi kitabın çıktığını ânında öğrenebilmek için bütün kitapları karıştırırdık. Ama en önemlisi, biz okurduk, hem de çok okurduk, elimize geçen her şeyi okurduk. Bütün kütüphaneleri dolaşır, kitap alırdık ve aldığımız kitapları birbirimize ödünç verirdik. Ama her türlü yeniliği öğrendiğimiz asıl yer yine kafelerdi.

Bunu anlamak için Viyana kafelerinin dünyada eşi benzeri bulunmayan kendine özgü yerler olduğunu bilmek gerekir. Viyana kafeleri küçük bir ücretle içilen bir fincan kahve karşılığında herkese açık bir çeşit demokratik halk kulübüdür. Oralarda herkes ucuzundan bir fincan kahve karşılığında saatlerce oturur, tartışır, yazı yazar, kâğıt oynar, mektuplarını alır ama her şeyden önce sayısız gazete ve dergi okuyabilirdi. İyi bir Viyana kafesinde Viyana'da çıkan bütün gazeteler bulunur, hem sadece Viyana gazeteleri değil, Alman İmparatorluğu'nun bütün gazeteleri, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Amerikan gazeteleri de bulunurdu; ayrıca dünyanın önde gelen bütün yazın ve sanat dergileri, *Mercure de France* dergisi ve

en az onun kadar önemli olan *Neue Rundschau*, *Studio* ve *The Burlington Magazine* dergileri de bulunurdu. Böylece dünyada olup bitenleri zamanında ve ilk elden öğrenir, yeni çıkan her kitabın, nerede gösterime sunulursa sunulsun her temsilin haberini alır ve bütün gazetelerde çıkan eleştirileri karşılaştırırdık. Bir Avusturyalının sahip olduğu entelektüel canlılıkta ve uluslararası konulara odaklanmasında, kahvelerde oturup dünyaki bütün olayları ayrıntısıyla öğrenebilmesi ve bunları dost çevrelerinde tartışmasının katkısı büyük olmuştur. O kahvelerde her gün saatlerce oturur ve hiçbir şeyi kaçırmazdık. Çünkü bizler ilgi alanımızın ortak olması dolayısıyla sanatsal olayların *orbis pictus*'unu[1] iki gözle değil yirmi gözle, kırk gözle izlerdik; birimizin kaçırdığını öteki fark eder ve hepimizi bilgilendirirdi. Çocuksu bir gösteriş hevesi ve neredeyse bir sporcu hırsıyla yeni ve en yenilere dair öğrendiklerimiz konusunda sürekli birbirimizle yarıştığımız için etkileyici ve heyecan yaratan olaylara dinmek bilmez bir hasetle yaklaştığımız bir durumdaydık aslında. Örneğin o yıllarda henüz tanınmamış Nietzsche'yi tartışırken içimizden biri ukala bir bilgiçlikle, "Ama bencillik düşüncesinde Kierkegaard ondan daha önce gelir," demiş ve bunun üzerine hepimiz telaşlanmıştık. İçimizden falanca birinin tanıdığı ve bizim tanımadığımız Kierkegaard da kimdi? Ertesi gün hemen kütüphaneye koşmuş ve bu adı sanı duyulmamış Danimarkalı filozofun kitaplarını bulup karıştırmıştık. Çünkü bir başkasının tanıdığını biz bilmiyorsak, kendimizi küçük düşmüş hissederdik; hep yeniyi, en son çıkanı, en olağanüstü olanı, henüz hiç kimsenin –ve özellikle de bizim saygın günlük gazetelerin kadrolu eleştirmenlerinin– görmediği yeni

1. "Resimlerde Görünen Dünya"; Çek eğitimci Comenius tarafından yazılan ve 1658 yılında basılan, bir tür resimli çocuk ansiklopedisi. (Ç.N.)

ve farklı şeyleri bulup ortaya koymak bizlerin en büyük tutkusuydu. (Aslında ben kişisel olarak sonrasında da yıllarca bu tutkunun esiri oldum.) Henüz herkesçe tanınmamış olanı tanıma isteği, yani ulaşılması zor, çizgi dışı, yeni ve radikal olan her şey, bu sevgimizi adeta kamçılıyordu; bu yüzden hiçbir şey bizim birlikte duyduğumuz aşırı hırsla yüklü merakımızdan kurtulup kenarda köşede gizli kalamazdı. Stefan George ya da Rilke, bizim lisede okuduğumuz yıllarda, örneğin iki yüz ya da üç yüz adet basılır ve bundan da ancak üçü ya da dördü Viyana'ya gelirdi; hiçbir kitapçı onları elinde tutmaz, hiçbir ünlü eleştirmen bir kere olsun Rilke'nin adını zikretmezdi. Ama bizim grup, mucizevi bir istekle şiirlerinin her satırı ve mısrasını bilirdi. Gündüzleri okul sıralarında oturmaya mahkûm olan biz sakalı çıkmamış yeniyetme oğlan çocukları, genç bir şairin düşünde görebileceği örnek okur kitlesini oluşturuyorduk; her şeye eleştirel bakan ve hayranlık duymaya hayran, meraklı okurlardık gerçekten de. Çünkü hayranlık duyma ve okuma merakımız sınırsızdı; fiziksel gelişimi henüz tamamlanmamış olan biz gençler, okul saatlerimizde, okula gidip gelirken kahvede, tiyatroda, gezintilerde kitap, resim, müzik ve felsefe hakkında tartışmaktan başka bir şey yapmazdık. İster tiyatro sanatçısı olsun, ister orkestra şefi, ister bir kitap yayımlasın ya da bir gazetede yazı yazsın, kamuoyunda saygınlığı olan bütün bu insanlar, bizlerin gök kubbesinde birer yıldızdı. Yıllar sonra Balzac'ın, "*Les gens célèbres étaient pour moi comme des dieux qui ne parlaient pas, ne marchaient pas, ne mangeaient pas commes les autres hommes,*"[1] diye gençliğini betimlediği cümleyi okuyunca, neredeyse düşüp bayılacaktım. Çünkü bizler de

1. (Fr.) Ünlü kişiler, diğer insanlar gibi konuşmayan, yürümeyen ve yemek yemeyen tanrılara benzerler. (Ç.N.)

tıpkı onun gibi hissediyorduk. Gustav Mahler'i sokakta görmüş olmak başlı başına bir olaydı, ertesi sabah arkadaşlara gururla ve zafer kazanmış bir edayla anlatılırdı. Çocukken bir gün Johannes Brahms'la tanıştırılmıştım. Bu büyük insan, eliyle sevecen bir şekilde omzumu tıpışlayınca günlerce bu inanılmaz olayın şaşkınlığını üzerimden atamamıştım. Gerçi on iki yaşında bir çocuk olarak Brahms'ın neler yaptığını, ne büyük başarılara sahip olduğunu pek bilemezdim ama ünlü biri olduğu gerçeği, yaratıcılığa sahip olması insanı derinden etkiliyordu. Burg Tiyatrosu'nda Gerhart Hauptmann'ın prömiyeri, daha provalar başlamadan haftalarca önce bütün sınıfı heyecanlandırırdı. Olayın akışını ve rol dağılımını önceden – ötekilerden daha önce!– öğrenebilmek için oyuncular ve figüranların yanına sokulurduk. Wolter ya da Sonnenthal hakkında gizli kalmış bir şeyler ortaya çıkarabilmek için Burg Tiyatrosu'nun berberine (en saçma hareketlerimizi bile anlatmaktan çekinmiyorum) saçlarımızı kestirtmeye giderdik, daha alt sınıftan bir öğrenciyi şımartmamızın ve çeşit çeşit hediyeler vererek rüşvete boğmamızın nedeni, operanın ışıkçısının yeğeni olması ve onun sayesinde ara sıra ve gizlice tiyatronun sahnesine, provaları izlemeye gidebilmemizdi – bu sahneye ayak basabilmek Dante'nin cennetin kutsal katına çıkarken duyduğu ürpertiden çok daha heyecan vericiydi. Şan ve şöhretin parlayan gücü bizim için o kadar büyüktü ki, şöhrete yedi kat yabancı olsa, yine de elimizde olmadan saygı duyardık; fakir bir yaşlı kadın, Franz Schubert'in büyük yeğeni diye gözümüze dünya üstü bir yaratık gibi görünürdü; sokakta Josef Kainz'ın hizmetçisine rastlasak, bu dâhi ve çok sevilen tiyatro sanatçısının yakınında bulunma şansına sahip olabildiği için arkasından saygıyla bakardık ona.

Bizim bu istisnasız her şeye sınırsız hayranlık duyma merakımızda ne büyük saçmalıkların gizli olduğunu, birbirimizi ne kadar çok taklit ettiğimizi, birbirimize üstün gelmek için bir sporcu edasıyla nasıl mücadele ettiğimizi, sanatla ve sanatsal olaylarla ilgilenmekle yakınlarımızın ve öğretmenlerimizin gözümüze pek ilkel görünen çevresine burun kıvırarak bakmamızın çocukça bir kuruntu olduğunu bugün çok iyi anlıyorum. Ama bu aşırı sanat ve edebiyat tutkumuz sayesinde o zamanlar ne kadar da çok şey bildiğimize, sürekli yaptığımız tartışmalar ve çözümlemeler sayesinde ne kadar erken bir yaşta eleştiri ve ayırt edebilme yeteneği kazanmış olmamıza bugün bile şaşırıyorum. Ben on yedi yaşındayken Baudelaire ya da Walt Whitman'ın bütün şiirlerini bilmekle kalmıyor, bunların en önemlilerini de ezbere okuyabiliyordum. Okul ve üniversite öğrenciliğim sırasında okuyup ezberlediklerimi daha sonraki yıllarda hiç bu kadar derinlemesine okumadım. Kamuoyunun ancak on yıl sonra tanıyabildiği isimlerin hiçbiri kuşkusuz bize yabancı değildi, hatta en az tanınmışları bile, sahip olduğumuz bu sanat ve edebiyat aşkıyla aklımızda tutardık. Bir keresinde değerli dostum Paul Valéry'ye, kendisiyle tanışıklığımın ne kadar eskilere dayandığını, daha otuz yıl önce onun şiirlerini okuyup sevdiğimi söylemiştim. Valéry kurumlu bir gülümseyişle, "Beni kandırmaya çalışmayınız, sevgili dostum! Şiirlerim kitap olarak 1916 yılında yayımlandı," demişti. Ama 1898 yılında Viyana'da onun ilk şiirlerini bulduğum o küçük edebiyat dergisini, rengi ve formatıyla eksiksiz olarak anlatınca hayretler içinde kalmış ve bunun üzerine, "Ama o dergiyi Paris'te bile çok az kişi bilirdi, siz onu Viyana'da nasıl bulabildiniz?" diye yanıt vermişti. Ben de ona, "Tıpkı sizin bir lise öğrencisi olarak edebiyat dünyasının çok azının tanıdığı Mallarmé'nin şiirlerini o taşra kentinizde bulduğunuz

gibi," diye karşılık vermiştim. Bunun üzerine o da, "Gençler, şairlerini kendileri bulur çünkü onlar şairleri arar ve ortaya çıkarmak isterler," diyerek söylediklerimi doğrulamıştı. Sürekli heyecan içinde yaşadığımız ve duyarlı bir buruna sahip olduğumuz için sınırlarımızdan bize doğru esen rüzgârların kokusunu önceden alırdık. Hep yeniyi istediğimiz ve bize, sadece bize ait olan şeylerin açlığını çektiğimiz için onları bulup ortaya çıkarırdık – babalarımızın dünyasına değil, kendi dünyamıza ait olan şeyleri araştırırdık. Gençlik, bazı hayvanlar gibi ani hava değişiminin kokusunu alma konusunda olağanüstü bir içgüdüye sahiptir, işte bunun için bizim kuşak, sona eren yüzyılla birlikte sanat anlayışında da bir şeylerin sona erdiğini, bir devrimin başladığını ya da en azından değer ölçütlerinin değiştiğini öğretmenlerden ve üniversitelerden daha önce hissediyordu. Babalarımızın yaşadığı dönemin ciddi ve saygın ustaları –edebiyatta Gottfried Keller, tiyatroda Ibsen, müzikte Johannes Brahms, resimde Leibl, felsefede Eduard von Hartmann– bizim duygu dünyamıza göre o güvenli yüzyılın her türlü dikkatini ve özenini barındırıyorlardı; ama teknik ve düşünsel açıdan bütün üstünlüklerine rağmen artık bizi ilgilendirmiyorlardı. Onların soğuk ve ölçülü ritminin bizim kaynayan kanımıza yabancı olduğunu ve dönemin hızlı temposuna uymadığını içgüdüsel olarak hissediyorduk. Yeni Alman edebiyatının ve düşün dünyasının en etkileyici temsilcisi olan Hermann Bahr, işte tam da bu dönemde Viyana'da yaşıyordu. Bu önemli edebiyatçı ve yazar, her türlü yeni oluşum için düşünsel bir mücadeleye girişerek ortalığı kasıp kavurmaya başlamıştı. Secession adlı merkez Viyana'da onun yardımıyla kuruldu. Bu merkezde Paris'ten bütün izlenimci ve dışavurumcu ressamlar, Norveç'ten Munch, Belçika'dan Popps ve akla gelen bütün aşırıların yapıtları sergileniyor ve bu durum eski akımın temsilcile-

rini çileden çıkarıyordu; böylece yenilerin küçümsenen öncüleri Grünewald, Grego ve Goya ile bütün bağları kopmuş oluyordu. Birden yeni bir bakış açısı kazanılıyor, müzikte Musorgski, Debussy, Strauss ve Schönberg sayesinde yeni ritimler ve ses renkleriyle tanışılıyordu; edebiyatta Zola, Strindberg ve Hauptmann'la gerçekçilik akımı, Dostoyevski ile Slav ruhu, Verlaine, Rimbaud ve Mallarmé ile de lirik söz sanatının şimdiye kadar hiç tanınmayan en yüce ve en incelmiş örnekleri sunuluyordu. Nietzsche felsefede devrim yapıyordu; daha cesur ve daha özgür bir mimari, ağır basan klasik üslup yerine, amaca uygun sade ve süssüz bir yapı stilini getiriyordu. O rahat ve huzurlu eski düzen birdenbire parçalanmıştı. Hanslick'in müzikte şimdiye kadar değişmez bilinen "estetik güzellik" değerleri artık sorgulanır olmuştu. Bizim "ciddi" burjuva gazetelerinin resmî eleştirmenleri, cüretkâr girişimler karşısında dehşete kapılıp önlenemeyen bu akımı "yozlaşmış" ya da "anarşist" diye lanetleyerek engellemeye çalışırlarken, biz gençler kendimizi coşkuyla, korkunç bir şiddetle ilerleyen azgın dalgaların içine atıyorduk. Bizler zamanın artık bizim için aktığını, gençliğin sonunda haklarına kavuştuğu bir dönemin, bizim dönemimizin başladığını hissediyorduk. Bizim heyecanla araştırmalar yapan ve sezgilerinin peşinden giden tutkumuz, böylece birdenbire bir anlam kazandı: Okul sıralarında oturan biz gençler, yeni sanat için verilen bu çılgınca ve çoğu zaman da aşırı bir şiddetle sürdürülen savaşlara hep birlikte katılabiliyorduk. Nerede bir etkinlik olsa, örneğin nerede bir Wedekind oyunu sahneye konulsa ve yeni bir şiir dinletisi yapılsa, bizler sadece bütün ruhumuzla değil, aynı zamanda yumruklarımızla da orada hazır bulunurduk. Arnold Schönberg'in gençlik dönemine ait atonal eserlerinden birinin çalındığı bir konserde bir beyefendi ıslık çalarak gürültü yapınca, dostum Busch-

beck'in ona sert bir tokat attığına tanık oldum. Bizler yeni sanatın her türünün öncüleri ve saldırı birlikleri olarak her yerde ortaya çıkıyorduk; zira bu sanat yeniydi, artık kendi hayatlarını yaşayacak olan biz gençler için dünyayı değiştirecek olan oydu. Çünkü bizler bunun bir *nostra res agitur*[1] olduğunu hissediyorduk.

Ama bu yeni sanatta bizi bu kadar çok ilgilendiren ve büyüleyen başka bir şey daha vardı: Bu sanatın yaratıcılarının neredeyse hepsi gençlerden oluşuyordu. Babalarımızın kuşağında bir şairin, bir müzisyenin ün kazanması için "kendini kanıtlamış" ve burjuva toplumunun beğeni anlayışına uygun olması gerekirdi. Bize saygı duymamız gerektiği öğretilen bütün o beyefendiler, ölçülü davranmasını bilen saygın kişilerdi. O dönemin şimdilerde çoktan unutulup gitmiş sevilen isimleri Wilbrandt, Ebers, Felix Dahn, Paul Heyse ve Lenbach'ın kır düşmüş güzel sakalları vardı ve şairlere özgü kadife ceketler giyerlerdi. Her zaman saygı uyandıran "onurlu" ve "şairane" davranışlar sergilerlerdi, fotoğrafları anlamlı bakışlarla çektirirler, saray mensupları ve soylular gibi nezaketle davranırlar ve onlar gibi nişan taşırlardı. Ama genç şairler, ressamlar ya da müzisyenler, daha ziyade "umut verici yetenekler" olarak görülür, bunlara karşı pozitif bir yargıda bulunmaktan şimdilik kaçınılırdı. Çünkü o güvenli yüzyıl, yıllarca süren "başarılı" icraatlarıyla kendisini kanıtlamayan birine vaktinden önce paye vermekten hoşlanmıyordu. Oysa yeni şairlerin, müzisyenlerin ve ressamların hepsi gençti; daha önce kimsenin tanımadığı Gerhart Hauptmann birden adını duyurmaya başlamış ve daha otuzunda Alman tiyatro sahnelerini ele geçirmişti. Stefan George ve Rainer Maria Rilke yirmi üç yaşında –Avusturya yasalarına göre henüz reşit bile sayılmazken– birer edebiyatçı olarak üne

1. (Lat.) Bizimle ilgili. (Ç.N.)

kavuşmuş ve fanatik taraftarlar kazanmışlardı. Bizim kendi şehrimizde de bir gecede "Genç Viyanalılar" grubu adında bir grup ortaya çıkmıştı. Arthur Schnitzler, Hermann Bahr, Richard Beer-Hofmann ve Peter Altenberg gibi yazar ve şairlerin bulunduğu bu grup, Avusturya'ya özgü kültürü her türlü sanatsal araçla işleyerek ona ilk defa Avrupa çapında bir ifade kazandırıyordu. Ama bunların arasında bizi büyüleyen, baştan çıkaran, aklımızı başımızdan alan ve coşturan *bir* şair vardı: Olağanüstü yeteneklere sahip, benzersiz bir fenomen olan Hugo von Hofmannsthal. Bizim kuşak onun kişiliğinde en güçlü tutkularının karşılığını bulmakla kalmıyor, neredeyse kendi yaşlarında bir insanda kusursuz bir edebiyatın en güzel örneğinin temsil edildiğini de görüyordu.

Genç Hofmannsthal'in ortaya çıkması, o yaşta böylesi mucizevi bir mükemmellik olarak hatırlanacak ve öyle de kalacaktır; bu kadar genç biri olmasına rağmen dünya edebiyatında, Keats ve Rimbaud dışında dili bu kadar ustaca kullanabilen, düşüncelerin böylesine geniş bir perspektifte adeta neşeyle dans ettiği, istisnasız her satırın bize şiirselliğin en derin özünü hissettirdiği başka bir örnek tanımıyorum. Daha on altısında ya da on yedisindeyken bugün bile ışıltısını kaybetmemiş dizeleri ve aşılamayan düzyazı örnekleriyle Alman dilinin o ölümsüz yıllıklarına girmiş eşsiz bir dehadır. Onun şairlik yeteneğini kanıtlaması ve edebiyat dünyasında aniden boy göstermesi, bir kuşak içerisinde ikinci defa görülemeyecek kadar büyük bir olaydı. İşte bunun için onun ortaya çıkışını ilk defa duyan edebiyatseverler, bunu inanılmaz bir olay olarak görmüşlerdir. Hermann Bahr çıkardığı dergi için, adını daha önce hiç duymadığı "Loris" diye birisinin Viyana'dan gönderdiği bir makaleyi –lise öğrencilerinin kendi adlarıyla yayın yapmaları yasaktı– aldı-

ğında ne kadar şaşırdığını bana sık sık anlatmıştır. Söylediğine göre, dünyanın her tarafından gönderilen makaleler arasında, böylesine sade ve asil bir dille yazılan ve derin bir düşünsel zenginlik içeren buna benzer bir makale daha görmemişti. Kimdi bu Loris, kimdi bu tanımadığı yazar, bunu öğrenmek istemişti. Öğrendiklerini yıllar boyunca sessizce toplayarak bilimsel süzgeçten geçirmiş ve yaptığı gizemli denemelerle dilin gerçek anlamını baş döndürücü bir büyüye dönüştürmeyi başarmış yaşlı biriydi herhalde. Böyle bir bilge, böyle yetenekli bir şair aynı kentte yaşıyordu ve kendisi onun hakkında hiçbir şey bilmiyordu! Bahr bu bilinmeyen adama hemen bir mektup yazmış ve kendisiyle görüşmek üzere bir kafede, bütün genç edebiyatçıların buluşma yeri olan o ünlü Café Griensteidl'da randevu vermişti. Kısa pantolonlu, henüz sakalı bile çıkmamış, ince uzun boylu genç bir liseli, hafif ve hızlı adımlarla Bahr'ın masasına yaklaşıp reverans yaparak yüksek ama henüz daha kalınlaşmamış sesiyle kararlı ve kendinden emin bir şekilde, "Benim adım Hofmannsthal, Loris benim," demişti. Bahr yaşadığı bu büyük şaşkınlığı yıllar sonra anlatırken bile heyecanını gizleyemiyordu. Önce buna inanmak istememişti. Hayata daha yeni başlayan bir lise öğrencisinin böyle bir sanat anlayışına, böyle bir dünya görüşüne ve derin bir bilgi birikimine sahip olması inanılır gibi değildi! Neredeyse aynı şeyi Arthur Schnitzler de anlatmıştı bana. Edebiyat alanındaki ilk başarıları geçimini sağlamaya yeterli olmadığı için o yıllarda henüz daha hekimlik yapıyor ama "Genç Viyanalı" yazarların başını çekiyordu ve kendisinden daha genç olan yazarlar akıl danışmak, görüşünü almak için sık sık onu ziyaret ediyorlardı. Tesadüfen tanıdığı gençlerin arasında, bu son derece akıllı, uzun boylu lise öğrencisi de vardı, bu lise öğrencisi Schnitzler'den, yazdığı manzum tiyatro oyununu dinlemek lütfunda bulun-

masını rica etmiş, o da bu genci, pek fazla bir beklentisi olmadan, kaldığı bekâr konutuna davet etmişti – bir lise öğrencisinin yazacağı şey, olsa olsa aşırı duygulu ya da klasik eserleri taklit eden bir metindir, diye düşünmüştü. Bazı dostlarını da çağırmıştı. Hofmannsthal kısa pantolonuyla gelmiş, biraz gergin ve tutuk bir halde okumaya başlamıştı. Schnitzler bana, "Birkaç dakika sonra hepimiz pür dikkat kesildik ve birbirimizin yüzüne şaşırmış ve biraz da korkmuş gibi baktık," diye anlatıyordu. "Böylesine mükemmel dizeler, böylesine kusursuz bir sanatı, insanın içine işleyen böylesine bir müzikal etkiyi günümüzde yaşayan hiçbir şairden dinlememiştik, hatta Goethe'den sonra böyle bir şeyin mümkün olamayacağını sanmıştık. Ama biçimin böylesine eşsiz bir şekilde kullanılmasından çok daha şaşırtıcı olan (o günden itibaren Alman dilinde hiç kimse bu başarıyı gösteremedi), onun dünyayı iyi tanıması ve kavramasıydı, gündüzleri okul sıralarında oturan bir oğlan çocuğu, ancak gizemli denilebilecek bir sezgi sayesinde bu başarıyı gösterebilirdi." Hofmannsthal okumasını bitirince, herkes susup kalmıştı. Schnitzler, "Hayatımda ilk defa doğuştan bir dehayla karşılaştığımı hissettim, bütün hayatım boyunca böyle güçlü bir duyguyu bir daha hiç yaşamadım," demişti bana. On altısında yazmaya başlayan –ya da daha doğrusu başlayan değil, daha başlarken mükemmelliğe ulaşan– birisi, olsa olsa Goethe'nin ya da Shakespeare'in kardeşi olurdu. Gerçekten de Hofmannsthal'ın eriştiği sanatsal mükemmellik gittikçe daha çok mükemmelleşiyor gibiydi: İlk manzum oyunu *Gestern*'den [Dün] sonra, Alman dilini İtalyancanın ahengiyle bütünleştirdiği o muhteşem fragmanı eseri *Tod des Tizian*'ı [Tizian'ın Ölümü] yazdı, ayrıca bunların yanı sıra her biri bizler için başlı başına birer olay olan ve benim on yıllarca sonra bugün bile satır satır ezbere okuyabildiğim şiirleri, küçük küçük dramları ve

engin dünya görüşünü, kusursuz sanat anlayışını ve zengin bilgi birikimini mükemmel bir şekilde sayfalarına sıkıştırdığı çok değerli makaleler de yazdı: Bu genç liselinin, bu üniversite öğrencisinin yazdığı her şey, içten dışarıya doğru aydınlatan, aynı anda hem karanlık hem de kor gibi parlayan bir kristale benziyordu. Şiir ve düzyazı onun ellerinde, mis gibi kokan Hymettos[1] yöresinin balmumu gibi biçimden biçime giriyordu, yazdığı her şiir, tekrarı olmayan bir mucize sayesinde gerçek değerine kavuşuyordu, ne bir eksiği vardı ne de bir fazlası. Aklın almadığı, bilinçdışı bir şeyin, yürüdüğü bu yolda onu şimdiye kadar kimselerin giremediği bir alana gizemli bir şekilde yönlendirdiği hissediliyordu.

Sanatsal değerleri algılamayı kendi kendimize öğrenmiş olan bizleri böyle bir fenomenin nasıl büyülediğini anlatacak söz bulamıyorum. Çünkü sadece Hölderlin, Keats ve Leopardi'nin kullandığı efsanevi biçimlerde ancak yarı düş, yarı hayal olarak tasavvur edilebilen böylesine yüce bir insanı yanlarında, aralarında görmekten başka hangi şey genç bir kuşağı böylesine büyüleyip sarhoş edebilir? İşte bu yüzden Hofmannsthal'la şahsen tanıştığım günü ben de çok iyi anımsayabiliyorum. Henüz on altı yaşındaydım; örnek aldığımız bu büyük insanın yaptığı her şeyi her zaman büyük bir hayranlıkla izlediğimiz için bir gazetenin sütunları arasına sıkışmış küçük bir haberi okuyunca çok heyecanlanmıştım. Haberde onun "Bilim Kulübü"nde Goethe hakkında bir konferans vereceği duyuruluyordu (bu büyük dehanın böyle mütevazı bir yerde konuşacak olmasını anlayamamıştık; eğer Hofmannsthal, biz liselilerin taparcasına sevdiği bu büyük insan, halkın karşısına çıkıyorsa en büyük salonlar

1. Atina'nın güneydoğusundaki İmittos Dağı'dır. Antikçağ'dan kalma kara mermer ocaklarıyla ve arıcılıkla ünlüdür. (Ç.N.)

bile tıklım tıklım dolmalı diye düşünüyorduk). Ama bizlerin genç liseliler olarak iyi olanı doğru değerlendirdiğimiz ve kalıcı olana ilişkin –sadece burada değil– her yerde kanıtlanmış bir önseziye sahip olduğumuzu, büyük okur kitlelerinden ve ünlü eleştirmenlerden çok daha ileride olduğumuzu bu vesileyle de görmüş oldum; daracık salonda topu topuna yüz yirmi ya da yüz kırk kişi toplanmıştı: Yer bulamam kaygısıyla yarım saat önce yola koyulmama aslında hiç gerek yokmuş. Bir süre bekledikten sonra, pek de dikkat çekici bir görüntüsü olmayan, ince uzun genç bir adam önümüzden geçerek kürsüye doğru yürüdü, ben onu doğru dürüst inceleme fırsatı bulamadan yerine oturdu ve hemen konuşmaya başladı. Hofmannsthal, henüz iyice biçimlenmemiş yumuşak bıyığı ve esnek görünümlü endamıyla, beklediğimden çok daha genç olduğu izlenimini veriyordu. Keskin ve İtalyanlara özgü esmer yüz hatlarıyla biraz gergin ve heyecanlıydı. Koyu siyah, yumuşak ama ileri derecede miyop gözlerindeki tedirginlik benim bu izlenimimi doğruluyordu. Konuşmasına, yabancısı olmadığı sulara dalan bir yüzücü gibi hiç beklemeden başladı. Konuştukça rahatlıyor ve kendinden emin bir tutum sergiliyordu. Konuşmasında tinsel konuları yorumlamaya geçtiği sırada ilk başlardaki tutukluluk halini üstünden atmış, Tanrı'dan ilham alan bir insan gibi son derece rahat ve canlı hareket etmeye başlamıştı (onun bu halini daha sonra yaptığımız özel görüşmelerimizde de gözlemledim). Daha konuşmasının başında sesinin pek güzel olmadığını, hatta zaman zaman ince erkek sesine benzediğini ve hafifçe iniş çıkış gösterdiğini fark ettim; ama daha sonra konuşması bizi öylesine etkiledi ve öylesine alıp başka yerlere götürdü ki, sesinin rengini de yüz hatlarını da neredeyse fark edemez olduk. Elinde bir metin ya da not kâğıdı yoktu, hatta belki de doğru dürüst hazırlanmamıştı ama konuştukça ağzından

çıkan her cümlede, o büyüleyici biçim yeteneğinin mükemmelleştirdiği müthiş bir akıcılık kendini hissettiriyordu. En cüretkâr karşı fikirleri bile büyük bir ustalıkla geliştirip hepsini son derece açık ama şaşırtıcı ifadelerle çözümlüyordu. Anlattıklarının büyük bir bilimsel birikimin tesadüfen serpiştirilmiş parçaları olduğunu, heyecanlı ve coşkulu konuşmasının onu daha yüksek bir alana taşıdığını, yorulup bıkmadan ve bilimsel değerini yitirmeden daha saatlerce konuşabileceğini hissediyordu insan. Sonraki yıllarda onunla yaptığım özel konuşmalarda, Stefan George'nin onu överek dediği gibi, "akıp giden bir şarkının ve kıvılcımlar saçan kıvrak bir diyaloğun yaratıcısının" bu sihirli gücünü yakından hissettim. Hofmannsthal özel yaşamında biraz tedirgin, savruk, duygulu, her zaman patlamaya hazır, genellikle asık suratlı ve sinirli biriydi ve ona yaklaşmak hiç kolay değildi. Ama herhangi bir sorunsal ilgisini çektiğinde patlayıcı bir madde gibi ateş alıyor ve o zaman bir roket gibi parlayıp kıvılcımlar saçarak her çeşit tartışmayı *kendine* özgü ve ancak *kendisinin* erişebileceği bir düzleme çıkarıyordu. Onunla yaptığım yüksek düzeyli konuşmalardan aldığım bilimsel tadı, ağırbaşlı ve pırıl pırıl bir düşünceye sahip Valéry ve coşkulu bir anlatım gücüne sahip Keyserling dışında başka hiçbir yazarda bulamadım. İlham gelen böyle anlarda, doğaüstü bir güce sahip zinde hafızasına her şey, okuduğu her kitap, gördüğü her resim ve her doğa parçası nesnel olarak ona çok yakın oluyordu. Büyük bir doğallık ve tam bir uyum içinde bir imgeyi bir diğeri takip ediyordu; kaybolduğu sanılan bir ufkun arkasından, tıpkı birdenbire ortaya çıkıveren eserler misali yeni ufuklar yükseliyordu – dinlediğim ilk konferansında da, daha sonraki karşılaşmalarımızda da, akıl yoluyla anlaşılması mümkün olmayan, karşılaştırılamaz olan şeyin gerçek rüzgârını, heyecanlı ve coşkulu nefesini gerçek anlamda onda hissettim.

Hofmannsthal, on altı yaşından yirmi yaşına kadar yaşadığı o büyük mucizeyi bir anlamda bir daha hiç yaşayamadı. Daha sonraki yapıtlarından bazılarına, eşsiz makalelerine, Alman dilinin belki de en güzel romanı olan "Andreas" fragmanına ve dramlarının bazı bölümlerine gerçi hiç de daha az hayranlık duymuyordum; ama gerçek tiyatroya ve çağın isteklerine sıkı sıkıya bağlı kalmaya ve bilinçli olarak planlamalar yapmaya başladıkça, geniş hayal dünyasındaki isabetli tespitlerinden, çocukça yazdığı o ilk şiirlerindeki esin kaynağından ve buna bağlı olarak kendi gençliğimizin coşkusundan ve duygu sarhoşluğundan da bir şeyler yok olup gitmişti. Bizim gençliğin yaşadığı bu eşsiz mucizenin yaşadığımız sürece bir daha geri gelmeyeceğini, sadece reşit olmayanlara özgü o sihirli bilgi sayesinde önceden hissetmiştik.

Balzac, Napoléon örneğinin Fransa'da bütün bir kuşağı nasıl heyecanlandırdığını eşi benzeri olmayacak biçimde gözler önüne sermiştir. Küçük bir teğmen olan Bonaparte'ın dünya imparatorluğuna böyle parıltılı bir şekilde yükselişi, ona göre sadece tek bir kişinin başarısı değil, gençliğe özgü bir fikrin zaferi demekti. İktidarı genç yaşta ele geçirmek için insanın mutlaka prens ya da hükümdar olmasının gerekmediğini, önemsiz ya da yoksul herhangi bir aileden gelen bir insanın da yirmi dört yaşında general, otuzunda da Fransa'nın ve bütün dünyanın hükümdarı olabileceğini ortaya koymuş ve onun bu eşsiz başarısı köylerde yaşayan ve önemsiz işler yapan yüzlerce kişiyi yerinden oynatmıştı. Teğmen Bonaparte, bütün bir gençliği heyecanlandırmış, kafalarını karıştırmıştı. Bu genç teğmen onları daha büyük bir ihtiras dalgasının içine sürüklemiş, büyük bir ordunun generallerini, "İnsanlık Komedyası'nın" kahramanlarını ve ikbal avcılarını yaratmıştı. Genç bir insan, hangi alanda olursa olsun, şimdiye

kadar kimsenin erişemediği bir şeye tek bir hamlede erişebiliyorsa, sırf başarılı olduğu gerçeğiyle bile bütün gençliği çevresinde ve arkasında toplamayı her zaman başarır. Bu anlamda Hofmannsthal ve Rilke, biz gençlerin henüz daha yeterli güce ulaşamamış enerjilerimiz için inanılmaz bir itici güç demekti. Aramızdan birinin Hofmannsthal mucizesini tekrarlayabileceğini umuyor olmasak da, onun salt fiziksel varlığı sayesinde bile güç kazanıyorduk. Çünkü o, bizim dönemimizden, bizim kentimizden, bizim çevremizden de bir şairin çıkabileceğini herkesin gözleriyle görebileceği şekilde kanıtlamıştı. Banka müdürü olan babası, ne de olsa bizler gibi Yahudi kökenli burjuva sınıfından biriydi. Bir dâhi olan Hofmannsthal da, bizlerinki gibi döşenmiş ve aynı ahlaki değerlere sahip olan bir evde büyümüş, bizimki gibi kısır ve sıkıcı bir liseye gitmiş, aynı ders kitaplarını okumuş ve sekiz yıl boyunca aynı tahta sıralarda oturmuştu, o da bizler gibi yerinde duramayan biriydi ve her türlü tinsel değere tutkuyla yaklaşıyordu. Ama gelin görün ki, bu genç adam okul sıralarında pantolon aşındırırken ve jimnastik salonunda atlayıp zıplamak zorunda bırakılmışken kendisine dar gelen bu mekânı, içinde yaşadığı kenti ve ailesini aşıp hayal gücünün zirvesine çıkmayı başarmıştı. Gençlik yıllarımızda ve bir Avusturya lisesinin zindandan farksız ortamında bile edebî değeri olan bir şey yaratma, yaratıcılığın en üst noktasına ulaşmanın ilkesel olarak mümkün olduğu Hofmannsthal sayesinde açıkça ortaya konulmuş oluyordu. Evde ve okulda önemsiz ve yeniyetme bir oğlan çocuğu olarak görülürken kitaplarının basılması, övülmesi ve üne kavuşması mümkün olmuştu – daha çocuk sayılan biri için ne kadar da çekici bir durum!

Aynı şekilde Rilke de bizim için, Hofmannsthal'da bulduğumuz o cesaretin sakinleştirici ve huzur verici başka bir örneğiydi. Çünkü içimizdeki en cüretkâr arka-

daşımız bile Hofmannsthal'la yarışmayı kendisine hakaret sayardı. Onun erken yaşta mükemmelliğe ulaşmasının eşsiz bir mucize olduğunu ve bunun bir daha tekrarlanamayacağını biliyorduk; on altı yaşındaki gençler olarak yazdığımız dizeleri, bizimle aynı yaşta olan şairin yazdığı o ünlü dizelerle karşılaştırdığımızda, utancımızdan yerin dibine giriyorduk. Onun daha lise öğrencisiyken bir kartal gibi kanat çırpıp düşün dünyasının zirvesine yükselmesini, kendi bilgi düzeyimizle ölçünce onurumuzun kırıldığını hissediyorduk. Buna karşın Rilke de Hofmannsthal gibi küçük yaşlarda, on yedi ya da on sekizinde şiirlerini yazmaya ve yayımlamaya başlamıştı. Ama Rilke'nin yazdığı ilk dizeler, Hofmannsthal'ın aynı dönemde yazdıklarına kıyasla gerçekten de amatörce ve çocukça yazılmış naif dörtlüklerdi, hoşgörüyle bakıldığında ancak birkaç satırda üstün bir yeteneğin izlerini görebilirdiniz. Sınırsız bir sevgi duyduğumuz bu çok değerli şair, daha sonraki yıllarda, ancak yirmi üç yaşına geldiğinde gerçek kişiliğini bulmaya başlamıştı; bu bizim için inanılmaz bir teselli olmuştu. Öyleyse, Hofmannsthal gibi daha lisedeyken mükemmelliğe ulaşmış olmak gerekmiyordu, Rilke gibi koklaya koklaya, deneye deneye olgunlaşmak ve yukarılara tırmanmak mümkündü. Şimdilik acemice, çocukça ve yetersiz şeyler yazıyorum diye hemen pes etmemek gerekirdi, Hofmannsthal mucizesi yerine Rilke'nin sessiz ve düzgün bir biçimde yükselişini bizim de deneyimlememiz mümkün olabilirdi.

Çünkü o sıralarda hepimizin çoktan yazmaya, şairliğe, müzik yapmaya ya da şiir okumaya başlamış bulunmamız anlaşılır bir durumdu. Pasif bir tutkudan kaynaklanan her türlü davranış biçimi, gençliğin kabul edebileceği bir şey değildi çünkü gençlik, yapısı gereği edindiği izlenimleri kaydetmekle kalmaz, onları üretime dönüştürerek karşılık da verir. Tiyatroyu sevmek gençler için

en azından istek duymak ve hayal etmek demektir: Onlar bizzat tiyatronun içinde bulunmak ya da tiyatro için faaliyet göstermek isterler. Sanatın her türüne kendinden geçercesine hayranlık duyma yeteneği, onları keşfedilmemiş bedenlerinde ya da yarı karanlık ruhlarındaki o çok değerli hazineyi keşfetme imkânının bulunup bulunmadığını araştırmaya götürür. İşte bu yüzden bizim sınıfta da, Viyana'nın atmosferine ve o dönemin özel koşullarına uygun olarak sanatsal üretimleri ortaya koyma isteği, tıpkı bir salgın hastalık gibiydi. Herkes içindeki yeteneği arıyor ve onu geliştirmeye çalışıyordu. Aramızdan dört ya da beş kişi mutlaka tiyatro sanatçısı olmak istiyordu. Bunlar Burg Tiyatrosu oyuncularının diksiyonlarını taklit eder, sürekli el kol hareketleri yaparak ezberden şiir okur, gizli gizli oyunculuk dersleri alır ve ders aralarında, paylaştıkları rollere bürünerek klasiklerden bütün sahneleri doğaçlama oynarlardı, bu arada geri kalan bizler de meraklı ama acımasızca eleştiren seyirci kitlesini oluştururduk. İki ya da üç öğrenci arkadaşımız çok iyi yetişmiş müzisyendi ama besteci mi, virtüöz mü, yoksa orkestra şefi mi olacaklarına henüz daha karar vermemişlerdi. Yeni tarzda müzikle ilk tanışmamı ben şahsen onlara borçluyum çünkü filarmoni orkestrasının resmî konserlerinde bu tarz müziğe hiç yer verilmiyordu; oysa bizimkiler, şarkılar ve korolar için bizden metin istiyorlardı. O yılların ünlü bir sosyete ressamının oğlu olan bir başka arkadaşımız da ders sırasında okul defterlerimize resimler çizer ve sınıfımızın gelecekteki bütün dehalarının portresini yapardı. Ama en büyük çaba edebiyat için gösterilirdi. Daha mükemmele ulaşma yolunda birbirimizi sürekli kamçılayarak ve her bir şiiri karşılıklı olarak eleştirerek daha on yedi yaşındayken çaylaklık dönemini aşıp ortaya koyduklarımızla gerçekten de öyle bir başarı düzeyine ulaşmıştık ki, bizim yazdıkları-

mız sadece adı sanı duyulmamış taşra gazeteleri ve dergilerinde yayımlanmakla kalmayıp, yeni kuşağın saygın magazin dergileri tarafından kabul edilip basıldı; hatta –en inandırıcı kanıt da budur– bize ücret bile ödendi. Bir dâhi olarak göklere çıkardığım arkadaşlarımdan Ph. A. adında biri, dönemin en görkemli ve en gösterişli dergisi sayılan *Pan*'da Dehmel ve Rilke'nin yanında ilk sütunda boy gösteriyordu. Bir başka arkadaşım A.M. de, August Oehler takma adıyla, Stefan George'nin sadece yedi kez elekten geçirdiği çevresine sunduğu, Alman dergileri arasında en önemli ve erişilmesi en zor olan *Blätter für die Kunst*'ta yazıyordu. Hofmannsthal'ın yüreklendirdiği üçüncü bir arkadaşım da Napoléon konulu dram, bir dördüncüsü ise yeni bir estetik kuram hakkında ve önemli bir de sone yazmıştı. Ben de "modern" edebiyatın önde gelen dergisi *Gesellschaft*'ta ve Maximilian Harden'in çıkardığı ve yeni Almanya'nın siyasi ve kültürel tarihiyle ilgili önemli haftalık makalelerin yayımlandığı *Zukunft* adlı dergide yazma fırsatı bulmuştum. Bugün geriye dönüp baktığımda, bilgi birikimimizin, yazınsal tekniğimizdeki mükemmelliğin ve ulaştığımız sanatsal düzeyin on yedi yaşındaki gençler için gerçekten de şaşırtıcı olduğunu tamamen objektif olarak itiraf etmem gerekir. Bu olgu ancak ve ancak Hofmannsthal'ın erken yaşta ulaştığı o olağanüstü yaratıcılığının bizim için kışkırtıcı bir örnek olmasıyla açıklanabilir, öyle ki birbirimizle yarışmak, kısmen de olsa birbirimizin önüne geçmek için bu örnek bizi en güzel ve en heyecan verici olanı yaratmaya zorluyordu. Dilin bütün inceliklerini, aşırılıklarını ve sakınmazlıklarını çok iyi kullanıyorduk, halk şarkılarındaki en basit ifade biçimlerine varıncaya kadar her türlü şiir yazma tekniğini ve her türlü üslubu, yeni yeni dizeler yazarak heyecanla ve Pindaros'a özgü bir coşkuyla deniyorduk, yazdıklarımızı her gün birbirimizle paylaşıyor, gözden kaçan uyumsuzlukları birbirimize gösteriyor ve ölçülerdeki her ayrıntıyı tartışıyor-

duk. Hâlâ hiçbir şeyin farkında olmayan bizim itaatkâr öğretmenlerimiz kırmızı mürekkepli kalemleriyle okul ödevlerimizdeki virgül eksikliklerini işaretlerken bizler büyük gazetelerin ünlü edebiyat otoritelerinden hiçbirinin cesaret edemediği bir sertlikle, engin sanat bilgimizle ve aşırı titizliğimizle büyük klasik eserleri eleştirebiliyorduk; lise öğrenimimizin son yıllarında yaptığımız bilimsel değerlendirmelerimiz ve biçemsel yeteneğimiz bakımından, eleştirmenliği kendilerine meslek edinmiş ünlü otoriteleri çoktan geride bırakmıştık.

Edebî olgunluğa erken yaşta ulaşmamızın gerçeğe bu kadar uygun biçimde tasvir edilmesi, bizim mucize bir sınıf olduğumuz kanısına yol açıyor olabilir. Ama hiç de öyle değildi. O yılların Viyana'sında bir düzine komşu okulda da aynı fanatizmi ve bizdeki gibi bu kadar erken bir yaşta aynı şekilde uzmanlık düzeyine erişildiği gerçeğini gözlemlemek mümkündü. Bu elbette bir rastlantı sonucu olmamıştı. Kentin sanatı besleyen toprağından, yaşadığımız dönemin apolitik oluşundan, yüzyıl dönemecinde düşünsel ve yazınsal alanda, aslında bu yaş grubuna özgü olan üretme tutkusunu kimyasal olarak birleştiren ve bizi yeniden yapılanmaya zorlayan ortam sayesinde mutlu bir atmosfer oluşmuştu. Ergenlik çağındaki her gencin içinde şair olma hevesi ya da onu şairliğe iten bir güç vardır, gerçi bu genellikle gelip geçici bir dalgaya benzer çünkü gençlik döneminde ortaya çıkan eğilimin sonraki yıllarda da sürdürüldüğü çok nadir görülür. Bizim sınıfın tahta sıralarında oturan, tiyatro oyuncusu olmaya hevesli o beş kişiden hiçbiri gerçek sahneye ayak basmış bir oyuncu olmadı, *Pan* ve *Blätter für die Kunst*[1] dergilerinde yazan genç şairler, bu şaşırtıcı ilk gi-

1. Burada genç yaşta ölen August Oehler konusunda hafızasının Stefan Zweig'ı yanılttığı anlaşılmaktadır. (Alman yayıncının notu)

rişimden sonra birer avukat ya da devlet memuru olup ülkenin dört bir yanına dağıldılar, bunlar bugün bir zamanki edebiyat tutkularını hatırlayınca, belki de hüzünlü ya da alaylı bir şekilde gülümsüyorlardır. Aralarından o üretken tutkuya bağlı kalmaya devam eden ve bunu hayatının anlamı ve özü sayan tek kişi ben oldum. Ama o dostluk ve arkadaşlıkları öyle büyük bir şükran duygusuyla hatırlıyorum ki! Bana ne kadar çok faydası dokunmuştu! O ateşli tartışmalar, çılgınca mücadeleler, karşılıklı duyulan hayranlıklar ve yapılan eleştiriler, kalemimin ve sinirlerimin dayanma gücünü ne kadar da erkenden perçinlemiş, düşün dünyamı ve ileriye yönelik bakış açımı ne kadar da zenginleştirmiş ve bizleri, okulumuzun ıssız ve sıkıcı ortamından alıp nasıl da yükseklere çıkarmıştı! Schubert'in, "Sen ey tatlı sanat, nice hüzünlü anlarda..." diye başlayan ölümsüz parçasını her dinleyişimde, okulumuzun o sefil tahta sıralarında iki büklüm oturuşumuz ve dersler bittikten sonra eve dönerken heyecanla birbirimize bakıp şiir eleştirisi yaptığımız ya da şiirler okuduğumuz gerçekçi bir hayal gibi gözlerimin önünce canlanır, tutkuyla zaman ve mekânla olan bütün bağlarımızı unutarak "daha iyi bir dünyaya gittiğimizi" görür gibi olurum.

Sanat tutkumuzun bir saplantı haline gelmesi, estetik olanın anlamsızca ve ölçüyü kaçıracak kadar değerlendirilmesi, yaşımıza uygun asıl ilgi alanlarının keyfini çıkarmaktan bizi alıkoyuyordu doğal olarak. Günlerimiz okuldaki dersler ve özel derslerle o kadar doluyken bu kadar kitabı okuyacak zamanı nasıl buluyorduk diye kendi kendime sorduğumda, bu uğurda uykumuzdan ve bedensel zindeliğimizden büyük ölçüde feragat ettiğimizi söyleyebilirim. Sabahları saat yedide kalkmam gerektiği halde, gecenin biri ya da ikisinden önce okuduğum kita-

bı elimden bıraktığım olmazdı – o zamanlar gecenin geç saatlerinde bile bir ya da iki saat daha okumak gibi kötü bir alışkanlık edinmiştim ve bundan hiç vazgeçemeyeceğimi sanıyordum. Uykumu almamış bir halde ve yüzüme alelacele bir su çarptıktan sonra tereyağlı ekmeğimi yiyerek okula koşmam dışında başka bir şey hatırlamıyorum; entelektüel kişiliğimize rağmen hepimizin olgunlaşmamış meyveler gibi soluk renkli, üstümüzün başımızın da perişan olmasına şaşırmamak gerekir. Çünkü cep harçlığımızı, her bir kuruşuna kadar tiyatroya, konserlere ya da kitaplara harcıyorduk, öte yandan genç kızların bizi beğenip beğenmemesini pek önemsemezdik; onları, bilimsel birikimimiz ve yüksek edebiyat bilgimizle etkileyeceğimizi düşünürdük. Genç kızlarla gezmek bize zaman kaybı gibi gelirdi çünkü entelektüelliğimizden kaynaklanan bir kendini beğenmişlikle karşı cinsten olanları, tinsel bakımdan düşük varlıklar olarak görürdük ve çok değerli saatlerimizi onlarla gevezelik ederek boş yere harcamak istemezdik. Sporun her türlüsünü ne kadar boş verdiğimizi, hatta hor gördüğümüzü bugünün gençlerine anlatmak hiç kolay olmasa gerek. Önceki yüzyılda İngiltere'den dünyanın her tarafına yayılan o büyük spor dalgası kuşkusuz bizim kıtamıza henüz ulaşmamıştı. Bir boksör yumruğuyla rakibinin çenesini patlatınca, yüz binlerce insanın coşkudan çıldırdığı stadlar henüz bizde yoktu; gazeteler herhangi bir hokey maçı hakkında Homerosvari bir coşkuyla sütunlar dolusu haber yapılsın diye muhabirler göndermiyordu. Güreş müsabakaları, atletizm kulüpleri ve ağırsıklet rekorları bizim zamanımızda daha çok kenar semtlerde görülür, seyircileri de genellikle kasaplar ve hamallar olurdu; bir çeşit aristokrat sporu sayılan at yarışları, "yüksek sosyete" denilen sınıfı yılda birkaç defa hipodroma çekerdi ama her türlü bedensel etkinliği zaman kaybı olarak gören biz gençleri

hiç ilgilendirmezdi. O entelektüel-yazınsal hastalığın bulaştığı on üç yaşında, buz patenini hemen bıraktım, annemin ve babamın dans dersi almam için verdikleri parayla kitap aldım. On sekiz yaşındayken henüz ne yüzebiliyor ne dans edebiliyor ne de tenis oynayabiliyordum; bugün de bisiklete binmesini ve otomobil kullanmasını bilmiyorum. Spor konusunda on yaşındaki bir çocuk karşısında bile mahcup olabilirim. Hatta bugün, 1941 yılında bile, beyzbol ve futbol, hokey ve polo arasındaki farkı tam olarak bilmem, bir gazetenin spor sayfasındaki başlıklar benim gözüme anlaşılması zor Çince şifreler gibi görünür. İran şahını bir at yarışını izlemesi için heveslendirmeye çalıştıklarında, kendisinin Doğu'ya özgü bir bilgelikle, "Niçin?" demesi gibi, ben de sporda hız ya da yetenekle ilgili kırılan rekorlar hakkında hep aynı noktada kalmış durumdayım. Bir atın ötekisinden daha hızlı koşabileceğini bilirim elbette. Ama hangisinin daha hızlı koşacağı beni hiç ilgilendirmez. O zamanlar spor yaparak vücudumuzu çalıştırmayı aşağılayıcı buluyorduk, bu bize zamanımızı oyun oynayarak harcıyormuş gibi geliyordu; bizim gözümüzde makbul olan sadece satranç oyunuydu çünkü satranç insanın kafasını çalıştırıyordu ve hatta –daha da saçma olanı– kendimizi şair olma yolunda ilerleyen ya da en azından geleceğin şairleri olarak gören bizler, doğayla da çok az ilgileniyorduk. Hayatımın ilk yirmi yılında Viyana'nın o muhteşem doğasından hemen hemen hiçbir şey görmedim; hatta en güzel ve en sıcak yaz günlerinde kentin boşalmasının bizim için özellikle cezbedici başka bir yanı vardı çünkü böyle zamanlarda kafemizde daha çok gazete ve dergi okuma fırsatı bulabiliyorduk. Çocukça bir tutkudan kaynaklanan bu aşırı gerilim ve heyecandan kurtulup kendimi ve kaçınılmaz bedensel beceriksizliğimi bir ölçüde dengeleyebilmek için yıllar hatta on yıllar geçmesi gerekti. Ama bir bütün ola-

rak baktığımda, bu hastalık derecesindeki tutkumdan, yani lise dönemimde gözlerimle ve ruhumla yaşamış olmaktan hiç pişmanlık duymadım. Hiçbir zaman kaybetmek istemediğim düşünsel bir tutku, böylece kanıma işledi ve o zamandan beri okuduğum ve öğrendiğim her şey, işte o yılların sağlamlaştırdığı bir temele dayanıyor. İnsanın kaslarıyla ilgili olarak ihmal ettiği şeyler, sonradan telafi edilebilir. Buna karşın düşünsel olana yükselme ve ruhun içsel olarak onu yakalama gücü, sadece o düşünsel şekillenmenin gerçekleştiği yıllarda geliştirilebilir; iç dünyasını genişletmeyi erken öğrenen kişi, daha sonra tüm dünyayı içine sığdırabilir.

Ebeveynlerimizin ve çevremizin tatmin eden bir sanattan daha coşkulu, daha sorunlu ve daha kışkırtıcı yeni bir sanat anlayışının ortaya çıkmış olması, bizim gençlik yıllarımızın en önemli olayıydı. Ama hayatın bu tek kesitinden büyülenen bizler, estetik alandaki bu değişimlerin, babalarımızın o güvenli dünyasını temelden sarsacak ve sonunda yok edecek olan daha geniş çaplı değişimlerin belirtisi ve açık işareti olduğunu fark edemedik. Bizim yaşlı ve yorgun Avusturya'mızda tuhaf bir sınıfsal değişim hazırlığı başlamıştı. On yıllar boyunca susarak yönetimi liberal burjuvaziye bırakmış olan kitleler birden harekete geçtiler, aralarında organize olarak hak talebinde bulunmaya başladılar. O rahat ve huzurlu hayatın sağladığı sessizlik ortamında son on yıldır artık siyasetin sert rüzgârları esiyordu. Yeni yüzyıl yeni bir düzen, yeni bir dönem istiyordu.

Avusturya'daki bu büyük halk hareketinin ilkini sosyalistler başlatmıştı. Şimdiye kadar bizde aldatıcı bir şekilde "genel" olduğu söylenen seçim hakkı, aslında belli bir oranda vergi ödeyen varlıklı insanlara tanınıyordu. Bu zengin tabakanın oylarıyla seçilen avukatlar ve çiftlik

sahipleri, parlamentoda "halkın" sözcüsü ve temsilcisi olduklarına gerçekten inanıyorlardı. Bunlar eğitimli olmakla, hatta akademik eğitim almış olmakla övünürlerdi ve onur, saygınlık ve güzel konuşmaya çok önem verirlerdi. Bu nedenle parlamento oturumları asiller kulübünün tartışma toplantısını andırırdı. Liberal dünya görüşüne sahip bu burjuva demokratları, hoşgörü ve akıl sayesinde her türlü yeniliğe açık, kusursuz bir dünya yaratacaklarını, vatandaşlara küçük küçük haklar tanıyıp bazı iyileştirmeler yaparak halk yararına hizmet ettiklerini düşünüyorlardı. Ama bütün ülkenin yüz binlerce ve milyonlarca insanını değil, sadece elli bin ya da yüz bin varlıklı insanı temsil ettiklerini tamamen unutuyorlardı. Bu arada makine çarkını döndürdü ve daha önce dağınık olan işçi sınıfını sanayinin etrafında topladı. Dr. Victor Adler adlı önemli bir adamın önderliğinde Avusturya'da, proletaryanın haklarını kabul ettirmek için sosyalist bir parti kuruldu ve bu parti gerçekten herkesi kapsayacak şekilde eşit seçim hakkı talep ediyordu; bu talep yerine getirilir getirilmez ya da yerine getirilmek zorunda kalınca liberalizmin, yüksek değerlere sahip bir sınıf da olsa çok zayıf kaldığı hemen anlaşıldı. Böylece siyaset dünyasında sağlanan uzlaşı ortamı ortadan kalktı, taraflar arasında korkunç bir çıkar çatışması başladı.

Avusturya'da Sosyalist Parti'nin yükselmesinde belirleyici bir dönüm noktası olan o günü çocukluğumdan beri hiç unutmadım; işçiler ilk defa güçlerini ve ne kadar kalabalık bir kitle olduklarını herkese göstermek ve 1 Mayıs'ı çalışan halkın bayramı olarak ilan etmek için sloganlar atarak Prater'e gitmeye karar vermişlerdi, hem de bugüne kadar sadece aristokratların ve zengin burjuvazinin görkemli arabalarıyla gezinti yaptığı o güzel ve geniş bulvardan, Kastanien Bulvarı'ndan geçilerek toplu halde anacaddeye yürünecekti. Bizim liberal burjuvalar bu ha-

ber karşısında büyük bir dehşete kapıldılar. Sosyalist sözcüğü o tarihlerde Almanya'da ve Avusturya'da, daha önceki dönemin Jakobenleri, daha sonraki dönemin de Bolşevikleri gibi kanlı terörist eylemleri hatırlatıyordu. Kentin kenar semtlerinden gelen bu kızıl sürünün evleri ateşe vermeden, dükkânları yağmalamadan ve akla gelebilecek her türlü zorbalığa başvurmadan böyle bir yürüyüşü gerçekleştirebilecekleri daha ilk baştan mümkün görünmüyordu. Bir tür panik havası oluştu. Tüm kentte ve kenar semtlerde görev yapan polisler Prater Caddesi'ne yerleştirildi ve asker ateşe hazır durumda yedekte bekletildi. Yetkililer faytonların ve o süslü aristokrat arabalarının Prater'e yaklaşmasına izin vermediler, dükkân sahipleri vitrinlerinin önündeki demir kepenklerini indirdiler ve ben Viyana'nın alev alev yanacağını sandığımız bu korkunç günde, ebeveynlerimizin sokağa çıkmamızı yasakladığını çok iyi hatırlıyorum. Ama korkulan olmamıştı. İşçiler, eşleri ve çocuklarıyla dörtlü sıralar halinde ve örnek bir disiplin anlayışıyla Prater'e yürüdüler, hepsi de yakasına Sosyalist Parti'nin sembolü olan kırmızı bir karanfil takmıştı. Yürüyüş sırasında işçi sınıfının marşını, "Enternasyonal"i okuyorlardı ama çocuklar ilk defa ayak bastıkları o "soylular yolu"nun yemyeşil çimleri üzerinden geçerlerken hiçbir şeye aldırmadan okul şarkıları söylemeye başlamışlardı. Hiç kimseye küfredilmedi, hakaret edilmedi, kimse dayak yemedi ve kimse elini havaya kaldırıp yumruğunu sıkmadı; polisler ve askerler de yürüyenlere dostça gülümsüyorlardı. Bu kusursuz davranış sayesinde burjuvazi, işçi sınıfını uzun bir süre "devrimci sürü" diye damgalayamadı, sonunda –bizim eski ve bilge Avusturya'mızda her zaman olduğu gibi– karşılıklı tavizler verilmeye başlandı; günümüzdeki zorla yıkma ve kökünü kazıma sistemi henüz daha icat edilmemişti, parti liderleri insanlık ülküsünü (artık solmaya başlamış olmasına rağmen) hâlâ canlı tutuyorlardı.

İşçilerin kırmızı karanfili parti sembolü olarak yakalarına takmasının hemen ardından, bir başka çiçeğin, beyaz karanfilin de Hıristiyan Sosyal Demokrat Partisi'nin sembolü olarak yakalara takıldığı görüldü. (O zamanlar parti sembolü olarak hançer, kurukafa ve burnu kalkık çizme yerine çiçeklerin kullanılıyor olması ne kadar da etkileyici, değil mi?) Hıristiyan Sosyal Demokrat Partisi tam bir küçük burjuva partisi olarak esasen proletaryaya karşı organik bir hareketti ve aslında o da makinenin bilek gücüne üstün gelmesiyle ortaya çıkmıştı. Çünkü makine, fabrikalardaki büyük yığınları bir araya getirip işçilere siyasi güç ve sosyal haklar sağlarken, öte yandan da küçük el sanatlarını tehdit ediyordu. Büyük alışveriş merkezleri ve seri imalatlar, orta sınıfı ve küçük el sanatlarını icra eden ustaları yok olmaya sürüklüyordu. Yetenekli ve popüler bir siyasetçi olan Dr. Karl Lueger onların bu memnuniyetsizliğine ve kaygısına seyirci kalmadı ve "küçük adama yardım etmek gerekir" parolasıyla bütün küçük burjuvayı ve ürkek orta sınıfı –ki bu sınıfın varlıklı olanlara karşı duyduğu kıskançlık, burjuva yaşamından işçi sınıfına düşme korkusundan daha azdır– peşinden sürükledi. Sonraki yıllarda Adolf Hitler'in ilk defa çevresine topladığı büyük halk yığınlarını da yine bu ürkek sınıf oluşturmuştur ve Karl Lueger, bir başka anlamda Hitler'in örnek aldığı kişi olmuştur. Lueger ona, Yahudi karşıtı bir söylemle, hayatlarından memnun olmayan küçük burjuva çevrelerinin karşısına nasıl apaçık bir düşman konulacağını öğretirken, öte yandan büyük toprak sahiplerine ve feodal zenginliğe karşı duyulan kin ve nefretin nasıl başka bir yöne kaydırılacağını göstermişti. Ama bugünkü siyasetin bütün çirkinliği ve vahşiliği, yüzyılımızın korkunç bir şekilde çöküşü, özellikle bu iki adam birbiriyle karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Yumuşacık sarı sakalıyla etkileyici bir görünüşe

sahip olan Karl Lueger –Viyanalılar ona "Yakışıklı Karl" derdi– iyi bir akademik eğitim almıştı ve tinsel değerleri her şeyin üstünde tutan böyle bir yüzyılda boşuna okula gitmemişti. Konuşması herkes tarafından çok beğenilirdi, coşkulu ve espriliydi ama en sert konuşmalarında ya da o yıllarda çok sert bulunan konuşmalarında bile nezaket sınırlarını asla aşmazdı. Nazi Almanya'sının Streicher'i gibi ritüel olarak cinayet işleme masalları ve benzer iğrençliklerle uğraşan yardımcısı makinist Schneider'i bile dizginlemeye çok büyük özen gösteriyordu. Saygın ve mütevazı bir kişiliği vardı ve rakiplerine karşı her zaman nazik davranırdı. Açıkça dillendirdiği Yahudi karşıtı söylemi, eski Yahudi dostlarına karşı iyi duygular beslemesine ve onlara saygılı davranmasına hiçbir zaman engel olmadı. Temsil ettiği hareket sonunda Viyana Belediye Meclisi'ni ele geçirip –izlediği Yahudi karşıtı politikasından tiksinti duyan İmparator Franz Joseph tarafından daha önce iki defa onaylanmamıştı– belediye başkanlığına getirilince, kent yönetimi son derece tarafsız ve hatta örnek alınacak bir demokrasi anlayışıyla yürütüldü. Yahudi karşıtı partinin bu büyük başarısı karşısında korkudan titreyen Yahudiler, eskiden olduğu gibi eşit haklara sahip, saygın görülen kişiler olarak yaşamaya devam ettiler. Kin ve nefret zehri ve insanların birbirlerini karşılıklı olarak yok etmek isteği zamanın kan dolaşımına henüz sirayet etmemişti.

Ama öte yandan da üçüncü bir çiçek, Bismarck'ın çok sevdiği ve Alman Nasyonal Partisi'nin sembolü olan mavi kantaron çiçeği ortaya çıktı. Avusturya İmparatorluğu'nun Prusyalı ve Protestan bir yönetim altındaki –Hitler'in en büyük düşü olan– bir Büyük Almanya fikrinin lehine olacak şekilde zorbalıkla yıkılıp parçalanması için çalışan bu partinin gerçek amacı o günlerde pek anlaşılmamıştı. Hıristiyan Sosyal Demokrat Partisi Viyana'da

ve kırsal kesimde, sosyalistler ise sanayi bölgelerinde güçlenirken Alman nasyonalistleri de Bohemya'da ve Alpler'in eteklerindeki sınır bölgelerinde kendisine taraftar buluyordu. Sayıca yetersizdiler ama bu yetersizliklerini giriştikleri vahşi saldırılar ve sınırsız zorbalıklarla telafi ediyorlardı. Birkaç kişiden ibaret olan milletvekilleri, (o zamanki anlayışa göre) Avusturya parlamentosunun zorbaları ve yüz karası sayılıyordu. Aynı şekilde Avusturya'nın sınır bölgelerinin birinden gelen Hitler, bu partinin savunduğu fikirleri ve kullandıkları yöntemleri kendisine örnek almıştır. Georg Schöner'in, "Roma Kilisesi'nden ayrılalım!" çağrısını –imparatoru ve papazları kızdırmak için binlerce uysal Alman nasyonalist bu çağrıya uyarak Katoliklikten Protestanlığa geçmişti– olduğu gibi benimseyen Hitler, "Her pisliğin arkasında kötü ırk vardır," düşüncesinde temellenen Yahudi karşıtı ırk teorisini de benimsemişti. Hitler ondan, o gözleri dönmüş çapulcu birlikleri devreye sokarak, küçük bir grubun estirdiği terörle kendilerinden sayıca üstün olan ama insani değerleri her şeyin üstünde tutan pasif çoğunluğa gözdağı verebileceğini de öğrenmişti. Nasyonal sosyalistlerde SA birliklerinin yaptığı şeyi, yani toplantıları copla dağıtmak, kendilerine karşı olanlara gece baskınları düzenleyip yakaladıklarını dövmek görevini burada genç üniversitelilerin oluşturduğu parti örgütü yerine getiriyordu, bu örgüt yükseköğrenim görmelerine dayanan bir dokunulmazlık fikrine sığınarak toplum içinde görülmemiş bir şiddet terörü uyguluyor, her siyasi harekette hemen organize oluyor ve tam bir askerî disiplinle yürüyüşlere katılıyordu. "Üniversite Öğrencileri Derneği" adı altında örgütlenmiş olan bu öğrenciler, ortalıkta ayyaş ayyaş dolaşıp kafa göz patlatıyorlardı. Öteki öğrenciler gibi pazubentler ve şapkalar takmayıp ellerinde sert ve kalın sopalar taşıdıkları için sınıflara onlar hâkim oluyorlardı;

sürekli ortalığı karıştırıyorlar, bazen bir Slav, bazen bir Yahudi öğrenciye, bazen de Katolik ya da İtalyan öğrencilere saldırarak savunmasız gençleri üniversiteden dışarı atıyorlardı. Her *Bummel* sırasında (öğrencilerin resmi geçit yaptıkları cumartesi gününe böyle denilirdi) mutlaka kan akardı. Üniversitenin dokunulmazlığı nedeniyle polis tören salonuna giremez, bu korkak çapulcu sürüsünün taşkınlıklarını eli kolu bağlı bir şekilde dışarıdan izlemek zorunda kalırdı; polisin yapabildiği tek şey, nasyonalist serserilerin dövüp kan içinde merdivenden sokağa attıkları yaralı öğrencileri alıp oradan uzaklaştırmaktı. Kendisi zayıf ama sesi çok çıkan Alman nasyonalistlerin partisi Avusturya'da zorla bir şeyler elde etmek istediğinde üniversitedeki bu saldırı birlikleri kullanılıyordu. Kont Badeni, parlamentonun ve imparatorun onayıyla Avusturya halkları arasındaki barışı sağlayıp imparatorluğun ömrünü belki de bir on yıl daha uzatabilecek bir dil yasası çıkarmaya karar verince, bu bir avuç azgın oğlan Ring Caddesi'ni işgal etti. Bunun üzerine hükümet onların üstüne süvari birliğini sürdü, kılıç ve silah kullanılması gerekti. Ama acınacak kadar zayıf, insanı derinden etkileyecek kadar da insancıl ve liberal olan bu yüzyılda her türlü zorbalık, kargaşa ve kan akıtmak karşısında duyulan tiksinti o kadar büyüktü ki, hükümet Alman nasyonalistlerin teröründen korkup geri adım atmak zorunda kaldı. Başbakan görevinden istifa etti ve kesinlikle doğru bir karar olan diller yasası iptal edildi. Zorbalık siyasete girme başarısını ilk kez elde etmişti. Uzlaşmalar çağının bin bir türlü güçlüklerle birleştirdiği ırklar ve sınıflar arasındaki gizli çatlaklar ortaya çıkmış ve bu durum derin uçurumlara ve kırılmalara neden oluyordu. Gerçekte, yeni yüzyıldan önceki bu son on yılda Avusturya'da herkes herkesle savaşmaya başlamıştı.

Ama kendimizi büyük bir tutkuyla edebiyata vakfeden biz gençler, ülkemizdeki bu tehlikeli değişimin pek

farkında değildik: Gözümüz kitaplardan ve resimlerden başka bir şey görmüyordu. Siyasi ve sosyal sorunlara en küçük bir ilgi duymuyorduk: Bu sert tartışmaların ve kavgaların bizim yaşamımızda ne önemi olabilirdi ki? Kentimiz seçimlerde heyecandan çalkalanırken bizler kütüphanelere gidiyorduk. Halk yığınları ayaklanırken bizler şiirler yazıyor ve şiirler üzerine tartışıyorduk. Duvarlara çizilen öfkeli işaretleri görmüyor, vaktiyle Kral Belşazzar'ın yaptığı gibi, sanatın bütün güzelliklerini doyasıya tadıyor, geleceğe korkuyla bakmıyorduk. Ancak onlarca yıl sonra evlerimizin damı ve duvarları yıkılıp üzerimize çökünce atılan temellerin altının çoktan oyulmuş olduğunu ve yeni yüzyılla Avrupa'da bireyin özgürlüğünün çökmeye başladığını fark ettik.

Eros Matutinus[1]

Lise yıllarında geçen bu sekiz yıl boyunca her birimiz son derece kişisel bir sorunla yüz yüze gelmiştik: Biz on yaşındaki çocuklar yavaş yavaş büyüyerek on altısına, on yedisine, on sekizine gelmiş birer delikanlı olduk ve doğa kendi yasasını hissettirmeye başlamıştı. Ergenlik dönemine girmek yetişkinlik çağına gelen her insanın kendince ve kendi tarzınca üstesinden gelmesi gereken ve ilk bakışta başkalarıyla tartışmaya uygun değilmiş gibi algılanan son derece kişisel bir sorun gibi görünür. Ama bizim kuşağımız için bu malum kriz, asıl sınırının dışına taşmış ve başka anlamdaki bir uyanmayı da hissettirmişti çünkü bu kriz bize, içinde büyüdüğümüz o toplumsal dünyaya ve onun geleneksel düzenine ilk defa eleştirel bakmayı öğretmişti. Çocuklar ve hatta gençler, genellikle içinde bulundukları çevrenin kurallarına saygı göstererek uyum sağlamaya çalışırlar. Ama onlar kendilerine dayatılan bu toplumsal kurallara, herkes tarafından samimiyetle uyulduğunu gördükleri sürece boyun eğerler. Ebeveynlerinde ve öğretmenlerinde gözlemledikleri tek bir olumsuzluk, genç bir delikanlıyı bütün çevresinden

1. (Lat.) Cinselliğin ortaya çıkışı. (Ç.N.)

kuşku duymaya ve her şeyi daha keskin bir bakışla incelemeye sürükler. İşte bizler de şimdiye kadar güven duyduğumuz bütün otoritelerin, yani okul, aile ve toplumsal ahlakın cinsellik söz konusu olduğunda dürüstlükten uzaklaştıklarını anlamak için çok fazla beklemek zorunda kalmadık – hatta daha da fazlası var: Onlar bizden de bu konuda gizli saklı davranmamızı istiyorlardı.

Gerçi otuz-kırk yıl öncesinde cinsellik konusundaki düşünceler bugünkü dünyamızdan çok farklıydı. Bu kuşağın kadın erkek ilişkileri bakımından –kadınların bağımsızlaşması Freud'un psikanalizi, spor yaparak güzel bir bedene sahip olma kültürü ve gençliğin bağımsızlığını kazanması– yaşadığı bu büyük dönüşüm başka bir dönemde toplumsal hayatın hiçbir alanında yaşanmamıştır. Victoria dönemi anlayışına uygun 19. yüzyıl burjuva ahlakıyla, günümüzde geçerli olan özgür ve önyargıdan uzak ahlaki görüşler arasındaki farkı açıklamaya çalışırsak, o dönemin cinsellik sorunsalından içsel bir güvensizlik duygusu nedeniyle kaçındığını söylersek belki de konuya daha sağlıklı yaklaşmış oluruz. Dinî inançlara içten bir bağlılığın sürdüğü daha eski yüzyıllarda, özellikle de katı dindar bir püritenliğin söz konusu olduğu dönemlerde, bu sorunla başa çıkmak daha kolay olmuştu. Cinsel arzunun şeytanın tahrik ettiği bir şey olduğuna ve bedenden haz almanın ahlaksızlık ve günah sayıldığına içtenlikle inanan Ortaçağ otoriteleri, yasaklarla ve –özellikle Kalvinistlerin etkili olduğu Cenevre'de– en ağır cezalarla kendi katı ahlaki kurallarını dayatmışlardı. Buna karşılık bizim yüzyılımız, şeytana inanmayı çoktan bırakmış ve neredeyse Tanrı'ya olan inancını bile yitirmiş hoşgörülü bir devir olarak onların yaptıkları gibi radikal bir lanetlemeyi göze alamadı; ama cinselliği kargaşa yaratan ve rahatsız edici bir unsur olarak görüp bunun ahlak kurallarının içinde yer alamayacağını ve toplum

içinde alenen konuşulamayacağını düşünüyordu çünkü her türlü evlilik dışı ilişki biçimi, burjuvanın "ahlak anlayışına" ters düşüyordu. Bu iç çatışmaya o dönemin bulduğu çözüm doğrusu çok tuhaftı. O dönemin ahlak anlayışı gerçi gençlerin cinselliği yaşamasını yasaklamıyordu ama bu utanç verici işi sessiz sedasız halletmelerini istiyordu. Cinsel ilişki yasaklanamayacağına göre, en azından âdet ve gelenekleri zedelemeden yapılmalıydı. Bu nedenle bu tatsız olayı okul içinde, aile ortamında ya da herkesin gözü önünde tartışmamak ve varlığını hatırlatabilecek her şeyi bastırmak konusunda gizli bir anlaşma yapılmıştı.

Doğal bir dürtüyü bilincinden uzaklaştırmaya çalışan bir kimsenin, onu hiçbir zaman yok edemeyeceğini, sadece bilinçaltına iterek daha tehlikeli bir şey haline getireceğini Freud'dan beri bilen bizler, bugün o naif gizleme yöntemindeki cehalete bakıp güler geçeriz. Ama 19. yüzyıl her bakımdan tam bir çılgınlık çağıydı, tüm çatışmaların akıl yoluyla çözülebileceğine inanılıyordu; doğal olan şey gizlendikçe, insanın içindeki isyankâr güçlerin ateşi söndürülebilirdi. Eğer gençler bu dürtülerin varlığı hakkında aydınlatılmazlarsa, içlerindeki cinsellik duygularını unutabilirlerdi. İnkâr ederek dürtüleri yumuşatmak çılgınlığı konusunda bütün merciler mutlak bir sessizliğe bürünerek müşterek bir boykotta birleşmişlerdi. Okul, kiliselerin sunduğu psikolojik yardımlar, kültürel çevreler ve hukuk sistemi, gazeteler ve kitaplar, moda ve gelenek görenekler bu sorundan söz edilmesini istemez, bundan ilkesel olarak kaçınırdı. Aslında gerçek görevi tüm bu sorunları ele alması gereken bilim de, *naturalia sunt turpia*[1] konusunda diğerlerine katılıyordu.

1. (Lat.) Doğal olan çirkindir. (Ç.N.)

Böyle müstehcen konuları işlemek bilim onuruna yakışmaz bahanesiyle işin içinden çıkılıyordu. O dönemin kitapları karıştırıldığında felsefe, hukuk ve hatta tıpla ilgili kitaplarda cinsellikle ilgili her türlü açıklamalardan genellikle kaçınıldığı görülür. Ceza hukuku konusunda uzmanlar katıldıkları kongrelerde hapishanelerdeki ceza yöntemlerinin daha insancıl hale getirilmesi ve cezaevi koşullarında mahkûmların ahlaki bakımdan görebilecekleri zararları tartışırlarken, korkularından asıl can alıcı soruna değinmez, çevresinden dolaşırlardı. Aynı şekilde nörologlar da bazı histerik rahatsızlıkların etiyolojisini, karşılaştıkları pek çok vakadan dolayı çok iyi bildikleri halde, hastalığın adını koymaya çekinirlerdi. Freud'un yazdıklarından, çok saygı duyduğu öğretmeni Charcot'yla yaptığı özel bir konuşmada Charcot'nun da aslında sorunun gerçek nedenini bildiğini ama bu mahrem konuyu hiçbir zaman uluorta açıklayamadığını öğreniyoruz. Bu soruna içtenlikle yaklaşmayı en az göze alabilen, o zamanın deyimiyle "güzel" edebiyat olmuştu çünkü edebiyatın asıl alanı zaten estetik ve güzellikti. Önceki yüzyıllarda yaşayan yazarlar, içinde yaşadıkları dönemin kültürel atmosferini her yanıyla ve dürüstçe yansıtmaktan çekinmez ve Defoe, Abbé Prévost, Fielding ve Rétif de la Bretonne gibi yazarlar gerçek koşulları hiç değiştirmeden olduğu gibi anlatırken bizim dönemin sanat anlayışı sadece "duygu yüklü olanın" ve "yüce olanın" ortaya konulmasına izin veriyordu, utanç verici gerçeklerin ortaya konulmasına değil. Büyükşehir gençliğinin karşılaştığı bütün bu tehlikeler, karışıklıklar ve belirsizliklerin 19. yüzyıl edebiyatına pek az yansıdığını görürüz. Bir yazar yazdığı bir eserde fahişelikten söz etmeye cesaret etse bile, bu sözcüğü törpülemesi gerektiğini düşünür ve kadın kahramanı "kamelyalı kadın" sözcükleriyle süslerdi. Günümüzdeki gençler, önceki ve daha önceki kuşağın hayatta nelerle

karşılaştığını öğrenmek için, Dickens ve Thackeray, Gottfried Keller ve Björnson gibi o dönemin büyük ustalarının romanlarını okurlarsa –Avrupa'nın yalancı idealizminden uzak kalmış Rus yazarlar Tolstoy ve Dostoyevski'nin dışında– o dönemde konuların törpülenerek ve yumuşatılarak anlatıldığı gerçeğiyle karşı karşıya kalırlar çünkü bu kuşağın bütün insanları çağın baskısı yüzünden düşündüklerini özgürce ifade edemiyorlardı. Edebiyatta hâkim olan böyle çekingen tutumun bile yetersiz kalması, büyükbabalarımızın bu konudaki duygularının bugün tasavvur edemeyeceğimiz, neredeyse histerik denebilecek boyutlara ulaştığının göstergesidir. *Madame Bovary* gibi son derece gerçekçi bir romanın ahlaka aykırı bulunup bir Fransız mahkemesi tarafından yasaklanmasını insanın aklı nasıl alır? Benim gençlik yıllarımda Zola'nın romanlarının pornografik sayılmasına ya da Thomas Hardy gibi ağırbaşlı klasik bir yazara İngiltere'de ve Amerika'da öfke kusulmasına ne demeli? Ne kadar ihtiyatlı davranırlarsa davransınlar, bu kitaplar yine de birçok gerçeği ortaya koyuyordu.

Ama bizler bu sağlıksız, bu parfüm kokusu sinmiş bunaltıcı ortamda büyüdük. Susmak ve gizlemek gibi samimiyetsiz ve insan psikolojisine aykırı bir ahlak anlayışı, bizim gençliğimizin üstüne bir kâbus gibi çökmüştü. Tam bir dayanışma içinde yürütülen bu susma ve gizleme yöntemi nedeniyle gerçek edebiyat ve kültür tarihi belgelerine ulaşamadığımız için zaman içinde gerçekleşen inanılması zor olguları kafamızda yeniden canlandırmamız hiç de kolay olmadı. Ama belli bir dayanak noktamız yine de vardı; bunun için modaya şöyle bir göz atmak gerekiyor çünkü her yüzyılın modası, dönemin beğenisini görünür hale getirdiğinden, ister istemez o yüzyılın ahlak anlayışını da ortaya koyar. 1900 yılının toplumundaki kadın ve erkekleri, o dönemin kostümle-

riyle sinema perdesinde izleyince bugün, yani 1940 yılında Avrupa'nın ya da Amerika'nın her köy ve kentindeki seyircileri eğlendirmesini rastlantısal bir olay deyip geçiştiremeyiz. Bugünün en naif insanları bile bu yapay, rahatsız edici, hijyenden yoksun ve sevimsiz giyimli o kaçkınlara baktığında bir karikatüre güler gibi kahkahayı basarlardı. Hatta annelerimizi, teyze ve halalarımızı ve kız arkadaşlarımızı bu absürd giysiler içinde görmüş olan ve çocukluk dönemimizde onlar gibi komik giysiler giyip ortalıkta dolaşan bizlere, bütün bir kuşağın böyle aptalca kostümlere bürünebilmesi korkunç bir rüya gibi geliyor. Her türlü serbest hareketi engelleyen o "baba katili" yüksek sert yakalı erkek modası gömlekler, kuyruklu siyah redingotlar ve soba borularını anımsatan silindir şapkalar bile insanları güldürmeye yetiyordu; hele bir de giyilmesi zor, insana işkence çektiren ve her şeyiyle insan doğasını katleden süslü kıyafetleriyle o dönemin "hanımefendileri"nin gösterişli giysileri yok mu! Bedenin orta kısmı balenli korseyle, tıpkı yabanarılarının boğumları gibi sımsıkı sarılıyordu, giysinin belden aşağı kısmı ise aşırı derecede kabartılmış kocaman bir çan şeklindeydi, boyun bölgesi çene hizasına kadar kapatılıyor, ayaklar parmak uçlarına kadar örtülüyor, sayısız bukle ve örgüyle bir kule gibi yukarıya toplanmış saçlar devasa şapkaların altında dalgalanıyor ve en sıcak yaz günlerinde bile eldiven giyiliyordu. Bugün çoktan tarihe mal olmuş olan bu "hanımefendiler", çevrelerine saçtıkları parfüm kokularına, takıp takıştırdıkları mücevherlere, çok değerli dantellere, kıvrımlı süsler ve püsküllere rağmen çaresizlik içinde kıvranan talihsiz varlıklardı. Tıpkı bir şövalyenin zırha bürünmesi gibi bir kadının da böyle bir tuvaletle rahat, canlı ve zarif hareketlerde bulunamayacağı, her hareketinin ve her davranış biçiminin yapay, doğallıktan uzak olacağı ilk bakışta hemen anlaşılırdı.

Toplum içinde bir "hanımefendi" gibi davranmak için alınan eğitim bir yana, giyinip süslenmek ve o elbiseleri giyip çıkarmak bile bir başkasının yardımı olmadan yapılamayacak kadar zahmetli bir işti. İlk önce belden enseye kadar arkadaki bütün agraflar kapatılır, korse özel hizmetçi yardımıyla sıkı sıkı bağlanır, uzun saçlar –burada otuz yıl önce tanıdığım birkaç düzine Rus öğrenci dışında bütün Avrupalı kadınların açtıkları zaman saçlarının kalçalarına gelecek kadar uzun olduğunu bugünün gençlerine anımsatmak isterim– her gün çağrılan bir kuaför kadın tarafından bir sürü firkete, toka ve tarağın yanı sıra saç maşası ve bigudiyle dalga dalga şekillendirilir, sarılır, fırçalanır, yukarıya doğru taranarak tepede toplanırdı. Ama bütün bunlardan önce kombinezon, kaşkorse ve ceketlerle soğan kabuğu gibi kat kat giyinirlerdi, öyle ki kendine özgü ve kadınsı hatlarından geriye hiçbir şey kalmazdı. Ama bütün bu saçmalığın gizli bir anlamı da vardı. Bir kadının vücut hatları bu tür müdahalelerle öyle bir gizlenirdi ki, düğün yemeğinde damat bile kendisine hayat arkadaşı seçtiği kızın vücudunun düzgün mü yoksa çarpık mı, toplu mu yoksa sıska mı, kısa bacaklı mı yoksa uzun bacaklı mı olduğunu asla fark edemezdi; bu "ahlaki" devir, çağın güzellik idealine ayak uydurmak ve göz boyamak amacıyla kadınların saçlarında, göğüslerinde ya da vücutlarının başka bölgelerinde yapay güçlendirmelere başvurmalarına asla kötü gözle bakmıyordu. Bir kadının "hanımefendi" olarak görünebilmesi için kadınsı kıvrımları mümkün olduğunca az dikkat çekmeliydi; aslında bu moda, en büyük kaygısı örtmek ve gizlemek olan çağın genel ahlak anlayışına da itaat ve hizmet etmiş oluyordu.

Ama kendini akıllı sanan bu ahlak anlayışı, suratına kapı kapatılan şeytanın genellikle bacadan ya da başka bir kapıdan içeriye girmeye çalışacağını tamamen unu-

tuyordu. Çıplak teni ve doğal endamın her türlü izini saklamaya çalışan bu kostümlere, tarafsız bir biçimde baktığımızda, dikkatimizi çeken ilk şey giyilen bu kıyafetlerin kesinlikle ahlaklılığı değil, tam tersine o dönemin modasının cinsiyetler arasındaki kutuplaşmayı neredeyse utanç verici bir şekilde kışkırtmaya çalıştığı olurdu. Günümüzün delikanlıları da genç kadınları da boylu boslu ve narin yapılılar; erkekler de kadınlar gibi sakalsız, kadınlar da erkekler gibi kısa saçlı, dolayısıyla dış görünüşleri bakımından da birbirleriyle uyum içindeler, oysa o dönemde yaşayan kadın ve erkekler, ellerinden geldiğince birbirlerinden farklılaşmaya çalışırdı. Erkekler uzun sakallarıyla dolaşır ya da en azından erkekliklerinin açıkça fark edilmesi için gür bıyıklarını sıvazlarlardı, buna karşın kadınlar, giydikleri korseleriyle kadınlıklarının en önemli belirtisi olan memelerini tahrik edici bir biçimde göstermeye çalışırlardı. Güçlü cinsiyetin zayıf cinsiyete karşı üstünlüğü, kendisinden talep edilen davranışlarda da açıkça ortaya konuluyordu; erkek atak, koruyucu ve saldırgan, kadınsa ürkek, çekingen ve savunmacı davranırdı, eşit olacaklarına biri avcı, ötekisi av olurdu. Dış görünüşteki bu doğal olmayan aykırılıklar yüzünden birbirinden iyice uzaklaşan kutuplar arasındaki iç gerilim, yani cinsellik artıyor ve insan psikolojisine ters bir yöntem olduğundan her şeyi örtme ve susmanın sonucu olarak da, o dönemin toplumu ulaşmak istediğinin tam tersini elde etmiş oluyordu. Sürekli bir korku ve utangaçlık içinde, yaşamın her köşesinde, edebiyatta, sanatta ve giyim kuşamda her türlü tahrikten uzak kalabilmek için ahlaksızlık konusu hep gündemde tutulduğundan, aslında sürekli ahlaksızlığı düşünmek zorunda kalıyorlardı; bu gençlik, sürekli neyin uygun olmadığını araştırdığı için, aslında hep bir dikkat kesilme halindeydi. O dönemin dünyasındaki ahlak anlayışı, söy-

lenen her sözde ve her jestte ölümcül tehlikeyle karşı karşıya kalabiliyordu. Bir kadının spor yapması ve spor yaparken pantolon giymesinin bir suç sayılması belki günümüzde anlaşılabilir bir durumdur. Ama bir kadının "pantolon" sözcüğünü ağzına bile almasına izin vermeyen o çağın histerik ahlak anlayışını nasıl anlayabiliriz? Kadın, erkek pantolonu gibi duyuları harekete geçiren tehlikeli bir nesneden söz etmek isterse, bunun yerine daha masum olan "bacak giysisi" ya da kendisi tarafından uydurulan "adı lazım değil" gibi bir ifade kullanmak zorunda kalırdı. Aynı sosyal çevreden, ama farklı cinsiyetten birkaç gencin yalnız başlarına bir yerlere gitmesi asla düşünülemezdi ya da böyle bir durumda "bir şeyler olur" düşüncesi hâkim olurdu. İki farklı cinsiyet arasındaki buluşmaya ancak ve ancak anne ya da dadının gençlere bekçilik edip onları adım adım izlenmesi koşuluyla izin verilirdi. Genç kızların en sıcak yaz günlerinde bile bacaklarını gösteren etekler giymesi ya da çıplak kollarla tenis oynaması büyük bir rezaletti. Ahlak sahibi bir kadının toplum içinde bacak bacak üstüne atması, eteğinin altından ayak bilekleri görüneceği için son derecede itici bulunurdu. Hatta güneş, su ve hava gibi doğadaki elementlerin bile bir kadının çıplak tenine temas etmesine izin verilmezdi. Boğazından topuklarına kadar kalın kalın giysiler giyen kadınlar, biraz yüzebilmek için ne büyük eziyete katlanırlardı. Hatta yatılı okullarda ve manastırlarda genç kızlar banyo yaparken kadın vücuduna sahip olduklarını unutsunlar diye uzun ve beyaz gecelikler giymek zorundaydılar. Omzunu ya da dizkapağını bile ebesi, kocası ve ölü yıkayıcısından başka kimse görmeden ölüp giden yaşlı kadınların olması ne bir efsanedir ne de bir abartı. Bütün bunlar bugün kırk yıl sonra bizlere bir masal ya da mizah yüklü bir abartı gibi geliyor. Ama bedensel ve doğal olandan korkma, gerçekten

de toplumun en yüksek katmanlarından en alt katmanlarına kadar tüm halkı şiddetli bir sinir hastalığı gibi sarmıştı. Yoksa yüzyıl dönümünde ilk defa bisiklete binmeye ya da ata binip erkekler gibi eyere oturmaya cesaret eden kadınları köylülerin taşlamasını bugün nasıl açıklayabiliriz? Okula gittiğim yıllarda yayımlanan Viyana gazetelerinin, saray operasında görevli balerinlerin sahnede triko çorap giymeden dans etmelerini ahlaka aykırı bulup sütunlarında uzun uzun tartışması nasıl izah edilebilir? Isadora Duncan'ın yaptığı son derece klasik danslarda o güne kadar giyilen ipek ayakkabılar yerine –neyse ki giydiği yerlere kadar uzanan– beyaz tuniğin altından çıplak topuklarını göstermesinin büyük bir sansasyon sayılmasına ne demeli? Böyle bir dönemde, gözlerin sürekli üzerlerinde olduğu bir çağda büyüyen gençlerin durumunu bir düşünün; gizemli bir şekilde bütün bu şeylerin üstünü örtmeye çalışan bu ahlak paltosunun son derece yıpranmış ve her tarafının yırtık pırtık olduğunu fark ettiklerinde, kendilerini sürekli tehdit eden ahlakla ilgili bu korkuların ne kadar da gülünç olduğunu anlamış olmalıydılar. Sonuçta bu elli liseli delikanlıdan birinin o meşhur karanlık sokaklarda dolaşırken öğretmenlerinden birine rastlamaması ya da kendisini saygın biri gibi gösteren şu ya da bu kişinin pek çok günah işlediğinin aile ortamında kulaklarına gelmemesi mümkün değildi. Aslında hiçbir şey içimizdeki ateşi söndüremez ve merakımızı o aptalca saklama yöntemi kadar artıramazdı; doğallık kendi özgür akışına bırakılmadığı için insan merakı büyük kentlerde kendisine gizli ve genellikle pek de temiz olmayan yollar buluyordu. Bu aşırı baskı, toplumun her kesiminden gelen gençlerde gizli bir gerilim yaratıyor, bu da onların çocukça ve çaresizce davranmalarına yol açıyordu. Ahlaka aykırı sözler ve tasvirlerle kirletilmemiş ne bir çit ne de ıssız bir köşe kal-

mıştı, yüzme havuzlarının kadınlara ayrılan bölmelerindeki ahşap paravanlara varıncaya kadar her yer dikizciler tarafından delik deşik edilmişti. Âdet ve geleneklerin doğallaşması sayesinde bugün artık tamamen ortadan kaybolmuş olan bir sanayi gizli gizli gelişiyordu, özellikle de sokak satıcılarının meyhanelerde ve kahvelerde masaların altından genç oğlanların ellerine tutuşturduğu çıplak ve pornografik resimlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Ciddi edebiyat idealist ve her konuda dikkatli olmak zorunda olduğu için, el altından (*sous le manteau*) dağıtılan pornografik literatürün her türü, bugün artık örneğine pek rastlamadığımız "açık saçık türden" resimler yayımlayan magazin dergileri gibi en iğrenç kâğıtlara basılıyor, en iğrenç dille yazılıyor ve çok büyük bir satış rakamına ulaşıyordu. Tüm asaleti ve kar gibi beyaz temizlik anlayışıyla çağın idealine hizmet etmekten başka bir şey düşünmeyen saray tiyatrosunun yanında, sadece iğrenç ve müstehcen konuları işleyen tiyatrolar ve kabareler vardı. Engellenmek istenen şey her yerde kaçamaklar, dolambaçlar ve çıkış yolları buluyordu. Her türlü bilgilendirmeden yoksun bırakılmış, karşı cinsle özgürce birlikte olmaları yapmacık bir namus anlayışıyla yasaklanmış olan o kuşak, aslında bugünün özgürce sevişen gençlerinden bin kere daha çok şehvet düşkünüydü. Çünkü baskı şehvet tutkusunu artırır, yasak olan şey insanın içindeki arzuyu kamçılar; gözler ne kadar az görür, kulaklar ne kadar az duyarsa, insan o kadar çok hayal kurar. Hava, ışık ve güneş vücuda ne kadar az temas ederse, duyular da o kadar çok harekete geçer. Özetle söylemek gerekirse, o kuşağın bizim gençliğimize yaptığı baskı, bize daha yüksek ahlaki değerler kazandırmak yerine, bütün o mercilere karşı duyduğumuz güvensizlik duygusunu ve içimizdeki öfkeyi artırmaktan başka bir işe yaramadı. Cinsel duygularımızın uyandığı ilk günden itibaren, dürüst

olmayan bu ahlak anlayışının, susmak ve gizlemek yöntemine başvurarak, yaşımız gereği bize ait olması gereken şeyleri bizden almaya çalıştığını, dürüst olma isteğimizi çoktan sahiciliğini yitirmiş bir geleneğe feda ettiğini içgüdüsel olarak hissediyorduk.

Bir yandan cinselliğin varlığını ve onun doğal akışının şart olduğunu söyleyen, öte yandan da ne pahasına olursa olsun onu resmen kabul etmekten çekinen bu "toplumsal ahlak" aslında iki defa yalan söylüyordu. Bu ahlak anlayışı, genç erkeklere sağ gözünü yumarken, sol gözünü kırpıştırarak –o dönemde aile içinde kullanılan alaycı bir jargonla ifade edildiği gibi– "deneyim kazanmaları" konusunda onları yüreklendirirken, kadınlara karşı her iki gözünü de kapatıyor ve adeta kör oluyordu. Bir erkeğin şehvet dürtüsüne sahip olmasını ya da hissetmesine izin verilmesini gelenek ve görenekler kabul etmek zorunda kalıyordu. Ama bir kadının benzer duygular taşıyabileceğini, evrenin değişmez yasası gereği erkeğin de dişi bir partnere ihtiyaç duyduğunu açıkça söylemek, "kadının kutsallığı" kavramına ters düşüyordu. Freud öncesi dönemde, dişi bir varlığın bir erkek tarafından uyandırılmadıkça –zaten buna ancak evlilikte izin verilirdi– hiçbir şekilde cinsel arzuya sahip olamayacağı fikrinde bir varsayım olarak herkes birleşiyordu. Ama dışarıdaki ortam –özellikle Viyana'da– o ahlaki dönemlerde şehvet duygularını kamçılayan bulaşıcı tehlikelerle dolu olduğu için, iyi aile terbiyesi almış bir genç kızın, doğumundan nikâh masasından kalktığı güne kadar her türlü mikroptan tamamen arındırılmış bir ortamda yaşaması gerekirdi. Bu genç kızları korumak için bir an bile yalnız bırakmazlardı. Her birinin bir dadısı olurdu, bunlar üstlerine titredikleri genç kızların kapı önlerine çıkmalarına bile izin vermezler, okula, dans ve müzik kurslarına kendileri götürüp getirirlerdi. Geç kızların okudukları her

kitap özellikle denetlenir, olası tehlikeli düşüncelerden uzak kalmaları için kafaları sürekli meşgul edilirdi. Piyano çalmaları, şarkı söylemeleri, resim yapmaları, yabancı dil, sanat tarihi ve edebiyat tarihi öğrenmeleri ve böylece kendilerini sürekli geliştirmeleri istenirdi. Ama onları en iyi şekilde eğitip toplumsal konumlarını kendilerinin istediği gibi geliştirmeye çalışırlarken, aynı zamanda da cinsellik konusunda, bugün bizlerin aklının alamayacağı bir cehalet içinde kalmalarını sağlamaya çalışıyorlardı. İyi bir aileden gelen genç bir kız, erkek bedeninin nasıl olduğunu gözünde canlandırmamalı, bir çocuğun dünyaya nasıl geldiğini bilmemeliydi çünkü bir kız sadece bedensel olarak değil, ruhen de "temiz" olarak gerdeğe girmeliydi. O dönemlerde "iyi yetiştirilmiş" kavramı, genç kızlar için hayata tamamen yabancı olmakla eşdeğer sayılırdı ve bu durum o dönemin kadınlarında bazen ömür boyu sürerdi. Gece gerdeğe girip saat birde tekrar anne babasının evine dönerek kapıyı kırarcasına çalıp evlendirdiğiniz o iğrenç adamın yüzünü bir daha görmek istemiyorum, onun bir çılgın hatta sapık olduğunu düşünüyorum diyen halamın grotesk öyküsüne bugün bile gülmeden edemiyorum çünkü kocası halamın kıyafetlerini çıkarmaya kalkışmış ve halam da onun bu sapıkça isteğinden güçlükle kurtulabilmişti.

Bu cehaletin o dönemin genç kızlarına gizemli bir çekicilik verdiğini de söylemeden edemeyeceğim. Özgürlükleri ellerinden alınmış bu yaratıklar, kendi dünyalarının yanında ve arkasında hiç tanımadıkları ve tanımalarına izin verilmeyen başka bir dünya daha olduğunu hissediyorlardı, onlar bu dünyayı merak ediyor, özlemini çekiyor, onu arayıp bulmaya çalışıyor ve onun çekiciliği karşısında kafaları karmakarışık oluyordu. Caddede birisi selam verince, yüzleri kızarıyordu – bugün hâlâ yüzleri kızaran genç kızlar var mı? Bunlar bir araya ge-

lince, hafif çakırkeyif olmuş insanlar gibi kıkır kıkır gülüşürler, fısıldaşırlar ve sürekli kahkahalar atarlardı. Yasaklanan bütün bu bilinmeyenlere kavuşma beklentisi içerisinde romantik bir yaşam düşlerlerdi ama aynı zamanda bedenlerinin sevilip okşanmak istendiğinin fark edilmesinden de çok utanırlardı, aslında bu konu hakkında pek fazla bir şey bilmiyorlardı. Tüm davranışlarında hafif bir şaşkınlık vardı; yaptıkları spor sayesinde vücutları çelik gibi sapasağlam olan, genç erkekler arasında hiçbir çekince duymadan rahatça dolaşabilen günümüz kızlarından çok daha farklıydılar. O zamanlar bir erkekle yakınlık kurmuş olan bir kadın ile bir genç kızın yürüyüş ve davranış biçimi arasındaki fark, bin adım öteden bile anlaşılabilirdi. Onların taşıdığı genç kızlık havası bugünün kızlarından daha belirgindi ve aşırı ısıtılmış bir ortamda ve her türlü zararlı rüzgârdan korunmuş olarak seralarda büyüyüp gelişen egzotik bitkiler gibi günümüz kızlarından daha az kadınsıydılar: Belli bir eğitim ve kültür çerçevesinde ıslah edilmiş ürünler gibiydiler.

O dönemin toplumu, genç kızların akılsız, cahil, terbiyeli, bilgisiz, meraklı, utangaç, özgüvenden yoksun ve yaşama yabancı kalmasını istiyordu ve yaşama yabancı kalmayı hedefleyen bu eğitimin amacı, onların evlendiklerinde kocaları tarafından biçimlendirilmelerini ve yönetilmelerini sağlamaktı. Gelenek ve görenek onları en gizemli idealinin simgesi, kadınsal ahlakın, el değmemiş olmanın ve dünyevi olandan uzak durmanın sembolü olarak koruma altına almıştı sanki. Ama o genç kızlardan birinin yirmi beşine ya da otuzuna gelip de evlenememesi, evlenme yaşını kaçırması ne trajik bir durumdu! Çünkü o dönemin geleneği, genç kızların bu deneyimsizliğinin, dünyevi olandan uzak kalışlarının ve naifliklerinin, yaşlarına uymasa da, "aile" ve "ahlak" uğruna acımasızca sürdürülmesini istiyordu. Ama o zaman da o sevimli re-

sim korkunç bir karikatüre dönüşüyordu. Evlenmemiş kızlara "evde kalmış", evde kalmışlara da "yaşlı bakire" deniliyordu ve bu durum tatsız bir alay şeklinde mizah dergilerinde sürekli tekrarlanıyordu. Bugün kim *Fliegende Blätter* ya da o dönemde yayımlanan öteki mizah dergilerinin eski sayılarının sayfalarını karıştırırsa, sinirleri altüst olan ve aşk yaşamaya duydukları doğal ihtiyaçları gizlemeyi başaramayan yaşlı bakirelerle nasıl aptalca dalga geçildiğini görünce dehşete düşer. Ailesine ve ailesinin onuruna leke sürmemek adına doğanın taleplerini, yani sevme ve anne olma isteklerini bastırmak zorunda kalan bu evde kalmış kızların ne büyük bir trajediyle karşı karşıya kaldığını görmek yerine, bugün bizim tiksinti duyduğumuz bir anlayışsızlıkla onlarla alay ediliyordu. Ama doğanın karşısında dürüst davranmayarak günah işleyen her toplum, kendi sırrını ele verenlere karşı her zaman acımasız davranmıştır.

O yıllardaki burjuva geleneği "iyi çevreden" gelen bir kadının evlenmediği sürece cinselliği yaşayamayacağı yalanını acımasızca sürdürmeye çalışırken –bunun aksi her şey kadını aileden dışlanmış, "ahlaksız bir yaratık" yapardı– genç bir erkekte bu tür cinsel içgüdülerin varlığını kabul ediyordu. Çünkü erkekliğe adım atan gençlerin cinsel yaşamlarının engellenemeyeceği bilindiği için, onlara getirilen tek sınırlandırma, bu iğrenç zevklerini kutsal gelenek çatısının dışında tatmin etmeleriydi sadece. Süpürülmüş tertemiz caddeleri, lüks mağazaları ve gezinti yolları bulunan kentler, bütün lağım pisliklerinin aktığı kanalizasyonları nasıl gizliyorsa, gençliğin cinsel yaşamı da "toplum" ahlakının yüzeyinin altında gizlenmeliydi. Genç bir erkeğin bu işi yaparken hangi tehlikelerle karşılaşacağı, hangi çevrelerin arasına düşeceği umursanmazdı; ve herkes bu olayı konuşmaktan çekindiği için genç delikanlılar ne okulda ne de aile içinde bu konu

hakkında uyarılıyordu. Ama son yıllarda oğullarında ergenlik çağının işareti olarak sakallarının çıkmaya başladığını gören ve onlara doğru yolu bulmaları konusunda yardım etmek isteyen düşünceli, o zamanın deyimiyle "açık fikirli" babalara rastlandığı da oluyordu. Bu durumda aile hekimi eve çağrılır, hekim gençleri ayrı bir odaya alır ve miskin miskin gözlüğünün camlarını silerken, cinsellikle bulaşabilecek hastalıkların tehlikeleri hakkında uzun uzun dersler vermeye başlar, genç delikanlının aslında çoktan öğrendiği şeyleri ona tek tek aktarır, ölçüyü kaçırmamasını ve belli önlemleri almayı unutmaması gerektiğini söylerdi. Bazı babalar da daha tuhaf yollara başvururlardı; evlerine güzel bir hizmetçi kız alır ve ona, genç oğlanı bu konuda uygulamalı olarak eğitme görevi verirlerdi. Çünkü delikanlının bu sevimsiz işi kendi evlerinin çatısı altında yapması onlara daha doğru geliyordu, böylece dışarıya karşı görüntü korunacak ve delikanlının "ahlaksız bir kadının" eline düşme tehlikesi de söz konusu olamayacaktı. Ancak genci aydınlatma yöntemlerinden *biri*, nerede ve hangi biçimde olursa olsun, kesinlikle tabu olarak kalıyordu: açıkça ve dürüstçe açıklama yapma yoluyla gencin bu konuda aydınlanmasını sağlamak.

Burjuva dünyasının genç erkeklerine hangi imkânlar sunuluyordu? Alt sınıftan gelen gençler arasında böyle bir sorun yoktu. Kırsal kesimde on yedisine ayak basmış bir uşak, evin hizmetçisiyle yatıp kalkardı, bu ilişkiden bazı tatsız sonuçlar ortaya çıksa da, bunun pek bir önemi olmazdı. Alpler'deki köylerimizin pek çoğunda gayrimeşru çocukların sayısı meşru çocukların sayısından fazlaydı. İşçi sınıfı çevrelerinde bir işçi evlenmeden önce bir işçi kızla "nikâhsız bir evlilik" hayatı yaşardı. Galiçya'nın muhafazakâr Yahudilerinde on yedi yaşına gelmiş bir delikanlı, yani aslında daha evlenme çağına gelmemiş bir genç hemen evlendirilir ve kırk yaşına geldiğinde büyük-

baba bile olabilirdi. Bizim burjuva toplumumuzda ise bunun tam tersi söz konusuydu, hiçbir baba kızını yirmi ya da yirmi iki yaşındaki bir gence eş olarak vermediği için evlilikler erken yapılmazdı çünkü bu kadar "genç" bir delikanlı yeterince olgun görülmezdi. Burada da açığa çıkan bir samimiyetsizlik vardı çünkü burjuva dünyasının takvimiyle doğanın takvimi örtüşmüyordu. Doğanın on altısında ya da on yedisinde ergenleştirdiği bir genç, "toplumsal bir pozisyon" sahibi olmadan, yani yirmi beş ya da yirmi altı yaşına gelmeden erkek sayılmazdı. İşte bu nedenle gerçek ergenlik çağıyla toplum düzeninin belirlediği erkeklik yaşı arasında altı, sekiz ya da on yıllık yapay bir aralık ortaya çıkıyordu ve gençler bu süre içerisinde "kendi sorunları" ya da "serüvenleri"yle kendileri ilgilenmek zorundaydı.

Oysa o dönemde gençlere sunulan olanaklar çok fazla değildi. Aralarından pek azı, o da zengin çocukları, bir metres "tutma", yani birlikte olduğu kadına bir ev açıp ihtiyaçlarını karşılama lüksüne sahip olabiliyordu. Aynı şekilde o dönemin romanlarda anlatılmasına izin verilen edebî aşk idealini, yani evli bir kadınla ilişki kurmayı başarabilen şanslı erkeklerin sayısı da çok azdı. Ötekiler de çoğu zaman tezgâhtar ya da garson kızlarla idare ediyordu, bu da onları ruhsal yönden pek tatmin etmiyordu. Çünkü kadının henüz daha eşit haklara sahip olmadığı, özgürce çalışıp toplumsal yaşama katılamadığı o dönemde, sadece işçi sınıfının en yoksul kesimine mensup kızlara her türlü saçmalıkta bulunma hakkı tanınırken evlenme amacı gütmeyen böyle geçici ilişkileri yaşamak konusunda tamamen özgür bırakılıyorlardı. Sefil giyimli, on iki saatlik çalışmadan sonra iyice yorgun düşmüş, ellerine çok az para geçen, bakımsız (o dönemde sadece zengin ailelerin evlerinde banyo olurdu) ve dar bir çevrede yetişmiş olan o zavallı insanlar, sevgililerinin yaşam düzey-

lerinin o kadar gerisindeydiler ki, onlarla birlikte halkın arasına çıkmaktan genellikle çekinirlerdi. Gerçi her daim ihtiyatlı olan geleneksel anlayış, bu tür utanç verici durumlar için özel tedbir olarak *Chambres Séparées*[1] diye adlandırılan mekânlar keşfetmişti, ayrı ayrı kısımları olan bu mekânlarda hiç kimse görmeden bir kızla akşam yemeği yenebilir ve işin geri kalan kısmı da bu işler için hazırlanmış olan yan sokaklardaki karanlık otel odalarında bitirilirdi. Ama bütün bu işler kaçak yapılır ve hiçbir güzel yanı olmazdı, yasak olan her şey gibi tüm bunlar aceleyle ve gizlice yapıldığı için aşktan çok şehvet duygusu hâkim olurdu. Bir de kısmen toplumdan dışlanan kısmen de topluma mal edilen tiyatro oyuncuları, balerinler ve sanatçılar gibi dönemin "özgürlüğüne kavuşmuş" kadınları vardı ki, gerektiğinde bu iki yaşayışlı canlılarla ilişkiye girmek mümkündü. Genellikle dönemin erotizminin temeli, evlilik dışındaki ilişkilere, fahişeliğe dayanıyordu; fahişeliğin yapıldığı karanlık mahzenlerin kubbeleri üzerinden göz kamaştırıcı cepheleriyle burjuva toplumunun gösterişli yapısı yükseliyordu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da fahişeliğin ne kadar çok yaygınlaştığını günümüz kuşağı pek anlayamaz. Bugün büyük kentlerin sokaklarında fahişelere, karayoluna çıkan atlar kadar az rastlanırken o zamanlar bütün kaldırımlar kendilerini satan kadınlarla öyle dolu olurdu ki, fahişelerden kaçmak onları elde etmekten daha zordu. Bundan başka daha bir sürü "randevuevleri", dans eden ve şarkı söyleyen sanatçıların bulunduğu gece kulüpleri, kabareler, dans lokalleri ve baştan çıkarıcı kızların hizmet sunduğu barlar vardı. O dönemde bir kadın

1. (Fr.) Ayrılmış odalar. (Y.N.)

eşya gibi her an ve her fiyata satın alınabilirdi; bir erkeğin bir kadını on beş dakikalığına, bir saat ya da bir geceliğine satın alması, bir paket sigara ya da bir gazete satın almak kadar kolaydı. Günümüz gençlerinin eskiden vazgeçilmez sayılan bu kurumuna ihtiyaç duymamasının mümkün hale gelmesi, hatta neredeyse bunun sıradan bir durum oluşturuyor olması, şu anki yaşam ve aşk biçimlerine hâkim olan davranışların doğru ve doğal olduğu fikrini destekliyor; fahişeliğin dünyamızdan polis ve kanun gücüyle değil de, bu sözde ahlak anlayışından çıkan trajik ürününe talebin gittikçe azalması nedeniyle kendiliğinden sona ermiş olmasını bundan başka hiçbir şey böyle açık bir şekilde ortaya koyamaz.

Devletin ve onun ahlak anlayışının bu karanlık işlere karşı tutumu hiçbir zaman dürüstçe olmadı. Gelenek ve görenek bakımından bir kadının kendisini satması alenen haklı görülemezdi, ama fahişelik evlilik dışı iğrenç ilişkileri yoluna koyduğu için sağlığa yararları bakımından da görmezlikten gelinemezdi. Bundan dolayı devlet otoriteleri iki türlü bir çözüm yolu bulmaya çalışmış, fahişeliği gizli ve resmî olmak üzere ikiye ayırmışlardı: Devletin ahlakdışı ve tehlikeli bulduğu için mücadele ettiği gizli fahişelik ve bir çeşit çalışma belgesi düzenlenen ve vergi alınan resmî fahişelik. Fahişelik yapmaya karar vermiş olan bir kadın, polisten özel bir izin ve bu işi yapabileceğini gösteren bir vesika alırdı. Fahişelik yapan bir kadın polis kontrolüne tabi olmak ve haftada iki defa doktor muayenesinden geçmek şartıyla, uygun gördüğü ücret karşılığında kendisini pazarlama hakkına sahipti. Fahişelik de bütün öteki meslekler gibi meslekten sayılırdı ama ahlaki değerlerler bakımından pek de öyle değildi; örneğin bir fahişe malını, yani vücudunu bir adama satar ve adam da işini bitirdikten sonra kararlaştırılan ücreti ödemeyi reddederse, ona karşı şikâ-

yetçi olamazdı. Çünkü onun bu isteği –yasalar çerçevesinde iğrenç bir neden sayıldığı için– genel ahlaka aykırı bulunur ve devlet yetkililerince korunamazdı.

Bu kadınları bir yandan devletin izin verdiği bir meslek sınıfına sokan ama öte yandan da genel hukukun dışında tutan bir anlayışın ne büyük çelişkilerle dolu olduğunu bu tür ayrıntılardan öğreniyoruz. Ama bütün bu ikiyüzlülük ve sınırlamalar sadece yoksul sınıfa yönelik uygulamalarda görülüyordu. Bir sokak kızı kendisini iki krona satarken Viyana'da her erkeğin her an elde edebildiği ve karşılığında iki yüz kron ödediği bir balerinden hiçbir çalışma belgesi istenmezdi; bu tür sosyete bozuntularının isimleri gazetelerin at yarışları sütunlarında ya da derbi haberlerinde seçkin kişiler arasında geçerdi; çünkü sonuçta onlar da "sosyeteden" sayılırlardı. Saraya, aristokratlara ve varlıklı burjuva sınıfına lüks mal sağlayan bazı seçkin aracılar da, fuhuş yapmayı özendirmeye ağır para cezası öngören yasanın dışında tutulurdu. Bu katı disiplin, bu acımasız denetimler ve toplum tarafından dışlanmak gibi olgular, aşkı özgür ve doğal bir biçimde yaşamak yerine eski ve çoktan çürümüş bir ahlak anlayışını kendi vücutları ve aşağılanmış duygularıyla savunmak zorunda kalan binlerce yoksul ordusu için uygulanıyordu.

Fahişelerden oluşan bu büyük ordu –tıpkı gerçek bir ordunun atlı birlikler, topçu birliği, piyade, istihkâm topçusu gibi kendi içinde askerî bölümlere ayrılması gibi– bazı bölümlere ayrılmıştı. İstihkâm topçusu, daha çok kentin belli sokaklarını ana karargâh olarak kullanan fahişe grupları için söylenirdi. Buralar genellikle Ortaçağ'da darağaçları kurulmuş olan yerlerdi ya da o dönemin duruşma sanıklarının, cellatların, toplum dışına itilmiş öteki insanların sığındığı kilise avluları ya da cüzamlı hastaların

yattığı hastanelerdi, yani kentli sınıfın yüzyıllardan beri ikamet yeri olarak kullanmaktan özellikle kaçındığı yerlerdi. Oradaki bazı sokaklar resmî makamlar tarafından aşk pazarı olarak belirlenmişti: Japonya'nın Yoshiwara'sında ya da Kahire'nin balık pazarında olduğu gibi, 20. yüzyıl Viyana'sının bu sokaklarında da iki yüz ya da üç yüz kadın yan yana oturur, tek katlı evlerin pencerelerinden kendilerini teşhir eder, gündüz ve gece vardiyası olmak üzere iki ayrı vardiya halinde çalışırlardı.

Süvari ve piyade sınıfına ise, sokaklarda müşteri kovalayan satılık kız sürüsü için kullanılan ayaküstü yapılan fahişelik deyimi uygun düşüyordu. Viyana'da bu tür kızlara genellikle "çizgi kızları" denirdi çünkü işlerini yapmak için kullandıkları kaldırımlar görünmez bir çizgiyle polis tarafından sınırlandırılırdı. Bunlar yağmur, kar, gece gündüz demeden gün ağarıncaya kadar, yapay zarafetleri, yorgun ve kötü makyajlı yüzleriyle gelip geçenlere göz kırpıp tahrik edici gülücükler saçarlardı. Bu karnı aç mutsuz kadınlar sürüsü sokakları boşalttığından beri bütün kentlerimiz bugün bana daha güzel ve daha insani görünüyor; şehvet duymadıkları halde şehvet dağıtan, kaldırım kaldırım dolaşan bu bahtsız yaratıklar, sonunda hep o kaçınılmaz yolu, hastanenin yolunu tutmak zorunda kalırlardı.

Ama bütün bu fahişe sürüsü, hızla artan talebi karşılamaya yetmiyordu. Bazı müşteriler, sokaklarda kanat çırpan bu yarasaların ya da acınası cennetkuşlarının peşlerinden gitmek yerine rahatlık ve mahremiyet ararlardı. Onlar daha rahat, ışıklı, sıcak, müzikli, danslı ve gösterişli bir aşk yaşamak isterlerdi. Bu tür müşteriler için "randevuevleri", yani genelevler vardı. Yapay bir şatafatla döşenmiş söz konusu evlerin "salonlarında", bazı kızlar bir hanımefendiye yakışır şekilde giydikleri kıyafetleriyle, bazıları da açık saçık gecelikleriyle müşteri beklerdi.

Piyanist müzik yapar; çiftler yatak odalarına çekilip baş başa kalmadan önce içki içilir, dans edilir ve sohbet edilirdi. Özellikle Paris ve Milano'daki gibi belli bir uluslararası üne sahip gösterişli bir eve gelen naif bir erkek, yüksek sosyeteye mensup kadınların bulunduğu özel bir eve davet edildiğini sanabilirdi. O evlerde çalışan kızlar, dışarıdan bakıldığında, ayaküstü fahişelik yapanlarla kıyaslandığında daha iyi durumdaydılar. Rüzgârda ve yağmurda çamurlu ve pis sokaklarda dolaşmak zorunda değillerdi. Sıcak odalarda oturur, güzel elbiseler giyer, bol bol yemek yer ve özellikle de çok içerlerdi. Ama buna karşın patroniçelerinin ellerinde gerçek birer tutsaktılar, giydikleri elbiseler için astronomik ücretler ödemek zorunda bırakılırlardı ve pansiyon ücreti adı altında kendilerine öyle bir hesap çıkarılırdı ki, en çalışkan ve en sebatlı kız bile patroniçeye borçlu kalmaktan kurtulamaz ve çalıştığı evi kendi özgür isteğiyle asla terk edemezdi.

Bu evlerden bazılarının gizemli öyküsünü yazmak çok heyecan verici ve hatta dönemin kültür tarihi bakımından da tam bir belgesel olurdu; çünkü o evler dönemin katı otoritelerinin kuşkusuz çok iyi bildiği birbirinden tuhaf sırları gizliyordu. Kulaktan kulağa fısıldandığına göre, dönemin en saygın insanları, gizli kapılardan ve özel merdivenlerden geçerek, öteki ölümlülere görünmeden sanki saraya girermiş gibi girerlerdi o evlere. Bu evlerde aynalı odalar ve içeride hiçbir şeyden habersiz aşk yapanları gözetleme imkânı sunan mekânlar bulunurdu. Özel istekleri olan fetişistler için rahibe kostümünden balerinlerin giydikleri elbiselere kadar akla gelen bütün tuhaf giysiler, sandıklarda ve vitrinlerde hazır bulundurulurdu. Ama aynı kent, aynı toplum ve aynı ahlak anlayışı, genç kızlar bisiklete binince küplere biner, Freud onların kabullenmek istemediği gerçekleri soğukkanlı bir şekilde ve akıllıca ortaya koyunca, bunu bilimsel onurunun yüz

karası olarak görürlerdi. Kadının masumiyetini coşkuyla savunan o dünya, onların böyle iğrenç bir şekilde vücutlarını satmasına razı olur, hatta bunu örgütler ve bundan çıkar sağlardı.

O halde dönemin duygu yüklü romanları ve öykülerinin bizi kandırmasına izin vermemek gerekir. O dönem, gençlik için çok kötü bir dönemdi, genç kızlar ailelerinin kontrolü altında hayattan tamamen uzaklaştırılmış, beden bakımından olduğu gibi zihinsel bakımdan da özgürce gelişmeleri engellenmişti. Genç erkekler de aynı şekilde aslında kimsenin inanmadığı ve uymadığı bir ahlak anlayışıyla gizli yollara ve sahtekârca işlere itilmişlerdi. Gerçek ve önyargıdan uzak bir ilişkiye, yani doğanın yasasına uygun bir biçimde gençleri mutlu kılan ve heyecanlandıran şeye pek azı sahip olabilmişti. Bu dönemde bir genç, kadınlarla yaşadığı ilk ilişkisini tam olarak anımsamak isterse, gerçekten de coşkuyla anımsayabileceği çok az şey bulacaktır. Çünkü sürekli dikkatli olmaya ve yaşananları gizlemeye zorlayan toplumsal baskıdan başka bir unsur daha vardı ki bu, sevişmenin en tatlı anlarında bile gençleri çok huzursuz ediyordu: enfeksiyon kapma korkusu. O dönemin gençliği bugünün gençliğiyle kıyaslandığında bu konuda da çok mağdurdu; bundan kırk yıl önce cinsel ilişki yoluyla bulaşan salgın hastalıkların günümüzdekinden yüz kat daha yaygın, yüz kat daha tehlikeli ve daha korkunç olduğu unutulmamalıdır çünkü o dönemde tıp bu tür hastalıkların üstesinden gelebilecek durumda değildi. Bilim bu tür hastalıkları bugünkü kadar çabuk ve kökten yok edecek tedavi imkânlarına sahip değildi, günümüzde Paul Ehrlich'in terapisi sayesinde küçük ve orta büyüklükteki üniversite kliniklerinde bir profesörün öğrencilerine yeni enfekte olmuş bir frengi vakasını gösterebilmesi için çoğu kez haftalar geçerdi,

oysa orduda ve büyük kentlerde yapılan istatistikler on gençten en azından birinin ya da ikisinin bu tür bulaşıcı hastalıklara yakalanmış olduğunu gösteriyordu. Gençler bu tür tehlikelere karşı sürekli uyarılıyordu; Viyana sokaklarında dolaşırken her altıncı ya da yedinci evin kapısında "cilt ve zührevi hastalıklar uzmanı" tabelasının asılı olduğu görülürdü. Hastalığa yakalanmanın yanı sıra, günümüz dünyasınca hiç bilinmeyen o zamanki tedavilerin iğrençliği ve utanç vericiliği de ayrı bir korku kaynağıydı. Frengiye yakalanan bir hastanın vücudu haftalarca cıvayla ovulur, bunun sonucu olarak dişleri dökülür ve daha başka sağlık sorunları ortaya çıkardı. Kötü bir rastlantının talihsiz kurbanı olan bir kişi bu yüzden kendisini sadece ruhsal bakımdan değil, fiziksel olarak da kirlenmiş hissederdi. Hastalığa yakalan bir kişi, bu korkunç tedaviden sonra bile hain virüsün günün birinde kapsülünden dışarı çıkıp tekrar uyanabileceği, omuriliğinden başlayarak bütün uzuvlarını felç edeceği ve beynini eriteceği korkusundan hayatı boyunca kurtulamazdı. O yıllarda pek çok gencin hastalık teşhisi konulur konulmaz hemen tabancaya sarılmasına şaşırmamak gerekir çünkü gerek kendilerinin ve gerekse yakın akrabalarının hissettiği, tedavisi mümkün olmayan kuşkulu bir hastalığa yakalanmış oldukları fikrine katlanamıyorlardı. Bütün bunlara gizli gizli sürdürülen cinselliğin neden olduğu başka kaygıları da eklemek gerekir. O günleri tüm içtenliğimle gözlerimin önünde canlandırmaya çalışırsam, sararıp solmayan ve gözlerinden korku okunmayan hiçbir gençlik arkadaşımı hatırlamam. Biri hastalığa yakalanmış ya da yakalanmaktan korkuyordu, diğeri kürtaj şantajıyla karşı karşıya bulunuyordu. Bir üçüncüsü, ailesinin bilgisi olmadığı için tedavi parası bulamamıştı. Dördüncüsü, bir garson kızın kendisine uzattığı çocuğa nasıl nafaka ödeyeceğini bilemiyordu. Beşincisi, gittiği genelevde cüzdanını çarptır-

mış ve bunun için polise başvurmaya cesaret edememişti. O sahte ahlakın egemen olduğu dönemde gençliğin yaşamı, saray şairlerinin roman ve tiyatro oyunlarında anlattıklarından çok daha dramatik ve çok daha kirli, çok daha gerilim dolu ve çok daha sıkıntılıydı. Gençlik, okul ve ev yaşamında olduğu gibi aşk yaşamında da özgür ve mutlu olamamıştı.

Dönemin gerçek tablosunu ortaya koymak için bütün bunların özellikle vurgulanması gerekliydi. Çünkü savaş sonrası kuşağı temsil eden genç arkadaşlarımla sık sık bir araya gelip sohbet ettiğimde, bizim kesinlikle üstün yanımızın olmadığına, zorla da olsa onları inandırmak zorunda kalıyorum. Vatandaş olarak zorunlu askerlik hizmeti, çalışma zorunluluğu ve pek çok ülkede olduğu gibi kitle ideolojisi gibi unsurlara katlanmak zorunda kalan ve her bakımdan aptalca bir dünya siyasetinin keyfî uygulamalarına maruz bırakılan günümüz kuşağından kuşkusuz daha özgürdük. Bizler sanatsal ve düşünsel tutkularımızı rahatlıkla yaşayabiliyorduk, özel yaşamımızı daha bireysel, daha kişisel biçimlendirebiliyorduk. Daha kozmopolit bir yaşam sürebilmiştik, tüm dünya bize kapısını açmıştı. Pasaportsuz ve izinsiz olarak istediğimiz yere seyahat edebiliyorduk, kimse bize ne düşündüğümüzü, kökenimizin ne olduğunu, hangi ırk ve hangi dine mensup olduğumuzu sormuyordu. Bizler gerçekten de –bunu asla inkâr edemem– sınırsız bir kişisel özgürlüğe sahiptik ve bu özgürlüğün tadını çıkarmakla kalmıyor, aynı zamanda ondan yararlanıyorduk. Ama Friedrich Hebbel'in çok yerinde ifade ettiği gibi, "Bazen şarabımız yok, bazen de bardağımız." Bir kuşağın her ikisine birden sahip olduğu çok az görülmüştür; örf ve âdetler insana özgürlük tanırsa, o zaman devlet rahat bırakmaz. Devlet rahat bıraksa, örf ve âdetler biçimlendirmeye çalışır. Bizler daha iyi yaşadık ve dünyayı daha iyi

tanıdık, bugünün gençliği ise kendi gençliğini bizden çok daha iyi ve çok daha bilinçli yaşıyor. Bugün bu gençlerin, yüzlerinde aydınlık ve neşeli bir ifadeyle okul ve kolej kapılarından çıktığını görünce, oğlanlarla kızların özgürce ve kaygısızca arkadaşlık ettiklerini, her türlü yapay korkudan ve utangaçlıktan uzak bir şekilde okulda spor yaptıklarını, oyunlar oynadıklarını, karlar üzerinde çılgınca kayakla kaydıklarını, yüzme havuzlarında Antikçağ dönemindeki insanlar gibi özgürce yüzme müsabakaları yaptıklarını, yollarda uçarcasına otomobille gezdiklerini, her türlü iç ve dış sıkıntıdan uzak bir şekilde kardeşçe, sağlıklı ve kaygısız bir yaşam sürdüklerini gördükçe onlarla bizim, yani sevmek ve sevilmek için gizli saklı karanlık köşeler arayan bizim kuşak arasında kırk değil, bin yıl fark olduğunu düşünürüm hep. Örf ve âdetlerin gençliğin lehine ne büyük bir değişikliğe uğradığını, aşkı ve hayatı yaşama konusunda ne büyük bir özgürlüğe kavuştuklarını ve bu yeni özgürlük anlayışı sayesinde bedensel ve ruhsal bakımdan ne kadar sağlıklı olduklarını neşeli ve mutlu bakışlarından anlayabiliyorum. Kadınlar, vücutlarını özgürce sergilemelerine izin verildiğinden beri gözüme daha güzel görünmeye başladılar, daha dik yürüyorlar, gözleri daha çok parlıyor ve daha içten konuşuyorlar. Anneler, babalar, halalar, teyzeler ve öğretmenlerin baskılarından kurtulmuş olan ve bizim kuşağın gelişmesini zorlaştıran bütün o engeller, yıldırmalar ve gerilimleri uzun zamandır hissetmeyen, yaptıkları şeyler hakkında kendisinden ve vicdanlarından başka hiç kimseye hesap vermek zorunda kalmayan bu yeni gençlik ne kadar farklı bir güven duygusuna sahip. Bu gençlik doğal olarak kendi hakkı saydığı, bizlere yasaklanan ve bizlerin gizli yollardan ele geçirmeye çalıştığı şeylere sahip olmak için dolambaçlı yollara ve gizli kapaklı işlere başvurmak zorunda kaldığımızı bilmiyor. Onlar yaşları ge-

reği büyük bir coşkuyla, heyecanla ve kaygısızca gençliklerinin tadını çıkarıyorlar. Ama bence en büyük şansları, başkalarının karşısında yalan söylemek zorunda kalmamaları, kendilerine karşı, doğal isteklerine ve duygularına karşı dürüst olabilmeleridir. Günümüz gençliği, sahip olduğu umursamaz yaşam biçimiyle bizim gençliğimizin ruhuna özgü olan düşünsel şeylere karşı o derin saygıyı yitirmiş olabilir. İlişki sırasında bize çok özel ve çekici gelen sevişmeler ve koklaşmalardaki zarafet, ürkeklik ve utangaçlık duygusu gibi bazı gizemli çekinceler kaybolmuş olabilir. Özellikle de yasaklanma ve yoksun bırakılma korkusunun, haz almayı ne kadar gizemli kıldığını belki de hiç bilemeyeceklerdir. Ama günümüz gençliğinin korkudan ve baskıdan kurtulmuş olmasından ve o yıllarda bizlere yasaklanmış olan şeyleri, yani özgüven ve rahat davranma özgürlüğünü sonuna kadar yaşayabilmelerinden kaynaklanan o tek ve kurtarıcı değişim karşısında tüm saydıklarım bana biraz hafif kalıyor gibi geliyor.

Universitas Vitae[1]

Geçen yüzyılın son yılıyla birlikte biz de nefret ettiğimiz lisenin kapısını arkamızdan kapatıp gittikten sonra, özlemini çektiğimiz o an sonunda gelmişti. Büyük çabalar sonucunda başardığımız bitirme sınavının ardından –hoş; matematik, fizik ve skolastik konular hakkında ne biliyorduk ki?– okul müdürümüz, mezuniyet töreni için siyah setreler giymeye mecbur edilen biz yeni mezunları coşkulu bir konuşmayla onurlandırdı. Artık büyüdüğümüzü, çalışkanlığımız ve yeteneğimizle ülkemizi onurlandıracak duruma geldiğimizi söyledi. Böylece sekiz yıllık bir arkadaşlık bağı da kopmuş oluyordu. O günden beri o esaret gemisine binen arkadaşlarımdan pek azıyla yeniden karşılaşmışımdır. Pek çoğumuz üniversiteye kaydolduk, kendilerine başka meslekler ve uğraşlar seçmek zorunda kalan arkadaşlarımız bize imrenerek bakıyorlardı.

O kaybolmuş yılların Avusturya'sında üniversitenin hâlâ çok özel ve romantik bir ünü vardı; üniversitede okumak, genç üniversitelilere öteki yaşıtlarının çok üstünde özel haklar sağlıyordu. Bu çağdışı kalmış tuhaf du-

1. (Lat.) Hayat okulu. (Y.N.)

rum, Almanca konuşulan ülkeler dışında pek bilinmiyordu ve bu yüzden de söz konusu saçmalığın ve çağdışı kalmışlığın açıklanması gerekiyor. Bizim üniversitelerimiz genellikle Ortaçağ'da, yani bilimle uğraşmayı olağanüstü bir şey olarak gören bir dönemde kurulmuştu ve dönemin gençlerini üniversite eğitimi almaya teşvik etmek için onlara bazı sınıfsal haklar tanınmıştı. Ortaçağ'daki üniversite öğrencileri olağan mahkemelerde yargılanmaz, üniversitedeki hizmetliler tarafından üstleri aranıp rahatsız edilmezlerdi. Özel formalar giyerlerdi. Düello yapma hakkına sahiptiler ve bunun için cezalandırılmazlardı. Kapalı bir loncanın mensuplarıydılar, kendilerine özgü alışkanlıkları ya da kötü gelenekleri vardı. Toplumsal yaşamın demokratikleşmesiyle Ortaçağ'dan kalma bütün loncalar ve birlikler zamanla dağıldığı için yükseköğrenim görenler de tüm Avrupa'da üstünlüklerini kaybettiler; sadece Almanya ve Almanca konuşulan Avusturya'da sınıf bilinci demokratik bilinçten hâlâ üstün sayıldığı için üniversite öğrencileri, anlamını çoktan yitirmiş olan o üstünlüklere sıkı sıkı sarılmış, hatta kendilerine özgü bir çeşit üniversiteliler yasası oluşturmuşlardı. Bir Alman öğrenci üniversiteli olma "onurunu", halk ve toplum onurundan daha üstün tutuyordu. Ona hakaret eden kişinin, ondan "özür dilemesi", yani silaha sarılıp –eğer "özrü kabul edilebilir" bir kişiyse– onunla düello yapması gerekirdi. Ama bu kendini beğenmiş öğrencilerin değer yargısına göre, birilerinin onları düelloya davet edebilmesi için tüccar ya da banker olması yetmez, aksine yükseköğrenim görmüş olması, akademik bir unvana sahip olması ya da subay olması gerekirdi. Milyonlarca insanın arasından başka hiç kimse bu "özel" onuru paylaşamaz, yeniyetme bir delikanlıyla kılıcını çekip düello yapamazdı. Öte yandan birinin "gerçek" bir üniversite öğrencisi sayılması için erkek olduğunu "ispat etmesi", yani mümkün olduğunca çok

düello yapıp kazanması ve gösterdiği kahramanlığın sembolü olarak yüzünde "kılıç izleri" bulunması gerekirdi; parlak yanaklar ve darbe almamış bir burun, yükseköğrenim gören Germen ırkından birine yakışmazdı. Her biri ayrı bir renge sahip derneklerden birine üye olan üniversite öğrencileri, işte bu nedenle yeni yeni "düellolar yapmak" için birbirleriyle tamamen barışık olan öteki üniversitelileri ve subayları sürekli kışkırtma gereği duyuyorlardı. "Öğrenci derneklerinde" yeni gelen her öğrenci düello yapılan yere götürülerek bu onurlu iş kendisine iyice anlatılır ve derneğin bütün âdet ve gelenekleri öğretilirdi. *Fuchs*, yani yeni kayıt olan her tilki, bir dernek üyesi abinin sorumluluğuna verilirdi, bu abiye bir köle gibi itaat ederdi, o abi de bunun karşılığında çömeze "derneğin" asil sanatlarını, yani kusuncaya kadar içmeyi, "uyuşuk bir çocuk" olmadığını, demir gibi sağlam olduğunu göstermek için bir bardak dolusu birayı bir dikişte son damlasına kadar içip bitirmeyi, şarkılarını hep bir ağızdan böğürürcesine söylemeyi ve geceleri sokaklarda dolaşıp sağa sola saldırarak polisle alay etmeyi ve onu kışkırtmayı öğretirdi. Bütün bunlar "erkeklik", "üniversiteli olmak" ve "Almanlık" uğruna yapılırdı; bu üniversiteli dernek üyeleri, ellerinde salladıkları bayrakları, renkli takkeleri ve kollarına taktıkları şeritleriyle cumartesi günleri sokaklarda dolaşırken yaptıkları saçmalıklarla anlamsız bir kibre kapılırlar ve kendilerinin tinsel gençliğin gerçek temsilcileri olduklarını sanırlar, bu akademik kültüre ve Alman erkeğine özgü değerlere yeterince saygı göstermesini bilmeyen "ayaktakımı"na tepeden bakarlardı.

Deneyimsiz bir delikanlı olarak Viyana'ya gelen taşralı bir liseli için böylesine "hareketli ve neşeli bir üniversite yaşamı" herhalde bütün romantizmlerin en güzel örneğiydi. Bu anlayışla yaşını başını almış noterler ve hekimler, daha nice on yıllarca köylerindeki evlerinin du-

varlarına çaprazlama astıkları kılıçları, renkli takkeleri ve bantları duygulanarak ve gözleri yaşararak seyrediyor ve yüzlerindeki darbe izlerini "akademik" sınıfın bir sembolü olarak gururla taşıyorlardı. Onların bu tür aptalca ve acımasızca davranışları, bizim üzerimizde sadece itici bir etki bırakıyordu. Bizler bu bantlı ve takkeli sürüyle karşılaştığımızda, en akıllıca davranış ortadan kaybolmak oluyordu; zira bireysel özgürlüğü en yüce değer olarak gören bizler için onların bu saldırı isteği ve sürüye ait olma çılgınlığı Alman ruhunun en kötü ve en tehlikeli yanını oluşturuyordu. Ayrıca bu yapay ve mumyalı romantizmin arkasında sinsice hesaplanmış pratik amaçlar olduğunu çok iyi biliyorduk; çünkü bir "kavgacı" derneğe üye olmak, derneğin yüksek makamlardaki "yaşlı efendileri"nden destek almayı sağlıyor ve gelecekteki kariyerlerini kolaylaştırıyordu. Alman diplomasisine giden tek güvenilir yol, Bonn'daki "Prusyalılar Derneği"nden geçiyor, Avusturya'daki Katolik derneklerden yönetimi elinde tutan Hıristiyan Sosyal Demokrat Partisi'nin sağladığı dolgun maaşlı görevlere bu yolla ulaşılabiliyordu. Bu "kahramanların" pek çoğu etkili bir eğitim yoluyla öğrenemediklerini, taşıdıkları bu renkli bantlar ve takkelerle sonradan telafi edeceklerini, alınlarındaki birkaç yara izinin bir işe girerken kafalarının içindekinden çok daha yararlı olacağını çok iyi biliyorlardı. Bu azgın, kendini asker sanan sürünün zorba ve kışkırtıcı suratlarına bakmak bile benim üniversitedeki dersliklere girmeme engel oluyordu. Öğrenmeye gerçekten istekli gençler üniversite kütüphanesine giderken bu sevimsiz güruhla karşılaşmamak için amfinin önünden geçmez, herkesten uzaktaki arka kapıyı seçerlerdi.

Üniversite eğitimi almama aile meclisinde çok önceden karar verilmişti zaten. Ama hangi fakülteyi seçmeliydim? Annem babam bu konuda beni tamamen serbest

bırakmıştı. Abim, aile işletmemizde çalışmaya başlamıştı, bu durumda ikinci oğlan çocuğu için acele etmeye gerek yoktu. Sonuçta hangi alanda olursa olsun aileme bir doktora unvanı sağlamam söz konusuydu. Tuhaf ama herhangi bir tercihte bulunmanın benim için de bir önemi yoktu. Gönlünü uzun zamandır edebiyata kaptırmış biri olarak, belli bir mesleğe yönelik eğitim veren bilim dallarından hiçbiri ilgimi çekmiyordu. Her türlü akademik kuruma karşı içimde gizli bir güvensizlik vardı, bu duyguyu bugün bile yenebilmiş değilim. Emerson'un, "İyi kitaplar en iyi üniversitelerdir," önermesi benim için bugün de geçerlidir. Üniversiteye ya da liseye gitmeden de iyi bir felsefeci, tarihçi, dilbilimci, hukukçu ya da başka herhangi bir meslek sahibi olunabileceğine bugün de inanıyorum. Sahafların kitaplar hakkında yetkin profesörlerden çoğu kez daha çok şey bildiğine, antikacıların sanat tarihinden sanat tarihi uzmanlarından daha iyi anladıklarına, bütün alanlardaki teşvik ve buluşların büyük bir kısmının uzman olmayanlardan çıktığına pratik yaşamımda çok rastlamışımdır. Sıradan bir yetenek için akademik faaliyet ne kadar yararlı ve kullanışlı olursa olsun, bireysel yaratıcılığı olan kişiler için pek gerekli değilmiş gibi geliyor bana, hatta bu tür insanlarda engelleyici bir etkisi bile olabiliyor. Özellikle altı ya da yedi bin öğrencinin tıklım tıklım doldurduğu bizim Viyana Üniversitesi gibi bir üniversitede öğrenci ve öğretim üyeleri arasındaki kişisel iletişimin daha başlangıçta engellenmiş oluyordu, ayrıca geleneklere olan aşırı bağlılığı nedeniyle zamanın gerisinde kaldıkları için, alanıyla ilgili olarak beni etkileyebilecek tek bir insan göremiyordum. İşte bu yüzden tercihimin ana kriteri, hangi bilim dalının beni daha çok ilgilendirdiği değil, tersine hangisinin beni daha az zorlayacağı ve tutkuyla bağlı olduğum ilgi alanım için bana daha bol zaman ve özgürlük tanıyacağıydı. Sonunda felsefe – ya da eski müf-

redata uygun olarak adlandırıldığı gibi "pozitif" felsefe okumaya karar verdim. Ama bunu gerçekten içimden gelerek yapmadım. Çünkü benim öyle soyut düşünecek yeteneklerim yoktu. Benim düşüncelerim istisnasız olarak belli konular, olaylar ve kişiler üzerine gelişmiştir; salt teori ve metafizik benim hiç aklımın almadığı konulardır. Ama salt maddesel konular burada sınırlı ölçüde ele alınıyordu, "pozitif" felsefeyle ilgili derslerden ya da seminerlerden rahatlıkla kaytarabiliyordum. Bütün yapmam gereken, sekizinci sömestr sonunda bir tez hazırlayıp sunmak ve birkaç sınava girmekti. Böylece zamanımı iyi kullanmak için bir plan hazırladım: Üç yıl üniversite eğitimiyle hiçbir şekilde ilgilenmeyecektim! Daha sonra, yani son yılda sıkı bir çalışmayla skolastik konuların üstesinden gelip çabucak bir tez hazırlayacaktım! O zaman üniversite bana kendisinden beklediğim tek şeyi, yani yaşamım ve sanat uğraşlarım için ihtiyaç duyduğum birkaç yıllık mutlak özgürlüğü, *universitas vitae*'nin, hayat okulunun tadını çıkarma özgürlüğünü vermiş olacaktı.

Geriye dönüp baktığımda, üniversitesiz geçirdiğim üniversite yıllarımın o ilk döneminde çok az mutlu anlarım olmuştu. Gençtim ve bu yüzden de her şeyi gerektiği gibi yapma sorumluluğu duymuyordum. Oldukça bağımsız hareket ediyordum; gün yirmi dört saatti ve bu yirmi dört saatin tümü bana aitti. Hiç kimseye hesap verme zorunluluğu hissetmeden istediğim gibi okuyabiliyor ve çalışabiliyordum. Akademik sınavların bulutları, parlak ufukta henüz belirmemişti. Üç yıl, on dokuz yaşında bir genç için ne kadar uzun bir zaman dilimidir, bu üç yıl ne kadar çok sürprizlerle ve armağanlarla biçimlendirilebilir!

Yapmaya başladığım ilk şey, basılabileceğini düşündüğüm şiirlerimi toplayıp bir seçki oluşturmak oldu. Lise-

yi yeni bitirmiş on dokuzunda bir genç olarak dünya üzerinde aldığım en güzel kokunun, Şiraz güllerinin yağının kokusundan da güzel kokan matbaa mürekkep kokusu olduğunu itiraf etmekten asla utanmıyorum. Herhangi bir gazetede bir şiirimin yayımlanması, yapım gereği biraz zayıf olan özgüvenime yeni bir ivme kazandırıyordu. Acaba kararlı bir sıçrama yapıp yazdığım şiirleri bir kitap halinde yayımlamayı denemeli miydim? Bana benden daha çok güvenen arkadaşlarımın sözleri bu konuda beni yüreklendirdi. Yazdıklarımı, biraz da gözümü karartarak, Alman şiirinin en etkili yayınevi olan Schuster&Löffler'e gönderdim, bu yayınevi Liliencron'un, Dehmel'in, Bierbaum'un, Mombert'in ve Rilke ve Hofmannsthal'la birlikte yeni Alman şiirini yaratan bütün bir kuşağın yapıtlarını yayımlamıştı. Ardından –ne büyük bir mucize!– bir yazarın hayatında yaşadığı en büyük başarıdan sonra bir daha asla tekrarlanmayacak olan o unutulmaz mutluluk anları birbirini kovaladı: Yayınevinin mührünü taşıyan bir mektup geldi, heyecandan ellerim titriyordu, açmaya bir türlü cesaret edemiyordum. Sonunda yayınevinin benim kitabımı yayımlamaya karar verdiğini ve bundan sonraki çalışmalarımın da aynı şekilde kendilerince yayımlanacağı kararını soluk soluğa okudum. Daha sonra ilk düzeltilerin yer aldığı bir paket geldi ve paketi büyük bir heyecanla açıp kullanılan yazı karakterine, baskı kalitesine ve kitabın ilk taslağına baktım. Arkasından, birkaç hafta geçtikten sonra ilk baskılar geldi; bakmaya doyamıyor, elime alıyor, karşılaştırıyor ve bunları tekrar tekrar yapıyordum. Daha sonra bunlar vitrinlerin ortasında mı, yoksa bir kenarda mı duruyorlar diye çocuklar gibi kitapçı kitapçı dolaştım. Arkasından, öngörülemeyen isimsiz mektupları, ilk eleştirileri ve bunlara verilen ilk yanıtları beklemeye başladım – ilk kitabını okur dünyasına sunan her genç yazarın yaşadığı bütün bu gerilimleri, coşkuları

ve heyecanları gizli gizli kıskanmışımdır. Ama benim bu coşkum sadece ilklere olan hayranlıktı ve bunun kendimi beğenmemle hiçbir ilgisi yoktu. Bu ilk şiirlerim hakkında ne düşündüğümü, "Silberne Saiten" [Gümüş Teller] adını taşıyan şiirlerimi (kaybolan o ilk şiirlerimin başlığı böyleydi) bir daha hiç bastırmamam ve bu şiirlerden tek bir tanesini bile *Toplu Şiirler* kitabıma almamam açıkça ortaya koyuyor. Bunlar belirsiz sezileri ve bilinçsiz duyguları anlatan şiirlerdi, yaşananlardan değil, dilsel coşkudan oluşmuşlardı. Ama yine de ilgilenenlerin dikkatini çekecek belli bir müzikalitesi ve yeterli bir biçim duygusu vardı, yeterince teşvik edilmedim diye şikâyette bulunmamam gerekir. O dönemin önde gelen şairleri olan Liliencron ve Dehmel, on dokuz yaşındaki bu delikanlıya dostça ve arkadaşça takdirlerini sundular. Taparcasına sevdiğim Rilke, "böylesine güzel bir kitaba" karşılık olarak "teşekkürle" bana ithaf ettiği ilk şiirlerinin özel baskısını gönderdi, ben bu kitabı gençliğimin en değerli anılarından biri olarak Avusturya'nın yıkıntıları arasından kurtarıp İngiltere'ye götürmüştüm. (Şimdi kim bilir nerelerdedir?) Rilke'nin –pek çok armağanından ilki olan– bu ilk dostça armağanı kırk yıl önce göndermiş olması doğal olarak şimdi bana biraz esrarengiz geliyor ve sanki beni ölüler diyarından selamlıyordu. Ama bütün bu sürprizlerin en şaşırtıcı olanı, o yıllarda Richard Strauss'la birlikte en büyük besteci olarak kabul edilen Max Reger'in bu kitapta yer alan altı şiirimi bestelemek için benden izin istemesiydi. O zamandan beri bunlardan bazılarını konserlerde sık sık dinledim – benim yazdığım, varlığını çoktan unuttuğum ve beğenmeyip küçümsediğim dizelerim, bir ustanın dostça sanatıyla zamanın ötesine taşmıştı.

Olumlu eleştirilerle desteklenen bu beklenmedik ilgi, içimdeki bu tedavisi imkânsız kötümser duygu nedeniyle hiçbir zaman ya da en azından bu kadar erken bir

yaşta atamayacağım adımları atmamı sağladı. Daha lisede okurken, "modern" edebiyat dergilerinde, şiir dışında novellalar ve denemeler yayımlamıştım ama bu denemelerimden hiçbirini büyük ve tirajı yüksek bir gazeteye göndermeye cesaret edememiştim. Aslında Viyana'da yüksek düzeyde tek bir yayın organı, *Neue Freie Presse* vardı; *Times* İngiliz dünyası için ve *Temps* Fransız dünyası için nasıl bir öneme sahipse, asil tutumu, kültürel konularda gösterdiği çabalar ve siyasi prestijiyle bu yayın organı da tüm Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için aynı öneme sahipti. Alman İmparatorluğu'nda yayımlanan gazetelerden hiçbiri böylesine örnek niteliğinde bir kültürel düzeye ulaşabilmek için çaba göstermemişti. Bu gazetenin editörü olan Moritz Benedikt inanılmaz bir organizasyon yeteneğine ve yorulmak bilmez bir çalışma gücüne sahipti ve bu çılgınca enerjisinin tümünü edebiyat ve kültür alanında bütün Alman gazetelerini geride bırakmak için kullanıyordu. Ünlü bir yazardan bir şeyler yayımlamayı aklına koyduğunda hiçbir masraftan kaçınmaz, ona arka arkaya on-yirmi telgraf çeker, talep edilen ücreti peşinen kabul ederdi. Noel ve yılbaşı tatillerinde çıkarılan özel sayılar, edebiyat ekleriyle dönemin en büyük isimlerini içeren ciltlerdi: Anatole France, Gerhart Hauptmann, Ibsen, Zola, Strindberg ve Shaw, bütün Viyana'nın ve ülkenin edebiyatına bir yön kazandırabilme amacıyla çok şey yapmış olan bu gazetenin sayfalarında bir araya gelme fırsatı buluyorlardı. "İlerici" ve liberal dünya görüşüne sahip bu gazete, özenli ve kararlı tutumuyla yüksek standartlı eski Avusturya kültürünün hiç kuşkusuz örnek bir temsilcisiydi.

Bu "ilericilik" tapınağının en önemli yanı, *Feuilleton* denilen, edebiyat ve sanat sayfalarını içinde barındıran bir tür kutsal emanet bölümüne sahip olmasıydı; Paris'in yüksek tirajlı günlük gazeteleri *Temps* ve *Journal des*

Débats'da olduğu gibi, burada da günlük ve siyasi olaylarla ilgili kısır çekişmelerden uzak kalınarak şiir, tiyatro, müzik ve sanat üzerine çok değerli yazılar yayımlanıyordu. Bu gazetelerin sayfalarında ancak kendilerini her bakımdan kanıtlamış olan otoriteler yazı yazabiliyorlardı. Bir yazarın bu kutsal sayfalarda yazmaya davet edilmesi için değer yargılarının gelişmesi, uzun yıllara dayanan yazarlık deneyiminin ve kusursuz bir sanat anlayışının olması gerekirdi. Sahne sanatlarının ustalarından Ludwig Speidel ve Eduard Hanslick'in o sayfalarda tiyatro ve müzik üzerine yazdığı yazılar, Paris'te *Sainte- Beuve*'ün *Lundis*'de yazdıkları kadar belirleyici bir otoriteye sahipti. Onların bir evet ya da bir hayır sözü, bir yapıtın, bir tiyatro oyununun, bir kitabın ve hatta bir insanın Viyana'da başarılı sayılması için yeterliydi. Bu gazetelerde çıkan her yazı, kültürlü çevrelerde günün konusu olur, bunların üstünde tartışılır, eleştiriler yapılır, hayranlıklar dile getirilir ya da acımasızca eleştirilirdi. Yıllar içinde saygınlık kazanmış olan *Feuilleton*, yani kültür ve sanat sayfalarının yazarları arasına yeni bir ismin katılması büyük bir olay demekti. Genç kuşak yazarlardan sadece Hofmannsthal, o eşsiz yazılarından bazılarıyla orada kendisine uygun bir yer bulabilmişti; onun dışındaki bütün genç yazarlar, arkalarda yer alan edebiyat sayfalarının arasına gizlenerek kendilerine yer bulmaya çalışıyorlardı. İlk sayfada yazabilen bir yazar, adını tüm Viyana için adeta mermere kazıtmış olurdu.

Atalarımın ve yedi kat kutsanmışların yuvası olan *Neue Freie Presse*'ye küçük bir edebiyat çalışmamı sunmaya nasıl cesaret ettiğimi bugün bile anlayamıyorum. Ama sonuçta en kötü ihtimalle reddedilmekten başka bir şey gelmezdi başıma. *Feuilleton*'un, kültür ve sanat sayfalarının yayın yönetmeni sadece haftanın belli bir günü,

saat ikiyle üç arasında görüşmelerini yapabiliyor çünkü kendileriyle anlaşması bulunan ünlü yazarların işleriyle tek tek ilgilenmek zorunda olduğundan amatör birinin yazısıyla ilgilenecek pek zamanı olmuyordu. Kalbim çarparak büroya giden küçük bir döner merdivenden yukarı çıktım ve geldiğimi bildirdim. Birkaç dakika sonra görevli kişi geri dönerek, saygıdeğer yayın yönetmenin beni beklediğini söyledi ve ben dar ve küçük bir odaya girdim.

Karşısına çıktığım *Neue Freie Presse*'nin kültür ve sanat yönetmeni Theodor Herzl'di, hayatımda tanıdığım, dünya çapında önemli olan ilk kişiydi – bu adamın günümüz tarihinde ve Yahudi halkının yazgısında ne büyük bir değişim sağlayacağını kuşkusuz bilemezdim. O zamanlar durumu biraz karışıktı ve geleceği belli değildi. Edebiyat ve şiir denemeleriyle başlamış, parlak gazetecilik yeteneğini erken yaşta ortaya koymuş ve *Neue Freie Presse*'de önce Paris muhabirliği, sonra da kültür ve sanat sayfalarının yönetmenliğini yaparak tüm Viyana halkının en çok sevdiği adam olmuştu. Keskin ve bilgece gözlemleriyle bugün bile hayranlık uyandıran, eğlendirirken olduğu gibi eleştirirken de kendine özgü inceliğini koruyan, biçemsel cazibesi yüksek yazıları, gazetecilik alanında akla gelebilecek en yüksek kültür düzeyini temsil ediyordu; onun bu yazılarını, en küçük ayrıntılarla bile ilgilenmeyi görev edinen bu kentin halkı büyük bir hayranlıkla takip ediyordu. Bir yapıtıyla Burg Tiyatrosu'nda da başarılı olmuştu. Gençlerin ilahlaştırdığı, babalarımızın saygı duyduğu ünlü bir kişiydi artık; bu durum günün birinde beklenmedik bir olayla karşılaşıncaya kadar sürdü. Yazgı, gizli amaçları için ihtiyaç duyduğu insanı –her ne kadar gizlenmek istese de– ele geçirmek için her zaman bir yol bulur.

Paris'te Theodor Herzl'in başından bir olay geçmişti, bu onun tüm ruhunu altüst eden, bütün varlığını değişti-

ren bir andı: Gazete muhabiri olarak Alfred Dreyfus'un herkesin gözü önünde rütbesinin geri alınması sırasında hazır bulunmuş ve suratı sapsarı kesilmiş genç subayın apoletleri sökülürken, "Ben suçsuzum, ben suçsuzum!" diye haykırışına tanık olmuştu. Theodor Herzl, Dreyfus' un masum olduğuna, bu korkunç ihanetin sırf Yahudi olduğu için üzerine atıldığına o anda bütün kalbiyle inanmıştı. Onurlu bir erkek olan Theodor Herzl daha bir üniversite öğrencisiyken Yahudilerin kötü yazgısının acısını hissetmişti – hatta kuvvetli sezgileriyle Yahudilerin bütün acılarını, bu acıların onların kaderi olacağına dair henüz hiçbir işaretin olmadığı bir dönemde önceden hissetmişti. Düşüncelerinin zenginliği ve engin dünya görüşü kadar etkileyici dış görüntüsü de ona doğuştan önderlik duygusu vermişti ve o bu duyguyla Yahudi sorununu kökünden çözecek mükemmel bir plan hazırlamıştı: Gönüllü yapılacak kitlesel bir vaftizle Yahudiliği Hıristiyanlıkla birleştirmek istiyordu. Dramatik bir sahne gözünde canlandırmış, Avusturya Yahudilerinin binlerce ve binlercesini gruplar halinde Stefan Kilisesi'ne götürmeyi ve orada yapılacak sembolik bir törenle, sürekli kovalanan ve yersiz yurtsuz bırakılan bu halkı, nefretin ve dışlanmanın lanetinden sonsuza dek kurtarmayı düşlemişti. Ama çok geçmeden bu planı uygulamanın mümkün olmadığını anlamış, yıllardır sürdürdüğü çalışmalar onu, "çözmeyi" hayatının başlıca görevi saydığı bu ezelî sorunundan uzaklaştırmıştı; ama şimdi, Dreyfus'un rütbesinin söküldüğü o anda, halkına karşı duyulan nefret ve aşağılama, göğsüne bir hançer gibi saplandı. Dışlanmışlıktan kaçınılamayacağına göre, o zaman tamamen dışlanmak daha iyiydi! Hor görülmek bizim değişmez yazgımızsa, o zaman buna gururla karşı çıkmalıydık. Yurtsuzluğun acısını çekiyorsak o zaman kendimize yeni bir yurt kuralım! İşte bu düşüncelerle "Yahudi Devleti" adını taşıyan bro-

şürünü yayımladı; bu broşürde bütünüyle asimile olmanın, tam anlamıyla bir hoşgörü umudunun Yahudi halkı için mümkün olmadığı herkese ilan ediliyordu. Öyleyse Yahudiler eski anayurtları Filistin'de kendilerine yeni bir vatan kurmalıydılar.

Bu kısa ama adeta delip geçen bir kurşun kadar etkili olan broşür yayımlandığında ben henüz lisedeydim ama Viyanalı Yahudi burjuvazisinin uğradığı şaşkınlığı ve kapıldığı öfkeyi çok iyi hatırlıyorum. Her zaman akıllıca hareket eden bu esprili ve kültürlü yazara ne oldu böyle demişlerdi kızarak. Neler saçmalıyor ve ne saçma şeyler yazıyor böyle? Filistin'e neden gidecekmişiz. Bizim dilimiz Almanca, İbranice değil; anayurdumuz da bu güzel Avusturya. İyi yürekli imparatorumuz Franz Josef'in yönetiminde rahatımız yerinde değil mi? Ekonomik durumumuz gayet iyi değil mi, güvenli bir işimiz yok mu? Eşit vatandaşlık haklarına sahip değil miyiz? Çok sevdiğimiz Viyana'nın yerleşik ve sadık sakinleri değil miyiz biz? Her türlü mezhepsel önyargıyı birkaç on yıl sonra ortadan kaldıracak ilerici bir yüzyılda yaşamıyor muyuz? Yahudi olduğunu söyleyen ve Yahudiliğe yardım etmek isteyen bu adam, başdüşmanlarımızın eline neden fırsat veriyor? Her yeni gün bizi Alman dünyasına daha da yaklaştırırken, o bizi neden ayırmaya çalışıyor? Hahamlar da çıktıkları kürsülerden ateşli konuşmalar yapıyorlardı; *Neue Freie Presse*'nin yöneticisi, "ileri görüşlü" gazetesinde Siyonizm sözcüğünün kullanılmasını bile yasaklamıştı. Viyana edebiyatının Thersites'i,[1] zehirli alay sanatının ustası olan Karl Kraus da "Siyon'a Bir Taç" adlı bir broşür yayımladı, öyle ki Theodor Herzl tiyatro salonuna girince, "Ekselansları göründü!" diye bütün sıralardan alaylı mırıldanmalar yükselmeye başlıyordu.

1. Homeros'a göre Troya Savaşı'na katılan en çirkin Yunan'dır. Korkak ve küstah bir adamdı, zehir gibi diliyle herkesle ve her şeyle alay ederdi. (Ç.N.).

Theodor Herzl ilk anda yanlış anlaşıldığını düşünmüş olabilir; ünlü olması nedeniyle kendisini güvende saydığı Viyana ona sırtını dönüyor, hatta onunla alay ediyordu. Ama bu hamlesine bütün ağırlığı ve etkisiyle öyle bir karşılık geldi ki, birkaç düzine sayfayla dünyaya yaptığı bu çağrının amacını fazlasıyla aşan böyle bir etkiye neden olması onu neredeyse ürkmüştü. Çağrıya yanıt, huzur içinde yaşayan ve kendilerini mutlu hisseden Batı Avrupalı Yahudilerden gelmiyordu kuşkusuz, aksine Doğu Avrupa'daki devasa kitlelerden, Galiçya'nın, Polonya'nın ve Rusya'nın gettolarında yaşayan Yahudi işçilerden geliyordu. Herzl, yayımladığı broşürle farkında olmadan yabancının külü altında kor gibi yanmaya devam eden Yahudi çekirdeğini yeniden ateşlemiş, kutsal kitaplarda vurgulandığı gibi kutsal topraklara geri dönmeyi vaat eden bin yıllık Mesih düşünü yeniden canlandırmıştı. Bu umut ve inanç, sürekli dışlanan ve köleleştirilen milyonlarca Yahudinin hayatına anlam katmıştı. Biri –ister peygamber olsun ister dolandırıcı– iki bin yıllık Yahudi diasporası sırasında ne zaman bu hassas konuya dokunsa, tüm halkın ruhu kabarır ve coşardı. Ama bu defa olduğu gibi yankısı hiç bu kadar güçlü, hiç bu kadar etkileyici olmamıştı. Tek bir adam, yayımladığı birkaç sayfalık broşürle dünyanın dört bir yanına dağılmış ve kardeşlik bağlarını yitirmiş Yahudileri yeniden birleştirmişti.

Bu düşüncenin gerçek biçime henüz ulaşamadığı bu ilk an, Herzl'in kısa yaşamında en mutlu olduğu andı. Hedefleri gerçekliğe yöneltmeye ve güçleri birleştirmeye başladığında, Yahudi halkının farklı ulusların ve farklı yazgıların arasında yaşarken ne kadar farklılaştığını anlamak zorunda kaldı; bir yerde dinlerine sıkı sıkıya bağlı, bir başka yerde özgür düşünceli, bazen sosyalist, bazen de kapitalist bir yaşam süren Yahudiler, dünyanın bütün dillerini konuşarak birbirleriyle mücadele içindeydiler

ve tek bir otoritenin buyruğu altında yaşamaya istekli değillerdi. Herzl'i ilk gördüğüm 1901 yılında, o bu kavganın tam ortasındaydı ve belki kendi kendisiyle de savaş halindeydi; ama kazanacağından pek emin olmadığı için kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayan bu işi bırakmak istemiyordu. Yerine getirdiği küçük gazetecilik hizmetiyle hayatını adadığı görev arasında ikiye bölünmek zorundaydı. Beni makamına davet edip kabul eden Theodor Herzl, o tarihte henüz daha gazetenin kültür ve sanat yönetmeniydi.

Theodor Herzl beni selamlamak için yerinden doğrulunca, ister istemez o alay içeren ifadede, "Siyon Kralı" ifadesinde haklılık payı olduğunu hissettim: Yüksek ve açık alnı, zarif yüz hatları, papazlara özgü uzun mavimsi siyah sakalı ve koyu mavi renkli melankolik gözleriyle gerçekten de bir kral gibi görünüyordu. Sevecen ve biraz da teatral hareketleri pek yapay durmuyor çünkü bu onun doğal haliyle örtüşüyordu; etkili biri olduğunu bana göstermek için özel bir şeyler yapmaya ihtiyacı yoktu. Bu sefil, daracık ve tek penceresi bulunan yazıişleri bürosunda, üstü kâğıtlarla dolu eski bir yazı masasının başında otururken bile çölde yaşayan bir bedevi şeyhini andırıyordu; Paris modasına uygun olarak özenle dikildiği belli olan kara redingot yerine beyaz bir harmani de giyse pekâlâ yakışırdı. Bilerek yaptığı kısa bir duraklamanın arkasından –sonradan sık sık gözlemlediğim gibi o böyle küçük efektleri çok seviyordu, bunları herhalde Burg Tiyatrosu'nda öğrenmişti– bana biraz tepeden bakarak, ama son derece sevecen bir edayla elini uzattı. Yanındaki koltuğu işaret ederek, "Adınızı bir yerlerde okudum ya da duydum gibi geliyor bana, şiir yazıyordunuz, değil mi?" dedi. Onun söylediğini onaylamak zorunda kaldım. Koltuğuna yaslanarak, "Bana ne getirdiniz, bakalım?" diye ekledi.

Kendisine küçük bir düzyazı çalışmamı sunmak istediğimi söyledim ve elimdeki örneği ona uzattım. Kapak sayfasına baktı, çalışmanın hacmini anlamak için son sayfaya kadar çevirdi ve daha sonra yeniden koltuğuna yaslandı. O anda hiç beklemediğim bir şey oldu, Theodor Herzl'in, benim şaşkın bakışlarım karşısında, verdiğim çalışma örneğini okumaya başladığını fark ettim. Sayfaları tek tek çevirerek ve başını hiç kaldırmadan ağır ağır okuyordu. Son sayfayı da okuduktan sonra metni yavaşça katladı, hâlâ başını kaldırıp yüzüme bakmadan bir zarfın içine yerleştirdi ve mavi bir kalemle zarfın üzerine bir işaret koydu. Bütün bu gizemli davranışlarıyla beni yeterince heyecanlandırdıktan sonra, koyu renkli gözlerini ağır ağır bana çevirdi ve bilinçli bir şekilde ve resmî bir edayla, "Bu güzel çalışmanızın *Neue Freie Presse*'nin kültür ve sanat sayfasına kabul edildiğini size bildirmekten mutluluk duyuyorum," dedi. Bunu, sanki Napoléon'un savaş alanında genç bir çavuşa onur nişanı takar gibi yapmıştı.

Aslında bu küçük ve önemsiz bir olay gibi görünebilir. Ama onun bu desteğinin yukarıya doğru çıkma yolunda ne anlama geldiğini anlamak için Viyanalı, hatta o kuşağın Viyanalısı olmak gerekir. On dokuz yaşına ayak basmış olan ben, böylece bir gecede çok önemli bir konuma yükselmiştim. Theodor Herzl, o ilk tanışma ânından itibaren bana çok iyi davrandı ve Viyanalılara sanatın batmadığını göstermek için benim bu çalışmamı örnek gösteren bir makale kaleme almakta gecikmedi. Herzl, bu makalesinde Hofmansthal'ın yanı sıra şimdi daha bir sürü genç yetenek var, onlardan pek çok şey bekleyebiliriz derken, ilk sırada benim adımı sayıyordu. Theodor Herzl gibi bir ismin böyle önemli yerde ve herkesin gözü önünde beni yazarlık mesleğine herkesten çok yakıştırmasını her zaman önemli bir işaret olarak görmüşümdür. Onun Siyonist hareketine katılmamı ve hatta bu hareketin en

başında yer almamı istemesini –vefasızlık örneği göstererek– onun arzuladığı biçimde yerine getirmemek benim için zor bir karardı.

Ama bu hareketle gerçek bir bağ kurmayı bir türlü başaramadım; beni ondan uzaklaştıran şey, Herzl'in parti arkadaşlarının ona bugün insanın aklının alamayacağı kadar büyük bir saygısızlık yapmalarıydı. Doğu Avrupalı olanlar onu Yahudilikten hiçbir şey anlamamakla, hatta Yahudilerin örf ve âdetlerini tanımamakla suçluyor, ulusal ekonomistler ise onu salt bir kültür ve sanat yönetmeni olarak görüyorlardı, kısacası herkes ona, çoğunlukla saygı sınırlarını aşarak itiraz ediyordu. Özellikle o dönemde bu harekete gönül verecek insanların ve özellikle de gençlerin Herzl'e çok iyi geleceğini ve onun buna çok ihtiyaç duyduğunu biliyordum; işte o çevrelerin her zaman kendilerini haklı görmeleri ve kavgacı tutumları, ona içtenlikle saygı göstermemeleri, sırf Theodor Herzl'in hatırı için merakla yaklaştığım bu hareketten beni soğuttu. Bir keresinde bu konu hakkında konuştuğumuzda, safında yer alanların ciddiyetsizliği karşısında duyduğum hoşnutsuzluğu ona açıkça söyledim. Herzl bunun üzerine acı bir gülümseyişle, "Yüzyıllardan beri sorunlarla oynamaya, fikirlerle tartışmaya alışık olduğumuzu unutmamalısınız," dedi. "Biz Yahudiler iki bin yıldan beri dünyaya somut bir şeyler sunmak için tarihsel olarak hiçbir şey yapmadık. Önce kendimizi koşulsuzca adamayı öğrenmeliyiz, ben bile bunu daha öğrenemedim çünkü hâlâ kültür ve sanat konularında yazılar yayımlamaya devam ediyorum ve *Neue Freie Presse*'nin yayın yönetmeniyim. Oysa benim o *tek* görevimden başka hiçbir şeyle ilgilenmemem, başka herhangi bir görev için kalemimi kullanmamam gerekir. Ama kendimi düzeltme yoluna girmiş bulunuyorum, kendimi koşulsuzca adamayı önce ben öğreneceğim, belki başkaları da beni izler, benimle birlik-

te onlar da öğrenirler." Onun bu sözlerinin benim üzerimde çok derin bir etki bıraktığını bugün bile hatırlıyorum. Çünkü Theodor Herzl'in *Neue Freie Presse*'deki görevini bırakma konusunda neden uzunca bir süre karar veremediğini hiçbirimiz anlayamamıştık, ailesini düşündüğü için böyle yapıyor sanmıştık. Ama bunun böyle olmadığını ve Herzl'in kendi servetini bile bu uğurda tükettiğini dünya çok sonra öğrenecekti. Yaşadığı ikilem nedeniyle onun ne kadar çok acı çektiğini sadece bu konuşmadan öğrenmedim, günlüklerindeki notların çoğu da buna tanıklık etmektedir.

Sonraları onunla pek çok defa karşılaştım. Ama bütün bu karşılaşmalardan sadece bir tanesi önemli olduğu için aklımda kaldı, belki de son karşılaşmamız olduğu için hiç unutamadım. Uzun süredir yurtdışındaydım, o dönemde Viyana ile mektup dışında hiçbir bağlantım olmamıştı. Günün birinde Viyana şehir parkında ona rastladım. Yazıişleri ofisinden geliyor olmalıydı, ağır ağır ve başı hafif öne eğik yürüyordu. Eski hızlı adımlarından eser yoktu. Onu sadece saygıyla selamlayıp geçmek istedim ama hemen başını kaldırıp bana doğru yürüyerek elini uzattı ve, "Neden saklanıyorsunuz? Ne gerek var?" dedi. Sık sık yurtdışına çıkıyor olmamı çok takdir etti. "Bizim için tek yol bu," dedi. "Ben bildiklerimin hepsini yurtdışında öğrendim. Dışarıdan bakarak olayları daha iyi değerlendiriyor insan. Yoksa o ilk tasarıyı ortaya koyma cesaretini burada kesinlikle gösteremezdim, daha oluşum ve gelişim aşamasında parçalanır giderdi. Ama Tanrı'ya şükürler olsun ki, onu buraya getirdiğimde her şey tamamdı ve hiç kimse onu basmaktan başka bir şey yapamazdı." Daha sonra sözü Viyana'ya getirdi ve Viyanalılar hakkında çok acı şeyler söyledi. "En büyük engellemelerle burada karşılaştım, eğer dışarıdan, özellikle de Doğu Avrupa'dan ve hatta Amerika'dan yüreklendirici

destekler gelmeseydi, çoktan tükenmiş olurdum. Aslına bakılırsa, benim hatam bu işe çok geç başlamış olmamdı. Viktor Adler otuz yaşındayken Sosyal Demokrat Parti'nin lideri olmuştu, yani mücadele etmek için hayatının en iyi yıllarındaydı, tarihin diğer büyük isimlerini burada saymama hiç gerek yok. Bu davaya erken başlamayıp kaybettiğim yılları düşündükçe, nasıl acı çektiğimi bilemezsiniz. Sağlığım, irade gücüm kadar sağlam olsaydı, o zaman her şey daha iyi olurdu; ama kaybolan yılları geri getirmek mümkün değil." Ona yol boyunca eşlik ederek evine kadar yürüdüm. Evinin önüne gelince durdu ve bana elini uzatarak şöyle dedi: "Bana neden hiç uğramıyorsunuz? Beni evimde hiç ziyaret etmediniz. Gelmeden önce telefon edin de bir boşluk yaratıp evde olayım." Ona söz verdim ama sözümü tutmamaya da kesin kararlıydım; çünkü ben bir insanı ne kadar çok seversem, onun kıymetli zamanına da o kadar çok saygı duyarım.

Ama onun evine yine de gittim, hatta birkaç ay sonrasıydı, son gördüğümde belini bükmeye başlayan hastalık onu aniden yere sermişti. Bana da ona sadece mezarlığa kadar eşlik etmek kalmıştı. Tuhaf bir gündü, temmuz ayıydı, o ânı yaşayanların hiç unutamayacağı bir gündü. Çünkü birdenbire kentin bütün tren istasyonlarından gece gündüz trenle insanlar gelmeye başlamıştı, bütün devletlerden ve ülkelerden gelenler vardı; Batılı, Doğulu Yahudiler, Rus ve Türk Yahudiler, bütün vilayetlerden ve küçük şehirlerden akın ediyorlardı, hepsinin yüzlerinden acı haberin dehşeti okunuyordu. Şu anda mezara götürülen adamın, kavgalar ve dedikodular yüzünden anlaşılmamış olsa da, aslında büyük bir hareketin öncüsü olduğu başka bir zaman bundan daha iyi hissedilemezdi. Cenazeye görülmemiş bir kalabalık eşlik etmişti. Burada sadece bir yazarın ya da orta düzeyde bir şairin ölmediğini, aksine bir ülkenin, bir halkın tarihinde sadece belli

dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde ortaya çıkabilecek türden fikirlerin mimarlarından birinin öldüğünü bütün Viyana halkı hemen anlamıştı. Mezarlıkta büyük bir kargaşa yaşanıyordu; ağlayan, hıçkırarak ağlayıp bağıran pek çok kişi, büyük bir acı ve çaresizlik içinde onun tabutuna doğru akın etmişti, bağırıp çağırıyorlardı, öfkelerinden çıldırmış gibiydiler. Bu alışılmadık defin töreninde bütün herkes kendinden geçercesine yas tuttuğu için tören düzeni altüst olmuştu, ben böyle bir defin törenini ne daha önce ne de daha sonra gördüm. Milyonların oluşturduğu bütün bir halkın kalbinin derinliklerinden gelen bu korkunç acıya tanık olurken bu tek ve yalnız adamın düşüncelerinin gücünün dünyamıza ne kadar çok heyecan ve umut verdiğini ilk defa anlayabildim.

Neue Freie Presse'nin kültür ve sanat ekinde yazı yazmaya başlamam, etkisini özel yaşamımda da gösterdi. Bu sayede aile içinde beklenmedik bir güven duygusu kazandım. Annem babam edebiyatla pek az ilgilenirlerdi ve bu konuda herhangi bir değerlendirmede bulunmadılar. Bütün Viyana burjuvazisi gibi onlar için de *Neue Freie Presse*'de nelerin öne çıkarıldığı önemliydi, görmezden gelinen ya da eleştirilen şeyin hiçbir önemi yoktu. Kültür ve sanat sayfalarında yazılı olan her şey, onların gözünde en büyük otorite tarafından onaylanmış sayılırdı çünkü orada düşüncesini belirtenlere ve yargıda bulunanlara salt bu konumlarından dolayı saygı duyulurdu. Her gün gazetelerinin ilk sayfasına derin bir saygı ve umutla bakarken, bir sabah kalktıklarında masalarında oturan, okulunda hiçbir zaman parlak bir öğrenci olmayan, yazdıklarını teveccühle karşılayıp "tehlikesiz" ve çocukça şeyler olarak gördükleri (ne de olsa kâğıt oynamaktan ve hafifmeşrep kızlarla flört etmekten daha iyiydi) on dokuz yaşındaki dağınık oğullarının, büyük sorumluluk gerektiren böyle bir konumda, ünlü ve deneyimli yazarlar arasında söze

karışıp düşüncelerini aktardığını gördüklerinde (onun düşüncelerini daha önce evde pek dikkate almamışlardı) bu ailenin duyduğu şaşkınlığı gözlerinizin önüne bir getirin! Keats'in, Hölderlin'in ya da Shelley'nin en güzel şiirlerini yazmış olsaydım, bütün çevremde yarattığı etki böylesine köklü bir değişikliğe yol açamazdı. Tiyatroya gittiğimde herkes esrarengiz bir şekilde saygın ve yaşlı kişilerin kutsal bölgesine giren bu gizemli ufaklığı birbirine gösterirdi. Kültür ve sanat sayfalarında sık sık ve neredeyse düzenli olarak yazmaya başladığım için çok geçmeden herkesin saygı duyduğu ünlü bir Viyanalı yazar olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldım; ama bir sabah aileme sürpriz yapıp gelecek sömestr Berlin'de okumak istediğimi söyleyerek çok şükür bu tehlikeyi savuşturdum. Ailem de benim bu isteğimi saygıyla karşıladı ama bu saygıyı daha çok, altın kadar değerli gölgesinde hayat bulduğum *Neue Freie Presse*'ye göstermişlerdi.

Aslında Berlin'de "okumayı" düşünmüyordum. Berlin'de de üniversiteye Viyana'da olduğu gibi bir sömestr boyunca sadece iki defa uğradım, birincisi derslere kayıt yaptırmak, ikincisi de güya derslere devam ettiğimi onaylattırmak içindi. Berlin'de aradığım şey, meslektaşlarım ve profesörlerle bir araya gelmek değil, daha büyük ve daha mükemmel bir özgürlüğe kavuşmaktı. Viyana'da kendimi içinde bulunduğum çevreye bağımlı hissediyordum. Görüştüğüm edebiyatçı arkadaşlarımın hemen hemen hepsi benim yetiştiğim Yahudi burjuvazisindendi; herkesin herkesi tanıdığı bu sıkışık şehirde, kuşkusuz "iyi" bir ailenin oğlu olmaktan kaçınamıyordum ve bu sözüm ona "iyi" toplumdan çok sıkılmıştım; hatta başına buyruk ve kendi halinde yaşayan o "kötü" toplumu deneyimlemeyi gerçekten istiyordum. Berlin'deki üniversitede felsefe derslerini kimin verdiğini öğrenmek için

ders programına bile bakmamıştım. Berlin'de "yeni" edebiyatın bizden daha iyi ve daha kapsamlı olduğunu, orada Dehmel ve yeni kuşağın temsilcisi öteki şairlere rastlamanın mümkün olduğunu, her gün yeni dergilerin yayımlandığını, kabare ve tiyatroların kurulduğunu, kısacası Viyanalıların deyimiyle orada sürekli "bir şeyler olduğunu" bilmek benim için yeterliydi.

Gerçekten de Berlin'e tarih bakımından çok ilginç bir dönemde geldim. Prusya Krallığı'nın o çok sevimsiz, küçük ve hiç de zengin olmayan başkenti Berlin, 1870'den, yani Alman imparatorunun oturduğu başkent olduğundan beri, Spree Irmağı kıyısındaki bu gösterişsiz yer birdenbire inanılmaz bir biçimde gelişmişti. Ama sanat ve kültür alanında payına düşeni henüz elde edebilmiş değildi. Ressamları ve şairleriyle sanatın asıl merkezi Münih'ti. Müzik alanında Dresden Operası en başta geliyordu, küçük kentler değerli sanatçılar için cazibe merkezleriydi. Ama hepsinden önce Viyana, yüzyıllık geleneği, yıllar içinde yoğunluk kazanmış sanatsal gücü ve doğal yeteneğiyle hâlâ Berlin'den üstün konumdaydı. Fakat son yıllarda Almanya'nın ekonomik gücünün hızla gelişmesiyle durum değişmeye başlamıştı. Büyük işletmeler ve varlıklı aileler Berlin'e taşınıyordu ve güçlü bir atılganlığın zenginlikle birleşmesinin sonucunda mimariye ve tiyatroya öteki büyük Alman kentlerinden daha çok olanak doğmuştu. Müzeler, İmparator Wilhelm'in himayesi altında büyüyordu, tiyatro ise Otto Brahm'ın önderliğinde örnek alınılacak bir yönetime kavuşmuştu. Tam da eski bir gelenek ve yüzyıllık bir kültür birikiminin olmayışı, gençliği yeni arayışlara yöneltiyordu. Çünkü gelenek her zaman engel anlamına gelir. Eski geleneğe ve kültüre bağlı olan ve kendi geçmişini ilahlaştıran Viyana, genç insanlara ve cüretkâr denemelere karşı dikkatli ve temkinliydi. Ama bir an önce ve kendi tarzında

bir karakter kazanmaya çalışan Berlin hep yenilik arayışı içindeydi. İşte bu yüzden imparatorluğun dört bir yanından, hatta Avusturya'dan gençlerin Berlin'e akın etmesi çok doğaldı; elde edilen başarı, aralarındaki yeteneklileri haklı çıkarıyordu. Viyanalı Max Reinhardt'ın Berlin'de iki yılda geldiği yere ulaşabilmesi için Viyana'da yirmi yıl sabretmesi gerekirdi.

İşte ben Berlin'e, tam da bu yıllarda, sade bir başkentten bir dünya kentine dönüştüğü sırada geldim. Yine de ilk izlenimim, Viyana'nın atalarımızdan miras kalan güzelliklerini her şeyiyle yaşadıktan sonra derin bir hayal kırıklığı olmuştu. Tiergarten semtindeki kaba ve sevimsiz evler yerine, kendisini geliştirmek isteyen yeni Alman mimarisinin Batı'ya yönelişi gerçek anlamda yeni başlamıştı. Üstündeki tek tük binalarıyla sevimsiz bir görünüme sahip, zevksiz süslemesiyle Friedrich ve Leipzig caddeleri hâlâ kentin ana merkezini oluşturuyordu. Wilmersdorf, Nikolassee ve Steglitz gibi kenar semtlere ancak tramvayla ve güçlükle gidilebiliyordu. Sınır bölgelerindeki göllerin doğal güzelliğini tatmak için o yıllarda adeta bir çeşit keşif gezisi yapmak gerekirdi. Eski "Unter den Linden" Caddesi'nden başka gerçek bir cadde, bizim Viyana'daki Graben'e benzer bir "bulvar" yoktu; eski Prusya'nın tutumluluğu yüzünden kentin zarafet kazanması mümkün olmamıştı. Kadınlar kendi diktikleri zevksiz elbiselerle tiyatroya gidiyordu, Viyana'da ve Paris'te yoktan var ederek insanı büyüleyen bir zenginlik yaratmasını bilen o becerikli ellerin eksikliği burada her yerde hissediliyordu. Büyük Friedrich döneminden kalma cimrilik ve tutumluluk her ayrıntıda göze çarpıyordu. Kahve çekirdeğinin bile fazlasından tasarruf edildiği için kahvelerin de tadı yoktu. Yemekler tatsız tuzsuz ve yavandı. Bizdeki müzikal canlılığın yerine burada her yerde temizlik ve tam bir katı düzen hâkimdi, örneğin benim Vi-

yanalı ev sahibemle ve Berlinli ev sahibem arasındaki zıtlıktan daha karakteristik bir örnek yoktur. Viyanalı ev sahibem konuşkan ve neşeli bir kadındı, temizliğe pek önem vermezdi, bazı şeyleri kolaylıkla unuturdu ama insanları mutlu edecek şeyler yapmak çok hoşuna giderdi. Berlinli ev sahibem ise düzgün ve her şeyi kusursuz bir şekilde yapan bir kadındı ama ilk ayın hesabını çıkarırken, verdiği küçük hizmetlerin karşılığını temiz ve dik bir yazıyla tek tek kâğıda dökmüştü: Bir pantolon düğmesinin dikilmesi için üç fenik, masa tahtasının üstündeki mürekkep lekesinin çıkarılması için yirmi fenik diye bütün hizmetlerinin karşılığını alt alta yazıp altına kalın bir toplama çizgisi çektikten sonra 67 fenik tutarında minik bir borç listesi hazırlamıştı. Önce gülmüş ama birkaç gün sonra bu katı Prusya düzen anlayışına ben de teslim olmuş ve hayatımda ilk ve son defa kendim de gider defteri tutmaya başlamıştım.

Viyanalı dostlarımdan bir sürü tavsiye mektubu getirmiştim. Ama bunlardan birini bile kullanmadım. Viyana'dan uzaklaşmamın asıl amacı buranın daha güvenli olması ve benim burjuva ortamından kurtulup tamamen kendi ayaklarımın üzerinde durabilme isteğimdi. Ben burada edebiyat alanındaki kendi çabalarım sayesinde bağlantı kurduğum kişilerle ve mümkün olduğunca ilginç insanlarla tanışmak istiyordum. Sonuçta *Bohème*'i boşuna okumamıştım, yirmi yaşına gelmiş bir genç olarak aynı şeyleri ben de yaşamak istiyordum.

Böylesine çılgın ve rasgele bir araya gelmiş insanları uzun süre aramama gerek kalmadı. Berlinli "modernlerin" başta gelen yayın organı olan ve alay edercesine *Die Gesellschaft*[1] diye adlandırılan ve şair Ludwig Jacobowski

1. (Alm.) Toplum, sosyete. (Ç.N.)

tarafından yönetilen bir dergiye zaten daha Viyana'da iken yazı yazmaya başlamıştım. Bu genç şair, erken yaştaki ölümünden kısa bir süre önce gençliği baştan çıkaracak bir dernek kurmuş ve bu derneğe "Die Kommenden"[1] adını vermişti. Derneğin üyeleri Nollendorf Meydanı'ndaki bir kafenin birinci katında haftada bir gün toplanırdı. Paris'teki Closerie des Lilas adlı restorandan örnek alınarak düzenlenen bu dev salonda, şairler ve mimarlar, snop tipler ve gazeteciler, sanatsal değeri olan elişleri yaptıklarını ya da heykeltıraş olduklarını söyleyen genç kızlar, Almancalarını geliştirmek isteyen Rus öğrenciler ve açık sarı saçlı İskandinav kızlar, kısacası son derece heterojen bir grup bir araya geliyordu. Almanya'nın hemen her eyaletinden gelen temsilciler, iri kemikli Vestfalyalılar, saf Bavyeralılar ve Silezya Yahudileri orada hazır bulunurdu: Bütün bu insanlar resmiyetten uzak bir ortamda hararetli tartışmalar yaparlardı. Zaman zaman şiir ya da tiyatro metinleri okunurdu ama asıl neden, herkesin bir araya gelip birbiriyle tanışmak istemesiydi. Kendilerini bilinçli olarak bohem göstermeye çalışan bu genç insanların arasında Noel Baba kadar saygın, yaşlı, kır sakallı bir adam otururdu. Gerçek bir şair ve gerçek bir bohem olan bu ihtiyar, herkes tarafından sevilip sayılırdı. Adı Peter Hille'ydi. Yetmiş yaşındaki bu ihtiyar adam, sevimli masum gözleriyle bu tuhaf çocuk sürüsüne iyi niyetle ve kaygısızca bakardı. Yırtık pırtık elbisesini ve iyice kirlenmiş çamaşırını gizlemek için gri pardösü giyerdi; ısrarlarımıza dayanamayıp ceketinin cebinden kırış kırış olmuş bir not kâğıdı çıkarıp şiirlerini okurdu. Bunlar değişik türden şiirlerdi, bir şiir dehasının doğaçlama ve rasgele söylediği ve biçimlendirdiği şiirler-

1. (Alm.) Gelenler. (Ç.N.)

di. Şiirlerini kahvede, tramvayda kurşunkalemle yazardı, yazdıklarını daha sonra unutur, silinmiş ve lekelenmiş kâğıttan okurken, sözcükleri tekrar bulmakta çok zorlanırdı. Hiçbir zaman parası olmazdı ama buna pek aldırış da etmezdi, bazen onun bazen bunun misafiri olurdu; dünyayı umursamayan ve hiçbir hırsı olmayan, etkileyici bir sahiciliği olan biriydi. Bu iyi yürekli orman adamının büyükşehir Berlin'e ne zaman ve nasıl geldiğini ve burada ne aradığını aslında kimse bilmiyordu. Aslında onun ünlü olmak ve alkışlanmak gibi bir isteği yoktu, şairane hayal gücüyle herkesten daha özgür ve daha kaygısız bir yaşam sürüyordu, onun gibisine daha sonra hiç rastlamadım. Hırslı tartışmacılar onun çevresinde ateşli ateşli konuşup kıyametler koparırlarken, o sakin sakin dinler, kimseyle kavga etmez, ara sıra bardağını kaldırarak onları selamlar ama konuşmalara hiç karışmazdı. En çılgın tartışmalar sırasında bile insan onun o yorgun ve dağınık saçlı kafasının içinde birbirini kovalayıp birbiriyle buluşamayan dizeler ve sözcükler olduğu duygusuna kapılıyordu.

Bugünün Almanya'sında neredeyse unutulup gitmiş olan bu naif şairin sahici ve çocuksu havası, belki de duygusallığımdan olacak, dikkatimi "Die Kommenden" adlı derneğin seçilmiş başkanından başka tarafa yöneltmeme neden oldu, oysa bu adam düşünceleri ve sözleriyle sonradan pek çok kişinin yaşamını şekillendirmek bakımından belirleyici olacak bir insandı. Antroposofi akımının kurucusu olan bu bilge adam Rudolf Steiner'in kişiliğinde, Theodor Herzl'den sonra yazgının kendisine yüklediği misyonu, milyonlarca insana yol gösterme misyonunu yüklenen bir adamla yeniden karşılaşmış oldum, Rudolf Steiner'in öğretisini etkin kılmak amacıyla onun yolundan gidenler daha sonra mükemmel okullar ve akademiler kurdular. Gerçi kişiliğiyle insanın üzerinden Herzl

gibi bir lider etkisi bırakmıyordu ama ondan çok daha baştan çıkarıcı bir etki uyandırıyordu. Koyu renkli gözlerinde hipnotik bir güç vardı. Yüzüne bakmadığımda onu daha iyi dinleyebiliyor ve eleştirel olabiliyordum çünkü bir keşişi andıran zayıf ama tinselliğin gücünü yansıtan yüzü o kadar etkileyiciydi ki, sadece kadınlar üzerinde inandırıcı bir etki bırakmıyordu. Rodolf Steiner o tarihte kendi öğretisini henüz daha tam olarak özümsememişti, kendisi de henüz araştıran ve öğrenen biriydi. Ara sıra bizlere Goethe'nin renk kuramıyla ilgili yorumlarda bulunur, bunu da araştırmaya ve öğrenmeye çok meraklı bir filozof olan Paracelcus ciddiyetiyle yapardı. Onu dinlemek heyecan vericiydi çünkü müthiş bir kültür birikimine sahipti, özellikle de bilgileri edebiyatla sınırlı olan bizler için çok yönlü ve şaşırtıcıydı. Konferanslarından ve bazı özel sohbetlerimizden sonra her zaman coşkuyla ve biraz da başım eğik bir şekilde dönerdim eve. Ama yine de – bu genç adamın felsefe ve etik alanında insanlar üzerinde bu kadar etkili olabileceğini düşünmüş müydüm diye bugün kendime sorunca, bu soruya utanarak hayır yanıtı vermek zorundayım. Onun o araştıran ruhundan bilim dünyasında büyük şeyler başarmasını beklemiştim; güçlü sezgileriyle büyük bir biyolojik buluş yaptığını duysaydım, bu beni hiç şaşırtmazdı. Ama yıllar sonra öğrencilerinin Dornbach'ta platonik "Antroposofi" akademisi olarak onun adına kurdukları ve Goetheanum adını verdikleri "Bilgelik Okulu"nu görünce, Büyük Hayal kırıklığı yaşamıştım; çünkü onun etkisi daha çok sıradan gerçekliğe, hatta kısmen de sıradanlığa yöneliyordu. Antroposofi hakkında herhangi bir yargıda bulunmak iddiasında değilim çünkü bunun ne anlama geldiğini ve ne istediğini bugün bile tam olarak kavrayabilmiş değilim. Hatta onun baştan çıkarıcı etkisinin bir düşünceye değil de, daha çok Rudolf Steiner'in büyüleyici kişiliğine bağlı

olduğunu sanıyorum. Ama yine de, böylesine etkileyici bir güce sahip bir adamla, kendisinden daha genç olanlara henüz dogmatik olmayan bir tarzda ve dostça yaklaştığı bir dönemde karşılaşmış olmak benim için çok değerli bir kazanımdı. Lise öğrencisi olarak o kendini beğenmiş tavrımızla ele geçirdiğimizi sandığımız gerçek evrenselliğin öyle üstünkörü bir şeyler okuyup tartışmakla değil, yıllarca süren ateşli çabalar sonucu elde edilebileceğini onun olağanüstü büyük ve engin bilgisinden öğrenmişimdir.

Ama genç bir insan, dostlukların çabuk kurulduğu, sosyal ve siyasi farklılıkların henüz kesinleşmediği ve o temel bilgileri almaya hazır olduğu yaşta, kendisinden üstün olanlardan değil, birlikte çaba gösterdiği kişilerden daha çok şey öğrenir. Ortak bir coşku duymanın ne kadar verimli olduğunu hissediyordum, üstelik bu defa lise öğrenciliğinden daha yüksek ve daha uluslararası bir düzeyde hissediyordum bunu. Viyanalı dostlarımın hemen hepsi de burjuvazi, hatta onda dokuzu Yahudi burjuvazisi kökenli olduğundan, eğilimlerimizle bu aynılık ikiye ve hatta beşe katlanıyorken, bu yeni dünyanın yeni insanları, en yukarıdan en alttakine kadar tamamen farklı kesimlerden geliyorlardı. Kimisi Prusyalı aristokrattı, kimisi Hamburglu armatör oğluydu, kimisi de Vestfalyalı köylü çocuğuydu. Ben kendim yırtık pırtık elbiselerin ve eskimiş ayakkabıların giyildiği yoksul bir çevrede, Viyana'da semtine bile uğramadığım bir çevrede yaşamaya başlamıştım. Zilzurna sarhoşlar, eşcinseller ve morfin bağımlılarıyla aynı masada oturuyor, neredeyse herkesin tanıdığı ve cezaya çarptırılmış (sonradan anılarını yayımlamış ve böylece biz yazarların arasına karışmış) bir dolandırıcının elini –hem de gururla– sıkıyordum. Gerçek romanlarda okuyup inanmadığım her şey karşıma çıkıyor, gittiğim küçük lokanta ve kahvelerde anlatılıyordu.

Bir insanın adı ne kadar çok kötüye çıkmışsa, benim onu şahsen tanıma isteğim o kadar artıyordu. Üstelik ben tehlike içinde bulunan insanlara hayatım boyunca özel bir sevgi ya da ilgi duymuşumdur. Daha seçici olmaya başladığım yıllarda bile ahlaki yönden zayıf, güvenilmeyecek ve insanın başını belaya sokacak insanlarla birlikte vakit geçirdiğim için dostlarım beni sık sık uyarmıştır. Belki de içinden geldiğim ahlaklı çevre ve aslında benim de "güvence" sorunsalından bir türlü kurtulamamamın asıl sebebi, hayatlarını, zamanlarını, paralarını ve sağlıklarını iyi itibarlarıyla birlikte hovardaca ve hiçe sayacak kadar harcayan bütün bu tutkulu insanlara, amaçsız bir yaşam sürerek ânın tadını çıkaran insanlara hayranlık duymamdı; o güçlü kuvvetli ve dizginlenemez varlıklara karşı beslediğim sevgi, öykülerimde ve romanlarımda da görülebilir. Tabii buna, yabancı olanın egzotik cazibesini de katmak gerekir; onların hemen hepsi benim doymak bilmeyen öğrenme isteğime başka dünyalardan gelen birer armağandılar. Drohobycz'li muhafazakâr bir aileden gelen yoksul bir tornacı ustasının oğlu olan ressam E.M. Lilien'in kişiliğinde ilk defa gerçek bir Doğu Avrupalı Yahudiyle karşılaşmış ve fanatik yanını o güne kadar hiç bilmediğim Yahudiliği de tanımış oldum. Genç bir Rus, o tarihte Almanya'da pek tanınmayan *Karamazov Kardeşler*'in en güzel bölümlerini benim için çevirmiş, genç bir İsveçli kadın ilk defa Munch'un resimlerini göstermişti. Ressamların atölyelerinde (kuşkusuz kötü olanlarında) dolaşıyor, onların çalışma tekniklerini inceliyordum. Dindar bir adam beni spiritüalist çevrelerin arasına götürdü – yaşamın bin bir çeşidini ve rengini tadıyor ve doymak bilmiyordum. Lisedeyken sadece biçim, kafiye, dize ve sözleri öğrenmekle geçen istek ve arzum, şimdi tüm yoğunluğuyla insanlara yöneliyordu. Berlin'de sabahın erken saatlerinden gece yarılarına kadar hep yeni,

hep başka insanlarla birlikte oluyordum, onlara bazen hayranlık duyuyor, bazen hayal kırıklığı yaşıyor, hatta bazen de kandırılmış bile oluyordum. Öyle sanıyorum ki, Berlin'de geçirdiğim bu bir tek sömestrde, yani bütünüyle özgür olduğum bu ilk yılda olduğu kadar, böylesine coşkulu düşünsel bir etkinliğe herhalde on yılda bile katılmamışımdır.

Bu kadar çeşitli itici gücün olması sayesinde üretkenliğimin olağanüstü derecede artması gerektiği düşünülebilir. Ama gerçekte bunun tam tersi oldu; lisedeki aşırı düşünsel tutkularımla ilk başlarda birdenbire fazlasıyla artan özgüvenim kaygı verici bir şekilde eriyip gitti. Kitabımın yayımlanmasından dört ay sonra, o olgunlaşmamış şiirlerimi yayımlamaya nasıl cesaret ettiğimi anlayamadım; dizelerimi hâlâ iyi, başarılı ve hatta kısmen de takdire değer sanat eseri örnekleri olarak hissediyordum, biçimle oynama keyfinin sonuçlarıydı hepsi, ancak duygu bakımından gerçeği yansıtmıyorlardı. Gerçekle tanıştığım andan itibaren ilk novellalarımda parfümlü kâğıt kokusu hissetmeye başladım, gerçekleri hiç tanımadan yazılmışlardı ve ikinci bir el tarafından gözden geçirilmemişlerdi. Son bölümüne kadar bitirdiğim ve yayınevimi sevindirmek için Berlin'e gelirken yanımda getirdiğim bir romanı, sobayı yakmak için kullanmak zorunda kaldım, çünkü lise bilgimin yeterliğine olan inancım, gerçek yaşama olan bu ilk bakışımla sert bir darbe almıştı. Sanki okulda birkaç sınıf aşağıya indirilmiştim. Gerçekten de ilk şiir kitabımdan sonra ikinciyi yayımlamadan önce altı yıllık bir ara verdim. İlk düzyazı kitabımı da ancak üç ya da dört yıl sonra yayımladım. Dehmel'in öğüdünü dinleyerek zamanımı yabancı dillerden çeviriler yaparak geçirdim, bunun için ona teşekkür borçluyum. Genç bir şairin kendi dilinin ruhunu daha derinden hissedebilmesi ve daha yaratıcı bir şekilde kavrayabilmesi için yabancı bir

dilden çeviri yapmasının bugün bile çok önemli bir fırsat olduğunu düşünüyorum. Baudelaire'in şiirlerinin yanı sıra Verlaine, Keats, William Morris'in bazı şiirlerini, Charles van Lerberghe'in kısa bir oyununu, Camille Lemonnier'nin *Pour me faire la main* [Alışayım Diye] adlı romanını çevirdim. Özellikle de her yabancı dilin özgün deyimlerinin çevirisinde karşılaşılan zorluklar, ifadenin yaratıcı gücünü artırır; işte yabancı dili kendi dili yapmak, kendi diline yeni bir biçim vermek için verilen bu mücadele, benim için sanattan zevk almanın özel bir biçimi demektir. Aslında sabır ve azim gerektiren bu nankör işle, lise yıllarımda her şeyi hafife alan o pervasız davranışlarım yüzünden farkına varamadığım yeteneklerimi keşfetmiş oldum; çünkü yüce sanat mirasına aracılık eden bu mütevazı aktarım işiyle, ilk defa anlamlı bir iş yapmanın rahatlığını hissediyor, hayatımı anlamlı kılmanın mutluluğunu yaşıyordum.

Gelecek yıllar için artık yolumu belirlemiştim; çok şey görecek, çok şey öğrenecek ve ondan sonra yazmaya başlayacaktım! Yeni yayınlarla dünyanın karşısına çıkmakta acele etmeyecek, önemli yanlarıyla önce dünyayı tanıyacaktım! Berlin o sert ve yakıcı havasıyla bu konudaki isteğimi daha da artırmıştı. Yazın hangi ülkeye sehayat etsem diye düşündüm. Belçika'yı seçtim. Çünkü bu ülke yüzyılın başında sanat alanında inanılmaz bir gelişme göstermiş ve hatta bir bakıma sanatsal faaliyetlerdeki yoğunluk bakımından Fransa'yı bile geride bırakmıştı.

Khnopff ve Rops resimde, Constantin Meunier ve Minne heykel sanatında, Van der Velde uygulamalı sanatlarda, Maeterlinck, Eekhoud ve Lemonnier edebiyatta yeni Avrupa'nın sanatsal gücüne inanılmaz ölçüde güç katıyorlardı. Ama beni en çok etkileyen Émile Verhaeren'di çünkü o şiire tamamen yeni bir yön veriyordu.

Ben Almanya'da henüz daha hiç tanınmayan bu yazarı –edebiyat çevrelerinin Rolland'la Rostan'ı karıştırması gibi onu da Verlaine ile karıştırıyorlardı– bir bakıma kendim bulup tanımıştım. Tek başına birini sevmek, onu iki misli sevmek demektir.

Belki de burada küçük bir ekleme yapmak gerekecek. İçinde yaşadığımız dönemde, olaylar o kadar yoğun ve hızlı yaşanıyor ki, bu nedenle insanın hafızasında bir şey kalmıyor. Émile Verhaeren adının bugün hâlâ bir şey ifade edip etmediğini bilmiyorum. Verhaeren, Walt Whitman'ın Amerika'da yaptığını Avrupa'da yapmaya çalışmış olan bütün Fransız şairlerinin en önde geleniydi: içinde yaşadığı dönemi kabullenmek, geleceği kabullenmek. Günümüzün çağdaş dünyasını sevmeye başlamıştı ve onu şiir için fethetmek istiyordu. Öteki şairler makineleri kötü, kentleri çirkin ve günümüz insanını da edebî duygudan yoksun görüyorken o, her yeni buluş, her teknik başarı için büyük heyecan duyuyor ve duyduğu heyecanla kendinden geçiyordu. Kendi coşkusuyla daha da coşuyor ve daha da yoğun hissedebilmek için kendini bilerek coşturuyordu. İlk yıllarda yazdığı küçük küçük şiirlerinden sonra peş peşe büyük marşlar yazmaya başladı. "*Admirez vous les uns les autres*"[1] parolasıyla Avrupa halklarına sesleniyordu. Bizim kuşağın iyimserliği, içinde yaşadığımız bugünkü dönemin dehşet verici yıkıntılarının ortasında insanın aklının hiç almadığı bu aşırı iyimserlik duygusu ilk edebî ifadesini onda bulmuştu. Yazdığı en güzel şiirlerden bazıları, o zamanlar neler düşlediğimizi Avrupa'ya ve bütün insanlığa daha uzun süre gösterecektir.

Aslında ben Brüksel'e Verhaeren'le tanışmak için gelmiştim. Ama Camille Lemonnier, bir romanını Al-

1. (Fr.) Birbirinize değer verin. (Ç.N.)

mancaya çevirdiğim, bu haksız yere unutulan "yiğit" şair, Verhaeren'in yaşadığı küçük köyden Brüksel'e nadiren geldiğini ve şu anda burada olmadığını üzülerek söyledi. Hayal kırıklığımı gidermek için dostça davranarak bana öteki Belçikalı sanatçıları tanıttı. Böylece yaşı bir hayli ilerlemiş bulunan ve işinin en iyi ustası olan ünlü heykeltıraş Constantin Meunier'i ve adı günümüz sanat tarihinde unutulup giden Van der Stappen'i tanımış oldum. Bu kısa boylu, tombul yanaklı Flaman ne kadar da cana yakın bir adamdı. Kendisi ve Hollanda asıllı iriyarı ve neşeli karısı, benim gibi genç bir insanı ne kadar da içten karşılamışlardı. Bana eserlerini gösterdi; öğle öncesinin pırıl pırıl parlayan güneşi altında uzun uzun sanattan ve edebiyattan söz ettik. Bu iki hoş insanın temiz kalpliliği sayesinde bütün çekingenliğim birden kaybolmuştu. Brüksel'e geliş amacımın Verhaeren'i görmek olduğunu ama bu amacımı gerçekleştiremediğim için çok üzüldüğümü söyledim onlara.

Acaba yanlış bir şey mi söylemiştim? Saçmalamış mıydım yoksa? Bunu bilemiyorum ama Van der Stappen'in ve karısının sessiz sessiz birbirlerinin yüzüne bakıp gülümsemeye başladıklarını fark ettim. Benim söylediklerim dolayısıyla aralarında gizli bir uzlaşma yaptıklarını hissettim. Biraz tedirgin oldum ve onların yanından ayrılmak istedim ama her ikisi de buna izin vermedi ve yemeğe kalmam konusunda ısrar ettiler. İkisinin de gözlerinde yine o tuhaf gülümseyiş vardı. Eğer aralarında bir sır varsa, bunun dostça bir sır olduğunu anladım ve yapmak istediğim Waterloo yolculuğundan vazgeçtim.

Öğle oluvermişti. Yemek odasına geçmiştik –bütün Belçika evlerinde olduğu gibi yemek odası zemin kattaydı– yemek odasının renkli camlarından cadde görünüyordu, pencerenin önünde birdenbire gölge belirdi. Renkli cam tıklatıldı ve aynı anda kapı zili de tüm şiddetiyle

çaldı. Bayan Van der Stappen, "*Le voilá!*"[1] dedi ve yerinden kalktı. Bir adam ağır ve sert adımlarla içeri girdi: Verhaeren'di. Resimlerinden çok iyi aşina olduğum bu yüzü hemen tanıdım. Verhaeren sık sık yaptığı gibi, bugün de onlara misafirliğe gelmişti. Karıkoca benim onu her yerde aradığımı duyunca, bana bundan hiç söz etmeyip, birbirlerine kaş göz hareketleri yaparak onun gelişiyle beni şaşırtmak istemişlerdi. İşte Verhaeren şimdi karşımdaydı, yapılan bu muzipliğe gülüyordu. İlk defa onun damarları çıkmış elinin benim elimi sıkı sıkı tutuşunu hissediyor, onun pırıl pırıl parlayan sevecen bakışlarıyla ilk defa karşılaşıyordum. Her zaman olduğu gibi yine bir sürü coşkulu izlenimle gelmişti. Daha yemek masasına oturup iştahla yemeye başlar başlamaz anlatmaya başladı. Dostlarının resim galerisini ziyaret etmişti ve bunun için hâlâ çok heyecanlıydı. Eve hep böyle gelirdi, rastlantısal olaylar onu hep böyle heyecanlandırırdı, bu heyecan ve coşku, onda kutsal bir alışkanlık haline gelmişti. Dudaklarından alevler çıkarcasına anlatıyordu ve anlattıklarını mimikler ve jestlerle betimlemesi olağanüstüydü. İnsanları daha ilk sözüyle etkiliyordu çünkü onun, hiçbir şeyi reddetmeyen, yeni olan her şeye açık ve hazır olma özelliği vardı. Kendisini tüm varlığıyla karşısındakine adıyordu. Karşılaştığımız bu ilk anda olduğu gibi yüzlerce ve yüzlerce defa onun varlığının güçlü bir kasırga gibi insanlara çarparak onları nasıl mutlu ettiğini şahsen yaşadım. Benim hakkımda henüz hiçbir şey bilmiyordu ama eserlerine ilgi gösterdiğimi duyması, bana güvenmesi için yeterliydi.

Öğle yemeğinden sonra bu ilk güzel sürprizi ikincisi izledi. Verhaeren'in eski bir isteğini uzun süredir yerine

1. (Fr.) İşte geldi! (Ç.N.)

getirmek isteyen Van der Stappen, günlerdir onun büstü üzerinde çalışıyordu. O gün son seans olması gerekiyordu. Van der Stappen, benim burada bulunmamın yazgının hoş bir cilvesi olduğunu söyledi. Kendisine modellik yapan bu aşırı huzursuz adamla çalışırken birisinin onunla konuşarak canlılığını yüzüne aksettirmesi gerekiyormuş. Böylece ben iki saat boyunca bu unutulmaz yüzü seyrettim: Zorlu yılların neden olduğu kırışıklıklarla kat kat olmuş yüksek alnı ve bu alnın üstüne dökülen kahverengi bukleleri, sert hatlarını, rüzgârların koyulaştırdığı cildini, haşin bir kaya gibi öne doğru fırlamış çenesini ve ince dudakların üzerine sarkan ve Vercingetorix'in bıyıklarını anımsatan bıyıkları yakından izleme fırsatı bulmuştum. Huzursuz hali, incecik derisinin altındaki damarların küt küt attığı bu zarif ama güçlü ellerde kendisini belli ediyordu. Bütün irade gücü, çiftçilere özgü geniş omuzlarına yüklenmişti, kemikli ve damarlı kafası da bu geniş omuzlara göre biraz küçük kalıyordu. Onun gücü ancak isteği kendisini dışarı vurduğunda belli oluyordu. Ben bugün o büste baktığımda –Van der Stappen o iki saatte ortaya koyduğu bu eserden daha iyisini hiçbir zaman başaramadı– bunun ne kadar gerçek göründüğünü, onun kişiliğini ne kadar da güzel yansıttığını ancak o zaman anlayabiliyorum. Bu büst şairane bir yüceliğin belgesi, ölümsüz bir gücün anıtıdır.

Bu üç saat içinde bu adamı öyle çok sevdim ki, onu hayatım boyunca hiç unutamadım. Bir an bile kendini beğenmiş izlenimi vermeyen bir özgüven duygusu vardı içinde. Paraya bağımlı değildi; günü kurtarmak için bir şeyler yazmak yerine, köy hayatını yaşamayı tercih ediyordu. Hayatı başarıya odaklı da değildi ve bunu kişiliğinden ödün vererek, başkalarına hoş görünerek veya dostlarından destek alarak artırmaya çalışmıyordu. Ona

dostları ve onların vefalı olması yeterliydi. Hayatının en yüksek noktasında gelen o en tehlikeli şöhretten de uzak duruyordu. Her anlamda özgürdü, hiçbir engellemeye tabi değildi, kesinlikle kendini beğenmiş bir hali yoktu, her türlü heyecan ve coşkuyu yaşayabilen özgür ve hoş bir insandı. İnsan onunla birlikte olunca, kendi hayatı ve kendi istekleri için yaşadığını hissediyordu.

Kafamda canlandırdığım ve hayal ettiğim bu şair şimdi tüm canlılığıyla benim gibi genç bir adamın karşısında duruyordu. Karşılaşmamızın bu ilk ânında kararımı vermiştim: Kendimi bu adama ve yapıtlarına adayacaktım. Oysa bu çok cüretkâr bir karardı; çünkü Avrupa'nın bu ünlü yazarı, o zamanlar çok az tanınıyordu. Bense onun o muhteşem şiirlerini ve nazım tarzında yazdığı üç dramını çevirmekle kendi çalışmalarımı iki ya da üç yıl geciktireceğimi biliyordum. Ama bütün gücümü, zamanımı ve çabamı bir başkasının yapıtlarına vermeye karar vermekle görevlerimin en büyüğünü yerine getirmiş oluyordum: Ahlaki bir görev yapmış oluyordum. Belli bir amaca yönelik olmayan araştırmalarımın ve denemelerimin şimdi bir anlamı vardı. Bugün yolunu henüz daha bulamamış genç bir yazara öğüt vermem gerekirse, tiyatro sanatçısı ya da çevirmen olarak önce büyük bir yapıta hayat vermeleri gerektiğini anlatmaya çalışırdım. Kendisini bütünüyle bir şaire adamak, yazarlığa yeni başlayan birisi için kendi yaratıcılığından daha çok güven vericidir. Fedakârca yapılan hiçbir şey, boşuna yapılmış olmaz.

Verhaeren'in şiirlerini çevirmeye ve onun hakkında bir biyografi kitabı yazmaya yöneldiğim bu iki yıl içinde, epeyce seyahat ettim ve bu seyahatlerimin bir kısmında da halka açık konferanslar verdim. Verhaeren'in yapıtları üzerine yaptığım ve görünüşte pek karşılık görmediğim özverili çalışmalarımın sonucunda ummadığım bir şükran duygusuyla karşılaştım. Onun dış ülkelerdeki dost-

larının dikkatini çekmiştim ve çok geçmeden kendi arkadaşlarım da bunu fark ettiler. Bir gün Ellen Key geldi yanıma, bu mükemmel İsveçli kadın, dar görüşlülükte hâlâ direten o yıllarda, kadınların bağımsızlığı için büyük bir yüreklilikle mücadele ediyor ve *Das Jahrhundert des Kindes* [Çocuğun Yüzyılı] adlı kitabında Freud'dan çok önce, gençliğin ruhsal olarak yaralanmaya yatkın olduğunu söyleyerek insanları uyarıyordu. İtalya'da Giovanni Cena ile onun sayesinde tanıştım, edebiyat çevresine onun sayesinde girdim, Norveç'te Johan Bojer'le olan dostluğumu ona borçluyum. Edebiyat tarihinin uluslararası üne sahip bir ustası olan Georg Brandes benimle yakından ilgilenmeye başladı. Verhaeren adı benim tanıtmam sayesinde Almanya'da kendi anavatanından daha çok öne çıktı. En büyük tiyatro oyuncusu olan Kainz, ayrıca Moissi onun şiirlerini her yerde benim çevirilerimden okuyorlardı. Max Reinhardt, Verhaeren'in *Le Cloître* [Manastır] adlı yapıtını Almanya'da sahneye koydu: Yaptığım iş karşılığını bulmuştu.

Ama Verhaeren'e karşı üstlendiğim görev dışında başka bir görevimin daha olduğunu hatırlamanın zamanı gelmişti. Artık üniversiteyi bitirip bir felsefe doktoru şapkasıyla ailemin yanına dönmeliydim. Bunun anlamı, gerçek bir üniversitelinin neredeyse dört yılda başardığı bütün skolastik konuların birkaç ayda üstesinden gelmek demekti. Gençlik arkadaşım edebiyatçı Guido Kolbenheyer'le birlikte –o bugün Hitler Almanya'sının resmî şairi ve akademisyeni olduğunu belki de hatırlamak istemez– geceleri sabahlara kadar deli gibi çalıştım. Ama sınavlarda bana zorluk çıkarmadılar. Edebiyat çalışmalarımdan beni çok iyi tanıyan yürekli bir profesör beni öyle önemsiz şeylerle uğraştırmamak için sınavlardan önce benimle yaptığı özel bir görüşmede gülümseyerek, "Soyut mantık alanında sınava girmek istemezsiniz sanı-

rım," dedi ve beni böylece çok iyi olduğumu bildiği alanlara çekti. Hayatımda ilk ve belki de son defa olmasını umduğum bir sınavı üstün başarıyla sonuçlandırmıştım. Dışarıdan bakıldığında artık özgürdüm. Şimdi içsel olarak da özgür olmalıydım, bu uğurda kendimi gittikçe daha da sertleşen bu mücadeleye adadım.

Paris, Ebedî Gençlik Şehri

Özgürlüğümün ilk yılı için kendime hediye olarak Paris sözü vermiştim. Görmeye doyulmaz bu kenti daha önce yaptığım iki gezimden az da olsa biliyordum ve orada bir yılını geçirmiş genç bir insanın, yaşadığı eşsiz mutluluk anılarını hayatı boyunca unutamayacağını biliyordum. İnsan, herkese bir şeyler sunan ama hiç kimse tarafından tam olarak keşfedilemeyen bu kentte olduğu kadar başka hiçbir yerde gençliğini böyle coşkulu duygularla yaşayamaz ve aynı havayı duyumsayamazdı.

Ama gençliğimi neşeli ve mutlu kılan Paris'in artık eski Paris olmadığını çok iyi biliyorum. Dünyanın en sert elinin o demir damgayı bütün şiddetiyle kafasına vurduğundan beri, bir zamanların o son derece rahat ve huzurlu ortamından geriye belki de hiçbir şey kalmadı. Bu satırları yazmaya başladığım sırada Alman orduları ve tankları bu uyumlu tablonun büyüleyici rengini, sonsuz neşesini, sevimli parıltısını ve solmayan çiçeğini kökünden yok etmek için kara bir karınca sürüsü gibi ağır ağır ona doğru yaklaşıyordu. Sonunda beklenen felaket gelmişti: Eyfel Kulesi'nde gamalı haç dalgalanıyor, siyah üniformalar giymiş birlikler meydan okurcasına Napoléon'un Champs-Elysées Bulvarı'nda resmi geçit yapıyorlardı; bir zamanların temiz kalpli kent sakinlerinin güven içinde

oturdukları kafe ve bistroların, kenti ele geçirenlerin çizmeleri altında inlediğini görünce, gururlarının nasıl kırıldığını, kalplerinin nasıl da duracak gibi olduğunu çok uzaklardan ben de hissediyorum. Başıma gelen hiçbir felaket, kendisine yaklaşan herkesi mutlu etme yeteneğine sahip bu kentin küçük düşürülüp onurunun kırılması kadar bana böyle dokunmadı, beni sarsmadı ve umutsuzluğa düşürmedi. Acaba bizlere verdiği o çok bilge öğretiyi yeni kuşaklara da verebilecek mi? Özgür ve yaratıcı olmak, herkese açık olmak ve herkesle paylaştıkça zenginleşmek konusunda bize muhteşem bir örnek olan Paris, bundan sonra da bu kadar bonkör olmaya devam edebilecek mi?

Bugün acı çeken kentin sadece Paris olmadığını çok iyi biliyorum. Avrupa'nın öteki kentleri de Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki durumlarına daha on yıllarca kavuşamayacaktır. Avrupa'nın o aydınlık ufkunun üstüne çöken karabulutlar, o zamandan beri bir daha hiç dağılmadı. Acı ve kuşku, yaralanıp sakat kalmış vücutları yiyip bitiren bir zehir gibi insanlardan insanlara, ülkelerden ülkelere, her yere yayılmıştı. Bu iki dünya savaşı arasındaki çeyrek yüzyılda sosyal ve teknik alanda pek çok ilerleme kaydedilmiş olsa da, bizim şu küçücük Batı dünyamızda bir zamanki yaşama sevincini ve özgürlüğünü bütünüyle kaybetmemiş tek bir ulus bile kalmamıştır. Eski İtalyan köylülerinin acınacak sefaletlerine rağmen, kendilerini nasıl da güven içinde hissettiklerini, nasıl da neşeli olduklarını, ailece gittikleri lokantalarda gülüşüp şarkılar söylediklerini, kötü niyetli *governo*'ları[1] hakkında ince espriler yapıp alay ettiklerini anlatmak için günler yetmez, oysa şimdi çenelerini öne doğru fır-

1. (İt.) Hükümet. (Ç.N.)

latıp sıkışan kalpleriyle üzgün üzgün yürümek zorundaydılar. Temiz karakterli, rahat bir yaşam süren ve yaşamlarını böylesine rahat kılan imparator efendilerine ve Tanrı'ya inançla bağlı bir Avusturya toplumunu günümüzde hâlâ düşünebilir miyiz? "Devlet" denilen o acımasız ve doymak bilmez korkuluğun insanların ruh dünyasındaki özgürlük ve sevinç duygusunu ne kadar çok sömürdüğünü Ruslar, Almanlar ve İspanyollar anlayamazlar. Bütün halkların hissettiği tek şey, yabancı bir gölgenin bütün büyüklüğü ve ağırlığıyla hayatlarının üzerine çöktüğüdür. Ama bireysel özgürlük dünyasını tanıyan bizler, Avrupa'nın bir zamanlar canlı bir renk cümbüşü içinde olduğunu biliyoruz ve buna tanıklık edebiliriz. Ama dünyamızın kendi canına kastettiği bu büyük öfkeyle ne kadar çok karardığını, ne kadar köleleştiğini ve nasıl bir zindana dönüştüğünü görmek tüylerimizi diken diken ediyor.

Ama Paris'ten başka hiçbir yerde böyle naif ve aynı zamanda kaygısız ve mutlu bir yaşam hissedilmezdi; biçimlerin güzelliği, ikliminin yumuşaklığı, zenginliği ve gelenekleri bunu her bakımdan kanıtlıyordu. Biz gençlerden her birimiz, o rahat yaşamın bir kısmını içimizde yaşıyor ve bu sayede kendimizden de ona bir şeyler katıyorduk. Çinliler ve İskandinavlar, İspanyollar ve Yunanlar, Brezilyalılar ve Kanadalılar kendilerini Seine Nehri kıyısında evlerinde gibi hissediyorlardı. Hiçbir baskı yoktu. Herkes istediği gibi konuşabilir, düşünebilir, gülebilir ve küfredebilirdi. İsteyen tek başına, isteyen arkadaş gruplarıyla istediği gibi yaşar, har vurup harman savurur ya da tutumlu davranır, lüks ya da bohem bir hayat sürerdi. Her türlü yaşam biçimine yer vardı ve her türlü olanak sağlanmıştı. Marengo ve Waterloo günlerinden kalma ateş pahası konyakları, zengin mutfağı ve iki ya da üç yüz franklık şarap çeşitleriyle ünlü lüks restoranlar vardı; ama hemen ilk köşede bulabileceğiniz her *marchand de*

Vin'de[1] de ağız tadıyla karnınızı doyurabilir ve şarap içebilirsiniz. Quartier Latin semtindeki üniversitelilerin gittiği tıklım tıklım dolu restoranlarda çok ucuza, nefis bir biftek öncesi ya da sonrasında çok lezzetli şeyler yenilebilir, yanında kırmızı ya da beyaz şarap içilebilir, o uzun ve beyaz baton ekmeklerin tadı çıkarılabilirdi. Herkes istediği gibi giyinebilirdi; üniversite öğrencileri, havalı şapkalarıyla Saint-Michel Bulvarı'nda piyasa yaparlardı. *Rapinler*, yani acemi ressamlar mantarlara benzeyen geniş şapkaları ve romantik siyah kadife ceketleriyle, işçiler mavi yelekleri ve kısa kollu gömlekleriyle, rahibeler geniş kıvrımlı Breton başlıklarıyla ve şarap satıcıları mavi önlükleriyle kentin en güzel bulvarında kaygısızca dolaşırlardı. Gece yarısından sonra birkaç genç çiftin sokakta dans etmeye başlaması için mutlaka 14 Temmuz olması gerekmiyordu; polis de buna gülüp geçerdi: Sokaklar herkese aitti! Kimse kimseden çekinmezdi; güzel güzel kızlar kömür karası bir zenciyle kol kola dolaşmaktan ve karşılarına çıkan ilk otele girmekten çekinmezlerdi – ırk, sınıf ve soy sop gibi sonradan şişirilmiş toplumsal rollerle Paris'te kim ilgilenirdi ki? Herkes dilediğiyle dolaşır, dilediğiyle konuşur, dilediğiyle yatardı ve bu hiç kimsesin umurunda olmazdı. Paris'i gerçekten sevmek için önce Berlin'i ve Almanların kurallara gönülden bağlılığını, insanın canını acıtacak kadar katı sınıf bilincini yaşamış olmak gerekirdi; Almanya'da bir subay eşi bir öğretmen eşiyle, bir öğretmen eşi de bir tüccar eşiyle konuşmaz, hele bir işçi eşiyle hiç konuşmaz ve görüşmezdi. Ama Paris'te devrimin mirası tüm canlılığıyla varlığını sürdürüyordu; proleter işçi kendini, ekmeğini veren işvereni kadar özgür ve gerçek vatandaş gibi hissederdi, bir garson çalıştığı kahveye gelen

1. (Fr.) Şarap evi. (Ç.N.)

üniformalı bir generalin elini bir meslektaşı gibi sıkardı; çalışkan, dürüst ve temiz küçük burjuva kadınları yolda karşılaştıkları orospulara burun kıvırmazlar, merdiven başlarında onlarla çene çalar, çocuklar onlara çiçek verirdi. Bir gün vaftiz töreninden dönen Normandiyalı zengin köylülerin kentin saygın lokantalarından birine –Madeleine'deki Larue– girdiklerini gördüm; köylü giysileri ve ağır ayakkabılarıyla yeri göğü inleterek içeri girdiler, saçlarına o kadar çok şekillendirici krem sürmüşlerdi ki, kokusu mutfağa kadar geliyordu. Yüksek sesle konuşuyorlar, içtikçe sesleri daha da yükseliyor ve hiç utanmadan şişman karılarının kıçlarına vuruyorlardı. Köylü olarak pırıl pırıl fraklar ve gösterişli tuvaletler arasında bulunmaktan en küçük bir tedirginlik bile duymuyorlardı, ama daha da önemlisi, sinekkaydı tıraşlı garson da, Almanya ve İngiltere'de köylü müşterilere yapıldığı gibi burun kıvırmıyor, bir bakana ya da yüksek mevkili başka bir devlet görevlisine servis yapar gibi onlara da servis yapıyor ve nazik davranıyordu. Hatta *maître d'hôtel*[1] bu kaba saba konukları içtenlikle karşılamaktan büyük mutluluk duyuyordu. Paris tezatların bir arada ve yan yana yaşandığı bir kentti, yukarısı ve aşağısı yoktu; görkemli caddeler ve onların hemen yanı başındaki pis yan sokaklar arasında belirgin bir sınır yoktu, her yer aynı şekilde canlı ve neşeliydi. Kentin kenar semtlerindeki avlularda sokak çalgıcıları müzik yapar, pencerelerden dikiş diken kızların şarkıları duyulurdu. Her yerde her zaman bir kahkaha ya da dostça bir alkış sesi yükselirdi. Arada sırada iki arabacı birbirleriyle ağız dalaşı yapsa da, hemen arkasından el sıkışılır, birlikte bir kadeh şarap içilir ve yanında –çok ucuza satılan– istiridyelerden atıştırılırdı. Hiçbir şey zor ya da katı kurallara tabi değildi. Kadınlarla ilişki kurmak ya da

1. (Fr.) Şef garson. (Y.N.)

ilişkiyi bitirmek çok kolaydı, her tencere kendi kapağını bulur, her genç insanın neşe içinde ve namus korkusu duymadan birlikte yaşadığı bir kız arkadaşı olurdu. Ah, ne kadar güzel, ne kadar hoş yaşanırdı Paris'te, özellikle de genç olunca! Aylak aylak dolaşmanın bile bir keyfi ve öğretici yanı vardı; çünkü her şey herkese açıktı – bir sahaf dükkânına girip on beş dakika boyunca kitapları karıştırabilirdiniz, tezgâhtar size bakıp homurdanmazdı. Küçük galerileri dolaşabilir, elden düşme şeylerin satıldığı dükkânlardaki her şeyi doya doya karıştırabilir, Hotel Drouot'da yapılan açıkartırmalarda ortakçılık yapabilir ve parklarda mürebbiyelerle sohbet edebilirdiniz; öyle boş boş dolaşan kalabalığın arasına bir kere karışınca, durup kenara çekilmek hiç kolay olmazdı. Sokak, insanı mıknatıs gibi çeker ve bir kaleydoskop gibi sürekli yeni şeyler sunardı. Yorulunca, sayıları on bini bulan kahvelerden birinin terasında oturulabilir, ücretsiz verilen mektup kâğıtlarına bir şeyler yazabilir ve bu sırada sokak satıcılarının sundukları bir sürü şey hakkındaki açıklamaları dinlerdiniz. Zor olan sadece tek bir şey vardı: Evde kalmak ya da eve gitmek, özellikle ilkbahar gelip de güneş ışığı pırıl pırıl parıldayarak Seine Nehri üzerine düştüğünde, bulvarlar boyunca uzanan ağaçlar yeşile bürünmeye başladığında ve genç kızlar ucuzundan menekşe demetlerini yakalarına iliştirdiğinde, evde kalmak ya da eve dönmek gerçekten çok zordu. Ama Paris'te insanın hayatını yaşaması için, ilkbaharın gelmesini beklemeye gerek yoktu.

Benim tanıdığım dönemde Paris, metroları ve otomobilleri sayesinde bugünkü halinin aksine bütünleşmiş bir yapıya sahip değildi; toplu taşıma, atların burunlarından soluyarak çektikleri kocaman otobüslerle sağlanıyordu. Ama Paris'i yine de o geniş arabaların, yani *imperial* modellerin birinci katından ya da aynı şekilde pek hızlı gitmeyen üstü açık faytonlardan daha iyi tanımak mümkündü. O günlerde Montmartre'dan Montparnasse'a git-

mek için yine de küçük bir yolculuk yapmak gerekirdi. Seine Nehri'nin sağ kıyısında oturup da, sol kıyısına hiç geçmemiş Parisliler olduğu, Luxembourg Parkı'nda oynayıp, bir gün bile Tuiler Parkı'nı ya da Monceau Parkı'nı görmemiş çocuklar bulunduğu efsanesini, Parisli küçük burjuvazinin tutumluluğu göz önünde bulundurulduğunda, tamamen inandırıcı buluyorum. Gerçek bir vatandaş ya da apartman kapıcısı olan bir Parisli kaldığı yerden ve semtinden ayrılmak istemezdi; o, büyük Paris'in içinde kendisine küçük bir Paris yaratmış olurdu ve işte bu yüzden bütün bu semtlerin her birinin kendine özgü, taşralı bir karakteri vardı. Bu nedenle bir yabancının çadırını kuracağı yeri seçmesi için kesin bir karar vermesi gerekiyordu. Öğrenci semti Quartier Latin artık beni cezbetmiyordu. Yirmi yaşındayken yaptığım kısa bir ziyaret sırasında trenden iner inmez doğruca Café Vachette'ye gitmiş, Verlaine'in oturduğu yeri ve ilgi çekmek için sarhoş haliyle kalın bastonunu öfkeyle vurduğu mermer masayı büyük bir saygıyla seyretmiştim. Ona saygı göstermek için ağzına bir damla içki koymayan ben, bir kadeh apsent içmiştim ama o yeşilimsi berbat şeyden hiç hoşlanmamıştım. Ama genç ve hürmet bilen biri olarak Quartier Latin'de Fransız edebiyatçıları ve şairlerinin ritüellerine bağlı kalmam gerektiğini düşünüyordum. O dönemde bir tarz duygusuyla, kitaplardan tanıdığım "gerçek" Quartier Latin havasını yerinde yaşayabilmek için Sorbonne'da beşinci kattaki bir çatı odasında oturmayı çok isterdim. Buna karşın yirmi beş yaşına geldiğimde bu tür naif romantik duygulardan artık uzaklaşmıştım, üniversiteliler semtini aşırı enternasyonal, Paris'in gerçek kimliğinden çok yoksun buluyordum. Sürekli kalacağım yeri artık edebî anıların etkisine göre değil, çalışmalarımı mümkün olduğunca en iyi şekilde yapmak için seçmek istiyordum. Hemen çevreyi gözden geçirdim. Paris'in en gözde bulvarı Champs-Elysées, bu anlamda hiç uygun de-

ğildi, Balkanlar'ın bütün zenginlerinin toplandığı ve garsonlardan başka kimsenin Fransızca bilmediği Café de la Paix'in civarı da pek uygun sayılmazdı. Kiliseler ve manastırların gölgelediği, Rilke ve Suarez'in de oturduğu Saint Sulpice semti beni daha çok çekiyordu. Ama St. Louis'de oturmayı daha çok isterdim, burada Paris'in iki yakasına da, sağ yakasına olduğu kadar sol yakasına da bağlı olabileceğimi düşünüyordum. Fakat civarda dolaşırken daha ilk haftada hepsinden daha güzel bir yer bulmayı başardım. Palais Royal'in koridorlarını dolaşırken, 18. yüzyılda Prens Egalité tarafından yaptırılan dört köşeli evlerin arasında bulunan bir zamanların ünlü saray binasının şimdi küçük ve mütevazı bir otel durumuna düşmüş olduğunu keşfettim. Odalardan birini göstermelerini istedim, odanın penceresinin hava kararınca halka kapanan Palais Royal'in bahçesine baktığını fark ettim. Kentin hafif hafif yükselen uğultusu sert dalgaların uzaklardaki bir kıyıyı dövmesi gibi uyumlu bir ahenk içinde ve belli belirsiz duyuluyordu; heykeller ay ışığı altında pırıl pırıl parlıyordu. Esen rüzgâr, sabahın ilk saatlerinde yakındaki sebze halinin keskin kokusunu getiriyordu. Palais Royal'in bu tarihî dört köşe odalarında 18. ve 19. yüzyılların şairleri ve devlet adamları oturmuşlardı. Tam karşısında Balzac ve Victor Hugo'nun o daracık yüz basamağını sık sık tırmandıkları ev yer alıyordu, bu evin çatı katında benim çok sevdiğim kadın şair Marceline Desbordes-Valmore otururdu. Orada, Camille Desmoulins'in, halkı Bastille'e saldırmaya çağırdığı yer, soğuk soğuk ışıldıyordu; zavallı küçük teğmen Bonaparte'ın burada dolaşan ve pek de erdemli olmayan kadınların arasında kendisine bir arkadaş aradığı, gizlenmiş koridor işte buradaydı. Burada, her taşın altından Fransız tarihi çıkıyordu. Ayrıca benim öğlene kadar vakit geçirdiğim Milli Kütüphane de yalnızca bir sokak ötedeydi, tablolarıyla ünlü Louvre Müzesi ve insan seli-

nin aktığı bulvarlar da çok yakındı. Sonunda istediğim yeri bulmuştum. Yüzyıllardan beri Fransa'nın kalbinin harareetle ve ritmik bir şekilde attığı yerde, Paris'in merkezindeydim. André Gide'in günün birinde beni nasıl ziyaret etmeye geldiğini hatırlıyorum, Paris'in kalbindeki bu sessizliğe şaşırıp, "Kendi kentimizin en güzel yerlerini asıl yabancılara sormalıyız," demişti. Ve ben gerçekten de dünyanın bu hareketli kentinin tam merkezinde bundan daha Parisli ve aynı zamanda da bu kadar tenha başka bir yer bulamazdım.

O günlerde caddelerde ne kadar çok dolaşıyor, ne kadar çok yer görmek istiyor ve sabırsızca ne kadar çok şey araştırıyordum! Çünkü sadece 1904 yılının Paris'ini yaşamakla yetinmek istemiyordum; duygularım ve kalbimle IV. Henri'nin, XIV. Louis'nin, Napoléon'un ve İhtilal'in Paris'ini arıyordum; Rétif de la Bretonne'un ve Balzac'ın, Zola'nın ve Charles Louis Philippe'in Paris'ini arıyordum ve onların dolaştıkları sokakları, insanları ve olayları inceliyordum. Gerçeğe yönelik büyük bir edebiyatın Fransız ulusuna ne büyük bir ölümsüz güç verdiğine yürekten inanmıştım çünkü şairlerin, roman yazarlarının, tarihçilerin ve gelenekleri araştıranların betimleyici sanatları sayesinde Paris'te gördüğüm hiçbir şey bana yabancı değildi, onları daha önce kendi gözlerimle de görmüştüm. Bunlarla karşılaşınca her şey içimde yeniden canlanıyordu, fiziksel olarak görmek bir bakıma yeniden tanımaktı, Aristoteles'in, sanatsal zevklerin en büyüğü ve en gizemlisi diye yücelttiği Yunan *anagnosis*'ini[1] tatmak demekti. Ancak bir ulusun ya da bir kentin gizli yanları

1. (Eski Yunanca) Tanıma. Edebiyat yapıtlarında sarsıcı bir gerçeğin öğrenilmesidir. Çoğunlukla gerçek kimliği daha önceleri pek bilinmeyen kişilerin kim olduğunun ortaya çıkması, gerçeklerin yeniden bilincine varılmasıdır. (Ç.N.)

sadece kitaplarla ve sokak sokak dolaşmakla tanınamaz, bu onun yetiştirdiği en iyi evlatlarını tanımakla mümkündür. Halk ve ülke arasındaki gerçek bağlar sadece yaşayanlarla kurulan tinsel dostluklar sayesinde görülebilir; dışarıdan yapılan bütün gözlemler, üstünkörü çizilmiş bir resim olarak kalır ve gerçeği yansıtmaz.

İşte benim böyle dostluklarım oldu ve bu dostlukların en iyisini de Léon Bazalgette ile kurdum. St. Cloud'da haftada iki defa ziyaret ettiğim Verhaeren'le olan yakın ilişkim sayesinde, Café Du Dôme'u doldurdukları gibi Münih, Roma ve Berlin'in de de sık sık bir araya gelen o uluslararası ressam ve edebiyatçıların pek de güven vermeyen çevresine –pek çok yabancının düştüğü çevreye– düşmekten kendimi korumuştum. Oralara gitmek yerine Verhaeren'le birlikte bu coşkulu ve eğlenceye düşkün kentin göbeğinde, her biri ıssız bir adada çalışıyormuş gibi, yaratıcı bir sessizlik içinde çalışan ressamları ve şairleri görmeye gidiyordum, bu arada Renoir'ın atölyesini ve onun en başarılı öğrencilerini de görmüştüm. Eserlerine bugün on binlerce dolar ödenen izlenimcilerin yaşam biçimi, emekli aylığıyla geçinen bir küçük burjuvanın yaşam biçiminden kesinlikle farklı değildi. Yanında atölyesi bulunan küçük küçük evlerde oturuyor ve her türlü gösterişten uzak bir yaşam sürüyorlardı, oysa Lenbach ve öteki ünlüler Münih'te Pompei tarzı lüks villalarda yaşıyorlardı. Kısa bir süre içinde tanıştığım ve dostluklar kurduğum şairler de ressamlar gibi sade bir yaşam sürüyorlardı. Onlara genellikle kayda değer işlerin yapılmadığı küçük devlet memurluğu görevleri veriliyordu. Tinsel uğraşlara karşı en küçüğünden en büyüğüne kadar herkesin büyük saygı gösterdiği Fransa'da, geçinecek kadar para kazanamayan şair ve yazarlara, yükümlülüğü olmayan küçük işler vermek gibi akıllı bir yöntem bulunmuştu, örneğin Denizcilik Bakanlığı'na ya da senato

kitaplığına kütüphaneci olarak atanıyorlardı. Böylece pek fazla iş yapmadan küçük bir gelir elde etmiş oluyorlardı. Çünkü senatörler çok ender olarak kitap talebinde bulunurlardı, böylece bedavadan para alan mutlu bir yazar ya da şair, penceresinden Luxemburg Bahçesi'ni seyrettiği eski senato binasının sessiz ortamında hiçbir para kaygısı taşımadan görev saatleri içinde şiirlerini yazabilirdi. Bu kadarcık bir yaşam güvencesi de onlara yetiyordu. Bazı öteki yazarlar da, sonraları Duhamel ve Durtain'nin yaptığı gibi hekimlik yapıyorlardı ve Charles Vildrac gibi küçük kitapçı dükkânı açmışlardı ya da Romain ve Jean Richard Bloch gibi lise öğretmenliği yapıyorlardı; Paul Valéry gibi zamanlarını Havas Haber Ajansı'nda geçiren ya da editörlere yardım edenler de vardı. Ama hiçbiri, filmleri ve yüksek baskılar yapan kitaplarıyla yozlaşan gelecek kuşakların aksine, ilk sanatsal eserleri üzerinde büyük haklar iddia ederek kendilerine yeni bir gelecek kurmaya çalışmıyordu. Bu şairlerin büyük bir hırsa kapılmadan çalıştıkları bu küçük işlerden bekledikleri şey, iç dünyalarının bağımsızlığını sağlayacak bir dış güvenlikti sadece. Bu güvenlik sayesinde Paris'in kokuşmuş büyük gazetelerini dikkate almadan ayakta kalabiliyor ve herhangi bir ücret beklentisine girmeden, kişisel özveriyle hâlâ ayakta duran küçük dergilere yazılar yazıyor, piyeslerinin sadece küçük sanat tiyatrolarında oynamasını ve isimlerinin başlangıçta kendi çevrelerinde tanınmasını göze alabiliyorlardı: Claudel'i, Péguy'i, Rolland'ı, Suarez'i ve Valéry'i yıllar boyunca sadece küçük bir elit çevre tanımıştı. Hareketli ve telaşlı bir kentin tam ortasında yaşayan bu bir avuç insanın aksine hiç acelesi yoktu. *Foire sur la place*'de[1] sessiz bir çevrede sessizce çalışmak ve sessiz-

1. (Fr.) Curcunadan uzakta. (Ç.N.)

ce yaşamak, kendilerini öne çıkarmaktan daha önemliydi; sanatsal konularda özgür ve yürekli olabilmek için küçük burjuvalara özgü basit bir yaşam sürmekten çekinmiyorlardı. Eşleri yemek pişirir ve ev işleri yapardı; işte bu yüzden onlarla birlikte geçirilen akşamlar daha huzurlu ve daha içten olurdu. Kareli bir kumaşla gelişigüzel örtülmüş bir masanın çevresindeki ucuz hasır koltuklara oturulurdu – aynı kattaki bir tamirciden daha rahat değildi yaşamları; ama özgür olmak ve engellenmemek duygusu her şeye değerdi. Telefonları, yazı makineleri ve sekreterleri yoktu. Düşünsel propaganda araçlarından kaçındıkları gibi teknik araç ve gerecin de her çeşidinden kaçınıyorlardı. Kitaplarını bin yıl önce olduğu gibi elle yazıyorlardı, "Mercure de France" gibi büyük yayınevlerinde bile söyleneni dikte etmeye yarayacak öyle aletler bulunmuyordu. Dışarıya karşı iyi ve prestijli görünmek için savurganlık yapılmıyordu; bu genç Fransız şairlerin hepsi de halkın tümü gibi yaşamdan keyif almak için yaşıyorlardı, bunu da kuşkusuz en iyi biçimde, yaratıcı çalışmanın zevkiyle sürdürüyorlardı. Edindiğim bu temiz kalpli yeni dostlarım, kafamdaki Fransız şair imajını nasıl da değiştirmişti! Onların yaşam biçimi, tüm dünyaları salonlardan ibaret olan Bourget ve öteki ünlü roman yazarlarının yaşam biçiminden ne kadar da farklıydı! Evde okuduğum kitaplardan haklarında çok yanlış bilgiler edindiğim Fransız kadınları, serüvene düşkün, savurgan ve gösteriş meraklısı olmadıklarını bana nasıl da öğretmişlerdi! Bu dost çevrelerinde tanıdığım ev kadınlarından daha iyisini ve sessizini başka hiçbir yerde görmedim; tutumlu ve alçakgönüllüydüler, en kötü koşullarda bile neşelenebiliyorlardı, yaşadıkları küçücük evlerinde mucizeler yaratıyor, çocuklarına bakıyorlardı ve her konuda kocalarının düşüncelerine yürekten bağlıydılar! Kim bu çevrelerde bir dost, bir arkadaş olarak yaşadıysa, gerçek Fransa'yı tanıyabilmiş demektir.

Yeni Fransız edebiyatının pek çok kitabında adı ne yazık ki unutulup giden dostlarımın dostu Léon Bazalgette'in bu edebî kuşağın içinde olağanüstü bir konuma sahip olmasının nedeni, yaratıcı gücünü yalnızca yabancı eserler için kullanması ve tüm yoğunluğunu sevdiği insanlara vermesiydi. İçinde yaşadığı dönemin en önemli değerlerinin ortaya çıkarılması için kanıyla ve canıyla çalışan "doğuştan" örnek bir dosttu, döneminin belli başlı değerlerinin etkin kılınmasını sağlayan ya da onların gelişmesine yardım eden biri olarak övülmeyi hiçbir zaman istemezdi. Bu heyecan ve coşkusu, ahlaki bilincinin doğal işlevinden başka bir şey değildi. Tam bir asker karşıtı olmasına rağmen, yüzüne yansıyan asker görüntüsüyle çevresine gerçek bir arkadaş izlenimi veriyordu. Birine yardım etmeye ve akıl vermeye her zaman hazırdı, doğru sözlülüğü ve dürüstlüğü şaşmaz bir saat gibiydi. Başkalarının her şeyiyle ilgilenir ancak kendi işini ve çıkarını asla düşünmezdi. Bir dostu söz konusu olunca, onun için ne zamanın ne de paranın bir değeri vardı. Dünyanın dört bir yanında küçük ama seçkin dost grupları vardı. Walt Whitman'ın bütün şiirlerini çevirip muhteşem bir biyografi yazarak onu Fransızlarla tanıştırmış, bunun için on yılını vermişti. Dünya sevgisiyle dolu bu özgür örnek insan, ulusunun tinsel bakışını ülke sınırları dışına taşımak, ülkesinin insanlarını daha yürekli ve daha samimi bir kişiliğe kavuşturmak hayatının en büyük amacıydı: Gerçek bir Fransız olduğu kadar coşkulu bir nasyonalizm karşıtıydı da.

Kısa bir süre sonra candan dost olmuştuk çünkü ikimiz de ulusalcı düşünce yapısına sahip değildik, ikimiz de yabancı eserlere içtenlikle kendimizi veriyor, karşılığında hiçbir çıkar beklemiyorduk ve ikimiz de düşünsel bağımsızlığı yaşamın birinci ve en önemli amacı olarak görüyorduk. O meşhur "yeraltındaki" Fransa'yı ilk defa

onunla tanıdım. Daha sonra Rolland Oliver'i ve onun Alman şair Johann Christoph'ın karşısına nasıl çıktığını okuyunca, neredeyse kendi yaşadıklarımızı görür gibi oldum. Ancak bizim dostluğumuzun en güzel ve hiç unutulmayan yanı, sürekli hassas bir noktaya takılıp kalmasıydı, normal koşullarda böylesine ısrarlı bir karşı duruşun, iki yazar arasındaki samimi ve içten dostluğun oluşmasına aslında engel olması gerekirdi. Sözünü ettiğim bu hassas nokta, Bazalgette'in o tarihte yazdığım her şeyi tam bir dürüstlükle reddetmesiydi. Beni kişisel olarak seviyordu, Verhaeren'in eserlerine duyduğum saygıyı çok takdir ediyordu. Ne zaman Paris'e gelsem, beni istasyonda bekler ve ilk karşılayan o olurdu; nerede yardımına ihtiyacım olsa, hep hazırdı. Önemli konularda iki kardeşten bile daha iyi anlaşıyorduk. Ama benim yazdıklarıma büyük bir kararlılıkla hayır diyordu. Henry Guilbeaux'nun (bu yazar daha sonra Dünya Savaşı sırasında Lenin'in dostu olarak önemli bir rol oynamıştı) çevirilerinden okuduğu şiirlerimi ve düzyazılarımı bütünüyle reddediyor, yerden yere vuruyordu. Yazdıklarımın gerçekle hiçbir ilgisinin bulunmadığını, böyle şeylerin (bütünüyle nefret ettiği) ezoterik olduğunu söyleyerek ağır eleştirilerde bulunuyor ve özellikle de benim bu tür şeyler yazmama çok kızıyordu. Kendine karşı dürüst olma ilkesi yüzünden, bu noktada ödün vermek şöyle dursun, nezaket bile göstermiyordu. Örneğin bir dergiyi yönetirken benden yardım istemişti, yani Almanya'dan benim yazdıklarımdan daha iyi makaleler yazan önemli yazarlara aracılık etmemi istemişti; benim gibi en yakın dostunun yazdığı tek bir satırı bile görmek istemiyor ve yayımlamıyordu; ama öte yandan da yakın dostluk gösterip büyük bir özveriyle ve hiçbir ücret almadan kitaplarımdan birinin Fransızca çevirisini bir yayınevi için gözden geçirmişti. Bizim bu candan dostluğumuzun onun bu tuhaf tutumuyla on yıl bo-

yunca bir an bile azalmamış olması, bu dostluğu benim gözümde daha da değerli kılmıştı. Dünya Savaşı sırasında –daha öncekilerin hepsini sıfırlayacak şekilde– sonunda kendime özgü bir ifade biçimi geliştirdiğimde Bazalgette'in onayı kadar hiçbir şey beni mutlu etmemiştir. Çünkü yeni eserlerim için "evet" demesi, on yıl boyunca katı bir şekilde "hayır" demesi kadar doğru ve inandırıcıydı.

Ünlü şair Rainer Maria Rilke'nin adını, bir Alman olmasına rağmen, Paris günlüklerimin sayfalarına geçiriyorsam, bu, Paris'te sık sık ve en çok da onunla birlikte bulunmamdan ve eski resimlerdeki çehresini onun çok sevdiği bu kentin siluetinde görüyor olmamdandır. Bugün onu ve sözcükleri altını mücevhere dönüştürürcesine biçimlendiren öteki yaratıcıları düşündüğümde gençlik yıllarımı erişilmez takımyıldızları gibi aydınlatmış olan bu saygın isimleri gözlerimin önüne getirince ister istemez içimi burkan şu soru aklıma geliyor: Acaba bu tertemiz ve kendisini sadece şiire adamış şairler, günümüzün kargaşa ve şaşkınlık ortamında yeniden var olabilecek mi? Sevdiğim ve yok oluşlarına çok üzüldüğüm bu şairler, yazgının kasıp kavuran fırtınasıyla yangın yerine dönen günümüz dünyasında nesli tükenmiş bir kuşak değil mi? – Bu şairler dışsal yaşamdan hiçbir şey beklemiyor, büyük yığınların arasına karışmıyor, onur, makam ve mevki düşünmüyorlardı; tek istedikleri şey, sessiz ama tutkulu bir çabayla dizelerinin en güzel şekliyle birbirine bağlanması, her bir satırın müzikle yoğrulması, renklerle parıldaması ve betimlemelerle heyecan uyandırmasıydı. Bu şairler bir lonca oluşturmuşlardı, günümüzün gürültülü patırtılı ortamında tarikat mensupları gibi kapalı bir yaşam sürüyorlardı. Günlük işlerden isteyerek uzak duran bu insanlar için zamanın gürültülü ortamını aşabilen melodik bir sesten daha önemli bir şey yoktu bu evrende. Bir kafiyeyi diğerine eklerken, rüzgârla düşen bir yapra-

ğın çıkardığı sesten daha sessiz olan ama en uzaktaki kalplere bile dokunan o eşsiz duygudan başka bir şey düşünmüyorlardı. Kendilerine karşı böylesine dürüst olan bu insanların varlığı, biz gençler için ne kadar da yüceltici̇ydi, tüm sevgilerini zamana ve gazetelere değil, sadece kalıcılığı ve devamlılığı olan sözcüklere döken bu usta şairler ve dilin gerçek koruyucuları ne kadar da mükemmeldiler! Onların yaşamlarına bakınca insan neredeyse kendinden utanıyordu; çünkü öyle sade, öyle gösterişsiz bir yaşamları vardı ki, kimisi köylüler gibi taşrada yaşıyordu, kimisinin mütevazı bir mesleği vardı, kimisi de inançlı bir hac yolcusu gibi bütün dünyayı dolaşıyordu; bunların hepsi de çok az insan tarafından tanınıyor ama bu bir avuç insan tarafından da büyük bir hayranlıkla sevilip sayılıyordu. Kimisi Almanya'da, kimisi Fransa'da, kimisi İtalya'da yaşıyordu ama hepsinin de vatanı aynıydı. Çünkü hepsi de sadece şiir dünyasında yaşıyordu, günlük işlerden özenle kaçınıp sanat eserleri yaratırken kendi yaşamlarını sanat eserine dönüştürüyorlardı. Gençliğimizde aramızda böylesine mükemmel şair ve yazarların bulunmuş olması bana bir mucize gibi geliyor. Ama bu yüzden de bir çeşit gizli kaygıyla kendime hep şu soruyu soruyorum: Acaba insanı her türlü içsel birikimden, bir orman yangınının doğadaki hayvanları gizli yuvalarından kovması gibi vahşice fırlatıp atan günümüzde ve günümüzün yeni yaşam biçiminde, kendisini bütünüyle şiir sanatına veren şairler çıkabilir mi? Bir şairin dehasının belli dönemlerde ortaya çıktığını biliyorum kuşkusuz. Goethe'nin Lord Byron üzerine yazdığı insanı derinden etkileyen mersiyesinde bunun gerçek olduğu ortaya çıkıyor: "Çünkü dünya, var olduğundan beri hep yarattığı gibi, şairleri tekrar tekrar yaratıyor." Böyle şairler Tanrı'nın bir lütfu olarak her zaman var olacaktır çünkü ölümsüzlük bu değerli teminatı zaman zaman en onursuz dö-

neme bile layık görür. Ama en ücra yerlerde yaşayan kalbi tertemiz bir insanın huzur içinde çalışmasına izin vermeyen çağımız, Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın tattığı o güzel huzur ortamını, bekleme, olgunlaşma ve düşün dünyasını geliştirme ortamını bizlere sunacak mı? Bütün bu şairlerin, yani Valéry, Verhaeren, Rilke, Pascoli ve Francis Jammes'ın bugün ne kadar değerli olduğunu, bu tatlı müzik yerine yıllar yılı dönmekte olan propaganda çarkının gürültüsü ve top mermisiyle kulakları iki defa sağır olan bugünkü kuşağın onlar hakkında ne düşündüğünü bilemiyorum. Bildiğim ve şükran duygularımı ifade etmeyi görev saydığım tek şey, makineleşmeye başlayan bir dünyanın ortasında sanat anlayışlarından ödün vermeyen böylesine mükemmel insanların varlığının, bizler için ne büyük bir mutluluk, ne büyük bir örnek olduğuydu. Geriye dönüp baktığımda, onlardan bazılarıyla kurabildiğim yakınlığı ve erken yaşta başlayan hayranlığım sayesinde edinebildiğim kalıcı dostlukları hayatımın en önemli kazancı sayıyorum.

Bütün bu şairlerin arasında Rilke'den daha sakin, daha gizemli ve daha sade yaşayanı olmamıştı belki de. Ama onunki, örneğin Stefan George'nin Almanya'da yaptığı gibi, isteyerek, abartarak ve rahiplere özenti duyarak sürdürülen bir yaşam biçimi değildi; o nereye giderse gitsin, nerede olursa olsun, çevresinde kendiliğinden bir sessizlik oluşuyordu. Gürültünün her çeşidinden, hatta –"isminin etrafında oluşan bütün bu yanlış anlaşılmaların toplamı olan" diyerek bir keresinde ne güzel ifade ettiği– kendi şöhretinden bile kaçtığından, şiddetle çarpan meraklı dalgalar onu sadece ıslatabiliyor, kişiliğine asla ulaşamıyordu. Rilke'ye ulaşmak gerçekten çok zordu. Bulunabileceği ne evi ne de adresi vardı, yeri yurdu olmadığı gibi belli bir işi de yoktu. Sürekli dünyayı dolaşırdı ve kendisi

de dahil hiç kimse, nereye gideceğini önceden bilemezdi. Aşırı duygulu ve baskılara karşı hassas ruh hali için bağlayıcı bir karar vermek, plan yapmak ve önceden haber vermek kesinlikle ona göre değildi. Onunla karşılaşmak işte bu yüzden ancak bir rastlantı sonucu mümkündü. Örneğin bir İtalyan sanat galerisinde dolaşırken, kimden geldiğini pek anlayamadan sessizce ve dostça bir gülümsemeyle karşılaşırsınız. Ancak daha sonra onun size bakan masmavi gözlerini, aslında pek dikkat çekmeyen ama içsel bir ışıkla aydınlanan yüz hatlarını seçersiniz. Tam da onun bu dikkat çekmeyen hali varlığının en gizemli yanını oluştururdu. Hafif melankolik bir şekilde aşağıya doğru sarkan sarı bıyıkları ve bir Slav'ı anımsatan sade yüz hatlarıyla önünden geçip giden binlerce kişi, bu adamın yüzyılımızın en büyük şairlerinden biri olduğunu anlamamış olabilirdi; kendine özgü kişiliği ancak onunla yakın ilişki kurulduğunda ortaya çıkardı: Tüm varlığıyla müthiş bir duruşu vardı. Yanınıza gelişinde ve konuşmasında inanılmaz bir sessizlik vardı. Bir grubun toplandığı bir odaya öyle sessiz girerdi ki, neredeyse kimse onun geldiğini fark etmezdi. Çevresine sessizce kulak kabarttıktan sonra yerine oturur, bazen aklına bir şeyler takıldığında, farkında olmadan alnını yukarı kaldırır, konuşmaya başlayınca da, her türlü abartılı konuşma biçiminden ve sözcüklere aşırı vurgu yapmaktan kaçınırdı. Bir annenin çocuğuna sevgiyle masal anlatması gibi doğal ve sade bir anlatış tarzı vardı. Onu dinlemek çok hoştu, en sevimsiz konular bile onda canlı ve anlamlı bir biçim kazanırdı. Ama büyükçe bir çevrede ilginin odak noktası olduğunu hisseder hissetmez konuşmasını yarıda keser ve yeniden sessizce ve dikkatlice kulak kabartmaya başlardı. Bu sessizlik onun her hareketinde, her davranışında vardı. Gülerken bile hafif bir tonun dışına hiç çıkmazdı. Sessizlik onun için bir ihtiyaçtı, bu yüzden de insanların bulun-

duğu ortamdaki her türlü gürültü patırtı ve şiddetli bir duygusu onu tedirgin ediyordu. Bir keresinde, "Duygularını kan gibi dışarı akıtan bu insanlar beni çok yoruyor, bu yüzden Rusları küçük küçük miktarda, likör içer gibi alıyorum," demişti. Düzen, temizlik ve sessizlik onun için ölçülü davranıştan daha az önemli değildi, neredeyse fiziksel bir ihtiyaçtı. Tıklım tıklım dolu bir tramvaya binmek ve gürültülü bir lokalde oturmak zorunda kalmak, onun saatlerce dengesini bozardı. Bayağı olan hiçbir şeye dayanamazdı; oldukça mütevazı koşullarda yaşamasına rağmen, giyim tarzı her zaman bir titizlik, temizlik ve zevk örneğiydi, dikkat çekmemek için ustaca düşünülmüş ve iyi hazırlanmış kıyafetler giyerdi, yine de her zaman pek göze batmayan ama kişiliğini yansıtan bir ayrıntıya sahipti, örneğin bileğine ince gümüş bir zincir takar ve bu da onu içten içe mutlu ederdi. Mükemmellik ve uygunluk konusundaki estetik anlayışı en içten ve en kişisel şeylerde bile kendisini hissettirirdi. Bir keresinde onu evinde bir yolculuk öncesi valizini yerleştirirken seyrettim – yetkin olmadığımı düşünüp haklı olarak yardımımı geri çevirmişti. Her bir parçayı neredeyse bir mozaik ustası gibi şefkat ve özenle valize yerleştiriyordu. Ben de olsam bu güzel ânın bir başkasının yardım eliyle bozulmasını kuşkusuz bir cinayet olarak algılardım. Onun bu olağanüstü güzellik anlayışı en önemsiz ayrıntılarda bile kendini belli ediyordu; müsveddelerini kaligrafik yuvarlak elyazısıyla, sanki cetvelle ölçmüş gibi satır satır aynı aralıkta ve en güzel kâğıtlara yazmakla kalmıyor, en önemsiz bir mektup için bile en kaliteli kâğıdı kullanıyordu; son derece düzgün, temiz ve yuvarlak kaligrafik elyazısı, sayfanın kenar boşluklarına kadar dayanıyordu. Acele acele yazmak zorunda kaldığı mektuplarda bile üstü çizilmiş tek bir sözcüğün yer almasına asla izin ver-

mez, bir cümle ya da bir ifade biçimi hoşuna gitmezse, o büyük sabrıyla bütün mektubu yeniden yazardı! Rilke, bütünüyle bitmemiş bir şeyi bir başkasına asla vermezdi.

Onun bu alışkanlığı ve her şeyi bir bütün olarak görme isteğini kendisine yaklaşan herkesi etkisi altına alıyordu. Rilke'yi sert bir kişi diye nitelemek mümkün olmadığı gibi, yanında bulunanlar da onun bu sakin halinin etrafına yaydığı dalgalara teslim olur, gürültülü ve kibirli hallerinden kurtulurlardı. Çünkü onun davranış biçimi çevresine gizemli, etkili, eğitici ve ahlaki bir güç olarak yansıyordu. Onunla yapılan uzun sohbetlerden sonra insan saatlerce ve hatta günlerce kaba herhangi bir davranışta bulunamazdı. Öte yandan sürekli bu kontrollü hali ve kendini asla tam olarak açmama isteği, doğal olarak her türlü içtenliği daha baştan sınırlıyordu. Sanırım pek az insan Rilke'nin "dostu" olmakla övünebilirdi. Yayımlanmış altı ciltlik mektuplarında dostlar diye başlayan bir hitap biçimine neredeyse hiç rastlanmaz. Öyle anlaşılıyor ki, samimi bir hitap şekli olan "sen" ifadesini okul yıllarından beri hemen hemen hiç kimse için kullanmamış. Aşırı duygusallığı yüzünden herhangi birine ya da herhangi bir şeye pek fazla yaklaşmaktan hoşlanmazdı. Özellikle fazla eril olan her şey onda tam bir fiziksel tedirginliğe yol açardı. Kadınlarla daha rahat konuşurdu. Onlara sık sık mektuplar yazmaktan hoşlanır ve kendisini onların yanında daha rahat hissederdi. Kadınların gırtlak sesiyle konuşmuyor olması belki de ona iyi geliyordu çünkü kulağına hoş gelmeyen seslerden çok rahatsızlık duyardı. Üst düzey bir aristokratla konuşması bugün bile gözlerimin önünden gitmiyor; duruşundan gerildiği ve gergin omuzlarının ağrıdığı belli oluyordu, karşısındakinin sevimsiz ince ses tonundan fiziksel olarak rahatsız olduğu anlaşılmasın diye gözlerini bir kere bile olsun yukarı kaldırmadı. Ama birinden hoşla-

nırsa, onunla birlikte olmanın tadına doyulmazdı! Sözcüklere ve jestlere pek yansımasa da, içindeki sevecenlik duygusu, sıcak ve kutsal bir kıvılcım gibi insanın kalbinin derinliklerine kadar yayılırdı.

Rilke, Paris'te, herkesin kalbini coşturan bu kentte, son derece ürkek ve çekingen bir yaşam sürüyordu, belki adı ve eserleri henüz tanınmadığı için, belki de anonim bir yazar olarak kendisini burada daha özgür ve daha mutlu hissettiği için açık fikirliliğini en iyi burada ortaya koyabiliyordu. Onu Paris'te ikamet ettiği iki ayrı evde ziyaret etmiştim. İki ev de sade ve gösterişsizdi ama bu evler Rilke'nin güzellik anlayışıyla belli bir tarza bürünerek huzuru yansıtıyordu. Gürültücü komşularla birlikte olacağı görkemli bir kiralık evde asla oturamazdı; pek rahat olmasa da kendisini evinde hissedebileceği eski bir evde oturmayı tercih ediyordu, nerede otururşa otursun, düzenleme yeteneği sayesinde iç mekânı kendi zevkine uygun dizayn etmesini biliyordu. Evde pek az eşya bulundururdu ama bir vazo ya da kâse içinde her zaman renk renk çiçek olurdu, belki kendisinin severek aldığı, belki de bazı kadınların gönderme inceliğini gösterdiği çiçeklerdi bunlar. Duvarlar rengârenk kitaplarla doluydu, güzel ciltli ya da kâğıtla özenle kaplanmış kitaplardı hepsi de çünkü kitapları tıpkı konuşmayan hayvanlar gibi çok seviyordu. Yazı masasının üstünde mum gibi sıra sıra dizilmiş kurşunkalemler ve tüy kalemler, üst üste konulmuş dikdörtgen biçiminde boş kâğıtlar olurdu. Yolculukları sırasında hep yanında taşıdığını tahmin ettiğim bir Rus ikonu ve bir Katolik haçı çalışma odasına dinsel bir hava veriyordu, oysa Rilke'nin dinselliği belli bir dogmaya bağlı değildi. Tüm ayrıntıları titizlikle seçtiği ve özenle koruduğu hissediliyordu. Birinden daha önce hiç tanımadığı bir kitabı ödünç alınca, pelür kâğıtlara sarılmış ve bir bayram hediyesiymiş gibi renkli kurdelelerle bağlanmış olarak

düzgün bir şekilde iade ederdi. *Weise von Liebe und Tod* [Aşk ve Ölüm] adlı yapıtının elyazmasını çok değerli bir armağan olarak odama getirip bana göstermesini hâlâ hatırlıyor, paketi sardığı kurdeleyi bugün hâlâ saklıyorum. Ama hepsinden güzeli, Rilke'yle birlikte Paris'i gezmekti, zira Paris'i onunla birlikte dolaşmak, kenarda kıyıda kalmış ücra yerleri çok dikkatli bir gözle görmek demekti; Rilke en küçük ayrıntıları görür, ona ritmik bir ses gibi gelirse şirket tabelalarındaki isimleri bile yüksek sesle okurdu. Bu kenti bütün köşe bucağıyla tanımak onun için bir tutku haline gelmişti, bilebildiğim kadarıyla tek isteği de buydu. Bir keresinde, ortak bir dostumuzun evinde karşılaşınca, bir gün önce bir rastlantı sonucu –aralarında André Chenier'nin de bulunduğu– en son giyotin kurbanlarının gömüldüğü Cimetière de Picpus adlı mezarlığın bulunduğu o eski "Barrière" semtine gittiğimi, pek az yabancının bildiği o sevimli küçük çim alanını ve üstüne serpiştirilmiş mezarları incelediğimi, eve dönüş yolunda bir sokaktan geçerken açık bir kapının arkasından bir manastır gördüğümü, içeride bir kadının, sessizce ve hiç konuşmadan, elinde bir tespihle, sanki ruhani bir rüyadaymış gibi sürekli bir daire çizerek dönüp durduğunu anlatmıştım ona. Bu sessiz ve kendine hâkim olmasını bilen adamın ilk kez böylesine sabırsızlandığını görmüştüm: Hemen André Chenier'nin mezarını ve manastırı görmek istediğini söyledi ve kendisini oraya götürüp götüremeyeceğimi sordu. Ertesi gün oraya gittik. Issız mezarlığın karşısında kendinden geçmiş bir halde bir süre sessizce durdu ve buraya "Paris'in en lirik mezarlığı" adını verdi. Dönüş sırasında manastırın kapısının kapalı olduğunu gördük. İşte o sırada eserlerinde olduğu gibi yaşamı boyunca da gösterdiği sessiz sabrını sınama fırsatı buldum. "Öyleyse işimizi rastlantıya bırakacağız," dedi. Başını hafifçe öne

eğerek kapı açılınca içeriye bakabilecek gibi bir pozisyon aldı. Belki yirmi dakika bekledik. Sonra caddeden bir rahibe geldi ve kapının zilini çaldı. Rilke, sessizce ve heyecanla, "İşte şimdi!" dedi. Ama rahibe onun sessizce kulak kabarttığını fark etmişti –onunla ilgili her şeyin çok uzaklardan bile hissedilebileceğini söylemiştim zaten– ona yaklaştı ve, "Birini mi bekliyorsunuz?" diye sordu. Rilke samimiyet uyandıran o yumuşak gülümsemesiyle rahibeye döndü ve sıcak bir üslupla manastırın girişini görmeyi çok istediğini söyledi. Rahibe de aynı şekilde gülümseyerek, üzgün olduğunu ama içeri girmesine izin veremeyeceğini bildirdi. Ama bahçıvanın yandaki kulübesine giderse, üst kattaki pencereden içerisini görebileceğini söyledi. Yaşayıp gördüğü pek çok şey gibi bu kadarı da ona yetmişti.

Rilke'yle daha pek çok defa yollarımız kesişmişti ama onu ne zaman düşünsem, onu hep Paris'te görür, onun bu çok sevdiği kentin en karanlık günlerini yaşamaktan kurtulduğunu düşünürüm.

Yolun başında birisi için bu tür insanlarla tanışmak büyük bir kazançtı, ama bütün hayatım boyunca belirleyici olacak asıl dersi daha sonraları alacaktım. Bu şans eseri karşıma çıkmış bir armağan olacaktı. Verhaeren'in evinde, resim ve heykel sanatçılığı devrinin bittiğinden yakınan bir sanat tarihçisiyle tartışmıştık, ben ısrarla bunun tersini savunmuştum. Geçmiş dönemin büyük ustalarından hiç de daha az önemli olmayan Rodin hâlâ aramızda değil mi, dedim? Onun eserlerini saymaya başladım ve karşı görüşümü savunurken her zaman olduğu gibi yine öfkeli bir heyecana kapıldım. Verhaeren sessiz sessiz gülüyordu. Sonunda, "Rodin'i böylesine seven bir insan aslında onu yakından tanımalı," dedi. "Ben yarın onun atölyesine gideceğim. İstersen seni de götürürüm."

İstersem de ne demek? Sevincimden uyuyamadım. Ama Rodin'in karşısında dilim tutulmuş gibi oldu. Ona tek bir şey bile söyleyemeden, heykellerinin arasında onlardan biriymiş gibi donup kaldım. Benim bu şaşkınlığım tuhaf bir şekilde onun hoşuna gitmişe benziyordu çünkü bu yaşlı adam oradan ayrılırken beni Meudon'daki asıl atölyesini görmeye ve hatta yemeğe davet etti. İlk ders verilmiş oldu: Büyük şahsiyetler her zaman iyi yürekli de olurlar.

İkinci ders, bu büyük şahsiyetlerin hemen her zaman çok sade bir yaşam sürdükleriydi. Ünü dünyaya yayılan, eserleriyle yakın dostlarımız gibi iç içe olduğumuz bu adamın evinde, orta halli bir köylü evinde olduğu gibi çok sıradan şeyler yeniliyordu: Büyükçe bir et parçası, birkaç zeytin ve bolca meyve, yanında da yörenin iyi şaraplarından biri. Bu beni daha da yüreklendirdi ve sonunda bu ihtiyar adam ve karısını sanki yıllardır tanıyormuşum gibi hiç çekinmeden konuşmaya başladım.

Yemekten sonra atölyeye geçtik. Eserlerinin en önemlilerine ait kopyaların sergilendiği kocaman bir salondu burası, kopyaların arasında çoğu alçıdan yapılmış yüzlerce değerli küçük parça, bir el, bir kol, bir at yelesi, bir kadın kulağı da vardı. Sadece kendi becerilerini geliştirmek için yapmış olduğu o taslaklardan bazılarını bugün hâlâ anımsıyorum ve orada bulunduğum ânı saatlerce anlatabilirim. Büyük usta beni sonunda, üstü nemli bezlerle örtülü son eserinin, yani bir kadın portresinin gizlendiği bir kaidenin yanına götürdü. Yara bere içindeki ağır taşralı elleriyle bezi kaldırdı ve geriye çekildi. Göğsümü gererek ve hiçbir şey düşünmeden, "*Admirable!*"[1] dedim ve

1. (Fr.) Muhteşem! (Ç.N.)

böyle bayağı bir ifade kullanmamdan dolayı da kendimden utandım. Ama ihtiyar usta, içinde herhangi bir kibir kırıntısı bulunmayan bir nesnellikle eserini inceleyerek, "*N'est-ce pas?*"[1] diye mırıldandı beni doğrulayarak. Daha sonra duraksadı ve, "Yalnızca şu omuzda... biraz bekleyin lütfen!" Birden ceketini çıkardı, beyaz önlüğünü taktı, spatulasını eline aldı ve canlı bir kadının yumuşak derisini düzeltiyormuş gibi heykelin omzunu büyük bir ustalıkla düzeltti. Tekrar geriye çekildi. "Şurası da var," diye mırıldandı. Küçücük bir detayla eserin etkisi güçlenmişti. Bundan sonra başka bir şey söylemedi. Birkaç adım ileri, birkaç adım geri attıktan sonra heykeli bir aynadan süzdü, mırıldanıp anlaşılmaz sesler çıkartarak bazı düzeltmeler ve değişiklikler yaptı. Yemekteyken dostça dalan gözleri şimdi tuhaf parıltılar saçıyordu, büyümüş ve gençleşmiş gibiydiler. Heybetli vücudunun tüm gücü ve tutkusuyla çalışıyor, çalışıyor ve çalışıyordu. Her ileri ya da geri adım atışında döşeme tahtaları çatırdıyordu. Ama o bunu duymuyordu. Bu büyük ve eşsiz ustayı çalışırken görebilme mutluluğuna sahip olmuş genç bir adamın heyecan içinde arkasında beklediğinin farkında bile değildi. Beni tamamen unutmuştu. Sanki ben orada bulunmuyordum. Onun için sadece heykel, yani eseri ve arkasında da mutlak mükemmelliğin belli belirsiz hayali vardı.

Bu durum on beş dakika, belki de yarım saat devam etti, aslında ne kadar devam ettiğini tam olarak bilemiyorum. Böyle önemli anlar daima zaman ölçüsünün dışında gerçekleşir. Rodin çalışmasına kendini öyle kaptırmış, kendinden öyle geçmişti ki, gök gürültüsü bile onu uyandıramazdı. Hareketleri gittikçe sertleşiyor, hatta öfkeli bir

1. (Fr.) Değil mi? (Ç.N.)

hale dönüşüyordu, bir çeşit vahşilik ya da sarhoşluk çökmüştü üzerine, gittikçe daha hızlı çalışıyordu. Sonra elleri ağırlaştı, yapılacak başka bir iş kalmadığını anlamış gibiydiler. İki-üç defa geriye çekilip baktı ancak herhangi bir değişiklik yapmadı. Daha sonra dudaklarının arasında bir şeyler mırıldandı ve bez örtüyü heykelin üstüne, tıpkı sevilen bir kadının omuzlarına şal örter gibi şefkatle örttü. Rahat bir nefes aldı. Hareketleri yeniden ağırlaşmaya başladı. İçindeki heyecan ateşi sönmüştü. Benim için inanılmaz olan o büyük dersi işte şimdi alıyordum: Rodin önlüğünü çıkardı, tekrar ceketini giydi ve gitmeye yöneldi. Kendisini bütünüyle çalışmaya verince, beni tamamen unutmuştu. Eserlerini göstermek için atölyesine götürdüğü bir gencin, şaşkınlıktan heykelleri gibi hareketsiz ve nefesini tutmuş bir halde arkasında durduğunun farkında değildi.

Rodin kapıya doğru yürüdü. Kapıyı kilitlemek üzereyken beni fark etti ve yüzüme neredeyse öfkeyle baktı: Atölyesine gizlice girmiş olan bu yabancı genç adam da kimdi? Ama birden hatırladı ve utangaç bir edayla yanıma yaklaştı. "Pardon, mösyö," diye başladı. Ama ben daha fazla konuşmasına izin vermedim. Şükran duygusuyla ellerine sarıldım: O eli öpmeyi ne kadar çok istemiştim. İşte bu bir saat içinde bütün büyük sanatların, hatta bütün dünyevi başarıların ardındaki ölümsüz sırrı tüm çıplaklığıyla gördüm: bir şeye odaklanma, bütün güçlerin ve duyuların bir araya toplanması, sanatçının duygularına kapılıp kendinden geçmesi ve gerçek dünyadan uzak kalabilmesi. Bundan sonraki yaşamım için yeni bir şey öğrenmiştim.

Mayıs sonunda Paris'ten ayrılıp Londra'ya gitmek istiyordum. Ama yolculuğumu on dört gün öne almak

zorunda kaldım zira beklenmedik bir durum nedeniyle o çok sevimli otel odamın huzuru kaçmaya başlamıştı. Bu rahatsızlığımın nedeni, beni çok eğlendiren ve aynı zamanda da birbirinden tamamen farklı bir Fransız çevresinin düşünce tarzını öğreten tuhaf bir olaydı.

Dostlarımla birlikte daha önce hiç görmediğim o muhteşem Chartres Katedrali'ni ziyaret etmek için Paskalya tatilinde iki günlüğüne Paris'ten uzaklaşmıştım. Salı sabahı otel odama dönüp elbiselerimi değiştirmek istediğimde, aylardır bir köşede duran valizimi bulamadım. Aşağı inip otelimin sahibine gittim. Bir kulübeyi andıran küçücük odasında gündüzleri karısıyla nöbetleşe oturan şişman ve kırmızı yanaklı bu ufak tefek Marsilyalıyla çoğu kez neşeli sohbetler etmiş ve hatta ara sıra karşı taraftaki kahvede onunla birlikte, en sevdiği oyunu oynamıştım. Adamcağız birden telaşlandı, yumruğuyla masaya vurarak şu gizemli sözcükleri haykırdı: "Demek oymuş!" Bunu söylerken –her zaman yaptığı gibi yine gömleğiyle oturuyordu– çabucak ceketini sırtına geçirdi ve kocaman terliklerini çıkarıp ayakkabılarını giydikten sonra bana olayın içyüzünü açıkladı. Durumu anlaşılır kılmak için Paris'teki evlerin ve otellerin bir özelliğini hatırlatmam sanırım yerinde olur. Paris'teki küçük otellerin ve özel konutların genellikle kapı anahtarları olmaz, dışarıdan zil çalınca, *concierge*[1] oturduğu kulübeden kapıyı otomatik olarak açardı. Küçük otellerde ve evlerde ev sahipleri ya da *concierge* bütün geceyi kulübelerinde geçirmezler, yatak odasından bir düğmeye basarak –çoğu zaman da yarı uykuda– evin kapısını açardı. Evden dışarı çıkan, "*La cordon, s'il vous plaît*," diye seslenir ve aynı şekilde dışarıdan gelen

1. (Fr.) Kapıcı. (Ç.N.)

de kim olduğunu söyler ve böylece yabancı birinin gece vakti içeriye girebilmesi teorik olarak mümkün olmazdı. Benim otelde de kapı gecenin ikisinde çalınmıştı, içeriye giren birisi otel sakinlerinden birinin adına benzeyen bir isim bildirip kapıcı kulübesinde asılı duran anahtarlardan bir tanesini almıştı. Aslında geç gelen bu ziyaretçinin kimliğinin camekânın arkasından lanet olası kapıcının kontrol etmesi gerekirdi ama belli ki uyuyup kalmıştı. Fakat bir saat sonra, bu kez de dışarıya çıkmak isteyen birisi, "*cordon, s'il vous plaît*", "lütfen ipi çekin" diye seslenince, yine kapıyı açmış, ama sonra gecenin ikisinden sonra birinin binadan dışarı çıkması ona biraz tuhaf gelmişti. Ayağa kalkıp dışarı çıkanın arkasından sokağa bakınca, elinde valizle binadan uzaklaşan birini görmüş ve ayağında terlik ve sırtında pijamasıyla bu şüpheli adamı takip etmişti. Ama adamın köşeyi dönüp Petits Champs Caddesi'nde bulunan küçük bir otele girdiğini gördüğünde, onun bir hırsız ya da bir soyguncu olabileceğini doğal olarak aklına getirmemiş ve yeniden yatağına yatıp gönül rahatlığıyla uyumaya başlamıştı.

Hatasından ötürü telaşlanıp benimle birlikte hemen en yakın polis karakoluna koştu. Polis hemen Petits Champs Caddesi'ndeki otele gidip soruşturunca valizimin hâlâ orada olduğu, fakat hırsızın yakındaki bir barda sabah kahvesi içmek için dışarı çıktığı anlaşıldı. İki dedektif, caddedeki otelin kapıcı kulübesinde bu adi hırsızı beklemeye koyuldular. Hırsız yarım saat sonra hiçbir şeyden kuşkulanmadan otele dönünce, hemen yakalandı ve tutuklandı.

Şimdi otel sahibiyle birlikte hukuksal formalitelerin yerine getirilmesi için polis karakoluna gitmemiz gerekiyordu. Bizi emniyet amirinin odasına aldılar; bıyıklı, şişman ve rahatına düşkün biri olan emniyet amiri, önü

açık ceketiyle, üstü resmî yazılarla dolu son derece düzensiz bir masanın başında oturuyordu. Odanın içine tütün kokusu sinmişti, masanın üstündeki büyük şarap şişesi, emniyet amirinin hiçbir şekilde kutsal kardeşliğe hizmet eden o korkunç ve yaşam düşmanı polislerden olmadığını gösteriyordu. Emniyet amirinin emri üzerine önce valiz getirildi. Önemli bir eksik olup olmadığını tespit etmem gerekiyordu. Valizin içindeki en değerli şey, Paris'te geçirdiğim aylardan sonra artık sonuna yaklaşmış olan iki bin franklık kredi mektubuydu ama onu benden başka hiç kimse kullanamayacağı için yerli yerinde duruyordu. Valizin bana ait olduğunu ve içinden hiçbir şeyin alınmadığını gösteren bir tutanak düzenlendikten sonra, emniyet amiri hırsızın getirilmesini emretti, bense ne biçim bir adamla karşılaşacağımı merakla bekliyordum.

Nitekim merakım boşa çıkmadı. İriyarı iki çavuşun arasında, cılızlığı ve çelimsizliğiyle daha da komik bir görüntü sunan bu zavallı şeytan içeri girdi, üstü başı yırtık pırtık, boynu içine göçmüş, aşağı doğru sarkık bıyıkları ve aç olduğunu çok belli eden fare gibi suratıyla perişan bir hali vardı. Bilmem doğru mu söylüyorum ama aptal bir hırsızdı, valizi sırtına alıp sabah erkenden otelden sıvışmamakla yeteneksizliğini ortaya koymuştu. Hırsız gözlerini yere dikmiş, soğuktan tir tir titriyormuş gibi, iriyarı emniyet amirinin karşısında öylece duruyordu. Bunu söylemekten utanıyorum ama onun bu haline acımakla kalmadım, bir çeşit sempati de duydum. Bir polis memuru üst arama sırasında üstünden çıkan eşyaları herkese göstere göstere büyükçe bir tahta parçasının üzerine dizerken, ona beslediğim bu duygusal ilgi daha da arttı. Böyle tuhaf bir koleksiyon göreceğimi düşünemezdim: çok kirli ve yırtık pırtık bir mendil, bir anahtar halkasının ucunda sal-

lanırken melodiler çıkartan, her büyüklükte ve ebatta bir düzine maymuncuk ve yedek anahtarlar, eskimiş bir cüzdan; üstünden silah çıkmayışı işinin ehli olduğunu ama bu işi barış yoluyla yürüttüğünü gösteriyordu.

Cüzdan gözümüzün önünde açıldı ve içi arandı. Çıkanlar çok şaşırtıcıydı. Değil bin ya da yüz franklık banknotlar, tek bir banknot bile yoktu, buna karşın sayıları yirmi yediyi bulan ünlü kadın dansçıların ve oyuncuların aşırı dekolteli fotoğrafları ile üç ya da dört çıplak kadın resmi çıktı, bu da bu zavallı cılız gencin güzelliğe olan aşırı tutkusundan ve Paris tiyatro dünyasının ölümsüz yıldızlarını hiç değilse resimleriyle kalbinde yaşatmak istemesinden başka bir şey ifade etmiyordu, üstelik bütün bunlar suç oluşturmuyordu. Emniyet amiri sert bakışlarıyla bu dekolteli ve çıplak kadın resimlerini tek tek incelerken suçlunun bu tuhaf koleksiyon merakına benim gibi içten içe güldüğü gözümden kaçmadı. Zavallı suçluya duyduğum sempati, onun estetik güzelliğe karşı duyduğu özel ilgiyi görünce daha da artmıştı. Emniyet amiri –yazı kalemini resmen eline alarak– bana dönüp sanıktan davacı olup olmadığımı sorunca, tabii hemen "hayır" yanıtını vermiştim.

Durumun anlaşılması için burada belki de yeni bir parantez açmak gerekiyor. Bizde ve daha pek çok ülkede bir suç işlenmesi durumunda dava resmen açılır, yani devlet adaleti kendiliğinden işletir. Fransa'da ise zarar gören kişi isterse dava açar, istemezse açmaz. Ben şahsen bu tür hukuk anlayışını öteki katı hukuk anlayışından daha adil buluyorum. Çünkü bu tür anlayışı, başından kötü bir şey geçen birine bağışlama imkânı verir, örneğin Almanya'da bir kadın kıskançlık krizine tutulup sevgilisini tabancayla yaralasa, sevgilinin bütün yalvarıp yakarmaları onu mahkûm edilmekten kurtaramaz. Devlet ola-

ya hemen el koyar, başına bunlar gelen erkeğin tutkuyla sevdiği kadını zorla elinden alırlar ve onu hapse atarlar. Fransa'da ise erkek kendisini yaralayan sevgilisini bağışladıktan sonra her ikisi de kol kola girip evlerine dönerler ve olay kendi içinde kapanmış sayılır.

Valizimi çalan hırsız hakkında davacı olmayacağımı kesin bir dille söyledikten sonra, üç misli daha beter bir olayla karşılaştım. İki polisin arasındaki çelimsiz adam, birden ayağa kalktı ve hiçbir zaman unutamayacağım bir minnettarlık duygusuyla beni uzun uzun süzdü. Emniyet amiri mutlu bir yüz ifadesiyle elindeki kalemi masaya koydu; hırsızın kovuşturulmasını reddetmemden memnun olduğu belliydi zira bir sürü yazışmadan kurtulmuş oluyordu. Ama otel sahibinin durumu farklıydı. Yüzü kıpkırmızı kesildi, bu yaptığımın doğru olmadığını, böyle *cette vermine*'lerin, yani tahtakurularının kökünün kurutulması gerektiğini söyleyerek beni ikna etmeye çalıştı. "Bu gibi insanların ne büyük kötülükler yaptıklarını, dürüst insanların bu gibi pislikler yüzünden gece gündüz nasıl hep tetikte olmak zorunda olduklarını bilemezsiniz, bunlardan birinin salıverilmesi bunun gibi yüzlercesini cesaretlendirecektir," dedi. Onun bu öfke patlaması, işinde zarara uğradığı için bir küçük burjuvanın tüm içtenliğini, dürüstlüğünü ve aynı zamanda da dar kafalılığının açık bir göstergesiydi; kabalaşarak hatta biraz da gözdağı vererek başıma gelen üzücü şeyleri düşünüp onu affetmekten vazgeçmemi istiyordu. Fakat ben kararımdan dönmedim. "Valizimi bulduğuma ve hiçbir kaybım olmadığına göre benim için konu kapanmıştır," dedim kararlı bir şekilde. Hayatım boyunca kimseye dava açmamıştım ve herhangi birinin benim yüzümden hapishane yemeği yediğini düşünmeden, bugün öğle yemeğinde gönül huzuruyla kalın bir biftek yiyebilirdim. Ama otel

sahibim gittikçe daha da öfkelenerek benim kararıma karşı çıkıyordu. Emniyet amiri kararı ancak benim verebileceğimi, davayı reddetmekle konunun kapandığını söyleyince, birden bana sırtını dönüp hışımla odadan dışarı çıktı ve kapıyı arkasından çarpıp gitti. Bunun üzerine memur ayağa kalktı ve gülümseyerek, öfkeyle giden bu adamın arkasından baktı, daha sonra beni onaylarcasına elini uzattı. Resmî işlem böylece tamamlanmış oldu. Tam otele götürmek üzere valizime elimi uzatmıştım ki, çok tuhaf bir durumla karşılaştım. Hırsız özür diler bir tarzda yanıma yaklaşarak, "Oh, hayır mösyö," dedi. "Valizinizi otele ben taşıyacağım." Ben de bana minnet borcu duyan hırsızın arkamdan valizimi taşırken dört sokak ötedeki otelime geri döndüm.

Can sıkıcı bir şekilde başlayan olay böylece neşeli ve mutlu bir biçimde sona ermiş gibiydi. Ama bu olay, benim Fransızlara özgü ruh halini öğrenmeme büyük katkı sağlayan arka arkaya iki olay daha yaşattı bana. Ertesi gün Verhaeren'e gittiğimde, alaylı bir gülümsemeyle karşılaştım. Verhaeren bana şaka yollu, "Paris'te tuhaf şeyler geçmiş başından," dedi. "Her şeyden önce senin böyle bir para babası olduğunu hiç bilmiyordum." Önce ne kastettiğini anlamadım. Bana bir gazete uzattı, dünkü olay hakkında öyle inanılmaz bir haber çıkmıştı ki, gerçeğin bu romantik senaryoyla hiçbir benzerliği yoktu. "Kent merkezindeki bir otelde kalan saygın bir yabancının –haberi daha ilginç kılmak için beni saygın biri yapmışlardı– valizinin nasıl çalındığı, valizin içinde bir sürü değerli şeyin, bunların arasında yirmi bin franklık bir kredi mektubu –iki bin frank bir gecede on kat artmıştı– ve değer biçilmez daha başka pek çok eşya (gerçekte sadece bir gömlek ve kravat vardı) bulunduğu üstün bir gazetecilik yeteneğiyle anlatılıyordu. Haberin devamın-

da hırsızın eylemi müthiş bir ustalıkla gerçekleştirdiği, anlaşıldığı kadarıyla seçtiği yeri iyi tanıdığı için önce bir ipucuna rastlanamadığı" bildiriliyordu. "Ama bölgenin emniyet amiri mösyö *un tel*[1] herkesin bildiği çevikliği ve kavrayış yeteneğiyle gerekli bütün önlemleri almıştır. Yetkilileri telefonla haberdar etmesiyle bir saat içinde Paris'teki bütün oteller ve pansiyonlar tek tek araştırılmış ve büyük bir titizlikle aldığı önlemler sayesinde suçlunun kısa sürede yakalanması sağlanmıştır. Polis müdürü olağanüstü başarısından dolayı bu fevkalade emniyet amirine takdirlerini sunmuştur çünkü o bu yeteneği ve engin görüşüyle Paris Polis Teşkilatı için mükemmel bir örnek oluşturmuştur." Kuşkusuz haberde yer alan ifadelerin hiçbiri doğru değildi. Ödüllendirilen emniyet amiri bir dakika bile olsun masasından kalkma zahmetinde bulunmamıştı, hırsızı ve valizi onun ayağına biz götürmüştük. Fakat o bu güzel fırsatı adının duyulması için çok iyi kullanmıştı.

Başımdan geçen bu olay polise ve hırsıza hoş şeyler yaşatmıştı ama benim için hiç de öyle olmadı. Çünkü benim her zaman iyi huylu olan otel sahibim, bu andan itibaren oteldeki ikametimi zorlaştırmak için bana yapmadığını bırakmadı. Merdivenden aşağı inerken kapıcı dairesinde oturan karısını nezaketle selamlıyordum, ancak kadın bana yanıt vermeyip hakarete uğramış gibi asık bir suratla sırtını dönüyordu. Hizmetçi, odamı artık doğru dürüst toplamıyor, mektuplarım anlaşılmaz bir şekilde kayboluyordu. Yakındaki dükkânlarda ve çok sigara içtiğim için iyi bir *copain*[2] olarak sevgiyle karşılandığım tütüncü dükkânında bile soğuk bir suratla karşılan-

1. (Fr.) Bilmem kim. (Ç.N.)
2. (Fr.) Arkadaş. (Ç.N.)

maya başladım. Hırsıza yardım ettiğim için hakarete uğradığını düşünen küçük burjuva ahlakı, sadece otelde değil, bütün sokaklarda ve hatta bütün ilçede bana karşı çıkıyordu. Sonunda hırsızdan kurtardığım valizimi alıp sanki suç işleyen benmişim gibi bu güzel otelden utanç içinde ayrılmak zorunda kaldım.

Londra, Paris'ten sonra aşırı sıcaktan bir günde gölgeye kaçmak gibi geldi bana: İnsan ilk anda elinde olmadan ürperiyor ama gözler ve duyular yeni ortama hemen alışıyordu. İngiltere'de iki ya da üç ay kalmayı önceden planlamış ve bunu adeta bir görev bilinciyle yapmıştım – dünyamızı kavramak ve onu değerlendirmek, bu dünyayı yüzyıllardan beri yönlendiren bir ülkeyi tanımadan nasıl olabilir ki? Gerilemiş İngilizcemi (aslında hiçbir zaman akıcı olmadı) yoğun konuşmalar ve sıcak sohbetlerle biraz geliştirmeyi umuyordum. Ne yazık ki bunu gerçekleştiremedim: Bütün Kıta Avrupalılar gibi kanalın öteki tarafındaki edebiyatla ilişkim çok azdı. Kaldığım küçük pansiyonda saray, at yarışları ve toplantılar üzerine yapılan sabah kahvaltısı sohbetlerinde ve kısa görüşmelerde kendimi son derece yetersiz hissediyordum. Politik tartışmalar söz konusu olunca onları izleyemiyordum. Çünkü Joe'dan söz ederlerken Chamberlain'i kastettiklerini, sörleri sadece önadlarıyla andıklarını bilmiyordum. Arabacıların konuştuğu İngilizce şivesinden de sanki kulaklarım mumla tıkanmış gibi hiçbir şey anlamıyordum. Böylece umduğum kadar hızlı ilerleyemedim. Kiliselere gidip rahipleri dinleyerek diksiyonumu biraz geliştirmeye çalıştım. İki ya da üç defa duruşmalarda bulundum, iyi bir İngilizce öğrenmek için tiyatrolara gittim. Ama Paris'te bolca bulduğum şeyi burada hep aramak zorunda kaldım: arkadaşlık, dostluk ve eğlence. Önem verdiğim

konuları tartışacak kimse bulamıyordum. İyi niyetli İngilizler de spora, oyuna, siyasete ve onların ilgi duydukları her şeye karşı ilgisiz kaldığım için belki de beni sıkıcı ve kaba saba birisi olarak görüyorlardı. Hiçbir çevreyle ve hiçbir ortamla sıcak bir ilişki kuramıyordum. Bu yüzden İngiltere'de geçirdiğim zamanımın onda dokuzunu odamda çalışarak ya da British Museum'da geçirdim.

Önceleri gezip dolaşarak bir şeyler öğrenmeye çalıştım kuşkusuz. İlk sekiz günde topuklarım yanıncaya kadar Londra'yı adım adım dolaştım. Madame Tussaud Müzesi'nden parlamentoya kadar Baedeker seyahat rehberlerinde görülmeye değer denilen bütün eserleri bir üniversite öğrencisinin sorumluluk duygusuyla inceledim. *Ale* içmesini öğrendim ve Paris sigaraları yerine İngiliz piposu içtim, yüzlerce ayrıntıya uyum sağlamak için çaba gösterdim. Ama ne toplumla ne de edebiyatla gerçek bir ilişki kurabildim. İngiltere'ye sadece dışarıdan bakan bir kimse, önemli pek çok şeyi gözden kaçırır – kent merkezindeki milyonlarca sterlin değerindeki zengin şirketlerden ve hepsi de birbirine benzer o pırıl pırıl pirinç tabelalardan başka bir şey göremez. Bir kulübe götürüldüğümde orada ne yapacağımı bilemiyordum. Deri kaplı derin koltukların görünüşü bile, kulübün bütün atmosferi gibi, beni bir çeşit düşünsel bir uyuşukluğa çekiyordu; çünkü ben bu bilgece uyuşukluğu disiplinli çalışarak ya da spor yaparak hak etmemiştim. Bu kent, boş boş gezenleri ve sırf gözlem yapanları, bu boş zamanı yüksek ve hoş bir sanat eserine dönüştürmedikleri sürece, yabancı unsurlar sayıp çevik bir hareketle dışlıyordu; oysa Paris, onların kendi sıcak çarkı içinde sevgiyle dönmelerine izin veriyordu. Benim hatam bu durumun geç farkına varmış olmamdı: Londra'daki bu iki ayımı bir mağazada gönüllü stajyer, bir gazetede sekreter olarak çalışa-

rak geçirmeliydim. O zaman en azından biraz olsun İngiliz yaşamının içine girebilirdim. Dışarıdan bakan salt bir gözlemci olarak çok az şey görüp yaşadım ve gerçek İngiliz duygusunu ancak çok yıllar sonra, Dünya Savaşı sırasında kazandım.

İngiliz şairlerden sadece Arthur Symons'u gördüm. O beni, şiirlerini çok beğendiğim ve salt sevgimden dolayı "The Shadowy Waters" [Karanlık Sular] adlı o hoş nazım dramının bir bölümünü çevirdiğim W.B. Yeats'in evine davet ettirdi. Orada bir okuma gecesi yapılacağını bilmiyordum. Seçilmiş kişilerden oluşan küçük bir grup davet edilmişti, hiç de geniş olmayan bir odada oldukça sıkışık oturuyorduk, hatta bir kısmımız da taburelere ya da yere oturmuştuk. Yeats, siyah (ya da siyah kaplı) bir kürsünün yanında, iki büyük sunak mumunu yaktıktan sonra okumaya başladı. Odanın içindeki diğer bütün ışıklar söndürülünce yanan mumların ışıkları altında onun siyah ve dalgalı saçlı başı belirdi. Yeats melodik kalın sesiyle ağır ağır okuyordu, okurken ders anlatıyormuş gibi bir hataya düşmüyor, her bir dizesi mükemmel bir ahenk kazanıyordu. Her şey çok güzeldi. Gerçekten de törensel bir hava vardı. Beni rahatsız eden tek şey, Yeats'e papazlara özgü bir hava veren siyah cüppesi, hafif aromalı bir koku yayan mumların yanarak sönmesi, yani bütün bu kıyafetin ve gösterişin aşırılığıydı. Bu yüzden bu edebî şölen –aslında benim için yeni bir cazibe de sunuyordu– spontan bir okumadan çok dinsel bir şiir dinletisine dönüşmüştü. Farkında olmadan onu Verhaeren'in ve Rilke'nin şiir okuma biçimiyle karşılaştırdığımı anımsıyorum: Verhaeren kollarıyla ritmi daha iyi verebilmek için gömleğinin kollarını yukarı kıvırıp her türlü abartı ve sanatsal sunumdan uzak kalarak okurken Rilke de bazı mısraları, sözcüklerin ruhuna sadık kalarak yalın bir

tarzda sunardı. Bu, benim şimdiye kadar dinlediğim ilk "sahnelenmiş" şiir dinletisiydi. Eserlerine beslediğim bütün sevgime rağmen Yeats'in bu sanatsal sunumuna biraz olsun kuşkuyla yaklaşmış olsam da, yine de orada konuk olmaktan dolayı kendisine müteşekkirdim. Ama benim Londra'da bulup keşfettiğim asıl şair, yaşayan bir şair değildi, o tarihte çoktan unutulmuş bir sanatçı olan William Blake'ti. Yapayalnız yaşayan ve anlaşılması zor, beceriksizliğin ve yüce bir mükemmelliğin muhteşem bir karışımı olan bu büyük deha, beni bugün bile etkiliyor. Bir dostum bana o zamanlar Laurence Binyon'ın yönettiği British Museum'un baskı odasındaki renkli resimli kitapları, bugün hepsi de en değerli antik eserlerin arasına girmiş bulunan *Avrupa*, *Amerika* ve *Das Buch Hiob*'u [Eyüb Kitabı] görmemi öğütledi. Adeta büyülenmiştim. Sanki meleklerin kanatlarında hayal gücü bir vizyondan diğerine sürüklediği için nereye gideceğini bilmeyen o büyüleyici varlıklardan birini ilk defa görüyordum. Günlerce ve haftalarca bu naif ve aynı zamanda da doğaüstü varlığın labirentine girip onun bazı şiirlerini Almancaya aktarmaya çalıştım. Yazmış olduğu bir kâğıt yaprağını ele geçirmek için içimde sonsuz bir istek belirmişti ama bu tutku önceleri neredeyse sadece düşlerde mümkün olabilecek bir şey gibi göründü bana. O sıralarda Blake'i çok iyi tanıyan dostum Archibald G.B. Russell, düzenlediği bir sergide, ustanın en güzel karakalem eserlerinden biri olan (bence de öyle) "King John"un satışa çıkarıldığını söyledi. "Ona bakmaya doyamayacaksınız," dedi ve haklı da çıktı. Bu tek kâğıt parçasını otuz yılı aşkın bir süre kitaplarım ve resimlerimin arasından hiç ayırmadım. Bu çılgın kralın büyülü ve ışıltılı bakışları, asılı olduğu duvardan beni ne kadar da çok süzmüştür! Yaptığım yolculuklarda bütün kaybettiklerim ve ben-

den uzakta kalanların arasında en çok bu karakalem çiziminin eksikliğini hissetmişimdir. Sokaklarda ve şehirlerde boşu boşuna aradığım İngiliz dehasını, Blake'in o hakikaten başka bir dünyadan bir yıldız gibi parlayan suretinde bulabilmiştim. Böylece bu dünyada sevdiğim pek çok şeye bir yenisini daha eklemiş oldum.

Kendimi Bulma Yolunda Yürüdüğüm Dolambaçlı Yollar

Paris, İngiltere, İspanya, Belçika ve Hollanda'da yaptığım bu meraklı yolculuklar ve Çingeneler gibi oradan oraya gitmeler aslında güzeldi ve pek çok bakımdan da verimli olmuştu. Ama insan başta yolculuğa çıktığı, sonunda da geri döneceği sağlam bir yere ihtiyaç duyuyor. Bunu artık gönüllü olarak dolaşmadığım, aksine bir şeylerden kaçmak zorunda olduğum bugün her zamankinden daha iyi biliyordum.Okul yıllarından beri küçük bir kitaplığı dolduracak kadar resim ve anı birikmişti, elyazması çalışmalarım kalın paketler halinde üst üste yığılmaya başlamıştı. Bu değerli yükü elde valizle ülke ülke taşıyamazdım elbette. İşte bu yüzden Viyana'da küçük bir ev tuttum ama orası benim devamlı kalacağım bir yer değildi, Fransızların dedikleri gibi sadece bir *pied-à-terre*[1] olacaktı. Çünkü geçicilik duygusu Dünya Savaşı başlayıncaya kadar anlaşılmaz bir şekilde hayatımı derinden etkiledi. Ne yazsam, ne ortaya koysam, bunun asıl ve gerçek eserim olmadığına kendimi inandırıyordum – çalışmalarımı gerçek eserlerimin provaları olarak görüyordum, dostluklar kurduğum kadınlar için de böy-

1. (Fr.) Ara sıra uğranılan bir yer. (Ç.N.)

le düşünüyordum. Böylelikle bir genç olarak sorumluluk duygusu taşımamanın ve aynı zamanda kaygısızca yaşamanın, denemenin ve hayatın tadını çıkarmanın *diletto*'sunu, zevkini yaşıyordum. Başkalarının evlenip çoluk çocuğa karıştığı, önemli görevlere geldiği ve her şeylerini ortaya koyup var güçleriyle çalıştığı yıllarda, ben kendimi hayata yeni başlamış ve önünde pek çok yıl olan genç bir yazar olarak görüyordum ve herhangi bir anlamda kesin bir işe bağlanmakta tereddüt ediyordum. Böylece çalışmalarımı "asıl eserim" için sadece bir ön çalışma, edebî kişiliğimi duyuracak bir kartvizit olarak gördüğüm gibi, evim de şimdilik bir adres olmaktan daha öteye geçmemeliydi. Yüksek kiralar ödeyerek özgürlüğümü kısıtlamamak için kenar semtlerden birinde küçük bir ev kiralamak bilinçli bir tercihti. Öyle çok özel mobilyalar da almadım çünkü onları ebeveynimin her bir koltuğa kılıf geçirip sonra da bu kılıfları sırf konuk gelince çıkardıkları gibi "korumak" istemiyordum. Sürekli Viyana'da oturmaktan ve bir yere duygusal olarak bağlanmaktan bilinçli olarak kaçınmak istiyordum. Kendini bu şekilde geçiciliğe alıştırma isteğini uzun yıllar bir hata gibi gördüm ama daha sonra kurduğum her yuvadan uzaklaşmak zorunda kalıp çevremde şekillenen her şeyin yıkıldığını görünce, hiçbir şeye bağlanmamanın verdiği o gizemli yaşam duygusu bana yardımcı oldu. Bütün bunları erkenden öğrenmiş olmam, her kaybı ve her ayrılışı kolaylaştırdı.

Bu ilk evime henüz pek değerli şeyler almamıştım. Ama yine de Londra'da satın aldığım William Blake'in bir resmi ve Goethe'nin kendi coşkulu elyazısıyla yazdığı en güzel şiirlerinden biri –daha lisedeyken toplamaya başladığım imza koleksiyonumda Goethe'nin imzası en gözde parçamdı– odamın duvarını süslüyordu. Bizim edebiyat grubunda herkesin şiir yazması gibi, aynı sürü

psikolojisiyle şair, oyuncu ve opera sanatçılarından imza toplamak için koşuşturur dururduk, kuşkusuz içimizden pek çoğu bu koşuşturmayı ve şiir yazmayı okul bitince bırakmıştı, oysa benim dehaların yeryüzündeki bu gölgelerine olan tutkum daha da artmış ve aynı zamanda daha da derinleşmişti. Sadece imza toplamak bana yetmiyordu, bir insanın kaç ülkede uluslararası ün kazanması ya da ödüle layık görülüp görülmemesi beni ilgilendirmiyordu. Benim aradığım şey, eserlerin ve bestelerin taslakları ya da orijinalleriydi; çünkü bir sanat eserinin oluşum sorunu psikolojik biçimiyle olduğu kadar biyografik biçimiyle de beni ilgilendiriyordu. Bir söz dizesinin, bir melodinin görünmezliklerden, yani hayalden ve bir dehanın önsezgisinden sıyrılıp yazıya dökülerek dünyaya ayak bastığı o gizemli geçiş ânı, bir sanatçının yaratma mücadelesinin ya da bir tür esrime halinde yazdığı orijinallerden başka nerede kulağa daha hoş gelebilir, nerede daha iyi incelenebilir? Bir sanatçının yazdığı eseri görmek o yazar hakkında yeterince bilgi vermez. Bu bakımdan, "Büyük eserlerin değerini anlamak için onu sadece tamamlanmış şekliyle değil, oluşum süreciyle de öğrenmek gerekir," diyen Goethe gibi düşünüyorum ben de. Beethoven'ın aceleyle ve sabırsızca kaleme aldığı çalışmalarından birinin ilk taslağına baktığımda, karmakarışık bir şekilde başlayan, tasarlanan motifleri ve birkaç kurşunkalem çizgisiyle ortaya koyduğu olağanüstü yaratma gücünü çok etkileyici buluyorum; çünkü bu görüntü beni düşünsel olarak çok heyecanlandırıyor. Ben hiyeroglif gibi bir görüntü sunan bu kâğıt parçasına, başkalarının tamamlanmış bir tabloya bakması gibi büyük bir aşkla bakıyordum. Balzac'ın neredeyse her bir cümlesi düzeltilmiş, her satırı bölünmüş ve değiştirilmiş, boş kenarları çizgiler, işaretler ve sözcüklerle kapkara olmuş bu kâğıt parçası bende insan kılığında bir Vezüv Dağı'nın

patlayışını canlandırıyordu. Yıllar yılı sevdiğim ve özgün biçimiyle ilk defa gördüğüm herhangi bir şiir, oluşumunun ilk anlarında bende adeta dinsel bir saygı uyandırıyor, ona dokunmaya cesaret edemiyorum. Bu tür sayfalardan birkaçına sahip olma gururunun yanı sıra onları elde etmek, katalogları taramak ve müzayedelere koşmak, içimde sporculara özgü bir heyecan uyandırıyordu. Bütün bu coşkulu anları ve heyecanlı rastlantıları işte hep bu koşuşturmalara borçluyum! Örneğin müzayedelerden birine bir gün geç kaldığımda, çok istenen bir parçanın sahte olduğu anlaşıldı. Sonra yeniden bir mucize gerçekleşti: Mozart'ın küçük bir elyazmasını satın aldım ama buna pek sevinemedim; çünkü notaların yer aldığı sayfanın bir kısmı kesilmişti. Elli yıl ya da yüz yıl önce sevimli bir Vandal tarafından kesilip alınan o eksik sayfa, bir gün Stockholm'deki bir müzayedede ortaya çıkıveriyor ve arya, Mozart'ın elli yıl önce bıraktığı biçimiyle yeniden birleştirilmiş oluyor. O zamanlar edebî eserlerimden elde ettiğim gelir, çok pahalı parçalar almak için yeterli değildi ama bir parçayı satın almak için insanın başka bir zevkinden vazgeçmesinin bu parçaya duyduğu sevgiyi nasıl artırdığını her koleksiyoncu bilir. Ayrıca bütün edebiyatçı dostlarımın katkıda bulunmasını sağlamıştım. Rolland, *Jean-Christophe* adlı eserinin bir cildini, Rilke en ünlü eseri *Sancaktar, Christoph Rilke'nin Aşkına ve Ölümüne Dair*'i, Claudel *Annonce faite à Marie* [Meryem'e Müjde] Gorki büyük bir kısa öyküsünü ve Freud da bir makalesini vermişti. Elyazmalarının hiçbir müzede daha iyi korunmayacağını hepsi de biliyordu. Bugün bunlar ilgisiz eller tarafından kim bilir nerelere saçılmıştır!

Bu çok tuhaf ve bir edebiyat müzesi için paha biçilmez değere sahip özel parçanın dolabımda olmadığını, oturduğum o kenar semtteki evde bulunduğunu bir rastlantı sonucu sonradan öğrendim. Üst katımda yer alan,

benim evim gibi mütevazı bir evde saçları ağarmış, müzik öğretmeni olan yaşlıca bir kadın oturuyordu. Bir gün merdiven başında benimle çok samimi bir konuşma yaptı. Çalışmalarım sırasında kendisinin derslerini dinlemek zorunda kalışıma çok üzüldüğünü, öğrencilerinin sanat becerilerinin yetersizliğinden fazla rahatsızlık duymadığımı umduğunu söyledi. Sohbetimiz ilerleyince annesiyle birlikte oturduğu, odasından hiç çıkmayan bu seksen yaşındaki yarı kör kadının Goethe'nin özel doktoru Vogel'in kızından başkası olmadığı ve 1830 yılında Goethe'nin huzurunda Ottilie von Goethe tarafından vaftiz edildiği ortaya çıktı. Aklım karışmıştı – demek 1910 yılında Goethe'nin kutsal bakışlarının üzerinde dolaştığı bir insan vardı yeryüzünde! Bir dehanın yeryüzündeki manifestosuna sahip olmak ona duyduğum derin saygının özel bir ifadesiydi. Sözünü ettiğim elyazmalarının sayfaları dışında ulaşabildiğim başka kutsal eşyaları da topluyordum. Evimin bir odası daha sonraki dönem için –ikinci "yaşamım" için– deyim yerindeyse, bir çeşit kutsal mekâna dönüşmüştü. Bu odada Beethoven'ın yazı masası ve ölümün soğuk nefesinin değdiği titrek eliyle hizmetçisine para vermek için yatağından uzandığı küçük para kasası, mutfak hesap defterinden kopmuş bir yaprak ve kırlaşmaya başlamış saçlarından kopan bir tutam bukle de vardı. Goethe'nin tüy saplı bir kalemini, çekiciliğine kapılıp benim bu kaleme layık olmayan ellerime almamak için yıllarca bir camda sakladım. Ama bütün bu cansız nesneler Goethe'nin yuvarlak kara gözlerine bilinçli olarak ve sevgiyle bakmış bir insanla, soluk alan ve yaşayan bir varlıkla asla kıyaslanamaz – her an kopabilecek olan bu son bağ, karşımdaki güçten düşmüş dünyevi varlık sayesinde Weimar'ın olimpik dünyasını Koch Caddesi 8 Numara'daki bu mütevazı evle birleştiriyordu. Bayan Demelius'u ziyaret etmek için izin istedim ve bu yaşlı kadın tarafından sevgiyle karşılandım. Odasında çocuk-

luk arkadaşı olan Goethe'nin torununun kendisine hediye ettiği ölümsüz ev eşyalarından bazılarını gördüm: Goethe'nin yazı masasının üstünde durmuş olan bir çift şamdan ve Weimar kent merkezindeki Frauenplan Meydanı'nda bulunan evin özelliğini yansıtan bazı objeler. Ama asıl mucize, incelmiş ak saçlarındaki Biedermeier dönemine özgü hotozuyla bizzat bu yaşlı kadındı. Gençliğinin ilk on beş yılını Frauenplan Meydanı'ndaki bu evde geçirdiğini, bu evin o zamanlar bugünkü gibi müze olmadığını ve en büyük Alman şairinin, evinden ve dünyadan sonsuza kadar ayrıldığı tarihten itibaren her şeyinin el sürülmeden yerli yerinde durduğunu kırış kırış olmuş dudaklarıyla anlatmaktan büyük keyif alıyordu. Bütün yaşlılar gibi o da gençlik dönemindeki konuları her şeye fazla odaklanarak anlatıyordu; çocukluk arkadaşı Ottilie von Goethe'nin aşk mektuplarını "daha şimdiden" yayımlamakla Goethe Derneği'nin ahlaksızca bir şey yaptığını söylemesi ve buna kızması çok etkileyiciydi – "daha şimdiden" derken, Ottilie von Goethe'nin yarım yüzyıl önce öldüğünü unutmuştu! Oysa onun için hâlâ yaşıyordu ve daha çok gençti. Bizim için çoktan geçmişe karışmış ve efsane haline gelmiş şeyler onun için gerçekti! Onun yanında dururken kendimi hayalet dünyasındaymışım gibi hissediyordum. Bu taş binada oturuyor, telefonla konuşuyor, elektrik kullanıyor, yazı makinesiyle mektuplar yazıyordum ama yirmi iki basamak yukarı çıkınca, başka bir yüzyıla ve Goethe'nin dünyasının kutsal gölgesine giriyordum.

Daha sonra beyaz saçlarıyla kahramanlar ve tanrılar dünyasına çıkmış daha pek çok kadınla karşılaşmıştım: Sert, ciddi ama coşkun davranışlarıyla Liszt'in kızı Cosima Wagner, ufak tefek ama cilveli bir kız olan Nietzsche'nin kardeşi Elisabeth Förster, çocukluğunda sık sık Tolstoy'un dizlerinde oturmuş olan Alexander Herzen'in

kızı Olga Monod. Georg Brandes'in yaşlı bir adam olarak Walt Whitman, Flaubert ve Dickens'la nasıl karşılaştığını ve Richard Strauss'un Richard Wagner'i ilk görüşünü de dinledim. Ama yaşayanlar arasında Goethe'nin bakışlarını hâlâ üzerinde taşıyan bu yaşlı kadının yüzünden başka hiçbir şey beni böylesine etkilememişti. Bugün saçlarında Goethe'nin elinin şefkatle dolaştığı bir insanı tanıdığını söyleyebilecek tek kişi benim belki de.

Seyahatlerim arasında kendime dinlenebileceğim bir yer bulmuştum. Ama bulduğum daha önemli bir başka yuva da, otuz yıl boyunca bütün eserlerime sahip çıkan ve koruyan yayıneviydi. Böyle bir seçim bir yazarın hayatında verdiği çok önemli bir karardır ve benim için daha iyi bir seçim olamazdı. Bundan birkaç yıl önce kendisini çok iyi yetiştirmiş amatör bir edebiyatçı tüm servetini at yarışları yerine edebî bir esere yatırmayı düşünmüştü. Şair olarak hiç de küçümsenmeyecek bir kişiliğe sahip olan Alfred Walter Heymel, yayın işlerinin bütünüyle ticari kurallara göre yapıldığı Almanya'da bir yayınevi açmaya, para kazanmayı düşünmeyen, hatta sürekli kaybetmeyi göze alan, bir eserin yayımlanması için satış şansını değil, edebî değerini ölçüt olarak kabul eden bir yayınevi açmaya karar vermişti. Sadece hoşça vakit geçirmek için okunan kitapları, gelir şansı ne kadar yüksek olursa olsun, yayımlamayacaktı, buna karşın özlü ve anlaşılması zor eserler için yayınevinin kapısı sonuna kadar açıktı. Başlangıçta herkesin ulaşamadığı ve yalnızca dar bir okur kitlesine hitap eden yayınevinin parolası, özellikle sadece sanata gönül vererek meydana getirilmiş sanatın en saf örneklerini yayımlamaktı, bu yayınevi başkalarından farklı olduğunu göstermek için tam bir güven bilinciyle kendisine önce "Die Insel"[1] ve daha sonra da

1. (Alm.) Ada. (Ç.N.)

"Insel-Verlag", Insel Yayınevi adını verdi. Baskılarda yayınevinin çıkarları kesinlikle öne çıkarılmayacak her edebî esere kendi içyapısına ve kitap tekniğine uygun bir tasarım uygulanacaktı. Böylece her bir eser, başlığıyla, dizgisi, yazı karakteri ve kâğıdıyla ayrı ayrı ele alınıyordu. Bu iddialı yayınevinde broşürler ve mektup kâğıtları bile büyük bir tutku ve özenle hazırlanırdı. Otuz yıl boyunca basılan hiçbir kitabımda tek bir baskı hatasına ya da yayınevi tarafından gönderilen mektuplarda düzeltilmiş tek bir satıra rastlamadım: Her şey en küçük ayrıntısına varıncaya kadar tam bir mükemmellik örneğiydi.

Hofmannsthal'ın ve Rilke'nin lirik eserleri Insel Yayınevi'nde buluşmuştu. Bunların varlığıyla yayınevinin tek ölçütünün çıtayı en yüksekte tutmak olduğu peşinen ortaya konulmuş oluyordu. Yirmi altı yaşındayken, Insel Yayınevi'nin yazarı olma onuruna sahip olmanın benim için ne büyük bir sevinç ve gurur kaynağı olduğu tahmin edilebilir. Onların arasına katılmak dışsal olarak edebiyat alanında kademe atlamak anlamına geliyor ve içsel olarak da çok büyük bir sorumluluk duygusu yüklüyordu. Bu seçkin çevrenin arasına giren kişi kendisini eğitmek ve alçakgönüllü olmayı öğrenmek zorundaydı, edebiyatı hafife almaktan, gazetecilik kolaylığına kaçmaktan kesinlikle sakınmalıydı çünkü Insel Yayınevi'nin bir kitap üzerindeki arması, binlerce ve yüz binlerce okur için onun bilimsel değerine olduğu kadar baskı tekniğinin mükemmelliği için de bir güvenceydi.

Bir yazar için genç yaşta genç bir yayıneviyle tanışmaktan ve onunla birlikte gelişmekten daha mutlu edici bir şey olamaz. Yayıneviyle yazarın eseri ve dünyası arasında organik bir bağ ancak böyle bir ortak oluşum sayesinde kurulabilir. Çok geçmeden Insel Yayınevi'nin yöneticisi Profesör Kippenberg'le aramızda çok içten bir dostluk kuruldu, ikimizin de özel koleksiyon tutkunu olması bu dostluğu daha da artırıyordu. Kippenberg'in

Goethe koleksiyonu benim giderek artan imza koleksiyonu tutkumla paralel ilerliyordu, benim bu koleksiyon merakım, birlikte geçirdiğimiz otuz yıl içinde özel bir koleksiyonun başarabileceği en zengin koleksiyon olmuştu. Profesör Kippenberg bana çok değerli öğütler verdi ve sık sık da önemli uyarılarda bulundu, ben de ona yabancı edebiyatları değerlendirme yeteneğimle önemli bilgiler verdim; yayımladığı milyonlarca kitapla baştaki o "fildişi kulesi"nin çevresine kocaman bir dünya kenti inşa eden ve Almanya'nın en büyük yayınevlerinden biri haline gelen Insel Yayınevi, aslında benim önerim üzerine kurulmuştu. Otuz yıl sonra ikimiz de başladığımızdan daha farklı yerlerdeydik: O en büyük yayınevlerinden biri olan Insel Yayınevi'nin küçük bir şubesinin işletmecisi olmuş, ilk başlarda sadece dar çevrelerde etkin olan ben de, Almanya'nın en çok okunan yazarlarından biri olmuştum. Her ikimizi de aynı ölçüde mutlu eden bu ortak bağın kopması için gerçekten de bir dünya felaketinin ve en acımasız yasal zorbalığının yaşanmış olması gerekti. İtiraf etmem gerekir ki, kitaplarımın üstündeki o bilinen armayı bir daha görememek, benim için evimi ve yurdumu terk etmekten daha zordu.

Artık yol açılmıştı. Kitap yayımlamaya çok erken başlamıştım ama yirmi altı yaşında bir yazar olarak henüz gerçek bir eser ortaya koyamadığıma da içten içe inanıyordum. Gençlik yıllarımın en güzel kazanımları, dönemin en büyük ve en yaratıcı insanlarıyla ilişkiler kurmuş olmamdı ama bu da üretkenliğimde tuhaf bir şekilde tehlikeli bir engel oluşturuyordu. Gerçek değerlerin ne olduğunu maalesef çok iyi öğrenmiştim, bu da benim ürkek davranmama yol açıyordu. Bu ürkek davranışım yüzünden şimdiye kadar çeviri dışında yayımladığım her şey, öykü ve şiir gibi küçük ölçekli eserlerle sınırlı kalıyordu; roman yazmaya uzun süre cesaret edemedim (bunun için neredeyse otuz yıl geçmesi gereke-

cekti). Göze aldığım ilk kapsamlı denememem dram alanında oldu ve daha bu ilk denememle hemen büyük işler yapma isteğini duymaya başladım, yerinde bazı işaretler de beni buna zorluyordu. 1905 ya da 1906 yazında bir oyun yazmıştım, dönemin üslubuna uyarak antik tarzda yazdığım bir manzum dramdı bu kuşkusuz. Adı *Thersites*'ti. Bugün sadece biçimsel olarak var olan bu eser hakkında ne düşündüğümü söyleyecek olursam –otuz ikinci yaşımdan önce yazdığım kitaplarımın hemen hepsi gibi– bu dramı bir daha yeniden bastırmadım. Ama bu metin benim düşüncelerimin bazı özelliklerini yansıtıyordu. Ben hiçbir zaman şu sözüm ona kahramanların tarafını tutmadım, trajediyi hep mağlup olanlarda görürüm ben. Novellalarımda hep kadere yenik düşenler cezbetmiştir beni, biyografilerimde de başarının nesnel dünyasında değil, ahlaki anlamda haklı çıkanların yanında yer alırım. Luther'i değil Erasmus'u, Elisabeth'i değil Mary Stuart'ı, Calvin'i değil Castellio'yu tutmuşumdur hep. Bundan dolayı da kahraman figür olarak vaktiyle Akhilleus'u değil, görünmez kişiliğiyle onun karşısında yer alan Thersites'i –gücü ve kararlılığıyla başkalarına acı çektireni değil bizzat acı çekeni– tercih ettim. Dramın bitmiş halini yakın arkadaşım olan bir oyuncuya bile göstermek istemedim. Kafiyesiz şiir şeklinde yazılmış dramların, Eski Yunan kostümleri içinde sahnelenseler de –Sophokles ya da Shakespeare'nin elinden çıkmış olsalar bile– tiyatronun gerçek dünyasında "gişe yapmaya" uygun olmadığını bilecek kadar aklım vardı. Sadece birkaç nüshasını pek önemsemeden büyük tiyatrolara gönderdim ve daha sonra bunu tamamen unuttum.

İşte bu nedenle birkaç ay sonra, üstünde "Königliches Schauspielhaus Berlin"[1] yazan bir mektup alınca, çok bü-

1. (Alm.) Berlin Kraliyet Tiyatrosu. (Ç.N.)

yük bir şaşkınlık yaşadım. Prusya Devlet Tiyatrosu benden ne istiyor olabilir, diye düşündüm. Bir zamanlar Almanya'nın en büyük tiyatro oyuncularından biri olan direktör Ludwig Barnay'nin, yazdığım oyunun kendisini çok etkilediğini ve Adalbert Matkowsky için uzun süredir aradığı büyük rolü nihayet Akhilleus'ta bulduğu için bu oyunu özellikle istediğini söylemesi ve ilk temsil iznini Berlin Kraliyet Tiyatrosu'na vermemi rica etmesi beni hayretler içinde bırakmıştı.

Sevinçten neredeyse çıldıracaktım. Alman ulusunun o zamanlar iki büyük tiyatro oyuncusu vardı, bunların biri Adalbert Matkowsky, ötekisi de Josef Kainz'dı. İlki Kuzey Almanyalıydı, güçlü kişiliği ve insanları peşinden sürükleyen tutkusuyla çok büyük bir aktördü – ötekisi, yani bizim Viyanalı Josef Kainz da düşünsel incelik, erişilmez konuşma becerisi ve doğal sözcüklerde olduğu gibi kulağa sevimsiz gelen sözcükleri kullanma konularında da çok yetenekliydi. İşte şimdi Matkowsky, oyunumda yarattığım karakteri canlandıracak, dizelerimi dile getirecek, Alman İmparatorluğu'nun başkentinin en gözde tiyatrosu yazdığım oyunun vaftiz babalığını yapacaktı. Oyun yazarlığı kariyerinin kapıları, bu uğurda çaba göstermemiş olan benim gibi bir yazar için inanılmaz bir biçimde ardına kadar açılmışa benziyordu.

Ancak o zamandan beri perdenin açıldığını görmeden bir oyunun temsili için aşırı beklentiye girip sevinmemek gerektiğini biliyorum. Gerçi provalar başlamıştı ve devam ediyordu. Arkadaşlarım, aktör Matkowsky'nin bu provalarda olduğu gibi benim dizelerimi aktarırken başka hiçbir yerde sergilemediği kadar erkeksi ve muhteşem bir oyun sergilediğine beni inandırdılar. Berlin'e gitmek için yataklı vagonda bir yer ayırtmıştım ki, son anda bir telgraf geldi: Matkowsky'nin hastalığı nedeniyle oyun tarihinin ertelendiği bildiriliyordu. Önce ben bu-

nun bir bahane olduğunu düşündüm çünkü tiyatrolarda saptanan tarihlere uyulmadığı ya da verilen sözler tutulamadığı durumlarda hep böyle olurdu. Ama sekiz gün sonra gazeteler Matkowsky'nin ölüm haberini verdiler. Tatlı tatlı konuşan o eşsiz dudaklardan en son benim söz dizelerim çıkmıştı.

Bitti, her şey bitti, dedim kendi kendime. Gerçi benden tiyatro oyunu isteyen Dresden ve Kassel gibi iki önemli kraliyet tiyatrosu daha vardı ama hiç hevesim kalmamıştı. Matkowsky'den sonra bir başka Akhilleus düşünmek istemiyordum. Fakat çok daha şaşırtıcı bir haber geldi: Bir arkadaşım bir sabah beni uyandırıp kendisinin Josef Kainz tarafından gönderildiğini söyledi. Anlattığına göre, Josef Kainz bir rastlantı sonucu benim eserimi görmüş ve eserde kendisine uygun bir rol bulmuştu, Matkowsky'nin canlandırmak istediği Akhilleus'u değil, onun trajik karşıt figürü olan Thersites'i oynamak istiyordu, bunun için de Burg Tiyatrosu ile hemen iletişime geçecekti. Direktör Schlenther dönemin gerçekçi akımının öncülerinden biri olarak Berlin'den gelmişti ve (Viyanalıları çok kızdırma pahasına) Burg Tiyatrosu'nu ilkeli bir realist olarak yönetiyordu. Bana hemen bir yazı göndererek oyunumda çok ilginç şeyler bulduğunu ancak ilk temsilden sonra bir başarı olanağı görmediğini bildirdi.

Bitti, her şey bitti dedim bir kere daha. Kendime ve edebî eserlerime karşı hiç bu kadar kuşkucu olmamıştım. Buna karşın Kainz çok öfkelenmişti. Beni hemen yanına davet etti; lise öğrencileri olarak ellerini ve ayaklarını öpecek kadar çok sevdiğimiz ve gençlik yıllarımızda ilahlaştırdığımız bu aktörü ilk defa yakından görüyordum. Vücudu tıpkı bir tüy gibi esnekti. Elli yaşında olmasına rağmen zekâ fışkıran koyu kara gözleri ve aydınlık yüzüyle çevresine ışık saçıyordu. Onu konuşurken dinlemenin tadına doyulmuyordu. Her sözü, özel konuşmaları sıra-

sında bile, temiz bir biçim alıyor, ağzından çıkan her sessiz harf parlak bir keskinlik kazanıyor, her ünlüyü tam ve anlaşılır bir vurguyla söylüyordu. Hecelere tek tek vurgu yapan güçlü bir sesle, eşsiz bir uyum ve titreşimle onun ağzından bir kere dinlediğim bazı şiirleri, onun sesi bana eşlik etmeden bugün bile okuyamam. Kainz'dan sonra Almanca bir şeyler dinlemekten hiç bu kadar keyif almamıştım. Bir tanrı gibi ilahlaştırdığım bu adam, yazdığım oyunu sahneye koyamadığı için benden, benim gibi genç bir yazardan özür diliyordu. Kararlı bir ifadeyle, bundan böyle aramızdaki ilişkiyi koparmayalım, diyordu. Benden bir ricası olduğunu söyledi. –Buna az kalsın gülecektim: Kainz benden bir ricada bulunacaktı!– Söylediğine göre, şu sıralar birçok yerde tek perdelik iki oyunla sahneye çıkıyordu. Üçüncü bir oyunun eksikliğini duyuyordu. Şöyle küçük bir oyun, mümkünse nazım şeklinde yazılmış, şelale gibi çağıldayan bir oyun düşünüyordu. O bunları –Alman tiyatro sanatının *en büyüğü* olarak– güçlü konuşma tekniği sayesinde bir solukta okuyup nefesini tutmuş izleyicilerin karşısında tam bir bütünlük içinde sergilemek istiyordu. Kendisine böyle tek perdelik bir oyun yazıp yazamayacağımı soruyordu.

Deneyeceğime söz verdim. Goethe'nin dediği gibi, insan iradesi bazen "şiir sanatını" yönetebilir! Ben de *Der verwandelte Komödiant* [Kılık Değiştirmiş Komedyen] adlı tek perdelik oyunumun taslağını yazdım, içinde iki büyük lirik-dramatik monoloğun yer aldığı ve Rokoko dönemine ait hafif bir oyundu. Kainz'ın kişiliği ve konuşma tarzını heyecanla içimde hissederken ister istemez her sözcükte onun isteğini yerine getirmeyi düşünmüştüm; böylece hiç de hesapta olmayan bu çalışma, hiçbir zaman aceleyle ve el çabukluğuyla kotarılıvermiş bir eser olarak kalmayıp tesadüfen gerçekleşmiş olmakla birlikte hayranlıkla karşılanan ünlü eserlerimden biri oldu. Üç

hafta sonra Kainz'a, yarısını yazdığım taslağı, içine eklediğim aryayla birlikte gösterebildim. Kainz çok heyecanlanmıştı. Taslağı hemen eline aldı ve o çağıldayan monoloğu iki defa okudu. İkinci okuyuşu unutulmaz bir mükemmellikteydi. Sabırsızlıkla, tamamlanması için ne kadar süreye ihtiyacım olduğunu öğrenmek istedi. "Bir ay içinde bitiririm," dedim. "Mükemmel, bundan daha iyisi olamazdı," dedi. "Bir turne için bugün birkaç haftalığına Almanya'ya gidiyorum, dönüşümden sonra provalara başlamamız gerekir, bu oyunun yeri kesinlikle Burg Tiyatrosu'dur." Daha sonra, "Sana şimdiden söz veriyorum: Nereye gidersem, onu repertuvarıma alacağım çünkü bu oyun bana birebir uyuyor," diye ekledi. "Birebir, birebir," diye yeniden yeniden tekrarladı, bunu söylerken içtenlikle üç defa elimi sıktı.

Yolculuğa çıkmadan önce Burg Tiyatrosu'nu öyle bir harekete geçirmişti ki, direktör bana şahsen telefon edip tek perdelik taslağı kendisine göstermemi istedi ve hemen repertuvara alacağını söyledi. Kainz'ın alacağı rol, Burg Tiyatrosu oyuncularına okuma provası için çoktan gönderilmişti bile. Görünen o ki, özel bir çaba göstermeden yine dörtayak üstüne düşmüş, kentimizin gururu olan Burg Tiyatrosu'na girmiştim. Burg Tiyatrosu'nda Eleonora Duse'nin yanı sıra dönemin en büyük oyuncusu benim eserimi canlandıracaktı, yeni başlayan biri için bu kadarı çok fazlaydı. Şimdi tek bir tehlike vardı, o da ben oyunumu bitirmeden önce Kainz'ın fikrini değiştirme ihtimaliydi ama bu da pek olası görünmüyordu! Sabırsızlanma sırası şimdi bendeydi. Sonunda Josef Kainz'ın turneden döndüğünü gazeteden öğrendim. Gelir gelmez rahatsız etmemek için nezaket gösterip iki gün bekledim. Ama üçüncü gün cesaretimi topladım ve Kainz'ın kaldığı Sacher Oteli'ne gidip çok iyi tanıdığım yaşlı görevliye kartımı uzatarak, "Bunu 'Saray Tiyatrosu oyuncu-

su Kainz'a verin," dedim. Yaşlı adam kelebek gözlüğünün üstünden beni hayretle süzerek, "Doktor bey, yoksa bilmiyor muydunuz?" dedi. Hayır, hiçbir şey bilmiyordum. "Onu bu sabah erkenden sanatoryuma kaldırdılar." Kainz'ın turneden ağır hasta olarak döndüğünü şimdi öğreniyordum, turnede hiçbir şeyden haberi olmayan seyircinin karşısında büyük acılar çekmiş ve buna rağmen en büyük oyununu kahramanca son kez oynamıştı. Kainz ertesi gün kanser teşhisiyle ameliyat oldu. Gazetede çıkan duyuruya göre iyileşeceğini umuyorduk. Onu hasta yatağında ziyaret ettim. Yorgun ve bitkin bir hali vardı. Çökmüş yüzündeki kara kara bakan gözleri her zamankinden daha büyük görünüyordu. Kırlaşmış bıyıklarının, gençliğini asla kaybetmeyeceğini düşündüğüm heyecanlı heyecanlı konuşan dudaklarının üstüne düştüğünü görünce çok korkmuştum. Karşımda ölmekte olan yaşlı bir adam vardı. Bana acı acı gülümsedi, "Yüce Tanrım eserimizi oynamama izin verecek mi acaba? Bu benim kendimi toparlamama da yardımcı olurdu," dedi. Ama birkaç hafta sonra onun tabutunun başındaydık.

Bundan sonra oyun yazmakta ısrar etmenin bende hoşnutsuzluk yaratması ve bir tiyatroya yeni bir eser verir vermez kaygılanmaya başlamam sanırım anlaşılır bir durumdur. Almanya'nın en büyük iki tiyatro oyuncusunun benim söz dizelerimin provasını yaptıktan sonra peş peşe ölmesi, beni –bunu itiraf etmeye dilim varmıyor ama– batıl inanç sahibi bir adam yapmıştı. Ancak birkaç yıl sonra kendimi toparlayabildim ve oyun yazma çalışmalarıma yeniden başladım. Büyük bir tiyatro uzmanı ve söz sanatçısı olan Burg Tiyatrosu'nun yeni direktörü Alfred Baron Berger yeni oyunumu kabul ettiğinde, rol alacak oyuncuların listesine korkarak baktım ve tuhaf

bir durum ama, "Tanrı'ya şükür aralarında ünlü biri yok!" diye derin bir soluk aldım. Yazgının felakete sürükleyebileceği ünlü hiç kimse yoktu. Ancak buna rağmen beklenmedik bir şey oldu. Felaket, yüzüne bir kapı kapandığında, öteki kapıdan girmesini bilir. Ben bu felaket ihtimalini sadece oyuncular için düşünmüştüm, *Das Haus am Meer* [Deniz Kenarındaki Ev] adlı trajedimin yönetmenliğini şahsen üstlenen ve oyunun senaryosunu da yazan direktör Alfred Baron Berger'i aklımın ucundan bile geçirmemiştim. Ancak eserlerimin üzerindeki lanet peşimi bir türlü bırakmamıştı. On dört gün sonra, daha ilk provalar başlamadan önce, direktör Alfred Baron Berger de ölmüştü. Tiyatro eserlerimin üzerine çöken uğursuzluk demek hâlâ etkisini sürdürüyordu; on yıl sonra bile, *Jeremias* ve *Volpone* Dünya Savaşı'ndan sonra akla gelebilecek bütün dillerde dünya sahnelerine konulurken kendimi hâlâ güvende hissetmiyordum. 1931 yılında *Das Lamm des Armen* [Yoksulun Kuzusu] adlı yeni oyunumu bitirince başrolü kimin oynayacağı konusuyla bilinçli olarak ilgilenmedim. Oyunumu tiyatroya teslim ettikten bir gün sonra, arkadaşım Alexander Moissi'den bir telgraf aldım; ilk temsilde başrol oyunculuğunu kendisine vermemi istiyordu. Ülkesi İtalya'dan dilin duygusal ahengini bunu daha önce hiç tatmamış olan Alman sahnesine taşıyan Moissi, o dönemde Josef Kainz'dan sonra gelen en büyük tiyatro oyuncusuydu. Büyüleyici görüntüsüyle zeki, canlı, iyi kalpli ve insanları heyecanlandırma yeteneğine sahip olan Moissi, her esere ve oynadığı her role kendi büyüsünden bir şeyler katıyordu. Yeni eserimin başrol oyuncusu için daha uygun bir kişi düşünemezdim. Ama Moissi bana teklifte bulununca, Matkowsky ve Kainz'ı anımsadım ve gerçek nedenimi söylemeden, kaçamak yanıtlarla bir şekilde onun isteğini

geri çevirdim. Almanya'nın en büyük tiyatro oyuncusun sahip olduğu Iffland-Ring'in[1] Kainz'dan ona miras kaldığını biliyordum. Moissi'nin yazgısını sonunda o da mı yaşayacaktı? Dönemin en büyük Alman tiyatro oyuncularından birinin başına daha üçüncü kez kötü bir şey gelsin istemiyordum. Böylece batıl inançlarım ve ona olan sevgim yüzünden, eserimi en mükemmel biçimde canlandıracak böyle usta bir oyuncudan vazgeçtim. Ancak ondan vazgeçmeme rağmen, istediği rolü vermediğim gibi o zamandan beri tiyatroya yeni bir oyun da sunmadığım halde, onu yine de koruyamadım. En küçük bir suçum olmasa da başkalarının alın yazısına karışmış olmaktan kendimi kurtaramamıştım.

Bir hayaletler öyküsü anlatıyorum kuşkusu yarattığımın bilincindeyim. Matkowsky ve Kainz'ın durumları kötü bir tesadüfle açıklanabilir belki. Peki, ama kendisine istediği izni vermediğime ve yeni bir oyun da yazmadığıma göre, onların arkasından Moissi'nin başına gelene ne demeli? Olaylar şöyle gelişti: Yıllar sonra –burada tarihi ileri sarıyorum– 1935 yazında hiçbir şeyden habersiz bir şekilde Zürih'te yaşarken birdenbire Alexander Moissi'nin Milano'dan çektiği telgrafı aldım. Akşamüzeri Zürih'e beni görmeye geleceğini bildiriyor ve kendisini mutlaka beklememi istiyordu. Tuhaf bir durum, diye düşündüm. Onu böyle alelacele bana getiren şey de neydi, yeni bir oyun yazmadığım gibi yıllardır tiyatroyla da ilgilenmemiştim. Ama doğal olarak onun gelmesini sevinçle bekledim; zira bu sıcakkanlı ve içten insanı gerçek bir kardeş gibi seviyordum. Moissi trenden iner inmez bana sarıldı, İtalyanlar gibi kucaklaştık. Arabaya binmiş

1. Alman tiyatro oyuncusu, oyun yazarı ve yönetmen August Wilhelm Iffland'ın Almancayı en iyi konuşan tiyatro oyuncusuna miras bıraktığı yüzük. (Ç.N.)

eve giderken daha yolda o tatlı sabırsızlığıyla benden ne beklediğini anlatmaya başladı. Benden bir ricası vardı, hem de çok büyük bir ricası vardı: Pirandello yeni oyunu *Non si sa mai*'ın [Asla Bilemezsin] ilk temsil hakkını vererek onu çok onurlandırmıştı. Bu sadece İtalyanca bir temsil değil, gerçek bir dünya prömiyeri olacaktı, Viyana'da hem de Almanca sunulacaktı. İtalya'nın böyle bir ustasının yabancı bir ülkeye öncelik tanıdığı ilk defa görülüyordu, bunu Paris için bile yapmamıştı. Ama başka dile aktarırken eserinin müzikalitesinin ve ara tınılarının kaybolacağından korkan Pirandello, bunu yetkin birinin yapmasını istiyordu. Onu Almancaya rasgele bir çevirmen değil, dili kullanma sanatımı uzun süredir takdir ettiğini söyleyerek benim çevirmemi istiyordu. Ama Pirandello, benim zamanımı çeviriyle harcamayacağımı düşünerek biraz tereddüt geçirmişti. Bunun için onun ricasını bana kendisi iletmek istemişti. Gerçekten de yıllardır çeviri yapmıyordum. Ama kendisiyle dostça birkaç karşılaşmamız olan Pirandello'yu çok takdir ediyordum ve onu hayal kırıklığına uğratmak istemezdim. Moissi gibi candan bir dosta, arkadaşlığımın bir nişanesini verebilmek benim için çok büyük bir sevinç kaynağıydı. Kendi çalışmalarıma bir ya da iki haftalığına ara verdim. Birkaç hafta sonra Pirandello'nun eseri benim çevirimle Viyana'da yapılacak olan uluslararası bir prömiyer için hazırdı, siyasi kulisleri nedeniyle özellikle büyük bir gösteri olacaktı. Pirandello geleceğini şahsen bildirmişti. Mussolini o tarihte kendisini Avusturya'nın koruyucu patronu ilan ettiği için en önde başbakan olmak üzere bütün resmî çevreler gala gecesinde hazır bulunacaktı. O gece Avusturya dostluğunun (gerçekteyse İtalya'nın Avusturya üstündeki koruyuculuğunun) siyasi bir gösterisi olacaktı.

İlk provaların başlayacağı günlerde ben de tesadüfen Viyana'da bulunuyordum. Pirandello'yla yeniden görü-

şeceğime seviniyordum. Ne de olsa çevirdiğim metnin sözlerini Moissi'nin müzik dilinde dinlemenin nasıl olacağını merak ediyordum. Ama aynı olay çeyrek yüzyıl sonra korkunç bir benzerlikle yine tekrarlanıyordu. Sabah erkenden gazeteyi açtığımda, Moissi'nin İsviçre'den ağır bir gribe tutulmuş olarak döndüğünü ve hastalık yüzünden provaların ertelendiğini okudum. Sadece bir grip vakası, ciddi bir şey değildir, diye düşündüm. Ama hasta dostumu görmek için otele yaklaşırken kalbim yerinden fırlayacak gibi oluyordu – Tanrı'ya şükür Sacher Oteli'nde değil, Grand Otel'de kalıyor, diye kendi kendimi teselli etmeye çalıştım. Kainz'a yaptığım o talihsiz ziyareti düşününce, içimi bir ürperti kaplamıştı. Dönemin bu en büyük tiyatro oyuncusunun başına da çeyrek yüzyıl önce yaşananların aynısı gelmişti. Moissi'yi ziyaret etmeme izin vermediler, yüksek ateşten sayıklama nöbetleri başlamıştı. İki gün sonra Kainz'a olduğu gibi, provaları izlemek yerine onun da tabutunun önündeydim.

Benim tiyatro denemelerimle doğrudan bağlantılı olan bu son mistik olaydan söz ederken zaman yumağını biraz ileriye sardım. Kuşkusuz olayların bu şekilde tekrarlanışında tesadüften başka bir şey görmüyordum. Ama Matkowsky ve Kainz'ın kısa aralıklarla ve peş peşe ölmesi, hayatımın yönünün belirlenmesinde elbette çok etkili oldu. Yirmi altı yaşındaki genç bir insanın ilk tiyatro oyunlarını o tarihte Berlin'de Matkowsky ve Viyana'da Kainz sahneye koyabilmiş olsaydı, onların en başarısız eserleri bile başarıya taşıyabilen sanatsal yetenekleri sayesinde çok daha çabuk ve belki de hak etmediğim bir hızla geniş yığınlara ulaşmış olacaktım ama bunun için de sindire sindire öğrenmekten ve dünyayı tanıyıp keşfetmekten yoksun kalmış olacaktım. Anlaşılacağı üzere o zamanlar yazgımın peşimi bırakmadığını düşünüyor-

dum çünkü tiyatro bana daha işin başındayken rüyasını bile görmeyeceğim olanaklar sunup beni baştan çıkarıyor ve en son anda da bu olanakları acımasızca elimden geri alıyordu. İlkgençlik yıllarında rastlantısal olaylar insana yazgı gibi gelir. Hayatın gerçek yolunun kendi iç dünyamız tarafından belirlendiği sonradan öğrenilir. Üstünde yürüdüğümüz hayat yolu, istek ve arzularımızdan karmaşık ve anlamsız bir şekilde ayrılıyormuş gibi görünse de, bizi eninde sonunda o görünmez hedefimize ulaştırır.

Avrupa'dan Dışarıya

Günümüz dünyasını yüzlerce yıl boyunca kökünden değiştirecek olaylarla dolu olduğu için mi zaman o dönemde bugünden daha hızlı geçiyordu acaba? Avrupa'da yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine rastlayan gençlik yıllarım sürekli çalışma içinde geçtiği için mi bana böyle karanlık görünüyordu? Hiç durmadan yazıyordum, yayın yapıyordum. Adım, Almanya'da ve dış ülkelerde gitgide daha çok tanınmaya başlamıştı. Bana hayranlık duyanlar da vardı, karşı çıkanlar da. Bu da aslında bir kendine özgülüğün söz konusu olduğunu gösterir. Alman İmparatorluğu'nun bütün büyük gazeteleri sayfalarını bana ayırmaya hazırdı, artık gazetelere ben kendim yazı göndermiyordum, onlar benden yazı istiyorlardı. Ama o yıllarda yaptıklarım ve yazdıklarımın hepsinin bugün için bir önem taşımadığı konusunda kendimi aldatmamam gerektiğini biliyorum. O günlerdeki bütün aşırı isteklerimiz, kaygılarımız, hayal kırıklıklarımız ve öfkelerimiz bugün bana oldukça önemsiz görünüyor. O dönemin koşulları bizim bakış açımızı zorunlu olarak değiştirdi. Bu kitabı yazmaya birkaç yıl önce başlasaydım, Gerhart Hauptmann, Arthur Schnitzler, Beer-Hofmann, Dehmel, Pirandello, Wassermann, Schalom Asch ve Anatole France ile konuşmalarımızı anlatırdım (sonuncusu aslında

neşeli bir ihtiyardı çünkü bize bütün öğle sonraları büyük bir ciddiyetle ve eşsiz bir zarafetle müstehcen öyküler anlatırdı), büyük eserlerin prömiyerlerinden konuşma imkânı bulabilir, Gustav Mahler'in Münih'te sunduğu *10. Senfoni*' sinden, *Der Rosenkavalier*'in Dresden'deki prömiyerlerinden, Karsavina ve Nijinski'den söz edebilirdim. Çünkü meraklı ve hareketli bir konuk olarak "tarihe mal olmuş" pek çok sanatsal olayın tanığı olmuştum. Ama günümüzün sorunlarıyla ilişkisi olmayan her şey, önemli olanı seçerken kullandığımız aşırı ölçünün karşısında yıkılıp kalıyor. Gençlik dönemimde beni edebiyata yöneltmiş olan kişiler, bugün gerçeği görmemi engelleyenlerden daha az önemli görünüyor.

Bunların arasında, en trajik dönemlerden birinde Alman İmparatorluğu'nun kötü yazgısını kurtarmayı başarmış ama Hitler'in yönetimi ele geçirmesinden on bir yıl önce, nasyonal sosyalistlerin canice sıktığı ilk kurşuna hedef olmuş bir adam vardı: Walther Rathenau. Onunla kurduğumuz dostluk ilişkisi eski ve çok içtendi, bu ilişki tuhaf bir şekilde başlamıştı. On dokuzunda bir delikanlı olarak teşvik ve desteklerine çok şey borçlu olduğum ilk insanlardan biri, çıkardığı *Zukunft* adlı gazetesiyle Wilhelm İmparatorluğu'nun son on yıllarında çok önemli bir rol oynayan Maximilian Harden'di. Gönüllü olarak Bismarck'ın görüşlerini aktaran ya da paratoner olarak hizmet eden Harden, onun tarafından politikaya itilmişti. Bakanları deviriyor, Eulenburg skandalını büyük bir krize dönüştürüyor ve her hafta yeni bir saldırıyla ve yeni bir skandal ortaya çıkarmakla imparatorluk sarayını tir tir titretiyordu. Ama bütün bunlara rağmen Harden'in edebiyat ve tiyatro sevgisi hiç azalmamıştı. Günün birinde *Zukunft*'ta, hiç hatırlamadığım takma bir adla, düşünsel yanı ağır basan ve bilge bir dille yazılmış bir dizi özlü söz yayımlandı. Devamlı birlikte çalışan biri olarak Har-

den'e mektup yazıp, "Bu yeni yazar da kim? Bu kadar mükemmel özlü sözleri yıllardır okumamıştım," diye sordum.

Yanıt Harden'den değil, Walther Rathenau imzalı birisinden geldi. Mektubundan ve başka kaynaklardan öğrendiğime göre, bu adam Berlin elektrik şirketinin o güçlü direktörünün oğlundan başkası değildi; ileri gelen bir işadamı ve sanayiciydi, çok sayıda Alman şirketinin denetçiliğini yapıyordu; Jean Paul'un deyimiyle "çok yönlü" yeni Alman işadamlarından biriydi. Bana çok sıcak bir mektup yazıp edebî denemeleri hakkında aldığı bu ilk çağrı dolayısıyla teşekkür etmişti. Benden en az on yaş büyük olmasına rağmen düşüncelerini ve özlü sözlerini bir kitap halinde yayımlayıp yayımlamama konusunda kararsız olduğunu söylüyor ve bu konuda kendisine yardımcı olmamı istiyordu. Sonuçta kendisi bu tür işlerin yabancısıydı ve şimdiye kadar bütün çalışmalarını ekonomik alana yöneltmiş biriydi. Onu tüm içtenliğimle yüreklendirdim, yazışmaya başladık. Berlin'e tekrar geldiğimde, onu telefonla aradım. Tereddütlü bir ses yanıt verdi: "Ah, geldiniz demek. Ama çok üzgünüm, yarın sabah altıda Güney Afrika yolculuğuna çıkıyorum..." Sözünü keserek, "Öyleyse bir başka zaman görüşürüz," dedim. Ama yavaşça ve düşünceli bir sesle devam etti: "Ama yok yok, bir dakika bekleyin... Öğleden sonra toplantım var... Akşamüstü bakanlığa gitmem gerekiyor, sonra da kulüpte akşam yemeği... acaba on biri çeyrek geçe bana uğrayabilir misiniz?" Kabul ettim ve o gece sabahın ikisine kadar sohbet ettik. Saat altıda –sonradan öğrendiğime göre Alman imparatorunun emriyle– Güneybatı Afrika'ya gitti.

Bütün bu ayrıntıları, Rathenau'nun kişiliğini çok karakteristik bulduğum için anlatıyorum. Bu çok meşgul adamın gerçekten de hiç boş vakti yoktu. Onu savaş yıllarının en zor günlerinde, Cenova Konferansı'ndan kısa bir

süre önce gördüm. Öldürülmesinden birkaç gün önce de vurulduğu otomobille aynı yolu birlikte geçmiştik. Günlerini en son dakikasına kadar hep bölümlere ayırır ve istediği zaman bir konudan ötekine kolayca geçebilirdi, çünkü mükemmel çalışan bir beyni vardı, algısı hiç kimsede görmediğim kadar yüksek ve hızlı çalışan bir alet gibiydi. Görünmez bir kâğıttan okuyormuş gibi akıcı bir üslupla konuşurdu, ağzından çıkan her cümle öyle canlı ve düzgündü ki, stenografiyle yazılmış gibi baskıya verilecek kadar mükemmel bir metne dönüşüyordu. Fransızca, İngilizce ve İtalyancayı Almanca kadar rahat konuşuyordu – hafızası onu bir gün bile olsun yanıltmamıştı, herhangi bir konu için özel bir hazırlığa asla gereksinim duymuyordu. İnsan onunla konuşurken, her şeyi büyük bir soğukkanlılıkla tartıp biçen, olayları her yönüyle değerlendiren nesnelliği karşısında kendini aptal, yetersiz, güvensiz ve şaşkın hissediyordu. Ama düşün yeteneğinin bu göz kamaştırıcı parıltısında, bu ışıl ışıl berraklığında, evindeki değerli mobilyalar ve en güzel tablolar gibi insanı tedirgin eden bir şey vardı. Aklı ve zekâsı dâhice icat edilmiş bir cihaz gibiydi, evi bir müzeyi andırıyordu. Sınır eyaletindeki bu feodeal Kraliçe Louise Sarayı'na hâkim olan sadeliğe, temizliğe ve düzene insan bir türlü alışamıyordu. Onun düşüncesinde cam gibi bir saydamlık vardı ve bu yüzden de belli bir içerikten yoksundu. Yahudi insanın trajedisini başka hiç kimsede ondaki kadar güçlü hissetmedim, gözle görülen üstünlüğüne rağmen huzursuz ve güvensiz bir hali vardı. Örneğin Verhaeren, Ellen Key, Bazalgette gibi öteki dostlarım onun onda biri kadar akıllı, yüzde biri kadar evrensel ve dünyayı tanıyan sanatçılar değildi. Ama kendilerine güveniyorlardı. Sonsuz zekâsına rağmen Rathenau'nun ayaklarının altındaki zeminin sağlam olmadığını hissediyordum. Bütün varlığıyla ortaya çıkan çelişkilerin odak noktası

oluyordu. Akla gelebilecek her türlü gücü babasından miras almıştı ancak onun mirasçısı olmak istemiyordu. Bir tüccardı ama kendisini bir sanatçı olarak hissetmek istiyordu. Milyonları vardı ama sosyalist düşünceye sahipti. Kendisini Yahudi hissediyor ama İsa Peygamber'e de göz kırpıyordu. Uluslararası düşünüyor ama Prusya Krallığı'na tapıyordu. Bir halk demokrasisini düşlüyor ama her seferinde İmparator Wilhelm tarafından kabul edilip kendisine akıl danışılması onu çok gururlandırıyordu. İmparatorun zayıf yanlarını ve kendini beğenmiş halini çok iyi görüyor olsa da, yine de kendi gururuna yenik düşmüyordu. Aralıksız sürdürdüğü çabaları, tüm benliğini saran yalnızlığını ortadan kaldırmak ve iç tedirginlikten kurtulmak için belki de sadece uyuşturucu bir ilaçtı. Ancak 1919'da, Alman ordularının yıkılıp yok olmasından sonra darmadağın olan devleti, içine düştüğü kaos ortamından çıkarıp yeniden ayağa kaldırmak gibi kendisine tarihin en zor görevinin ve sorumluluğunun verildiği o anda, içindeki inanılmaz potansiyel güç, dev bir güce dönüştü. Bunun üzerine Rathenau hayatını ortaya koyarak doğuştan sahip olduğu bir yüce duyguyu tek bir ilkeye, Avrupa'yı kurtarma ilkesine dönüştürdü.

Düşünsel yoğunluk ve berraklık bakımından belki de sadece Hofmannsthal, Valéry ve Graf Keyserling'le karşılaştırılabilecek kadar hararetli konuşmalar yapması ve ileriye yönelik değerlendirmeleriyle, ufkumun edebiyattan tarihsel konulara kaymasını sağlayan ve böylece Avrupa'dan dışarıya çıkmamı teşvik eden ilk kişi Rathenau olmuştu ve bunun için ona teşekkür borçluyum. "Sadece adayı görmekle İngiltere'yi tanıyamazsınız," demişti bana. "Ve bir defa olsun buradan uzaklaşmadan Kıta Avrupa'mızı tanıyamazsınız. Özgür bir insansınız, bu durumdan yararlanın! Edebiyat harika bir meslektir çünkü

acele etmeyi gerektirmez. Bir yıl önce olmuş ya da bir yıl sonra, gerçek bir eserde hiçbir şey fark etmez. Neden Hindistan'a ya da Amerika'ya gitmeyi düşünmüyorsunuz?" Tesadüfen söylenmiş bu sözler kafamda yer etti ve ben onun öğüdünü tutmaya karar verdim.

Hindistan düşündüğümden daha korkunç ve daha gizemli bir etki bıraktı üzerimde. Bir deri bir kemik kalmış insanların sefaletinden, kara gözlerdeki neşeden yoksun ciddi bakışlardan, doğanın sık sık karşılaşılan monotonluğundan ama her şeyden önce ilk örneğini daha gemide gördüğüm ırklar ve sınıflar arasındaki katı farklılaşmadan dolayı dehşete kapılmıştım. Kara gözlü ve ince yapılı, kültürlü ve saygılı, alçakgönüllü ve şık giyimli iki genç kız, benim bindiğim gemide seyahat ediyordu. Uzak durdukları ya da benim anlamadığım bir engellemeyle uzak tutuldukları daha ilk gün dikkatimi çekmişti. Dansa gelmemişlerdi, sohbetlere katılmıyorlardı, bir kenara çekilmiş, İngilizce ve Fransızca kitaplar okuyorlardı. Aslında İngiliz sosyetesinden uzak duran onlar değildi, aksine melez oldukları için İngilizler onları dışlıyordu, oysa bu güzel kızların babası İranlı büyük bir tüccar, anneleri de bir Fransız'dı, ben bunu yolculuğumun ancak ikinci ya da üçüncü gününde öğrendim. Lozan'daki yatılı okulda ve İngiltere'deki *finishing-school*'da[1] okuyan bu kızlar, iki ya da üç yıl boyunca herkesle eşit haklara sahip olmuşlardı. Ama Hindistan'a giden gemide toplumsal nefretin bu soğuk, görünmez ve bu nedenle de daha az korkunç olmayan biçimi hemen kendini belli etmişti. Ben önceki yüzyılların veba hastalığından daha korkunç olan ve dünyamızın başına büyük felaketler getiren temiz ırk çılgınlığı vebasıyla ilk defa karşılaşmış oluyordum.

1. (İng.) Genç kızları toplum hayatı için hazırlayan özel okul. (Ç.N.)

Bu ilk karşılaşmayla bakışlarım daha ilk andan itibaren sertleşti. Bir çeşit beyaz tanrı olarak görülen Avrupalılara karşı duyulan –bizim kendi hatalarımız yüzünden çoktan yok olmuş olan– bir saygıyı, biraz da utanarak tattım. Bu beyaz tanrılardan biri, Seylan'daki dünyanın en büyük dağı olan Âdem Tepesi'ne turistik bir gezi yapsa, mutlaka on iki ya da on dört hizmetçi eşlik ederdi. Bundan daha aşağısı onun "şanına" yakışmazdı. Huzur içinde yaşadığımız ve kendimizi güvende hissettiğimiz Avrupa'da aklımıza getirmeye bile cesaret edemediğimiz bu tuhaf ilişkinin gelecek on yıllar ve yüzyıllar içinde bazı kökten değişikliklere neden olacağı duygusunu içimden bir türlü atamıyordum. Bu gözlemlerim sayesinde Hindistan'ı, Pierre Loti gibi öyle romantik gözlerle görmedim, aksine bizi uyaran bir şey buldum orada. Bu seyahatim sırasında iç dünyamın zenginleşmesi anlamında bana çok şey sunan o büyüleyici tapınaklar, harap olmuş saraylar ve Himalaya Dağları değil, tanıdığım insanlar, Avrupalı bir yazarın genellikle karşılaşamayacağı başka bir dünyanın başka türlü insanlarıydı. Cook'un eğlence amaçlı gezilerinin henüz daha başlamadığı o dönemde parasını dikkatlice harcayan birisi, Avrupa dışına çıktığında, sınıf ve konum itibarıyla özel biri olarak kabul edilirdi, dar görüşlü küçük bir tüccar değil, aksine büyük bir tüccar, gerçek bir araştırmacı hekim ve eski dönemlerin soyundan gelen gözüpek, eli açık, hiçbir şeyden çekinmeyen girişimciler olurlardı. Bir yazar da düşünsel ilgisi yüksek bir adam olarak görülürdü. O tarihlerde radyo sohbetlerinin henüz daha eşlik etmediği gece gündüz yapılan uzun yolculuklarda, bu farklı türden insanlarla görüşmelerim sırasında dünyamızı yüzlerce kitaptan daha çok harekete geçiren güçleri ve gerilimleri tanımış oldum. Ülkem ve burası arasındaki mesafenin değişmesi, insanın içindeki ölçüyü de değiştiriyordu. Eskiden

aklımı kurcalayan bazı ufak tefek şeyleri, ülkeye geri döndükten sonra çok önemsiz şeyler olarak görmeye başladım ve Avrupa'mız, içinde yaşadığımız evrenin değişmez ekseni değildi artık.

Hindistan yolculuğum sırasında karşılaştığım adamlardan biri, içinde yaşadığımız dönemin tarihine, açıkça fark edilmese de, çok büyük bir etki yapmıştı. Kalküta'dan Hindistan'ın derinliklerinden küçük bir gemiyle İravadi Irmağı'ndan yukarıya doğru ilerlerken Almanya'nın askerî ataşesi olarak Japonya'ya tayin edilmiş olan Karl Haushofer ve eşiyle birlikte her gün saatlerce birlikte zaman geçirdik. Kemikli bir yüz ve kartal gibi kemerli bir burnu olan bu zayıf, içten adam bana Alman Genelkurmayı'nda görev yapan subayların olağanüstü yetenekleri ve meslek içi eğitimleri hakkında ilk elden bilgiler verdi. Kuşkusuz daha önce Viyana'da zaman zaman askerlerle görüşmüştüm; güler yüzlü, sevimli ve hatta neşeli genç insanlardı, genellikle geçim sıkıntısı çeken ailelerden geldikleri için üniforma giymeye mecbur kalmışlardı ve askerlik sayesinde ekonomik durumlarını düzeltebileceklerini umuyorlardı. Ama Haushofer, kültürlü ve görgülü bir aileden geliyordu, bu ilk bakışta hemen anlaşılıyordu –babası epeyce şiir yayımlamıştı ve sanırım bir üniversitede profesördü– ve genel kültürü de askerlik mesleğinin çok ötesinde, evrensel boyuttaydı. Rus-Japon savaşlarının yapıldığı alanları yerinde incelemekle görevlendirilince hem kendisi hem de karısı Japonca öğrenmiş, hatta Japon edebiyatını yakından tanımışlardı; her bilimin hatta askerliğin bile, kendi dar bilimsel sınırlarını aşıp bütün öteki bilimlerle bağlantı kurması gerektiğini Haushofer'in kişiliğinde bir kere daha gördüm. Gemide bütün gün çalışıyor, elinde dürbünüyle her türlü ayrıntıyı izliyor, günlük tutup raporlar yazıyor, sözcükleri inceliyordu. Elinde bir kitap olmadan onu çok ender görüyordum. İyi bir gözlemci olarak

anlatmasını biliyordu. Konuşmalarımız sırasında Doğu' nun gizemli yanları hakkında ondan çok şey öğrendim. Ülkeye döndükten sonra da Haushofer ailesiyle olan dostluk ilişkimi sürdürdüm. Karşılıklı olarak mektuplar yazıyor, Salzburg'da ve Münih'te birbirimizi ziyaret ediyorduk. Davos'ta ya da Arosa'da onu yatağa mahkûm eden ağır bir akciğer hastalığı askerlikten uzaklaşmasını ve bilim dünyasına yönelmesini sağladı. Ancak sağlığına kavuşunca, Birinci Dünya Savaşı'nda bir komuta görevi üstlendi. Almanya'nın savaştan yenik çıkmasından sonra sık sık onu düşündüm. Görünmez bir yalnızlık içinde Almanların askerî üstünlüğünün ve savaş gücünün gelişmesi için yıllar boyu hizmet etmiş olan bir insanın, pek çok dost edindiği Japonya'yı savaşın galibi düşman güçlerin arasında görünce ne kadar çok üzülmüş olduğunu biliyordum.

Alman askerî gücünü sistematik bir şekilde ve büyük ölçüde yeniden kurmak isteyenlerin başında gelenlerden birinin Haushofer olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Haushofer, jeopolitik konulara yönelik bir dergi çıkarıyordu. Ben çoğu zaman olduğu gibi bu yeni hareketin başlangıç safhasındaki derin anlamını anlayamamıştım. Tüm iyi niyetimle bunun ulusların bir araya gelerek bir şeyler yapmak için kurdukları bir oyun sanmıştım. Sanırım ilk olarak onun ortaya attığı halkların "yaşam alanı" kavramını bile, Sprengler'in anlayışına uygun olarak zamansal dönüşüm içinde her ulusun harekete geçirdiği göreceli ve dönemlere göre değişiklik gösteren bir güç olarak görüyordum. Bu girişimin yalnızca halkları birbirine yaklaştırmaya hizmet edeceğini düşündüğüm için Haushofer'in, halkların bireysel özelliklerini ayrıntısıyla inceleme ve bilimsel bir yapıda temellenen eğitim aparatı kurma isteğini yerinde buluyordum. Belki de –gerçi bunu söyleyemiyorum– Haushofer'in başlangıçtaki amacı, gerçekten de siyasi değildi. Her ne olursa olsun (bir

keresinde benden de alıntı yaptığı) kitaplarını büyük bir ilgiyle ve hiçbir kuşku duymadan okudum. Bütün tarafsız kişilerin de onun verdiği konferansları son derece yapıcı bulduklarını ve övdüklerini duyuyordum. Fikirlerinin yeni bir güç ve saldırı siyasetine hizmet ettiği ve eski Büyük Almanya ideallerine yeni bir biçim ve ideolojik bir yön vermeye çalıştığı konusunda onu suçlayan kimse de yoktu. Ama bir gün Münih'te adından söz edince, birisi olağan bir durummuş gibi, "Ah, Hitler'in şu yakın arkadaşı mı?" dedi. Hiçbir şey beni o anki kadar şaşırtmamıştır. Çünkü her şeyden önce Haushofer'in karısı kesinlikle saf ırktan değildi ve (çok yetenekli ve sevimli oğulları) Nürnberg'de çıkarılan Yahudi yasalarına katlanamadıklarını söylüyorlardı. Ayrıca kültür düzeyi yüksek, evrensel düşünen bir biliminsanıyla o en dar ve acımasız biçimiyle Almanlık fikrine sıkı sıkı sarılan bu sefil kışkırtıcı arasında doğrudan bir düşünsel bağlantı göremiyordum. Ama Haushofer'in öğrencilerinin arasında Rudolf Hess de vardı ve bu bağlantıyı o kurmuştu. Aslında yabancı fikirlere kapalı olan Hitler, başından beri kişisel amaçlarına ve çıkarlarına hizmet eden her şeyden yararlanabilme içgüdüsüne sahipti; bu yüzden Haushofer'in çıkardığı "jeopolitik" dergisi, onun nasyonal sosyalist politikası için bulunmaz bir fırsattı. Hitler bu dergiden amaçlarına hizmet etmenin ötesinde de çok yararlandı. Bilindiği gibi nasyonal sosyalistlerin yöntemi, devleti her bakımdan ele geçirme güdüsünü ideolojik ve aldatıcı bir şekilde maskelemekti. Bu "yaşam alanı" kavramıyla da onun açık saldırı isteklerinin üstüne felsefi bir kılıf örtülmüş oluyordu, başarıya ulaşılması durumunda her türlü iltihak politikasını, hatta en keyfi olanını bile, etik ve etnolojik zorunluluk olarak gören ve anlaşılmaz tanımlama imkânları sayesinde doğruymuş gibi gösteren bir slogandı bu. Benim eski seyahat arkadaşım –bilerek

ve isteyerek mi, bilemiyorum– Hitler'in dünyayı böylesine korkunç bir şekilde ve temelden değiştirme isteğine –ilk başlarda katı bir milliyetçilik ve ırk temizliğiyle sınırlı kalan isteğine– hizmet etmiş ve bu "yaşam alanı" teorisinden hareketle, "Bugün Almanya bizim, yarın bütün dünya bizim olacak!" sloganıyla kendisini tamamen suçlu durumuna düşürmüştü. Daha önceleri de ansiklopedistlerin ifadesiyle "sağduyu"nun hâkimiyetinin karşıt bir yöne, yani terör ve kitlesel hareketlere dönüşmesi gibi, özenle formüle edilmiş tek bir sözcüğün içkin gücüyle eyleme ve felakete dönüşebileceğini gösteren anlamlı bir örnekti bu. Bildiğim kadarıyla Haushofer parti içinde dikkat çekici bir rol üstlenmedi, hatta belki parti üyesi bile olmadı. Ben onu, günümüzün maharetli gazetecilerinin yaptığı gibi, geri planda kalıp çok tehlikeli planlar yapan ve onları Führer'in kulağına fısıldayan "etkili bir kişilik" olarak da görmüyorum. Fakat onun teorilerinin nasyonal sosyalistlerin saldırgan politikasını –bilerek ya da bilmeyerek– Hitler'in en acımasız danışmanlarından daha etkin bir biçimde, dar bir milliyetçilik anlayışından evrensel bir alana taşıdığına kuşku yok. Onun kişiliği üzerine en doğru tarihsel değerlendirmeyi, biz çağdaşların sahip olduğu belgelerden daha geçerli belgelere sahip olacak gelecek kuşaklar yapacaktır.

Bu ilk denizaşırı yolculuğuma bir süre sonra Amerika'yla ikincisini ekledim. Bu yolculuğumun da tek bir amacı vardı, dünyayı görmek ve mümkün olduğunca bizi bekleyen yarının dünyasından bir parça tanımaktı. Öyle sanıyorum ki, para kazanmak ya da gazetecilik yapıp Amerika'yı yeniden keşfetmek için oraya gitmeyen çok az sayıdaki yazardan biriydim, ben sadece yeni kıtanın bilinmeyenlerini gerçekle karşılaştırmak istiyordum.

Kafamdaki bu Amerika imajı –bunu söylemekten çekinmiyorum– çok romantikti. Benim gözümde Amerika,

bir Walt Whitman'dı, yeni bir ritim ülkesi ve gelecek kuşakların dünya kardeşliğinin anayurduydu. Oraya hareket etmeden önce o eşsiz "Camerado"nun vahşice ve çağıldayarak akan uzun söz dizelerini bir kez daha okudum ve Manhattan'a, Avrupalının o bilinen kendini beğenmiş havasıyla değil, temiz ve dostça duygularla ayak bastım. Otelde görevliye sorduğum ilk soru, Walt Whitman'ın mezarıydı, onun mezarını ziyaret etmek istiyordum, bunu hâlâ anımsıyorum. Bu sorumla zavallı İtalyan'ı çok şaşırtmıştım. Adamcağız böyle bir ismi hiç duymamıştı.

İlk izlenimim çok etkileyiciydi. Oysa o tarihte New York, bugünkü gibi öyle baş döndürücü gece güzelliğine henüz kavuşmamıştı. Times Meydanı'nın çağıldayan ışıkları ve milyonlarca yapay yıldızın geceleri gökyüzündeki gerçek yıldızlara ışık saçtığı o muhteşem gökyüzü henüz yoktu. Şehrin genel görüntüsü de, caddelerde dolaşan insanlar da bugünün cömertliğinden yoksundular. Çünkü yeni bir mimari akım, tek tük yüksek yapılarda ne olduğu pek anlaşılamayan bir şeyler deniyordu. Vitrinlerde ve dekorasyonlarda görülen sanat zevkinin şaşırtıcı biçimdeki gelişmesi de henüz daha başlangıç aşamasındaydı ama üzerindeki yoğun hareketten dolayı hafifçe sallanan Brooklyn Köprüsü'nden aşağıya, limana doğru bakmak ve geniş bulvarların taş döşeli bayır yollarında dolaşmak, yeni bir şeyler bulmak ve yeni heyecanlar yaşamak benim için yeterliydi. Ama iki ya da üç gün sonra içimde oluşan şiddetli bir duygu bunların yerini aldı: aşırı yalnızlık duygusu. New York'ta yapacak hiçbir işim yoktu. O zamanlar işsiz güçsüz dolaşan bir insanın özellikle bu kentte yeri olamazdı. Gidip şöyle bir saat hoşça vakit geçirebilecek sinemalar, öyle küçük sevimli kafeteryalar, bugünkü gibi sanat galerileri, kitaplıklar ve müzeler yoktu. Kültürel anlamda her şey Avrupa'nın çok gerisindeydi. Müzeleri ve kentin görülmeye değer önemli yerlerini

iki-üç gün içinde ilgiyle gezdikten sonra, buz gibi rüzgârın estiği caddelerde, dümensiz bir kayık gibi bir aşağı bir yukarı dolaşıp durdum. Sonunda böyle sokak sokak dolaşmanın saçmalık olduğu duygusu o kadar güçlendi ki, bu duyguyu bir hileyle daha çekici kılabildim. Kendimi oyalayacak tuhaf bir oyun bulmuştum. Bu şehrin sokaklarında yapayalnız dolaştığım için kendimi, ceplerinde sadece yedi dolarla ne yapacağını bilmeyen sayısız göçmenden biri yerine koydum. Öyleyse onların yapmak zorunda kaldığı şeyleri ben de yapmalıyım, dedim. En geç üç gün sonra ekmeğini kazanmak zorunda olduğunu düşün! Arkadaşlık ve tanıdık ilişkileri olmadan yabancıların burada nasıl iş bulabileceğine bir bak! Bu düşüncelerle bir iş bulma ofisinden diğerine koşuşturmaya ve kapılardaki asılı ilanları incelemeye başladım. Şurada bir fırıncı, orada Fransızca ve İtalyanca bilen geçici bir sekreter, bir başka yerde de kitapçıda çalışacak bir yardımcı aranıyordu: Bu sonuncu ilan hayalimdeki ben için iyi bir şans olabilirdi. Böylece döner demir merdivenleri tırmanıp üçüncü kata çıktım, aylık maaşı öğrendim ve yine gazete ilanlarına bakarak Bronx'ta kiralamayı düşündüğüm bir odanın fiyatıyla karşılaştırdım. İki gün "iş aradıktan" sonra, teorik olarak geçimimi sağlayacak beş tane iş bulmuştum. Bu genç ülkede çalışmak isteyen biri için ne kadar çok olanak, ne kadar çok iş bulunduğuna, aylak aylak dolaşmalarım sırasında güçlü bir şekilde inandım ve bu beni çok etkiledi. Acente acente koşuşturup işyerlerine kendimi tanıtırken ülkenin sınırsız bir özgürlüğe sahip olduğunu da öğrenmiş oldum. Kimse milliyetimi, dinimi, nereden geldiğimi sormuyordu; oysa ben –parmak izi, vize ve polis belgesi istenen günümüz dünyası için hayal gibi bir şey bu– pasaportsuz seyahat edebiliyordum. Bu ülkede iş vardı ve çalışacak insanlar aranıyordu; önemli olan da buydu. O günlerin şimdi masal gibi gelen

özgürlük ortamında, devletin, formalitelerin ve ticari kuruluşların engelleyici müdahalesi olmadan bir dakika içinde anlaşma imzalanıyordu. Bu "iş arama" sayesinde daha ilk günlerde Amerika hakkında çok şey öğrendim, hatta mutlu bir turist olarak Philadelphia, Boston, Baltimore ve Chicago'yu dolaştığım haftalardan çok daha fazlasını öğrendim. Sadece Boston'da birkaç şiirimi bestelemiş olan Charles Loeffler'le geçirdiğim birkaç hoşsohbet saat dışında, hep yalnızdım. Varlığımdan hiç kimsenin haberi olmadan geçirdiğim bugünleri tek bir sürpriz değiştirdi. O ânı hâlâ çok iyi hatırlıyorum. Philadelphia'da geniş bir bulvarda dolaşıyordum; büyük bir kitapçının önünde durdum, yazarların arasında tanıdık bir isme rastlar mıyım diye bakınıyordum. Birden irkildim. Kitapçının vitrininin soldan alt köşesinde Almanca altı ya da yedi kitap vardı ve bunlardan birinin üstünde benim adım yazılıydı. Büyülenmiş gibi oraya baktım ve düşünmeye başladım. Bu sokaklarda kendi halinde ve görünüşe göre anlamsızca dolaşan, hiç kimsenin tanımadığı ve hiç kimsenin dikkate almadığı varlığımdan bir parça, buralara benden önce gelmişti demek. Kitabın on günde okyanusu aşıp buralara gelmesi için kitapçının bir etiket üzerine adımı yazması yeterli olmuştu. İçimdeki terk edilmişlik duygusu bir an için kayboldu. İki yıl sonra Philadelphia'ya tekrar geldiğimde, farkında olmadan o kitapçı dükkânını yeniden aradım.

San Fransisco'ya kadar gitmeye –o tarihte Hollywood henüz ortada yoktu– cesaret edemedim. Ama küçüklüğümden beri dünyayı yelkenle dolaşma haberleriyle beni hep büyülemiş olan Pasifik Okyanusu'nu görebilmek için duyduğum özlemi en azından bir başka yerde, bugün kaybolmuş olan ve hiçbir ölümlü bakışın bir daha göremeyeceği bir yerde, o zamanlar henüz daha yapım aşamasında olan Panama Kanalı'nın toprak yığınlarında

giderebilirdim. Küçük bir gemiyle Bermuda ve Haiti üzerinden aşağıya doğru inmiştim. Bilindiği üzere, atalarımızın Antik Roma dönemine hayran olması misali, Verhaeren'i okuyarak yetişen bizim şairler kuşağı da çağımızın teknik mucizesine hayrandı. Panama'nın kendisi bile, dev makinelerin nehir yatağından kazıp çıkardıkları ve koyu camlı gözlüklerle bile insanın gözlerini yakan sarı toprağıyla eşsiz bir görüntü sunuyordu. Vızıldayan milyonlarca ve milyarlarca sivrisineğin ısırdığı kurbanların mezarlıkta sonu gelmeyen sıralar halinde yattıkları görülüyordu. Avrupa'nın başlayıp Amerika'nın bitirmek zorunda kaldığı bu dev eser için ne kadar çok insan ölmüştü! İşte ancak bunca felaket ve hayal kırıklığının yaşandığı otuz yılın ardından Panama Kanalı vücut bulmuştu. Bentlerde yürütülen birkaç aylık bir çalışmadan sonra, bir parmak elektrik düğmesine basacak ve iki deniz, binlerce yıl sonra, bir daha hiç ayrılmamak üzere birleşecekti. Ama ben onları o dönemin iki ayrı denizi olarak bütün tarihsel duygularımla son olarak görmüş oldum. Amerika'dan, bu en büyük tarihsel olaya tanık olmanın keyfiyle ayrıldım.

Avrupa Üzerindeki Parıltı ve Gölgeler

Yeni yüzyılın on yılını geride bırakmış, Hindistan'ı, Amerika'nın ve Afrika'nın bazı yerlerini gezip görmüştüm. Artık Avrupa'mıza daha çok şey öğrenmiş olmanın verdiği sevinçle bakmaya başladım. Eski yerküremizi Birinci Dünya Savaşı öncesi bu yıllardaki *kadar* hiç sevmemiş, Avrupa'nın birleşmesini hiç *bu kadar* beklememiş, onun geleceğine hiç *bu kadar* inanmamıştım. Çünkü bizler yeni bir sabah kızıllığı gördüğümüze inanıyorduk. Ama bu kızıllık gerçekte yaklaşmakta olan dünya yangınının uzaktan parıldayan alevleriydi.

Yeni yüzyıl dönümünden beri biz gençleri mutlu eden aşırı iyimserlik ve güven duygusunu, felaketlerin, çöküntülerin ve krizlerin arasında büyüyüp yetişen, savaşı her gün beklenen bir şeymiş gibi olağan gören bugünkü kuşağın anlayabilmesi çok zordur. Kırk yıllık barış ülkelerin ekonomik durumlarını güçlendirmiş, teknik gelişmeler hayatın ritmini hızlandırmış, bilimsel buluşlar o kuşağın ruhunu zenginleştirmişti ve bunlardan gurur duyuyorlardı. Avrupa'mızın bütün ülkelerinde hemen hemen aynı oranda hissedilen büyük bir kalkınma hamlesi başlamıştı. Kentler yıldan yıla güzelleşiyor ve kalabalıklaşıyordu. 1905 yılının Berlin'i, 1901'de tanıdığım kent değildi artık. Başkent artık bir dünya kenti ol-

muş, 1910 yılının Berlin'i tüm güzelliğiyle onu da aşmıştı. Viyana, Milano, Paris, Londra ve Amsterdam gibi kentlerin hangisine yeniden gitsem, beni şaşırtıyor ve mutlu ediyordu. Caddeler daha geniş ve daha gösterişli olmuş, devlet binaları daha etkileyici, mağazalar ve dükkânlar daha lüks ve daha zevkli bir görünüme kavuşmuşlardı. Refahın nasıl arttığı ve hızla nasıl yayıldığı her yerde hissediliyordu. Biz yazarlar bile bu on yıllık zaman dilimi içerisinde kitaplarımızın üçe, dörde ve beşe katlayan baskılarından bu zenginliği hissediyorduk. Her yerde yeni tiyatrolar, kütüphaneler ve müzeler açılıyordu. Daha önceleri sadece belli bir kesimin sahip olabildiği banyo ve telefon gibi yaşamı kolaylaştıran şeylerden küçük burjuva sınıfı da yararlanmaya başlamıştı, çalışma süreleri kısaltıldığından beri proletaryada da aşağıdan yukarıya doğru bir çıkış gözlenmekteydi. Her yerde bir ilerleme vardı. Cesaret eden kazanıyordu. Bir ev, gözde bir kitap ve tablo satın alan bir kimse, aldıklarının değerinin hızla arttığını görüyordu. Kaybetmekten korkmayıp cesaretle büyük işlere girişenler, karşılığını fazlasıyla alıyordu. Böylece dünyayı müthiş bir kaygısızlık sarmıştı. Kendi itici gücüyle hep yeniden güçlenen bu kalkınmaya ne engel olabilir, bu hızlı ilerleyişi ne durdurabilirdi ki? Avrupa hiçbir zaman bu kadar güçlü, bu kadar zengin ve bu kadar güzel olmamıştı, daha güzel bir geleceğe hiç bu kadar içten inanmamıştık. Suratını ekşiten birkaç ihtiyar dışında hiç kimse, eski yıllarda olduğu gibi, "Nerede o eski güzel günler," diye dert yanmıyordu.

Sadece kentler değil, spor, daha iyi beslenme, çalışma saatlerinin kısaltılması ve doğaya olan içten bağlılıkları sayesinde insanlar da daha güzel ve daha sağlıklı olmuştu. Eskiden bir çeşit can sıkıntısı demek olan, insanların meyhanelerde oturup somurtarak kâğıt oynadıkları ya da aşırı sıcak odalarda vakit geçirmeye çalıştıkları kış

günleri, süzülen güneşin ışıkları altında genç insanların kanını kaynatıp coşturan dağ sporlarıyla yeniden keşfedilmişti. Artık dağlar, göller ve denizler eskisi gibi çok uzaklarda değildi. Bisiklet, otomobil ve elektrikli trenler mesafeleri kısaltmış ve dünyaya yeni bir mekân duygusu getirmişti. Pazar günleri göz kamaştırıcı spor kıyafetler giymiş binlerce, on binlerce insan kızakları ve kayaklarıyla karlı tepelerden hızla aşağıya kayıyordu, her yerde spor salonları ve yüzme havuzları yapılıyordu. Bu değişiklik özellikle yüzme havuzlarında açıkça görülüyordu. Benim gençlik yıllarımda güzel vücutlu bir erkek, kalın boyunlu, koca göbekli ve çökmüş göğüslülerin arasında hemen göze çarparken şimdi jimnastikle esneklik kazanmış, güneşten bronzlaşmış ve sporla sırım gibi olmuş insanlar, antik dönemlere özgü neşeli spor karşılaşmalarında birbirleriyle yarışıyorlardı. Yoksul olanların dışında kimse pazar günleri evde kalmıyordu. Tüm gençlik yürüyüş yapıyor, dağlara tırmanıyor, birbirleriyle yarışıyor ve sporun her dalında yetişmiş oluyorlardı. Tatile çıkanlar, bizimkilerin dönemlerinde olduğu gibi kentin yakınlarına ya da daha çok Salzkammergut'a gitmiyorlardı; artık insanlar başka ülkeleri de görmek istiyorlardı, acaba dünyanın her yeri böyle güzel mi ya da daha mı güzel diye merak ediyorlardı. Eskiden yabancı ülkelere ancak imtiyazlılar giderken, şimdi banka memurları ve küçük esnaf da İtalya'ya, Fransa'ya gidebiliyordu. Seyahat etmek daha ucuza, daha rahat erişilebilir hale gelmişti. Ama her şeyden önce, insanları daha korkusuz, daha az çekingen ve daha az tutumlu yapan şey, içlerindeki yeni cesaret ve ataklık duygusuydu – evet, korkaklıktan utanılıyordu. Bütün bir kuşak gençleşmeye karar vermişti. Herkes, benim anne ve babamın dünyasının aksine genç olmaktan gurur duyuyordu. Birdenbire önce gençlerin sakalları yok olmuş, arkasında da ihtiyarlar, yaşlı görün-

memek için onları izlemişlerdi. Günün parolası, genç olmak, taze olmak ve ağırbaşlı biri gibi görünmemekti. Kadınlar göğüslerini sıkan korselerini fırlatıp atmış, havadan ve güneşten çekinmedikleri için güneş şemsiyeleri ve tüllerinden vazgeçmişlerdi. Tenis oynarken rahat hareket edebilmek için eteklerini kısaltmışlardı, güzel bacaklarını göstermekten artık utanmıyorlardı. Moda gittikçe daha da doğallaşıyordu, erkekler kısa pantolon giyiyorlar, kadınlar da ata binip erkeklerin kullandığı eyerin üstünde oturmaktan çekinmiyorlardı, artık örtülere bürünüp kendilerini gizlemiyor, birbirlerinden kaçınmıyorlardı. Dünya sadece daha güzel olmakla kalmamış, daha da özgürleşmişti.

Bu durum bizden sonra gelen, âdet ve geleneklerde de özgürlüğü yaşayan yeni kuşağın sağlıklı olmasından ve kendisine güven duymasından ileri geliyordu. Genç kızların yanlarında mürebbiyeleri olmadan erkek arkadaşlarıyla gezintiye çıktıkları, spor yaparken kendilerinden emin arkadaşlıklar kurmaktan çekinmedikleri ilk defa görülüyordu. Artık eskisi gibi korkak ve namus delisi değillerdi. Neyi isteyip, neyi istemediklerini çok iyi biliyorlardı. Anne babalarının korkusundan ve baskısından kurtulmuş olarak sekreterlikle ve memurlukla geçimlerini sağlayan genç kızlar, hayatlarını istedikleri gibi biçimlendirme hakkına kavuşmuşlardı. Eski dünyanın izin verdiği tek aşk kurumu olan fahişelik, bu yeni ve geniş özgürlük ortamında dikkat çekici bir biçimde azalıyor, namus anlayışının her biçimine modası geçmiş gözüyle bakılıyordu. Yüzme havuzlarında erkekleri ve kadınları bugüne kadar acımasızca birbirinden ayıran ahşap bölmeler kaldırılıyor, kadınlar ve erkekler vücutlarını göstermekten çekinmiyorlardı. Bu on yıl içinde daha önceki yüz yıldan daha çok özgürlük daha çok serbestlik kazanılmıştı.

Artık dünyada yeni bir düzen vardı. Bir yılda neler neler olmuyordu ki! Bir buluş, bir keşif yenisini kovalıyor ve hepsi de bir anda herkesin ortak malı oluyordu. Birliktelik söz konusu olunca, uluslar kendilerini daha çok birlik içinde hissediyorlardı. Zeplin ilk yolculuğu için havalandığı gün, Belçika'ya gitmek üzere tesadüfen Strasbourg'daydım. İnsan yığınlarının sevinç çığlıkları arasında havada süzülen zeplin katedralin çevresinde dolaşıyor, sanki bu bin yıllık eserin önünde saygıyla eğiliyordu. Akşam Belçika'da, Verhaeren'in evindeyken hava gemisinin Echterdingen'de parçalandığı haberi geldi. Verhaeren çok etkilenmiş ve gözyaşlarını tutamamıştı. Bir Avrupalı ve çağımızın bir insanı olarak insanlığın bu büyük buluşuna sevinirken bir Belçikalı olarak yaşanan bu Alman felaketine karşı da duyarsız kalmamıştı. Blériot, Manş Denizi'ni uçarak geçtiğinde, biz Viyanalılar kendi ülkemizin bir kahramanıymış gibi bayram etmiştik. Tekniğimizin ve bilim dünyamızın göz kamaştırıcı bir hızla gelişmesinin verdiği gururla ilk defa bir Avrupalılık bilinci, Avrupa'yı kapsayan bir ulusal kimlik bilinci oluşuyordu. Uçaklar sınırları kolayca aşacaklarsa, ülkeler arasındaki sınırların ne anlamı var diyorduk, şu gümrük duvarları ve sınır muhafızları ne kadar yapay, ne kadar ilkeldi, birlikte yaşamayı ve dünya kardeşliğini özleyen günümüz anlayışına ne kadar da ters düşüyordu! Böylesine coşan duygular, en az uçak icat edildiğinde yaşanan coşku kadar heyecan vericiydi. Avrupa'nın bu güven dolu son yıllarını gençliğinde yaşayamamış olanlara acıyorum. Zira etrafımızı saran hava cansız ve boş değildir, zamanın ritmini ve akışını içinde taşır ve biz farkında olmadan kanımıza karışır ve kalbimizin ve beynimizin derinliklerine kadar pompalanmaya devam eder. Bu yıllarda her birimiz gücümüzü dönemin genel coşkusundan, geleceğe olan kişisel güvenimizi de Avrupalı olma

duygusundan alıyorduk. Belki de bizler o zamanlar, insana özgü olan nankörlük duygusuyla, bu dalganın ne kadar güçlü, ne kadar güvenli olduğunu bilmiyorduk. Ama o zamandan beri her şeyin geriye gittiğini ve karanlığa büründüğünü sadece dünyanın o güven dolu dönemini yaşamış olanlar çok iyi bilebilir.

Avrupa'nın tüm sahillerinden gelip kalbimize çarpan o güç dalgaları ne kadar güzel, ne kadar da mükemmeldi. Ama bizi mutlu kılan şey, biz farkında olmasak da, bir tehlikeyi de beraberinde getiriyordu. O tarihte Avrupa'nın üzerinde esen gurur ve güven kasırgası, karabulutlarını da yanında taşıyordu. Yükselme ve kalkınma süreçleri çok hızlı gerçekleşmişti, devletler ve kentler hızla büyümüş ve güçlenmişti. Ancak güçlenmiş olma duygusu, devletler gibi insanları da bu gücü iyi yönde kullanmada olduğu kadar kötü yönde kullanmaya da sevk etmişti. Fransa adeta varlık içinde yüzüyordu ama daha fazlasını istiyordu, mevcut sömürgelerini dolduracak kadar insanı olmamasına rağmen yeni bir sömürge daha peşindeydi; Fas yüzünden az kalsın savaş çıkarıyordu. İtalya Sirenayka'yı, Avusturya da Bosna'yı ilhak etmek istiyordu. Öte yandan Sırbistan ve Bulgaristan, Türkiye'ye karşı saldırılar düzenliyordu. Şimdilik kenara çekilmiş olan Almanya ise öldürücü darbe için pençesini indirmeye hazırdı. Devletler hırslarına hâkim olamıyordu. İç düzeni sağlamak gibi faydalı bir istek yerine, bulaşıcı bir mikrop gibi hemen her yerde bir yayılma çılgınlığı başlamıştı. İyi para kazanan Fransız sanayicileri, kendileri gibi bolluk içinde yaşayan Almanları kışkırtıyorlardı. Çünkü her ikisi de silah sevkıyatı yapmak istiyordu, Krupp da Schneider-Creusot da. Yüksek kazanç sağlayan Hamburg Denizcilik İşletmesi, Southampton Gemicilik Şirketi'ne, Macar çiftçileri de Sırp çiftçilerine karşıydı; kısacası bütün işletmeler birbirlerine karşı çalışıyordu.

Ekonomik kalkınma herkesi baştan çıkarmış, bütün şirketler daha çok kazanma çılgınlığına kapılmıştı. Avrupa'nın 1914 yılında neden savaşa girdiğini bugün sakin kafayla düşünecek olursak, akıllı tek bir neden bulamayacağımız gibi geçerli bir gerekçe de bulamayız. Bu ne bir fikirler çatışmasıydı ne de sınırlarla ilgili küçük sorunlar söz konusuydu. Bunun gücün fazla artmasından, kırk yıl süren barışla biriken ve bunu şiddet kullanarak boşalmak isteyen bir iç dinamizmin trajik sonucundan başka bir şey olmadığını söyleyebilirim. Devletler birdenbire güçlü olma duygusuna kapılmış, öteki devletlerin de kendileri gibi güçlü olmak ve diğerlerinden bir şeyler koparmak istediğini unutmuştu. İşin en kötüsü de, en çok sevdiğimiz o duygunun, ortak iyimserlik duygumuzun bizi aldatıyor olmasıydı. Çünkü herkes son anda ötekinin gücünden korkup geri adım atacağını sanıyordu. Böylece diplomatların karşılıklı blöfleri başlamıştı. Agadir'de olsun, Balkan Savaşı'nda ve Arnavutluk'ta olsun bu blöf oyunu dört-beş kez denenmiş ve bir sonuç alınamamıştı. Ama giderek daha büyük koalisyonlar bir araya geliyor ve aşırı militarizme kayıyorlardı. Almanya'da barış ortamında bir savaş vergisi uygulaması başlatılmış, Fransa'da ise askerlik süresi uzatılmıştı. Sonuçta devletlerin biriken bu aşırı gücünün boşalması gerekiyordu. Balkanlar'daki havanın değişmesi, karabulutların Avrupa'ya yaklaştığını gösteriyordu.

Ortalıkta henüz bir panik havası yoktu ama sürekli artan bir huzursuzluk vardı. Balkanlar'dan ne zaman top sesleri gelse, az da olsa her zaman bir tedirginlik duyuyorduk. Nedenini bilmediğimiz savaş acaba bize de bulaşır mıydı? Bugün bildiğimiz kadarıyla karşıt görüşlü güçler yavaş yavaş, çok yavaş ve ürkek bir şekilde bir araya geliyorlardı. Bir tarafta sosyalist partinin milyonlarca üyesi vardı, bunlar programları gereği savaşa karşı çıkıyorlar-

dı. Bir diğer tarafta Papa'nın önderliğindeki güçlü Katolik gruplar, uluslararası işbirliğine sahip bazı sanayi kuruluşları, bir başka tarafta ise her türlü kışkırtmaya karşı çıkan birkaç aklı başında politikacı vardı. Biz yazarlar da savaşa karşı olanların yanında yer alıyorduk ancak bir araya gelip kesin bir tutum belirleyeceğimize, her zaman olduğu gibi yine bireysel hareket ediyorduk. Pek çok entelektüel ne yazık ki umursamaz bir edilgenlik içindeydi; çünkü aşırı iyimserliğimiz yüzünden savaş sorununu ve onun ahlaki anlamda getireceği kötü sonuçları kesinlikle göremiyorduk. O dönemin seçkin kişilerinin yazdığı önemli makalelerin hiçbirinde, tek bir ilkesel hesaplaşma ya da güçlü duygularla beslenen bir uyarı yer almıyordu. Avrupalılara özgü düşünce biçimini sürdürmek, ulusların kardeşliğine inanmak ve kendi çevremizin etki alanında dillerin ve ülkelerin sınırlarını aşan barışçıl bir anlaşma zemini ve düşünsel kardeşlik kurmak ülküsüne inanmakla elimizden geleni yaptığımızı sanıyorduk. Üstelik bu Avrupa ülküsüne en çok bağlı kalan da yeni kuşaktı. Paris'te yakın arkadaşım Bazalgette'in çevresinde bir grup genç insan toplanmıştı, bunlar daha önceki kuşağın tersine her türlü dar milliyetçiliğe ve saldırgan emperyalizme karşı çıkıyorlardı. Savaş döneminde Avrupa için en büyük şiirini yazmış olan Jules Romains, Georges Duhamel, Charles Vildrac, Durtain, René Arcos ve Jean-Richard Bloch, önce *Abbaye*'de ve daha sonra da *Effort Libre*'de bir araya gelerek yaklaşan Avrupa kardeşliğinin ateşli öncüleri olmuşlardı. Bu yazarlar ve şairler, her türlü militarizme karşı duydukları nefreti sarsılmaz bir biçimde ortaya koymaktaydılar – böylesine cesur, yetenekli ve ahlaki bakımdan kararlı bir gençliği Fransa çok ender yetiştirmiştir. *Weltfreund* adlı dergisiyle Almanya'da dünya kardeşliği fikrine şiirleriyle en güçlü vurguyu yapan Franz

Werfel'di. Bir Alsas'lı olarak yazgısı gereği iki ulus arasında kalmış olan René Schickele, büyük bir heyecanla uzlaşma için çalışıyordu, İtalya'dan G.A. Borgese bizi dostça selamlıyor, İskandinav ve Slav ülkelerinden yüreklendirici mesajlar geliyordu. Büyük bir Rus yazar bana, "Bizim ülkemize de gelseniz!" diye yazıyordu. "Bizi kışkırtıp savaşa sokmak isteyen milliyetçi Slavlara, siz Avusturyalıların savaş istemediğinizi gösterdiniz," diyordu. Ah, hepimiz, bizleri kanatlarında taşıyan bu dönemi seviyorduk, Avrupa'yı seviyorduk! Ama bizim tek suçumuz, sağduyunun galip gelip savaş saçmalığının son anda engelleneceğine olan inancımızdı. Duvarlardaki işaretlere yeterince kuşkuyla bakmadığımız doğrudur ama gerçek bir gençliğin anlamı kuşku duymak değil, inançlı olmak değil midir? Jaures'e ve Sosyalist Enternasyonal'e inanıyorduk. Demiryolu görevlilerinin, işçi arkadaşlarını kurbanlık hayvan gibi cepheye taşımaktansa rayları havaya uçuracaklarını sanıyorduk. Kadınların, çocuklarını ve eşlerini bu açgözlülüğe kurban etmeyeceklerini düşünüyorduk. Avrupa'nın düşünsel ve ahlaki gücünün zaferle taçlanarak etkisini göstereceğine inanmıştık. Ortak ülkümüz ve ekonomik kalkınmaya bağlı iyimserliğimiz, yaklaşan tehlikeyi görememezimize ve dikkate almamamıza neden oldu.

Daha fazlası da vardı: Aramızda içimizdeki gizli güçleri amaca yönelik olarak bir araya toplayacak biri yoktu. Aramızda sadece tek bir uyarıcı, ileriyi önceden görebilen aklı başında bir insan vardı ama tuhaf olan şey, bu adam bizim aramızda yaşıyordu ve bizim, yazgının bize yol gösterici olarak seçtiği bu adam hakkında uzun süre hiç haberdar olmamızdı. Onu son anda da olsa bulup tanımak, benim için mutlulukların en büyüğü olurdu ama onu bulmak çok zordu çünkü Paris'in merkezinin

biraz ötesinde, *foire sur la place*'ta yaşıyordu. 20. yüzyıl Fransız edebiyatının gerçek tarihini günün birinde biri yazmaya kalkıştığında, şu şaşırtıcı fenomeni mutlaka dikkate almak zorunda kalacaktır: Paris gazeteleri o tarihte akla gelen bütün şairlere ve büyük isimlere övgüler yağdırırken en önemli üç şairi hiç tanımıyor ya da yanlış bağlamda tanıyordu. 1900 yılından 1914 yılına kadar Paul Valéry adının bir şair olarak ne *Figaro* ne de *Matin*'de geçtiğini gördüm. Marcel Proust kendini beğenmiş kibirli bir salon adamı, Romain Rolland ise değerli bir müzik bilgini sayılıyordu. Biraz ünlenip adlarını duyurmaya başladıklarında, neredeyse 50 yaşına gelmişlerdi. Büyük eserlerini dünyanın bu en meraklı ve düşünsel yanı en zengin kentinin merkezinde, herkesten habersiz bir şekilde yaratmışlardı.

Romain Rolland'ı tam zamanında bulmam tamamen bir rastlantıydı. Floransa'da oturan bir Rus heykeltıraş kadın, çalışmalarını göstermek ve bu arada benim bir eskizimi yapmak için beni evine çay içmeye davet etmişti. Kadının Rus olduğunu ve bundan dolayı da zamana ve saate uymadığını unutup saat tam dörtte evine vardım. Yaşlı bir nine –işittiğime göre annesinin sütannesiymiş– atölyesine kadar bana eşlik etti ve orada beklememi rica etti, atölyenin içindeki düzensizlik başlı başına bir tablo oluşturuyordu. İçeride topu topu dört küçük heykel vardı ve ben onları iki dakikada incelemiştim. Zaman kaybetmemek için hemen bir kitaba, daha doğrusu ortalıkta darmadağınık duran kahverengi kaplı birkaç dergiye uzandım. Derginin adı *Cahiers de la Quinzaine*'di ve ben bu derginin adını daha önce Paris'te duyduğumu anımsadım. Ama ülkenin her tarafında, kısa ömürlü idealist çiçekler gibi yeşeren ve sonradan kaybolan bütün bu küçük dergileri kim inceleyebilirdi ki? Romain Rolland'ın

kitaplarından *L'Aube* adlı bir cildinin sayfalarını karıştırmaya ve okumaya başladım, şaşkınlığım ve ilgim giderek artıyordu. Almanya'yı bu kadar yakından tanıyan bu Fransız kimdi? Temiz kalpli Rus kadının gecikmesine teşekkür borçlu olduğumu hissettim. Ev sahibi kadının sonunda içeri girdiğini görünce ilk sorum, "Kim bu Romain Rolland?" oldu. Kadın kesin bir bilgi veremedi ama öteki ciltleri elime aldıktan sonra (son ciltler daha yeni hazırlanıyordu) öğrenmem gerekeni öğrenmiştim: Tek bir Avrupa ulusuna hizmet etmeyen, tersine bütün Avrupalılara ve kardeşliğe hizmet eden bir eser ve bütün ahlaki güçleri harekete geçiren bir adam, bir şair vardı karşımda: isteyerek verilen bir karar ve karar için samimi bir istek, denetlenmiş ve süzgeçten geçirilmiş bir adalet duygusu ve sanatın birleştirici misyonuna olan samimi bir inanç. Bizler, yaptığımız küçük küçük açıklamalarla kafamızı dağıtırken o, halkları birbirlerine en değerli özellikleriyle tanıtmak için sessizce ve sabırla işe koyulmuştu. Bu eser burada tamamlanan, bilinçli olarak Avrupalı olan ilk roman, birlik ve beraberlik için yapılan ilk önemli çağrıydı, geniş kitlelere ulaştığı için Verhaeren'in coşkulu şiirlerinden daha coşkulu, bütün yergi yazılarından ve protestolardan daha da etkileyiciydi. Bizim bilinçsizce beklediğimiz ve özlediğimiz şey, bu eserde sessizce gerçekleşmişti.

Paris'te ilk işim onu arayıp sormak oldu. Onu ararken Goethe'nin, "O öğrendi, bize öğretebilir," sözünü düşündüm. Arkadaşlara onu sordum. Verhaeren, sosyalistlerin tiyatrosu olan "Théâtre du Peuple"de *Les Loups* [Kurtlar] adlı bir dramının sahnelendiğini hatırlıyor gibiydi. Bazalgette ise Rolland'ın bir müzik bilgini olduğunu ve Beethoven hakkında küçük bir kitap yazdığını duymuştu. Ulusal kütüphanenin kataloğunda eski ve çağdaş müzik hakkında bir düzine eser buldum, hepsi de küçük

yayınevlerinde ya da *Cahires de la Quinzaine* dergisinde yayımlanan yedi ya da sekiz dramdan ibaretti. Sonunda, aramızda yeniden bir bağ kurmak için ona bir kitabımı gönderdim. Kısa bir süre sonra ondan bir mektup aldım, beni evine davet ediyordu. Freud ve Verhaeren'le olan dostluğumun yanı sıra hayatımın en verimli ve hatta bazı bakımlardan en belirleyici dostluk ilişkisi işte böylece başlamış oldu.

Hayatın anlamlı günleri, olağan günlerden daha güçlü bir parıltıya sahiptir. Rolland'ın evine yaptığım bu ilk ziyareti bugün hâlâ tüm ayrıntısıyla anımsıyorum. Montparnasse Bulvarı yakınındaki gösterişsiz bir evin döner merdiveninin beş dar basamağını tırmanmıştım. Daha kapının önünde olağanüstü bir sessizlik hissetmiştim. Bulvarın uğultusu, pencerelerin altındaki eski manastır bahçesinin içindeki ağaçları okşayan rüzgâr kadar duyulmuyordu. Rolland kapıyı açtı ve beni, tavana kadar kitaplarla dolu küçük odasına götürdü. Tuhaf tuhaf parıldayan mavi gözlerine ilk defa bakıyordum; şimdiye kadar ilk defa gördüğüm bu pırıl pırıl ve dostça bakan gözler, konuşma sırasında duygu derinliğinden gelen bir renk ve ateşle dolarken, üzülürken gölgelenip kararıyor, düşünürken ciddileşiyor, heyecanlanırken kıvılcımlar saçıyordu; okumaktan ve uyumamaktan kenarları hafifçe kızarmış ve biraz da yorulmuş gözkapaklarının arasından bakan eşsiz gözbebekleri, insanın içini rahatlatan ve mutlu eden bir edayla ışıl ışıl parlıyordu. Rolland'ı biraz ürkek bakışlarla inceliyordum. Boylu bosluydu. Çalışma masasının başında saatlerce oturmaktan omuzları çökmüş, biraz eğik yürüyordu. Solgun yüzündeki keskin çizgiler, bir hastalığı olduğu izlenimini veriyordu. Bedenini özenle koruduğu gibi ses tonunu da hiç yükseltmeden konuşuyordu, neredeyse hiç dışarı çıkıp yürüyüş yapmıyordu,

çok az yemek yiyor, içki ve sigara kullanmıyor, vücudunu yoracak her şeyden kaçınıyordu. Ama yalnız bir yaşam süren bu adamın bedeninin ne kadar dayanıklı olduğunu, görünüşteki bu bedensel zayıflığın arkasında ne büyük bir tinsel çalışma gücü bulunduğunu sonraki günlerde öğrendim. Kitaplarla dolu küçük masasının başında saatlerce yazıyor, yorgun ve bitkin düşmüş vücudunun dinlenmesi için dört-beş saatten fazla uykuyu kendisine çok görüp yatağında saatlerce okuyordu. Rahatlamak için sadece müzik dinliyordu; çok güzel piyano çalıyordu, tınıları zorlayarak değil, okşaya okşaya çıkarmak istiyormuş gibi, asla unutamayacağım bir zarafetle ve severek vuruyordu tuşlara. Hiçbir virtüöz –Max Reger, Busoni ve Bruno Walter'i dost çevrelerinde dinledim– sevdiğim müzik üstatlarıyla böylesine doğrudan bir iletişime geçtiğim duygusunu yaşatmamıştı bana.

Bilgisi, karşısındakini utandıracak kadar çok yönlüydü, sadece okuyan gözlerle yaşadığı için edebiyata, felsefeye, tarihe ve tüm ülkelerin ve dönemlerin sorunlarına son derece hâkimdi. Müzikteki her ölçüyü iyi biliyordu. Galuppi'nin, Telemann'ın ve hatta altıncı ve yedinci derecedeki müzisyenlerin en kıyıda köşede kalmış eserlerine bile yabancı değildi, bütün bunların yanı sıra günümüzün gelişen olaylarıyla da yakından ilgileniyordu. Keşişlere özgü bu basit hücresinde dünya tıpkı bir *camera obscura*'dan, karanlık odadan yansıyormuş gibi seyredebiliyordu. İnsan olarak dönemin büyüklerinin güvenini kazanmıştı. Rena'nın öğrencisi olmuş, Wagner'in evinde konuk olarak bulunmuş ve Jaurès'le dostluk ilişkisi kurmuştu. Tolstoy, ona yazdığı o ünlü mektubunda insani bir itiraf olarak onun edebî eserlerini hak ettiği gibi övmüştü. Ben burada, onun yanında –bunu her düşünüşümde içimi bir mutluluk duygusu kaplıyor– insani ve ahlaki bir üstünlük, kibirsiz bir içsel özgürlük, yani güçlü

bir ruhun doğal olarak sahip olduğu bir özgürlük duygusu hissediyordum. Ben onun –zaman da beni haklı çıkardı– karar saati geldiğinde, Avrupa'nın vicdanı olacak bir adam olduğunu daha ilk bakışta hemen fark ettim. Birlikte Jean-Christophe'tan söz ettik. Rolland bana bu eseriyle üç görevi birden yerine getirmeye çalıştığını söylemişti: Müziğe olan borcunu, Avrupalılığa bağlılığını ve akılları başlarına gelsin diye halka çağrıda bulunduğunu bu romanda dile getirmişti. Rolland romanında bizim her birimizin artık daha çok çalışması gerektiğini söylüyordu, herkes kendi bulunduğu yerde, kendi ülkesinde ve kendi diliyle bir şeyler yapmalıydı. Söylediğine göre, zaman uyanık olma, daha da uyanık olma zamanıydı. Nefretten yana olan güçler, aşağılık doğalarına uygun olarak barışsever olanlardan daha acımasız ve daha saldırgan oluyorlardı. Bunların arkasında maddesel çıkarlar da vardı, bu yüzden bizim kuşaktan daha düşüncesiz olabiliyorlardı. Tutarsızlık her yerde kendini belli ediyordu, nefrete karşı mücadele bizim sanatımızdan daha da önemliydi. Bütün eserlerinde sanatın ölümsüzlüğünü dile getirmiş olan bir adamda, dünyevi yapının ne kadar kırılgan olduğunu görmek bana çok acı veriyordu. Rolland bana, "Sanat bizi, biz bireyleri belki tek tek teselli edebilir ama gerçeğe hiçbir şekilde karşı koyamaz," dedi.

Bu konuşma 1913 yılında gerçekleşti. Ufukta görünen olası bir Avrupa savaşının karşısına hazırlıklı olarak ve bir şeyler yaparak çıkmamızın asli görevimiz olduğunu öğrendiğim ilk konuşmaydı. Korkulan an gelip çattığında, Rolland çılgınca çalışıp ruhunu güçlendirmiş, çağdaşları karşısında kendisine büyük bir ahlaki üstünlük sağlamış durumdaydı. Bizler de kendi çevremizde aynı şekilde bir şeyler yapmıştık, ben komşu ülkelerin şair ve yazarlarının eserlerini Almancaya çevirmiştim. Verhaeren'in 1912 yı-

lında Almanya'ya yaptığı bir konferans gezisine katılmış, onunla birlikte bütün ülkeyi dolaşmıştım. Bu gezinin amacı sembolik bir Alman-Fransız kardeşlik manifestosu oluşturmaktı: Hamburg'da Fransa'nın en büyük şairi Verhaeren'le Almanya'nın en büyük şairi Dehmel, halkın gözü önünde kucaklaşmıştı. Reinhardt'ı, Verhaeren'in yeni oyununda oynamaya razı etmiştim. Dostluğumuz ve karşılıklı işbirliğimiz hiç bu kadar sıcak, hiç bu kadar yoğun ve teşvik edici olmamıştı. Bazı coşkulu anlarımızda dünyaya doğru ve kurtarıcı yolu gösterdiğimizi söyleyip kendi kendimizi kandırıyorduk. Ama dünya böyle edebî manifestolara itibar etmiyor, kendi yanlış yolunda yürüyordu. Görünmez sürtünmeler kıvılcımlara sebep oluyordu –Zabern Skandalı, Arnavutluk Krizi ve beceriksiz bir gazete röportajı– ama sadece küçük tek bir kıvılcım bile o üst üste yığılmış patlayıcı maddeyi infilak ettirmeye yeterdi. Özellikle biz Avusturyalılar, huzursuzluk bölgesinin tam ortasında olduğumuzu hissediyorduk. 1910 yılında, İmparator Franz Joseph 80 yaşını aşmıştı, artık sadece bir sembol olan bu ak saçlı ihtiyarla devlet işleri daha fazla yürütülemezdi. İmparator öldükten sonra bin yıllık imparatorluğun dağılma sürecine gireceği ve bunun önlenmesinin artık mümkün olamayacağı konusunda mistik bir duygu yayılmaya başladı. İçte ulusal kimliklerin birbirlerine karşı baskısı gittikçe artıyordu, dışta ise İtalya, Sırbistan, Romanya ve belli ölçüde Almanya bile imparatorluğu bölüşmek için bekliyordu. Krupp ve Schneider-Creusot'un toplarını yabancı "insan materyali" üzerinde denedikleri Balkan Savaşı, Almanların ve İtalyanların İspanya İçsavaşı'nda uçaklarını kullanması, bizi kabarıp köpüren bir akıntının azgın dalgalarına giderek daha çok yaklaştırıyordu. Sürekli bir korku içindeydik ama her defasında, "Neyse bu defa bir şey olmadı. İnşallah bundan sonra da olmaz!" diyerek derin bir soluk alıyorduk.

Bir dönemin gerçeklerini ortaya koymanın o dönemin ruhsal atmosferini yansıtmaktan bin kere daha kolay olduğu deneyimlerle sabittir. Bu olgu kendisini resmî olaylarda değil, burada kısaca anlatacağım gibi küçük küçük kişisel epizotlarda çok daha açık bir biçimde gösteriyor: Dürüstçe söylemem gerekirse, o zamanlar savaşın çıkacağına hiç inanmadım. Ama savaşı rüyamda iki defa canlı olarak yaşadım ve büyük bir korkuyla yerimden fırladım. İlki, tarihin bütün önemli arkaplan epizotları gibi çok az bilinen "Redl Skandalı"nda oldu.

En karışık casusluk dramlarından birinin kahramanı olan Albay Redl'i kişisel olarak bir şekilde tanımıştım. O da benim gibi şehir dışındaki dar bir sokakta oturuyordu. Bir keresinde rahat görünümlü, zevkine düşkün bu beyefendinin sigarasını tüttürdüğü kahvede, yakın arkadaşım olan Savcı T. beni onunla tanıştırmıştı; o zamandan beri selamlaşıyorduk. Ama hayatımızın ne kadar çok sırla kuşatılmış olduğu ve bir adım ötemizdeki insanlar hakkında ne kadar az şey bildiğimizi ancak daha sonra keşfetmiş oldum. Görünüş itibarıyla iyi bir Avusturya vatandaşına benzeyen bu albay, veliaht prensin en güvendiği adamdı; ordu gizli servisini yöneten ve düşman güçlerin gizli servislerinin faaliyetlerini izleyen en önemli makam ona verilmişti. Ama 1912 yılında Balkan Savaşı krizi sırasında, Rusya ve Avusturya karşılıklı olarak seferberlik ilanı hazırlığı yaparken Avusturya ordusunun en gizli belgesi olan "Savaş Planı"nın Rusya'ya satılmış olduğu ortaya çıktı, tabii bu durum savaş halinde korkunç bir felakete yol açabilirdi. Çünkü Ruslar, saldırıya geçecek olan Avusturya taarruz ordusunun askerî taktiklerini önceden ayrıntısıyla öğrenmiş oluyorlardı. Bu vatan hainliği Genelkurmay çevrelerinde korkunç bir panik yarattı; bu haini bulup ortaya çıkarmak, uzman kişi olarak gizli servisin başındaki Albay Redl'in işiydi, böyle bir hain ancak en yük-

sek mevkide bulunanların arasında olabilirdi. Askerî makamların bu işi becerebileceğine pek güvenmeyen Dışişleri Bakanlığı da –makamların birbirlerini kıskanmalarının tipik bir örneğini vererek– Genelkurmay Başkanlığı'nı bilgilendirmeden kendi başına harekete geçerek bu olayı araştırmaya başladı ve polise, daha başka pek çok önlemle birlikte, yurtdışından gelen ve postaneden teslim alınmak üzere gönderilen bütün mektupları, gizlilik esasını dikkate almadan açma emri verdi.

Bir gün bir postaneye Rus sınır istasyonu Podolsk'tan "Opera Balosu" şifreli, postaneden teslim alınmak üzere gönderilen bir mektup geldi; mektup açılınca yazılı bir kâğıt yerine altı ya da yedi tane gıcır gıcır binlik Avusturya kronu çıktı. Bu kuşkulu durum hemen polis müdürlüğüne bildirildi, polis müdürlüğü de postanenin gişesine bir dedektif yerleştirdi ve mektubu almak isteyen kişinin derhal yakalanması emrini verdi.

Bu trajedi bir an için Viyanalılara özgü bir rahatlığa dönüşmeye başladı. Öğle üstü bir adam geldi ve "Opera Balosu" şifresiyle gönderilen mektubu istedi. Gişe memuru gizli şifreyi hemen dedektife bildirdi. Ama dedektif yerinde yoktu, biraz önce öğle öncesi içkisini içmeye gitmişti. Döndüğünde, o yabancı adamın bir arabaya binip bilinmedik bir yöne doğru gittiğini öğrendi. Ama şimdi bu Viyana komedisinin ikinci perdesi başlıyordu. O dönemde iki atın çektiği faytonların sahipleri, kendilerini pek kibar saydıklarından arabalarını kendileri yıkamayıp başkalarına yıkattırırlardı. Bu yüzden hemen her durakta "yıkayıcılar" denilen insanlar bulunurdu, bunlar hayvanları yemler ve arabaları yıkarlardı. Bu araba yıkayıcılarından biri, mutlu bir tesadüf eseri olarak az önce oradan uzaklaşan arabanın numarasını anımsamıştı. On beş dakika içinde bütün polis teşkilatı harekete geçirilmiş ve araba bulunmuştu. Arabacının tasvir ettiği adam, benim

Albay Redl'le sık sık buluştuğum kafeye, Kaiserhof'a gitmişti. Üstelik meçhul kişinin mektup zarfını açtığı cep bıçağı da mutlu bir tesadüf olarak arabanın içinde bulunmuştu. Dedektifler hemen Kaiserhof'a koştular ve adamın eşkalini verdiler ama adam oradan çoktan ayrılmıştı. Kafede çalışan garsonlar, kendilerinden son derece emin olarak bu adamın her zamanki müşterileri Albay Redl olduğunu ve biraz önce de Hotel Klomser'e döndüğünü açıkladılar.

Dedektif donup kalmıştı. Olayın gizemi ortaya çıkmıştı. Demek Avusturya ordusunun casusluk teşkilatının en yüksek rütbeli şefi Albay Redl, aynı zamanda Rus Genelkurmayı'nın parayla satın aldığı casusuydu. Albay Redl, sadece gizli belgeleri ve saldırı planlarını satmakla kalmamıştı; son yıl içinde kendisinin gönderdiği Avusturyalı casusların hepsinin Rusya'da niçin düzenli olarak tutuklanıp yargılandıkları da şimdi anlaşılıyordu. Her tarafa çılgınca telefonlar edilmeye başlandı; bu telefon trafiği, Avusturya Genelkurmay Başkanı Konrad von Hetzendorf'a ulaşıncaya kadar devam etti. Bu sahneye tanık olan birinin bana anlattığına göre, ilk sözleri duyduktan sonra genelkurmay başkanının yüzü bembeyaz kesilmişti. Telefon daha sonra Hofburg Sarayı'na da ulaştı ve arka arkaya görüşmeler yapıldı. Şimdi ne yapılması gerekiyordu? Polis, Albay Redl'in kaçmaması için önlem almıştı. Albay Redl, Hotel Klomser'den çıkmak ve görevliye bir şeyler söylemek isterken, bir dedektif sessizce yanına yaklaştı, elindeki çakıyı ona doğru tuttu ve nazik bir şekilde sordu: "Sayın albayım, bu çakıyı arabada unutmuş olabilir misiniz?" Albay Redl o anda her şeyin bittiğini anlamıştı. Başını nereye çevirse, kendisini gözetleyen dedektiflerin tanıdık yüzlerini görüyordu. Otele dönünce iki subay arkasından odaya girerek masanın üstüne bir tabanca bıraktılar. Çünkü saray, Avusturya ordusu için böylesine

utanç verici bir olayın dikkat çekmeden bitirilmesini istemişti. Bu iki subay, Redl'in Hotel Klomser'deki odasının kapısının önünde sabahın ikisine kadar devriye gezdi. Daha sonra içeriden bir tabanca sesi duyuldu.

Ertesi günkü akşam gazetelerinde, aniden ölen Albay Redl'in değerli hizmetleri için kısa bir anma yazısı yayımlandı. Ama bu işe o kadar çok kimse karışmıştı ki, bu sırrı saklamak mümkün değildi. Konuyla ilgili olarak öğrenilen ayrıntılar, psikolojik bakımdan pek çok şeyi açıklıyordu. Albay Redl'in eşcinsel eğilimleri vardı, amirleri ya da meslektaşlarının bilgisi yoktu, yıllardan beri şantajcıların eline düşmüştü ve bu umutsuz kaçış yoluna da bunun için başvurmuştu. Orduda bir dehşet dalgası yükseldi. Savaş çıkmış olsaydı, bu bir tek insanın yanlışı milyonlarca insanın hayatına sebep olacak ve imparatorluk uçurumun kenarına sürüklenecekti. Biz Avusturyalılar bir yıl önce savaşa ne kadar çok yaklaştığımızı ancak bu anda kavramıştık.

İlk defa boğazımda bir şeylerin düğümlendiğini hissetmiştim. Ertesi gün tesadüfen dönemimizin muhteşem ve iyi yürekli Kassandra'sı[1] olan Berta von Suttner'e rastladım. Kendisi köklü bir aristokrat ailenin kızıydı. Gençliğinin ilk yıllarında Bohemya yakınlarındaki aile saraylarında 1866 yılı savaşının dehşetini yaşamış ve bir Florence Nightingale tutkusuyla hayatını tek bir göreve adamıştı. İkinci bir savaşı, yani bütün savaşları önlemek istiyordu. *Die Waffen Nieder* [Silahları Bırakın] adlı bir roman yazdı ve romanı dünya çapında bir başarıya ulaştı. Savaş karşıtı sayısız etkinlikler düzenliyordu. Hayatı-

1. Yunan mitolojisinde Troya'nın son kralı Priamos'un kızıdır. Tanrı Apollon'un arzularına uyduğu için onun tarafından kehanet gücüne kavuşturulmuştur. (Ç.N.)

nın en büyük başarısı ise, dinamiti bulan Alfred Nobel'in vicdani duygularını harekete geçirerek dinamitin neden olduğu felaketlerin karşılığı olarak uluslararası anlayış ve barış için Nobel Ödülü veren bir vakıf kurdurmuş olmasıydı. Berta von Suttner büyük bir heyecanla bana yaklaştı. Daha sokağın içinde, "İnsanlar olanların farkında değil," diye yüksek sesle bağırıyordu, oysa genelde son derece sakin ve alçak sesle konuşan bir kadındı. "Savaş başladı ama onlar bizden her şeyi yine sakladılar ve olanları gizlediler. Siz gençler neden hiçbir şey yapmıyorsunuz? Olanlar daha çok sizi ilgilendirir! Kendinizi savunun, aranızda birlik oluşturun! Her şeyi bizim gibi birkaç yaşlı kadına bırakmayın, bizi kimsenin dinlediği yok." Ona Paris'e gideceğimi anlattım, belki ortak bir manifesto hazırlanabileceğini söyledim. Ama o, "Peki, neden belki?" diye diretti. "Durum her zamankinden daha kötü, çarklar dönmeye başladı bile." Onu güçlükle sakinleştirmeye çalışırken asıl ben sükûnetimi kaybetmeye başlamıştım.

Özellikle de Fransa'da yaşadığım ikinci kişisel bir olay, Viyana'da çok az ciddiye alınan bu yaşlı kadının ne kadar ileri görüşlü olduğunu bana anımsatmış oldu. Yaşanan olay aslında çok önemsizdi ama benim için son derece etkileyici olmuştu. 1914 yılının ilkbaharında Parisli bir kız arkadaşımla Leonardo da Vinci'nin mezarını görmek üzere birkaç günlüğüne Touraine bölgesine gitmiştim. Loire Nehri'nin havası yumuşak ve güneşli kıyısı boyunca saatlerce dolaştıktan sonra, akşama doğru iyice yorulmuştuk. Daha önce Balzac'ın doğduğu eve gidip bir saygı ziyaretinde bulunduğum o ıssız Tours'da, Bayan Suttner'le birlikte sinemaya gitmeye karar verdik.

Küçük bir kenar semti sinemasıydı, camları ve krom aksamlarıyla parlayan yeni dönemin saray misali sinema salonlarına hiç benzemiyordu. İhtiyacı karşılayacak ka-

dar teçhizatla donatılmış bir salon, mütevazı insanlar, işçiler, askerler, pazarcı kadınlar ve neşeli neşeli sohbet eden, sigara içme yasağına rağmen Scaferlati Caporal marka sigaralarının koyu mavi dumanlarını iğrenç kokan boğucu havaya üfleyen insanlarla doluydu. Beyazperdeye önce "tüm dünyadan yeni haberler" yansıtıldı. İngiltere'de düzenlenen bir bot yarışı: İzleyiciler buna pek bakmayıp kendi aralarında gülüyor ve şakalaşıyorlardı. Arkasından bir Fransız askerî geçit töreni başladı. Seyirciler buna da pek ilgi göstermedi. Daha sonra, "İmparator Wilhelm, Viyana'da İmparator Franz Joseph'i ziyaret ediyor" başlıklı üçüncü haber verilmeye başlandı. Perdede birdenbire Viyana'nın o sevimsiz Batı İstasyonu'nun tanıdık peronu ve perona giren treni bekleyen birkaç polis göründü. Verilen işaretten sonra yaşlı İmparator Franz Joseph, konuğunu karşılamak üzere onur kıtası boyunca yürüdü. Franz Joseph perdede öne doğru eğik vücuduyla, başı titreyerek onur kıtasına doğru ilerlerken, Tours kenti halkı, favori sakalları ağarmış bu yaşlı adama kahkahalarla gülmeye başladılar. Daha sonra beyazperdede görünen tren gara girdi; birinci, ikinci ve üçüncü vagon göründü. Salon vagonunun kapısı açıldı ve Avusturya generali üniforması giymiş olan gür bıyıklı II. Wilhelm perona indi.

İmparator Wilhelm'in perdede görünmesiyle, karanlık salonda birdenbire çılgınca çalınan ıslıklar ve tepinmeler başladı. Sanki birisi onları aşağılıyormuş gibi herkes bağırıyor ve ıslık çalıyordu, bütün kadınlar, erkekler ve çocuklar onunla alay ediyor, ona hakaret ediyordu. Dünya olayları hakkında, okudukları gazetelerdeki haberlerden daha fazla bilgisi olmayan Tours'un iyi kalpli insanları, bir an için çıldırmış gibiydiler. Korkmuştum, hem de çok korkmuştum. Çünkü yıllardan beri sürdürülen kin ve nefret politikası yüzünden zehirlen-

menin ne kadar çok arttığını hissediyordum. Hatta burada, küçük bir taşra kentinde kendi halinde yaşayıp giden yurttaşlar ve askerler bile imparatora ve Almanya'ya karşı öylesine kışkırtılmışlardı ki, beyazperdede seyrettikleri birkaç saniyelik bir görüntü bile onları çıldırtmaya yetmişti. Sadece bir saniyelik, tek bir saniyelik görüntüydü onları çileden çıkaran. Arkasından başka görüntüler gelince, her şey unutulmuştu. Seyirciler, filmdeki en küçük bir komikliğe bile katıla katıla gülüyor ve keyiflerinden pat pat dizlerine vuruyorlardı. Evet, hepsi sadece birkaç saniye sürmüştü. Ama burada olsun başka bir yerde olsun, bütün anlaşma çabalarımıza ve gösterdiğimiz gayretlere rağmen, ciddi bir kriz ânında halkı kışkırtmanın ne kadar kolay olabildiğini görmem için o tek saniye yetmişti.

Bütün gecem mahvolmuştu. Uyuyamadım. Bu olay Paris'te geçseydi, beni yine de tedirgin ederdi ama böylesine sarsıp kahretmezdi. Kin ve nefretin bu küçük taşra kentine, bu iyi yürekli naif insanların içlerine kadar işlediğini görmek tüylerimi diken diken etmişti. Sonraki günlerde bu olayı arkadaşlarıma anlattım, pek çoğu ciddiye almadı ve, "Biz Fransızlar şişko Kraliçe Victoria'yla ne çok alay ettik ama iki yıl sonra İngiltere'yle bir anlaşma yaptık. Sen Fransızları tanımıyorsun, onlar politikadan pek anlamaz," dediler. Sadece Rolland farklı düşünüyordu. "Bir ulus ne kadar naif olursa, kandırmak da o kadar kolay olur. Poincaré seçildiğinden beri işler kötü gidiyor. Petersburg seyahati kesinlikle bir eğlence gezisi olmayacak." Yazın Viyana'da yapılacak olan Sosyalist Enternasyonal kongresi hakkında uzun uzun konuştuk ama Rolland bu konuya da diğerlerinden daha kuşkucu yaklaşıyordu. "Seferberlik ilanı duvar panolarına yapıştırılınca buna kaç kişinin direnebileceğini Tanrı bilir. Bizler kitle

duyguları ve kitle isterileri çağında yaşıyoruz, bu gücün savaş ânında ne yönde kullanılacağı belli değil."

Ancak kaygı duyulan anların, örümcek ağlarının rüzgârda uçup gitmesi gibi çabucak kaybolduğunu daha önce söylemiştim. Gerçi zaman zaman savaşı düşünüyorduk ama bu durum, arada bir ölümü hatırlamamızdan pek farklı değildi – nasıl olsa bir gün gelecek denilen ama uzaklarda sanılan bir şeyi düşünmek gibi. O günlerde Paris çok güzeldi, bizler de çok gençtik ve mutluyduk. Jules Romains'in ortaya koyduğu o büyüleyici ve komik tiyatro oyununu hâlâ anımsıyorum. Şairlerin prensiyle (*Prince de poétes*) alay etmek için saf ve biraz da bön bir adam (*Price des penseurs*) bulunup ona taç giydirilmiş ve üniversite öğrencileri tarafından Pantheon önündeki Rodin heykeline kadar törenle taşınmıştı. Akşamüstü biz gençler, düzenlenen parodik bir şölende, okul öğrencileri gibi çılgınca eğlenip kendimizden geçiyorduk. Ağaçlar çiçek açmıştı, hava çok güzel ve yumuşaktı, böyle büyüleyici bir güzellik ortamında aklın alamayacağı şeyleri düşünmeyi kim isterdi ki? Dostlar her zamankinden daha içten davranıyordu ve yabancı –"düşman"– bir ülkede yeni dostlar kazanılmıştı. Kent her zamankinden daha kaygısızdı ve insanlar kendi kaygısızlıklarıyla birlikte kentin bu kaygısızlığını seviyorlardı. Yaşanan bu kaygısız ortamın son günlerinde, bir konferans vermek üzere Rouen'a giden Verhaeren'e yol buyunca eşlik ettim. Geceleyin bir ara, sivri çatısı ay ışığının altında esrarengiz bir şekilde parlayan katedralin önünde durmuştuk – böyle güzel mucizeler tek bir "vatan"a mı aitti, hepimize ait değil miydi? Rouen Tren İstasyonu'nda, Verhaeren'in övgüler yazdığı o makinelerden birinin iki yıl sonra kendisini parçalayacağı yerde, birbirimizden ayrıldık. Bana sarıldı. "Bir Ağustos'ta Caillou qui bique'de, bizim evde buluşmak üzere," dedi. Söz verdim, çünkü yeni şiirlerini birlikte Al-

mancaya çevirmek için onu her yıl taşradaki evinde ziyaret ediyordum. Neden bu sene de olmasın? Öteki arkadaşlarla da, Paris'le de kaygısızca vedalaştım, birkaç haftalığına kendi evinden uzaklaşır gibi rahat ve duygusallıktan yoksun bir vedalaşmaydı bu. Gelecek aylar için planım hazırdı. Önce Avusturya'da, ülkenin bir köşesine çekilip (ancak beş yıl sonra yayımlanabilecek olan) Dostoyevski çalışmamı hızlandırmak ve böylece her biri bir büyük ulusu en büyük roman yazarıyla tanıtan *Üç Büyük Usta* kitabımı bitirmek istiyordum. Daha sonra da Verhaeren'e gidecek, kışın da belki uzun zaman önce planladığım Rusya gezisine çıkacak ve bir düşünce birliği sağlamak için bir grup kurmaya çalışacaktım. İçinde bulunduğum otuz ikinci yaşımda her şey gözlerimin önünde açık ve berraktı. Güneşin pırıl pırıl parladığı bu yaz ayında dünya tatlı bir meyve gibi kendini bana sunuyordu. Ben bu dünyayı, hem bugün için hem de daha güzel bir gelecek için çok seviyordum.

Ve 28 Temmuz 1914'te Saraybosna'da sıkılan bir kurşun, içinde yetiştiğimiz, büyüdüğümüz ve oturduğumuz o yaratıcı aklın güvenli dünyasını, tek bir saniye içinde içi boş bir toprak çömlek gibi bin parçaya ayırıverdi.

1914 Savaşı'nın İlk Anları

1914 yılının yazı, Avrupa'ya felaket getiren bir yaz olmasaydı da, bizim için unutulmaz bir yaz olarak kalacaktı. Çünkü böylesine verimli, böylesine güzel ve deyim yerindeyse yazdan daha iyi bir yazı hayatımda çok az gördüm: Günlerce masmavi bir gökyüzü, yumuşak ama bunaltıcı olmayan bir hava. Sıcacık ve mis gibi kokan çayırlar, taze açmış yemyeşil yapraklarıyla koyu ve gür ormanlar. Yaz sözcüğünü ne zaman telaffuz etsem, vaktiyle Viyana civarında, Baden'de geçirdiğim o parıltılı temmuz günlerini düşünmeden edemiyorum. Kendimi bütünüyle çalışmalarıma vermek için, Beethoven'ın yazlarını geçirmek için severek gittiği bu küçük ve romantik kentte bir ay boyunca her şeyden uzak bir şekilde yaşamıştım. Daha sonra yazın geri kalan kısmını çok değerli dostum Verhaeren'in Belçika'daki küçük çiftlik evinde geçirecektim. Baden'de otururken doğayı tanımak ve tatmak için bu küçücük kentten uzaklaşmam gerekmiyordu. Tepelere yayılmış yemyeşil ormanlar, Beethoven'ın yaşadığı çağın sadeliğini ve zarafetini kaybetmemiş olan Biedermeier dönemine ait alçak evlerin içlerine kadar sokulmuştu. Kafelerde ve restoranlarda açık havada oturuluyor, istenildiğinde, içinde kaplıcanın olduğu parkta dolaşan ya da ıssız yollarda kaybolan neşeli konukların arasına karışılabiliyordu.

Katolik bir ülke olan Avusturya'nın her 29 Temmuz'un bir gün öncesinde kutladığı "Peter ve Paul" Bayramı'nda, Viyana'dan pek çok konuk gelmişti. Kaplıca parkına kurulan müzik pavyonu önünde açık renk yazlık elbiselerini giyinmiş neşeli ve kaygısız bir kalabalık toplanmıştı. Çok güzel bir gündü. Kocaman kestane ağaçlarının üzerinden yükselen gökyüzü açık ve bulutsuzdu. Gerçekten de insanın mutlu olacağı bir gündü. Artık büyükler için de, küçükler için de kısa bir süre sonra tatil başlayacaktı ve herkes bu yaz sezonun ilk resmî tatil gününde, doğanın mutluluk veren havası, yemyeşil görüntüsü eşliğinde ve günlük kaygıları unutmanın verdiği rahatlıkla yazın keyfini şimdiden yaşamaya başlamıştı. Ben o sırada parktaki kalabalığın epey ötesinde oturmuş kitap okuyordum. Hangi kitabı okuduğumu bugün hâlâ anımsıyorum: Merezhkovsky'nin *Tolstoi and Dostojewski* [Tolstoy ve Dostoyevski] adlı kitabıydı, büyük bir ilgiyle ve heyecanla okuyordum. Ama ağaçların arasından esen rüzgârın, kuşların cıvıltılarının ve parktan gelen müzik seslerinin de farkındaydım. Bütün melodileri net bir biçimde duyuyor ve bundan herhangi bir rahatsızlık duymuyordum. Çünkü insan kulağı öyle çabuk alışır ve sürekli duyduğu bir gürültüye, bağırıp çağıran insanların doldurduğu bir caddenin ya da hışırdayarak akan bir derenin sesine birkaç dakika içinde uyum sağlar, ama bu ritmin akışı içinde beklenmedik bir duraklama da aksine hemen bizi uyarır ve kulak kabartmamıza sebep olur.

Ben de kitabımı okurken, melodinin tam ortasında müzik birdenbire susunca öylece kalakaldım. Kaplıca orkestrasının hangi parçayı çaldığını bilmiyordum. Ama müziğin aniden kesildiğini fark etmiştim. İçgüdüsel olarak başımı kitaptan kaldırdım. Ağaçların arasında dolaşırken akıp giden beyaz bir kitle gibi görünen o kalabalık da dağılmışa benziyordu, bir aşağı bir yukarı dolaşmak-

tan vazgeçmişlerdi. Bir şeyler olmuş olmalıydı. Ayağa kalktım ve müzisyenlerin pavyondan ayrıldığını gördüm. Tuhaf bir durumdu. Çünkü buradaki konserler genellikle bir saat ya da daha uzun sürerdi. Konserin böyle aniden ve biraz da saygısızca kesilmesi için bir şeyler olmuş olmalıydı. Biraz yakına gelince, müzik pavyonunun önünde heyecanlı grupların toplandığını ve az önce yapıştırılan bir duyuruyu okumak için birbirleriyle itişip kakıştıklarını gördüm. Birkaç dakika sonra öğrendiğime göre, söz konusu haberde askerî manevraları izlemek için Bosna'ya gitmiş olan yüce haşmetlimiz ve veliaht prensimiz Franz Ferdinand ve eşinin korkunç bir siyasi cinayete kurban gittiği bildiriliyordu.

Duyuruyu okuyan kalabalığın sayısı gittikçe artıyordu. Herkes bu beklenmedik haberi birbirine anlatıyordu. Ancak doğruyu söylemek gerekirse, sarsılmış ya da öfkelenmiş gibi görünmüyorlardı. Çünkü veliaht prens halk arasında pek sevilmiyordu. İmparatorun biricik oğlu olan ilk veliaht prens Rudolf'un Mayerling'de kendini vurduğu günü çocukluğumdan beri anımsarım. O zaman bütün kent halkı çok üzülmüş, büyük bir kargaşa yaşanmıştı. Katafalkın üstüne konulan prensin cesedini görmek için toplanan büyük kalabalık birbiriyle itişip kakışmıştı. İmparatorun üzüntüsü paylaşılmış, ileri görüşlü ve son derece sempatik bir Habsburg prensi olarak kendisine büyük umutlar beslenen biricik oğlu ve mirasçısının hayatının baharında ölmesinden duyulan üzüntü ve dehşet dile getirilmişti. Buna karşın Franz Ferdinand'da, Avusturyalılara göre bir insanın popülarite kazanması için gerekli olan meziyetler eksikti: kibarlık, cana yakınlık, etkileyici dış görünüş ve sosyal normlara uymak. Onu tiyatroda sık sık görmüştüm. İri cüssesi, kocaman göbeği, soğuk ve donuk bakışlarıyla locasında oturur, içerideki seyircilere tek bir kez olsun sıcak bir bakış atfetmez ya da

sanatçıları coşkuyla alkışlayıp yüreklendirmezdi. Kimse onun güldüğünü görmemişti, gergin bir görüntü sunmadığı hiçbir fotoğrafı yoktu. Müzik ve mizah duygusundan yoksundu, karısının bakışları da onunki kadar soğuk ve sevimsizdi. Her ikisinin de çevresinde buz gibi bir hava eserdi. Hiç dostları olmadığı biliniyordu, yaşlı imparatorun ondan nefret ettiği de biliniyordu. Çünkü veliaht prens tahta çıkmak için sabırsızlanıyor ve bu hırsını gizlemesini de beceremiyordu. Buldok köpeklerininkine benzeyen bir ensesi olan, soğuk ve donuk bakışlı bu adamın bir felakete yol açacağı sadece benim mistik önsezim değildi, tersine bütün ulus için de çok yaygın bir düşünceydi. İşte bu yüzden onun öldürüldüğü haberi pek fazla ilgi uyandırmadı. İki saat sonra gerçek bir yastan eser kalmamıştı. İnsanlar gülüyor ve neşeyle sohbet ediyorlardı. O akşam geç saatlerde lokallerde yeniden müzik çalınmaya başladı. O gün Avusturya'da pek çok kişi rahat bir nefes almıştı çünkü ihtiyar imparatorun yerine halkın çok sevdiği genç Arşidük Karl geçmişti.

Ertesi gün yayımlanan bütün gazeteler, veliaht prensin ölüm haberine kuşkusuz geniş yer verdiler ve suikast olayına karşı duyulan öfkeyi ifade ettiler. Ama bu olayın Sırbistan'a karşı siyasi bir aksiyona yol açacağını ima eden en küçük bir belirti yoktu. Veliaht prensin ölümü, defin töreni dolayısıyla imparatorluk ailesi içindeki başka bir sorunu da ortaya çıkardı. Sahip olduğu veliahtlık konumu gereğince ve özellikle de imparatorluk için hizmet ettiği bir sırada öldüğü için, veliahdın defnedileceği yerin doğal olarak bütün Habsburg Hanedanı'nın gömüldüğü yer olan tarihî Kapuzin Mezarlığı olması gerekirdi. Ancak Franz Ferdinand, imparatorluk ailesine karşı sürdürdüğü uzun ve inatçı mücadelelerden sonra, bir kontes olan Chotek'le evlenmişti; gerçi kontes yüksek bir aristokrattı ama Habsburg Hanedanı'nın yüzlerce

yıllık gizemli saray yasasına göre prensle eşit sayılmıyordu. Arşidüşesler, düzenlenen büyük seremonilerde, çocukları miras hakkına sahip olmayan veliahdın eşine karşı kendilerini üstün görüyorlar ve protokolde önceliğe sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Sarayın bu kibirli tutumu, ölene bile taviz vermedi. Kontes Chotek, Habsburg Hanedanı Mezarlığı'na nasıl defnedilebilirdi? Hayır, buna izin verilemezdi! Müthiş bir entrika başladı; arşidüşesler hemen yaşlı imparatora koştular. Halktan yas tutmaları istenirken, Hofburg Sarayı'ndaki düşmanlıklar tüm çılgınlığıyla sürüyordu; sonunda, her zaman olduğu gibi haksızlık ölen kişiye yapıldı. Töreni düzenleyenler, ölen veliahdın Avusturya'nın küçük bir taşra şehri olan Artstetten'de gömülmeyi vasiyet ettiği yalanını uydurdular. Sahte sevgi gösterileriyle ölünün katafalka konulması, cenaze alayı ve bununla ortaya çıkacak bütün sınıf farkı çekişmeleri sessizce kenara bırakılmış oldu. Öldürülen veliaht prens ve karısının cenazeleri sessizce Artstetten'e getirildi ve orada defnedildi. Eskiden beri törenleri seyretmeye meraklı olan Viyanalılar, bu büyük fırsatı kaçırmış oldular ve bu trajik olayı hemen unuttular. İmparatoriçe Elisabeth'in ve ilk veliahdın feci ölümlerinin, hanedan üyelerinin kaçış skandalının ardından ihtiyar imparatorun dillere destan sarayını yalnız başına ve sarsılmaz bir şekilde yaşatabileceği düşüncesine Avusturya'da herkes alışmıştı. Birkaç hafta geçtikten sonra, Franz Ferdinand'ın adı da, kişiliği de tarih sahnesinden sonsuzca silinmiş olacaktı.

Ama tahminen bir hafta sonra gazetelerde birdenbire sert tartışmalar başladı, bu eleştirel seslerin giderek artması o kadar eşzamanlı gerçekleşti ki, asla bir rastlantı olamazdı. Sırp hükümeti olayı onaylamakla suçlanıyor, Avusturya'nın –sözde çok sevilen– veliaht prensinin öldürülmesinin cezasız kalmaması gerektiği yarım ağızla da olsa ima ediliyordu. Yayın yoluyla herhangi bir aksi-

yonda bulunulacağı izleniminden kimse kendisini kurtaramıyordu ama hiç kimsenin savaşı düşündüğü de yoktu. Ne bankalar ne işyerleri ne de özel kişiler, planlarında herhangi bir değişiklik yapıyordu. Sırbistan'la yapılan bu söz düellosundan bize neydi? Bunun nedeni, hepimizin bildiği gibi, Sırbistan'a yapılan domuz ihracatıyla ilgili birkaç ticaret anlaşmasından ileri gelmiyor muydu? Belçika'ya, Verhaeren'in yanına gitmek üzere valizlerimi hazırlamıştım, çalışmalarım iyi gidiyordu. Lahite konulmuş ölü bir arşidükün benim hayatımda ne işi olabilirdi? Yaz hiç olmadığı kadar güzeldi ve daha da güzel olacağa benziyordu. Hepimiz dünyaya kaygısızca bakıyorduk. Baden'deki son günümde bir arkadaşımla üzüm bağları arasında dolaşırken, yaşlı bir bağcının bize yaklaşıp, "Yıllardır böyle güzel bir yaz yaşamamıştık. Havalar böyle giderse, hiç görmediğimiz kadar bol şarap üretiriz. İnsanlar bu yazı hiç unutmayacaklar!" dediğini anımsıyorum.

Ama o, bu mavi ceketli ihtiyar adam, sözleriyle ne korkunç bir gerçeği ifade ettiğini bilmiyordu.

Ostende yakınlarındaki küçük sahil kenti olan Le Coq'ta da aynı rahatlık hâkimdi. Verhaeren'in çiftlik evine gitmeden önce, her yıl yaptığım gibi iki haftamı bu küçük sahil kentinde geçirmek istiyordum. Tatilin tadını çıkarmak isteyenler, plajdaki renkli çadırlarının atında uzanıyor ya da denizde yüzüyorlardı. Çocuklar uçurtma uçuruyor, genç kızlar ve erkekler kafelerin önündeki setlerin üzerinde dans ediyorlardı. Akla gelen bütün ülkelerden insanlar hep birlikte barış içinde eğleniyordu. Daha çok Almanca konuşuluyordu, çünkü hemen yakındaki Ren bölgesi, yaz tatili yapmak isteyen sakinlerini konuk olarak her yıl özellikle Belçika'nın bu plajına gönderiyordu. Rahatsızlık veren tek şey, gazete satan çocuklardı, satışı teşvik etmek için Paris gazetelerinin ürkütücü başlık-

larını yüksek sesle ve bağırarak duyuruyorlardı: "*L'Autriche provoque la Russie*", "*L'Allemagne prépare la mobilisation.*"[1] Gazeteleri eline alanların yüzlerinin –sadece birkaç dakika için de olsa– nasıl karardığı görülüyordu. Sonuçta bu diplomasi çatışmalarını yıllardır biliyorduk. Ciddi bir sonuca yol açmadan, her zaman son anda mutlu bir çözüme kavuşturuluyordu. Neden bu sefer de böyle olmasındı ki? Biraz önce korkup yüzleri kararan bu insanlar, yarım saat sonra neşeli neşeli kahkahalar atıp yine suyun içinde oynuyorlar, uçurtmalar yine yükseliyor, martılar kanat çırpıyorlar ve güneş, bu barışsever ülkenin üstüne tüm parıltısını ve sıcaklığını saçıyordu.

Ama kötü haberler peş peşe geliyor ve bizleri gittikçe daha çok korkutmaya başlıyordu: Önce Avusturya'nın Sırbistan'a verdiği ültimatom, Sırbistan'ın buna verdiği kaçamaklı yanıt, imparatorlar arasında çekilen karşılıklı telgraflar ve en sonunda da artık daha fazla gizlenemeyen seferberlik. Artık bu küçük ve ücra yerde daha fazla kalamazdım. Haberlere daha yakın olabilmek için elektrikli trene binip her gün Ostende'ye gidiyordum. Haberler gerçekten de kötüye gidiyordu. Gerçi insanlar hâlâ denize giriyorlardı, oteller hâlâ doluydu ve konuklar setlerin üzerinde gülüp eğlenerek dolaşmaya devam ediyorlardı. Ama bütün bunların arasına ilk defa yeni bir şey dahil oldu. Daha önceleri plaja hiç gelmeyen Belçika askerleri, birdenbire ortaya çıktı. Köpeklerin çektiği küçük arabalarla –Belçika ordusunun kendine özgü bir geleneğiydi bu– makineli tüfekler taşınıyordu.

O sırada ben Belçikalı bir dostumla –genç bir ressam ve şair Crommelynck'le– bir kafede oturuyordum. O gün öğleden sonra Belçika'nın en büyük modern ressamı

1. (Fr.) Sırasıyla: "Avusturya Rusya'yı kışkırtıyor", "Almanya seferberlik hazırlığı yapıyor." (Ç.N.)

olan James Ensor'un yanındaydık. Dış dünyaya kapalı olan ve yalnızlıktan hoşlanan bu tuhaf ressam, hayal gücüyle ve pırıl pırıl renklerle tasarladığı tablolardan çok, askerî bandolar için bestelediği küçük ve ucuz polkaları ve valsleriyle övünüyordu. Pek istemeyerek de olsa, bize eserlerini gösterdi. Birinin çıkıp onları satın alacağı düşüncesi tuhaf bir şekilde onu rahatsız ediyordu. Arkadaşlarının bana gülerek anlattıklarına göre, eserlerini daha pahalıya satmayı, ama aynı zamanda da onlara sahip olmayı düşlüyordu. Çünkü eserlerine olduğu kadar paraya da çok düşkündü. Eserlerinden birini ne zaman birine satsa, birkaç gün umutsuzluğa düşüyordu. Bütün bu tuhaf davranışlarına rağmen bu dâhi Harpagon[1] bizi çok eğlendirmişti. Köpeklerin çektiği makineli tüfek yüklü arabalarla bir grup asker tekrar önümüzden geçerken, bizim arkadaşlardan biri ayağa kalktı ve köpeklerden birini okşadı; bir savaş objesinin okşanmasıyla askerî kurumun onurunun zedeleneceğinden korkan görevli subay, bu duruma çok kızdı. Bizim gruptan biri, "Niye böyle aptalca ortalıkta dolaşıp duruyorlar?" diye homurdandı. Ama bir diğeri heyecanla yanıtladı onu: "Gerekli önlemlerin alınması gerekiyor kuşkusuz. Zira bir savaş çıkması durumunda, Almanlar bizi ezip geçmek isteyeceklerdir." Tüm içtenliğimle, "Hayır, böyle bir şeyin olması mümkün değil!" dedim. Çünkü bizim o eski dünyamızda varılan anlaşmaların kutsallığına inanılırdı. "Savaş olur da Fransa ve Almanya birbirini yok edecek olursa, siz Belçikalılar bundan etkilenmezsiniz!" Ama bizim kuşkucu arkadaşımız, görüşünde ısrar etti. "Belçika'da bile böyle önlemlere başvuruluyorsa, bunun bir anlamı olmalı," dedi. Alman Genelkurmayı'nın gizli bir planı olduğu yıllardır biliniyor. Fransa'ya yapılacak bir saldırı, bütün ikili anlaşmala-

1. Paris'in zengin ve cimri burjuvalarından. (Ç.N.)

ra rağmen Belçika'yı da içine alacaktır. Ama aynı şekilde ben de düşüncemden ödün vermedim. Binlerce ve on binlerce Alman neşe içinde kaygısızca bu küçük ve tarafsız ülkenin konukseverliğini yaşıyorken, sınırda bir ordunun saldırıya hazır bekletilmesi bana çok absürd geliyordu. "Saçmalık bu! Eğer Almanlar Belçika'ya girerlerse, siz de beni şu sokak fenerinin direğine asın!" dedim. Ama sözlerimi sonradan senet saymadıkları için dostlarıma bugün bile teşekkür borçluyum.

Daha sonra temmuz ayının en son ve en tehlikeli günleri geldi, her saat başı birbiriyle çelişen yeni haberler geliyordu: İmparator Wilhelm'in Rus çarına çektiği telgraf, Rus çarının da İmparator Wilhelm'e çektiği telgraf, Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanı ve Jaurès'nin öldürülmesi. Durumun kötüye gittiği hissediliyordu. Plajda birden soğuk bir korku rüzgârı esmeye başlamış ve plaj bir anda boşalıvermişti. Binlerce insan otelleri boşaltmış, trenlere hücum etmişti. İyimser olanlar bile hızla valizlerini toplamaya başlamıştı. Avusturya'nın Sırbistan'a savaş açtığını duyar duymaz ben de kendime hemen bir bilet aldım. Buradan ayrılmanın gerçekten de tam zamanıydı. Çünkü bu Ostende Ekspresi, Belçika'dan Almanya'ya giden son trendi. Koridorlara dikilmiş, heyecanla ve sabırsızlıkla bir şeyler konuşuyorduk. Hiç kimse yerinde rahat duramıyor ya da sakince bir şey okuyamıyordu. Her istasyonda yeni bir haber almak için dışarıya hücum ediliyordu, kararlı bir elin, bağından kopmuş bu yazgıyı tekrar değiştirebileceği konusunda beslenen gizemli umut hâlâ korunuyordu. Savaşın çıkabileceğine ve özellikle de Belçika'ya saldırılabileceğine hâlâ inanılmıyordu. Böyle bir çılgınlığı kimse olası görmediği için, bunun olabileceğine inanılmıyordu. Tren yavaş yavaş sınıra yaklaştı, Belçika sınır istasyonu Verviers'i geçiyorduk. Alman kondüktörler bindi trene. On dakika sonra Alman topraklarına girmiş olacaktık.

İlk Alman tren istasyonu Herbesthal'e varmamıza yarı yol mesafe kalmıştı ki, tren tarlaların arasında aniden duruverdi. Koridorlarda itişip kakışarak pencerelere koştuk. Ne olmuştu acaba? Bir yük treninin karanlıkta arkamızdan bize doğru geldiğini gördüm. Açık vagonların üstü tahtalarla kapatılmıştı. Tahtaların arasından o korkunç topları görür gibi olmuştum. Kalbim duracak gibi oldu. Alman ordularının ilerleyişi başlamış olmalıydı. Ama belki de sadece bir korunma tedbiridir, sadece seferberlik görüntüsü verilerek karşı tarafa bir gözdağı vermek isteniyordur ve gerçek bir seferberlik değildir, diye kendimi teselli ediyordum. Malum ya, tehlike anlarında umutlanma isteği her zaman büyük olur. Sonunda, "yol açık" sinyali verildi, tren yoluna devam etti ve Herbesthal İstasyonu'na girdi. Bir gazete satın almak ve bir şeyler öğrenebilmek için hızla basamaklardan aşağı indim. Ama istasyon askerler tarafından işgal edilmişti. Bekleme salonuna girmek isterken kapalı kapının önünde bekleyen beyaz saçlı ve sert tavırlı bir memurla karşılaştım: İstasyondan içeri girmenin yasak olduğunu söyledi. Ama ben özenle kapatılmış kapının arkasındaki camlı bölmeden askerlerin kılıçlarını şakırdatışlarını ve tüfek dipçiklerini sert sert yere vuruşlarını duymuştum. Kuşkusuz bu korkunç olay artık başlamıştı. Almanların Belçika'ya saldırısı, uluslararası hukukun bütün kurallarına aykırı olarak başlamıştı. Ürperek tekrar trene bindim ve Avusturya'ya dönmek üzere yolculuğuma devam ettim. Artık hiçbir kuşkum kalmamıştı: Savaşın içine doğru gidiyordum.

Ertesi sabah Avusturya'ya vardım! Genel seferberlik ilanını bildiren duyurular bütün istasyonlara asılmıştı. Trenler acemi erlerle doluydu; bayraklar sallanıyor, çalınan müzik yeri göğü inletiyordu. Viyana'ya geldiğimde bütün kenti tam bir sarhoşluk içinde buldum. Hiç kim-

senin istemediği, ulusların ve hükümetlerin de istemediği, birbirlerine karşı oyun oynayan, birbirlerine blöf yapan diplomatların beceriksizlikleri yüzünden içine düşülmüş olan bu savaş hakkında ilk anda duyulan korku, yerini birdenbire bir heyecan ve coşku seline bırakmıştı. Askerler kıta kıta caddelerde diziliyor, her yerde coşkuyla bayraklar sallanıyor, askerî bando ve müzik sesleri yükseliyordu. Genç acemi erler bir zafer edasıyla yürüyorlardı; genelde hiç kimsenin önemsemeyeceği ve alkışlamayacağı bu sıradan insanların yüzleri, neşe çığlıklarıyla karşılandıkları için, pırıl pırıl parlıyordu.

Gerçeği söylemek gerekirse, kitlelerin bu ilk patlama ânında, kaçıp kurtulamayacak kadar muhteşem, etkileyici ve hatta baştan çıkarıcı bir şeylerin bulunduğunu itiraf etmek zorundayım. Savaşa karşı duyduğum bütün tiksinti ve nefrete rağmen, o ilk günkü anıyı hayatım boyunca hiçbir zaman unutmak istemem: Binlerce, yüz binlerce insan, barış döneminde daha çok hissetmeleri gereken birlik duygusunu ilk defa bu kadar güçlü hissediyorlardı. İki milyonluk bir kent, neredeyse elli milyonluk bir ülke, bu anda bir daha tekrarlanmayacak tarihsel bir ânı yaşamak için bütün bencilliklerinden arınıp bu heyecanlı ve coşkulu kalabalığın içine akmaya çağırılıyordu. Dil, sınıf ve din gibi bütün sosyal farklılıklar bu tek bir an için coşan kardeşlik duygusuyla silinip ortadan kalkmıştı. Birbirlerini hiç tanımayan insanlar sokakta birbirleriyle konuşuyor, yıllardır görüşmekten kaçınanlar birbirleriyle el sıkışıyor ve her yerde canlı ve zinde yüzlerle karşılaşılıyordu. Herkes kendi benliğinin yüceldiğini düşünüyor, kendisini eskiden olduğu gibi yalnız ve tek başına hissetmiyordu. Onlar bu kalabalığın bir parçasıydı, halkın kendisiydi, kişiliği, başka zamanlarda hiç kimsenin önem vermediği kişiliği, bir anlam kazanmıştı. Pazartesiden cumartesiye kadar bütün gününü –sabahtan

gece yarılarına kadar– mektup tasnif etmekle geçiren bir postane memurunun, bir sekreterin ve bir ayakkabı tamircisinin yaşam biçimlerinde birdenbire romantik bir değişim imkânı doğmuştu: Onlar da kahraman olabileceklerdi; kadınlar, üzerinde üniforma olan herkesi coşkuyla alkışlıyorlar, cepheye gitmeyenleri de şimdiden kahraman olarak selamlıyorlardı. Ve kadınlar da, kendilerini günlük yaşamlarından çekip çıkaran o bilinmeyen gücün farkındaydılar. Hatta anneler yas tuttuğu ve kadınlar korktuğu için bu ilk coşku ânındaki gerçek duygularını açığa vurmaktan utanıyorlardı. Belki de bu duygu sarhoşluğunda daha derin, daha gizemli bir güç işbaşındaydı. Bu yıkım dalgası, insanlığın üzerine öylesine hızlı ve güçlü bir şekilde çökmüştü ki, yüzeyden taşırarak insan denilen canavarın karanlık güçlerini ve bilinçaltı içgüdülerini yukarıya doğru çekmişti – Freud bunu daha derinden inceleyerek "kültürden uzaklaşma", yani burjuva dünyasının kanun ve kurallarından bir kez olsun kurtulma ve ilkel bir kan içgüdüsüyle zincirlerinden boşanma diye adlandırmıştı. Her şeyin birbirine karıştığı o çılgın sarhoşlukta belki bu karanlık güçlerin de payı vardı, hayatını feda etme sevinci ve alkol, serüven düşkünlüğü ve salt inanç, ulusal bayrakların ve milliyetçi sloganların eski büyüsü o kadar artmıştı ki, milyonların kelimelerle anlatılması imkânsız o korkunç mest olma haline, zamanımızın en büyük cinayetine çılgınca ve neredeyse sürükleyici bir heyecan kazandırmıştı.

Sadece İkinci Dünya Savaşı'nın patladığını gören bugünkü kuşak, belki kendi kendine şu soruları sorabilir: Bu coşkuyu *biz* neden yaşamadık? 1939 yılının büyük halk kitleleri neden 1914'tekiler kadar yanıp tutuşmuyordu? Onlar savaş çağrısına neden bu derece ciddi ve kararlı bir şekilde uydular? Niçin sessiz bir tevekkülle

karşıladılar? Hep aynı şey olmuyor muydu? Aslında bugünkü savaşımız öncekilerden daha kutsal, daha değerli değil miydi? Bu defa sadece sınırlar ve sömürgeler için değil, düşünce uğruna savaşılmıyor muydu?

Bu soruları yanıtlamak çok kolay: Çünkü 1939 yılının dünyası, 1914'teki gibi o çocukça ve naif inançlara sahip değildi. O dönemde halk, devleti yönetenlere çok güveniyordu. Avusturya'da hiç kimse, ülkenin saygın babası olan seksen dört yaşındaki İmparator Franz Joseph'in, kötü niyetli ve cani muhalifler ülkenin barış ortamını tehdit etmese, halkını savaşa çağırıp kan akıtmak istediğini düşünmezdi. Almanlar ise imparatorlarının barışı korumak için Rus çarına çektiği telgraflarda ne yazdığını biliyorlardı. "Yukarıdakilere", yani bakanlara ve diplomatlara, onların sağduyusuna ve dürüstlüklerine gösterilen büyük saygı, sıradan bir vatandaşı mutlu ediyordu. Eğer savaş çıktıysa, bu ancak kendi devlet adamlarının isteği dışında gerçekleşmiş olabilirdi. Onların bunda hiçbir suçu yoktu, ülkedeki insanların hiçbirinin en küçük bir suçu yoktu. O halde, caniler ve savaş çığırtkanları ancak başka bir ülkenin toprakları içinde olabilirdi. Ortada hiçbir şey yokken, bir barış dostu olan Avusturya'ya ve Almanya'ya "saldıran" hain düşmana karşı silaha sarılmak meşru müdafaa demekti. Buna karşın 1939 yılında, kendi hükümetlerinin dürüstlüğüne ve en azından doğru olanı yaptığına duyulan, neredeyse dinî inançlar kadar kuvvetli olan o inanç bütün Avrupa'da kaybolmuştu. Versailles'da kalıcı bir barış kurma şansı kaçırıldığından beri diplomasiden nefret ediliyordu. Uluslar, silahsızlanma ve gizli diplomasiden vazgeçilmesi konusunda verilen sözlerin unutulup haince nasıl kandırıldıklarını çok iyi anımsıyorlardı. 1939 yılında aslında hiçbir devlet adamına saygı duyulmuyordu. Onlara inanıp hiç kimse kendi yazgısını teslim etmiyordu. Sıradan bir Fransız işçisi,

Daladier'le alay edebiliyordu. İngiltere'de, Münih barış görüşmelerinden beri –*peace for our time*[1]– Chamberlain'in ileri görüşlülüğüne olan güven yok olmuştu; İtalya ve Almanya'da büyük halk kitleleri Mussolini ve Hitler'e, bizi nereye sürükleyecekler diye korkuyla bakıyordu. Kuşkusuz olanlara karşı çıkılamazdı, söz konusu olan anavatandı: İşte bunun için askerler silaha sarılıyor, kadınlar çocuklarını askere gönderiyordu ama hiç kimse bunu eskiden olduğu gibi kaçınılmaz bir fedakârlık olarak görmüyordu. Buyruklara uyuluyor ama coşkulu kutlamalar yapılmıyordu. Cepheye gidiliyor ama kimse kahramanlık düşü görmüyordu. Uluslar ve bireyler, politik ve dünyevi bir çılgınlığın ya da akıl almaz korkunç bir yazgının kurbanları olduklarını hissediyorlardı.

Peki bizler 1914 yılı hakkında ne biliyorduk? Yarım yüzyıla yakın süren bir barıştan sonra büyük halk kitleleri savaş hakkında ne düşünebilirlerdi ki? Savaşı tanımıyorlardı, hatta onu akıllarına bile getirmemişlerdi. Savaş onlar için bir efsaneydi, bu yarım yüzyıllık barış ortamı savaşı bir kahramanlık ve romantizm konusu haline getirmişti. Onlar savaşa hâlâ okul kitaplarının ve galerilerdeki tabloların perspektifinden bakıyorlardı: Gıcır gıcır üniformalar giymiş atlıların yaptığı hücumlar, kalbin tam ortasına isabet eden öldürücü bir kurşun, bağıra bağıra söylenen bir zafer yürüyüşü – 1914 yılında cepheye gönderilen acemi erler, "Noel'de tekrar evimizdeyiz," diye gülümseyerek annelerine el sallıyorlardı. Köyde olsun, şehirde olsun "gerçek" savaşı hatırlayan kim vardı ki? Şimdi birlikte savaştığımız Prusya'ya karşı 1866'da yapılan savaşa katılan birkaç ihtiyar bulunabilirdi belki. O savaş ne kadar hızlı ve kansız bir savaş olmuştu; daha ilk nefes alınmadan bitiveren ve fazla can kaybına mal ol-

1. (İng.) Bizim dönemimiz için barış. (Ç.N.)

mayan üç haftalık bir savaştı. Romantizme yapılan hızlı bir kaçamak, çılgınca ve erkekçe bir serüven gibiydi. 1914 Savaşı'nı sıradan bir adam işte böyle tasavvur ediyordu. Hatta genç delikanlılar, bu olağanüstü ve heyecan verici şeyi kaçırırız diye gerçekten çok korkuyorlardı. İşte bundan dolayı şiddetle bayraklara koşuyorlar, sevinçlerinden yerlerinde duramıyor ve kendilerini ölüm meydanına götüren trenlerde marşlar söylüyorlardı. Kırmızı kan dalgası bütün imparatorluğun damarlarında çılgınca ve ateşli ateşli akıyordu. 1939 kuşağı ise savaşı tanıyordu. Onlar kendilerini kandırmıyorlardı. Savaşın romantik bir şey olmadığını, aksine tam bir barbarlık olduğunu biliyorlardı. Savaşın yıllarca süreceğini ve hayatın belli bir bölümünü bir daha geri vermeyecek şekilde alıp götüreceğini biliyorlardı. Düşmana meşe dallarıyla ve rengârenk kurdelelerle süslenmiş olarak saldırılmayacağını, aksine siperlerde ve ordugâhlarda haftalarca bekleyeceklerini, bitleneceklerini, aç ve susuz kalacaklarını, belki düşmanla karşı karşıya gelmeden parçalanarak ölüp gideceklerini uzaktan da olsa biliyorlardı. Öldürme ve yok etme sanatının yeni teknik ve şeytani buluşlarını gazetelerden ve sinemalardan tanıyorlardı; dev tankların karşılarına çıkacak yaralıları ezip geçeceğini, savaş uçaklarının kadın ve çocukları yataklarında uyurken parça parça edeceğini biliyorlardı. Onlar 1939 yılındaki bir Dünya Savaşı'nın o acımasız makineleşmenin de etkisiyle, insanlığın daha önceki savaşlarından bin defa daha iğrenç, daha vahşi ve daha zalim olacağını biliyorlardı. 1939 kuşağının hiçbir ferdi savaşın Tanrı tarafından istendiğine, ama daha da kötüsü, savaşla kazanılacak bir barışın adaletine ve kalıcılığına inanmıyordu. Çünkü son barışın beraberinde getirdiği hayal kırıklıkları henüz daha unutulmamıştı: zenginleşme yerine sefalet, mutluluk yerine üzüntü, açlık, paranın değer kaybetmesi, ayaklanmalar, birey-

sel özgürlüklerin kaybedilmesi, devlete kulluk, sinir bozucu bir güvensizlik, herkesin herkesten kuşku duyması.

İki savaş arasındaki fark işte buydu. 1939 Savaşı'nın düşünsel bir anlamı vardı, özgürlük ve ahlaki değerlerin korunması için savaşılıyordu. Bir amaç uğruna savaşmak insanı güçlü ve kararlı kılar. Buna karşın 1914 Savaşı realitelerden çok uzaktı. O savaş adil, barışçıl ve daha güzel bir dünya yaratma hayali ve çılgınlığı uğruna yapılmıştı. İnsanlar bilgiyle değil ancak boş hayallerle mutlu olabiliyorlardı. İşte bu yüzden insanlar o günlerde ölüm meydanına sevinerek ve ölüm sarhoşluğuyla, başlarına çiçek demetleri, miğferlerine meşe yaprakları takarak gitmişlerdi, caddeler gümbür gümbür inliyordu ve bir bayram günüymüş gibi rengârenkti.

Milliyetçiliğin bu baş döndürücü sarhoşluğuna kapılmamış olmamı, asla özel bir korkuya ya da ileri görüşlülüğe değil, şimdiye kadarki yaşam biçimime borçluydum. Daha iki gün öncesine kadar "düşman bir ülkede" bulunuyordum ve gördüğüm kadarıyla Belçika'daki büyük halk kitleleri de bizim ülkemizin insanları kadar barış yanlısıydı ve hiçbir şeyden haberleri yoktu. Ayrıca ben çok uzun bir süre kozmopolit bir yaşam sürmüştüm; anavatanım gibi benimsediğim bir ülkeden bir gecede nefret edemezdim. Yıllardır politikaya ve politikacılara güvenmiyordum, özellikle Fransız ve İtalyan dostlarımla yaptığım sayısız görüşmelerde her zaman, çıkacak olası bir savaşın saçmalığını tartışmıştım. Aşırı milliyetçiliğe kuşkuyla baktığım için onun bulaşıcı mikrobuna karşı bir bakıma aşılanmıştım; bu ilk anların ateş nöbetlerine karşı hazırlıklı olmakla birlikte, yeteneksiz diplomatların ve silah sanayisindeki vicdansızların sebep olduğu, kardeş halklar arasında çıkan savaş yüzünden Avrupa birliğinin gerekliliğine olan inancımın sarsılmaması konusunda kararlıydım.

Bundan dolayı da ilk andan itibaren kendimi bir dünya vatandaşı olarak güvende hissediyordum. Tek bir ülkenin vatandaşı olarak doğru bir davranış sergilemek çok zordu. Otuz iki yaşında olduğum halde, şimdilik herhangi bir askerî sorumluluğum yoktu. Çünkü yoklamalarda askerliğe elverişli bulunmamıştım, daha o zaman bile buna çok sevinmiştim. Çünkü askerliğe çağrılmayarak anlamsız bir askerlik hizmetiyle bütün bir yılı boşa geçirmekten kurtulmuş oluyordum, üstelik 20. yüzyılda cinayet silahlarını kullanmayı öğrenmek, bana canice bir anakronizm gibi geliyordu. Benim düşüncelerime göre bir insanın takınması gereken en doğru tavır, savaşta kendini *conscientious objector*[1] olarak açıklamaktı; ama bu da (İngiltere'nin aksine) Avusturya'da akla gelecek en ağır cezaya çarptırılmayı göze almayı ve gerçek bir şehitlik ruhuna sahip olmayı gerektirirdi. Doğruyu söylemem gerekirse –bu kusurumu açıkça itiraf etmekten çekinmiyorum– kahramanca davranışlar benim doğama hiç uygun değildi. Bütün bu tehlikeli durumlar karşısındaki doğal davranışım, olaylardan hep kaçmaya çalışmak şeklindeydi. Bu durumda hakkımda yapılan kararsızlık suçlamasını belki de haklı olarak üstlenmem gerekiyordu, tıpkı başka bir yüzyılda benim çok değer verdiğim üstat Erasmus von Rotterdam'a yapıldığı gibi. Öte yandan böyle bir dönemde oldukça genç bir insan olarak, karanlıktan çıkarılıp ait olmadığım bir yere atılıncaya kadar bir kenara çekilip beklemek de katlanılır gibi değildi. Böylece ben de kendime, insanlar arasında huzursuzluk yaratmadan bir şeyler yapabileceğim bir iş aradım. Bunun üzerine, savaş arşivinde çalışan yüksek rütbeli bir subay dostum işe alınmamı sağladı. Kütüphanede çalışacaktım, dil yetene-

1. (Fr.) Vicdani retçi. (Ç.N.)

ğim sayesinde burada faydalı olacağım düşünülmüştü. Bu arada kamuoyunun bilgisine sunulacak bildirileri de üslup bakımından gözden geçirip düzeltecektim – itiraf etmem gerekirse, övünülecek bir görev değildi ama bir Rus köylüsünü süngüleyip bağırsaklarını deşmekten çok daha iyiydi. Fakat benim için belirleyici olan şey, bu pek de yorucu olmayan işin arkasından bu savaşta çok önemsediğim bir görev için, yarının dünyasının uzlaşması için çalışacak olmamdı.

Dost çevrelerim arasındaki konumumun, resmî konumumdan daha zor olduğunu anladım. Avrupa kültürünü yeterince özümsememiş ve hep Alman çevrelerinde yaşamış olan şair ve yazarlarımızın pek çoğu, kitlelerin heyecanını kamçılayarak ve şairane çağrılar ve bilimsel ideolojilerle savaşın sözüm ona güzelliğini vurgulayarak sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirdiklerini düşünüyorlardı. Hauptmann ve Dehmel başta olmak üzere, hemen hemen bütün Alman şairler, eski Germen dönemlerinde olduğu gibi, cepheye sürülen savaşçıların ölüme daha büyük bir istekle koşmaları için, onları şiirlerle ve büyülü sözlerle coşturmayı kendilerine ödev sayıyorlardı. Savaşı zaferle, sefaleti ölümle kafiyeleyen şiirler şaşırtıcı bir biçimde yağmur gibi yağmaya başlamıştı. Bu yazarlar, bir Fransız veya bir İngiliz'le bir daha kültürel ilişki içinde olmayacaklarına resmen ant içiyorlardı. Hatta daha da ileri giderek İngiliz ve Fransız kültürünün varlığını bile inkâr ediyorlardı. Bütün bunların, Alman varlığı, Alman sanatı ve Alman yaşam biçimi karşısında hiçbir öneminin ve hiçbir değerinin olmadığını söylüyorlardı. Biliminsanları bu işi daha da ileri götürüyorlardı. Filozoflar savaşı, ulusal güçleri miskinlikten koruyan bir "kurşun banyosu" olarak gördüklerini bilge sözlerle açıklamaya çalışıyorlardı. Hekimler de onların yanında yer alıyorlar-

dı. Taktıkları protezleri öyle övüyorlardı ki, böyle sağlıklı bir proteze sahip olmak için insan, bacağının kesilmesini bile isteyebilirdi. Her mezhepten rahipler de boş durmak istemiyorlar ve hep bir ağızdan bu koroya eşlik ediyorlardı. Bunları dinlerken karşımda kudurmuş bir güruh görmüş gibi oluyordum. Oysa bir hafta, bir ay önce bütün bu insanların sağduyusuna, yaratıcı gücüne, insani tutum ve davranışlarına ne kadar da hayrandık.

Ama bu çılgınlığın en korkunç yanı, bu insanların pek çoğunun yaptıkları şeyin doğruluğuna inanıyor olmalarıydı. Askerlik görevini yerine getirmeleri için yaşları ya da bedensel gelişimleri yetersiz olan bu insanların pek çoğu, herhangi bir şekilde "hizmette" bulunarak yardım etme yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiğini düşünüyordu. Yarattıkları şeyleri dillerine ve bundan dolayı da halka borçluydular. Bu yüzden dilleri sayesinde halka hizmet etmek ve duymak istedikleri şeyleri onlara duyurmak istiyorlardı: Bu savaşta hak ve adaletin sadece kendileri için geçerli olduğunu, haksızlığın başkaları için söz konusu olduğunu, Almanya'nın mutlaka galip geleceğini ve düşmanların alçakça mağlup olacağını herkes duysun istiyorlardı. Bunları söylerken şairlerin gerçek misyonunu ve tüm insani değerlerin savunucusu ve koruyucusu olduklarını tamamen unutuyorlardı. İlk heyecan ve coşkunun ateşi geçince sarf ettikleri sözcüklerin doğal olarak dillerinde iğrenç bir tat bıraktığını anlayanlar da vardı kuşkusuz. Ama o ilk aylarda çılgınca en kendinden geçenler, sözü en çok dinlenenler oldu. Bunlar her tarafta çılgın bir koro halinde bağırıp çağırıyorlardı.

Bu iyi niyetli ama aynı zamanda da anlamsız coşkunun en tipik ve en dramatik örneği benim gözümde Ernst Lissauer'di. Onu çok iyi tanıyordum. Küçük, kısa ve sert şiirler yazıyordu ama aynı zamanda akla gelen en iyi kalpli insandı. Beni ilk defa ziyarete geldiğinde güldüğü-

mü belli etmemek için dudaklarımı ısırdığımı bugün bile anımsıyorum. Almanca yazılmış kısa ve özlü mısralarına bakınca bu şairin ince yapılı, sert kemikli genç bir adam olduğunu düşünmüştüm. Ama bir fıçı kadar şişman, sevimli yüzü, iki kat olmuş çenesiyle bir adamcağız sallana sallana odama girmişti. Heyecanından ve özgüveninden dolayı hızlı hızlı konuşuyor, konuşurken de kekeliyordu. Tam bir şiir tutkunuydu, yazdığı mısraları tekrar tekrar okumaktan kendini alamıyordu. Bütün bu komik yanlarına rağmen ben onu yine de sevimli buluyordum; çünkü sıcak kalpli, dost canlısı, kendini her şeyiyle sanata adamış bir insandı.

Ernst Lissauer varlıklı bir Alman ailesinin çocuğuydu, Berlin'de Friedrich Wilhelm Lisesi'nde okumuştu ve tanıdığım belki de en Prusyalı ya da asimile olmuş Prusyalı Yahudi oydu. Yaşayan yabancı diller arasında Almancadan başka bir dil konuşmuyordu, Almanya'nın dışına hiç çıkmamıştı. Tek dünyası Almanya'ydı. Bir şeyde ne kadar çok Almanlık olursa, bu onu o kadar çok mutlu ediyordu. Yorck, Luther ve Stein onun en büyük kahramanlarıydı, en çok sevdiği konu Alman özgürlük savaşı, Bach en büyük müzik dehasıydı. Küçük, kısa, kalın ve etli parmaklarına rağmen Bach'ı mükemmel bir şekilde çalıyordu. Alman şiirini kimse onun kadar iyi bilmiyordu, Alman diline hiç kimse onun kadar âşık olmamış, hiç kimse onun kadar etkilenmemişti. Aileleri sonradan Alman kültürüne yönelmiş pek çok Yahudi gibi, Almanya'ya en inançlı Almanlardan daha büyük bir inançla bağlıydı.

Savaş çıkınca, ilk işi gönüllü yazılıp kışlaya koşmak oldu. Bu iriyarı ve şişman adam merdivenleri soluk soluğa çıkarken başçavuş ve onbaşıların nasıl gülüştüğünü tahmin edebiliyorum. Onu hemen geri çevirdiler. Ernst Lissauer hayal kırıklığına uğramıştı ama ötekiler gibi o da Almanya'ya hiç olmazsa şiirleriyle hizmet etmek istiyordu. Alman gazetelerinin yazdıkları ve Alman ordusu-

nun raporları onun gözünde gerçeği en doğru veren haberlerdi. Ülkesi saldırıya uğramıştı, Wilhelm Caddesi'nin de ortaya koyduğu gibi, İngiltere dışişleri bakanı olan o ikiyüzlü Lord Gray en büyük katildi. Lissauer, Almanya'ya karşı ilan edilen savaşın başsuçlusunun İngiltere olduğunu, "Hassgesang gegen England" [İngiltere'ye Karşı Nefret Şarkısı] adlı şiirinde dile getirmişti; şu an elimde olmayan bir şiirinde, sert, kısa ve etkili dizelerle İngiltere'ye karşı duyduğu nefreti işlerken, İngiltere'yi, işlediği bu büyük cinayetten dolayı hiçbir zaman affetmeyeceğine ant içiyordu. Kin ve nefretle çalışmanın ne kadar kolay olduğu kısa bir süre sonra çok tehlikeli biçimde anlaşıldı (bu tombul ve gözleri kamaşmış kısa boylu Yahudi Lissauer, adeta Hitler örneğini önceliyordu). Yazdığı şiir, cephanelik deposuna düşen bir bomba etkisi yaratmıştı. Almanya'da başka hiçbir şiir, hatta "Die Wacht am Rhein" [Ren Kıyısında Nöbet] bile, sonradan kötü bir üne kavuşan bu "Hassgesang gegen England" şiiri kadar hızla yayılmamıştı. İmparator çok etkilenmiş ve Lissauer'e Kızıl Kartal nişanını takmıştı. Bütün şiir gazetelerde basılıyor, okullarda öğretmenler öğrencilerine okuyor, subaylar cephelere gelip o nefret duasını ezberlesinler diye askerlere tekrar tekrar okuyorlardı. Ama bu da yeterli olmuyordu. Bu küçük şiir bestelenerek koroya uygun hale getirilmiş, tiyatrolarda da okunmaya başlamıştı. Çok geçmeden, "Hassgesang gegen England" şiirini, yetmiş milyon Alman arasında ilk satırından son satırına kadar öğrenmeyen tek bir kişi kalmadı. Kısa bir süre sonra da –kuşkusuz daha az bir coşkuyla– bütün dünya öğrenmişti. Ernst Lissauer, bu savaşta bir şairin asla ulaşamayacağı en büyük üne bir gecede ulaşmıştı – kuşkusuz bu ün onu sonradan Nessus'un gömleği[1] gibi yaktı. Savaş bitip de iş-

1. Yunan mitolojisine göre, Nessus'un kanına batırılmış gömleği giyen Herakles, acılar içinde yanmaya başlar ve dayanamayıp kendini yakar. (Ç.N.)

adamları İngiltere'yle tekrar ticaret yapmak istediklerinde ve politikacılar da anlaşmak için samimi olarak çaba göstermeye başladıklarında, İngiltere'ye karşı duyulan sonsuz nefreti körükleyen bu şiiri unutturmak için elden gelen her şey yapıldı. Kendi suçlarını üzerlerinden atmak için, 1914 yılı kuşağının hepsinin katıldığı o çılgınca nefret isterisinin tek suçlusu olarak bu zavallı "nefretçi" Lissauer'i gösterdiler. 1914'te onu göklere çıkaranlar, 1919'da ona sırtlarını döndüler. Gazeteler şiirlerini basmaz oldu. Arkadaşlarının yanına gidince şaşkınlık uyandıran bir sessizlikle karşılanıyordu. Yüzüstü bırakılan Lissauer, bütün kalbiyle bağlı olduğu Almanya'dan Hitler tarafından kovuldu ve unutulmuş bir insan olarak öldü; onu göklere çıkaran, daha sonra da acımasızca yerden yere vurup parçalayan bu bir tek şiirin trajik kurbanı olmuştu.

Ama o dönemin bütün şairleri Lissauer gibiydi. O zamanlar birdenbire aşırı milliyetçi kesilen bütün bu şairler ve profesörler, gerçekten de dürüst olduklarını düşünüyor, dürüst hareket ettiklerini sanıyorlardı, ben bunu inkâr edemem. Ama savaşı yüceltmeleri ve nefret sarhoşluklarıyla ne korkunç bir felakete sebep oldukları çok kısa bir süre sonra anlaşıldı. Savaşa katılan bütün uluslar, 1914 yılında çok gergin bir durumdaydılar. Ortada dolaşan en kötü söylenti hemen gerçeğe dönüşüyor, en absürd iftiralara inanılıyordu. Almanya'da düzinelerce insan, savaş çıkmadan hemen önce, altın yüklü otomobillerin Fransa'dan Rusya'ya gittiğini gözleriyle gördüklerini yemin ederek söylüyordu. Gazetelerin sayfaları baştan aşağı, savaşın üçüncü ya da dördüncü gününde uydurulan, oyulmuş göz ve kesilmiş el kol masallarıyla doluydu. Bu yalanları yayan zavallılar, düşman askerlerini aklın alamayacağı vahşiliklerle suçlama yönteminin cephane ve uçak kadar gerekli bir savaş malzemesi oldu-

ğunu ve bunların her savaşta daha ilk günlerde depolardan çıkarıldığını bilmiyorlardı. Savaş akıl ve adil bir hissiyatla yönlendirilemez. Savaşın aşırı bir duygu seline ihtiyacı vardır, savaşanlar kendileri için heyecan, düşmana karşı da nefret yaratmak zorundadırlar.

İster tek bir bireyde olsun, ister halkta olsun insanın doğası gereği, güçlü duygular sonsuza kadar sürmez ve askerî organizasyonlar bunu bilir, bunun için de yapay bir kışkırtma, duygulara sürekli "doping" yapılması gerekir ve bu sürekli kışkırtma görevini –isteyerek ya da istemeyerek, dürüstçe ya da meslekleri gereği– şairler, yazarlar ve gazeteciler gibi aydınlara yaptırırlar. Nefret davulunu onlar çalıyordu ve bunu öyle kuvvetli çalıyorlardı ki, kendi halinde olan bir insanın bile kulakları çınlıyor ve kalbinde ürpertisini hissediyordu. Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da, Rusya'da ve Belçika'da yaşayan aydınların hemen hepsi, "savaş propagandası"na isteyerek hizmet ettiler ve böylece kitlelerinin savaş çılgınlığını ve nefreti önlemeye çalışacakları yerde, aksine teşvik ettiler.

Bunun sonuçları çok korkunç oldu. O dönemde propaganda sözcüğü barış dönemlerinde yıpranmadığı için, uluslar yaşadıkları binlerce hayal kırıklığına rağmen basından okudukları her şeyi gerçek sayıyorlardı. Böylece ilk günlerin temiz, güzel ve özveriye dayalı heyecan ve coşkusu, yavaş yavaş kötü ve aptalca duyguların hâkim olduğu çılgın bir sarhoşluğa dönüşmüş oldu. Fransa ve İngiltere ile Viyana'da Ring Caddesi'nde ve Berlin'de Friedrich Caddesi'nde daha sessiz bir savaş yürütülüyordu. İşyerlerindeki Fransızca ve İngilizce tabelalar kaldırılıyor, hatta "Zu den Englischen Fräulein" adlı manastırın adı bile değiştiriliyordu çünkü halk bu ismin içindeki *englisch* sözcüğünün melek demek olduğunu bilmiyor, Anglosakson anlamına geldiğini düşündükleri için sinirleniyorlardı. Kendi halinde yaşayan dürüst işadamları

mektup zarflarının üstüne, "Tanrı İngiltere'yi cezalandırsın" damgasını vuruyor ya da böyle yazılı pullar yapıştırıyorlardı. Yüksek sosyeteye mensup kadınlar, yaşadıkları sürece tek bir Fransızca sözcük kullanmayacaklarına ant içiyorlardı (ve bunu gazetelere mektupla bildiriyorlardı). Shakespeare Alman sahnelerinden, Mozart ve Wagner de Fransız ve İngiliz salonlarından uzaklaştırılıyordu. Alman profesörler Dante'nin Germen ırkından geldiğini, Fransızlar da Beethoven'ın Belçikalı olduğunu ileri sürüyordu. Böylece düşman ülkelerin kültür mirasları, hububat ve maden cevheri gibi hiç düşünülmeden karşı tarafa aktarılıyordu. Bu ülkelerin binlerce barışsever yurttaşı, cephelerde her gün birbirlerini öldürmeleri yetmiyormuş gibi, yüzlerce yıldır mezarlarında sessizce yatan düşman ülkelerin cephe gerisindeki saygın ölülerine de küfürler edip iftiralar atıyorlardı. Düşünsel çılgınlık giderek daha da absürd bir hal alıyordu. Oturduğu şehirden hiç dışarı çıkmamış ve okulu bitirdikten sonra atlasını bir daha hiç açmamış olan ocak başındaki bir aşçı kadın, Avusturya'nın (Bosna'nın herhangi bir yerinde küçük bir sınır kasabası olan) "Sandschak" olmadan varlığını sürdüremeyeceğine inanıyordu. Bir milyarın ne olduğunu bilmeyen arabacılar, Fransa'nın elli milyar mı, yoksa yüz milyar mı savaş tazminatı ödemesi gerektiği konusunu sokak ortasında tartışıyorlardı. Bu korkunç nefret nöbetine tutulmamış tek bir kent ve tek bir topluluk yoktu.

Rahipler, mihraplarından savaş vaazları verirken daha bir ay öncesinde militarizmi en büyük cinayet olarak damgalayan sosyal demokratlar, İmparator Wilhelm'in söylemiyle adlarının "vatansız yoldaşlar" diye anılmaması için ötekilerden daha çok ses çıkarıyorlardı.

Bu, hiçbir şeyden haberi olmayan bir kuşağın savaşıydı, en büyük tehlike de, ulusların tek taraflı olarak kendi sorunlarının haklılığına gerçekten de inanıyor olmalarıydı.

1914 Savaşı'nın ilk haftalarında herhangi biriyle sağduyuya dayanan bir görüşme yapmak gittikçe imkânsız hale gelmişti. En barışsever en iyi kalpli insanlar bile kan kokusuyla sarhoş olmuş gibiydiler. Her zaman kararlı bireyciler ve hatta düşünsel anarşistler olarak tanıdığım dostlar, bir gecede fanatik milliyetçilere dönüştüler ve bu milliyetçi düşünceler yüzünden açgözlülük yapıp yabancı ülkelerin topraklarını ilhak etmekten yana oldular. Bütün konuşmalar, örneğin şu, "Kin gütmesini bilmeyen gerçekten sevmesini de bilemez" cümlesinde olduğu gibi, aptalca bir deyimle ya da kaba suçlamalarla sona eriyordu. Yıllardır tartışıp kavga etmediğim arkadaşlarım beni kaba bir şekilde Avusturyalı olmamakla suçluyor ya da ülke sınırlarının ötesine, Fransa'ya ya da Belçika'ya gitmem gerektiğini söylüyorlardı. Hatta bu savaşın büyük bir cinayet olduğunu ileri sürenlerin, devlet otoritelerine ihbar edilmeleri gerektiğini bile ima ediyorlardı. Çünkü "bozguncular" –bu güzel sözcük kısa bir süre önce Fransa'da bulunmuştu– en büyük vatan hainleriydi.

Yapılacak tek bir şey vardı: ötekiler heyecandan kudururken kabuğuna çekilip susmak. Bu da kolay değildi. Çünkü sürgünde yaşamak bile –ben bunu fazlasıyla öğrenmiş biriyim– kendi ülkende *tek başına* kalmaktan daha kötü değildi. Viyana'da eski dostlarım benden uzaklaşmıştı. Yenilerini aramanın şimdi zamanı değildi. Sadece Reiner Maria Rilke'yle ara sıra dostça sohbetler yapıyordum. Şu bizim kimselerin uğramadığı savaş arşivimize onu da yerleştirmeyi başarmıştık. Çünkü askerlik ona göre değildi, savaşın pislikleri, iğrenç kokuları ve gürültülerine dayanamayacak kadar sinirleri zayıf birisiydi. Onun üniformalı halini düşününce gülmeden edemiyorum. Günün birinde kapım çalındı, karşımda oldukça ürkek bir asker duruyordu. Birden irkildim: Rilke – asker elbisesi giymiş Reiner Maria Rilke karşımdaydı! Üniformanın ka-

palı yakası boynunu sıkmıştı; karşılaştığı her subaya, çizmelerini birbirine çarparak saygı sunmanın verdiği şaşkınlıkla gerçekten de acınacak bir beceriksizlik örneği sunuyordu. Rilke, içindeki gizemli zorunluluk duygusuyla her şeyi en mükemmel şekilde yapmak istediği için, yönetmeliklerin öngördüğü önemsiz bütün formaliteleri örnek bir şekilde yerine getirmek istediğinden, sürekli bir şaşkınlık ve telaş içindeydi. Sessiz sessiz konuşarak, "Bu asker giysilerinden askerî okul öğrenciliğimden beri hoşlanmam," dedi bana, "bunlardan sonsuza kadar kurtulduğumu sanıyordum. Ama şimdi yine giymek zorunda kaldım. Hem de kırkıma yaklaşırken!" Ne mutlu ki, onu koruyacak yardımsever eller vardı. İyi niyetle yapılan bir sağlık kontrolünden sonra hemen serbest bırakıldı. Vedalaşmak için bir kere daha –ama bu defa sivil kıyafetiyle– odama geldi, deyiş yerindeyse, neredeyse rüzgâr gibi sessizce giriverdi odaya (her zaman inanılmaz bir sessizlikle girerdi). Paris'te Fransızların el koyduğu kitaplığını Rolland sayesinde kurtardığım için bana teşekkür etmek istemişti. İlk defa genç görünmüyordu artık, yaşanan korkunç olayları düşünmekten bitkin düşmüş bir hali vardı. "Yabancı bir ülkeye," dedi, "yabancı bir ülkeye gidebilsem keşke! Savaş her zaman bir hapishanedir." Daha sonra gitti. Ben yine yalnız ve tek başıma kalmıştım.

Birkaç hafta sonra, bu tehlikeli kitle psikolojisinden kurtulmak için kırsalda bir banliyöye taşındım. Savaşın ortasında kendi kişisel savaşıma başlamak istiyordum: Aklın ve sağduyunun kitlelerin duygularına karşı ihanetiyle savaşacaktım.

Düşünsel Kardeşlik Uğruna Verilen Savaşım

Kenara çekilmenin hiçbir yararı olmadı. İçinde bulunduğumuz ortam hâlâ çok rahatsız ediciydi. Pasif kalmanın, düşmanın iğrenç hakaretleri karşısında hiçbir şey yapmamanın yeterli olmadığını anlamıştım. Sonuç itibarıyla ben bir yazardım ve en büyük gücüm kalemimdi, bu nedenle de sansür döneminin izin verdiği ölçüde düşüncelerimi ifade etme sorumluluğum vardı. Bir şeyler yapmaya çalıştım. "An die im Freunde Fremland" [Yabancı Ülkelerdeki Dostlarıma] başlıklı bir makale yazdım. Bu makalemde nefret borazanlığı yapanlardan özellikle uzak kalmak istediğimi söyleyerek bütün yabancı dostlarıma, şu sıralar bir birliktelik mümkün görünmese de, ilk fırsatta Avrupa kültürünü yeniden kurmak için birlikte çalışacağıma söz verdim ve bu makaleyi çok okunan bir Alman gazetesine gönderdim. *Berliner Tageblatt*'ın bunu hiç tereddüt etmeden olduğu gibi basmasına çok şaşırmıştım. Sadece tek bir cümle, "zaferi kim kazanırsa kazansın" cümlesi sansüre takılmıştı. Çünkü Almanya'nın bu Dünya Savaşı'ndan mutlaka galip çıkacağının aksine işaret eden en küçük bir şüpheye bile izin verilmiyordu. Bu cümle çıkarıldığı halde, makalem yüzünden aşırı milliyetçilerden yine de birkaç sert mektup aldım, böyle bir ortamda aşağılık düşmanlarla işbirliği kurmama bir anlam

veremediklerini yazıyorlardı. Aldığım bu mektuplar beni pek üzmedi. Kendi düşüncemi başkalarına kabul ettirmeyi hayatım boyunca hiç düşünmedim. Düşündüklerimi açıklamak ve bunu anlaşılır kılmak benim için yeterliydi.

On dört gün sonra, o yazımı neredeyse tamamen unutmuştum ki, üstüne İsviçre pulu yapıştırılmış ve sansür mührüyle süslendirilmiş bir mektup aldım. Zarfın üstündeki elyazısından, mektubun Romain Rolland'dan geldiğini anladım. Makalemi okumuş olmalıydı. Çünkü: "*Non, je ne quitterai jamais mes amis,*"[1] diye yazıyordu. Rolland'ın bu birkaç satırla, savaş sırasında Avusturyalı bir dostla mektuplaşmanın mümkün olup olmayacağını denemek istediğini hemen anladım. Ona hemen yanıt verdim. O günden sonra düzenli olarak mektuplaştık. Bu mektuplaşmalar yirmi beş yıldan fazla sürdü ve –birincisinden çok daha vahşi olan– İkinci Dünya Savaşı ülkeler arasındaki her türlü bağı koparıncaya kadar devam etti.

Bu mektup, hayatımın en mutlu anlarından birini oluşturdu: Böğüren, tepinen ve azıp kuduran hayvanlarla dolu Nuh'un Gemisi'nden kalkan beyaz bir güvercinin gelişi gibi oldu. Artık kendimi yalnız hissetmiyordum, aynı düşünceleri paylaştığım bir insanla sonunda ilişki kurmuştum. Rolland'ın ruhsal gücü sayesinde kendimin de güçlendiğini hissediyordum. Zira bu sayede Rolland'ın insanlığını koruduğunu ülke sınırları dışında da anlamıştım. Böyle zamanlarda bir şairin kişisel olarak yürümesi gereken tek doğru yolu seçmişti: Yıkıp tahrip edenlere ve işlenen cinayetlere ortak olmayıp –Amerikan İçsavaşı'nda hastabakıcılık yapmış olan Walt Whitman'ın muhteşem örneğini izleyerek– insanlığa ve yardım kuruluşlarına destek olmayı hedeflemişti. İsviçre'de yaşarken

1. (Fr.) Hayır, dostlarımı hiçbir gün yalnız bırakmayacağım. (Ç.N.)

sağlık durumunun iyi olmayışı yüzünden her türlü savaş hizmetinden muaf tutulmuş olan Rolland, savaşın çıktığı sırada, bulunduğu Cenevre'de insanlığa hizmet etmek için hemen "Kızılhaç"a başvurmuş ve bu olağanüstü kuruluşta tıklım tıklım dolu mekânlarda günlerce çalışmıştı; ben daha sonra yazdığım "Das Herz Europas" [Avrupa'nın Kalbi] başlıklı makalemde bu kuruluşa kamuoyu önünde şükran borcumu dile getirmeye çalıştım. İlk haftaların kanlı savaşlarından sonra ülkeler ve insanlar arasındaki her türlü bağ kopmuştu. Bütün ülkelerde aile üyeleri, oğullarının, kardeşlerinin ve babalarının ölüp ölmediğini, kayıp mı olduklarını yoksa esir mi düştüklerini, bu konuda kimden bilgi almaları gerektiğini bilmiyorlardı. Çünkü "düşmandan" bilgi edinilmesi beklenemezdi. Bu durumda "Kızılhaç" harekete geçerek, dehşetin ve katliamın ortasında, insanların acılarını biraz olsun dindirme görevini üzerine aldı ve insanların, sevdiklerinin başlarına gelenleri öğrenememekten dolayı çektikleri işkenceyi, esirlerin düşman ülkelerinden yazdıkları mektupları yerine ulaştırarak azaltmaya çalıştı. Kuşkusuz, yıllardan beri her türlü felakete hazır olan bu kuruluş, böyle büyük çaplı bir olaya ve milyonluk sayılara hazırlıklı değildi. Gönüllü yardımcı sayısının her gün ve her saat artırılması gerekiyordu. Çünkü beklenilen işkence dolu her bir saat, aile bireyleri için sonsuz bir bekleyiş oluyordu. 1914 yılı Aralık ayı sonuna doğru her gün yığınla gelen mektupların sayısı otuz bine ulaşmıştı. Günlük posta işlerinin üstesinden gelebilmek ve mektupları yanıtlamak için Cenevre'deki Rath Müzesi'nin daracık mekânlarında bin iki yüz kişi bir araya gelmişti. Bu kişilerin arasında kendi işini yapma bencilliğini göstermemiş olan en insancıl şair Roman Rolland da vardı.

Ama Rolland da sanatçının diğer sorumluluğunu, yani inandıklarını dile getirme sorumluluğunu –ister

kendi ülkesinin direnişine karşı ister savaşan dünyanın isteksizliğine karşı olsun– hiçbir zaman unutmamıştı. Daha 1914 sonbaharında pek çok yazar nefret duygularını haykırıp birbirlerine ateş püskürürken Rolland, "Au–dessus de la mêlée" [Ağız Dalaşını Bırakın] başlıklı çok düşündürücü bir itirafname yazdı; ulusların arasındaki nefret düşüncesini ortadan kaldırmayı ve sanatçıların savaş sırasında bile adil ve insanca davranmasını istiyordu – o dönemde başka hiçbir yazının yansıtmadığı heyecanı yansıtan bu makale, karşı çıkanların ve destekleyenlerin oluşturduğu bir edebiyat dünyasını arkasından sürükledi.

İşte, Birinci Dünya Savaşı'nı İkinci Dünya Savaşı'ndan ayıran şey, o zamanlar sözün bir güç ifade ediyor olmasıydı. "Propaganda" denilen örgütlü yalan, bu gücü henüz daha yok edememişti. İnsanlar hâlâ yazılı sözlere kulak veriyor ve bunları bekliyorlardı. 1939 yılında bir şairin tek bir açıklaması bile –iyilik ya da kötülük bağlamında– en küçük bir etki bırakmamışken bugüne kadar hiçbir kitap, hiçbir broşür, hiçbir yazı ve şiir insanların ruh dünyasına dokunmamış ya da düşüncelerinde etkili olmamışken, 1914 yılında Lissauer'in şu on dört satırlık "Hassgesang" [Nefret Türküsü] adlı şiiri, "93 Alman Aydını"nın yayımladığı o saçma bildiri, Rolland'ın "Au-dessuss de la mêlée" başlıklı sekiz sayfalık yazısı ve Barbusse'ün *Ateş* adlı romanı başlı başına birer olay oluyordu. O dönemde dünyanın ahlak anlayışı, bugünkü gibi aşırı yorgun değildi ve içi boşaltılmamıştı. Alenen söylenen her yalana, insan haklarının ve ahlaki değerlerin her bakımdan zedelenmesine, yüzlerce yıllık inanç gücüyle karşı konuluyordu. Hitler yalanı doğal sayıp insan düşmanlığını yasal hale getirdiğinden beri, Almanların tarafsız ülke konumundaki Belçika'ya saldırarak uluslararası hukuku açıkça ihlal etmesi, günümüzde gerektiği gibi sorgulanamıyorken o tarihte bütün dünya böyle bir olay karşısında

derinden etkilenir ve sarsılırdı. Hemşire Edith Cavell'in kurşuna dizilerek idam edilmesi ve "Lusitania"nın torpillenmesi, bütün dünyada Almanya'ya karşı duyulan toplumsal öfke ve nefret sayesinde, kaybedilen meydan savaşından daha ağır bir felaket olarak algılanmıştı. Kulakların ve yüreklerin bitmek tükenmek bilmeyen radyo dalgalarıyla yorulup tükenmediği o dönemde, bir şairin, bir yazarın kendisini ifade etmesi tamamen imkânsız değildi; tam tersine: Büyük bir şairin spontan bir bildiri yayımlaması, devlet adamlarının bütün resmî söylevlerinden bin defa daha etkileyiciydi. Çünkü onların söyledikleri, siyasi ve taktik gereği zamanına uygun olarak düzenlenirdi ve sadece yarı gerçeği içeriyordu. Şairlere dürüst ve en iyi yurttaşlar olarak bakılması konusunda –daha sonra çok hayal kırıklığı yaşayan– o kuşağın çok büyük bir çabası ve inancı vardı. Ancak askerî ve resmî makamlar, şairlerin bu gücünü bildikleri için, ahlaki ve düşünsel değeri yüksek olan bu şairlere mevki ve makamlar verip onların düşünsel prestijlerinden yararlanıp kendi amaçlarını güzel göstermeye çalışıyorlardı: Her türlü haksızlığın ve kötülüğün karşı tarafta olduğu, kendi uluslarının her türlü hak ve yetkiye sahip olduğu açıklanmalı, kanıtlanmalı ve tasdik edilmeliydi. Rolland'a bunu yaptıramadılar. Çünkü Rolland her şeyi farklı gösterme yöntemiyle zaten yeterince gergin olan ortamı daha fazla germeyi değil, tam tersine onu ortadan kaldırmayı kendisine görev edinmişti.

"Au–dessus de la mêlée" başlıklı sekiz sayfalık o ünlü makalesini bugün yeniden okuyanlar, bu yazının böylesine büyük bir etki bırakmasını belki pek anlayamazlar; Rolland'ın bu yazısında ortaya koyduğu her şey, sakin bir kafayla ve önyargısız okunduğunda, bunların son derece olağan şeyler olduğu görülecektir. Ama bu sözler, söylen-

mesi bugün asla mümkün olmayan kitlesel bir çılgınlık döneminde söylenmiştir. Aşırı Fransız milliyetçileri, bu yazı yayımlanınca, kızgın bir demiri yanlışlıkla tutmuşlar gibi bas bas bağırdılar. Eski dostları Rolland'dan bir gecede yüz çevirdiler. Kitapçılar *Jean Christophe* adlı romanını vitrinlerine koymaya cesaret edemez oldular. Askerlerin savaş coşkusunu artırmak için nefret dilini kullanan askerî otoriteler, Rolland'a karşı önlemler almayı konuşmaya başladılar; "*Ce qu'on donne pendant la guerre à l'humanité est vole à la patrie*"[1] argümanıyla peş peşe broşürler yayımladılar. Ama bütün bu haykırışlar, her zaman olduğu gibi onun ne kadar doğru bir hamle yaptığını ortaya koyuyordu. Düşün insanının savaştaki tutumu hakkında başlayan tartışma durdurulamıyordu. Sorun, herkes için kaçınılmaz bir şekilde ortaya konulmuştu.

Ben bu anılarımı yazarken hiçbir şey beni Rolland'ın bana yazdığı mektupların o yıllarda elime geçmemiş olmasından daha fazla üzemezdi. Onların bu yeni tufanda kaybolmuş ya da yok edilmiş olabileceğini düşünmek, üstüme ağır bir yük gibi çöküyor. Onun kocaman yüreğinin ve aklının dillendirdiği eserini çok sevmekle birlikte, özellikle o mektupların ileride onun en güzel ve en insani *yazıları* sayılabileceğini düşünüyordum. Sınırların ötesindeki bir dosta, daha doğrusu bir "düşman"a yazılan o mektuplar, bu olayları kavramanın ve kendi düşüncesine bağlı kalmanın korkunç bir cesaret ve güç gerektirdiği bir dönemin belki de en etkileyici ahlaki belgesini oluşturuyordu. Bizim bu dostça mektuplaşmalarımızdan kısa bir süre sonra olumlu bir sonuç ortaya çıktı: Rolland,

1. (Fr.) Savaş sırasında insancıl görüşlere verilen değer vatandan çalınmıştır. (Ç.N.)

ülkelerin en saygın kişiliklerinin İsviçre'de düzenlenecek müşterek bir konferans için teşvik edilmesi gerektiğini söyledi; bunlar, onurlu kişiliklerine yakışır bir davranışla dünyaya uzlaşma yolunda bir dayanışma çağrısı yapabilirlerdi. Fransız ve bütün yabancı düşünürleri, İsviçre'den kendisi çağıracaktı. Ben de, Avusturya'dan bizimkiler ve Alman şair ve bilginlerle görüşüp –alenen yapılan kin ve nefret propagandasına katılıp kendilerini rezil duruma düşürmedilerse eğer– bir nabız yoklamasında bulunacaktım. Hemen işe koyuldum. O dönemde Almanya'nın en önemli ve en tanınmış şairi Gerhart Hauptmann'dı. Evet ya da hayır demesini kolaylaştırmak için doğrudan ona gitmek istemedim. Böylece ortak dostumuz olan Walter Rathenau'ya, Hauptmann'a yazıp böyle bir harekete katılıp katılmayacağını özel olarak sormasını istedim. Rathenau, bu akıllı barış girişiminin şimdi sırası olmadığını söyleyerek bu öneriyi reddetti, bundan Gerhart Hauptmann'ın bilgisinin olup olmadığını bugüne kadar öğrenebilmiş değilim. Böylece çabamız başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Çünkü o dönemde karşı tarafta yer alan Thomas Mann, Büyük Friedrich üzerine yeni yazdığı bir makalesinde Almanların bakış açısını benimsemişti. Bizim tarafımızda olduğunu düşündüğüm Rilke, ilkesel olarak her ortak davranıştan kaçınıyordu. Bir zamanların sosyalisti Dehmel, yazdığı mektuplarını çocuklara özgü milliyetçi bir gururla "Leutnant Dehmel" [Teğmen Dehmel] diye imzalıyordu. Hofmannsthal ve Jakob Wassermann'ın bu işe dahil edilemeyeceğini özel görüşmelerimizden biliyordum. Bütün bunlar Almanlardan yana pek fazla umut beslememiz gerektiğini gösteriyordu. Rolland'ın durumu da Fransa'da daha iyi değildi. 1914 ve 1915 yılları henüz daha çok erkendi, öteki ülkeler için savaş henüz daha çok uzaklardaydı. İkimiz de tek başımıza kalmıştık.

Yalnızdık ama yine de tam olarak değil. Mektuplaşmalarımızla bazı şeyler elde edebilmiştik: Savaşa katılan ya da tarafsız kalmış ülkelerde bizim gibi düşünen, bizim gibi içten davranan birkaç düzine insan bulunduğunu görmüştük. Kitaplar, yazılar ve broşürler hakkında karşılıklı bilgi alışverişinde bulunuyor ve birbirimizin dikkatini çekiyorduk. Belli bir billurlaşma noktasında buluşulabilmişti ve dönemin baskısının artmasıyla önceleri çekinerek ama daha sonra gittikçe daha büyük bir kuvvetle bunlara yeni unsurlar ekleniyordu. Tamamen boşlukta olmama duygusu, yeni yazılar yazma konusunda beni yüreklendirdi; bu yazıların aldığı tepkiler ve verilen yanıtlar sayesinde, bizim gibi düşünen ve bizim gibi tek başına kalmış bütün insanları bulup ortaya çıkarmak istiyordum. Almanya'nın ve Avusturya'nın en büyük gazetelerinin sayfaları bana açıktı ve bu sayede önemli bir etki alanına sahiptim. Resmî otoritelerin herhangi bir şekilde engel çıkarmasından da korkmuyordum çünkü yazılarımda hiçbir zaman günlük siyasi olaylara yer vermiyordum. Üstelik liberal düşüncenin etkisiyle edebî olan her şeye karşı çok büyük bir saygı duyuluyordu. O dönemde kamuoyunun her kesimine sunmayı başardığım yazılarımı şimdi tekrar okuyunca gösterdikleri derin anlayış dolayısıyla Avusturya askerî makamlarına saygı duymaktan kendimi alamıyordum. Çünkü savaşı cinayetlerin en kanlısı olarak damgalayan, barışseverlerin önde geleni ve pasifizmin kurucusu Berta von Suttner'e, Dünya Savaşı'nın tam ortasında hayranlık duyuyor, onu övebiliyor ve Barbusse'ün *Le Feu* [Ateş] romanı hakkında Avusturya gazetelerinde ayrıntılı bilgiler sunabiliyordum. Dönemin anlayışına uymayan görüş ve düşüncelerimizi savaş sırasında geniş çevrelere ulaştırırken kuşkusuz belli bir teknik kullanmamız gerekiyordu. Savaşın dehşetini ve cephe dışındakilerin umursamazlığını an-

latmak için bir "Fransız" piyadesinin çektiği acıları, *Le Feu* romanı hakkındaki bir yazıda dile getirmek, kuşkusuz Avusturya için de gerekliydi ama cepheden gelen yüzlerce mektup, bu yazımda bizimkilerin de kendi yazgılarını bulduğunu gösteriyordu. Görüşlerimizi dile getirmek için, sözde karşılıklı olarak birbirimize saldırma yöntemini tercih ediyorduk. Örneğin Fransız dostlarımdan birisi, *Mercure de France*'da benim "An Die Freunde im Fremdland" başlıklı yazımı polemik konusu yapıyordu. Ama polemik yaparken de, yazımı en son söylediklerime varıncaya kadar çevirip basarak, onu dolaylı yoldan Fransa'ya sokup herkesin okumasını sağlamıştı (amacı da buydu zaten). Bu yöntemle bir o tarafa bir bu tarafa sinyaller gönderiliyordu, bunların tek amacı yaşananları hatırlatmaktı. Gönderilen bu sinyallerin hedeflenen kişiler tarafından ne kadar iyi anlaşıldığını daha sonra yaşadığım küçük bir epizot bana gösterdi. 1915 Mayıs'ında İtalya eski müttefiki Avusturya'ya savaş açınca, bizim ülkede büyük bir nefret dalgası yükseldi. İtalyanlar ve İtalya ile ilgili her şeye ağır hakaretler ediliyordu. Tam bu sırada Goethe'yi evinde ziyaret eden Carl Poerio adlı genç bir İtalyan'ın Risorgimento[1] dönemini yansıtan bir kitabı yayımlanmıştı. Ben de bu kin ve nefret dalgasının ortasında İtalyanların bizim sanatımız ve kültürümüzle eskiden beri çok güçlü ilişkileri bulunduğunu anlatmak için, "Ein Italiener bei Goethe" [Goethe'yi Ziyaret Eden Bir İtalyan] başlıklı dikkat çekici bir makale yazdım. Bu makaleye Benedetto Croce bir önsöz yazdığı için, ben de bunu fırsat bilip onun için derin saygılarımı ifade eden birkaç cümle yazmıştım. Düşman bir ülkenin bir şairine ya da bilginine kesinlikle saygı gösterilmemesi gereken

1. İtalyan birliğinin kuruluşu. (Ç.N.)

bir dönemde, Avusturya'da bir İtalyan için böylesine hayranlık ifade eden sözler söylemek açıkça bir meydan okuma anlamına geliyordu. Benim bu sözlerimin anlamı ülke sınırlarının dışına kadar ulaştı. O dönemde İtalya'da bakanlık görevinde bulunan Croce[1], daha sonra, Almanca bile bilmeyen bir bakanlık çalışanının karşı tarafın en büyük gazetesinin ana sayfasında kendisi hakkında kötü şeyler yazıldığını söylediğini bana şaşkınlık içinde anlatmıştı (çünkü düşmanlık söz konusuyken daha farklı bir şey yazılabileceği düşünülemezdi). Croce hemen *Neue Freie Presse*'yi getirtmiş, ilgili yazıyı okuyunca önce çok şaşırmış, söylenenler yerine saygı içeren ifadeleri görünce çok sevinmişti.

Bu tür küçük olayları fazla büyütmeyi kesinlikle düşünmüyorum. Olayların gelişmesinde bunların en küçük bir etkisi bile olmadı. Ama bizlere –ve tanımadığımız bazı okurlara– çok yardımı dokundu. İnsani duygularını her zaman ön planda tutan 20. yüzyıl insanının içinde bulunduğu korkunç yalnızlığı ve çaresizliği biraz olsun azaltmıştı. Ama bu insanlar bugün, yirmi beş yıl sonra, o yıkıcı güce karşı yine çaresiz durumdalar; korkarım, daha da çaresiz kalacaklar. Böyle küçük protestolarla ve iyi niyetli çabalarla bu yükü üstümden atamayacağımı daha o tarihte anlamıştım. Kafamda yavaş yavaş yeni bir eser tasarısı biçimlenmeye başlamıştı, öyle bir eser yazmalıydım ki, sadece ayrıntıları ifade etmekle kalmamalıydım, içinde yaşadığımız zamana, halka, felakete ve savaşa karşı tüm tutumumu da ortaya koymalıydım.

Ama savaşı yazınsal bir sentez olarak sunabilmem için aslında en önemli şeyden yoksundum: Savaşı gör-

1. Benedetto Croce 1920-1921 yılları arasında bakanlık yapmıştı. (Yazarın notu.)

memiştim. Neredeyse bir yıldan beri o büroya tıkılıp kalmıştım. Ama asıl gerçek şuydu: Tüm acımasızlığı ve korkunçluğuyla savaş benim göremeyeceğim kadar uzaklardaydı. Cepheye gitme fırsatını pek çok defa yakalamıştım, büyük gazeteler, savaş muhabiri olarak cepheye gidip askerlerle röportaj yapmamı benden üç kez istemişlerdi. Ama cephede olup bitenleri tasvir etmek, savaşı sadece pozitif ve milliyetçi bir bakış açısıyla anlatma yükümlülüğünü de beraberinde getirecekti. Oysa ben savaşı onaylayan ya da başka bir ulusu hor gören tek bir söz söylememeye yemin etmiştim ve bu yeminime de 1940 yılına kadar bağlı kaldım. Ama karşıma tesadüfen bir fırsat çıktı. 1915 yılının ilkbaharında başlayan büyük Avusturya-Alman saldırısıyla, Tarnów'da Rus hatları yarılmış, iyi düzenlenmiş bir hücumla Galiçya ve Polonya ele geçirilmişti. Savaş arşivi, işgal edilmiş Avusturya topraklarında Rusların yayımladığı bütün bildiri ve ilanların orijinallerinin yırtılıp yok edilmeden önce kendi kitaplığı için toplamak istiyordu. Benim belge toplama tekniğimi tesadüfen öğrenmiş olan albay, bana bu işi yapmak isteyip istemediğimi sorunca, tabii hemen kabul ettim. Adıma süresiz bir giriş kartı düzenlendi, öyle ki özel bir otoriteye bağlı olmadan, herhangi bir makamdan ya da amirden emir almaksızın askerî trenlere binip istediğim yere gidebiliyor ve özgürce hareket edebiliyordum. Bu, benim çok tuhaf durumlarla karşılaşmama neden oldu: Çünkü ben bir subay değildim, sadece bir başçavuş unvanına sahiptim ve özel rütbe işaretleri olmayan bir üniforma giyiyordum. Adıma düzenlenen o gizemli belgeyi gösterince özel bir saygınlık uyandırıyordum. Çünkü cephedeki subay ve memurlar beni kılık değiştirmiş herhangi bir genelkurmay subayı ya da gizli görevi bulunan biri sanıyorlardı. Subayların dinlenme mekânlarına uğramadığım ve otelden başka bir yerde kalmadığım için, o

koskoca mekanizmanın dışında kalmak ve hiçbir "rehber"in eşliği olmadan görmek istediklerimi görebilme avantajına sahip olmuştum.

Bu ilan ve bildirileri toplama görevi aslında beni pek fazla yormuyordu. Tarnów, Drohobych ve Lemberg gibi Galiçya şehirlerinden birine ne zaman gelsem, "faktör" denilen Yahudilerden birkaçı istasyonda bekliyor oluyordu, bunların işi, her istenileni bulup temin etmekti. Rus işgal birliklerinin ilan ve bildirilerini istediğimi, işinin uzmanı olan bu çok yönlü insanlardan birine söylemem yetiyordu. Adam, bir gelincik gibi hemen koşuyor ve gizemli yollardan, emrinde çalıştırdığı düzinelerce adamına benim bu isteğimi iletiyordu; üç saat sonra, yerimden kalkıp tek bir adım atmadan istediklerimi bütünüyle ve eksiksiz elde etmiş oluyordum. Bu mükemmel organizasyon sayesinde bana istediğimi görecek kadar zaman kalıyordu ve ben çok şey görüyordum. Her şeyden önce sivil halkın korkunç sefaletini görüyordum, yaşadıkları felaketin izleri bir gölge gibi gözlerinin üstüne çökmüştü. Gettolar halinden yaşayan Yahudi halkının o güne kadar hissetmediğim sefaletini görüyordum, bodrumlarda ya da yeraltındaki dehlizlerde sekizi ya da on ikisi bir arada yaşıyorlardı. Bense ilk defa "düşman"ı görüyordum. Tarnów'da esir alınan ilk Rus askerlerinin götürülüşüne tanık oldum. Esirler, etrafı parmaklıkla çevrilmiş, toprak bir zeminin üstünde oturuyorlardı. Sigara içip sohbet ediyorlardı. Çoğu sakallı ve yaşlı iki ya da üç düzine kadar Tirol'lü asker başlarında nöbet tutuyordu. Nöbetçilerin elbiseleri de esirlerinki gibi yırtık pırtık ve bakımsızdı; bizim resimli gazetelerde basılan o pırıl pırıl üniformalı, sinekkaydı tıraşlı askerlere hiç benzemiyorlardı. Ama tuttukları bu nöbetin savaşın dehşet verici yanıyla hiçbir ilgisi yoktu. Esirlerin kaçma düşüncesi olmadığı gibi, Avusturyalı muhafızların da görevlerini ye-

rine getirirken sertleşmeye niyeti yoktu. Nöbetçiler esirlerle birlikte dostça bir arada oturuyorlardı, birbirlerinin dilinde anlaşamadıkları için iki taraf da çok eğleniyordu. Birbirlerine sigara ikram ediyor, kahkahalarla gülüyorlardı. Tirol'lü bir muhafız eski püskü ve kirli bir cüzdandan karısının ve çocuğunun resimlerini çıkardı ve "düşmanlar"a gösterdi, onlar da parmaklarıyla işaret ederek çocuk üç yaşında mı yoksa dört yaşında mı diye sordular ve hayranlıklarını dile getirdiler. Bu basit ve sıradan insanların, savaşı üniversite profesörlerimizden ve şairlerimizden çok daha doğru değerlendirdikleri duygusunu içimden atamıyordum: Onlar savaşı üzerlerine gelen ve karşısında hiçbir şey yapamadıkları bir felaket olarak görüyorlardı ve bu felakete sürüklenmiş olan herkes birbirinin kardeşiydi. Bu gerçek, bombalanmış şehirler, yağmalanmış mağazalar, kopmuş vücut parçaları ve deşilmiş bağırsaklar gibi sokağın ortasına savrulan mobilya parçalarının önünden geçerken beni hep teselli etti. Savaş bölgelerinde rastladığım bakımlı tarlalar da, bütün bu yıkımların birkaç yıl sonra yeniden düzeleceği umudunu veriyordu. Kuşkusuz o zamanlar savaşın korkunç anılarının yeryüzündeki bütün izlerinin silinmesi gibi, insanların hafızalarından hızla silineceğini de düşünemezdim.

İlk günlerde savaşın korkunç yüzüyle henüz daha tanışmamıştım: Onun gerçek yüzü daha önceki büyük korkularımı geride bıraktı. Yolcu trenleri hareket saatlerine uygun kalkmadığı için, bir keresinde resmî bir topçu arabasında, topun namlusunun üstünde oturarak, bir başka seferde de insanların üst üste uyuduğu o leş gibi kokan sığır vagonlardan birinde yolculuk etmiştim, hepsi de yorgunluktan ölü gibiydiler, kesilmeye götürülen, hatta kesilmiş hayvanlardan farkları yoktu. Ama hepsinden daha da korkunç olanı, iki ya da üç defa binmek zorunda kaldığım askerî hastane trenleriydi. Savaşın ilk

günlerinde arşidüşeslerin ve Viyana sosyetesinden soylu kadınlarının hastabakıcı olarak resim çektirmek için bindikleri o tertemiz, bembeyaz ve pırıl pırl parıldayan sıhhiye vagonlarına ne kadar da az benziyorlardı! Doğru dürüst pencereleri olmayan, daracık bir havalandırma deliği bulunan ve isli gaz lambalarıyla aydınlatılan taşıt vagonlarını görmek bana ürperti veriyordu. İlkel sedyeler yere, yan yana bırakılmıştı ve hepsi de inleyen, terleyen ve ölümle pençeleşen insanlarla doluydu, iyot ve dışkı kokusuyla iyice ağırlaşmış havayı hırıltılar çıkararak soluyorlardı. Hastanede çalışan sıhhiyeci askerler öyle yorgundular ki, yürümekten çok sürükleniyorlardı. Fotoğraflarda gördüğümüz o bembeyaz yatak örtülerinden eser yoktu. İnsanlar otların üzerinde ya da sedyelerde yatıyordu, üstleri kanlı battaniyelerle örtülmüştü; bu vagonların her birinde, derin derin inleyen ve can çekişen insanların arasında iki ya da üç ölü vardı. Konuştuğum görevli doktor, aslında kendisinin küçük bir Macar kentinde diş hekimi olduğunu ve yıllardan beri de hiç ameliyat yapmadığını söyledi. Çok çaresizdi. Bana anlattığına göre, morfin bulabilmek için telgraf çekmişti. Hiç malzemesi kalmamıştı. Ne pamuğu vardı ne de temiz sargı bezi. Budapeşte'deki hastaneye daha yirmi saatlik uzaklıktaydı. Benden kendisine yardım etmemi istedi çünkü yanında çalışanlar yorgunluktan bitkin düşmüştü. Beceriksiz biri olmama rağmen bir şeyler yapmaya çalıştım; en azından her istasyonda dışarı koşuyor, pis ve kirli sulardan birkaç kova taşıyarak yardım ediyordum; aslında sadece lokomotif için kullanılan bu sular, şimdi insanları biraz olsun yıkayıp ferahlatmaya ve sürekli damlayan kanları temizlemeye yarıyordu. Akla gelebilecek her ulustan bu tekerlekli tabutun içine atılan askerler için kişisel bir zorluk daha vardı, o da Babil'dekine benzer dil karmaşasıydı. Ne doktor ne de hastabakıcılar,

Rutence ya da Hırvatça biliyordu. Az da olsa yardım edebilen tek insan, ak saçlı yaşlı bir rahipti ama doktorun morfin bulamamaktan yakınması gibi, o da ölenlerin vücuduna sürecek yağ bulamadığı için kutsal görevini yerine getiremediğinden yakınıyordu. Söylediğine göre, hayatı boyunca şu son bir aydaki kadar çok sayıda insan için kutsal görevini yerine getirememişti. Onun sert ve öfkeli sesinden duyduğum şu sözleri hiçbir zaman unutmadım: "Altmış yedi yaşındayım ve çok şey gördüm. Ama insanlığın böyle bir cinayet işleyebileceğini hiç düşünmemiştim."

Geri dönerken bindiğim bu sıhhiye treni sabahın erken saatlerinde Budapeşte'ye vardı. Önce biraz uyumak için doğruca bir otele gittim. O trende oturulabilecek tek yer, bavulumun üstüydü. Aşağı yukarı on bire kadar uyumuştum. Hiç bu kadar yorgun düşmemiştim. Sonra, kahvaltı için çabucak giyindim. Fakat birkaç adım yürüdükten sonra öyle tuhaf bir duyguya kapıldım ki, düş mü görüyorum diye gözlerimi ovuşturdum. Güneşli günlerden biriydi, sabahları ilkbahar, öğleyin de yazdı. Budapeşte çok güzeldi ve hiç olmadığı kadar da sakindi. Beyaz elbiseler giymiş kadınlar, subaylarla kol kola gezinti yapıyorlardı; subaylar daha dün, hatta önceki gün gördüklerime benzemiyorlardı, sanki birdenbire başka bir ordunun subayları olmuşlardı. Elbiselerimde, ağzımda ve burnumda hâlâ dün taşınan yaralıların o iyot kokusunu hissederken, subayların menekşe buketleri alıp kadınlara derin bir saygıyla sunuşlarına, iyi giyimli ve sinekkaydı tıraşlı erkeklerin lüks otomobillerle caddelerden geçişlerine bakıyordum. Üstelik bütün bunlar cepheden ekspresle sekiz ya da dokuz saat ötede oluyordu! Ama bu insanları suçlamaya kimin hakkı vardı ki? Yaşamaları ve hayatın tadını çıkarmaya çalışmaları aslında

çok doğal değil miydi? Belki de her şeylerini kaybetme duygusuyla, toplanacak neleri kalmışsa son anlarına kadar toplamaya ve son anlarını en iyi şekilde yaşamaya çalışıyorlardı! İnsanın nasıl bir zayıf ve hastalıklı yaratık olduğunu, küçük bir kurşun parçasının saniyenin binde biri kadar bir zaman dilimi içinde insan yaşamını bütün anılarıyla, yargılarıyla ve heyecanlarıyla paramparça ettiğini görmüş biri olarak, pırıl pırıl parlayan nehrin kıyısındaki bu öğle öncesi gezintisine binlerce kişinin katılıp güneşi görmeye, kendilerini daha iyi hissetmeye, damarlarındaki kanın akışını, yaşamlarının temposunu daha güçlü duymaya çalışmalarını anlayabiliyordum. Biraz önce beni dehşete düşürmüş olan şeylerle neredeyse barışmak üzereydim ki, sevecen bir garson talihsiz bir şekilde bir Viyana gazetesini önüme koydu. Gazeteyi okumaya çalıştım ancak müthiş bir öfkeye kapıldım ve midem bulandı. Gazetenin bütün sayfaları, tartışmasız bir zafer isteği, kendi birliklerimizin önemsiz ama düşman birliklerinin önemli kayıplarıyla ilgili anlamsız ifadelerle doluydu. Savaşın yalanı, bütün çıplaklığıyla ve yüz karasıyla nasıl da üstüme sıçramıştı! Hayır, suçlular şu nehir boyunca gezinti yapan kaygısız ve vurdumduymaz insanlar değil, söyledikleri yalanlarla savaşı kışkırtanlardı. Ama o yalan sözlere karşı sesini yükseltmeyen bizler de suçluyduk.

Ama şimdi içimdeki gerçek güç harekete geçmişti: Savaşa karşı savaşmak gerekiyordu! İşleyeceğim konu çoktandır kafamdaydı, yazmaya başlamak için bu son gördüklerim içgüdümü onaylayarak harekete geçirdi. Savaşacağım düşmanı tanımıştım – acıya ve ölüme insanları gönderen sahte kahramanlıkla, küstahça zafer vaat ederek insan katliamını uzatan vicdansız siyasi ve askerî ve savaş kâhinlerinin ucuz iyimserliğiyle ve arkalarından gelen o kiralık koroyla savaşacaktım; Franz Werfel'in güzel

bir şiirinde içyüzlerini ortaya döktüğü bütün bu "savaş palavrası atanlarla" savaşacaktım. Kim biraz olsun kaygısını dile getirirse, onların yurtseverlik anlayışına zarar vermiş oluyordu; kendilerini uyaranlar, karamsar olmakla suçlanıp horlanıyordu; bizzat yaşamadan ve acısını çekmeden savaşı eleştirenlere, hemen hain damgasını vuruyorlardı. Tedbirli davrananlara korkak ve insanca hareket edenlere zayıf kişilikler diyen, düşüncesizce davet ettikleri felaket karşısında ne yapacağını şaşıran bu riyakârlar sürüsü her yerde ve her zaman aynıydı. Kassandra'yı Troya'da ve Yeremya'yı Kudüs'te aşağılayan hep aynı sürüydü. Bu iki kahramanın dramını ve büyüklüğünü, bugünlerde olduğu kadar başka hiçbir dönemde bu kadar iyi anlamış değildim. Başından beri "zafer"e inanmamıştım ve bir şeyi çok iyi biliyordum, zafer sonsuz kurbanlar verilerek kazanılsa bile bu, kişinin kurban edilmesini haklı çıkaramazdı. Ancak yaptığım uyarılarımla dostlarımın arasında yalnız kalmıştım. Sıkılan ilk kurşundan önceki zafer çığlıklarına ve ilk meydan savaşından önceki ganimet paylaşımına baktıkça, bütün bu akıllı kişiler arasında bir ben mi deliyim, bu sarhoşların içinde bir tek ben mi ayığım diye sık sık kuşkuya düşüyordum. Bundan dolayı kendi durumumu ve "bozguncular"ın trajik durumunu –bu sözcük, bir uzlaşma için çaba gösterenleri mağlubiyetten yana göstermek için uydurulmuştu– bir dram biçiminde gösterebilmek benim için çok doğaldı. İnsanları uyarmak için boşuna çırpınan Yeremya figürünü bir sembol seçtim. Fakat amacım, kesinlikle "savaş karşıtı" bir dram yazmak, barışın savaştan daha iyi olduğu gerçeğini söz ve dizelerle anlatmak değildi; o aşırı coşku ve heyecan döneminde zayıf ve korkak diye hor görülenlerin, yenilgi saati gelip çattığında, bu gerçeğe katlanmakla kalmayıp üstesinden gelebileceklerini, sadece onların bunu yapabileceğini ortaya koymaktı. Yenilenle-

rin ruhsal üstünlüğü sorunsalıyla ilk tiyatro oyunum *Thersites*'ten beri hep yeniden hep ilgilendim. Bir insanda iktidarın her çeşidinin sebep olduğu içsel katılaşmayı, o ulusların kazandığı her zaferin sebep olduğu ruhsal donukluğu göstermek ve bunun karşısına insanın iç dünyasını derinden sarsan mağlup olma duygusunu koymak beni her zaman cezbetmiştir. Savaşın ortasında herkesin, hem de çok erkenden büyük zaferlerini karşılıklı olarak kutladıkları bir sırada, kendimi bu felaket uçurumunun en dibine attım ve yukarı çıkış yolunu aradım.

Ama Kutsal Kitap'tan bir konu seçmekle, farkında olmadan şimdiye kadar hiç işlemediğim bir konuya dokunmuş oldum: Kan ya da gelenek yoluyla üstü örtülü bir bağın söz konusu olduğu Yahudi yazgısını paylaştım. Başka uluslar tarafından sürekli yenilgiye uğratılan ama gizemli bir güç sayesinde hepsinden daha uzun bir süre ayakta kalmasını bilen, yeniden var olma isteğiyle, yenilgiyi yazgının oyunu olmaktan çıkaran bu insanlar, benim halkım değil miydi? Bizleri bugün de süprüntü gibi yine yollara fırlatan o sonsuz kovalamayı ve sürülmeyi, bizim kâhinler çok önceden bilmemiş miydi? Zorbalığın altında ezilmeye razı olan, hatta bunu Tanrı'ya götüren yol diye kutsallaştıran da onlar değil miydi? Yazgının bu cilvesi, herkes için ve tek bir insan için bitmek tükenmez bir kazanç değil miydi? Yazdığım kitaplar arasında büyük önem atfettiğim bu ilk dramımı yazarken, hiç bu kadar mutlu olmamıştım. Bugün şunu çok iyi biliyorum: Eğer ben savaş sırasında bütün bunları hissetmemiş, bu acıları yaşamamış olsaydım, savaş öncesi bir yazar olarak kalır ve "hoş bir heyecan" yaratmaktan öteye geçemezdim, olup bitenleri kavrayamaz, onları kalbimin derinliklerinde hissedemezdim. Şimdi ilk defa zamandan ve kendimden söz ettiğimi hissediyorum. O dönemde başkalarına yardım etmeye çalışırken kendime de yardım

etmiştim: 1934 yılında Hitler'in hüküm sürdüğü günlerde aynı kaygıyla yazdığım *Erasmus*'un yanı sıra, en özel ve en kişisel eserimi yazmıştım. O anları biçimlendirmeye çalışırken, zamanın trajedisini, yaşanan acıları daha az hissediyordum.

Bu eserin büyük bir başarı sağlayacağını hiç düşünmemiştim. Kâhinlik, savaş karşıtlığı ve Yahudilik gibi pek çok sorunun karşılaştırılmasına, yenilenlerin yazgıları için söylenen bir kasideye dönüştüğü bitiş sahnesinin koro şeklini almasına kadar, bu eserin boyutu her bakımdan normal bir dramın boyutunu fazlasıyla aşıyordu, öyle ki oynanması için iki ya da üç gecelik bir temsil süresi gerekiyordu. Üstelik yenilgiyi haber veren ve hatta bunu öven bir oyun, gazetelerin her gün, "Ya kazanacağız ya da yok olacağız!" türküsünü söylediği Almanya'da nasıl sahneye konulabilirdi? Eserimin kitap olarak basılmasına izin verilmesini bile mucize saymam gerekirdi, ama bunun mümkün olmadığı en kötü durumda bile, yaşadığımız şu korkunç dönem hakkında en azından bana yardımı olurdu. Çevremdeki insanlarla konuşmalarımda söyleyemediğim şeyleri, edebî diyaloglarımla söylemiştim. Ruhumu sıkıştıran yükü içimden söküp atmış ve kendime geri dönmüştüm; içimdeki her şeyin o zamana karşı "hayır" dediği bu anda, kendime "evet" demeyi başarmıştım.

Avrupa'nın Kalbinde

1917 yılının Paskalya Yortusu'nda *Jeremias* adlı trajedim kitap olarak yayımlanınca büyük bir sürpriz yaşadım. Bu eserimi zamana karşı duyduğum güçlü bir direnişle yazmıştım ve bunun karşılığında da güçlü bir direniş bekliyordum. Ama tam tersi oldu. Kitaplarımın yirmi bini hemen satıldı, okunmak üzere yazılmış bir tiyatro eseri için inanılmaz bir sayıydı. Sadece Romain Rolland gibi dost ve arkadaşlar değil, daha önce karşı tarafta yer alan Rathenau ile Richard Dehmel de çok beğendiklerini açıkça duyuruyorlardı. Eserimin kendilerine gönderilmediği tiyatro yönetmenleri –savaş sırasında Almanya'da sahneye konulması düşünülemezdi– bana mektup yazıp ilk temsil hakkını barış dönemi için şimdiden kendilerine vermemi rica ettiler. Savaştan yana olanların muhalefeti de ölçülü ve saygılıydı. Her şeyi beklemiştim ama bunu hiç aklıma getirmemiştim.

Ne olmuştu? Savaşın iki buçuk yıldır sürmesinden başka hiçbir şey. Zamanın dönen çarkı, korkunç biçimde insanların aklını başına getirmişti. Savaş alanlarında dökülen onca kandan sonra ateş düşmeye başlamıştı. İnsanlar ilk aylardaki coşkulu ve heyecanlı bakışlarından daha sert ve daha soğuk gözlerle bakıyorlardı savaşa. Dayanışma duygusu azalmaya başlıyordu çünkü filozoflar ve şa-

irlerin büyük bir coşkuyla ilan ettikleri o büyük "ahlaki arınma"ya dair artık en küçük bir belirti bile hissedilmiyordu. Halk arasında derin bir çatlak oluşmuştu. Aynı şekilde ülke de ikiye bölünmüştü: önde, savaşan ve sefaletin en korkuncunu yaşayan askerler, arkada ise hiçbir şeyi umursamadan tiyatroları dolduran ve ötekilerin sefaleti üzerinden kazançlarına kazanç katan cephe gerisindekiler. Cephedekilerin ve cephe gerisindekilerin birbirlerine karşı tutumları giderek daha da sertleşiyordu. Resmî dairelerin kapılarından yüzlerce maske arkasına gizlenmiş korkunç bir kayırmacılık içeri sızmıştı. Yaralanmış köylüler ve işçiler tekrar tekrar siperlere sürüklenirken bazı insanların da paraları ya da güçlü bağlantıları sayesinde kârlı işler yaptıkları biliniyordu. Bunun için insanlar hiçbir şeyi umursamadan kendi işlerini yoluna sokmakla uğraşıyorlardı. En gerekli ihtiyaç malzemeleri rezilce yapılan aracılık sistemi yüzünden her gün pahalılaşıyor, gıda maddeleri gittikçe azalıyor ve savaş vurgunculârının baş döndürücü zenginliği, halkın sefalet batağının üstüne düşen bir ışık oyunu gibi parlıyordu. İnsanlar yavaş yavaş korkunç bir umutsuzluğa düşüyordu – gittikçe değeri düşen paraya, generallere, subaylara, diplomatlara kimse güven duymuyor, devletin ve Genelkurmay'ın bildirisine, gazetelere ve yayımladıkları haberlere, hatta savaşa ve onun gerekliliğine kuşkuyla bakılıyordu. Öyleyse, kitabımın büyük başarısı hiç de öyle edebî bir eser olmasından kaynaklanmıyordu, ben sadece başkalarının açıkça söylemeye cesaret edemediğini dile getirmiştim: savaşa duyduğum nefret, zafere duyduğum kuşku.

Ama bu ruh halini sahnede, oyuncuların sözleriyle canlı olarak ifade etmek görünüşe göre mümkün değildi. Protestoların yapılacağı kesindi. Böylece savaşa karşı olan bu ilk dramımın savaş sırasında oynandığını görme fikrinden vazgeçmem gerektiğini düşünmüştüm. İşte

tam bu sırada Zürih Şehir Tiyatrosu yönetmeninden bir yazı aldım, *Jeremias* adlı dramımı hemen sahneye koymak istiyor ve ilk temsilde hazır bulunmam için beni davet ediyordu. Zürih'in Almanca konuşulan küçük ama çok değerli bir toprak parçası olduğunu –bu İkinci Savaş'ta da olduğu gibi– savaşın dışında kalabilme mutluluğuna sahip olmuş, sözlerin ve düşüncelerin özgürce ifade edildiği demokrat bir ülkenin bir kenti olduğunu unutmuştum. Pek tabii daveti hemen kabul ettim.

Kuşkusuz bu davete sadece prensipte evet demiştim. Çünkü bu daveti kabul etmem, belli bir süre işimden ve ülkeden uzak kalmamı gerektiriyordu. Savaşa katılan bütün ülkelerde –İkinci Dünya Savaşı'nda kesinlikle söz konusu olmayan– "Kültür Propagandası" denilen bir dairenin kurulmuş olması gerçekten de isabetli olmuştu. Birinci ve İkinci dünya savaşları arasındaki düşünsel atmosferin farkını ortaya koymak istersek, o yıllarda hümanizma geleneğiyle yetişen devlet başkanlarının, imparator ve kralların bilinçaltında, aslında yaptıkları savaş çığırtkanlığından utanç duyduklarını belirtmek gerekir. Ülkeler birbiri ardı sıra "militarist" davranmak ya da "militarist" olma suçlamasını aşağılık bir iftira olarak reddetmekle kalmıyorlar, "kültür toplumu" olduklarını göstermek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Kültürü zorbalıktan üstün sayan, "kutsal bencillik" ve "yaşam alanı" gibi sloganları ahlaka aykırı bularak nefret eden 1914 dünyasında bütün bu düşünsel çabaların kabul görmesinden başka hiçbir şey daha önemli değildi. Tarafsız kalan bütün ülkeler işte bu yüzden sanatsal sunumlarla dolup taşıyordu. Almanya, dünyaca ünlü şeflerin yönetimindeki orkestralarını İsviçre'ye, Hollanda'ya ve İsveç'e gönderiyordu, Viyana da aynı şekilde filarmoni orkestralarını yolluyordu. Hatta şairler, yazarlar ve bilginler de yurtdışına gönderiliyordu, aslında bunu kendi askerî ba-

şarılarını övmek ya da başka ülkelerin topraklarını ele geçirme isteklerini haklı kılmak için değil, Almanların "barbar" bir ulus olmadığını, yalnızca alev makineleri ve kaliteli zehirli gazlar üretmediklerini, aksine Avrupa için mutlak ve geçerli değerler de ortaya koyduklarını şiirleriyle ve eserleriyle kanıtlasınlar diye gönderiliyorlardı. 1914-1918 yılları arasında –bunu burada bir kere daha vurgulamak zorundayım– insanlık vicdanı herkesin sahip olmaya çalıştığı önemli bir güçtü, bir ulusun ahlaki değerleri ve sanatsal üretkenliği savaş sırasında hâlâ etkili bir gücü temsil ediyordu; devletler, Almanya'nın 1939 yılında vahşice yıkmaya çalıştığı insanlık sevgisi yerine, hâlâ insanlık onuruna yakışır bir şekilde davranmaya, insanlara sempati duymaya çaba gösteriyorlardı. Bu yüzden yazdığım bir dramın İsviçre'de sahneye konulması için izin almak istememde bir sorun yoktu. Zorluk, bir Avusturyalının –sembolik bir biçimde de olsa– yenilgiyi olası gösterdiği savaş karşıtı bir dramın söz konusu olmasından kaynaklanıyordu. Bakanlığa gidip daire başkanına başvurdum ve ona dileğimi açıkladım. Başkan, elinden gelen her şeyi yapacağını söyleyerek beni çok şaşırttı ve tuhaf bir şekilde beni teşvik ederek, "Tanrı'ya şükür, siz hiçbir zaman bu sefil savaş çığırtkanlarından biri olmadınız," dedi. "Gidiniz ve dışarıda bu felaketin sona ermesi için elinizden gelenin en iyisini yapınız." Dört gün sonra iznimi ve yurtdışına çıkış için pasaportumu almıştım.

Avusturyalı yüksek bir bakanlık memurunun savaşın tam ortasında böyle rahatça konuştuğunu duyunca bir hayli şaşırmıştım. Ama politikanın gizli koridorlarını tanımadığım için, 1917 yılında yeni İmparator Karl'ın yönetimi altında çılgınca yürütülen ilhak politikasıyla Avusturya'yı –kendi isteği dışında– peşinden sürükleyen Alman ordusunun zorba uygulamalarından sıyrılmak

için sessizce bir hareketin başladığının farkında değildim. Bizim Genelkurmay'da, Ludendorff'un o sert ve acımasız yönetim anlayışından nefret ediliyordu. Dışişleri Bakanlığı'nda, Amerika'yı bize düşman edecek olan o amansız denizaltı savaşına karşı umutsuzca mücadele ediliyordu. Halk da Prusyalıların kendini beğenmiş tavırlarına karşı homurdanıyordu. Bütün bunlar şimdilik dikkatlice, sessizce ve görünürde kasıtsız söylenen sözlerle ifade ediliyordu. Ama ilerleyen günlerde daha çok şey öğrendim ve o günlerin büyük siyasi sırlarından birine, ötekilerden çok daha önce ulaştım.

Bu şöyle oldu: İsviçre'ye giderken iki günlüğüne Salzburg'da kaldım, orada kendime bir ev satın almıştım ve savaştan sonra yerleşmeyi düşünüyordum. Bu kentte Katolik inancına yürekten bağlı insanların oluşturduğu küçük bir çevre vardı ve bu insanlardan ikisi, Avusturya'nın savaş sonrası tarihinde başbakan olarak önemli rol oynayacaklardı. Bunlar Heinrich Lammasch ve Ignaz Seipel'di. Bu adamlardan ilki, zamanın ünlü hukuk hocalarından biriydi ve Lahey konferanslarında başkanlık yapmıştı. Ötekisi, yani Ignaz Seipel korkunç derecede zeki bir Katolik rahipti ve Avusturya İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, küçük Avusturya'nın yönetimini üstlenmesi öngörülmüş ve bu vesileyle siyasi dehasının büyüklüğünü göstermişti. İkisi de, tam birer savaş karşıtıydı, Katolik inanca yürekten bağlı, tutkulu eski Avusturyalılardandılar ve bu yüzden de Avusturya'nın gelenekçi fikirleri ve temsil ettiği Katolik misyonuyla bağdaşmayacağını düşündükleri Alman, Prusya ve Protestan militarizminin can düşmanıydılar. Benim *Jeremias* adlı oyunum, bu dindar ve savaş karşıtı çevrelerde işte bu yüzden çok büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Saray Müşaviri Lammasch –Ignaz Seipel o sırada bir yolculuğa çıkmıştı– Salzburg'da kendisine uğramamı rica etmişti. Bu kibar ve yaşlı bilgin,

kitabımla ilgili olarak bana çok dostça sözler söyledi: Ona göre bu eser, Avusturya'mızın birleştirici ülküsünü dile getiriyor ve eserimin edebiyat çevreleri dışında da etkili olacağını umduğunu söylüyordu. Ayrıca Lammasch bana, beni daha önce hiç görmemiş olmasına rağmen, biz Avusturyalıların çok tehlikeli bir dönemeçte bulunduğumuz sırrını, kendi içsel cesaretini ortaya koyan bir açıklıkla söylemiş ve bu beni çok şaşırtmıştı: Ona göre Rus ordusu savaşın dışında bırakıldığından beri, ne Almanya ne de Avusturya için barışın sağlanmasını önleyecek hiçbir engel kalmamıştı, tabii bunun için saldırgan tutumlarından vazgeçmeliydiler; bu tarihsel ânın kaçırılmaması gerekiyordu. Almanya'daki bütün klikler görüşmelere karşı çıkmaya devam edecek olurlarsa, Avusturya bu işi ele almalı ve görüşmeleri tek başına sürdürmeliydi. Lammasch bana, genç İmparator Karl'ın Avusturya'nın bu adımını destekleyeceğine söz verdiğini ima etti; söylediğine göre, onun bu kişisel politikasının etkisi belki de çok yakında görülecekti. Şimdi her şey, Alman militaristlerin yeni kurbanlara karşı istediği "zafer barışı" yerine, Avusturya'nın anlaşmayla sağlanacak bir barışı destekleyecek çabayı göstermesine bağlıydı. Ama acil durumda en uç noktaya kadar gidilmeliydi: Avusturya, Alman militaristler tarafından bir felakete sürüklenmeden önce ortaklık anlaşmasını bozabilirdi. Lammasch kararlı bir şekilde, "Anlaşmayı bozduğumuz için bizi hiç kimse suçlayamaz," dedi. "Bir milyondan fazla ölümüz var. Yeterince kurban verdik ve elimizden geleni fazlasıyla yaptık! Almanlar dünyaya hâkim olsun diye artık hiçbir insanın yaşamını –tek bir kişi de olsa– feda edemeyiz!"

Boğazım düğümlenmiş, nefesim kesilmişti. Aslında biz bütün bunları çoğu zaman aklımızdan geçirmiştik ama, "Almanlardan ve onların işgal politikasından geç kalmadan kurtulalım," demeye hiç kimse açıkça cesaret ede-

memişti; çünkü böyle bir şey söylemek silah arkadaşına "ihanet" sayılırdı. Ama Avusturya'da imparatorun güvenini kazanmış, Lahey'deki çalışmalarıyla da dışarıda büyük saygınlık kazanmış olan bir adam şimdi bana bunu söylüyordu; evet, bu adam bunu bana, neredeyse yabancı sayılacak birine, öyle büyük bir rahatlıkla ve kararlılıkla söylüyordu ki, Avusturya'nın ayrılma eyleminin hazırlık safhasını çoktan aşıp gerçekleşme yoluna girdiğini hemen hissettim. Bu çok yüreklilik isteyen bir düşünceydi, tek başına barış yapma tehdidiyle Almanya yola getirilecek ve gerektiğinde de bu barış görüşmeleri gerçekten tek başına yürütülecekti. İşte bu düşünce –tarih de buna tanıklık eder– o yıllarda imparatorluğu, monarşiyi ve bu sayede Avrupa'yı kurtarabilecek tek ve son çıkar yoldu. Ama ne yazık ki uygulamada ilk plandaki gibi bir kararlılık sergilenemedi. İmparator Karl, barış olasılıklarını koklayıp gerekirse bir yön vermesi için eşinin erkek kardeşi Parma prensini, Berlin Sarayı'nı önceden bilgilendirmeksizin gizli bir görevle Clemenceau'ya gönderdi, bu gizli görevi Almanların nasıl öğrendiği bugüne kadar tam olarak ortaya çıkmadı sanıyorum. İmparator Karl inandığı davaya ne tuhaf ki sonradan sahip çıkmayı göze alamadı. Bazılarının iddia ettiği gibi, belki Almanya'nın ordularını Avusturya'nın üzerine süreceği korkusundan, belki de Franz Joseph tarafından imzalanan ve bunca insanın kanıyla mühürlenmiş bir antlaşmayı bir Habsburg'lu olarak –hem de belirleyici bir anda– bozma küstahlığından çekindiği için böyle yapmıştı. Gerçek olan şu ki, İmparator Karl, ahlak anlayışları ve inançlı kişilikleriyle Katolik dünyasının saygın isimleri olarak Almanya'dan ayrılmanın doğuracağı öfke ve nefreti göğüsleyecek güce sahip olan Lammasch ve Seipel'i başbakanlık makamına getirmedi. Üstelik bu kararsızlığı onun felaketi oldu. Bunların her ikisi de eski Habsburg İmparatorluğu'nun değil, par-

çalanmış Avusturya Cumhuriyeti'nin başbakanı oldular. Oysa bu haksızlık gibi görünen şeyi dünyanın karşısında savunmayı bu önemli ve saygın kişiliklerden başkası yapamazdı. Lammasch açıkça yapacağı bir ayrılma tehdidiyle yalnızca Avusturya'nın varlığını değil, Almanya'yı da içindeki o büyük tehlikeden, o sürekli toprak ele geçirme çılgınlığından kurtarabilirdi. Eğer o bilge ve aşırı dindar adamın o tarihte bana açık açık söylediği aksiyon, zayıflık ve beceriksizlik yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmasaydı, bizim için de Avrupa için de kuşkusuz çok daha iyi olacaktı.

Ertesi gün yolculuğuma devam ettim ve sınırdan geçerek İsviçre'ye girdim. O tarihte dış dünyaya kapatılmış yarı aç bir savaş ülkesinden tarafsız bir bölgeye geçmenin ne demek olduğunu anlatmak çok zor. Bir istasyondan ötekine geçiş sadece birkaç dakika sürüyordu. Ama insan daha ilk saniyede sıkıcı ve boğucu bir havadan karlarla kaplı, havası temiz bir yere çıkıyormuş gibi bir duyguya kapılıyor, beyinden başlayarak bütün sinirlerini ve duyu organlarını saran bir ürperti hissediyordu. Yıllar sonra bile, Avusturya'dan gelerek bu tren istasyonundan geçerken (istasyonun adı yoksa hiç aklımda kalmazdı) o zaman aldığım bu derin nefesin heyecanını yeniden yaşıyordum. Trenden aşağı atlar atlamaz ilk sürprizle karşılaştım, istasyondaki büfede vaktiyle yaşamın olağan şeyleri sayılan, ancak günümüzde unutulup giden bir şey olarak bir sürü yiyecek vardı: altın renkli iri iri portakallar ve muzlar, bizde arka kapılardan gizlice alınabilen çikolatalar ve jambonlar ortada duruyordu. Karnesiz alınabilen ekmekler ve etler karşımızdaydı. Yolcular bu sıradan ihtişama aç kurtlar gibi saldırıyorlardı. Dünyanın her tarafına sansürsüz telgraflar çekilip mektuplar gönderilebilen bir postane de vardı. Fransızca, İtalyanca ve İngilizce ga-

zeteler her yerde teşhir ediliyordu, bu gazeteler herhangi bir cezaya maruz kalmadan rahatça satın alınıyor, sayfaları karıştırılıp okunabiliyordu. Beş dakika ötede yasak olan burada serbestti ve burada serbest olan orada yasaktı. Avrupa'da süren savaşın bütün saçmalığını yan yana iki mekândaki bu çelişkiyle açıkça görmüş oldum. Tabelaları çıplak gözle okunabilecek kadar yakın olan karşı tarafın şu küçük sınır kentindeki insanlar evlerinden ve kulübelerinden alınmış, öldürsünler ya da öldürülsünler diye Ukrayna ve Arnavutluk'a gönderilmişlerdi. Ama burada, beş dakika uzaklıktaki bu kentte aynı yaştaki insanlar, sarmaşıkların sardığı kapıların önünde eşleriyle rahat rahat oturuyor, pipolarını tüttürüyorlardı: Acaba sınırdan geçen şu küçük ırmağın sağındaki balıklar savaşanlar, solundakiler tarafsız kalanlar mı diye kendi kendime sormadan edemedim. Sınırı geçip içeri girdiğim andan beri daha başka, daha özgür, daha heyecanlı ve daha başıma buyruk düşünüyordum; savaş dünyasında sadece ruhsal olarak değil, bedensel olarak da nasıl güçten düştüğümüzü hemen ertesi gün yaşadığım bir olaydan öğrendim. Akrabalarım beni evlerine davet etmişlerdi, yemekten sonra hiçbir şeyden habersiz bir fincan kahve içip yanında da bir Havana purosu tüttürünce, birden başım döndü ve kalbim küt küt atmaya başladı. Aylardan beri başka ürünlere alışmış olan vücudum ve sinirlerim gerçek kahve ve tütünü kaldıramamıştı. Savaşın olağan olmayan koşullarından sonra barışın olağan koşullarına geçebilmek için vücudumun da bu değişikliğe ayak uydurması gerekmişti.

Bu sarhoşluk hali, bu tatlı baş dönmesi, etkisini düşün dünyamda da gösterdi. Ağaçlar daha güzel, dağlar daha özgür, doğa daha büyüleyici görünmeye başladı. Çünkü savaş halindeki bir ülkede bir çimenliğin mutluluk saçan barış havası bile karamsar bakışlarda doğanın hiçbir

şeyi umursamayan küstahlığı gibi bir etki bırakır ve batan güneşin kızıllığı dökülen kanları anımsatır. Burada, doğal bir barış hali içinde, doğanın bu asil yalnızlığı yine olağan bir hale bürünmüştü. İsviçre'yi hiç bu kadar çok sevmemiştim. Küçük ama içinde her türlü rengi ve çeşitliliği barındıran bu eşsiz ülkeye gelmekten her zaman büyük keyif alırdım. Ama onun varlığını ve taşıdığı önemi hiçbir zaman bu kadar güçlü hissetmemiştim: Ulusların birbirlerine düşmanlık beslemeden aynı yerde yaşaması, bilgelik dolu bir ilke olan karşılıklı saygı ilkesi ve gerçek anlamda özümsenmiş bir demokrasiyle dil ve ulus farklılıklarını kardeşliğe yükseltmek, aklını yitirmiş Avrupa'mız için ne eşsiz bir örnekti! Bütün ezilenlerin sığınağı, yüzyıllardır barış ve özgürlük ülkesi, kendine özgü karakterini en iyi şekilde koruyan ve her türlü düşünceye açık olan bu uluslar üstü devletin varlığı dünyamız için çok önemliydi. Bu ülke her türlü güzelliğe ve zenginliğe sahip olmayı gerçekten de hak etmişti. İnsan burada kendisini yabancı hissetmiyordu, özgür ve bağımsız bir insan dünyanın bu trajik ânında kendisini burada kendi öz vatanında olduğundan daha iyi ve daha güvende hissediyordu. Geceleri Zürih sokaklarında ve göl kıyısı boyunca saatlerce dolaşıyordum. Işıklar barışı aydınlatıyordu, burada insanlar hayatın tadını çıkarıyorlardı. Pencerelerin arkasında yataklarına uzanmış kadınlar uykusuz kalıp cephedeki çocuklarını düşünmüyorlardı. Burada sakatlar ve yaralılar yoktu, yarın ya da ertesi gün trenlere bindirilip cepheye gönderilecek genç askerler de görmüyordum burada. Savaş halindeki ülkelerde yaralanmamak ya da sakat kalmamak korkaklık ve hatta suç sayılırken, burada herkes özgürce kendi hayatını yaşıyordu.

Ama ne yazdığım oyunun sahneye konulması ne de İsviçreli ve yabancı arkadaşlarla buluşmam benim için acil bir konuydu. Ben her şeyden önce Rolland'ı, beni daha

kararlı, daha canlı ve daha hareketli kılacak olan adamı görmeliydim. Ruhsal yalnızlık çektiğim o çok acı günlerde bana gösterdiği yakınlık ve söylediği dostça sözler dolayısıyla bu adama teşekkür etmek istiyordum. İlk önce onu görmeliydim, bunun için hemen Cenevre'ye gittim. Ama biz şimdi "düşman" ülkelerin vatandaşları olarak oldukça karışık bir pozisyonda bulunuyorduk. Birbirleriyle savaşan hükümetler, kendi vatandaşlarından birinin karşı taraftan biriyle tarafsız bir ülkede buluşup görüşmesini kuşkusuz istemezlerdi. Ama kanunlarla yasaklanmış bir şey de değildi bu. Böyle bir görüşmeyi cezalandıracak tek bir kanun maddesi yoktu. Yasak olan ve vatana ihanet sayılan tek şey, ticari alışverişti, yani "düşman"la ticaret yapmaktı. Bu yasağı en küçük bir şekilde de olsa ihlal edip şüpheli duruma düşmemek için biz iki dost birbirimize sigara ikram etmekten bile ilkesel olarak kaçınıyorduk çünkü sayısız ajan tarafından sürekli gözetlendiğimizin farkındaydık. Korkuyormuşuz ya da içimizde bir tedirginlik varmış gibi bir kuşku uyandırmamak için biz iki uluslararası dost çok basit bir yöntem, açık davranma yöntemini seçmiştik. Birbirimize gizli adresli ya da postaneden teslim alınmak üzere mektuplar göndermiyorduk. Geceleri gizli gizli buluşmuyorduk, tam tersine caddelerde birlikte dolaşıyor ve kafelerde herkesin gözü önünde birlikte oturuyorduk. İşte bu nedenle, Cenevre'ye gelir gelmez, kapıdaki otel görevlisine tam adımı yazdırıp Romain Rolland'la görüşmek istediğimi söyledim. Çünkü Fransız ve Alman haber bürolarındaki görevlilerin benim kim olduğumu ve kimi görmek istediğimi üst makamlara bildirmeleri onlar için çok iyi olacaktı. Bu bizim için doğal bir durumdu, birbirleriyle tesadüfen savaşan iki ayrı ulusun vatandaşlarıyız diye birbirimizden uzak durmamız gerekmiyordu. Dünya çılgınca hareket ediyorsa, bizim de bu çılgınlığa ortak olmamız gerekmiyordu.

Sonunda onun odasındaydım. Her şey neredeyse Paris'teki gibiydi. Masa ve koltuk eskiden olduğu gibi kitaplarla doluydu. Yazı masasının üstü dergiler, mektuplar ve kâğıtlarla dolup taşıyordu. Nerede olursa olsun onun kişiliğini yansıtan, tüm dünyayla bağları olan ve bir keşiş hücresini andıran çalışma odası yine aynıydı. Bir an için onu selamlayacak bir söz bulamadım, birbirimize ellerimizi uzattık –üç yıldan beri yeniden sıkabildiğim ilk Fransız eliydi ve Rolland üç yıldan beri konuştuğum ilk Fransız'dı– ama bu üç yıl içinde eskisinden daha çok yakınlaşmıştık. Yabancı bir dilde, kendi ülkemin herhangi bir insanıyla konuştuğumdan daha içten ve daha samimi konuşuyordum. Karşımda duran dostumun dünyamızın yazgısını belirleyen ânın en önemli kişisi, benimle konuşan sesin Avrupa vicdanının sesi olduğunu çok iyi biliyordum. Onun barış için elinden gelen her şeyi yaptığını ve uzlaşma yolunda çok büyük hizmetlerde bulunduğunu ancak şimdi anlayabiliyordum. Gece gündüz demeden, yardımcısı ve sekreteri olmadan tek başına çalışıyor, bütün ülkelerde yayımlanan manifestoları izliyor, vicdani konularda kendisine akıl danışan sayısız insanla mektuplaşıyor, onları teselli etmeye çalışıyor ve yazdıklarıyla her gün not defterinin sayfalarını dolduruyordu. O dönemde hiçbir yazar ve şairde görülmeyen bir sorumluluk duygusuyla tarihsel olayları birlikte yaşıyor ve daha sonraki dönemlerde her şeyin hesabını vermeyi bir gereklilik sayıyordu. (Birinci Dünya Savaşı'nın ahlaki ve düşünsel anlaşmazlıklarını günün birinde bütünüyle aydınlatacak o elyazmalarıyla dolu günlükler bugün nerededir acaba?) Rolland, bütün bunların yanı sıra her biri uluslararası düzeyde heyecan yaratan yazılarını yayımlıyor ve yeni romanı *Clérambault* üzerinde çalışıyordu. İnsanlığın bu çılgınlık nöbeti sırasında üstlendiği büyük sorumluluğu insanca ve herkese örnek olacak şekilde yerine getiriyor ve bu uğurda durup

dinlenmeden ve kendisini feda edercesine çalışarak tüm varlığını ortaya koyuyordu. Kendisine gelen hiçbir mektubu yanıtsız bırakmıyor, güncel sorunlarla ilgili bütün broşürleri okumadan edemiyordu. Zayıf, dermansız ve ciddi sağlık sorunları bulunan bu adam, yavaş yavaş konuşabilmesine ve boynuna atkı takmadan bir adım öteye gidememesine, biraz hızlı yürüyünce hemen durup soluklanma ihtiyacı duymasına ve sık sık öksürmesine rağmen, talebin büyüklüğü karşısında tüm gücünü kullanarak olmazı olur yapıyordu. Hiçbir saldırı, hiçbir kötülük onu korkutamıyor, yürüdüğü yoldan alıkoyamıyordu. Dünyadaki gürültü patırtılara korkusuzca ve cesaretle bakıyordu. Onun şahsında, canlı bir figür olarak anıtlaşan ahlaki ve düşünsel bir kahramanlığı görüyordum – Rolland hakkında yazdığım kitapta bile onu belki de yeterince anlatamadım (çünkü yaşayan insanları fazla övmekten genelde çekinilir). Onu bu küçücük odasında gördüğümde ne kadar da derinden sarsılmış, deyim yerindeyse "arınmıştım." Onun buradan tüm dünyaya yaydığı ışığın etkisini günlerce damarlarımda hissettim. Rolland'ın o tarihte yarattığı yüreklendirici ve canlandırıcı gücün, milyonlarca insanın sahip olduğu o anlamsız kin ve nefret duygusuna karşı neredeyse tek başına karşı çıkmasından kaynaklandığını biliyorum. Onun yarattığı bu güç, bütün ölçüleri aşan, bütün hesapları altüst eden ve önceden tahmin edilemeyen bir güçtü. Rolland'ın varlığının ve örnek alınacak sarsılmaz kişiliğinin o dönem için ne anlam taşıdığını ancak o döneme tanıklık eden bizler bilebiliriz. Kudurmuş Avrupa, ahlaki vicdanını onun sayesinde kurtarmıştı.

O gün öğleden sonra ve ondan sonraki günlerde yaptığımız görüşmelerimizde, sözlerinin arasına gizlenmiş o hafif hüzün beni sarsmıştı. Rilke'yle savaştan söz ederken de aynı duyguyu yaşamıştım. Politikacılara ve aşırı bir ulusalcı gururla öteki ulusların kurbanlarına doymayan-

lara çok ama çok kızıyordu. Ama aynı zamanda da ne olduğunu bilmedikleri ve anlamadıkları bir amaç uğruna – bu aslında sadece bir saçmalıktı– büyük acılar çeken ve ölen sayısız insana acıdığı da anlaşılıyordu. Rolland bana Lenin'in mühürlü trenle İsviçre'den yola çıkmadan önce çektiği telgrafı gösterdi. Bu telgrafta Lenin kendisiyle birlikte Rusya'ya gelmesi için kendisine ricada bulunuyordu çünkü kendi davası için Rolland'ın ahlaki otoritesinin ne kadar önemli olacağını anlamış olmalıydı. Ama Rolland kararından asla ödün vermedi, hiçbir gruba dahil olmayacak, aksine her şeyini ortaya koyduğu kendi davası için, yani insanlığın birlik ve beraberliği için çalışacaktı. Görüş ve düşüncelerinden dolayı kimsenin kendisine boyun eğmesini istemediği gibi, kendisi de her türlü bağdan kaçınıyordu. Onu seven, kendisi gibi bağımsız kalmasını bilmeliydi. Rolland şu bir tek şey dışında başka bir örnek vermek istemiyordu: İnsan kendi düşüncesinden ödün vermeden tüm dünyanın karşısında nasıl özgür kalabilir?

Cenevre'de hemen o akşam Fransızlardan ve öteki yabancılardan oluşan küçük bir toplulukla buluştum. Bağımsız ve küçük iki gazete olan *La Feuille* ve *Demain*'ın çevresinde toplanan bu grup arasında J.P. Jouve, René Arcos, Frans Masereel de vardı. Onlarla sadece gençlik döneminde karşılaştığımız bir hızla sıkı bir dostluk ilişkisi kurduk. Ancak yepyeni bir yaşamın başında bulunduğumuzu içgüdüsel olarak hissediyorduk. Kurduğumuz eski ilişkiler, arkadaşlarımızın gözlerinin milliyetçilik ateşiyle körleşmesi sonucu kopmuştu. Yeni dostlar edinmemiz gerekiyordu. Bizler aynı düşmana karşı aynı cephede ve aynı siperde bulunduğumuz için aramızda kendiliğinden sıcak bir dostluk ilişkisi oluşmuştu; yirmi dört saat sonra birbirimizle öyle kaynaşmıştık ki, sanki yıllardır tanışıyormuşuz gibi (cephelerde âdet olduğu üzere)

senlibenli konuşmaya başlamıştık. Bizler, hepimiz *–we few, we happy few, we band of brothers–* içinde bulunduğumuz tehlikeyle birlikte o eşsiz gözü karalılığımızı da hissediyorduk. Beş saat ötede her Alman'ın bir Fransız'ı ve her Fransız'ın da bir Alman'ı gözetlediğini, birinin diğerine süngüyle saldırdığını ya da bir el bombasıyla onu paramparça ettiğini ve bunun karşılığında ona bir nişan verildiğini biliyorduk. Her iki cephedeki milyonlarca insanın tek düşü, birbirlerini yok etmek, birbirlerini yeryüzünden silmekti. Gazeteler, "düşmanlar"dan ağızlarından salyalar saçarak söz ediyordu, oysa bizler, milyonların arasında bir avuç insan olarak aynı masada dostça oturmakla kalmıyor, daha da ileri giderek karşılıklı güvene dayanan saygın ve gönülden dostluklar kuruyorduk. Resmî otoriteyle ve bize emredilenlerle nasıl büyük bir karşıtlık içinde bulunduğumuzun farkındaydık. Dostluğumuzu herkese ilan etmekle ülkelerimizdeki durumumuzun tehlikeye gireceğini biliyorduk ama bu yürekli davranışımız bize her şeyi unutturuyor, neredeyse kendimizi kaybediyorduk. Bu riski göze almak istiyor ve bunun keyfini yaşıyorduk. Çünkü başkaldırımızın gerçek gücünü bu yürekli davranışımızdan alıyorduk. Ben Zürih'te P.J. Jouve'le birlikte herkese açık bir okuma günü düzenledim (savaşta başka örneği olmayan bir durumdu bu). O kendi şiirlerini Fransızca okudu, ben de *Jeremias* adlı eserimden Almanca bölümler okudum. Ama kartlarımızı böyle açık bir şekilde oynamakla, korkusuzca oynadığımız bu oyunda ne kadar dürüst olduğumuzu göstermiş oluyorduk. Ülkelerimizin konsolosluklarında ve elçiliklerinde hakkımızda ne düşünüleceğini umursamıyorduk; Cortés'in yaptığı gibi, yurda dönüş gemisini arkamızdan yakmış olmak da umurumuzda değildi. Çünkü biz "hain" olmadığımızdan o kadar emindik ki! Bir edebiyatçının insanlığa karşı ödevine dönemin rastlantı-

sal koşulları uğruna ihanet edenler başkalarıydı. O genç Fransızlar ve Belçikalılar ne kadar da kahramanca yaşıyorlardı! Frans Masereel savaşın dehşetine karşı tahta üzerine yaptığı oyma figürleriyle bizim için çağlar üstü bir savaş anıtı yaratmıştı; siyah beyaz renkli bu eşsiz tahta levhalar, ağırlığı ve öfkesiyle Goya'nın *Savaşın Felaketleri* adlı yapıtından aşağı değildi. Bu yürekli adam, gece gündüz demeden bu dilsiz tahtalara sürekli yeni sahneler ve figürler kazıyordu. Küçücük odası ve mutfağı bu tahta levhalarla dolup taşıyordu, *Feuille* gazetesi de her sabah onun savaşı eleştiren gravürlerini peş peşe yayımlıyordu, bu gravürlerde belli bir ulus değil, ortak düşmanımız, savaş, suçlanıyordu. Sözün ve dilin yardımına gerek olmadan, en basit bir insanın bile anlayabileceği böylesine acı ve dehşet verici ifadelerin yer aldığı bu tahta levhaların, uçaklardan kentlerin ve orduların üstüne bomba yerine atılacağı günleri nasıl da hayal ediyorduk! Kuşkusuz bunlar savaşı çok daha erken öldürürdü, buna hiç kuşku duymuyorum. Ama ne yazık ki, Cenevre kenti sınırlarını pek aşamayan *La Feuille* gibi küçük bir gazetede yayımlanıyordu bunlar. Söylediklerimiz ve yapmaya çalıştıklarımız İsviçre'nin dar bir çevresinde kalıyor ve okura çok geç ulaştığı için de etkisi az oluyordu. Genelkurmay'ın ve siyasetçilerin dönen dev çarklarına karşı yapacak bir şeyimizin olmadığını çok iyi biliyorduk. Bizi izlememiş olmaları, kendileri için tehlikeli olamayacağımızı bildirdikleri içindi. Bizim bir etkimizin olmaması gibi, sözlerimizin de etkisi engellenmiş oluyordu. Ama ne kadar az ne kadar yalnız olduğumuzu bilmemiz, bizi göğüs göğüse ve kalp kalbe denilecek kadar birbirimize yakınlaştırıyordu. Cenevre'deki sahip olduğum o dostlukları ve sıcaklığı, sonraki olgunluk yıllarımda bir daha bulamadım. O dostluklar ilerleyen yıllar içinde de hep varlığını korudu.

Sanatsal açıdan değil de psikolojik ve tarihsel açıdan bakıldığında, bu topluluğun en ilginç kişisi Henri Guilbeaux'ydu. Aniden ortaya çıkan o yıkım dönemlerinde, özellikle de bir savaş ya da ayaklanma sırasında gözüpekliğin ve cesaretin kısa bir süre için içsel değerlendirmeden daha önemli olduğunu, aşırı cesaretin kişilik ve süreklilikten daha belirleyici hale geldiğini ve bunların en ikna edici haliyle onun kişiliğinde tarihin değişmez kanunlarıyla onaylandığını gördüm. Zaman hızla ilerler ve olaylar birbirini hızla kovalarken çekinmeden kendilerini bu dalganın içine atabilenler her zaman avantajlı olurlar. Bu dalga aslında ne kadar çok faniyi, Béla Kun ve Kurt Eisner gibi isimleri aslında iç dünyalarının ulaşamadığı yerlere kadar taşımıştı. Çelimsiz ve sarışın bir adam olan Giulbeaux, keskin ve huzursuz gri bakışlarına ve ateşli konuşmasına rağmen hiç de yetenekli biri değildi. Neredeyse on yıl önce benim şiirlerimi Fransızcaya çevirmiş olmasına rağmen, doğruyu söylemem gerekirse, onun edebî yeteneğini zayıf buluyordum. Dili kullanma yeteneği ortalamanın üstüne pek çıkmıyordu, kültür birikimi de hiç öyle derin değildi. Bütün gücü polemikte gizliydi. Bahtsız kişiliği yüzünden, ne olursa olsun hep "karşı çıkmak" zorunda kalan kişilerdendi. Gerçek bir kabadayı gibi mücadele ettiğinde ve kendisinden daha güçlü birinin üzerine saldırdığında, kendisini çok mutlu hissediyordu. Aslında iyi kalpli bir delikanlı olmasına rağmen savaş öncesinin Paris'inde edebiyat alanında herkese ve her akıma karşı sürekli eleştirilerde bulunmuş, radikal partilerde kendisine yer aramış ancak hiçbir partinin yeterince radikal olmadığı sonucuna varmıştı. Ancak savaş sırasında militarizm karşıtı olarak aradığı o dev düşmanı, Dünya Savaşı'nı buluvermişti. Pek çok insan korkup sesini yükseltemezken Guilbeaux'nun hiç çekinmeden ve büyük bir yüreklilik örneği sergileyerek mücadeleye giriş-

mesi, onu dönemin önemli ve hatta vazgeçilmez bir kişisi durumuna getirmişti. Ötekileri korkutan şey, yani tehlike, onu cezbediyordu. Ötekiler pek cesaret edemezken onun tek başına her şeyi göze alabilmesi, aslında edebiyat dünyasında pek değerli görülmeyen bu adamı birdenbire yüceltmiş, mücadele ve yazarlık yeteneğini doğal seviyesinin üstüne çıkarmıştı – Fransız Devrimi sırasında Jirondenlerin küçük avukat ve hukukçuları arasında da gözlemlenebilen tuhaf bir durumdu bu. Ötekiler seslerini çıkarmazken ve bizler de tereddüt içinde, hangisini yapsak, hangisini yapmasak diye düşünüp dururken, o hemen işe koyuldu. Guilbeaux'nun en büyük hizmeti, Birinci Dünya Savaşı'nın savaş karşıtı tek dergisi *Demain*'i kurması ve yönetmiş olmasıdır. Bu dergi, o dönemin düşünsel akımlarını öğrenmek isteyen herkesin karıştırıp okuyabileceği gerçek bir edebî belge niteliğindeydi. Bize ihtiyacımız olan her şeyi veriyordu: Savaşın tam ortasında ulusal ve uluslararası bir tartışma ortamı sağlıyordu. Rolland'ın desteği, derginin önemini daha da artırmıştı. Çünkü Rolland ahlaki gücü ve ilişkileri, ona Avrupa'dan, Amerika'dan ve Hindistan'dan çok değerli yazarlar kazandırmıştı. Ayrıca o tarihte Rusya'dan sürgün edilmiş olan Lenin, Troçki ve Lunaçarski gibi devrimciler de, Guilbeaux'nun radikal politikasına güven duyup *Demain*'da düzenli olarak yazılar yazıyorlardı. Bütün dünyada on iki ya da yirmi ay boyunca yayın yapan bu ilginç ve tarafsız dergiden başka bir dergi daha yoktu; savaştan sonra da yayımlanabilmiş olsaydı, kamuoyunu bilinçlendirme bakımından belki de çok yararlı olacaktı. Guilbeaux, aynı zamanda Clemanceau'nun sert eleştiriler yönelttiği Fransız radikal grupların İsviçre temsilciliğini de üstlenmişti. Enternasyonal anlayışlarını sürdüren sosyalistlerin milliyetçiliğe kayanlardan ayrıldığı o ünlü Kienthal ve Zimmerwald kongrelerinde tarihî bir rol oynadı. Hiçbir Fran-

sız, hatta Rusya'da Bolşeviklere katılmış olan Yüzbaşı Sadoul bile, savaş sırasında bu küçük ve sarışın adam kadar Paris'in siyaset ve askerî çevrelerini böylesine korkutmamış, kendisinden böylesine nefret ettirmemişti. Fransız casusluk bürosu sonunda onun ayağına çelme takmayı başardı. Bern'deki otellerden birinde kalan bir Alman ajanının odasından kurutma kâğıtları ve kopyalar çalınmıştı, gerçi bu Alman makamlarını *Demain*'ın bazı sayılarının abonelik karşılığı satın alındığı *dışında* bir şeyi kanıtlamıyordu, aslında bunun altında çok da önemli bir neden de yatmıyordu çünkü bu kopyalar belki de Alman disiplin ve düzen anlayışı gereği bazı kütüphaneler ve daireler için *Demain*'ın satın alındığını gösteriyordu. Ama bu olay, Paris'in Guilbeaux'yu Almanlar tarafından satın alınmış bir ajan olarak görmesine ve hakkında dava açılmasına yetti. Kendisinin bulunmadığı bir mahkemede alelacele ölüme mahkûm edildi – verilen bu kararın on yıl sonra temyiz mahkemesince kaldırılması, onun ne büyük bir haksızlığa uğradığını göstermiştir. Ama Guilbeaux, bu karardan kısa bir süre sonra sert mizacı ve uzlaşmaz kişiliği yüzünden Rolland için de, bizler için de giderek büyüyen bir tehlike haline geldi ve sonunda İsviçreli otoritelerle de anlaşmazlığa düştü, yakalandı ve hapse atıldı. Kendisine özel bir sempati besleyen ve en kötü zamanında yaptığı yardımlar için kendini borçlu hisseden Lenin, belgeleri üzerinde oynayarak onu Rus vatandaşlığına geçirdi ve ikinci bir mühürlü trenle Moskova'ya getirerek hayatını kurtardı. Aslında Guilbeaux artık yaratıcı güçlerini harekete geçirebilirdi. Çünkü gerçek bir devrimcinin bütün yaratıcı güçlerine sahip olan bu adam, hapisten ve gıyabında verilen ölüm cezasından sonra, Moskova'da yaratıcı bir şeyler yapabilmesi için bütün olanaklara yeniden kavuşmuştu. Rolland'ın yardımıyla Cenevre'de başardığı şeyi Lenin'in desteği ve güveniyle

Rusya'nın yeniden inşasında da başarabilirdi. Öte yandan, savaş sırasında gösterdiği yürekli tutumundan dolayı Fransız parlamentosunda ve halk arasında savaştan sonra onun kadar büyük rol oynayan ve onun kadar sevilip sayılan başka biri yoktu çünkü bütün radikal gruplar ona, çalışkan, yürekli, doğuştan gerçek bir lider gözüyle bakıyorlardı. Gerçekte ise Guilbeaux'nun karakter itibarıyla liderlikten uzak biri olduğu, pek çok savaş şairi ve devrim politikacıları gibi gelip geçici bir ânın ürünü olduğu anlaşıldı; böyle dengesiz kişiler birden yükselir ve sonunda da yıkılırlar. Guilbeaux, iflah olmaz bir polemikçi olarak, bir zamanlar Paris'te yaptığı gibi Rusya'da da o kavgacı ve nifakçı özelliğini sürdürdü ve üstün cesaretine saygı gösteren herkesle, önce Lenin'le, daha sonra Barbusse ve Rolland'la, en sonunda da hepimizle arası açıldı. Zamanını önemsiz broşürler ve çekişmelerle geçirerek kendisini tüketti. Çarptırıldığı ölüm cezası bağışlandıktan çok kısa bir süre sonra Paris'in bir köşesinde, kimselerin önemsemediği biri olarak öldü. Savaş sırasında bütün gözü karalığı ve yürekliliğiyle savaşa karşı çıkan bu adam, zamanın kendisine sağladığı o büyük gücü kullanmasını ve ondan yararlanmasını bilmiş olsaydı, dönemin en büyük insanlarından bir olabilirdi, oysa bugün tamamen unutulup gitti. *Demain* adlı dergisiyle savaşa karşı yaptıklarını şükran duygusuyla hatırlayan en son kişi belki de bendim.

Tiyatro oyunumun provalarında hazır bulunmak için birkaç gün sonra Cenevre'den Zürih'e gittim. Dağların gölgelediği bir göl kıyısında bulunan bu kenti, seçkin ve biraz da muhafazakâr kültüründen dolayı hep sevmişimdir. Ancak İsviçre'nin savaşan devletlerin ortasındaki barışçıl konumu dolayısıyla Zürih birdenbire Avrupa'nın en önemli kenti, bütün fikir akımlarının buluşma noktası olmuştu, tabii bu arada akla gelebilecek her türlü alışverişin, borsa oyuncularının, casusların, propa-

gandacıların da buluşma yeri haline gelmişti; kent sakinleri, Zürih'e gösterilen bu aşırı ilgiden haklı olarak kuşku duyuyorlardı. Restoranlarda, kafelerde, tramvaylarda ve sokaklarda her dilden konuşmalar yapılıyordu. Her yerde sevilen ya da sevilmeyen tanıdıklara rastlanıyor ve insan, istese de istemese de kendini heyecanlı bir tartışmanın içinde buluyordu. Çünkü yazgılarının buraya sürüklediği bütün bu insanların varlığı, savaşın bitmesine bağlıydı; kimisi hükümetleri tarafından görevlendirilmiş, kimisi takibata uğramış ve hakları elinden alınmış bu insanlar, gerçek benliklerinden kopmuş ve bir rastlantı sonucu buraya sürüklenmişlerdi. Evleri barkları olmadığı için, hepsi de sürekli arkadaş ortamlarına dahil olmaya çalışıyorlardı. Askerî ve politik olayları etkileme güçleri olmadığı için, gece gündüz demeden kendilerini heyecanlandıran ve aynı zamanda da yoran ateşli bir düşünsel tartışmaya girişiyorlardı. Ülkelerinde aylar ve yıllar boyunca dudakları mühürlü yaşamış bu insanların konuşma zevkini kırmak gerçekten mümkün değildi. İlk defa sansürsüz düşünme ve yazma özgürlüğüne kavuştuklarından, yazmadan ve yayın yapmadan duramaz olmuşlardı. Her biri kendi yaratıcı gücünü sonuna kadar zorluyordu. Vasatlar bile –Guilbeaux'nun kişiliğinde işaret ettiğim gibi– şimdiye dek olduklarından ve ileride olacaklarından daha ilginç görünmek istiyorlardı. Yazar ve politikacıların her türlüsü ve her dilden konuşanı bir arada ve yan yana bulunuyordu. Nobel Barış Ödülü sahibi Alfred H. Fried, *Friedenswarte* [Barış Nöbetçisi] adlı yapıtını burada yayımladı. Eski bir Prusya subayı olan Fritz von Unruh, bize dramlarını okuyordu. Leonhard Frank, *Der Mensch ist gut* [İnsan İyidir] isimli büyüleyici yapıtını burada yazmıştı. Andreas Latzko, *Menschen im Krieg* [Savaştaki İnsanlar] yapıtıyla heyecan fırtınası yaratmıştı. Franz Werfel bir okuma etkinliği için buraya

gelmişti. Vaktiyle Casanova ve Goethe gibi ünlülerin de kaldığı benim eski otelim Schwerdt'te her ulustan insanlara rastlıyordum. Daha sonra devrim sırasında ortaya çıkan ama gerçek adlarını hiçbir zaman öğrenemediğim Rusları görüyordum; İtalyanları, Katolik din adamlarını, bağnaz sosyalistleri ve uzlaşmaz Alman savaş yanlılarını görüyordum. İsviçrelilerden ünlü rahip Leonhard Ragaz ve şair Robert Faesi bize yardımcı oluyorlardı. Fransız kitabevinde çevirmenim Paul Morisse' ye, konser salonunda orkestra şefi Oscar Fried'e rastlıyordum. Herkes oradaydı ve ben herkesle karşılaşıyordum, en saçma ve en akıllı konuşmaları yapanlar, öfkelenip kızanlar ve kendisini kaybedip coşanlar buradaydı. Burada dergiler kuruluyor, polemikler yapılıyor, karşıt görüşler çarpışıyor ya da daha da hiddetleniliyordu, çeşitli gruplar birleşiyor ya da dağılıyordu. Böylesine kaynayan ve kaynaşan insanların bir araya geldiği, bu kadar renkli ve coşkulu bir topluluğa, bu Zürih günleri ya da geceleri dışında başka hiçbir yerde rastlamadım (zira Café Bellevue ya da Café Odeon'un kapıları kapanıp ışıkları sönünceye kadar oturulur ve daha sonra genellikle birinin evine gidilirdi). Bu büyüleyici ülkenin muhteşem doğasını, dağlarını, göllerini ve insanın içini okşayan barış havasını hiç kimsenin gözü görmezdi. Herkes gazeteler, haberler, söylentiler, görüşler ve tartışmaların içinde yaşardı. Şu da tuhaftı: Burada düşünsel alanda verilen savaş, aslında savaş halindeki bir ülkeninkinden daha sertti. Çünkü sorun burada daha nesnel ele alınıyor, zaferler ya da yenilgiler ulusal ilgi ve çıkarlardan tamamen arındırılmış olarak ele alınıyordu. Savaşa artık siyasi bir perspektiften değil, aksine Avrupalı bir bakış açısıyla, harita üzerinde sadece bazı sınır çizgilerinin yer değişmesi olarak değil, dünyamızın geleceği ve biçimini de değiştirecek korkunç ve dehşet verici bir olay olarak bakılıyordu.

Bu insanlar arasında beni en derinden etkileyenler –ileride kendimin de yaşayacaklarını şimdiden sezmişim gibi– vatansız, hatta daha da kötüsü, bir vatan yerine iki ya da üç vatanı olanlar ve hangi vatana bağlı olduklarını bilemeyenlerdi. Örneğin Café Odeon'un bir köşesinde genellikle yalnız oturan, gözlüğünün camları dikkat çekecek kadar kalın, keskin bakışlı, kahverengi sakallı genç bir adam vardı. Bana bu genç adamın çok yetenekli bir İngiliz şairi olduğu söylendi. Birkaç gün sonra kendisiyle tanıştığım şair James Joyce, İngiltere'yle her türlü bağlantısını şiddetle reddediyordu. İrlandalı olduğunu söylüyordu. Söylediğine göre, yapıtlarını İngilizce yazıyordu ama İngilizce düşünmüyor, düşünmek de istemiyordu. O zamanlar bana, "Ben bütün dillerin üstünde ve herkesin kullanabildiği bir dil istiyorum," demişti. "İngilizce yazdığımda o geleneğin içine girmeden düşüncelerimi ifade edemiyorum." Onun söylediklerine pek bir anlam verememiştim, çünkü onun o zamanlar *Ulysses*'ini yazmakta olduğunu bilmiyordum. *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi* adlı kitabının elindeki tek nüshasını ve kısa dramı *Sürgünler*'i bana ödünç vermişti. Ona destek olmak için bu kısa eseri çevirmek istedim. Onu daha yakından tanıyınca, olağanüstü dil hâkimiyetiyle beni çok şaşırtmıştı. Elektrik ışığı altında pürüzsüz bir porselen gibi parlayan bu yuvarlak ve açık alnın arkasına, bütün deyimlerin sözcükleri kazınmıştı ve o bunlarla tam bir ustalıkla oynuyordu. Bir keresinde bana, *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi* adlı yapıtında geçen çok zor bir cümleyi Almanca nasıl ifade edebileceğimi sorunca, birlikte önce İtalyanca ve Fransızcaya aktarmayı denedik. Joyce –lehçeleri bile kullanarak– her bir sözcük için her deyimde dört ya da beş kullanım biçimi hazırlamıştı ve bunların dil içindeki değerini ve ağırlığını en küçük nüansına kadar biliyordu. Yüzünde belli bir öfke hali vardı ama öyle sanıyorum ki

onu ateşli ve üretken yapan da aslında bu gergin haliydi. Dublin'e, İngiltere'ye ve belli kişilere karşı beslediği kin ve nefret duygusu, içinde dinamik bir güç biçimine dönüşmüştü ve bu gücü ancak edebî yapıtlarında dışa vurabiliyordu. Ama o, bu sert halinden memnun gibiydi. Onu hiçbir zaman gülerken ya da eğlenirken görmedim. İçinde toplanmış gizemli bir güç olduğu izlenimini bırakıyordu. Onu sokakta her görüşümde, ince dudaklarını sıkıca kapatmış, belli bir amaca ulaşmak istercesine hızlı adımlarla yürüyor olurdu ve onun her şeyi reddeden içine kapanık halini, görüşmelerimiz sırasında hissettiğimden daha güçlü hissederdim. İşte bu yapayalnız, en bağımsız insanın günümüze göktaşı gibi düşen bir kitap yazdığını duyunca, buna hiç şaşırmadım.

İki ulus arasında iki aidiyete sahip olanlardan bir diğeri de, Feruccio Busoni'ydi; doğuştan ve aldığı eğitim bakımından İtalyan, yaşam tarzı bakımından Alman'dı. Gençliğimden beri hiçbir virtüözü onun kadar sevmemiştim. Piyanonun başına geçip konser vermeye başlayınca, düşler dünyasına dalmış gibi eşsiz bir parıltı belirirdi gözlerinde. Ellerini piyanonun tuşları üzerinde zorlanmadan kaydırıp müzik yaparken, hafifçe geriye bıraktığı o güzel ve sevimli başıyla da, iç dünyasını doldurmak istercesine kendi yaptığı müziğe kulak veriyor ve sanki başka bir dünyaya geçiyor gibiydi. Melodiler duygularımı harekete geçirip tüm ahengiyle içime işlerken bu ışıklı yüze büyülenmiş gibi ne kadar da çok bakmıştım. Şimdi onu yeniden görüyordum. Saçları biraz kırlaşmış, gözlerinin çevresi çektiği acılarla gölgelenmişti. Bir gün bana, "Ben nereye aitim?" diye sordu. "Geceleri rüya görüp uykumdan uyandığımda, rüyamda İtalyanca konuştuğumu bilirim. Ama daha sonra yazarken, Almanca düşünmeye başlıyorum." Öğrencileri dünyanın dört bir yanına dağılmışlardı –"Belki şimdi biri diğerine ateş edi-

yordur"–. Başlıca eseri olan *Doktor Faust* operasını sahneye koymaya cesaret edemiyordu çünkü çok sarsılmış bir haldeydi. Bu sıkıcı ruh halinden kurtulmak için tek perdelik küçük ve hafif bir müzikal yazdı ama savaş süresince başının üstünde dolaşan karabulutlardan kurtulamadı. Onun o çok sevdiğim harika gülüşünü artık pek az duyuyordum. Bir gün gecenin geç saatlerinde ona istasyon lokantasında rastladım, tek başına iki şişe şarap içmişti. Önünden geçerken bana seslendi. Şişeleri göstererek, "İçmiş olmak için değil," dedi, "kendimi uyuşturmak için! İnsan arada sıra duygularını uyuşturmalı, yoksa bu hayat çekilmez. Müzik bunu her zaman başaramıyor. Çalışmak için insanın keyfinin yerinde olması gerekir."

Ama iki farklı yaşam sürenlerin arasında en kötü durumda olanlar Alsas'lılardı; onların arasında durumu çok daha kötü olanlar ise, René Schickele gibi kendilerini Fransa'ya yürekten bağlı hisseden ama Almanca yazan yazarlar ve şairlerdi. Ülkeleri savaş halindeydi ve ölüm tırpanı yüreklerini tam ortadan ikiye bölmüştü. Bir sağa bir sola savruluyor, Fransa'dan mı, yoksa Almanya'dan mı yana olduklarını itiraf etmeye zorlanıyorlardı. Ama onlar için imkânsız olan bu "ya oraya ya buraya" sözünden nefret ediyorlardı. Bizler gibi onlar da Almanya ile Fransa'nın kardeşliğini savunuyor, düşmanlığı sürdürmek yerine anlaşmalarını istiyorlardı; işte bu nedenle her iki taraf için de acı çekiyorlardı.

Bütün bunlardan başka bir de ne yapacağını bilmeyen, ülkelerine yarım vatandaşlık duygusuyla bağlı, birbiriyle karışmış bir sürü insan vardı: Alman subaylarıyla evlenmiş İngiliz kadınlar, Fransız anneye sahip Avusturyalı diplomatlar, oğullarından biri bu tarafta öteki karşı tarafta olan aileler ya da hem o taraftan hem de bu taraftan mektup bekleyen anne ve babalar, burada pek az şeyi elinde tutabilen ama öteki tarafta her şeyini kaybetmiş

insanlar. Bütün bu parçalanmış insanlar, eski ve yeni ülkelerinde kendilerine karşı duyulan kuşkudan kurtulmak için İsviçre'ye gelmişlerdi. Zor duruma düşme korkusuyla iki dilde de konuşmaktan kaçınıyor, yıkılmış ve perişan varlıklar olarak oradan oraya bir gölge gibi dolaşıp duruyorlardı. Avrupa'da yaşayan bir insan kendisinin ne kadar çok Avrupalı olduğunu söylerse, Avrupa'nın suratına indirdiği yumruk o kadar sert oluyordu.

Bu arada *Jeremias* adlı eserimin gösterim günü gelmişti. Oyun büyük bir başarı kazandı. *Frankfurter Zeitung* gazetesinin, Almanya'ya jurnal etmek istercesine, Amerika elçisi ve müttefiklerden önemli birkaç kişi temsilde hazır bulundu diye haber geçmesi, beni pek tedirgin etmedi. Üçüncü yılına giren savaşın giderek şiddetini kaybettiğini, Ludendorff'un zorla sürdürmeye çalıştığı savaşa karşı direnmenin, ilk zafer sarhoşluğu yıllarındaki kadar tehlikeli sayılmayacağını hissediyorduk. 1918 sonbaharında kesin kararın yolu açılacak gibiydi. Ama ben bütün bu bekleme süresini Zürih'te geçirmek istemiyordum. Çünkü yavaş yavaş gözlerim açılmış, olayları daha iyi gözlemlemeye başlamıştım. Buraya gelişimin ilk heyecanıyla bütün bu pasifistleri ve militarizm karşıtlarını gerçek dava arkadaşlarım, Avrupa barışı için mücadele eden kararlı savaşçılar sanmıştım. Ama buraya sığınan ve inancı uğruna her şeyi göze alıyormuş gibi görünenlerin arasına, Alman istihbarat bürosu için çalışan, para karşılığı herkesi dinleyen ve gözetleyen bazı karanlık kişilerin sokulduğunu kısa bir süre sonra anladım. Sakin ve sağlam bir yapıya sahip olan İsviçre, herkesin kendi deneyimlerinden bildiği gibi, iki tarafın gizli ajanları tarafından köstebek gibi oyuluyordu. Çöp sepetini temizleyen oda hizmetçisi kız, telefona bakan kadın, kuşku duyulacak kadar yakında duran ve çok yavaş servis yapan garson düşman

ülkelerden birinin ajanı olarak çalışıyordu, hatta her iki taraf için çalışan ajanlar bile vardı. Valizler gizemli bir biçimde açılıyor, kurutma kâğıtlarının resimleri çekiliyor, mektuplar postaneye götürülürken ya da postaneden getirilirken kayboluyordu. Şık giyimli kadınlar otelin lobisinde küstah küstah gülümsüyor, daha önce adını hiç duymadığım ateşli savaş karşıtları birden yanınıza gelip bir bildirinin altına imzamızı atmanızı istiyor ya da sahte bir edayla "güvenilir" dostların adreslerini rica ediyorlardı. Bir "sosyalist", La Chaux-de-Fonds'daki işçi topluluğuna bir konferans vermem için bana kuşku uyandıracak kadar yüksek bir para teklif etti, oysa işçilerin bundan haberi bile yoktu. Sürekli tetikte olmak gerekiyordu. Güvenilebilecek insanların sayısının ne kadar az olduğunun farkına varmam çok sürmedi. Siyasetin pisliğine bulaşmak istemediğim için, siyasilerle ilişkilerimi gittikçe azalttım. Ama güvenilir bildiğim siyasetçiler arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen kısır tartışmaları ve bunların radikal, liberal, anarşist, Bolşevik ve apolitik diye kendi aralarında gruplaşmaları canımı sıkmaya başlamıştı. Her şeye muhalefet ederek yetersizliklerini aşabileceklerini sanan ve başka bir dayanakları olmadığı için kalıp düşüncelere sıkı sıkı sarılan profesyonel ihtilalci örneklerini gerçek anlamda ilk defa görüyordum. Böyle saçma sapan konuşmalar yapan insanlar arasında kalan bir kimse herhalde çıldırır, karşılıklı güvene dayanmayan birliktelikle-re alışır ve sahip olduğu ahlaki değerleri tehlikeye sokardı. İşte bunun için onlardan uzaklaştım. Bütün bu kafe ihtilalcilerinden hiçbiri gerçekte bir ihtilali göze alabilecek insanlar değildi, bu sözde dünya politikacılarından tek bir kişi bile kendilerine ihtiyaç duyulduğunda, politika yapacak yeteneğe sahip değildi. Savaş bittikten sonra pozitif bir şeyler yapmak gerektiğinde, her şeye karşı negatif tutumlarında saplanıp kaldılar. O günlerin savaş

karşıtı şairlerinden pek azı savaş sonrası önemli işlere imza atabildi; oysa şairlere şiirler yazdıran, birbirleriyle tartıştıran ve politika yaptıran çok ateşli bir dönemde yaşanıyordu. Birlikteliklerini yaşanmış bir düşünceye değil, sadece anlık paylaşıma borçlu olan her grup gibi bütün bu ilginç ve yetenekli insanlar, direndikleri şey, yani savaş ortadan kalkınca arkalarında hiçbir iz bırakmadan dağılıp yok oldular.

Emin bir yer olarak kendime Zürih'e yarım saat uzaklıktaki Rüschlikon'da küçük bir konukevini seçtim, buranın tepesinden bütün Zürih Gölü ve kentin küçüklü büyüklü kuleleri seyredilebiliyordu. Sadece beni görmek için gelen gerçek dostlarımla birlikte olmak istiyordum: Rolland ve Masereel. Burada istediğim gibi çalışabilir ve acımasızca geçip giden zamanı yararlı kullanabilirdim. Amerika'nın savaşa girmesi, gözleri körleşmemiş ve vatan millet edebiyatıyla kulakları sağırlaşmamış herkese Almanların yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu. Alman imparatoru ülkesini bundan böyle "demokrat" bir anlayışla yönetmek istediğini söyleyince, yenilgi ânının geldiğini anlamıştık. Şunu açıkça itiraf edeyim ki, biz Avusturyalılar ve Almanlar dilsel ve düşünsel birlikteliğimize rağmen, kaçınılmaz sonun hızla yaklaşmakta olduğunu görüyor ve aslında bunu sabırsızlık içinde bekliyorduk. Kanının son damlasına kadar savaşacağına ant içen İmparator Wilhelm'in ülke dışına çıktığını, *Siegfrieden*[1] uğruna milyonlarca insanını kurban eden Ludendorff'un da mavi gözlüğüyle İsveç'e kaçtığını duyduğumuz gün çok rahatlamıştık. Çünkü bizler, o günlerde bizimle birlikte bütün dünya da, bu savaşla "savaş"ın artık bir daha yaşanmamak üzere bittiğini, dünyamızı

1. (Alm.) Zafer barışı. (Ç.N.)

harabeye çeviren canavarın dize getirildiğini ve hatta öldürüldüğünü sanıyorduk. Wilson'ın bizim olduğunu sandığımız o muhteşem barış programına inanıyorduk. Rus İhtilali'nin henüz daha insancıl ve idealist düşüncelerle balayını kutladığı o günlerde, Doğu'da kuşkulu bir ışığın parıltısının yükseldiğini görüyorduk. Akılsızlık ettiğimizi biliyordum. Ama bunu yapan sadece bizler değildik. O günleri yaşayanlar, dünyanın kurtarıcısı olarak gördükleri Wilson'ı karşılamak için bütün kentlerin ve sokakların sevinç çığlıklarıyla inlediğini, düşman askerlerin birbirleriyle kucaklaşıp öpüştüğünü anımsayacaklardır. Avrupa, o ilk günlerde olduğu kadar barışa hiç bu kadar çok inanmamıştı. Çünkü yıllardır söz verilen adalet ve kardeşlik fikirleri, sonunda tüm dünyaya egemen olacaktı; hepimizin düşlediği o müşterek Avrupa ya şimdi kurulacaktı ya da bir daha asla kurtulamayacaktı. Cehennemi geride bırakmıştık, bizi daha başka ne korkutabilirdi ki? Artık yeni bir dünya kuruluyordu. Bizler genç olduğumuz için, düşlediğimiz dünyanın daha iyi ve daha insancıl bir dünya olacağını düşünüyorduk.

Avusturya'ya Dönüş

Alman ve Avusturya ordularının silahlarını bırakıp teslim olmalarından sonra Avusturya'ya dönmek, mantıksal olarak bakıldığında yaptığım en akılsızca şeydi. Çünkü Avusturya bir zamanların ünlü imparatorluğunun geleceği belirsiz, hüzünlü ve can çekişen bir gölgesi olarak Avrupa haritasından silinmek üzereydi. Çekler, Polonyalılar, İtalyanlar ve Slovenler imparatorluktan ayrılmış, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Geriye ise, her tarafından kan akan parçalanmış bir gövde kalmıştı. Alman-Avusturya vatandaşı olmaya zorlanan altı ya da yedi milyon nüfustan sadece iki milyonu, aç ve susuz bir halde başkentte toplanmış, soğukta titreşiyorlardı. Bir zamanlar ülkeyi kalkındıran fabrikalar yabancı devletlerin eline geçmişti; demiryolları, kolları ve bacakları kesilmiş bir gövdenin parçaları gibi sefil bir haldeydi. Ulusal bankanın altın rezervlerine el konulmuş ve ülkenin omuzlarına yüklü miktarda savaş borcu bindirilmişti. Barış görüşmeleri başlamadığı ve sorumluluklar belirlenmediği için, ülke sınırları belli değildi. Un yoktu, ekmek yoktu, kömür yoktu, petrol yoktu. İsyan ya da faciayla sonuçlanacak bir çözülme kaçınılmaz görünüyordu. Zaferi kazanan devletler tarafından suni olarak yaratılan bu ülkenin bağımsız yaşaması asla mümkün değildi. İster sosyal de-

mokrat parti olsun, ister aşırı dinci ya da ulusal parti, hepsi de bağımsızlık istemiyoruz diye bas bas bağırıyorlardı. Bağımsızlığa zorlanan bir ülkenin buna şiddetle karşı çıkması gibi çelişkili bir olay, bildiğim kararıyla tarihte ilk defa yaşanıyordu. Avusturya, ne eski komşusu devletlerle ne de köken bakımından yakınlık hissettiği Almanya'yla yeniden birleşmek istiyordu. Ama böyle parçalanmış haliyle de onursuz bir dilenci gibi yaşayamazdı. Komşu devletler ise böyle bir Avusturya'yla ekonomik işbirliklerini sürdürmek istemiyorlardı çünkü bazıları Avusturya'nın artık çok yoksul bir ülke olduğunu düşünüyorlar, bazıları da Habsburg Hanedanı'nın yeniden ortaya çıkmasından korkuyorlardı. Öte yandan müttefikler, yenilmiş bir Almanya'yı güçlendirmemek için Avusturya'nın bu ülkeyle birleşmesine izin vermiyorlardı. Sonunda şuna karar verildi: Alman-Avusturya Cumhuriyeti varlığını sürdürecekti. Varlığını sürdürmek istemeyen bir ülkeye –tarihte eşi benzeri olmayan bir durum!– "varlığını sürdürmek zorundasın!" diye emrediliyordu.

Bir ülkenin başına gelebilecek en kötü dönemde Avusturya'ya kendi isteğimle dönmemi sağlayan şeyin ne olduğunu bugün bile açıklayamıyorum. Ama biz savaş öncesi kuşak, bütün olup bitenlere rağmen tam bir sorumluluk duygusuyla yetişmiştik. Böyle kötü anlarda ülkemize ve ailemize her zamankinden daha çok bağlı olmamız gerektiğine inanıyorduk. Ülkemin başına gelen bütün bu trajik olaylardan öyle kolaylıkla kaçmak bana bir çeşit korkaklık gibi geliyordu. Yenilginin neden olduğu sarsıntıları aşmaya kalemimle yardımcı olmanın, *Jeremias*'nın yazarı olarak benim için büyük bir sorumluluktu. Savaş sırasında gereksiz bulduğum bu sorumluluğu, yenilginin ardından yerine getirmenin tam sırasıydı. Üstelik ben, savaşın uzamasına karşı mücadele ederek özellikle genç kuşak nezdinde önemli bir yer edinmiş-

tim. Bir şeyler başaramazsam bile, hiç olmazsa yaşanan büyük acıları paylaşmış olmanın vereceği gönül rahatlığını hissederdim.

O zamanlar Avusturya'ya yapılacak bir yolculuk, Kuzey Kutbu bölgesindeki bir ülkeye yapılacak keşif gezisi gibi bir sürü hazırlık gerektiriyordu. Sıcak tutacak elbiseler ve yünlü çamaşırlara ihtiyaç vardı çünkü sınırın öbür tarafında yakacak kömür yoktu ve kış kapıdaydı. Ayakkabılara pençe yaptırılması gerekiyordu zira öte tarafta sadece tahta pençeli ayakkabılar giyiliyordu. İlk ekmek ve yağ karneleri verilinceye kadar aç kalmamak için İsviçre hükümetinin izin verdiği ölçüde yanınıza yiyecek ve çikolata almanız gerekiyordu. Valizler mümkün olduğu kadar yüksek meblağlara sigorta ettirilmeliydi çünkü yük vagonları yolculuk sırasında sık sık soyuluyordu ve çalınan bir ayakkabının, bir elbise parçasının yerine yenisini koymak mümkün değildi. Bu tür hazırlıkları on yıl sonra Rusya'ya bir yolculuğum için de yapmıştım. Aşağı yukarı bir yılı aşkın bir süre önce büyük bir heyecanla geldiğim Buchs sınır istasyonunda kısa bir kararsızlık geçirdim ve acaba geriye dönsem daha iyi olmaz mı diye kendi kendime sordum. Hayatımın en önemli kararını vermekte olduğumu hissediyordum. Ama sonunda zor ve zorluğu olandan yana karar verdim. Trene yeniden bindim.

İsviçre'nin bu sınır istasyonu Buchs'a bir yıl önce geldiğimde çok heyecanlı anlar yaşamıştım. Şimdi geri dönüş sırasında da Avusturya sınır istasyonu Fedkirchen'de yine unutulmaz bir heyecan yaşıyordum. Daha trenden inerken gümrük memurlarında ve polislerde tuhaf bir huzursuzluk sezinlemiştim. Bizimle gerektiği gibi ilgilenmiyor ve denetim işlerini pek ciddiye almıyorlardı. Daha önemli bir şeyler bekledikleri belliydi. Kısa bir süre sonra Avusturya yönünden gelen bir trenin yaklaştı-

ğını bildiren çan sesi duyuldu. Polisler sıra halinde dizildi, memurlar hızla odalarından dışarı çıktı. Önceden bilgilendirildikleri anlaşılan eşleri de, peronda tıkış tıkış toplandılar. Bekleyenler arasında siyahlar giymiş yaşlı bir kadın ve iki kızı özellikle ilgimi çekmişti; duruşuna ve kıyafetine bakılırsa, kadın belli ki bir aristokrattı. Çok heyecanlıydı ve elindeki mendili sık sık gözlerine götürüyordu.

Tren ağır ağır, hatta tüm heybetiyle perona girdi, yıpranmış ve yağmur sularıyla rengi solmuş bir yolcu treni değildi, vagonları pırıl pırıl parlayan siyah renkli özel bir trendi. Lokomotif durmuştu. Bekleyenler arasında dikkat çekici bir kıpırdanma oldu. Bütün bu olanların nedenini hâlâ anlamış değildim. Birden vagonun görkemli penceresinin arkasından, İmparator Karl'ı ve siyahlar giyinmiş eşi İmparatoriçe Zita'yı gördüm. Avusturya'nın son imparatoru Karl tüm heybetiyle karşımdaydı. Birden ürpermiştim: Son Avusturya imparatoru, yedi yüzyıl boyunca bu ülkeyi yönetmiş olan Habsburg Hanedanı'nın son vârisi ülkesini terk ediyordu! Tahtından vazgeçmeyi reddettiği halde, cumhuriyet hükümeti onun ülkeden saygın bir kişilik olarak ayrılmasını uygun bulmuş ya da onu buna mecbur etmişti. İriyarı ve ciddi bakışlı bu adam, şimdi vagonun penceresinin önünde dimdik durmuş, ülkesinin dağlarına, evlerine ve insanlarına son kez bakıyordu. Tarihsel bir an yaşıyordum. İmparatorluk gelenekleriyle büyümüş, okulda ilk defa onun için yazılan şiirleri okumuş ve daha sonra askerlik hizmetim sırasında, "ülkenin toprağına, suyuna ve havasına" bağlılık yemini etmiş bir kişi olarak, onu sivil elbiseler giyinmiş haliyle, ciddi ve düşünceli bakışlarıyla görmek ne kadar da dokunaklıydı! İhtiyar imparatoru bugün efsane gibi gelen o görkemli şenliklerde pek çok kez görmüştüm; Schönbrunn Sarayı'nın büyük merdivenlerinde yanında ailesi ve üniformaları pırıl pırıl parlayan generallerin ara-

sında, yeşil çimenlerin üstünde sıra olmuş, incecik sesleriyle dokunaklı bir koro halinde Haydn'ın "Gott erhalte" [Tanrı Seni Korusun] şarkısını söyleyen seksen bin Viyanalı öğrenci saygılarını sunarken de görmüştüm onu. Ben onu saray balosunda ve tiyatronun özel temsillerinde ışıl ışıl üniformasıyla ve başında, Steiermark'lılara özgü yeşil şapkasıyla Ischl'de avlanmaya giderken görmüştüm. Katolik Yortusu töreni sırasında başını saygıyla öne eğerek ağır ağır Stefan Katedrali'ne yürürken de görmüştüm onu. Savaşın tam ortasında ülkenin ak saçlı ihtiyarının Kapuzin Mezarlığı'ndaki son istirahat yerine bırakıldığı sisli ve yağmurlu bir kış gününde de görmüştüm. "İmparator" sözcüğü, bizim için her türlü güç ve zenginlik kavramı, Avusturya için istikrarın ve ayakta kalmanın sembolüydü. Bu sözcüğü çocukluğumuzdan beri derin bir saygıyla telaffuz etmeyi öğrenmiştik. Şimdi ise onun mirasçısını, Avusturya'nın bu en son imparatorunu, yurtdışına sürülen birisi olarak ülkesini terk ederken görüyordum. Yüzyıllardır sürüp giden o görkemli Habsburg Hanedanı, imparatorluk küresi ve tacı elden ele dolaştıktan sonra şu bir tek dakika içinde sona eriyordu. Çevremizdeki herkes, bu dramatik ânın tarihsel anlamının büyüklüğünü anlamıştı. Jandarmalar, polisler ve askerlerin kendilerini biraz mahcup hissettikleri belli oluyordu, eskiden olduğu gibi saygı duruşunda bulunup bulunmayacaklarını bilmedikleri için hafif bir utançla yüzlerini yana çevirmişlerdi. Kadınlar da, başlarını yukarı kaldırıp bakmaya cesaret edemiyorlardı. Kimse konuşmuyordu. İşte tam bu sırada "imparatorlarını" son bir kez daha görmek için –kim bilir nerelerden gelmişti!– o siyahlar giyinmiş yaşlı kadının sessizce hıçkırdığı duyuldu. Makinist, sonunda hareket işaretini verdi. Farkında olmadan herkesi bir ürperti sardı, dönüşü olmayan an başlamıştı. Lokomotif, sanki zorlanıyormuş gibi büyük bir gürültüy-

le harekete geçti ve tren ağır ağır bizden uzaklaştı. Memurlar arkasından saygıyla baktılar. Daha sonra, defin törenlerinde de yaptıkları gibi, yine mahcup bir şekilde işyerlerine döndüler. Bin yıllık bir monarşi işte o anda gerçekten sona ermiş oldu. Ben döndüğüm ülkenin bir başka Avusturya, bir başka dünya olduğunu biliyordum.

Tren hareket edip uzaklarda kaybolunca, temiz ve pırıl pırıl parlayan İsviçre vagonlarından inip Avusturya vagonlarına binmemiz gerekiyordu. Bu ülkede olup bitenleri anlamak için Avusturya vagonlarına ayak basmamız bile yeterliydi. Bize yer gösteren kondüktörler açlıktan bir deri bir kemik kalmış, üstleri başları perişan bir halde dolaşıyorlardı, eskimiş ve yırtık pırtık olmuş üniformaları çökük omuzlarından aşağıya düşüyordu. Pencerelerdeki çekme ve kapatma kayışları kesilip yerlerinden alınmıştı. Çünkü küçücük bir deri parçası bile büyük bir değer taşıyordu. Oturma yerleri de haydut çetelerinin bıçak ya da kasaturalarıyla delik deşik olmuştu. Deri döşemenin tamamı, ayakkabılarını yamatmak isteyen ve bulduğu deriyi alıp evine götüren vicdansızlar tarafından barbarca kesilmişti. Birazcık nikel ve bakır uğruna kül tablalarını da çalmışlardı. Camları kırılmış pencerelerden içeri giren sonbahar rüzgârı, lokomotiflerde yakılan düşük kalorili linyit kömürünün bütün kurum ve isini vagonların içine dolduruyordu. İçeri giren kurum ve is, yerleri ve duvarları karartıyordu ama iğrenç kokusu, iyot kokusunu az da olsa azaltıyordu; bu keskin iyot kokusu, iskeleti çıkmış bu vagonlarda savaş sırasında ne kadar çok hasta ve yaralı taşındığını hatırlatıyordu. Ama trenin ağır ağır yoluna devam edebilmesi bile başlı başına bir mucizeydi. Yağlanmamış tekerlerin gıcırtısı biraz hafifler gibi olunca, çalışmaktan yorgun düşmüş makinenin soluğunun kesilmesinden korkuyorduk. Normalde bir saatte alınan bir yol için dört ya da beş saat

gerekiyordu. Güneşin batmasıyla her taraf koyu bir karanlığa gömülmüştü. Elektrik ampulleri ya kırılmış ya da çalınmıştı, bir şeyler arayanlar kibrit çakıp elleriyle çevreyi yoklamak zorundaydı. Soğuktan donup titrememe-mizin nedeni, yolculuğumuzun başından beri altışar ya da sekizer kişi olarak sırt sırta oturuyor olmamızdandı. Ama daha ilk istasyonda sayıları gittikçe artan yeni yolcular binmişti, hepsi de saatlerce beklemekten yorgun ve bitkin düşmüşlerdi. Koridorlar tıkış tıkış olmuştu, insanlar gecenin soğuğuna rağmen basamaklara bile çömelip oturmuşlardı. Hepsi de, bagajlarını ve erzak paketlerini sıkı sıkı tutuyordu. Karanlıkta hiç kimse bir an bile olsun elindekileri bırakmayı göze alamıyordu. Ben ise barışın ortasından çıkıp artık bittiği sanılan bir savaşın dehşetine doğru yol alıyordum.

Tren Innsbruck'a gelince, lokomotif birden hırıltılı hırıltılı sesler çıkarmaya başladı ve küçük bir rampayı, hamle üstüne hamle yapmasına rağmen çıkamadı. Memurlar isli fenerlerini karanlıkta sallayarak telaşla oraya buraya koşuşturdular. Yardım lokomotifinin gelebilmesi bir saat sürdü ama biz yine de Salzburg'a yedi saat yerine on yedi saatte gelebildik. İstasyonda tek bir hamal bile yoktu, sonunda üstleri başları perişan birkaç asker bagajlarımı bir at arabasına taşımama yardım etti. Ama arabayı çeken at o kadar yaşlı ve bakımsızdı ki, değil arabayı çekmek, ayakta durmakta bile zorlanıyordu. Bagajımı arabaya yükleyip, bu hayalet gibi hayvanın beni götürmesine cesaret edemedim ve eşyalarımı, bir daha bulamama korkusuyla istasyonun emanetine bıraktım.

Savaş sırasında Salzburg'da bir ev satın almıştım; çünkü savaşa karşı farklı tutumlarımız yüzünden eski dostlarımdan uzaklaşmıştım, bundan böyle büyük kentlerde ve kalabalık ortamlarda yaşamama isteği uyanmıştı içimde. Bu münzevi yaşam biçimi, sonraki çalışmalarım

için çok yararlı oldu. Salzburg, Avusturya'daki bütün küçük kentler arasında bana en uygun olanı gibi geliyordu, sadece doğal güzellikleriyle değil, coğrafi konumu bakımından da çok uygundu; çünkü Avusturya'nın kenarında yer alıyordu ve trenle Münih'e iki buçuk, Viyana'ya beş, Zürih ya da Venedik'e on ve Paris'e yirmi saatte gidilebiliyordu, yani Avrupa ülkeleri için tam bir kavşak noktasıydı. Salzburg o yıllarda sanatsal etkinlikleri ve festivalleriyle ünlenen (ve yazları "seçkinler" yüzünden snoplaşan) bir buluşma yeri değildi (yoksa bu kenti kendime çalışma yeri seçmezdim), dağları ve tepeleriyle Alman düzlüklerine doğru uzanan Alpler'in son yamacında yer alan romantik ve kendi halinde bir eski zaman kentiydi. Benim oturduğum ormanlarla kaplı küçük tepe, bu heybetli dağ dizilerinin en son kıvrımlarından biriydi. Otomobillerin çıkamadığı ve yüzü aşkın tahta basamakları bulunan üç asırlık Kalvarien[1] yolu denilen bir yoldan gelinebiliyordu; bu yol, o kadar yorgunluğun karşılığı olarak, yukarıdaki terastan bakıldığında kuleleriyle ünlü kentin damları ve sivri çatılarının büyüleyici görüntüsünü sunuyordu. Panorama, biraz daha ötelerde uzayıp giden Alpler'in muhteşem görüntüsüne doğru genişliyordu (kuşkusuz o tarihte Adolf Hitler adında hiç tanımadığım bir adamın neredeyse hemen karşımdaki Berchtesgaden'deki Salzberg'e yerleşeceğini bilemezdim). Oturduğum ev, romantik olmasının yanı sıra kullanışsız çıktı. 17. yüzyılda bir piskoposun av köşkü olarak kullanılan ve sırtını kalın bir kale suruna yaslamış bu ev, 18. yüzyılın sonunda sağdan ve soldan birer oda eklenerek genişletilmişti. Gösterişli bir eski duvar kâğıdı ve İmparator Franz'ın 1807 yılında Salzburg'a yaptığı bir ziyaret

1. Kalvarienberg diye de geçer: İsa'nın çarmıha gerildiği tepe. (Ç.N.)

sırasında, uzun koridorunda kuka devirdiği boyalı bir top ve bu toprakların temel haklarının yazılı olduğu eski bir parşömen, az da olsa buranın görkemli geçmişinin dikkat çekici tanıklarıydı.

Bu saray yavrusu ev –uzun ön cephesiyle çok etkileyiciydi, ama derinliği olmadığı için dokuz odadan başka odası yoktu– antik dönemden kalma tuhaf bir yapıydı, gerçi konuklarımızın çok hoşuna gitmişti; ama şu sıralar tarihsel karakteri dolayısıyla benim başıma bela olmuştu. Neredeyse oturulamayacak durumdaydı. Odaların içine yağmur damlıyor, yağan her kardan sonra koridorları su basıyordu. Çatıyı doğru dürüst tamir etmek mümkün değildi çünkü marangozlar çatı kirişlerini yenilemek için ağaç bulamıyor, kaynakçılar olukları tamir edecek kurşun bulamıyordu. En büyük yarıklar zorla da olsa katranlı mukavvalarla kapatılıyordu ama tekrar kar yağınca, çatıya tırmanıp biriken kar kütlelerini küremek bile yeterli olmuyordu. Nakil hatlarında bakır yerine demir tel kullanıldığı için telefon doğru dürüst çalışmıyordu. Kimse gönderim yapmadığından, her şeyi bizim yukarı çıkarmamız gerekiyordu. En kötüsü de havanın çok soğuk olmasıydı. Çünkü bütün çevrede hiç kimsede kömür yoktu, bahçeden kesilen odun parçaları da tazeydi ve yanıp ısıtacağı yerde bir yılan gibi hışırdıyor ve dumanı geri kusuyordu. Çok sıkışınca, çürümüş bitki artıklarını yakıyor, hiç olmazsa onun parıltısıyla ısınıyorduk. Ama üç ay boyunca yazılarımı soğuktan mosmor olmuş ellerimle yatakta yazdım, her sayfayı bitirdikten sonra ellerimi yeniden yorganın altına sokup ısıtıyordum. Ama bu sevimsiz mekân bile bir şans sayılırdı çünkü bu felaket yıllarında yiyecek ve yakacak sıkıntısından başka bir de ev sıkıntısı yaşanıyordu. Avusturya'da dört yıl boyunca hiç ev yapılmamış, eski evlerin çoğu da yıkılıp harap olmuştu. Şimdi de savaş esirleri ve terhis edilmiş askerler kitleler halinde

akın akın geriye dönüyorlardı, bundan dolayı da mevcut bütün odalara birer ailenin yerleştirilmesi gerekiyordu. Evimize dört kez heyet geldi ama biz gönüllü olarak iki odamızı zaten vermiştik. Önceleri bize düşman gibi görünen bu evin soğukluğu ve sevimsizliğinin, aslında bizim için ne kadar önemli olduğu anlaşıldı. Yüz basamağı tırmanıp içeride donmayı kimse göze almamıştı.

O yıllarda şehre her iniş, çok üzücü olaylarla karşılaşmak demekti. Açlığın neden olduğu sıkıntıyı ilk defa o sarı ve tehlikeli bakışlarda görüyordum. Ekmekler kararmış, parçalara bölünüyordu; zift ve tutkal karışımı bir tadı vardı. Kahve yanmış arpa suyu, bira sapsarı bir su ve çikolata renklendirilmiş kum gibiydi. Patatesler donmuştu. Birçok insan etin tadını tamamen unutmamak için tavşan yiyordu. Kendisine bir pazar ziyafeti çekmek isteyen bir delikanlı bizim bahçedeki sincapları avlamıştı. Besili köpek ve kedilerin çıktıkları gezintiden geri döndüğü çok seyrek görülüyordu. Kumaş diye satışa sunulan şeyler, gerçekte özel hazırlanmış kâğıt parçası, yedeğin yedeğiydi. Erkeklerin çoğu bir depodan ya da bir hastaneden ele geçirdikleri –ölülerden kalmış– eski elbiseler ve hatta Rus üniformalarıyla birer gölge gibi dolaşıyorlardı. Eski çuvallardan yapılmış pantolon giyenlerin sayısı da az değildi. Vitrinlerin yağmalanmış gibi bomboş olduğu, yıkılmış evlerin sıvalarının dökülüp ufalandığı ve işe gitmek için güçlük çeken yarı aç insanların doldurduğu sokaklarda yürümek, insanın ruh dünyasını altüst ediyordu. Şehir dışında yiyecek bulmak biraz daha kolaydı. Ahlaki değerler bütünüyle yok olduğu için hiçbir köylü yağını, sütünü ve yumurtasını kanunla saptanmış "fiyata" satmayı düşünmüyordu. Nesi varsa, mümkün olduğunca ambarlarında saklıyor ve alıcının daha iyi fiyatlarla ayağına gelmesini bekliyordu. Çok geçmeden, adına "gıda istiflemek" denilen yeni bir meslek çıkmıştı. İş-

siz güçsüz adamlar, arkalarına bir ya da iki sırt çantası yüklenip köy köy dolaşıyorlardı; hatta bu gıda ürünü toplama işini yasadışı yollardan yapmak için trene binip daha kârlı yerlere gidenler bile oluyordu, daha sonra bunları kente getirip dört ya da beş kat daha yüksek fiyata satıyorlardı. Köylüler yumurta ve tereyağlarına karşılık evlerine giren bu kâğıt para bolluğundan ve bu "istifleme" işinden çok mutluydular. Ama tıka basa dolu cüzdanlarıyla şehre inip bir şeyler almak isteyince sattıkları gıda ürünleri için kendileri beş kat yüksek fiyat isterken almak istedikleri orakların, çekiçlerin, kazanların bu arada yirmi, hatta elli misli pahalanmış olduğunu öğrenince büyük bir öfkeye kapılıyorlardı. Bunun üzerine sadece endüstriyel ürünler almaya başladılar, mala karşılık mal, eşyaya karşılık eşya talep ettiler. Kazdıkları siperler sayesinde mutlu bir şekilde mağara devrine geri dönen insanlık, paranın bin yıllık uluslararası değerinden de vazgeçmiş, ilkçağların o ilkel değiştokuş yöntemine dönmüştü. Bütün ülkede grotesk bir ticaret biçimi almış başını gidiyordu. Kent halkı satabileceğini düşündüğü halı, Çin porseleni, kılıç, av tüfeği, kitap, fotoğraf makinesi, lamba ve süs eşyası gibi ne varsa hepsini sırtlayıp köylülere gidiyordu. Bu yüzden de, Salzburg'da bir köy evinde, bir Hint Buda heykelinin gözlerini dikerek baktığını ya da Fransız malı deri ciltli kitapların yer aldığı rokoko tarzı bir dolap görüp çok şaşırabilirdiniz. Bunların yeni sahiplerinin ne kadar çok gururlandıkları da açıkça belli oluyordu. "Gerçek Fransız derisi!" diye böbürleniyorlardı. Dönemin geçerli parolası para değil maddeydi. Karınlarını doyurmak için parmağındaki nikâh yüzüğünü ve belindeki deri kemeri çıkarıp satmak zorunda kalanlar bile vardı.

Bu karaborsacılığı önlemek için sonunda resmî makamlar müdahale etmek zorunda kaldı çünkü bundan

sadece varlıklılar yararlanıyordu. Bisikletlerle ya da trenlerle karaborsacıların ellerindeki malları alıp gıda işleri dairelerine teslim etmek için eyalet eyalet büyük kordonlar oluşturuldu. Karaborsacılar buna, Vahşi Batı tarzında olduğu gibi gece taşımacılığı yaparak ya da çocukları evde aç bekleşen denetim memurlarına rüşvet vererek yanıt verdiler. Ara sıra tabancalı ve bıçaklı çatışmalar da oluyordu, dört yıllık cephe hayatında her türlü dövüşü öğrenmiş olan bu genç delikanlılar, açık arazide kaçarken de askerî yeteneklerini kullanıp gizlenmesini çok iyi biliyorlardı. Yaşanan kaos, her hafta daha da büyüyor ve halk arasındaki gerilim giderek artıyordu. Çünkü paranın değer kaybettiği her geçen gün daha çok hissediliyordu. Komşu devletler, eski Avusturya-Macaristan kronu yerine kendi ulusal paralarını çıkarınca, eski "kron"un bütün yükü öyle ya da böyle küçücük bir devlet haline gelen Avusturya'nın omuzlarına yüklenmiş oldu. Halk arasındaki güvensizliğin ilk belirtisi, madenî paraların tedavülden kaldırılmış olmasıydı. Çünkü birazcık bakır ya da nikelin, basılmış kâğıt paraya göre bir "değeri" vardı. Gerçi devlet, Mephistopheles'i anımsatan şeytanca bir yöntemle mümkün olduğunca çok para elde etmek için banknot basma makinelerini son hızla çalıştırıyor ama enflasyonun önüne yine de geçemiyordu. Böylece her kent, her kasaba ve köy ihtiyaç duyduğu "kendi parasını" basmaya başladı ancak bu paralar komşu köylerde kabul görmedi ve değersiz olduğunun anlaşılmasıyla da hemen hepsi çöpe atıldı. Avusturya ve Almanya'daki enflasyonun bütün bu aşamalarını tüm çıplaklığıyla tasvir edebilen bir iktisatçı, bence çok heyecanlı bir roman yazmış olurdu çünkü oluşan kaos ortamı gittikçe fantastik bir biçim alıyordu. Artık hiç kimse, neyin kaç para ettiğini bilmiyordu. Fiyatlar akıl almaz bir biçimde almış başını gidiyordu. Bir kutu kibrit, fiyatı tam zamanında yükseltilmiş bir

dükkânda, malını hâlâ dünkü fiyattan satmaya devam eden dürüst bir dükkân sahibinin sattığından yirmi kat pahalıya satılıyordu, ancak diğerinin dürüstlüğünün karşılığı olarak dükkânındaki mallar bir saat içinde temizlenmiş oluyordu, çünkü burada ucuz mal satıldığını biri diğerine haber veriyor ve satışa sunulan her şey, ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın hemen kapışılıyordu. Kırmızı bir süs balığı ya da eski bir teleskop bile maddi değeri olan mallar olarak görülüyordu. Herkes kâğıt para yerine bunların peşindeydi. En komik olanı ise, ev kiralarken yapılan yanlış yorumlamaydı. Hükümet, geniş bir kesimi temsil eden kiracıları korumak için, ev sahiplerinin zararına olacak şekilde her türlü kira artışını yasakladı, öyle ki çok geçmeden bütün Avusturya'da orta büyüklükteki bir evin bir yıllık kirası için ev sahibine ödenen para, bir öğün öğle yemeğine ödenen paradan daha az hale geldi; aslında bütün Avusturya halkı beş ya da on yıl boyunca, şöyle ya da böyle ev kirası ödemedi (çünkü kira sözleşmesini bozma yasağı daha sonraları da sürdürüldü). Bu çılgınca kargaşa ortamı yüzünden durum her hafta daha da kötüleşiyor ve ahlaki değerlerden uzaklaşılıyordu. Kırk yıl boyunca para biriktirenler ve vatan sevgisi uğruna parasını savaş tahvillerine yatıranlar, birer dilenci durumuna düştüler. Borcu olanlar ise borçlarından kurtuldu. Gıda ürünlerinin dağıtımını düzgün yapanlar aç kaldılar. Ancak yüzsüzlüğü elden bırakmayanlar, karınlarını tıka basa doyurabildiler. Rüşvet vermesini bilenler işini yürütüyordu; spekülasyon yapanlar kazançlarına kazanç katıyordu. Malların satış değerlerine uygun satış yapanlar adeta mallarını kaptırmış oluyordu. İnsanlar her şeyi dikkatle hesaplasalar bile dolandırılmaktan kurtulamıyorlardı. Paranın bu şekilde erimesinde ve buharlaşmasında hiçbir ölçü, hiçbir değer yoktu. Geçerli olan tek meziyet, beceriklilik ve kaypaklıktı, kimseye aldırmamak

ve son sürat koşan bir atın ayaklarının altında ezilmek yerine sırtına sıçramaktı.

Her şey böyle tepetaklak giderken, Avusturyalıların sürekli kaybettiğini gören yabancılar, ülkemizin bulanık suyunda balık avlamanın iyi olacağını fark etmişlerdi. Enflasyonun hızla yükseldiği üç yıl boyunca ülke genelinde değerini koruyabilen tek değer ölçüsü yabancı paraydı. Avusturya kronunun parmaklarının arasından jelatin gibi kayıp gittiğini gören herkes, İsviçre frangı, Amerikan doları istiyordu. Çok sayıda yabancı, can çekişen Avusturya kronunun değerini daha da düşürmek için ekonomideki bu dalgalanmadan yararlanarak ülkeyi sömürüyordu. Avusturya "yeni keşfedilen" bir ülke olmuş, korkunç bir "yabancılar sezonu" yaşıyordu. Viyana'nın bütün otelleri bu leş kargalarıyla dolup taşıyordu. Diş fırçasından çiftlik ve tarlaya varıncaya kadar ne bulurlarsa satın alıyor, özel koleksiyonlar ve eski eserler satan dükkânları, sahipleri dolandırıldıklarını fark edinceye kadar boşaltıp gidiyorlardı. İsviçreli küçük otel görevlileri ve Hollandalı stenograflar, Ring Caddesi'nin en lüks otellerinde kalıyorlardı. İnandırıcı olmasa da, gerçeğin böyle olduğuna ben şu örnekle tanıklık edebiliyorum: Salzburg'un ünlü ve lüks oteli L'Europe uzunca bir süre işsiz güçsüz İngilizlere kiralanmıştı, bolca ödenen İngiliz işsizlik yardımı sayesinde burada kendi kenar mahallelerindeki evlerinden daha ucuza yaşıyorlardı. Sabit olmayan ve taşınabilir her şey ortadan yok oluyordu. Avusturya'da yaşamın çok ucuz olduğu ve istenilen her şeyin rahatlıkla satın alınabildiği haberi giderek yayılmaya başladı. İsviçre'den, Fransa'dan açgözlü yeni konuklar geliyordu. Viyana'nın iç mahallelerinde Almancadan çok İtalyanca, Fransızca, Türkçe ve Rumence konuşuluyordu. İlk başlarda enflasyonun çok yavaş ilerlediği Almanya bile –daha sonra orada enflasyon bizdekini milyonlarca kat aştı– eri-

yen kronumuza karşı kendi markını kullanıyordu. Bir sınır kenti olan Salzburg, bütün bu soyguncuları görmek açısından bana en güzel fırsatları sunuyordu. Komşu köylerde ve kentlerde oturan yüzlerce ve binlerce Bavyeralı her gün akın akın bizim tarafa geçiyor ve küçük kentlerimize yayılıyorlardı. Burada elbiselerini diktiriyor, otomobillerini tamir ettiriyor, eczanelere ve doktora gidiyorlardı. Münihli büyük firmalar, yabancı ülkelere gönderdikleri mektup ve telgrafları, aradaki fiyat farkından yararlanmak için, Avusturya'dan postaya veriyorlardı. Sonunda Alman makamları insanların ihtiyaç duydukları şeyleri kendi ülkelerindeki dükkânlar yerine daha ucuz bir kent olan Salzburg'dan satın almasını önlemek için bir sınır kontrol birliği oluşturuldu. Çünkü bir Alman markı yetmiş Avusturya kronu değerindeydi, bu yüzden Avusturya'dan gelen her mala gümrükte hemen el konuluyordu. Ama el konulamayan tek bir mal vardı, o da kişinin karnında taşıdığı biraydı. Biraya düşkün Bavyeralılar, her gün borsa çizelgelerini izleyip kronun değer kaybetmesiyle birlikte kendi ülkelerinde içecekleri bir litre bira için ödeyecekleri parayla Salzburg'da beş, altı ya da on litre içebileceklerini hesaplıyorlardı. Bundan daha cezbedici bir şey düşünülemezdi. Freilassing ve Reichenhall gibi komşu kentlerden çoluk çocuk herkes, karınlarının alacağı kadar bol bira içme keyfini yaşayabilmek için her gün bu tarafa akın ediyordu. İstasyonda her akşam sarhoşlar, böğürüp geğirenler ve kusan insan sürülerinin oluşturduğu tam bir curcuna yaşanıyordu. Küp gibi sarhoş olanların bazılarını trene bindirmek için, bavul taşımada kullanılan el arabaları kullanılıyordu. Daha sonra tren sarhoş naraları ve şarkılarıyla dopdolu olarak geldiği yere geri dönüyordu. Şen şakrak Bavyeralılar, korkunç bir rövanşın kendilerini beklediğini kuşkusuz hissetmiyorlardı. Çünkü kron istikrar kazanıp mark inanılmaz bir oranda

düşünce, ucuza bira içmek için bu kez de Avusturyalılar, yine aynı istasyondan öteki tarafa geçmeye başladılar. Aynı oyun ikinci kez oynanmaya başlamıştı ama bu sefer ters yönde oynanıyordu. Her iki ülkedeki yüksek enflasyon sırasında yaşanan bu bira içme savaşı, benim en tuhaf anılarımdan biridir. Çünkü gözlemlediğim bu küçük komiklikler, o yılların tüm çılgınlığını belki de en açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ama bugün hiç hatırlayamadığım en tuhaf şey, o yıllarda evimizi nasıl idare ettiğimizdi. Karın doyurmak için Avusturya'da binlerce ve on binlerce kron ve Almanya'da milyonlar harcanıyordu, ama işin en gizemli yanı, bu kadar çok paranın bulunabiliyor olmasıydı. Kaos ortamına alışılıyor, böyle bir yaşama uyum sağlanıyordu. O günleri yaşamamış olan bir yabancı, Avusturya'da bir yumurta parasıyla eskiden bir lüks otomobil satın alındığı, Almanya'da ise daha sonra bunun değerinin dört milyar marka çıktığı ve bu miktarın eskiden bütün büyük Berlin yapılarının arsa ederi olduğu bir dönemde, kadınların darmadağınık saçlarla sokaklarda çılgınlar gibi koşuşturduklarını, kimse bir şey satın almak istemediği için mağazaların tenhalaştığını, özellikle de tiyatroların ve eğlence mekânlarının bomboş olduğunu düşüneceklerdir doğal olarak. Şaşırtıcı ama durum bunun tam tersiydi. Yaşamın sürekliliğine olan istek, paranın istikrarsızlığından daha güçlü çıkmıştı. Bu parasal açıdan yaşanan kaos ortamında günlük yaşamda neredeyse hiçbir değişiklik olmadı. Ama bireylerin hayatında pek çok şey değişmişti. Bankaya yatırdıkları paralar ve satın aldıkları devlet tahvilleri eriyip gidince zenginler yoksullaştı ve spekülatörler zenginleşti. Ama bireylerin yazgısını umursamadan dönen düzen tekerleği, aynı tempoyla dönmeye devam etti ve hiçbir şey durmadı. Fırıncı ekmeğini pişiriyor, ayakkabıcı çizmesini yapıyor, yazar kitabını yazıyor, köy-

lü tarlasını sürüyor ve trenler sürekli gidip geliyordu. Her sabah alışık olduğumuz bir saatte kapının önüne bir gazete bırakılıyor, özellikle eğlence yerleri, barlar ve tiyatrolar dolup taşıyordu. Çünkü bir zamanların en sabit şeyi olan paranın her gün değer kaybetmesinin verdiği şaşkınlıkla, insanlar yaşamın gerçek değerlerine, yani çalışmaya, sevmeye, dostluğa, sanata ve doğaya daha çok önem vermeye başlıyordu. Bütün halk, yaşanan felakete rağmen her zamankinden daha istekli ve daha heyecanlıydı. Genç delikanlılar ve kızlar dağlara yürüyüşler yapıyor ve güneşten bronzlaşmış olarak evlerine dönüyorlardı. Dans lokallerinde gecenin geç saatlerine kadar çalıp eğleniliyor, her yerde yeni fabrikalar kuruluyor ve işyerleri açılıyordu. Ben bile, o zamanlar hiç olmadığım kadar istekli yaşıyor ve çalışıyordum. Geçmişte bizim için önemli olan şey, şimdi daha da önemli hale geldi. Bizler sanatı hiç Avusturya'nın o kaos yıllarındaki kadar çok sevmemiştik, çünkü paranın ihanetine tanık olunca sadece içimizdeki ölümsüzlüğün gerçek istikrar olduğunu hissetmiştik.

Örneğin, o aşırı yoksulluk günlerindeki opera temsillerini hiçbir zaman unutmayacağım. Yarı karanlık sokaklarda el yordamıyla yürünürdü; çünkü kömür sıkıntısı yüzünden sokaklar yeterince aydınlatılamıyordu. Salonlarda bir yer bulmak için bir deste para ödenirdi, oysa eskiden bu parayla lüks bir locanın yıllık aboneliği karşılanırdı. Salon ısıtılamadığı için paltoyla oturur ve ısınmak için yanımızdakine sokulurduk. Bir zamanlar pırıl pırıl üniformalar ve şık tuvaletlerle ışıldayan bu salon, şimdi ne kadar hüzünlü, ne kadar ürkütücüydü! Paranın değer kaybetmesi daha da artar ve kömür sevkıyatı tek bir hafta durursa, gelecek hafta operanın açık olacağından kimse emin olamazdı. İmparatorluğun bu lüks ve görkemli yapısındaki her şey iki kat daha ümitsiz görünüyordu. Filarmoni orkestrası sanatçıları sehpalarının önün-

de oturuyorlardı, eskimiş ve aşınmış frakları, çökmüş yanaklarıyla, sefaletten yorgun düşmüş bu halleriyle hüzünlü gölgeleri anımsatıyorlardı. Hayaletler evine dönen bu salonda bizler de birer hayalet gibiydik. Ama orkestra şefi değneğini kaldırıp perde açılınca daha önce hiç görülmemiş bir güzellik yaşardık. Her sanatçı ve her müzisyen elinden gelenin en iyisini yapardı. Çünkü hepsi de herkesin sevdiği bu salonda belki de son defa sanatlarını icra ettiklerini hissediyorlardı. Bizler onları daha önce hiç olmadığı kadar içtenlikle dinliyorduk çünkü bizler de belki de son defa diye düşünüyorduk. Binlercesi, yüz binlerce kişi ve hepimiz işte böyle yaşıyorduk. Batmanın eşiğine geldiğimiz bütün bu haftalar, aylar ve yıllar boyunca her şeyimizi ortaya koymuştuk. Bir daha ne herhangi bir halkta ne de kendimde o zamanki kadar güçlü bir yaşama isteği hissettim, çünkü artık son perde oynanıyordu: Yaşamak ve ayakta kalmak söz konusuydu.

Buna ve her şeye rağmen, iliğine kadar soyulmuş ve yoksul duruma düşürülmüş bahtsız Avusturya'nın nasıl ayakta kaldığını herhangi birine açıklamakta sanırım sıkıntı çekerdim. Ülke sınırının sağında, Bavyera Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştu, sol tarafında ise Béla Kun'un yönetimindeki Macaristan, Bolşeviklerle yakın işbirliğine girmişti. İhtilalin Avusturya'ya nasıl olup da sıçramadığını bugün bile anlayabilmiş değilim. Patlamak için ortam her bakımdan hazırdı. Evlerine dönen askerler yarı aç bir şekilde ve yırtık pırtık elbiselerle caddelerde dolaşıyor, savaş ve enflasyon ortamından faydalanan vurguncuların aşırı lüksüne öfkeyle bakıyorlardı. "Kızıl muhafız kıtası" adı verilen bir tabur, kışlasında ateşe hazır bekliyordu, karşı bir teşkilat henüz kurulamamıştı. Kararlı iki yüz adam o tarihte Viyana'yı ve bütün Avusturya'yı ele geçirebilirdi. Ama yine de ciddi bir şey olmadı. Disiplinsiz bir birlik bir darbe girişiminde bulunduysa da, silahlı kırk ya

da elli polis tarafından kolayca bastırıldı. Böylece mucize gerçek oldu. Güç kaynakları, fabrikaları, kömür ocakları, petrol alanları elinden alınmış, her şeyi yağma edilmiş bu ülke, değeri hızla düşen parasına rağmen yine de dayanmış ve ayakta kalmaya devam etmişti, bunu belki de yorgunluğuna ve zayıflığına borçluydu. Çünkü insanlar yeni bir şey için savaşamayacak kadar yorgun ve açtı. Bu belki de Avusturyalıların o kendine özgü gizemli güçlerinden, yani doğuştan var olan uzlaşı kültürlerinden kaynaklanıyordu. Çünkü iki büyük parti, sosyal demokratlar ve Hıristiyan sosyalistler, aralarındaki derin görüş ayrılıklarına rağmen ülkenin bu zor durumunda ortaklaşa bir yönetim modeli için birleşmişlerdi. Bütün Avrupa'yı peşinden sürükleyebilecek bir felaketi önlemek için her iki parti de politikalarından ödün vermek zorunda kalmıştı. Durum yavaş yavaş düzelmeye, her şey istikrara kavuşmaya başlıyordu. Bizim aklımızın alamayacağı şeyler oluyordu: Bu parçalanmış devlet, varlığını sürdürmeye devam ediyordu, hatta Hitler iktidara gelip de her şeyin yokluğuna katlanmasını bilen ve ülkesine yürekten bağlı bu asil halkın ruhunu ele geçirmeye kalktığı zaman bile bağımsızlığını savunmaya hazırdı.

Ama radikal değişim sadece dışsal ve siyasi anlamda gerçekleşmişti. Savaş sonrasının ilk yıllarında içten içe inanılmaz bir devrim hareketi baş göstermişti. Orduların parçalanmasıyla birlikte başka bir şey daha parçalanmıştı: bizim kuşağı böylesine alçakgönüllü olmak üzere yetiştiren devlet kurumlarının asla hata yapmayacağına duyulan inanç. Ama Almanlar, "adamları son nefesini verinceye kadar" savaşacağına yemin edip sonra da karanlık ve sisli bir gecede sınırın öteki tarafına gizlice kaçan imparatorlarına saygı göstermeye devam ederler miydi? Ya da ordu komutanlarına, siyasetçilere, bitmek bilmeyen savaşı zaferle ve acıyı ölümle kafiyeleyen şairlere inanma-

ya devam ederler miydi? Barut dumanı ülkenin üzerine yayılınca savaşın neden olduğu yıkım tüm korkunçluğuyla anlaşılmış oldu. Dört yıl boyunca cinayetleri ve yağmalamaları, kahramanlık ve savaş ganimeti adı altında yutturan bir ahlak anlayışı hâlâ kutsal, hâlâ geçerli olabilir miydi? Halkına karşı sorumluluklarından işine gelmeyenleri yok sayan bir devletin verdiği sözlere nasıl inanılabilirdi? Şimdi yine aynı insanlar, sözüm ona deneyimli bu yaşlılar topluluğu, barışı sağlamayı becerememiş, savaş çılgınlığını daha da ileri götürmüşlerdi. O zamanlar bizler arasında pek az kişinin bildiği, ama bugün herkesin farkında olduğu gibi, o barış –en büyük değilse bile– büyük bir tarihsel fırsattı. Wilson bu gerçeği görmüş ve geniş bir hayal gücüyle gerçek ve kalıcı bir dünya barışı için bir plan hazırlamıştı. Ama eski generaller, eski devlet ve hükümet adamları onun bu büyük planını paramparça edip değersiz bir kâğıt parçası gibi çöpe attılar. Bir daha savaş olmayacak diye milyonlarca insana verilen bu büyük ve kutsal söz, yarı hayal kırıklığına uğramış, yarı yorgun düşmüş ve umudunu yitirmiş askerleri son bir kere daha yüreklendiren bu söz, silah fabrikatörlerinin çıkarlarına ve siyasetçilerin oyunlarına saygısızca kurban edildi; siyasetçiler kapalı kapılar arkasındaki görüşmeler ve taktik gereği yaptıkları uğursuz gizli anlaşmalarla Wilson'ın o akıllı ve insani taleplerini engellemeyi başardılar. Dünya gözünü açabildiğinde aldanmış olduğunu gördü. Çocuklarını kurban veren anneler aldatıldı, ülkelerine dilenci olarak dönen askerler aldatıldı, devletin sözüne güvenip savaş tahvilleri alanlar aldatıldı, yeni ve daha güzel bir dünya hayal etmiş olan bizler, hepimiz aldatıldık. Şimdi ise varlığımız, mutluluğumuz, dönemimiz, malımız ve mülkümüzün üzerinde oynanan eski oyunun aynı kişilerce ya da yeni kumarbazlar tarafından tekrar oynanmaya başlandığını görüyorduk. Bü-

tün bir genç kuşağın önce zaferi ve sonra da barışı elinden kaçırmış olan babalarına öfkeyle ve nefretle bakmalarına şaşıracak ne var ki? Her şeyin tersini yapan, hiçbir şeyi önceden göremeyen ve her şeyi yanlış hesaplayan onlar değil miydi? Yeni kuşakta saygının her türlüsünün ortadan kalkması anlaşılır bir durum değil miydi? Bütün bu yeni gençlik, anne ve babalarına, politikacılara ve öğretmenlere artık inanmıyordu; devletin çıkardığı yönetmeliklere ve yayımladığı duyurulara kuşkuyla bakılıyordu. Savaş sonrası kuşak, şimdiye kadar yürürlükte olan bütün ilkelerden birdenbire kurtulmuş ve bütün geleneklere sırt çevirmişti; kendi yazgısını kendisi belirlemeye, geçmişte kalan her şeyden uzaklaşıp büyük bir hızla geleceğe koşmaya kararlıydılar. Kendileriyle birlikte yaşamın her alanında yeni bir dünya, yeni bir düzen kurulmalıydı, bu yüzden her şeyin büyük bir abartıyla başlaması olağandı. Kendileriyle aynı yaşta olmayan kişilere, işi bitmiş gözüyle bakılıyordu. Eskiden olduğu gibi aileleriyle seyahat etmek yerine, on bir ya da on iki yaşındaki çocuklar, aralarında organize olmuş ve cinsellik konusunda gayet donanımlı gruplar olarak, "göçmen kuşlar" gibi ülkeyi baştan başa dolaşıp İtalya'ya ve Kuzey Denizi'ne kadar gidiyorlardı. Okullarda Rus sistemi örnek alınıp öğretmenleri denetim altında bulunduran ve "öğretim planı"nı değiştiren öğrenci komiteleri kuruldu çünkü öğrenciler sadece hoşlarına giden şeyleri okumalı ve öğrenmeliydiler. Yürürlükte olan her şeye, sırf karşı çıkmış olmak için karşı çıkıyorlardı, hatta doğanın isteğine ve cinsiyetler arasındaki değişmez kutuplaşmaya karşı çıkacak kadar ileri gidiyorlardı. Genç kızlar saçlarını kısa kestiriyordu, hatta öyle kısa kestiriyorlardı ki, "kısa saçları"yla onları delikanlılardan ayırt etmek pek mümkün olmuyordu. Delikanlılar da, kızlar gibi görünmek için sinekkaydı tıraş oluyorlardı. Eşcinsellik ve lezbiyenlik iç-

sel bir dürtüden dolayı değil; eski, meşru ve normal sevişme biçimlerine karşı çıkıldığı için dönemin en büyük modası oldu. Yaşamın bütün anlatım biçimleri radikal ve kökten değişmek için çaba gösteriyordu, kuşkusuz bunu sanat da istiyordu. Yeni resim anlayışı Rembrandt, Holbein ve Velasques'ın yarattıklarını modası geçmiş ilan ediyor, kübik ve gerçeküstü çılgınca denemelere girişiyordu. Müzikte melodi, portrelerde benzerlik ve dilde anlaşılırlık gibi belirgin unsurlar her yerde dışlanıyordu. *Der, die, das* gibi tanımlıklar yürürlükten kaldırılıyordu. Cümle yapısı tepeden aşağı değiştiriliyor, telgraf yazma stilinde olduğu gibi "dik", "cüretkâr" ve ateşli bir üslupla yazılıyordu. Ayrıca aktivist olmayan, yani politik görüşlere bağlı olmayan her türlü edebiyat çöpe atılıyordu. Müzik, ısrarla yeni bir tonalite arıyor ve bütün ölçüleri parçalıyordu; mimarlık, yapıları içten dışarıya çeviriyor, vals ise Kübalı ve zenci figürlerin karşısında ortadan kayboluyordu; moda sektörü çıplaklığı daha çok ön plana çıkararak yeni yeni saçmalıklar icat ediyor, tiyatrolarda *Hamlet* frakla oynanıyor ve aşırı gerilimli bir dram denemesi yapılıyordu. Var olanı, var olmuş olanı ve yapılmış olanı tek bir ateşli hamleyle geride bırakmaya çalışan en çılgın denemelerin yapıldığı yeni bir dönem başlamıştı. Bir kişi ne kadar gençse, ne kadar az şey öğrenmişse, hiçbir geleneğe bağlı olmadığı için o kadar değerliydi. Sonunda gençliğin biz ebeveynlerinin dünyasına karşı duyduğu büyük öfke, kin ve nefrete dönüşmüştü. Ama bu karnaval kargaşasının içinde, eski kuşaktan pek çok entelektüelin başkalarının onları geçmesinden ve "güncelliklerini yitirmekten" duydukları ürkütücü bir korkuyla umutsuzluğa düşüp yapay bir vahşiliğe dönüştüğünü ve en dolambaçlı yollardan hantal hantal topallayarak ötekilere benzemeye başladığını görmek kadar hiçbir şey şaşırtamazdı. Kır sakallı yaşlı başlı akademi profesörleri,

artık alıcı bulamayan "natürmort"larını sembolik küpler ve zarlarla yeniden yapmaya çalışıyorlardı çünkü genç direktörler (şimdi her yerde gençler, hatta en genç olanlar aranıyordu) bütün öteki resimleri "fazla klasik" diye galerilerden çıkarıp depolara koyuyorlardı. On yıllardır mükemmel ve anlaşılır bir Almancayla yazmış olan yazarlar şimdi cümlelerini bölüyor ve "aktivizm"e yöneliyorlardı. Rahatına düşkün Prusyalı özel müşavirler, kürsülerinde Karl Marx'ı anlatıyor, yaşlı yaşlı saray balerinleri, üçte biri çıplak dekolte giysileriyle ve "sert" hareketlerle Beethoven'ın *appassionata*'sını ve Schönberg'in *Verklärte Nacht*'ını [Aydınlık Gece] oynuyorlardı. Yaşlılar şaşkın şaşkın her yerde son modayı takip ediyordu. Herkes birdenbire genç olma hırsına kapılmış, düne kadar aktüel olanın arkasından daha aktüel ve daha radikal olanı ve daha önce hiç yaşanmamış olanı bulmaya çalışıyordu. Paranın baş döndürücü değer kaybıyla Avusturya ve Almanya'daki bütün öteki şeylerin değerinin de düştüğü o yıllar, ne kadar çılgın, ne kadar kargaşayla dolu ve ne kadar akıl almaz yıllardı! Coşkulu bir kendinden geçiş ve ahlaksızca bir dalavere dönemi, sabırsızlığın ve fanatizmin inanılmaz bir karışımını oluşturuyordu. Abartılı olan ve kontrol edilmeyen her şey altın çağını yaşıyordu: teosofi, okültizm, spritizm, uyurgezerlik, antroposofi, el falı, grafoloji, Hint yoga öğretileri ve mistisizm. Şimdiye kadar bilinen bütün heyecanları geride bırakacak her şey morfin, kokain ve eroin gibi uyuşturucu zehirlerin her çeşidi, inanılmaz bir sürüm buluyordu. Tiyatrolarda ensest ilişkiler ve baba cinayeti gibi konular işleniyordu, politikada ise komünizm ve faşizm en çok tercih edilen ekstrem konulardı. Buna karşın normal ve ölçülü olanın her çeşidi dışlanıyordu. Ama kendi yaşamımda da, sanatın gelişmesinde de bu kargaşa döneminin eksikliğini duymak istemem. Her tinsel devrimin başladığı ilk anda hız-

la organize olup öne çıktığı gibi, bu dönem de o boğucu ve geleneksel havayı temizlemiş, yılların biriktirdiği gerilimleri boşaltmıştı; ve bütün bunlara rağmen o cüretkâr denemelerden geriye çok değerli heyecanlar kalmıştı. Dönemin aşırılıkları bizleri ne kadar çok yadırgatsa da, onları eleştirmeye ve başımızı çevirip görmezden gelmeye hakkımız olmadığını düşünüyorduk. Çünkü aslında bu yeni gençlik –her ne kadar sabırsız ve öfkeli olsa da– bizim kuşağın dikkatli davranmak ve kenarda kalmak isteği yüzünden kaçırdığı şeyi telafi etmek istiyordu. Savaş sonrası dönemin savaş öncesi dönemden farklı olacağı içgüdüsüyle hareket etmeleri çok doğruydu. İster savaş öncesi olsun ve ister savaş sırasında olsun, biz yaşlılar yeni bir dönem, daha iyi bir dünya istememiş miydik? Biz yaşlılar, dünyanın tehlikeli bir biçimde yeniden politize olmasına uluslararası bir birlik oluşturarak karşı çıkmayı savaştan sonra da beceremememiştik. *Ateş* adlı romanıyla dünya çapında bir ün kazanmış olan Henri Barbusse, daha barış görüşmeleri sürerken bütün Avrupalı aydınları barış konusunda birleştirmeye çalışıyordu. Bir araya getirmeyi düşündüğü grubun adı "Clarté", yani açık düşünenler grubu olacaktı ve onlardan, bütün ulusların yazar ve sanatçılarını bir araya getirerek, halkların birbirlerini kışkırtmamaları konusunda çalışacaklarına söz vermelerini isteyecekti. Barbusse, benden ve René Schickele'den Alman grubunu yönetmemizi isteyerek, bize en zor görevi vermişti çünkü Almanların Versailles Barış Antlaşması'na duydukları büyük öfke henüz geçmiş değildi. Ren eyaleti, Saar ve Mainz Brückenkopf bölgeleri yabancı birliklerin işgali altında bulunduğu sürece, ileri gelen Almanları uluslararası düşünsel bir işbirliğine ikna etmek pek ümit vaat etmiyordu. Eğer Barbusse bizi yüzüstü bırakmamış olsaydı, Glasworthy'nin sonradan PEN kulübüyle gerçekleştirdiği gibi, bizler de bir organizasyon

oluşturabilirdik. Rusya'ya yaptığı bir yolculukta büyük kalabalıkların kendisine gösterdiği aşırı hayranlık, burjuva devletlerinin ve demokrasinin halkların kardeşliğini sağlayamayacağına, gerçek bir dünya kardeşliğinin ancak komünizmle mümkün olabileceğine inandırmıştı onu. Barbusse, "Clarté"yi kimselere hissettirmeden bir sınıf mücadelesi enstrümanı yapmaya çalıştı ama bizler, saflarımızı zayıflatacak olan her türlü kökten değişikliğe karşı çıktık. Aslında çok önemli olacak bir proje, daha işin başında başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Tinsel özgürlük savaşında, kendi özgürlüğümüz ve bağımsızlığımıza beslediğimiz aşırı sevgi yüzünden bir kere daha başarısızlığa uğramıştık.

Geriye tek bir şey kalıyordu: Her şeyden elimizi ayağımızı çekip sessizce kendi yazarlık mesleğimizi sürdürmeliydik. Ben, otuz üç yaşına gelmiş birisi olarak dışavurumcuların ve –deyim yerindeyse– aşırı dışavurumcuların gözünde, maymunlar gibi kendilerini taklit etmeyi reddettiğim için aslında çoktan ölmüş olan o eski kuşaktan sayılıyordum. Eski çalışmalarım artık benim de hoşuma gitmiyordu, "estetikçi" dönemime ait kitaplarımdan hiçbirini yeniden bastırmıyordum. Bu, bir kere daha yeniden başlamak ve bütün "izmler"in sabırsız dalgaları geri çekilinceye kadar bekleyeceğim anlamına geliyordu. Kişisel ihtiraslarımın olmaması bu kanaatkârlık döneminde bana yardımcı oldu. Yıllarca beni meşgul edeceğini bilerek *Dünyanın Mimarları* adlı eserler serimi yazmaya başladım. Her türlü hareketlilikten uzak, rahat bir ortamda "Amok Koşucusu" ve "Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu" gibi öykülerimi yazdım. Çevremdeki ülke, çevremdeki dünya yavaş yavaş düzene girmeye başlamıştı, artık benim de kuşkum kalmamalıydı. Kendimi kandırmak için rol yapacağım dönem geçmişte kalmıştı, başladığım her şeyin gelip geçici olduğu devir ge-

ride kalmıştı. Hayatımın yarısını geride bırakmış, boş vaatlerde bulunma yaşını çoktan aşmıştım. Şimdi verilen vaatleri daha da güçlendirip haklı olduğumu kanıtlayacak ya da büsbütün vazgeçecektim.

Yeniden Dünyada

Avusturya'nın savaş sonrasıda en zor üç yılını, yani 1919, 1920 ve 1921 yıllarını, dünyayı bir kere daha görebilme umudunu bütünüyle yitirmiş biri olarak Salzburg'da geçirmiştim ve aslında mezara konulmuş bir ölüden farkım yoktu. Savaştan sonraki çöküş, dış ülkelerde Almanlara ya da Almanca yazanlara karşı duyulan nefret ve para birimimizin değer kaybı o kadar korkunç boyutlara ulaşmıştı ki, insanlar yaşamları boyunca o küçücük ülke topraklarına sıkı sıkı sarılmayı peşinen kabul etmişlerdi. Ama her şey eskisinden daha iyi hale geldi. Yine doyasıya yenilip içiliyordu. Yazı masasının başında huzur içinde oturulabiliyordu. Hiçbir şey yağmalanmıyor, hiçbir başkaldırı olmuyordu. Yaşamın tadı çıkarılıyor, herkes kendi gücünün farkına varıyordu. Gençlik yıllarındaki o keyfi bir kere daha çıkarmak için uzaklara gitmek nasıl olurdu?

Çok uzaklara gitmeyi henüz düşünemezdim. Ama İtalya yakındaydı, sadece sekiz ya da on saat uzaklıktaydı. Oraya gitmeyi göze alamaz mıydım? Avusturyalılar olarak sınırın ötesinde "can düşmanı" sayılıyorduk, oysa biz hiç böyle bir duygu beslemiyorduk. Eski dostları zor duruma düşürmemek için onları görmemezlikten gelip yanlarından geçip gitmek yakışık alır mıydı? İşte ben

bunu göze aldım ve bir gün öğle üzeri sınırın öbür tarafına geçtim.

Akşamüzeri Verona'ya vardım ve bir otele geldim. Bana uzatılan kayıt belgesini doldurdum. Vatandaşlık hanesinin alt kısmındaki "*Austriaco*" sözcüğünü okuyan otel görevlisi, doldurduğum belgeyi okuyunca çok şaşırdı ve, "*Lei è Austriaco?*"[1] diye sordu. Acaba beni kapı dışarı mı edecek diye düşündüm. Ama evet yanıtını verince, sevincinden neredeyse havalara uçacaktı. "*Ah, che piacere! Finalmente!*"[2] dedi. Bu aldığım ilk selamdı ve savaş sırasında hissettiğimiz duygunun, bütün kin ve nefret propagandasının ve kışkırtmaların kısa süren bir entelektüel alevlenme yarattığı ama Avrupa'nın gerçek yığınlarına hiçbir zaman etkisinin dokunmadığı duygusunun yeniden onaylanmasıydı. Bu yürekli ve çalışkan otel görevlisi on beş dakika sonra odama geldi ve bir isteğim olup olmadığını sordu. İtalyancamı övdü ve iki candan dost gibi el sıkışarak ayrıldık.

Ertesi gün Milano'ya geldim. Ünlü katedrali yine gezdim ve dehlizlerinde dolaştım. İtalyanların hoş vokal müziğini dinlemek, cadde ve sokaklarında güven içinde dolaşmak ve yabancı olanı kendine aitmiş gibi duyumsamak çok hoştu. Büyük yapılardan birinin önünden geçerken, *Corriera della Sera* gazetesinin tabelasını gördüm. Aklıma birden eski dostum G.A. Borgese'nin bu gazetenin yazıişlerinde önemli bir göreve sahip olduğu geldi. Borgese ile Viyana ve Berlin'de, Kont Keyserling ve Benno Geiger'in de katıldığı bazı düşünsel sohbetler yapıp neşeli akşamlar geçirmiştik. Gençlik üzerinde olağanüstü bir etkisi olan en iyi ve en ateşli İtalyan yazarlarından biri olarak –*Genç Werther'in Acıları*'nın çevirmeni

1. (İt.) Siz Avusturyalı mısınız? (Ç.N.)
2. (İt.) Ah, ne güzel! (Ç.N.)

ve Alman felsefesinin en büyük hayranı olmasına rağmen– savaş sırasında Almanya ve Avusturya'ya karşı sert çıkışlar yapmış ve (daha sonra arasının açıldığı) Mussolini'yle omuz omuza vererek savaşı körüklemişti. Eski bir arkadaşın karşı tarafta bir kışkırtıcı olarak bulunduğunu bilmek bütün savaş boyunca hep tuhaf bir düşünce olarak aklımı kurcaladı. Böyle bir "düşman"ı görmeyi çok arzu ediyordum. Ama ricamı reddetmesine de izin vermek istemiyordum. Böylece üzerine otel adresimi yazdığım kartımı bıraktım. Ama daha merdivenleri inerken canlı ve keskin yüzü sevinçten parlayan biri arkamdan koşarak geldi – Borgese. Beş dakika sonra her zamanki gibi dostça, belki de her zamankinden daha da dostça bir sohbete başladık. Bu savaştan o da çok şey öğrenmişti, sınırın bu tarafında ve öte tarafında yaşayan bizler birbirimize her zamankinden daha da yakınlaşmıştık.

Durum her gittiğim yerde böyleydi. Floransa'da eski dostum ressam Albert Stringa, caddede önüme atladı ve bana öyle sarıldı ki, yanımda bulunan ve onu tanımayan karım bu sakallı yabancının bana bir suikast planlıyor olabileceğini sandı. Her şey eskisi gibiydi, hatta daha da dostçaydı. Rahat bir soluk aldım: Savaş toprağa gömülmüştü. Savaş bitmişti.

Hayır, savaş bitmemişti. Bizler bittiğini sanıyorduk. Saflığımızdan kendimizi kandırıyor ve kişisel beklentimizi dünyanın beklentisiyle karıştırıyorduk. Ama bu yanılgıdan utanmamıza gerek yoktu çünkü politikacılar, ekonomistler ve bankacılar da en az bizler kadar yanılmıştı. O yıllarda ekonomide görülen aldatıcı iyileşmeyi istikrar, yorulmuşluğu da hoşnutluk sanıyorlardı. Gerçekteyse savaş sadece ulusal alandan sosyal alana doğru yer değiştirmişti. Daha ilk günlerde, taşıdığı derin anlamını çok sonra fark ettiğim bir olaya tanıklık ettim. O zamanlar biz Avusturyalıların İtalyan siyaseti hakkındaki bütün bilgisi,

savaş sonrasında yaşanan derin hayal kırıklığı yüzünden katı sosyalist ve hatta Bolşevik eğilimlerin belirmeye başlamış olduğuydu. Hemen her binanın duvarına, tebeşir ya da kömürle kaba saba yazılmış bir "*Viva Lenin*"[1] yazısı görülüyordu. Ayrıca, Mussolini adlı bir sosyalist önderin savaş sırasında partiden ayrılıp başka bir karşıt grubu örgütlediğini de duymuştuk. Ama bu tür haberler pek ciddiye alınmıyordu. Böyle önemsiz bir grup ne yapabilirdi ki? O yıllarda her ülkede bir araya gelen böyle klikler vardı. Baltık ülkelerinde çeteciler yürüyüş yapıyor, Ren eyaletinde ve Bavyera'da ayrılıkçı gruplar boy gösteriyordu. Her yerde gösteriler ve darbeler oluyordu ama hemen hemen hepsi de bastırılıyordu. Garibaldi[2] tarzı kırmızı gömlekler yerine siyah gömlekler giyen bu "faşistler"in, geleceğin Avrupa'sının gelişmesinde çok önemli bir rol oynayacağını kimse düşünmüyordu.

Ama bu salt sözcük Venedik'te benim için anlamlı bir içerik kazanmıştı. Milano'dan ayrılıp öğleden sonra o çok sevdiğim şehir Venedik'e geldim. Görünürlerde ne bir hamal ne de bir gondol vardı. Gösteriş yapar gibi ellerini ceplerine sokmuş işçiler ve tren memurları miskin miskin dikiliyorlardı. Oldukça ağır iki bavulu sürükleye sürükleye taşıdığım için, yardım arayan bakışlarla çevreme bakındım ve gördüğüm yaşlı bir beye, hamalların nerede olduğunu sordum. Adam, üzgün bir ifadeyle, "Kötü bir günde geldiniz," dedi. "Şimdilerde böyle olaylarla sık sık karşılaşıyoruz. Yine bir genel grev var." Neden grev yapıldığını bilmiyordum ve nedenini de sormadım. Biz böyle şeylere Avusturya'da alışıktık, bizim sosyal demokratlar da kendileri için korkunç sonuçlar do-

1. (İt.) Çok yaşa Lenin! (Ç.N.)

2. Giuseppe Garibaldi (1866): İtalya devletinin kurulmasına öncülük ettiği için İtalyanlar tarafından kahraman ve yurtsever biri olarak kabul edilir. (Ç.N.)

ğuran bu katı çözüm yoluna, gerçekçi bir değerlendirme yapmadan sıkça başvururlardı. Zorlanarak da olsa bavullarımı sürüklemeye devam ettim, sonunda yan kanallardan birinde bir gondolcunun acele acele ve sessizce bana işaret ettiğini gördüm. Gondolcu beni ve bavullarımı aldı. Yarım saat sonra bu grev bozguncusuna sallanan yumrukların arasından geçip otele vardık. Eski bir alışkanlıkla hemen San Marco Meydanı'na gittim. Burası dikkat çekecek kadar boştu. Dükkânların çoğunun kepenkleri inikti, kafelerde kimse yoktu, sadece çok sayıda işçi, olağanüstü bir şey olmasını bekliyormuş gibi küçük gruplar halinde kemerlerin altında toplanmıştı. Onlarla birlikte ben de bekliyordum. Sonra birden ortalık karıştı. Yan sokakların birinden gelen bir grup genç, yürüyüşe geçti ya da daha doğrusu tempolu adımlarla hızlı hızlı yürümeye başladı. Tam bir düzen içinde yürüyor ve içeriğini pek anlamadığım bir şarkıyı usulüne uygun bir şekilde söylüyorlardı. Bu şarkının "Giovinezza"[1] olduğunu sonradan öğrendim. Onlardan yüz kat daha kalabalık olan diğer grup saldırıya geçmeye vakit bulamadan, ellerindeki sopaları havada sallayarak koşar adımlarla önümüzden geçip gittiler. İyi organize olmuş bu küçük grubun pervasız ve gerçekten de korkusuz yürüyüşü öyle hızlı olmuştu ki, ötekiler bu meydan okuyuşu ancak onlar uzaklaştıktan sonra fark edebildiler. Öfkeyle bir araya toplandılar ve yumruklarını sıkmaya başladılar ama geç kalmışlardı. Küçük saldırı birliğinin arkasından yetişmek artık mümkün değildi.

Gözle görülerek edinilen izlenimler her zaman daha inandırıcı olur. Bana bir efsane gibi gelen ve neredeyse hiç tanımadığım faşizmin gerçek bir şey olduğunu ve

1. İtalyan faşistlerinin gençlik marşı. (Ç.N.)

çok iyi yönetildiğini, kararlı ve gözüpek gençleri nasıl tahrik ettiğini öğrenmiş oldum. Önemsiz bulup omuz silkerek bu genç insanları "kiralık çeteler" diye bir tarafa bırakan ve onların liderleri Fra Diavolo'yu[1] alaya alan Floransalı ve Romalı dostlarımın görüşlerine o günden sonra hak vermekte zorlandım. Merak ettiğim için onların görüşlerini yansıtan *Popolo d'Italia*'nın birkaç sayısını aldım ve Mussolini'nin kıt kanaat Latincesiyle dillendirdiği sert üslubunda, San Marco Meydanı'nda karşılaştığım o genç insanların saldırı amaçlı yürüyüşündeki kararlılığın aynısını gördüm. Bu savaşın bir yıl sonra ulaşacağı boyutları o gün elbette sezemezdim. Ama burada ve Avrupa'nın her yerinde bir savaşın çıkmak üzere olduğunu ve bizim barış sandığımız şeyin gerçek bir barış olmadığını o anda anlamıştım.

Avrupa'mızın sakinmiş gibi görünen yüzeyinin altında çok tehlikeli akıntıların bulunması benim için ilk uyarıydı. Hemen arkasından ikinci uyarı geldi. Seyahat tutkusuna kendisini kaptırmış biri olarak, o yaz Almanya'nın Kuzey Denizi kıyısındaki Westerland kasabasına gitmeye karar vermiştim. O dönemde bir Almanya gezisi yapmanın bir Avusturyalı için yüreklendirici bir yanı da vardı. Mark, bizim yerlerde sürünen krona karşı şimdiye kadar gücünü korumayı başarmıştı ve ekonomideki iyileşme ve gelişmeler son sürat ilerliyordu. Trenler tam zamanında gelip gidiyordu, oteller temiz ve her yer pırıl pırıldı. Demiryolunun sağında ve solunda yeni evler, yeni fabrikalar yükseliyordu. Savaş öncesi nefret edilen ve kaos ortamında yeniden takdir edilmeye başlanan o kusursuz ve sessiz düzen her yerde varlığını hissettiriyordu. Kuşkusuz belli bir gerilim havası vardı çünkü bütün ülke

1. (İt.) "Birader Şeytan". Napolili haydut Michele Pezza'ya verilen ad. (Ç.N.)

Cenova ve Rapallo'daki görüşmelerin sonucunu bekliyordu; Almanya'nın eski düşmanlarının yanında ilk defa eşit haklara sahip bir ülke olarak katıldığı görüşmelerin, savaşın yükünü hafifleteceği ya da en azından gerçek bir anlaşmanın ilk basamağını oluşturması umuluyordu. Avrupa tarihi için bu önemli görüşmelerin yöneticisi ise benim eski dostum Rathenau'dan başkası değildi. Onun dâhiyane organizasyon yeteneği savaş sırasında iyice ortaya çıkmıştı. Alman ekonomisinin en zayıf (ve daha sonraları öldürücü bir darbeye dönüşecek olan) yanının hammadde sıkıntısı olduğunu daha savaşın ilk anlarında fark etmiş ve (ileri görüşlülüğü sayesinde) bütün ekonomiyi hiç vakit kaybetmeden merkezileştirmişti. Savaş bittikten sonra eski düşmanların karşısına Almanya dışişleri bakanı olarak çıkacak deneyimli ve zeki bir diplomat seçilmesi söz konusu olunca, kuşkusuz akla ilk Rathenau gelmişti.

Berlin'de ona çekinerek telefon açtım. Çağın yazgısına yeni bir biçim vermeye çalışan bir insanı rahatsız eder miydim? "Evet, çok zor," dedi telefonun öteki ucundaki ses, "şimdi dostluklarımı hizmet uğruna feda etmem gerekiyor." Ama her ânı değerlendirmesini bilen üstün yeteneğiyle hemen bir buluşma fırsatı yarattı. "Bazı elçiliklere birer kartvizit bırakacağım, bunun için Grünewald'da yarım saat kadar otomobille dolaşacağım. En iyisi sen bana gel, otomobilin içinde yarım saat sohbet edelim," dedi. Onun düşünsel ve olayları kavrama yeteneği, bir konudan diğer bir konuya geçebilme becerisi o kadar mükemmeldi ki, trende de otomobilin içinde de hiç fark etmiyor, kendi odasındaymış gibi kusursuz ve mükemmel bir şekilde sohbet edebiliyordu. Elime geçen bu fırsatı kaçırmak istemedim, öte yandan politikaya bulaşmamış ve aralarında yıllardır dostluk bağı bulunan biriyle fikir alışverişinde bulunmanın ona da iyi geleceği-

ni düşünmüştüm. Uzun bir konuşma oldu. Aslında övünmekten pek de geri kalmayan Rathenau'nun Alman dışişleri bakanlığı görevini pek de isteyerek ve gönül rahatlığıyla üstlenmediğini rahatlıkla söyleyebilirim. Böyle bir görevin şu sıralar üstesinden gelmenin çok zor olduğunu ve en iyi ihtimalle dörtte bir oranda başarı sağlanabileceğini önceden biliyordu, belki birkaç önemsiz imtiyaz sağlanabilirdi ama kalıcı bir barış, gerçek bir dostluk henüz daha beklenemezdi. Rathenau, "Belki on yıla kadar," dedi bana, "bu da sadece bizim değil, herkesin durumunun kötüye gitmesi koşuluyla sağlanır. Önce eski kuşak siyasiler arenadan uzaklaşmalı ve generaller de halka açık meydanlardaki dilsiz anıtlar gibi yerlerinde durmalılar." Rathenau Yahudi olmasının yüklediği iki kat sorumlulukla hareket etmesi gerektiğini çok iyi biliyordu. Kendisinin değil ancak zamanın üstesinden geleceğini bildiği bir görevi büyük bir kuşku ve içsel tereddütlerle üzerine alan bir adama tarihte pek az rastlanır. Ama o bu görevin tehlikelerini biliyordu. Ateşkes gibi nankör bir görevi üstlenmiş olan Erzberger öldürüldüğünden beri Ludendorff o görevi yapmamak için gizlice yurtdışına kaçmıştı – Rathenau, uzlaşmanın öncüsü olarak kendisinin de aynı yazgıyı beklediğinden kuşku duymuyordu. Fakat hiç evlenmemiş, çocukları bulunmayan ve aslında yapayalnız bir adam olarak tehlikeden korkmaması gerektiğini düşünüyordu. Benim de kendisini uyaracak cesaretim yoktu. Rathenau'nun Rapallo'daki görevini o dönemin koşullarına göre mümkün olan en iyi şekilde yaptığı bugün tarihsel bir gerçektir. Her uygun ânı hemen yakalayabilmesini sağlayan parlak yeteneği, saygın kişiliği ve kişisel prestiji onun çok işine yaradı. Ama mağlup olmuş Alman ulusuna mağlup olmadığını, her türlü görüşmenin ve ödün vermenin ulusa yapılacak en büyük ihanet olduğunu sürekli tekrarlamakla ülkenin ayakta

kalabileceğini düşünenlerin sayısı çok artmıştı. Aşırı eşcinsellik vurgusunun kendisini hissettirdiği gizli birlikler, özgürlüğün herkesin hakkı olduğunu düşünen cumhuriyetin o zamanki yöneticilerinin tahmin ettiğinden daha güçlüydüler ve Almanya'daki özgürlüğü sonsuza dek yok etmek istiyorlardı.

Kente döndükten sonra bakanlık önünde onunla vedalaştım, bu ayrılığın kesin bir ayrılık olacağını bilmiyordum. Daha sonraki bir dönemde, birlikte otomobille dolaştığımız caddenin, kısa bir süre sonra katillerin pusu kurduğu caddeyle aynı olduğunu fotoğraflardan anladım: Bu büyük felaketin yaşandığı tarih sahnesine tanıklık etmemiş olmam, aslında sadece bir rastlantıydı. İşte bu nedenle Almanya'da ve Avrupa'da başlayan felaketin o acıklı epizodunun benim üzerimdeki etkisi sonradan çok daha büyük oldu.

O gün Westerland'daydım. Yüzlerce ve yüzlerce turist, plajda güle oynaya denize giriyordu. Franz Ferdinand'ın öldürüldüğünün duyurulduğu gündeki gibi, askerî bando hiçbir şeyden habersiz yaz tatilini yapan bu turistlere yine konser veriyordu ki, gazete dağıtıcıları beyaz yırtıcı kuşlar gibi etrafta bağırarak, "Walther Rathenau öldürüldü!" diye gezinti yolunu dolduruverdi. Bir panik başladı ve bu panik bütün imparatorluğu sarstı. Mark birden düştü, aklın alamayacağı trilyonlar seviyesine ulaştıktan sonra bir türlü durdurulamaz hale geldi. Enflasyonun böylesine yükselmesiyle gerçek cadılar töreni şimdi başlıyordu. Bizim Avusturya kronunun bire on beş bin gibi aklın alamayacağı bir oranda düşmesi bile bunun yanında masum bir çocuk oyunu gibi kalırdı. Bütün bunları, ayrıntıları ve inanılmaz yanlarıyla anlatmak için kocaman bir kitap yazmak gerekirdi. Üstelik böyle bir kitabın günümüz insanlarının üzerindeki etkisi masaldan farklı olmazdı. Öyle günler yaşadım ki, sabahleyin

elli bin mark verip aldığım bir gazete için akşamüstü yüz bin ödemem gerekmişti. Yabancı parası bozdurmak isteyenler, bunu saat saat yapıyorlardı çünkü saat dörtte, saat üçte aldığının çok daha fazlasını, saat beşte ise altmış dakika önce alacağının daha çoğunu alıyorlardı. Örneğin, üzerinde bir yıl çalıştığım bir eserimin müsveddesini yayınevine gönderdim ve kendimi sağlama almak için on bin adet için ön ödeme talebinde bulundum. Fakat çek elime geçinceye kadar paranın değeri öyle düşmüştü ki, gönderilen çek bir hafta önce postaya verdiğim paketin posta ücretini bile karşılayamadı. Tramvaylara binmek için milyonlar ödeniyor, kâğıt paralar devlet bankalarından öteki bankalara kamyonlarla taşınıyordu. On dört gün sonra da yüz bin marklık banknotlar yollardaki su birikintilerin içinde bulunuyordu: Dilenciler bile burun kıvırıp çöpe atıyordu. Bir ayakkabı bağı, geçmişte bir ayakkabıya verilen paradan, hayır hayır, iki bin çift ayakkabısı olan lüks bir ayakkabı mağazası için ödenenden daha çok para ediyordu. Kırık bir pencerenin tamiri için ödenen parayla, eskiden bütün bir evin tamir masrafı karşılanırdı. Bir kitaba verilen parayla eskiden yüz baskı makinesi bulunan koca bir basımevi satın alınırdı. Yüz dolara Kurfürstendamm'da altı katlı bir dizi ev satın almak mümkündü. Bir el arabasına ödenen parayla eskiden bir fabrika satın alınabilirdi. Limanda unutulmuş bir sandık sabun bulan yeniyetme oğlanlar, her gün bunlardan birini satarak otomobillerle aylarca dolaşıp prensler gibi yaşarken, vaktiyle varlıklı kişiler olan anne ve babaları dilenciler gibi ortalıkta dolaşıyorlardı. Eskiden dağıtım işi yapanlar bankacılığa soyunuyor ve her çeşit yabancı para üzerine oyunlar oynuyorlardı. Ama bütün bunların arasında en büyük vurguncu olarak Stinnes'in kişiliği öne çıkıyordu. Markın hızla değer kaybetmesinden yararlanıp ticari itibarını artıran bu adam, kömür

ocakları ve gemiler, fabrikalar ve hisse senetleri, saraylar ve çiftlikler, kısacası satın alınacak ne bulursa hepsini alıyordu, aslında bütün bunları neredeyse bedavadan elde ediyordu çünkü aldıklarının tutarı ve edindiği her yeni borç hemen sıfırlanıyordu. Çok geçmeden Almanya'nın dörtte biri onun eline geçti. Almanya'daki gözle görülen başarılardan her zaman başı dönen halk, onu büyük bir deha sanıp çılgınca alkışlıyordu. Ortalıkta dolaşan binlerce işsiz, lüks otomobillerle dolaşan ve koca bir tramvayı bir kibrit kutusu satın alır gibi alan yabancılara ve vurgunculara bakıp yumruk sıkıyorlardı. Okuma yazması olan herkes ticaret yapıyor, borsada oynuyor, kazanıyor ve bu sırada da devleti borçlarından ve yükümlülüklerinden kurtarmak için bu kaosu bilerek düzenleyen gizli bir el tarafından aldatıldığını düşünüyor, herkesin herkesi aldattığına dair gizemli bir duyguya kapılıyordu. Tarihi oldukça iyi bildiğimi sanırım ama onun böyle bir çılgınlar dünyasını, hem de böyle büyük bir oranda ürettiğini hiç bilmiyorum. Bütün değerler değişmişti, sadece maddesel değerler de değildi değişen. Devletin emir ve yönergeleri alaya alınıyor, hiçbir geleneğe ve ahlaki değere saygı duyulmuyordu. Berlin, Babil efsanesinin dünyada geçekleşmiş hali gibiydi. Barlar, eğlence yerleri ve meyhaneler mantar gibi bitiyordu. Avusturya'da gördüklerimiz, bu cadılar ayininin masum ve ılımlı bir ön oyunuydu sadece çünkü Almanlar o katı kurallı ve sistemli yaşam biçimlerini tam bir sapkınlığa dönüştürüyorlardı. Makyajlı gençler erkekler, Kurfürstendamm Caddesi boyunca kadınlara özgü ince belli ceketleriyle piyasa yapıyorlardı, hem de sadece profesyonel olanlar da değildi bunlar. Her lise öğrencisi biraz para kazanmanın peşindeydi. Karanlık barlarda bakanlık müsteşarları ve ünlü işadamları hiç utanmadan sarhoş gemicilere laf atıp kur yapıyorlardı. Berlin'de yapılan bu travesti balo-

larında Suetonius dönemi Roma'sındaki safahat âlemlerinde bile rastlanmamıştır. Bu balolarda kadın kılığında giyinmiş yüzlerce erkek ve erkek kılığında yüzlerce kadın, polislerin şehvetli bakışları altında dans ediyordu. Sergilenen çılgınlık, bütün değerlerin ayaklar altına alınmasıyla özellikle o âna kadar hiç sarsılmamış olan burjuva düzenini de yıkıyordu. Genç kızlar, sapkın olmakla övünüyordu. O yıllarda Berlin'deki okullarda on altı yaşına gelmiş bir genç kızın hâlâ bakire olması kadar utanç verici bir şey olamazdı. Herkes yaşadığı serüveni hiç çekinmeden anlatabiliyordu, yaşanan şey ne kadar egzotik olursa, o kadar iyiydi. Ama bu aşırı şehvet tutkusunun en önemli yanı, korkutucu boyutlara varan yapaylığıydı. Enflasyonun patlamasıyla ortaya çıkan bu Alman şehvet çılgınlığı, aslında sadece heyecanlı bir taklitçilikten kaynaklanıyordu. Dürüst ve orta halli bu aile kızlarının, erkekler gibi düz taranmış saçlarının yerine, eski saçlarını daha çok sevdikleri ve aslında elmalı keki sert içkilerden daha çok istedikleri belliydi. Halkın, bu aşırı şehvet tutkusundan ve enflasyonun gerdiği ipin üstünde her gün yapılan bu sinir bozucu cambazlıktan bıktığı her yerde gözlemleniyordu. Savaş yorgunu ulus, aslında sadece düzen, huzur, az da olsa güven istiyor ve orta halli bir yurttaş olmanın özlemini çekiyordu. İnsanlar, içten içe cumhuriyetten nefret ediyordu ama onların bu nefreti, cumhuriyet bu çılgınca özgürlüğü bastırdığı için değil, tam tersine dizginleri aşırı gevşettiği içindi.

Bu felaket dolu ayları ve yılları yaşamış, dünyası kararmış ve acı çekmiş olanlar işlerin daha da kötüye gideceğini, korkunç bir tepkinin oluşacağını hissedebiliyordu. Alman ulusunu bu kaosun içine itmiş olanlar, ellerinde saatleri, "Ülkenin işleri ne kadar kötüye giderse, bizim için o kadar iyi olur," diye gülümseyerek arka planda bekliyorlardı. Bekledikleri saatin geleceğini biliyorlardı. O

zamanlar henüz iktidar gücü olmayan Hitler'den çok Ludendorff'un çevresinde toplananların bir karşı ihtilale hazırlandıkları açıkça görülüyordu. Apoletleri sökülmüş olan subaylar, kurdukları gizli örgütlerde bir araya geliyor, birikimleri ellerinden gitmiş küçük burjuva yavaş yavaş birleşiyordu ve kalıcı bir düzen vaat eden herkesin arkasından gitmeye hazırdılar. Alman cumhuriyetinin başına gelen en büyük felaket, idealist davranıp halkına ve hatta düşmanlarına özgürlük vermeye çalışmış olmasıdır. Çünkü kurallara ve düzene bağlı bir ulus olan Almanlar, özgürlükten nasıl yararlanacaklarını bilmiyor ve bunu ellerinden alacak olanları sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Almanya'da enflasyonunun bittiği gün (1923), dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olabilirdi. Bir gonk sesiyle trilyona fırlamış olan markın değerinin tek bir yeni markla eşitlenmesi üzerine bir norm oluşmuştu. Gerçekten de o bulanık dalgalar bütün çamuru ve balçığıyla birdenbire tersine akmaya başladı. Barlar ve meyhaneler kapandı, ilişkiler normalleşti. Herkes kazancını ve kaybını doğru dürüst hesaplayabiliyordu. En büyük kayıp geniş halk yığınlarının olmuştu. Ama bunun sorumluluğu, savaşı çıkaranlara değil, kendilerini feda ederek yeni bir düzen kurmanın yükünü –nankör bir iş olmasına rağmen– üzerine alanlara yüklendi. Hiçbir şey –bunu sık sık anımsatmak gerekir– Alman ulusunu yaşanan enflasyon kadar kızdırmamış, öfkelendirmemiş ve Hitler için hazır hale getirmemişti. Çünkü savaş bütün dehşetine rağmen, çan sesleri ve zafer fanfarlarıyla yine de neşeli anlar sunuyordu. Almanya, tedavisi mümkün olmayan militarist bir ulus olarak zaman zaman kazanılan zaferler sayesinde onurunun yükseldiğini hissediyordu, oysa yaşanan enflasyonla onuru kırılmış, kirletilmiş, kandırılmıştı. Bütün bir kuşak, o yılların cumhuriyetini

unutmadı, affetmedi ve kendi kasaplarını göreve geri çağırdı. Ama bütün bunlar henüz çok uzaklardaydı. Dışarıdan bakılınca, 1924 yılının o dağınık hayalî görüntüsü yalancı bir ışık oyunu gibi kaybolmuşa benziyordu. Her yer yine aydınlıktı, nereden gelinip nereye gidildiği görülüyordu. Düzenin yeniden kurulmasını, kalıcı bir rahatlamanın başlangıcı olarak görüyorduk. Biz yine savaşın bittiğini sanıyorduk ve yine buna inanıyorduk, her zaman olduğu gibi iflah olmaz çılgınlardık. Ama o aldatıcı çılgınlık, bizlere yine de on yıllık bir iş, umut ve güvence hediye etti.

Bugün bakınca, Almanya'da enflasyonun sona ermesinden Hitler'in iktidara gelmesine kadar geçen 1924 ve 1933 yılları arasındaki bu on yıl, bizim kuşağın 1914 yılından beri tanığı olduğu ve kendini feda ettiği felaketler serisine yine de bir aranın verildiği bir dönem sayılır. Bu dönemdeki bazı toplumsal gerilimlere, taşkınlıklara, tedirginliklere ve özellikle de 1929 yılında yaşanan o ekonomik sarsıntılara rağmen, Avrupa bu on yıllık süre içinde barışa kavuşmuş gibiydi. Bu çok şey ifade ediyordu. Almanya büyük bir onurla Milletler Cemiyeti'ne alınmış, borç verilerek ekonomik kalkınmasına –gerçekte gizlice silahlanmasına– yardım edilmişti. İngiltere silahsızlanmış, İtalya'da ise Mussolini, Avusturya'nın korumasını üzerine almıştı. Dünya kendisini yeniden inşa etmek istiyormuş gibiydi. Paris, Viyana, New York ve Roma gibi kentler savaşı kaybedenlerin olduğu kadar kazananların da kenti olmuş, eski günlerinden daha güzel hale gelmişlerdi. Uçaklar gidiş gelişleri hızlandırmış, pasaport formaliteleri gevşetilmişti. Dövizlerdeki dalgalanmalar sona ermişti, herkes kaç para alacağını ve kaç para harcayacağını biliyordu. Dikkatler artık dış sorunlara çevrilmiyordu. Herkesin bir işi vardı, insanlar içsel dünyalarını harekete

geçiriyor ve düşünsel şeylerle ilgilenebiliyorlardı. Hatta yine düşlere dalıp Avrupa'nın birleşmesini umabilirlerdi. Dünya tarihindeki bu önemli an, –bu on yıl– öyle bir dönemdi ki, çetin sınavlardan geçmiş bizim kuşağı sanki normal bir yaşam bekliyor gibi görünüyordu.

Kişisel yaşamımın en ilginç olayı, o yıllarda bir konuğun evime gelip iyi niyetle yerleşmesiydi. Hiç beklemediğim bu konuğun adı, başarıydı. Kitaplarımın başarılı bulunmasından söz etmenin benim için pek de hoş bir durum olmadığı açıktır. Normal bir durumda, kendimi beğenme ya da övünme anlamına gelecek en küçük bir göndermeden bile kaçınırdım. Ama şimdi bunu özel bir hak olarak görüyorum ve yaşamöykümdeki bu gerçeği gizlememem gerektiğini biliyorum. Çünkü bu başarı, yedi yıldan beri, Hitler iktidara geldiğinden beri tarihsel bir anlam kazandı. Kitabevlerini ve sayısız kitapçı dükkânını dolduran yüz binlerce ve hatta milyonlarca kitabımdan bugün Almanya'da tek bir nüsha bulunmuyor. Elinde tek bir nüshası bulunan da onu özenle saklıyor, halka açık kütüphanelerde ise "zehir dolapları" denilen dolaplarda gizleniyor, bu dolaplar resmî makamların özel izniyle açılıyor ve kitaplardan –genellikle aşağılamak ve hakaret etmek amacıyla– "bilimsel çalışma" yapmak isteyenler yararlanıyor. Bir zamanlar bana yazan okurlarımdan ve dostlarımdan artık hiçbiri, yasadışı olan adımı bir mektup zarfının üstüne yazmaya cesaret edemiyor. Hepsi bu kadar da değil: Fransa'da, İtalya'da ve kitaplarımın en çok çevrilenler arasında yer aldığı bütün o köleleştirilmiş ülkelerde yine Hitler'in emriyle aforoz edildim. Ben bugün, Grillparzer'in deyimiyle, "yaşarken cesedinin arkasından yürüyen" bir yazardım. Kırk yıl boyunca uluslararası alanda ulaştığım her şeyi ya da hemen hemen her şeyi bu bir tek yumruk paramparça etti. "Başarılarımdan" söz ederken, bana ait olandan değil, bir zamanlar benim

olan şeylerden; evimden, yurdumdan, özgüvenimden, özgürlüğümden ve tarafsızlığımdan söz ediyorum. Pek çok suçsuz insanla birlikte benim de maruz kaldığım düşüşü tüm derinliği ve bütünlüğüyle anlatabilmek için, önce bu düşüşün nasıl bir yüksek noktadan başladığını ve tarihte ikinci bir örneğine rastlamadığım bu eşsiz edebiyat kuşağının nasıl mahvedildiğini anlatmam gerekir.

Bu başarı hayatıma birdenbire girmiş değildi. Yavaş yavaş ve dikkatlice geldi ama Hitler'in genelge kırbacı onu benden uzaklaştırdığı âna kadar sadık bir şekilde ve ısrarla yerinde kaldı. Yıldan yıla etkisi daha da artıyordu. *Jeremias*'tan sonra yayımladığım ilk kitap gibi *Dünyanın Mimarları* adlı eserimin ilk cildi olan *Üç Büyük Usta* üçlemesi beni başarıya götüren yolu açtı. Dışavurumcular, aktivistler ve deneyciler gelip geçmişti, sebat göstermeyi ve sabretmeyi bilenler için halka giden yol açıktı. *Amok Koşucusu* ve *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu* gibi novellalarım, sadece romanların elde edebildiği kadar büyük bir ün kazandılar, sahneye uyarlandılar, edebî toplantılarda okundular ve filme çekildiler. *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar* adını verdiğim küçük kitabım bütün okullarda okundu ve Insel Yayınevi tarafından kısa bir süre içinde 250.000 adet basıldı. Birkaç yıl içinde bir yazar için başarıların en büyüğüne ulaştığımı sanıyordum: Yeni kitaplarımın yayımlanmasını bekleyen ve onları satın alan bir cemaatim, güvenilir bir topluluğum vardı. Bu insanlar bana güveniyordu ve benim de onların güvenini sarsmamam gerekiyordu. Bu topluluk giderek daha da büyüyordu. Yayımladığım her kitap, gazetelerde tek bir ilan bile çıkmadan, sadece Almanya'da daha ilk gün yirmi bin satıyordu. Başarıdan bazen isteyerek kaçınmaya çalışıyordum ama o şaşılacak bir biçimde peşimi bırakmıyordu. Örneğin, sırf kendim keyif almak için Fouché'nin biyografisini ele alan bir kitap yazmıştım, müsveddeleri

editörüme gönderince, bunu hemen baskıya vereceğini ve on bin adet basacağını yazdı. Bu kitaptan o kadar çok basmaması için ona yalvardım. Fouché'nin sevimli bir figür olmadığını, kitapta kadınlarla ilgili tek bir epizot bulunmadığını ve büyük okur kitlelerinin ilgisini çekmeyeceğini söyledim ve önce beş bin adet basmasının daha uygun olacağını yazdım. Bir yıl sonra sadece Almanya'da, bugün benden tek satır bile okumanın yasak olduğu Almanya'da kitap elli bin adet satılmıştı. Kendime karşı duyduğum patolojik güvensizliğe rağmen *Volpone* adlı eserimle ilgili çalışmalarımda da buna benzer şeyler yaşadım. Bu eseri nazım tarzında yazmayı planlamıştım, sahneleri önce nesir biçiminde dokuz günde gayet büyük bir rahatlıkla yazdım. İlk eserim olan *Thersites*'in ilk temsili dolayısıyla kendimi ahlaki yönden sorumlu hissettiğim Dresden Saray Tiyatrosu, o günlerde benim yeni projelerim hakkında bilgi istediği için bu ilk düzyazı metnini gönderdim ve özür dileyerek, bunun nazım tarzında planladığım *Volpone* adlı metnin sadece ilk taslağı olduğunu söyledim. Ama saray tiyatrosundan bana hemen bir telgraf geldi, "Tanrı aşkına, hiçbir değişiklik yapmayın," diyorlardı. Eser gerçekten de bu biçimiyle bütün dünya sahnelerinde (New York'ta Alfred Lunt'la Theatre Guild'de) gösterime sunuldu. O yıllarda neye el attıysam başarılı oldum ve sayısı gittikçe artan Alman okurlarım bana hep sadık kaldı.

Yabancı eserlerin ya da kişilerin dönem içindeki etkilerinin ya da etkisizliklerinin nedenlerini biyografi ya da deneme biçiminde araştırmayı bir görev olarak hissettiğim için, düşlere daldığım bazı anlarda, kitaplarımın hangi özel niteliklerinden dolayı bu umulmadık başarıyı yakaladığını kendime sormadan edemiyordum. Bu başarının kişisel bir kusurdan, yani benim sabırsız ve heyecanlı bir okur olma özelliğimden kaynaklandığını düşü-

nüyorum. Bir romanda, bir yaşamöyküsünde ya da düşünsel bir analizde yapılan her türlü gereksiz uzatma, her türlü anlamsız abartma ve tasvir, kesin ve anlaşılır olmayan, gereksiz ve geciktirici her şey beni hep şaşırtmıştır. Ben ancak son sayfasına kadar yaprak yaprak yükselen ve nefes kesen bir tempoda okunan bir kitabın tam anlamıyla tadına varabiliyorum. Elime geçen bütün kitapların onda dokuzunun yersiz tasvirler, boş sohbetler ve gereksiz yan figürlerle çok fazla şişirildiğini ve bu yüzden de heyecan ve gerilimini yitirdiğini ve dinamizmini kaybettiğini görüyorum. En ünlü klasik eserlerde bile öyle kumlu ve yorucu bölümler var ki, bunlar beni çok rahatsız ediyor. Homeros'tan Balzac, Dostoyevski ve *Büyülü Dağ*'a kadar bütün dünya edebiyatının gereksiz yanlarının kısaltılıp yeniden gözden geçirilerek bir seri halinde yayımlanması konusunda sık sık atak planlar yaptım ve editörlere önerilerde bulundum. Etkisini çağlar boyu sürdüreceğinden hiç kuşku duymadığım bütün bu eserler ancak o zaman yeniden hayat bulacak ve etkisini günümüzde de sürdürecektir.

Bütün bu uzun uzun anlatmalara ve can sıkıcı tasvirlere karşı duyduğum hoşnutsuzluk, beni yabancı eserleri okumaktan çok kendi eserlerimi yazmaya teşvik etti ve ben böylece çok uyanık biri oldum. Aslında sade ve akıcı bir üslupla yazan biriyim, bir kitabın ilk metnini yazarken kalemimi kendi haline bırakır, içimden gelenleri olduğu gibi kâğıda dökerim. Aynı şekilde biyografik bir eser yazarken bana sunulan ve belgelere dayalı bütün ayrıntıları kullanırım. Mesela "Marie Antoinette" hakkında bir biyografi yazarken, onun kişisel harcamalarını saptamak için gerçekten de bütün faturaları inceledim, o dönemin bütün gazete ve dergilerini gözden geçirdim ve bütün duruşma dosyalarını son satırına kadar didik didik ettim. Ama basılan kitabımda bunlardan tek bir satır yok çünkü

benim için asıl çalışma bir kitabın ilk metnine son şeklini verirken başlar; bu, yoğunlaştırma ve biçimlendirme çalışması, bir anlatım biçiminden ötekine geçmeye doyamadığım bir iştir. Bu, işe yaramaz şeyleri bir tarafa atmak, iç mimariyi güçlendirmek ve yanlışlıkları ortadan kaldırmak demektir. Ötekilerin pek çoğu, bildikleri şeyleri söyleyip söylememek konusunda karar veremeyip yazdıkları her satırı büyük bir hırsla olduğundan daha da genişletip derinleştirmek isterken benim içimde, dışarıya görünenden çok daha fazla öğrenme tutkusu vardı.

Bu yoğunlaştırma ve dramatize etme işi, basılı formalar üzerinde bir defa, iki defa, hatta üç defa tekrarlanıyordu. Çıkardığım zaman düzgünlük ve akıcılık bakımından bir eksiklik yaratmayacak, bununla birlikte tempoyu artıracak bir cümle ya da tek bir sözcük bulma çabam, sonunda keyifli bir serüvene dönüştü. Çalışmalarımın en eğlenceli yanı, taslak metinden çıkarıp attığım cümleler ya da bölümlerdi. Bir keresinde çalışmalarımdan memnun bir şekilde masamdan kalkarken eşimin bana o gün her zamankinden daha neşeli göründüğümü söylediğinde, ona gururla şöyle dediğimi hatırlıyorum: "Evet, bütün bir paragrafı daha çizip attım ve bu sayede çok hızlı bir geçiş yapabildim." Kitaplarımdaki sürükleyici tempoyu bazıları övüyorsa, bu özellik kesinlikle doğal bir sıcaklıktan ya da içsel bir heyecandan değil, tersine yalnızca ve yalnızca bütün gereksiz araların ve gereksiz seslerin sistemli bir şekilde devre dışı bırakılmasındandır. Eğer ben bunu sanatın herhangi bir biçimi sayıyorsam, o zaman adı da vazgeçebilme sanatı olmalıdır. Bin sayfalık bir kitaptan sekiz yüz sayfa çöp sepetine atılıyor ve yalnızca iki yüz sayfa süzgeçten geçirilmiş metin olarak kalıyorsa, buna üzüldüğümü söyleyemem. Kitaplarımın okur üzerinde bıraktığı etkiyi bir şeylerle açıklamak gerekirse, bu benim katı disiplin anlayışımla,

yani anlatım biçimlerinde yalınlık ve salt önemli olanla yetinmek isteyişimle açıklanabilir. Başından beri düşüncelerini yalnızca Avrupalı ve uluslararası alana yöneltmiş olan benim gibi birine şimdi Fransız, Bulgar, Ermeni, Portekizli, Arjantinli, Norveçli, Letonyalı, Finlandiyalı ve Çinli yayınevlerinden de başvurular yapılıyor olması gerçekten de çok sevindiriciydi. Bütün bu çevirilerin çeşitli nüshalarını yerleştirmek için hemen koca bir gömme dolap satın almak zorunda kaldım. Bir gün, Cenevre Milletler Cemiyeti'nin yayımladığı *Coopération Intellectuelle*'deki bir istatistikte, dünyada eserleri yabancı dillere en çok çevrilen yazarın ben olduğumu okudum (ama mizacım gereği ben bunu yanlış bir haber saydım). Bir başka gün, bir Rus yayınevinden bir mektup aldım, bütün eserlerimi Rusçaya çevirmek istediklerini bildiriyor ve Maksim Gorki'nin bir önsöz yazmasını onaylayıp onaylamadığımı soruyorlardı. Onaylayıp onaylamadığımı mı? Ben okulda öğrenciyken, Gorki'nin novellalarını kimseye göstermeden sıranın altından okumuş birisiyim, onu yıllardır sever ve hayranlık duyardım. Ama benim adımı duymuş olduğunu, hele benden bir şeyler okuduğunu hiç aklıma getirmemiştim ve böyle bir ustanın önsöz yazarak eserlerime değer vereceğini düşünemezdim. Yine bir başka gün, Salzburg'daki evime bir Amerikalı yayıncı –sanki gerekliymiş gibi elinde bir tavsiye mektubuyla– çıkıp geldi; bütün eserlerimin yayın hakkını üstlenmeyi ve sürekli yayımlamayı öneriyordu. Bu, Viking Press'ten Benjamin Huebsch'ti. Huebsch o günden itibaren en güvenilir dostum ve danışmanım oldu. Bütün ötekiler Hitler'in kalkık uçlu çizmeleriyle çiğnenip yok edildiğinden, bu adam söyledikleriyle bana en son vatanımı sözcüklerde bulmamı sağladı. Çünkü eski vatanım olan Almanya'yı ve Avusturya'yı kaybetmiştim.

Böyle bir başarı, yeteneğinden ve çalışmasının etkisinden çok, iyi niyetine inanmış olan birinin kafasını karıştırabilir, bu açıdan da tehlikeli olabilirdi. Aslında herkesçe tanınmış olmak bir insanın doğal dengesinde sarsıntı yaratır. Normal durumda bir insanın taşıdığı isim, puroyu saran yapraktan farksızdır: Bir kimlik markası, gerçek kişiyle, yani Ben'le hiçbir bağlantısının bulunmadığı yabancı ve hatta önemsiz bir objedir. Bir başarı durumunda bu isim hemen şişirilir. Kendisini taşıyan insandan ayrılır ve kendi başına bir güç, bir kuvvet olur, bir tür sermayeye ve ticaret malına dönüşür; öte yandan şiddetli bir geri tepmeyle bu kez kendisini taşıyan insanı etkilemeye, onu yönetmeye ve değiştirmeye başlar. Mutlu ve kendinden emin olan insanlar, farkında olmadan yarattıkları etkiyle kimliklerini belirleme alışkınlıklarını sürdürürler. Bir kimsenin sahip olduğu bir unvan, makam, bir nişan ya da adının herkesçe biliniyor olması, bu tür insanlarda daha büyük bir güvenlik, daha da artmış bir güven duygusu yaratır ve onların kafalarına, toplum içinde, devlette ve yaşadıkları dönemde çok önemli kişilikler oldukları bilincini yerleştirir, onlar da kişilikleriyle dışsal etkenlerinin yoğunluğuna ulaşmak için farkında olmadan kendilerini şişirirler. Ama doğası gereği kendisine karşı kuşku duyan biri, dışsal başarının her çeşidini özellikle bu zor durumda kendisini mümkün olduğunca değiştirmeme yükümlülüğü olarak hisseder.

Bununla başarıma sevinmediğimi söylemek istemiyorum. Tersine, başarım beni çok mutlu ediyor; ama başarı ortaya koyduğum ürünle, kitaplarımla ve bunların üstüne adımın yazılmasıyla sınırlı olduğu sürece mutlu ediyor beni. Almanya'da tesadüfen bir kitapçı dükkânında dikilirken bir lise öğrencisinin içeri girip üç-beş kuruş cep harçlığıyla beni tanımadan, *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar*'ı satın aldığını görmek çok duygulandırıcıy-

dı. Yataklı vagonda yolculuk ederken kondüktörün pasaportumdaki adı görünce saygıyla geri uzatması ya da okuduğu bir kitaptan beni tanıyan bir İtalyan gümrük memurunun hoşgörülü davranıp bavullarımı didik didik aramaktan vazgeçmesi gururumu okşuyordu. Kişisel etkinin salt niceliği bile bir yazarı büyüleyip baştan çıkarmaya yeter. Bir gün tesadüfen Leipzig'e gitmiştim, tam vardığım gün yeni çıkan bir kitabımın dağıtımı başlamıştı. Benim üç ya da dört ayda üç yüz sayfaya yazdıklarımı taşımak için ne kadar çok insanın çalıştığını görmek beni tuhaf bir şekilde heyecanlandırdı. İşçiler kitapları kocaman sandıklara yerleştiriyor, öteki işçiler de onları oflaya puflaya kamyonlara taşıyordu. Sandıklar daha sonra da vagonlara yükleniyor ve dünyanın dört bir yanına gönderiliyordu. Basımevinde çalışan düzinelerce genç kız formaları katlıyor, dizgiciler, ciltçiler, nakliyeciler ve komisyoncular sabahın erken saatlerinden gece yarılarına kadar çalışıyordu. Bu kitaplar tuğlalar gibi yan yana dizilse, kocaman bir cadde kurulabilirdi. Bu işin maddi yanını da hiçbir zaman küçümsemedim. Başlangıç yıllarında kitaplarımdan bu kadar çok para kazanabileceğimi ya da bunlardan elde ettiğim kazançla geçinebileceğimi hiç düşünmemiştim. Ama şimdi kitaplarımdan, geçim sıkıntımı bütünüyle ortadan kaldıran –böyle bir zamanda bunu kim düşünebilirdi? – çok büyük paralar kazanıyordum ve kazancım gittikçe artıyordu. Gençlik yıllarımın o eski tutkusuna tekrar dönerek, yazarların elyazmalarını toplayabilirdim. Bu eşsiz, bu çok değerli kutsal hazinelerin en güzellerinden bazıları benim evimde güvenilir bir sığınağa kavuşmuştur. Edebî değeri yüksek olmayan eserlerimin karşılığında Mozart, Bach, Beethoven, Goethe ve Balzac'ın o unutulmaz elyazmalarını satın alabiliyordum. Bu beklenmedik büyük başarının benim için önemsiz olduğunu ya da iç dünyamın onu bütünüyle reddet-

tiğini söyleyecek olursam, herhalde kendimi komik duruma düşürmüş olurdum.

Ama doğruyu söylemem gerekirse, bu başarı kitaplarım ve edebî kişiliğimle ilgili olursa hoşuma gider, fakat merak ve ilgi benim fiziksel kişiliğime yönelirse, bundan rahatsızlık duyarım. Gençliğimin ilk yıllarından beri içimdeki hiçbir şey, özgür ve bağımsız kalma isteğimden daha güçlü olmadı. Bütün insanlarda kişisel özgürlüğü engelleyen ve bozan başlıca şeyin fotoğrafik tanınırlık olduğunu hissediyorum. Ayrıca bir eğilim sonucu başladığım şey, bir meslek ve hatta bir işletme haline gelmesi beni rahatsız ediyordu. Her postayla yanıtlanması gereken yığınla mektup, davetiye, uyarı yazıları ve anket formları geliyordu. Bir aylığına bir yolculuğa çıkınca, döndükten sonra birikmiş yığınla postayı ayıklamak ve işlerimi yeniden düzene sokmak için iki ya da üç gün gerekiyordu. Kitaplarımın piyasa değerinin artmasından dolayı hiç istemediğim halde, her şeyin üstesinden gelebilmek için düzen, ileri görüşlülük, dakiklik ve beceriklilik gerektiren bir çeşit ticari işe bulaşmıştım. Bütün bu saygın erdemler, ne yazık ki benim yapıma kesinlikle uymuyor, içimdeki temiz düşünceleri ve hayallere dalmayı büyük oranda tehlikeye sokuyordu. Okuma günlerine ve temsilî toplantılara katılmam istendiğinde, kendimi hep geriye çekiyordum. Adım için kişiliğimi ortaya koymam gerektiğinde, hemen patolojik bir korkuya kapılıyor ve bu korkuyu asla yenemiyordum. Bir salonda, konserde, tiyatro temsilinde dikkat çekmeyen en son sıraya oturma içgüdüsünden bugün bile kurtulabilmiş değilim. Kürsüye çıktığımda ya da herkese açık başka bir mekânda insanların yüzümü seyretmesine katlanamıyordum. Varlığımın hiçbir bakımdan bilinmemesi benim için bir zorunluluktur. Kadife ceketleri, dalgalı saçları ve alınlarından aşağı doğru sarkan bukleleriyle ya da dikkat çekici

sakal ve bıyıkları, tuhaf giysileriyle sokakta dolaşıp ilgi çekmek isteyen eski kuşak yazar ve sanatçıları anlamakta çocukluğumdan beri hep zorlanmışımdır; örneğin Arthur Schnitzler ve Hermann Bahr gibi saygın dostlarım böyleydi. Fiziksel görüntünün herkesçe bilinmesinin bir insanı bilinçsizce kışkırtıp, Franz Werfel'in deyimiyle "aynadaki insan" olarak kendi Ben'ini yaşamaya ve her davranışta belli bir üslup sergilemeye sevk ettiğinden eminim. Dış görüntüdeki her türlü değişiklikle içyapının sıcaklığı, rahatlığı ve doğallığı genelde kaybolur. Bugün her şeye yeniden başlayabilseydim, eserlerimi uydurulmuş başka bir isim altında yayımlayarak bu her iki mutlu olayın, yani edebî başarılarımın ve kişiliğimin anonim kalmasının keyfini iki defa yaşardım. Çünkü yaşamın kendisi zaten büyüleyicidir ve ikili bir yaşam sürdürüldüğü müddetçe sürprizlerle doludur!

Güneşin Batışı

1924'ten 1933 yılına kadarki şu on yıl, Avrupa için oldukça sakin bir dönemdi, hiç kimse ortaya çıkıp dünyamızı tahrip etmemişti, bunu her zaman şükran duygusuyla anımsamak isterim. Huzursuzluklardan çok çekmiş olan bizim kuşak, sağlanan bu göreceli barışı beklenmedik bir armağan saymıştı. Bizler, savaşın ve savaş sonrasındaki o korkunç yılların hayatımızdan çaldığı mutluluğu, özgürlüğü ve düşünsel konsantrasyonu telafi etmemiz gerektiğini hissediyorduk. Daha çok çalışıyorduk ve çalıştıkça da daha çok rahatlıyorduk, seyahatlere çıkıyor, denemeler yapıyor, Avrupa'yı ve dünyayı yeniden keşfediyorduk. İnsanlar o yıllardaki kadar çok yolculuk hiç yapmamıştı. Bu, karşılıklı yasaklamalarla kaybettiklerini hızla düzeltmek isteyen genç insanların sabırsızlığı mıydı? Yoksa, yasaklar yeniden başlamadan bu baskı ortamından kurtulmak gerektiğini düşünen bilinçsiz bir önsezi miydi?

O yıllarda ben de çok yolculuk yapıyordum. Ama bunlar gençlik yıllarımda yaptığımdan farklı yolculuklardı. Çünkü gittiğim ülkelerde artık yabancılık çekmiyordum; her yerde dostlarım, yayıncılarım ve okurlarım vardı. Artık bir zamanlar olduğu gibi tanınmayan, meraklı biri olarak değil, kitaplarımın yazarı olarak gidiyor-

dum. Bu bana pek çok avantaj sağlıyordu. Yıllardan beri içimde beslediğim gerçek bir düş için, Avrupa'nın düşünsel birliği için şimdi daha büyük bir kararlılıkla ve daha güçlü bir azimle çalışabiliyordum. Bu uğurda İsviçre'de ve Hollanda'da konferanslar veriyor, Brüksel'de Palais des Arts'da Fransızca konuşmalar yapıyor, Floransa'da Michelangelo ve Leonardo'nun oturduğu tarihî Sala dei Dugento'da İtalyanca, Amerika'da Atlas Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar yaptığım konferans gezilerimde İngilizce konuşuyordum. Farklı bir yolculuktu gerçekten. Gittiğim her yerde ülkelerin en seçkinleri tarafından dostça karşılanıyor ve onların peşlerinden koşmak zorunda kalmıyordum. Gençliğimde saygıyla izlediğim ve haklarında tek bir satır bile yazmaya cesaret edemediğim insanlar şimdi dostlarım olmuştu. Normalde yabancıları küçümseyip kapılarını kapatanların çevrelerine giriyordum. Faubourg St. Germain'in saraylarını, İtalya'nın görkemli yapılarını, özel koleksiyonları gezip inceliyordum. Şehir kütüphanelerinde ödünç kitap almak için sıraya girip beklemiyordum, müdürler yanıma gelip en değerli kitapları bana kendileri veriyorlardı. Küçük koleksiyoncuların kapısından ürkek ürkek baktıkları –Philadelphia'da Dr. Rosenbach gibi– dolar milyonerlerinin antika eşya dükkânlarına konuk oluyordum. İlk defa şu "üst tabaka" denilen dünyayı tanıyor, bunun rahatlığının tadını çıkarıyordum, öyle ki bir yere girerken hiç kimseden izin almak zorunda kalmıyordum, aksine onlar bana kapıyı açıyordu. Acaba dünyayı bu yüzden daha iyi mi tanıyordum? Gençlik yıllarımda yaptığım yolculukları sık sık özlüyordum; bu yolculuklarda kimse beni beklemiyordu ve inzivaya çekilmek her şeye daha gizemli bir hava veriyordu. Bundan dolayı da gençlik günlerimde yaptığım tarzda gezileri sürdürmek istiyordum. Paris'e gelince, Roger Martin du Gard, Jules

Romains, Duhamel ve Masereel gibi en iyi dostlarıma bile geldiğim günü hemen bildirmekten kaçınıyordum. Önce eski öğrencilik günlerimdeki gibi engellenmeden, özgürce tüm kenti sokak sokak dolaşmak istiyordum. Eski kafeleri ve küçük meyhaneleri buluyor, gençlik yıllarımı yeniden yaşıyordum. Canım çalışmak isteyince de, Boulogne, Tirano ya da Dijon gibi hiç akla gelmeyen küçük yerlere gidiyordum. Hiç kimse tarafından tanınmamak, o iğrenç lüks otellerden sonra küçük otellerde kalmak, kâh öne çıkmak kâh geriye çekilmek, ışığı ve gölgeyi istediğin gibi kullanmak çok hoştu. Sonraları Hitler her şeyimi elimden aldıysa da, on yıl boyunca bir Avrupalı gibi keyfimce ve özgürce yaşamış olmanın bilincini o bile ne elimden alabilir ne de yok edebilirdi.

O yolculuklardan özellikle biri benim için son derece heyecan verici ve eğitici olmuştu: Yeni Rusya'ya yaptığım bir yolculuktu bu. 1914 yılında, savaştan hemen önce, Dostoyevski üzerine yazdığım kitabımla ilgili çalışırken bu yolculuğa hazırlanmıştım. Ancak o tarihte savaşın kanlı tırpanı araya girmiş ve duyduğum kaygı beni bu yolculuktan alıkoymuştu. Rusya, Bolşevik İhtilali'nden sonra bütün düşün insanlığı için savaş sonrasının en etkileyici ülkelerinden biri olmuştu, bu ülke hakkında fazla bir bilgi sahibi olmadan hemen hayranlık duyuluyor ya da aşırı bir düşmanlık besleniyordu. Propagandalar ya da çılgınca yapılan karşı propagandalar yüzünden orada olup bitenleri kimse tam anlamıyla bilemiyordu. Ama orada bir şeylerin olduğu, yeni bir denemeye girişildiği biliniyordu, bu girişim dünyamızın geleceği için iyi de olabilirdi, kötü de. Shaw, Wells, Barbusse, Istrati, Gide ve daha pek çok yazar oraya gitmişti ve bunlardan bazıları büyük bir hayranlık duygusuyla, bazıları da hayal kırıklığıyla geri dönmüştü. Bir düşün insanı, yeni

olandan yana bir insan olmasaydım, gidip kendi gözlerimle görme ve kendime ait bir fikir oluşturma ihtiyacı duymazdım. Kitaplarım orada çok okunuyordu; Maksim Gorki'nin önsözüyle yayımlanan bütün eserlerimin dışında, geniş yığınlara kadar ulaşan ve birkaç *kopek*[1] karşılığında satın alınabilecek ucuz baskılarım da yapılmıştı. Bu durumda çok iyi karşılanabilirdim. Ama gitmeme engel olan yine de bir şey vardı, o yıllarda Rusya'ya yapılacak her yolculuk bir çeşit taraf olma anlamına geliyordu. Bolşevikleri ya açıktan açığa desteklemek ya da reddetmek gerekiyordu. Oysa ben politik ve dogmatik olan her şeyden nefret ediyordum, birkaç hafta sonra böyle büyük bir ülkeyi ziyaret etmek ve henüz çözüme kavuşmamış bir sorun için bir yargıda bulunmaya zorlanmak istemiyordum. Bu nedenle çok istediğim halde, Sovyet Rusya'ya gitmeye bir türlü karar verememiştim.

İşte tam bu sırada, 1928 yılı yaz başlarında, Moskova'da yapılacak olan Lev Tolstoy'un yüzüncü doğum yılı törenine Avusturyalı yazarların temsilcisi olarak katılmam ve tören gecesi Tolstoy'un onuruna bir konuşma yapmam için bana bir davet geldi. Böyle bir daveti geri çevirmem için hiçbir neden yoktu çünkü yapacağım ziyaret bu partiler üstü konuyla politikanın dışında kalmış oluyordu. Tolstoy gibi şiddetten yana olmayan bir havariye Bolşevik denilemezdi. Onun hakkında yazdığım kitap binlerce nüshasıyla okurların elinde olduğuna göre, bir yazar olarak onun hakkında konuşmak bana doğal bir hak gibi geliyordu. Bütün ülkelerin yazarları bu en büyük yazarı saygıyla anmak için bir araya geliyorlarsa, bu Avrupalılık anlamında çok önemli bir gösteri olurdu. Hemen olur yanıtını verdim ve bu acele kararımdan do-

1. Rublenin yüzde biri değerinde Rus para birimi. (Ç.N.)

layı da hiç pişmanlık duymadım. O yıllarda Polonya'dan transit geçiş bile başlı başına bir olaydı. Zamanımızın kendi eliyle açtığı yaraları ne çabuk iyileştirdiğini görüyordum. 1915'te yıkıntılar arasında gördüğüm Galiçya şehirleri yenilenmişti ve pırıl pırıl karşımdaydı. Tek bir insanın yaşamında önemli bir süre olan on yılın, bir halkın yaşamında kısacık bir an olduğunu bir kere daha anlamıştım. Yenmiş ve yenilmiş orduların iki defa, üç defa, dört defa Varşova sokaklarından geçmiş olduğunu gösteren en küçük bir iz bile yoktu. Şık kadınlarla dolu kafeler göz kamaştırıyordu. Bellerini sıkı sıkı saran üniformalarıyla ince uzun subaylar caddelerde dolaşıyor ve asker rolüne soyunmuş ünlü Viyana saray tiyatrosu oyuncuları gibi görünüyorlardı. Yüzyılların yıkıntıları arasından yeni Polonya Cumhuriyeti'nin tüm heybetiyle yükselmiş olması, her yerde bir canlılık, güven ve haklı bir gurur duygusu yaratmıştı. Yolculuğum Varşova'dan sonra Rusya sınırına doğru devam etti. Ülke daha da düzleşiyor ve topraklar kum taneleri şeklini alıyordu. Vardığımız her istasyonda bütün köy halkı renkli taşralı giysileriyle bizi karşılıyordu. Çünkü bu yasak ve dış dünyaya kapalı ülkeye o tarihte günde tek bir yolcu treni gidiyordu. Doğu dünyasını Batı dünyasıyla birleştiren bir ekspres treninin pırıl pırıl vagonlarını görmek büyük bir olaydı. Sonunda sınır istasyonu Niegorolie'ye varmıştık. Demiryolunun üstünde kan kırmızısı geniş bir bant asılmıştı, üzerinde Kiril harfleriyle yazılmış, benim okuyamadığım bir yazı vardı. Bu yazıyı bana tercüme ettiler: "Bütün ülkelerin emekçileri, birleşiniz!" Bu alev kırmızısı bandın altından geçerek yeni bir dünyaya, bir proletarya imparatorluğu olan Sovyetler Birliği'ne ayak basmış olduk. Kuşkusuz, yolculuk ettiğimiz trenin emekçilerle hiçbir ilgisi yoktu. Çarlık döneminden kalma bu yataklı vagon, Avrupa'nın lüks trenlerinden daha büyük ve daha rahattı, biçim ba-

kımından daha geniş ve hız bakımından daha yavaştı. Rus topraklarından ilk defa geçiyordum ama tuhaf bir şekilde hiç yabancılık hissetmemiştim. İnsana hafif bir hüzün veren uçsuz bucaksız bozkırlar, küçük küçük evler ve soğan biçiminde kuleleri olan kiliseler, ağızları kulaklarına varıncaya kadar gülen ve bizi dostça selamlayan, biraz köylü biraz kâhin gibi görünen uzun sakallı adamlar, *kvas*[1], yumurta ve salatalık satan renkli başörtülü ve beyaz önlüklü kadınlar bana tuhaf bir şekilde tanıdık geliyordu. Bütün bunları nereden tanıyordum? Bunu Rus edebiyatının zenginliğine, "halk"ın yaşamını böylesine eşsiz bir gerçeklikle bize anlatmış olan Tolstoy, Dostoyevski, Aksakov ve Gorki'ye borçluydum. Dillerini bilmediğim halde geniş gömlekleriyle keyfine düşkün bir görüntü sunan bu sade ve sevecen insanları anladığımı sanıyordum; trende satranç oynayan, bir şeyler okuyan ya da birbirleriyle tartışan genç işçileri görüyordum, bütün güçlere yönelttikleri çağrılarıyla yeniden doğuşunu yaşayan gençlik, bu coşkulu ve sınırsız düşünselliğiyle karşımdaydı. Bu, Tolstoy ve Dostoyevski'in "halka" beslediği sevgiden mi ileri geliyordu bilemiyorum ama trende giderken onların çocuksu ruhuna, sevecenliğine, zekâsına ve öğrenilmişliklerle hareket etmeyişlerine sempati hissettmiştim.

Sovyet Rusya'da geçirdiğim on dört gün sürekli bir yüksek gerilim içinde geçti. Görüyor, duyuyor, hayranlık besliyor, itilip kakılıyor, heyecan duyuyor ya da öfkeleniyordum; sıcakla soğuk arasında sürekli bir dalgalı akım vardı sanki. Moskova başlı başına iki farklı dünyaydı. Seyretmekten tadına doyulamayan Kızıl Meydan, kale duvarları ve soğan biçimli kuleleriyle biraz Tatar, biraz

1. Bir Rus içkisi. (Ç.N.)

Doğu ve biraz da Bizans havası sunuyordu ve bunun için de eski Rusya'nın olağanüstü güzellikteki bir resmini yansıtıyordu; ancak yanı başındaki dev gibi Amerikan tarzı modern ve süper modern yüksek yapılar sürüsü yükseliyordu. Hiçbir şeyde bir uyum yoktu. Kiliselerin isten simsiyah olmuş eski ikonaları ve azizlerin gümüş gibi parlayan mihrapları ışıldamaya devam ediyordu; yüz adım ötede ise Lenin'in naaşı camdan tabutunda (bizi onurlandırmak için mi bilmiyorum) yeni boyanmış siyah elbisesiyle boylu boyunca uzanıyordu. Pırıl pırıl parlayan birkaç otomobilin yanında, sakallı ve üstleri başları pislik içindeki arabacılar tatlı sözler söyleyerek cılız atlarını kamçılayıp sürmeye çalışıyorlardı. Konuşmalarımızı yaptığımız büyük opera, çarlık döneminin ihtişamlı parıltısıyla proleter seyircilerin gözlerini kamaştırıyordu. Kentin kenar semtlerinde, üstü başı kirli bakımsız ihtiyarlara benzeyen, çökmeye yüz tutmuş eski evler, yıkılmamak için birbirlerine yaslanmış gibiydiler. Her şey çok eskimiş, yıpranmış ve paslanmıştı. Şimdi birdenbire modernleşmek, hem de aşırı modernleşip teknolojinin zirvesine ulaşmak istiyordu. Moskova bu acelecilik yüzünden çok kalabalıklaşmış, nüfusu çok fazla artmış ve bu yüzden de her şey karmakarışık bir hal almıştı. İnsanlar dükkânlarda ve tiyatrolarda itişip kakışıyor ve her yerde beklemek zorunda kalıyorlardı. Her şey fazlasıyla organize edilmiş olduğu için, işler pek düzgün gitmiyordu. Bir "düzen" getirmesi beklenen yeni bürokrasi, pusulalar ve izin dilekçeleri yazmaktan keyif aldığı için her şeyi daha da ağırlaştırıyordu. Saat altıda başlaması gereken o büyük gece, dokuz buçukta başlamıştı; gecenin üçünde operadan yorgun ve bitkin bir halde ayrıldığımda, konuşmacılar hâlâ konuşuyorlardı. Bütün kabullere ve randevulara, bir Avrupalı olarak bir saat erken geliyordum. Zaman insanın elleri arasından akıp gidiyordu, ama her saniyesi

görmek, gözlemlemek ve tartışmakla dopdoluydu. Bütün bunlarda insanın içini ısıtan bir şey vardı. Rus insanının içini ısıtan o gizemli alevi, duyguları ve düşünceleri sıcağı sıcağına dışarıya vurma keyfini hissediyorduk. Neden ve niçin olduğunu pek anlamadan insanın aklı başından gidiyor, aşırı duyguların esiri oluyordu. Bu, yeni ve gürültülü ortamdan kaynaklanıyordu, insan burada belki de biraz Ruslaşıyordu.

Gördüğüm her şey ama öncelikle de Leningrad muhteşemdi. Cesur prenslerin tasarladığı bu kent, geniş panoraması ve heybetli saraylarıyla gerçekten de büyüleyiciydi. Ama öte yandan da *Beyaz Geceler*'in ve Raskolnikov'un bunaltıcı Petersburg'uydu. Saray ve içindeki eşsiz tablolar çok etkileyiciydi ama vaktiyle ikonaların önünde yaptıkları gibi şapkalarını saygıyla ellerinde tutan işçi, asker ve köylülerin büyük kümeler halinde ve kaba saba ayakkabılarıyla bir zamanlar kralların dolaştığı sarayın koridorlarında ve salonlarında dolaşmaları ve tabloları gizli bir gururla seyretmeleri unutulmazdı: "Bunlar şimdi bize ait, böyle şeylerin değerini bilmeyi öğreneceğiz," diyorlardı. Öğretmenler, tombul yanaklı çocukları gezdiriyor ve sanat uzmanları, biraz çekinerek dinleyen köylülere Rembrandt ve Tiziano'yu anlatıyorlardı. Ayrıntılar anlatılırken ağır gözkapaklarının gizlediği gözlerini mahcup bir şekilde yukarıya çeviriyorlardı. Her yerde olduğu gibi burada da küçük bir tuhaflık vardı, bu temiz ve iyi yürekli çabalar, okuma yazma bilmeyen "halkı" bir gecede Beethoven ve Vermeer'i anlayacak duruma getirmek içindi. Ama bu yüce değerleri daha ilk girişimde anlaşılır kılmak ve anlayabilmek için gösterilen çabalar, her iki tarafta da sabırsızlık yaratıyordu. Okullarda öğrencilere en çılgın ve en tuhaf resimler yaptırılıyor, on iki yaşındaki kızların sıralarının üstünde Hegel ve Sorel'in (o dönemde ben bile henüz tanımıyordum) eser-

leri vardı. Daha okumasını bile pek beceremeyen arabacıların ellerinde kitaplar vardı; bunun nedeni, ellerinde tuttukları şeyin kitap olması ve kitapların da "eğitim ve kültür", yani yeni proletarya için onur ve ödev anlamını taşıyor olmasıydı. Bize orta büyüklükte fabrikaları gezdirirlerken sanki Avrupa'da ve Amerika'da hiç görmemişiz gibi takdir edip hayran kalmamızı beklediklerini görünce, nasıl da kendimiz tutamayıp gülmüştük. Bir işçi, bir dikiş makinesini işaret ederek büyük bir gururla "elektrikli" demiş ve hayranlık duyacağım beklentisiyle uzun uzun yüzüme bakmıştı. Halk bütün bu teknolojik şeyleri ilk defa gördüğü için, hepsini devrimin, Lenin ve Troçki babalarının düşünüp icat ettiğine inanıyordu. İşte bu yüzden bizler de hayranlıkla gülümsüyor ve hayranlık duyduğumuzu ifade ederken içimizden sessizce gülümsüyorduk. Şu Rusya ne kadar yetenekli, ne kadar iyi yürekli kocaman bir çocuk diye düşünüyor ve kendi kendimize soruyorduk: Acaba bu büyük dersi düşünüldüğü gibi öyle çabuk öğrenebilecek miydi? Bu plan daha da gelişip mükemmelleşecek miydi ya da eski Ruslara özgü kayıtsızlık yüzünden sonuçsuz mu kalacaktı? Bir bakıyorum umut dolu oluyordum, bir bakıyorum kötümserdim. Ne kadar çok şey görüyorsam, kuşkularım da o denli artıyordu.

Ama bu kararsızlık benden mi kaynaklanıyordu, Rus varlığının yapısından mı, yoksa kutlamaya geldiğimiz Tolstoy'un iç dünyasından mı? Yasnaya Polyana'ya yaptığım tren yolculuğunda bu konu hakkında Lunaçarski'yle konuştum. Lunaçarski bana, "Onun kendisi neydi acaba?" dedi. "Devrimci miydi, yoksa gerici miydi? Ne olduğunu kendisi biliyor muydu? Gerçek bir Rus olarak her şeyi hızla değiştirmek istiyordu. Binlerce yıl sonra bütün dünyanın hemen değişmesini bekliyordu – tıpkı bizler gibi," diye ekledi gülümseyerek, "tıpkı bizlerin yap-

tığı gibi tek bir formülle. Biz Rusları sabırlı sananlar bizi yanlış tanırlar. Bizler bedensel ve hatta ruhsal bakımdan sabırlı insanlarız. Fakat düşünce alanında bütün öteki uluslardan daha sabırsızızdır. Biz bütün gerçekleri, hatta gerçeğin kendisini hemen öğrenmek isteriz. İşte bizim yaşlı şair bu yüzden ne çok acılar çekti." Yasnaya Polyana'da Tolstoy'un evini gezerken, "bu büyük ve yaşlı adamın ne çok acılar çektiğini" gerçekten de hep içimde hissettim. Ölümsüz eserlerini yazdığı çalışma masası karşımdaydı. Yan taraftaki sefil odaya gidip eski ayakkabılarını tamir etmek için bu masanın başından kim bilir kaç defa kalkmak zorunda kalmıştı. İçindeki kararsızlıktan bunalıp kendisini dışarıya attığı evinin kapısı ve giriş merdiveni işte buradaydı. Bütün savaşların düşmanı olmasına rağmen savaş sırasında düşmanlarını öldürdüğü tüfeği buradaydı. Yaşamı boyunca karşılaştığı bütün sorunlar, şu beyaz ve alçak tavanlı çiftlik evinde tüm heybetiyle ve anlamıyla karşımdaydı. Ama bu trajik durum, koridordan geçip son dinlenme yerine gelince inanılmaz bir şekilde hafifliyordu.

Ben Rusya'da Tolstoy'un mezarından daha muhteşem, daha etkileyici bir yer görmedim. Ormanın derinliklerine yerleştirilmiş bu yüce kutsal mekân tek başına ve yapayalnızdı. Hiç kimsenin uğramadığı ve hiç kimsenin korumadığı, sadece birkaç büyük ağacın gölgelediği, dikdörtgen biçimindeki bir toprak yığınından başka bir şey ifade etmeyen bu tepeye, dar bir patika yoldan gidiliyordu. Torununun mezarı başında bize anlattığına göre, boylu boyunca uzayıp giden bu ağaçları Lev Tolstoy kendi eliyle dikmişti. Erkek kardeşi Nikolay ve kendisi, çocukluklarında bir köylü kadından bir efsane dinlemişlerdi, efsaneye göre ağaçların dikildiği yer, dikenlerin mutluluk mekânı oluyordu. İşte bunun için oyun oynar gibi onlar da birkaç fidan dikmişti. Yıllar sonra yaşlı bir adam

olan Tolstoy bu olayı, yani ağaç dikilen yerin mutluluk mekânı olacağını anımsamış ve kendi elleriyle diktiği ağaçların altına gömülmeyi istemişti. Arzusu yerine getirilmiş, isteğine uygun olarak oraya defnedilmişti ve burası, insanın duygularını altüst eden bu sadelik sayesinde, dünyanın en etkileyici mezarı oldu. Ormandaki gür ağaçların ortasındaki bu dikdörtgen biçimindeki küçük toprak yığınının üstünde (*nulla crux, nulla corona*!) ne bir haç ne mezar taşı ne de bir yazıt vardı. Adı ve ünü yüzünden hiç kimsenin çekmediği kadar acı çeken bu büyük adam, tesadüfen bulunmuş bir sokak serserisi, kimliği bilinmeyen bir asker gibi üzerinde adının yazmadığı bir mezara gömülmüştü. Onun bu son dinlenme yeri herkesin ziyaretine açıktı. Çevresindeki ince parmaklık da kapalı değildir. Ömrü boyunca huzursuz bir yaşam süren bu adamın sonsuz huzura kavuştuğu bu yeri, insanların gösterdiği büyük saygıdan başka hiçbir şey korumuyor. Genelde gösterişli mezarlara yoğun ilgi gösterilirken bu mezarın sadeliği karşısında insan büyüleniyor. Bu isimsiz ve sahipsiz adamın mezarında Tanrı kelamı gibi uğuldayan rüzgârdan başka hiçbir ses duyulmuyor. İnsan burada yatan adamın herhangi bir Rus olduğunu düşünerek önünden geçip gidebilir. Ne Napoléon'un Les Invalides'in mermer kemerlerinin altındaki mezarı ne Goethe'nin prensler mezarlığındaki tabutu ne de Westminister'daki o ünlü mezarlar, üzerinde hiçbir sözün ve mesajın yer almadığı, sadece rüzgârın hışırdattığı bir ormanın içindeki bu sade mezar kadar insanın içini burkar.

Rusya'ya geleli on dört gün olmuştu ve ben bu içsel gerilim ve heyecanı, o hafif ruhsal sarhoşluğu hâlâ hissediyordum. Bir insanı böylesine heyecanlandıran şey neydi acaba? Çok geçmeden nedenini anladım: Buranın insanları ve onlardan dışarıya taşan içtenlikti. Hepsi de

bütün insanlığı ilgilendiren bir büyük davaya katıldıklarına inanıyorlardı. Bütün bu sıkıntı ve yoksulluğa yüce bir misyon uğruna katlandıklarını düşünüyorlardı. Avrupa'ya karşı duyulan o eski aşağılık kompleksi, önde olmak, herkesten önde olmak gibi insanın başını döndüren tatlı gurura dönüşmüştü. *Ex oriente lux*[1] – bütün iyi şeyler onlardan geliyordu, buna hepsi de yürekten inanıyordu. "Gerçek" buydu, onlar bunun farkındaydılar. Başkalarının hayal ettiklerini gerçekleştirmek onların işiydi. En önemsiz şeyleri bile gösterirken gözleri parlıyor, "Bunu biz yaptık," diyorlardı. Bu "biz" sözcüğü halkın dilinden hiç düşmüyordu. Yolcu taşıyan bir arabacı, elindeki kamçıyla sıradan bir evi gösterirken, tüm yüzüne yansıyan gülümseyişiyle, "Bunu biz yaptık," diyordu. Üniversite yurtlarında kalan Tatar ve Moğol öğrenciler, birine yaklaşıp okudukları kitapları büyük bir gururla gösteriyordu. Kimisi, "Darwin!" diyor, kimisi de, "Marx!" diyordu. Bunu söylerken bu kitapları kendileri yazmış gibi gururlanıyorlardı. Bir şeyler göstermek, bir şeyler anlatmak için peşimizden hiç ayrılmıyorlardı. Birinin onların "eserlerini" görmeye gelmesine çok seviniyorlardı. Hepsinin içinde –Stalin'den yıllar önce– Avrupalılara karşı sonsuz bir güven duygusu vardı; insanın yüzüne tatlı tatlı bakıp güçlü bir şekilde ve dostça elinizi sıkıyorlardı. Ama içlerinden çok az bir kısmı biz yabancılara sevgi beslemekle birlikte "saygı" duymadıklarını da belli ediyorlardı – yine de hepimiz kardeştik, yoldaştık, arkadaştık. Yazar ve şairlerde de durum farklı değildi. Vaktiyle Aleksandr Herzen'e ait olan bir evde bir araya geliyorduk. Gelenler arasında sadece Avrupalılar ve Ruslar yoktu, Tunguzlar, Gürcüler ve Kafkasyalılar da vardı. Sovyetler'in bütün

1. (Lat.) Işık doğudan gelir. (Ç.N.)

cumhuriyetleri Tolstoy'u anma törenine temsilci göndermişti. Gerçi çoğuyla konuşup anlaşamıyorduk ama yine de bir iletişim kurabiliyorduk. Zaman zaman biri ayağa kalkıp yanınıza geliyor, yazdığınız bir kitabın adını söylüyor ve kalbini göstererek, "Onu çok sevdim," diyor, daha sonra elinizi tutup sevgiden bütün kemiklerinizi kırmak istercesine sallıyordu. Hepsinin birer armağan getirmiş olması daha da duygulandırıcıydı. O zamanlar ekonomik durum çok kötüydü. Onların değer taşıyan hiçbir şeyleri yoktu ama bir anı vermiş olmak için herkes yanında bir şeyler getirmişti: eski ve değersiz bir elişi, okunması mümkün olmayan bir kitap, taşra işi oyma tahta figürler. Armağan bulmak kuşkusuz benim için çok daha kolaydı. Onların hediyelerine Rusya'nın yıllardan beri görmediği değerli şeylerle, örneğin bir tıraş bıçağı, bir dolmakalem, birkaç tabaka kaliteli beyaz mektup kâğıdı, yumuşacık deriden yapılmış bir çift terlikle karşılık veriyordum. Bundan dolayı memlekete çok az eşyayla döndüm. Özellikle bu dilsizlik hali ve güçlü içtenlik duygusu çok etkileyiciydi. Burada her yerde hissettiğimiz o içtenlik ve sıcaklık bize yabancıydı çünkü bizde "halka" hiç ulaşılmıyordu. Bu insanlarla bir arada bulunmuş olmak her zaman tehlikeli bir baştan çıkarılış demekti; zira Rusya'yı ziyaret eden yabancı yazarlardan bazıları gerçekten de bundan kendini kurtaramamıştı. Bu tür yazarlar gerçek halk kitlelerince sevilip sayıldıklarını görünce, yazdıklarının sevildiği ve okunduğu bu rejimi övmek zorunda olduklarını düşünüyorlardı. Cömertliğe cömertlikle, aşırılığa aşırılıkla karşılık vermek bilindiği gibi insanın doğasında vardır. Rusya'da zaman zaman coşkulu şeylere katılmaya ve yaşamın heyecanlı yanlarını tatmaya hazır olduğumu itiraf etmem gerekir.

Bu baş döndürücü sarhoşluğa kapılmamış olmamı kendi içsel gücümden çok, adını bilmediğim ve hiçbir za-

man da öğrenemeyeceğim meçhul bir kişiye borçluyum. Üniversitelilerin düzenlediği bir şenlik sonrasıydı. Öğrenciler çevremi sarmış, bana sarılıyor ve elimi sıkıyorlardı. Onların coşkusu ve heyecanlarından içim ısınmıştı, yaşam fışkıran yüzlerine sevinçle bakıyordum. Dört-beş kişilik bir grup bana otelime kadar eşlik etmişti, bir üniversite öğrencisi olan çevirmen kadın da, söylenen her şeyi bana çeviriyordu. Ancak otelime girip oda kapımı kapattıktan sonra, on iki günden beri ilk defa tek başıma kalabildim çünkü sürekli etrafımda birileri vardı, sıcacık bir sevgi dalgasıyla oradan oraya sürüklenip duruyordum. Soyunmaya başladım ve ceketimi bir kenara koydum. İşte tam bu sırada bir hışırtı sesi duydum. Elimi cebime attım, hışırdayan şey bir mektuptu. Fransızca yazılmıştı ama bana posta yoluyla gelmemişti; o sarılmalar ya da çevremi kuşatmalar sırasında biri usulca cebime sokmuş olmalıydı.

İmzasız bir mektuptu. Zekice kaleme alınmış, sıcak bir mektuptu, gerçi bir "Beyaz Rus" tarafından yazılmamıştı ama üslubu yine de çok sertti, son yıllarda özgürlük alanlarının gittikçe daha çok sınırlandırılmasına karşı duyulan öfke ve kızgınlığı yansıtıyordu. Bu meçhul kişi, "Size söylenen her şeye inanmayınız," diye yazıyordu. "Size gösterilenlerin yanında pek çok şeyin de hiç gösterilmediğini unutmayınız. Sizinle konuşanların pek çoğunun, söylemek istediklerini değil, izin verilenleri söylediklerini unutmayınız. Bizler izleniyoruz, siz de izleniyorsunuz. Size çevirmenlik yapan genç kadın, söylediğiniz her şeyi üst makamlara bildiriyor. Telefon konuşmalarınız dinleniyor ve attığınız her adım kontrol ediliyor." Bu ve buna benzer daha bir sürü örnek ve ayrıntı veriyordu ama bunların doğruluğunu inceleyecek durumda değildim. Verilen talimata uyarak mektubu yaktım. "Yırtıp çöpe atmayınız, daha sonra parçaları çöp sepetinden çıkarıp birleştirirler,"

diye yazıyordu mektupta. İlk defa her şeyi etraflıca düşünmeye başladım. Bu sıcak dostluklar ve arkadaşlıklar arasında bir kere olsun biriyle baş başa kalıp özgürce konuşma fırsatı bulamamış olmam gerçek değil miydi? Dil bilmemem halkla gerçek anlamda iletişim kurmama engel olmuştu. Bu on dört gün içerisinde bu uçsuz bucaksız ülkenin sadece çok küçük bir parçasını görmüştüm! Kendime ve başkalarına karşı dürüst olmam gerekirse, burada edindiğim izlenimin gerçekten de heyecan verici olduğunu, hatta bazı bakımlardan büyüleyici olduğunu ancak objektif bir değerlendirmede bulunamayacağımı itiraf etmek zorundayım. İşte bunun için, Rusya'dan dönen Avrupalı yazarların çoğu hemen bir kitap yayımlayıp heyecanla "evet" ya da öfkeyle "hayır" derlerken, ben birkaç makale dışında hiçbir şey yazmadım. Çekingen davranmakla aslında iyi de ettim çünkü üç ay sonra gördüklerimin çoğu değişmişti, bir yıl sonra değişikliklerin hızlanmasıyla yazılan ve söylenen her söz yaşanan gerçeklerle yalanlanmış olacaktı. Ama bütün bunlara rağmen içinde yaşadığımız zamanın akışını, Rusya'da geçirdiğim günlerde olduğu kadar güçlü hissetmedim.

Moskova'dan ayrılırken bavullarım epeyce boşalmıştı. Verebileceğim her şeyi dağıtmıştım ve yanıma sadece iki ikona almıştım, bunlar daha sonra uzun süre odamı süslediler. Ama yanımda getirdiklerimin en değerlisi, Moskova'da ilk defa karşılaştığım Maksim Gorki'nin dostluğuydu. Ona bir ya da iki yıl sonra bozulan sağlığı yüzünden gitmek zorunda kaldığı Sorrento'da tekrar rastladım ve evinde hayatım boyunca unutamayacağım üç gün geçirdim.

Bizim bu görüşmelerimiz aslında çok tuhaftı. Gorki hiç yabancı dil bilmiyordu, ben de Rusça bilmiyordum. Mantığın bütün kurallarına göre iki dilsiz gibi karşı karşı-

ya oturmak ya da saygıdeğer dostumuz Maria Bronin Budberg'in aracılığıyla konuşabilmek zorundaydık. Ama Gorki'nin dünyanın en büyük edebiyatçılarından biri olması tesadüf olamazdı. Onun için anlatmak sadece sanatsal bir ifade biçimi değildi, anlatırken bütün varlığı işlevini yerine getiriyordu. Anlatırken anlatılanı yaşıyordu, dilini anlamadığım halde yüzündeki canlılıktan söylediği her şeyi anlayabiliyordum. Gerçi onu daha iyi anlatan bir şey bulamıyorum, ama o her bakımdan bir "Rus"a benziyordu. Yüz çizgilerinde dikkat çekici hiçbir şey yoktu. Elmacıkkemikleri geniş, saman sarısı saçları olan bu kuru ve uzun boylu adamın, tarlada çalışan bir çiftçi, araba kullanan bir arabacı, küçük bir ayakkabı tamircisi ya da sefil bir gezgin olduğu düşünülebilirdi – Rus insanının bütün özelliklerini taşıyan bir kişiydi. İnsan ona yolda rastlasa, özel biri olduğunu fark etmeden yanından geçip gidebilirdi. Karşısına oturup anlattıklarını dinlemeye başlayınca, kim olduğunu ancak o zaman anlayabilirdiniz. Çünkü hiç farkında olmadan portresini çizdiği insana dönüşüyordu. Gezilerinden birinde karşılaştığı yorgun ve yaşlı bir kambur adamı betimleyişini –bana çevirisi yapılmadan önce bunu anlamıştım– hâlâ hatırlıyorum. Başı önüne düşmüş, omuzları aşağıya çökmüş, anlatmaya başlarken ışıl ışıl parlayan mavi gözleri kararmış, yorulmuş ve sesi çatallaşmaya başlamıştı. Gorki, kendisi de farkında olmadan o ihtiyar kambur adam olmuştu sanki. Ama neşeli bir şeyler anlatırken gülmekten ağzı kulaklarına varıyor, rahatça arkasına yaslanıyor ve yüzünde bir parıltı beliriyordu. Bir heykeltıraşı andıran yumuşak hareketlerle doğayı ve insanları tasvir ederken onu dinlemek insana müthiş bir keyif veriyordu. Yürüyüşünde, oturuşunda, dinleyişinde, kahkaha atışlarında ve her

şeyinde sadelik ve doğallık vardı. Bir akşam Boyar[1] kılığına girmişti, kılıcını kuşanır kuşanmaz bakışlarında hemen bir asalet belirmişti. Kaşlarını emreder gibi çatmış, sert adımlarla odanın içinde bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu, öyle ki çarın yayımladığı korkunç bir emirname üzerinde kafa yoruyor gibiydi ancak giydiği o elbiseleri üstünden çıkarır çıkarmaz bir köylü delikanlısı gibi çocukça gülmeye başlıyordu. İçinde inanılmaz bir canlılık vardı, harap olmuş ciğerleriyle bütün tıp yasalarına meydan okuyarak yaşıyordu. Ama sonsuz bir yaşama isteği ve büyük bir sorumluluk duygusu onu ayakta tutuyordu. Okunaklı, kaligrafik elyazısıyla her sabah büyük romanını yazmaya devam ediyor, ülkesinin genç yazarlarının ve işçilerin mektupla kendisine yönelttiği yüzlerce soruyu yanıtlıyordu. Onunla birlikte olmak benim için Rusya'yı yaşamak demekti ama Bolşeviklerin Rusya'sını, dünün ve bugünün Rusya'sını değil, ölümsüz bir halkın o büyük, güçlü ve gizemli iç dünyasını yaşamaktı. Gorki o yıllarda henüz kesin bir karara varmış değildi; eski bir ihtilalci olarak devrimi istemişti, Lenin'le kişisel dostluğu vardı ama o tarihte kendisini bütünüyle partiye vermekte tereddüt ediyordu. Kendi deyimiyle, "rahip ya da papa olmak" istemiyordu. Her haftanın yeni yeni kararlar almayı gerektirdiği o yıllarda dostlarıyla birlikte olamamak onun vicdanını rahatsız ediyordu.

O günlerde bütünüyle yeni Rusya'ya özgü çok karakteristik bir sahnenin tesadüfen tanığı olmuştum, bu sahne Gorki'nin iç dünyasındaki parçalanmayı da açığa vuruyordu. Bir manevra gezisine çıkmış olan bir Rus savaş gemisi, ilk defa Napoli'ye uğramıştı. Bu büyük kenti o güne kadar görmemiş olan genç denizciler, süslü üni-

1. Rus ya da Ulah soylusu. (Ç.N.)

formalarıyla Via Toledo'dan geçerlerken, köylülere özgü o meraklı ve kocaman gözleriyle gördükleri bütün yeniliklere bakmaya doyamıyorlardı. Ertesi gün aralarından bir grup, "kendi" şairlerini ziyaret etmek için Sorrento'ya gitmeye karar vermişlerdi. Geleceklerini Gorki'ye haber vermemişlerdi. Rusların kardeşlik anlayışına göre, "şairlerinin" kendileri için vakit ayırmasından daha doğal bir şey olamazdı. İşte böylece Gorki'nin evinin önünde bitiverdiler. Düşündükleri doğru çıkmıştı: Gorki onları hiç bekletmedi ve hemen içeri aldı. Ama –Gorki ertesi gün gülerek anlatıyordu– "davalarından" daha yüksek bir amaç tanımayan bu genç delikanlılar, önce kendisine çok sert davranmıştı. Güzel ve görkemli villaya girer girmez, "Böyle bir yerde nasıl oturursun?" demişlerdi. "Sen burada tam bir burjuva gibi yaşıyorsun. Neden Rusya'ya dönmüyorsun?" Gorki onlara dilinin döndüğü kadar her şeyi ayrıntısıyla anlatmak zorunda kalmıştı. Ama bu dürüst çocuklar aslında pek de sert davranmak istememişlerdi. Sadece şöhrete "saygı" duymadıklarını ve Gorki'nin düşünce yapısını test ettiklerini göstermek istemişlerdi. Sonra önyargısız bir şekilde oturmuş, çay içip sohbet etmiş ve sonunda ünlü şaire teker teker sarılarak veda etmişlerdi. Gorki'nin bu sahneyi anlatışı harikaydı; yeni kuşağın böylesine çılgın bir davranışına incinmek şöyle dursun onların rahat ve özgür haline adeta âşık olmuştu. "Bizler ne kadar da başkaydık," diye sürekli tekrarlıyordu, "ya sinip köşemize çekilirdik ya da aşırı sinirlenirdik ama hiçbir zaman kendimizden emin olmazdık." Gözleri bütün gece boyunca ışıl ışıldı. Ona, "Onlarla birlikte ülkenize dönmeyi sanırım çok istediniz," dediğimde çok şaşırdı ve yüzüme dik dik bakarak, "Bunu nereden anladınız?" diye sordu: "Kitapları, kâğıtları, çalışmayı ve her şeyi olduğu gibi bırakıp bu delikanlılarla birlikte gemiye binip on dört günlüğüne mavi denizlere açılmayı son dakikaya

kadar hep düşündüm. O zaman Rusya'nın gerçek değerini tekrar anlardım. İnsan gurbette güzel olanın değerini unutuyor, sürgündeyken hiçbirimiz iyi şeyler ortaya koyamadık."

Gorki, Sorrento'yu bir sürgün yeri saymakla yanılıyordu. Çünkü istediği her gün ülkesine dönebilirdi ve gerçekten de dönmüştü. Paris'te perişan bir haldeyken rastladığım zavallı Merezhkovsky'nin aksine ne kendisi sürülmüş ne de kitapları yasaklanmıştı. Grillparzer'in çok güzel bir şekilde ifade ettiği gibi, bugün *bizler* gibi "iki yabancı ve yurtsuz" değildi, yabancıların dillerine alışamamış ve rüzgârla oradan oraya savrulan bir kişi değildi. Birkaç gün sonra kendine özgü bir sürgün hayatı yaşayan gerçek biriyle Napoli'de karşılaştım: Benedetto Croce. Bu adam on yıllar boyunca gençliğin fikir babasıydı. Senatör ve bakan olarak ülkesinin en saygın siyasetçisi sayılıyordu ancak faşizme karşı çıktığı için Mussolini'yle arası açıldı. Benedetto Croce bütün görevlerini bırakıp köşesine çekilmişti ama bütün bunlar uzlaşma yanlısı olmayanlarca yeterli görülmedi, onun direncini kırmak ve gerektiğinde dizginlemek istediler. Bir zamanki anlayışlarının aksine günümüzde gerici unsurların özel birliği olarak görev yapan üniversite öğrencileri, evini bastılar ve camlarını kırdılar. Ama zeki bakışları ve sivri sakalıyla rahatına düşkün bir vatandaş olan bu ufak tefek adamın gözünü korkutamadılar. Amerikan ve daha başka yabancı üniversitelerden çağrılar almasına rağmen, ülkesini terk etmedi ve evinde, duvarlarını boydan boya kaplayan kitaplarının arasında kaldı. *Critica* adlı dergisini aynı anlayışla çıkarmaya devam etti ve yeni yeni kitaplar yayımladı. Otoritesi öyle güçlüydü ki, amansız devlet sansürü bile Mussolini'nin emriyle ona uygulanmadı, oysa öğrencileri ve gönül yoldaşları bütünüyle bu

sansüre boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Onu ziyaret etmeye giden bir İtalyan'ın ve hatta bir yabancının çok yürekli olması gerekiyordu çünkü resmî otoriteler, bir iç kaleyi andıran kitaplarla dolu odasında aklına gelen her şeyi açık açık söylediğini biliyorlardı. Croce, sayısı kırk milyonu bulan hemşerilerinin arasında, hava almayan bir cam fanusu andıran bir yerde yaşayıp gidiyordu. Milyonluk bir kentte, milyonlarca insanın yaşadığı bir ülkede bireyin kendisini böylesine soyutlayabilmesi, bana muhteşem olduğu kadar dehşet verici de gelmiştir. Böyle bir yaşam biçiminin insanın düşünsel yönünü öldürmenin yumuşak bir biçimi olduğunu, bunun daha sonra bizlerin de başına geleceğini henüz bilmiyordum. Yaşı bir hayli ilerlemiş olan bu adamın yaşam savaşında tazeliğini ve yaratıcı gücünü nasıl koruyabildiğine şaşırmaktan kendimi alamıyordum. Ama o, "Direnç insanı gençleştirir," diyerek gülmüştü. "Senatör olarak kalmak isteseydim, rahatlıkla kalırdım ama bu durum benim düşün yönümü zayıflatırdı, sözleri ve davranışları birbirini tutmayan biri olurdum. Hiçbir şey düşün insanına direnme yoksunluğu kadar zarar veremez. Yalnız başıma kalıp da gençliği çevremde göremez olunca, yeniden gençleşmek zorunda kaldım."

Ama eğer insanı tamamen bitirmediyse yaşananların insanı bir şeyler yapmaya zorladığı, izlenmenin güçlendirdiğini ve tek başına kalmanın insanı yükselttiğini anlamam için birkaç yıl geçmesi gerekti. Yaşamın en temel şeylerinde olduğu gibi insan bu tür yargıları kesinlikle başkalarının başından geçen deneyimlerden değil, tersine her zaman kendi yazgısıyla öğreniyor.

İtalya'nın en önemli adamı olan Mussolini'yi hiç görmemiş olmam, benim siyasi kişiliklere yaklaşmaktan duyduğum çekingenlikten ileri geliyor. Anavatanım olan küçük Avusturya'da bile önemli devlet adamlarından hiçbi-

risiyle, ne Seipel'le, ne Dollfuss'la, ne de Schuschnigg'le karşılaşmıştım, aslında bunu başarmak bir hünerdi. Oysa ortak dostlarımdan öğrendiğime göre, kitaplarımın İtalya'da en sadık okurlarından biri olan Mussolini'ye kişisel olarak teşekkür etmek gibi bir sorumluluğum vardı, zira o hayatımda ilk defa bir devlet adamına ilettiğim ricamı yerine getirmişti.

Şöyle olmuştu. Bir gün Paris'teki bir dostumdan ekspres mektup aldım, bir İtalyan kadının önemli bir iş için Salzburg'da beni görmeye geleceği bildiriliyor ve kendisini hemen kabul etmem isteniyordu. Kadın ertesi gün geldi. Bana söyledikleri gerçekten çok sarsıcıydı. Ünlü bir hekim olan kocası yoksul bir ailenin çocuğuydu ve eğitimini Matteotti'nin yardım ve desteğiyle tamamlamıştı. Bu sosyalist önderin faşistlerce korkunç bir şekilde öldürülmesi, iyice yorulmuş dünya vicdanında böyle bireysel cinayete karşı bir kere daha büyük bir nefret patlamasına yol açmıştı. Bütün Avrupa büyük bir dehşete kapılmıştı. Herkesin çok sevdiği bu hekim, katledilen sosyalist lider Matteotti'nin tabutunu o tarihte Roma sokaklarında herkesin gözü önünde taşıma yürekliliğini gösteren altı kişiden biriydi. Olaydan kısa bir süre sonra herkes kocasından yüz çevirmiş, onu tehdit etmişlerdi, o da bunun üzerine sürgüne gitmişti. Ama Matteotti ailesinin kötü yazgısı onu yine rahat bırakmıyordu; adamın kendisine yaptığı bunca iyiliği düşünerek onun çocuklarını İtalya dışına kaçırmak istemişti. Bunu yapmaya çalışırken casusların ya da provokatör ajanların eline düşmüş ve tutuklanmıştı. Matteotti'nin her anımsanışı İtalyanların canını çok acıttığı için, mahkemeden onu pek de zor bir duruma düşürecek bir karar çıkmayacağı düşünülüyordu. Ama eyalet yöneticisi, onu Mussolini'ye karşı planlanan bombalı suikast girişiminin sorgulandığı başka bir mahkemede yargılatmayı başarmıştı. Böylece

cephede en yüksek savaş nişanlarını kazanmış olan bu hekim, on yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştı.

Anlaşılacağı üzere hekimin genç karısı çok sarsılmıştı. Kocasının ölümüne mal olabilecek bu karara karşı bir şeyler yapmak gerekirdi. Avrupa'nın bütün ünlü edebiyatçılarının bir araya gelip bu olayı yüksek sesle protesto etmesi gerekirdi, bunun için kendisine yardımcı olmamı istiyordu. Protestolu bir girişimde bulunmanın doğru olmayacağını söyledim. Savaştan beri bu tür gösterilerin ne kadar yetersiz kaldığını biliyordum. Ulusal onurunu zedeleyeceği için hiçbir ülkenin kendi adalet mekanizmasının dışarıdan müdahaleyle düzeltilmesini istemeyeceğini ona anlatmaya çalıştım. Sacco ve Vanzetti[1] olayında Avrupalıların protestosu Amerika'da yararlı olmaktan çok kötü sonuç vermişti. Genç kadından böyle bir yola kesinlikle başvurmamasını, aksi halde kocasının durumunu daha da zorlaştıracağını, Mussolini'nin, onu affetmek istese bile, dışarıdan yapılacak bir ceza indirimi talebini asla kabul etmeyeceğini söyledim. Ama bu olaya çok üzülmüştüm; ona elimden geleni yapacağıma söz verdim. Ertesi hafta İtalya'ya gidecektim, orada önemli mevkilerde bulunan kalbi temiz dostlarım vardı. Belki de onlar bu davada bana yardımcı olabilirlerdi.

İtalya'ya vardığım ilk gün hemen girişimde bulundum. Ama korkunun insanların içine nasıl nüfuz ettiğini gördüm. Hekimin adını söyler söylemez, herkeste bir çekingenlik başlıyor, yardımcı olamayacaklarını, bunun kesinlikle mümkün olmadığını söylüyorlardı. Böylece birinden ötekine gittim ve mahcup bir şekilde hep geri döndüm. Yoksa bu bahtsız kadın elimden gelen çabayı göstermediğimi düşünebilirdi. Aslında her türlü çabayı gös-

1. Amerika'da elektrikli sandalyede idam edilen iki İtalyan. (Ç.N.)

termemiştim. Bir olasılık daha kalmıştı – doğrudan yargı kararını değiştirebilecek olan adama, Mussolini'ye başvurmak, ona hemen bir mektup yazmak.

Bunu yaptım. Ona hakikaten dürüstçe bir mektup yazdım. Mektubuma öyle dalkavukluk yaparak başlamak istemediğimi yazdım ve hemen ilk satırlarda bu adamı tanımadığımı ve başından geçen olayın boyutunu bilmediğimi belirttim ve şöyle devam ettim: "Ama hiçbir suçu olmayan karısını dinledim. Eğer kocası bu on yıllık cezayı hapishanede geçirecek olursa, verilen cezanın en büyük ağırlığını bu kadının kendisi çekecektir. Yargının verdiği karar üzerine herhangi bir eleştiride bulunmak istemem ama kocasının ceza süresini hapishane yerine, tutsakların konulduğu ve burada eşleri ve çocuklarıyla birlikte yaşamasına izin verildiği adalardan birinde geçirmesinin bu kadın için hayati önem taşıdığını düşünüyorum."

Mektubu zarfa koydum ve üstüne Ekselansları Benito Mussolini yazıp Salzburg'da bir posta kutusuna attım. Dört gün sonra İtalya'nın Viyana Elçiliği'nden aldığım bir mektupta, ekselanslarının bana teşekkür ettiği, isteğimin yerine getirildiği ve mahkûmun ceza süresinde kısaltmaya gidileceği belirtiliyordu. Aynı gün İtalya'dan gelen bir telgraf da, benim ricam doğrultusunda adamın tutsaklar adasına nakledildiği bildiriliyordu. Mussolini bir-iki satır bir şey yazarak ricamı hemen yerine getirmişti. Mahkûmun cezası çok geçmeden gerçekten de tamamen affedildi. Hayatımda yazdığım hiçbir mektup beni böylesine sevindirmedi ve bu kadar mutlu etmedi; eğer bunu edebî başarılarıma borçluysam, bu olayı daha büyük bir şükran duygusuyla anıyorum.

Fırtınasız geçen o son yıllarda yolculuk etmek çok güzeldi. Ama memlekete dönmek de bir başka güzeldi. Kimsenin pek haberi olmadan çok tuhaf şeyler olmuştu.

Romantik sakinliğinden dolayı seçtiğim 40 bin nüfuslu küçük kent Salzburg inanılmaz şekilde değişmişti: Yazın yalnızca Avrupa'nın değil, bütün dünyanın sanat merkezi haline gelmişti. Max Reinhardt ve Hugo von Hofmannsthal, çetin geçen savaş sonrası yıllarda yazları işsiz kalan tiyatro sanatçılarının ve müzisyenlerin sefaletini biraz olsun azaltabilmek için, Salzburg Katedrali önündeki meydanda yakın çevreden gelen ziyaretçilerin ilgisini çekeceğini düşündükleri birkaç oyun ve özellikle de Hofmannsthal'ın *Jedermann* [Herkes] adlı eseri için açık hava gösterisi düzenlemişler, daha sonra birkaç opera temsiliyle programlarını daha da zenginleştirmişlerdi. Dünyanın ilgisi yavaş yavaş buraya yönelmeye başlamıştı. En iyi orkestra şefleri, ses sanatçıları ve tiyatro oyuncuları Salzburg'a koşuyor, sanatlarını ülkelerinin dar çevresi yerine uluslararası geniş bir dinleyici kitlesine sunma fırsatı bulduklarına çok seviniyorlardı. Salzburg sanat şenlikleri bir anda dünya çapında bir olay olmuş, en güzelini sunmak için bütün ulusların birbirleriyle yarıştığı bir çeşit yeni çağın sanat olimpiyatı haline gelmişti. Bu olağanüstü gösterileri kimse kaçırmak istemiyordu. Krallar ve prensler, Amerikalı milyonerler ve sinema dünyasının ünlüleri, müzikseverler, sanatçılar, şairler ve snoplar son yıllarda Salzburg'da buluşur olmuştu. Küçük ve çoktandır küçümsenen Avusturya'nın bu küçük kentindeki gibi başarılı tiyatro ve müzik sanatı icra edenlere Avrupa'nın hiçbir kentinde o güne kadar rastlanmış değildi. Salzburg her bakımdan çok gelişiyordu. Salzburg sokaklarında yazları Avrupa ve Amerika'dan gelen ve sanatsal gösterilerin en güzelini arayan her çeşit insana, Salzburg'a özgü taşra giysileriyle –erkekler beyaz keten pantolon ve kısa ceket, kadınlar da *Drindl* denilen renkli geleneksel kostümler giyiyordu– rastlamak mümkündü. Küçücük Salzburg bir anda tüm dünyada moda olmuş-

tu. Otellerde oda bulmak için çaba göstermek gerekiyordu. Otomobillerin festival yerine gidişi, bir zamanlar imparatorluk soylularının saray balolarına gidişini anımsatacak kadar görkemliydi. Tren istasyonu dolup taşıyordu. Öteki kentler de bu altın değerindeki akıntıyı kendilerine çekmeye çalıştılarsa da, başarılı olamadılar. Salzburg bu on yıllık zaman dilimi içerisinde Avrupa'nın kutsal sanat merkezi oldu ve öyle de kaldı.

İşte ben kendi kentimde yaşarken birdenbire kendimi Avrupa'nın ortasında buldum. Yazgım, aklımdan bile geçiremeyeceğim bir dileğimi yerine getirmiş, Kapuzinerberg'deki evimiz bir Avrupalı evi olmuştu. Bu evde kimler konuk olmamıştı ki? Konuk defteri salt anılardan daha iyi tanıklık edebilirdi, ancak evle ve daha başka pek çok şeyle birlikte bu defter de nasyonal sosyalistlere kaldı. Terasından o yemyeşil ve barışçıl doğayı seyrettiğimiz bu evde kimlerle birlikte olmadık, karşımızdaki Berchtesgaden Tepesi'nde bir adamın oturduğunu ve bütün her şeyi tahrip edeceğini bilmeden kimlerle en güzel anlarımızı yaşamadık ki? Romain Rolland ve Thomas Mann evimizde kaldı. H.G. Wells, Hofmannsthal, Jacob Wassermann, van Loon, James Joyce, Emil Ludwig, Franz Werfel, Georg Brandes, Paul Valéry, Jane Adams, Schalom Asch, Arthur Schnitzler ağırlamaktan memnuniyet duyduğumuz dostlarımızdı, aynı şekilde müzik dünyasının ünlülerinden Ravel ve Richard Strauss, Alban Berg, Bruno Walter, Bartók ve dünyanın dört bir yanından gelen bütün ressamlar, tiyatro oyuncuları ve bilginler evimize konuk oluyorlardı. İnsanın içini aydınlatan ne güzel söyleşiler yapmıştık o yaz günlerinde saatlerce! Günün birinde Arturo Toscanini dik merdivenleri tırmanıp çıkagelmişti, hemen o an aramızda bir dostluk başlamıştı, onun sayesinde müziği daha çok sevmiş, müzikten daha çok keyif almaya başlamıştım. Yıllar boyunca onun provalarının en

sadık konuklarından biri haline geldim; konserlerde bir mucize ve olağanüstü bir durum sayılan o mükemmelliği elde etmek için verdiği coşkulu mücadeleyi çok yakından yaşadım (vazgeçmeden kusursuzluğun son noktasına kadar çalışma örneği sergileyen ve sanatçılara örnek olacak bir itici güç barındıran bu provaları bir yazımda anlatmaya çalıştım). Shakespeare'in, "Müzik ruhun gıdasıdır," şeklindeki sözü, bu mükemmel örnekle doğrulanmıştı; sanatların yarışmasını seyrederken, sürekli ilişki içinde olma şansına sahip olduğum için şükrediyorum. Sanatın ve doğanın mükemmel bir uyumla birbirleriyle karıştığı o yaz günleri ne kadar da renkliydi! Savaştan hemen sonra o küçük kentin yıkık dökük iç karartıcı halini ve damından akan yağmur sularıyla mücadele ettiğimiz ve soğuktan tir tir titrediğimiz evimizi düşündükçe, özlenen bu barış yıllarının değerini daha iyi anlıyordum. Artık dünyaya ve insanlığa tekrar inanabilirdik.

O yıllarda evimize pek çok ünlü konuk geliyordu, yalnız olduğum zamanlarda bile gölgelerini ve izlerini yakalamayı başardığım yüzlerce saygın konuk, çevremde büyülü bir halka oluşturuyordu: Daha önce de sözünü ettiğim elyazması metinlerden oluşan koleksiyonumda her dönemin en büyük ustaları yerini almıştı. On beş yaşındayken amatör olarak başladığım bu merak, o yıllarda yaşadığım bunca deneyim, bol para ve giderek artan bir tutkuyla birlikte, topladıklarımın sadece yan yana sıralanması olmaktan çıkmıştı ve ben bunları organik bir oluşuma ve gerçek bir sanat eserine dönüştürebildiğimi söyleyebilirim. İlk başlarda bütün yeni başlayanlar gibi ünlü isimleri toplamaya çalıştım; daha sonra da, psikolojik merakımdan dolayı sadece elyazmalarını ve sevdiğim bir ustanın yaratma biçimini görmemi sağlayan eserlerin ilk biçimlerini ya da yarım kalmış bölümlerini bir araya geti-

riyordum. Dünyanın çözümlenmemiş çok sayıdaki bilmecelerinden en derin ve gizemli olanı, yaratmanın gizemidir. Doğa burada kendisinin dinlenmesine izin vermez, sanatın bu en son hünerini, yeryüzünün ve küçük bir çiçeğin nasıl meydana geldiğini, bir şiirin ve bir insanın nasıl oluştuğunu hiçbir zaman göstermez. Doğa bu anda acımasızca ve merhametsizce üstündeki örtüye sıkı sıkı sarılır. Hatta şairin ve müzisyenin kendisi de ilham perisinin geldiği o ânı, sonradan anlatamaz. Yaratılış tamamlandıktan sonra sanatçı, bunun kaynağı, gelişimi ve oluşumu hakkında hiçbir şey bilmez. Sanatçı, ilham perisinin geldiği o anlarda sözcüklerin nasıl bir söz dizesine dönüştüğünü, bu münferit seslerden yüzyıllar boyunca tınlayan melodilerin nasıl oluştuğunu belki de hiçbir zaman açıklayamayacaktır. Bu akıl sır ermez yaratma eylemini az da olsa hissettirebilen tek şey, bu elyazılarıyla dolu sayfalar ve özellikle de baskı için henüz hazır olmayan ve gerçek biçimini ancak sonraki yıllarda alacak olan düzeltilerle dolu o ilk taslaklardır. İşte bütün büyük şairlerin, filozofların ve müzisyenlerin bu gibi düzelti metinlerini ve bunlarla birlikte onların çalışma mücadelesine tanıklık eden belgeleri bir araya getirmek, benim bu elyazması metin koleksiyonculuğumun ikinci ve konuya daha vâkıf olduğum dönemdir. Onları elde etmek için müzayedelere koşmak bana büyük keyif veriyordu, onları en gizli köşelerde arayıp bulmak için her türlü zahmete seve seve katlanıyordum. Bunlar bir çeşit bilim anlamına da geliyordu. Çünkü elyazması metinler koleksiyonumun yanı sıra, onlar hakkında yazılmış kitaplar, sayıları dört bini aşan basılı bütün kataloglardan oluşan ikinci bir koleksiyon daha ortaya çıkmıştı. Kısacası eşi benzeri olmayan bir referans kütüphanesi oluşmuştu. Zira kitap satıcıları bile uzmanlık gerektiren böyle bir konuya bu kadar çok zaman ayırıp sevgiyle yaklaşamazlardı. Edebi-

yat ya da yaşamın bir başka alanında böyle konuşmayı pek göze alamam ama bu otuz ya da kırk yıllık koleksiyonculuğun ardından elyazmaları konusunda çok önemli bir otorite olduğumu söyleyebilirim; her önemli sayfanın nerede bulunduğunu, kime ait olduğunu, sahibinin eline nasıl geçtiğini çok iyi biliyordum. Gerçekliğini ilk bakışta anlayabiliyordum ve değerlendirmelerimde pek çok profesyonelden daha deneyimliydim.

Benim bu koleksiyonculuk tutkum giderek daha da artıyordu. Dünya edebiyatı ve müziğinin salt yazılı metinlerinden oluşan bir galeri, binlerce yaratıcı yöntemi yansıtan bir ayna artık bana yetmiyordu. Koleksiyonumu sadece genişletmek artık bana çekici gelmiyordu, son on yılda sürekli bir mükemmellik peşindeydim. Önceleri bir şairin ya da bir müzisyenin yaratıcı bir ânını gösteren sayfalar bana yeterken, sonraları başarının zirveye ulaştığını gösteren her sayfayı toplamak için çaba göstermeye başladım. Bir şairin şiirlerinden birinin sadece elyazmasını aramakla yetinmiyor, onun en güzel şiirlerinden birinin, yani ilham perisinin mürekkeple ya da kurşunkalemle dünyaya gelip ölümsüzlüğe kavuştuğu o güzel şiirlerinden birinin elyazmasına ulaşmak istiyordum. Ölümsüzlerin elyazmaları arasından, onların dünyamız için ölümsüzleştirdiklerini –ne pervasız bir istek!– bulmaya çalışıyordum.

Koleksiyonum sürekli gelişme halindeydi. Yüksek beklentime uymayan her sayfayı metinden çıkarıyor, satıyor ya da daha önemli, daha karakteristik olanı –deyim yerindeyse– ölümsüzlük yanı ağır basanı bulur bulmaz değiştiriyordum. Ben bunu genellikle çok iyi başarıyordum çünkü benim dışımda bu işi bilen azimli ve aynı zamanda da donanımlı çok az koleksiyoncu vardı. Böylece yaratıcı insanoğlunun en kalıcı manifestolarına ait olan eserler ve onların ilk biçimleri, önce bir çantayı, sonra da, çürümeyi önlemek için metal ve asbestle koru-

nan kocaman bir sandığı doldurdu. Bir göçebe hayatı yaşamaya mahkûm edildiğim bu kentte, darmadağın olmuş bu koleksiyonumun bugün tek bir parçası bile elimde değil. İnsanoğlunun dünyevi dehasının bir ölümsüzlük ânında vücut bulduğu bu belgelerden sadece bazılarını bugün ancak rasgele sayabilirim.

Bu koleksiyonun içinde Leonardo'nun çalışma dosyasından çizimlerle ilgili olan ve tersten yazılmış notlarını içeren bir sayfa da yer alıyordu. Napoléon'un hemen hemen okunamayacak kadar aceleci bir elyazısıyla yazdığı ve Rivoli'deki askerlerine gönderdiği askerî buyruk da vardı. Balzac'ın baskı formaları halindeki bütün bir romanı da vardı bu sayfalar arasında; romanın her sayfası, üzerinde yapılan binlerce düzeltiyle adeta bir meydan savaşına dönüşmüştü ve bu düzeltmeler büyük ustanın adeta devlere özgü savaşını bütün açıklığıyla ortaya koyuyordu (bunun bir fotokopisinin bir Amerikan üniversitesine gönderilerek kurtarılmış olması ne büyük şans!) Nietzsche'nin yayımlanmadan çok önce sevgilisi Cosima Wagner için yazdığı *Tragedyanın Doğuşu* adlı eserinin hiç bilinmeyen ilk biçimi de bulunuyordu. Bach'ın bir kantatı, Gluck'un *Alceste*'sinden ve Händel'den birer arya; bu elyazması hepsinin arasında en az bulunanlardan biriydi. Her zaman en karakteristik olanı arıyor ve pek çoğunu da buluyordum. Brahms'ın *Zigeunerlieder*'ini [Çingene Türküleri] Chopin'in barkarolünü, Schubert'in "An die Musik" [Müziğe] adlı ölümsüz *lied*'ini ve Haydn'ın İmparator Kuarteti'nin "Gott erhalte" adlı unutulmaz melodisini de bulmuştum. Hatta bazı durumlarda yaratıcılığın eşsiz tek bir örneğinden sanata özgü bütün bireysel yaratıcılığını çıkarabiliyordum. Örneğin Mozart'tan sadece on bir yaşındaki bir oğlan çocuğuna ait bir kâğıt parçasını elde etmekle kalmamış, *lied* sanatının göstergesi olarak Goethe'nin ölümsüz eseri "Veilchen"

[Menekşe] başlıklı şiirine yaptığı besteyi, *Figaro*'dan "Non più andrai [Artık Gitmeyeceksin] diye açımladığı Fransız saray dansını ve *Figaro*'nun kendisinden uyarladığı *Chérubin*'in aryasını da koleksiyonuma katmıştım. Öte yandan hiçbir zaman tam metin halinde yayımlanmamış olan, küçük kuzenine yazdığı, yakışıksız sözler içeren mektuplarını, anlaşılması zor bir ayin duasını ve son olarak da ölümünden kısa bir süre önce yazdığı ve *Titus'un Merhameti* adlı operasından bestelediği bir aryanın yer aldığı bir sayfayı da elde etmiştim. Goethe'nin yaşamöyküsünün yer aldığı belgeler de aynı şekilde geniş bir çerçeve içinde veriliyordu. İlk sayfada dokuz yaşındaki bir oğlan çocuğunun Latinceden yaptığı bir çeviri, son sayfada da seksen iki yaşındaki şairin ölümünden kısa bir süre önce yazığı bir şiiri bulunuyordu. Bunların arasında şairin yaratıcılığın en büyük eseri olan *Faust*'tan iki büyük sayfa, doğabilimleriyle ilgili bir yazısı ile hayatının değişik dönemlerine ait şiirler ve notlar vardı. Bu on beş sayfadan Goethe'nin bütün hayatı okunuyordu. Kendisine büyük hayranlık duyduğum Beethoven için böylesine mükemmel bir koleksiyonum olmadı. Goethe'nin olduğu gibi benim de yayıncım olan Profesör Kippenberg, Beethoven'ın hazinesinin eşsiz koleksiyoncusu ve İsviçre'nin en zengin adamlarından biri olarak benimle birlikte müzayedelere katılmış ve bu değerli belgeleri elde etmek için bana karşı büyük mücadele vermişti. Ama Beethoven'ın gençliğinde tuttuğu not defteri ve "Der Kuss" [Öpücük] adlı *lied*'inin ve Egmont'un yarım kalmış bölümleri dışında yaşamının en dramatik anlarını, yeryüzündeki hiçbir müzenin ortaya koyamadığı bir mükemmellikle ortaya koyabildim. Şans eseri ölümünden sonra açıkartırmaya sunulan ve saray danışmanı Breuning'in satın aldığı bütün ev eşyalarını, özellikle de heybetli yazı masasını da elde etmiştim. Bu masanın çekme-

celerine sevgilileri Kontes Giulietta Guicciardi'nin ve Kontes Erdödy'nin resimlerini saklamıştı, koleksiyonuma bunları da ekledim. Ayrıca son ânına kadar yatağının başucunda sakladığı para kasasını, yatağında yaptığı son bestelerini ve mektuplarını yazdığı ayaklı yazı masasını, ölüm döşeğindeyken saçından kesilen bir bukle beyaz saçını, defin töreni davetiyesini, titreyen eliyle çamaşırcıya yazdığı en son notu, açıkartırma için hazırladığı bir demirbaş cetveli ve geride kalan bakıma muhtaç aşçı kadın Sali için tüm Viyanalı dostlarının yapmayı vaat ettikleri yardımı gösterir bir liste de benim elime geçmişti. Rastlantısal olaylar gerçek koleksiyonculara hep yardım ettiğinden olacak, öldüğü odada bulunan bütün bu saydıklarımı elde ettikten kısa bir süre sonra, ölüm döşeğinde yaptığı üç resmi de alma fırsatım oldu. Schubert'in dostu olan Josef Teltscher adlı genç bir ressamın, Beethoven'ın ölümle pençeleştiği 26 Mart'ta onun resmini yapmak istediğini ama bunu dine saygısızlık olarak gören Breuning'in, ressamı üstadın ölüm döşeğinden kovduğunu, o günleri yaşayanların anlattıklarından biliyoruz. Bu çizimler yüzyıl boyunca kaybolmuştu, ancak günün birinde ressamın yaptığı düzinelerce resim, Brünn'de yapılan küçük bir müzayededede çok ucuza satışa sunuldu. Daha sonra yine rastlantılar rastlantıları izlemiş ve bir gün bir satıcı bana telefon edip Beethoven'ın ölüm döşeğinde yapılan çiziminin orijinaliyle ilgilenip ilgilenmediğimi sormuştu. Bu orijinalin zaten bende olduğunu söyledim ona. Ama daha sonra bana önerilen bu sayfanın, Danhauser'nin Beethoven'ı ölüm döşeğinde gösteren ve sonraları büyük bir üne kavuşan taşbaskısının orijinali olduğu anlaşıldı. Böylece o çok önemli ve unutulmaz ânı görselleştiren her şeyi toplamış bulunuyordum.

Tabii ben kendimi bütün bu koleksiyonun sahibi olarak değil, onun zaman içindeki koruyucusu olarak his-

sediyordum. Beni cezbeden şey sahip olmak, kendim için sahip olmak duygusu değil, tersine bütün bunları bir araya getirme, koleksiyonu bir sanat eserine dönüştürme dürtüsüydü. Bu koleksiyonla kendi yazdığım eserlerimden çok daha kalıcı ve daha onurlu bir iş başardığımı biliyordum. Pek çok öneriye rağmen, bir katalog hazırlamaya yanaşmadım. Çünkü eserim henüz oluşum sürecindeydi, bazı isimlere ve parçalara en son şeklini henüz vermemiştim. Bütün isteğim ve niyetim, bir benzeri daha bulunmayan bu koleksiyonu ölümümden sonra, özel koşullarımı yerine getirecek bir kuruma, yani isteğim doğrultusunda koleksiyonumu daha da genişletmek için her yıl belli bir miktar bütçe ayıracak bir enstitüye bırakmaktı. Böylece koleksiyonum cansız bir bütün olarak kalmayacak, yaşayan bir organizma olarak benden elli ya da yüz yıl sonra da, üzerine hep bir şeyler katılarak hep daha da mükemmelleşen ve gittikçe güzelleşen bir bütünlük oluşturacaktı.

Ama başından kötü şeyler geçmiş bizim kuşak, kendi sınırlarının ötesine geçmeyi hiç düşünemedi. Hitler dönemi başlayıp da oturduğum evimi terk etmek zorunda kalınca koleksiyon zevkim de, elyazması eski belgeleri koruma güvencem de sona erdi. Koleksiyonumun bir kısmını bir süreliğine kasaya ve dostlarımın evlerine bıraktım ama daha sonra Goethe'nin, "Geliştirilmeyen müzeler, koleksiyonlar, silah ve mühimmat depoları öylece kalır," dediğini hatırlayarak, bundan böyle gerekli çabayı gösteremeyeceğim koleksiyon çalışmalarımı bırakmaya karar verdim. Bir kısmını, özellikle de o dönemki dostlarımdan hediye olarak aldığım parçaları, bir veda armağanı olarak Viyana Ulusal Kütüphanesi'ne bağışladım. Bir kısmını da başka birine devrettim; geri kalanların ne olduğu ve ne olacağı artık beni hiç ilgilendirmiyor. Ben başarılıp bitmiş olanla değil, başarma sürecinde mutlu oluyordum. İşte bu yüzden bir zamanlar tutkuyla edindi-

ğim şeylerin arkasından üzülmedim. Çünkü oradan oraya sürekli kovalanan ve sürgün edilen bizler, günümüzde sanatın ve koleksiyonun her çeşidine düşman olan böyle bir dönemde, başka bir sanatı öğrenmek zorunda kaldık: Bir zamanlar gurur duyduğumuz ve sevdiğimiz her şeyden ayrılma sanatını öğrendik.

İşte böylece çalışmalar, yolculuklar, öğrenmeler, okumalar, koleksiyonculuk yapmak ve yaşamın tadını çıkarmakla yıllar geçip gidiyordu. 1931 yılında bir Kasım sabahına uyandığımda, artık elli yaşındaydım. Bu tarih, temiz kalpli ve ak saçlı Salzburg'lu posta dağıtıcısı için kötü bir günün başlangıcıydı. Almanya'da bir yazarın ellinci doğum yılını bütün gazetelerde geniş bir biçimde kutlamak gibi güzel bir gelenek olduğu için, yaşlı postacı mektup ve telgraflardan oluşan koca bir çuvalı sürükleye sürükleye dik merdivenlerden yukarı çıkarmak zorunda kalmıştı. Mektup ve telgrafları açıp okumaya başlamadan önce, bugünün benim için ne anlama geldiğini uzun uzun düşündüm. Ellinci yaş bir insanın yaşamında bir dönüm noktasıdır; insan bu yaşta geriye dönüp bakınca biraz tedirginlik duyar. Acaba daha yürüyecek ne kadar yolum kaldı diye düşünür ve kendi kendine hep böyle yukarıya doğru devam edip etmeyeceğini sorar. Yaşadığım günleri düşündüm. Evimden Alpler'in yamaçlarına ve aşağıya doğru inen sevimli vadiye bakar gibi, bu elli yılı gözlerimin önünde canlandırdım ve kendime şunu söylemek zorunda kaldım: Yaşadığım güzel günlere şükretmemek haksızlık olur. Sonuçta beklediğimden ya da sahip olmayı umduğumdan daha fazlasını, çok daha fazlasını elde etmiştim. Kişiliğimi geliştirmek ve kendimi ifade etmek için yürüdüğüm yol, yani bir yazar ve şair olarak ortaya koyduğum yazınsal ürünlerim, o çılgın çocukluk düşlerimi kat kat aşacak kadar etkili olmuştu. Insel Yayınevi'nin ellinci doğum günüm dolayısıyla armağan olarak bastırdığı

bibliyografya önümdeydi, bütün dillerde yayımlanan kitaplarımın yer aldığı bu bibliyografya bile başlı başına bir kitaptı. Hiçbir dil eksik değildi, Bulgarca ve Fince, Portekizce ve Ermenice, Çince ve Marathiceye kadar bütün diller vardı. Sözlerim ve düşüncelerim körler alfabesi, stenografi, bütün egzotik yazılar ve deyimlerle insanlara ulaşmış, adım yaşadığım ülkenin sınırlarını aşıp bütün dünyaya yayılmıştı. Dönemin çok önemli isimlerinden bazılarıyla dostluklar kurmuş, en mükemmel temsillerin tadını çıkarmış, ölümsüz kentleri ve yeryüzün unutulmaz doğal güzelliklerini görmüş ve tadabilmiştim. Hep özgür yaşadım, memuriyete ve mesleğe bağlı bir yaşamım olmadı. Çalışmalarım en büyük neşe kaynağımdı, daha da önemlisi, bu çalışmalarım başkaları için de neşe kaynağı olmuştu! Bundan sonra başıma ne kötülük gelebilirdi ki? İşte bütün kitaplarım buradaydı: Biri çıkıp da onları yok edebilir miydi? (O günlerde hiçbir şeyden habersiz hep bunu düşünüyordum.) İçinde oturduğum şu evimden beni atabilirler miydi? Dost olduğum şu insanları günün birinde kaybedebilir miydim? Ölümü ve hastalığı düşünmekten korkmuyordum ama ülkesinden kovulmuş ve yerinden yurdundan edilmiş bir kişi olarak bir kere daha ülke ülke dolaşmak ve denizler aşmak zorunda kalacağım, kitaplarımın yakılıp yasaklanacağı, hor görüleceği, adımın Almanya'da bir cani gibi damgalanacağı, mektupları ve telgrafları masamın üstünde duran dostlarımın günün birinde tesadüfen benimle karşılaştıklarında yüzlerinin sapsarı kesildiği günlerin beni beklediği aklımın kıyısından köşesinden bile geçmemişti. Otuz-kırk yılda büyük bir azimle gerçekleştirdiğim her şeyin hiçbir iz bırakmadan yok edileceğini, sağlam ve sarsılmaz gibi görünen bütün bir yaşamın parçalanacağını ve biraz yorgun düşmüş, güçsüzleşmiş bünyem ve huzursuz ruh halimle zirveye ulaşmak için her şeye yeniden başlamam gerektiğini düşünmüyordum. Hakikaten o günler böyle saçma ve absürd şeyleri

düşünecek zamanlar değildi. Mutlu olabilirdim. İşimi ve bundan dolayı da yaşamayı seviyordum. Kaygılanacak bir durum yoktu. Bundan böyle tek bir satır bile yazmasam, kitaplarımın getirisi bana yeterdi. Hayatımı dilediğim gibi yönlendirmiş, her isteğimi yerine getirmiştim. Çocukluk yıllarımda baba evinde tanıdığım ve savaşta kaybettiğim güven duygusunu kendi gücümle yeniden kazanmıştım. Bundan başka daha ne isteyebilirdim ki?

Ama çok tuhaf – tam da hiçbir şey istemediğim böyle bir anda içimde gizemli bir tedirginlik vardı. İçimde bir duygu –ben kendim değil, bir duygu– hep böyle sakin, düzenli, verimli, rahat, gerginliklerden uzak, kazasız belasız yaşamaya devam edersem, gerçekten iyi mi olur, diye soruyordu. İmtiyazlı ve her bakımdan güvenceye alınmış bir hayat, aslında sana, senin içindeki cevhere gerçekten uygun mu? Evin içinde düşünceli düşünceli dolaşıyordum. Yaşadığım şu yıllar tam da istediğim gibi güzel geçmişti. Ama ben sürekli böyle mi yaşayacaktım, hep aynı yazı masasının başında oturup kitaplar mı yazacaktım, bir kitap ve arkasından bir kitap daha yazıp satışlardan kâr payı almak, daha çok kâr payı almak, bu arada gittikçe daha onurlu bir beyefendi olup adımın ve eserlerimin saygınlığını korumam, rastlantısal olaylardan, gerilimlerden ve tehlikelerden uzakta yaşamam gerekmeyecek miydi? Altmışına, yetmişine kadar hep bu dümdüz yolda mı yürüyecektim? Beni tedirgin eden, heyecanlandıran, yeni ve belki de daha tehlikeli bir mücadeleye götürerek beni daha da gençleştiren yeni ve başka bir şeylerin olması daha iyi olmaz mıydı? Bir sanatçının içinde her zaman gizemli bir iç çatışma vardır: Hayat onu acımasızca oradan oraya savurduğunda, hep huzur arar ama huzur bulduğunda da, o heyecanlı ve fırtınalı günlere geri dönmek ister. İşte bu ellinci doğum yıldönümümde şu çılgınca arzuyu kalbimin en derinliklerinde hissediyordum: Beni bu huzur ve güven ortamından bir kere

daha koparacak, sadece hayatı sürdürmeyi sağlayacak değil, her şeye yeniden başlamama vesile olacak bir şeyler olmalıydı. Acaba bu yaşlanma korkusu muydu? Yoksa yorgunluktan ve uyuşukluktan gelen bir korku muydu? İç dünyamın o tarihte daha başka ve daha sert bir hayata özlem duyması, gizemli bir önsezi miydi?

Bunun nedenini bilmiyorum. Çünkü bu tuhaf anda bilinçaltının yarı karanlığından yükselen şey, belli bir biçimde ifade edilen bir istek değildi ve sağlıklı bir arzuyla kesinlikle ilgisi yoktu. Beni heyecanlandıran sıradan bir düşünceydi sadece, belki de bu benim kendi düşüncem değildi çünkü tanımadığım bir derinlikten geliyordu. Ama hiçbir zaman istemeye bile kalkışamayacağım pek çok şeyin aslında gerçekleşmesini sağlamış olan bu gizemli güç, hayatımın üzerine çökmüş, aklımdan geçenleri duyumsamış olmalıydı. İşte bu güç, şimdi hayatımı temelinden yıkmak, bu yıkıntılar arasından daha sert, daha zor, yeni ve bambaşka bir hayat kurmaya zorlamak için benim arzuma itaat edercesine elini kaldırıyordu.

İncipit Hitler[1]

Zamana yön veren büyük hareketleri, o dönemde yaşayanların ilk başlarda fark edememesi tarihin değişmez bir yasasıdır. İşte bunun için her vesileyle yıllardan beri hemen her gün, her dakika ve her saniye tekrarlamak zorunda kaldığımız bu ismi, dünyamıza görülmemiş felaketler getiren Adolf Hitler adını ilk defa ne zaman duyduğumu anımsamıyorum. Herhalde epeyce zaman geçmiş olmalı çünkü bizim Salzburg iki buçuk saatlik tren yolculuğuyla bir bakıma Münih'in komşusuydu ve bu nedenle orada cereyan eden yerel olaylardan çok çabuk haberimiz olurdu. Tarihini pek bilemiyorum ama bir gün oradan gelen bir tanıdığın Münih'te yeniden huzursuzlukların başladığını, Hitler adlı sefil bir kışkırtıcının kavgalı dövüşlü toplantılar düzenlediğini, ağıza alınmayacak sözler söyleyerek halkı cumhuriyete ve Yahudilere karşı kışkırttığını söylediğini anımsıyorum.

Bu ismin benim için bir anlamı ve önemi yoktu. Beni hiç ilgilendirmiyordu. Çünkü o yıllarda büyük sarsıntılar geçiren Almanya'da pek çok kışkırtıcı ve ihtilalci boy göstermiş ama adları kısa bir süre sonra unutulup gitmiş-

1. (Lat.) Hitler'in sahneye çıkışı. (Ç.N.)

ti. Örneğin, Baltık birlikleriyle birlikte Ehrhardt, gazeteci ve yazar Wolfgang Kapp, siyasi cinayetler işleyen Bavyeralı komünistler, Ren bölgesindeki ayrılıkçılar ve gönüllüler alayının liderleri genel karmaşanın içinde fokurdaşan yüzlerce kabarcıktan bazılarıydı; uçuşan bu kabarcıklar patlar patlamaz, arkasında Almanya'nın bir türlü iyileşmeyen yarasındaki gizli çürümeyi açığa vuran iğrenç kokular bırakıyordu. Yeni kurulan nasyonal sosyalist hareketin çıkardığı *Miesbacher Anzeiger* adındaki küçük gazete (daha sonra gelişip *Völkische Beobachter* oldu) bir gün elime geçti. Miesbach sadece küçük bir köydü ve çıkarılan gazete de çok bayağı bir dille yazılmıştı. Böyle bir gazeteyle kim ilgilenirdi ki?

Ama daha sonra, benim hemen her hafta gittiğim sınırın öte tarafındaki küçük yerleşim merkezleri Reichenhall ve Berchtesgaden'da, kollarında parlak renkli gamalı haç bandı bulunan, mavi gömlek ve burunları kalkık çizmeler giymiş oğlanların oluşturduğu küçük gruplar dikkat çekmeye başladı, üstelik bu grupların sayıları gittikçe artıyordu. Bunlar toplantılar ve yürüyüşler düzenliyor, sokaklarda koro halinde şarkılar söyleyerek resmi geçit yapıyorlardı. Duvarlara kocaman afişler yapıştırıyor ve onların üzerine gamalı haçlar çiziyorlardı. Aniden ortaya çıkan bu serseriler güruhunun arkasında, parasal güçlerin ya da daha başka etkili kişilerin bulunduğunu düşündüm. O yıllarda sadece Bavyera'nın bira mahzenlerinde konuşmalar yapan Hitler, bu binlerce genci böyle pahalı bir organizasyon için tek başına donatabilecek güçte bir adam değildi. Yeni "hareketi" destekleyen daha güçlü eller olmalıydı. Zira üstlerindeki üniformalar gıcır gıcırdı. Orduya bu kadar emek vermiş askerlerin yırtık pırtık üniformalarla dolaştığı o yoksulluk günlerinde, kentten kente gönderilen bu "saldırı birlikleri"nin şaşırtıcı bir biçimde parkları dolduracak kadar yeni ve kusursuz oto-

mobilleri, motosikletleri ve kamyonları olmuştu. Bunların askerî eğitim gördüğü –ya da o günlerin söylemiyle "askerî bir disiplin"le yetiştirildiği– çok belliydi. Bu gençlerin eğitimi ve teknik yönden gelişmesi için Hitler, başından beri gizli servis ajanı olarak görev yaptığı Alman ordusunu kullanıyor ve bu yeni harekete düzenli malzeme sağlıyordu. Çok geçmeden, önceden hazırlanmış bu "savaş oyunları"ndan birini tesadüfen izleme fırsatı buldum. Sınır kentlerinden birinde sosyal demokratlar barışçıl bir toplantı yapıyordu, birdenbire dört kamyon dolusu bir güruh toplantıyı bastı ve daha önce Venedik'te San Marco Meydanı'nda gördüğüm gibi, elleri coplu nasyonal sosyalist gençler hazırlıksız yakaladıkları sosyal demokratlara hızla saldırıp onları gafil avladı. Bu, faşistlerden öğrenilen, askerî bakımdan daha da ustaca kullanılan ve Alman düşünce tarzıyla en küçük ayrıntısına kadar düzenlenmiş bir yöntemdi. Bir ıslıkla hızla kamyonlardan atladılar ve ellerindeki coplarla karşılarına çıkan herkesi yere serdiler, polis gelip müdahale etmeden ya da işçiler toplanma fırsatı bulamadan, tekrar kamyonlara binip oradan uzaklaştılar. Bu olayda beni şaşırtan şey, bu azgın sürünün elebaşılığını yapan kişinin tek bir ıslığıyla kamyona binme ve inmede gösterilen dakiklikti. Oğlanların her biri arkadaşlarının önünü kesip hareketi tehlikeye düşürmemek için, hangi araca bineceklerini, araçların neresinden tutacaklarını ve nereye oturacaklarını çok iyi öğrenmişlerdi. Bu kişisel beceriklilikle kesinlikle başarılamazdı, söz konusu hareketlerin her biri kışlada ve eğitim alanlarında defalarca, belki de yüzlerce defa denenmiş olmalıydı. Bu birliklerin saldırı, zorbalık ve terör konusunda başından itibaren çok iyi yetiştirilmiş olduğu daha ilk bakışta anlaşılıyordu.

Bavyera eyaletinde yapılan bu gizli manevralar bir süre sonra daha çok duyulmaya başladı. Gece herkes

uyurken bu gençler gizlice evlerinden çıkıyor ve gece manevraları için açık alanlarda toplanıyorlardı. Bu birliklerin paralarını devletten ya da partinin gizli kasalarından alan Alman ordusunda görevli ya da emekli edilmiş subaylar eğitiyorlardı ve resmî makamlar bu tuhaf gece manevralarıyla pek ilgilenmiyorlardı. Acaba resmî makamlar gerçekten uyuyorlar mıydı, yoksa olanlara göz mü yumuyorlardı? Olup bitenleri önemsemiyorlar mıydı, yoksa el altından daha da yayılmasını mı destekliyorlardı? Ama gerçek olan şu ki, bu hareketi gizlice destekleyenler, daha sonra birdenbire hızlanıp vahşete dönüşmeye başlayınca korkup ürktüler. Resmî otoriteyi temsil edenler, bir sabah uyandıklarında Münih'in Hitler'in eline geçtiğini gördüler. Bütün devlet daireleri işgal edilmiş ve bütün gazeteler gerçekleşen ihtilali silah zoruyla alkışlamaya ve halka duyurmaya mecbur edilmişti. Hiçbir şeyden habersiz cumhuriyet hükümetinin hülyalara dalarak seyrettiği bulutların arasından bütün sorunları çözmek için çıkıp gelen General Ludendorff, Hitler'in üstesinden gelebileceğini sanan pek çokları gibi onun tarafından kandırıldı. Almanya'yı ele geçirecek olan o ünlü hükümet darbesi öğleden önce başlamış ve bilindiği gibi öğle üzeri (burada dünya tarihini anlatmam gerekmiyor) sona ermişti. Hitler kaçtı ve kısa bir süre sonra da yakalanıp tutuklandı. Böylece hareketin ateşi sönmüşe benziyordu. 1923 yılında gördüğümüz o gamalı haçlar ve saldırı birlikleri ortadan kayboldu ve Adolf Hitler adı neredeyse unutuldu. Artık hiç kimse onu olası bir iktidar faktörü olarak görmüyordu.

Ancak aradan birkaç yıl geçtikten sonra Hitler yeniden ortaya çıktı ve yaşamlarından memnun olmayanların gittikçe artması onu hızla öne çıkardı. Yüksek enflasyon, işsizlik, siyasi krizler ve hepsinden de önemlisi yabancı devletlerin dar görüşlülüğü Alman halkını çok öf-

kelendirmişti. Disiplinli bir yaşam biçimini özgürlük ve adalet ilkelerinden her zaman üstün tutmuş olan Alman ulusunun sonsuz bir düzen kurma isteği vardı. Düzen vaat eden herkes –Goethe bile düzensizliğin adaletsizlikten daha kötü olduğunu söylemişti– yüz binlerce insanı peşinden sürükleyebiliyordu.

Ama bizler tehlikenin hâlâ farkında değildik. Zahmet edip Hitler'in kitabını okuyan yazarlardan bazıları, onun sunduğu programı inceleyecekleri yerde, eserinde kullandığı aşırı süslü üslupla alay ediyorlardı. Büyük demokrat gazeteler –okurlarını uyaracaklarına– ağır sanayi endüstrisinin paralarıyla zar zor finanse edilen ve sorumsuzca borçlanmalara yol açan bu aşırı kışkırtıcı hareketin yarın ya da öbür gün mutlaka çökeceğini söyleyerek okurlarını sürekli sakinleştirmeye çalışıyorlardı. Ama Almanya'nın bütün bu yıllar boyunca Hitler'in kişiliğini ve yükselen gücünü küçümseyip önemsememesinin asıl nedeni yabancı ülkelerde belki de hiç anlaşılamamıştır: Almanya sadece bir sınıflar ülkesi olmadı, bu sınıf ülkesinin içinde "eğitime" aşırı değer vermek ve onu yüceltmek gibi bir sorumluluk da üstlendi. Birkaç general dışında, devletin bütün yüksek makamları "akademik elit" denilen yüksek eğitim görmüş kişilerin elindeydi. İngiltere'de Lloyd George, İtalya'da Garibaldi ve Mussolini, Fransa'da Briand gibi halk arasından büyük devlet adamları çıkmasına karşılık, bir yüksekokul bitirmiş olmak şöyle dursun, ortaokulu bile bitirememiş, erkek yurtlarında gecelemiş ve yıllar yılı içyüzü pek bilinmeyen karanlık bir yaşam sürmüş birisinin, Baron von Stein, Bismarck ve Prens Bülow'un oturduğu makama yaklaşabilmesini Almanların kabul etmesi düşünülemezdi. İşte Alman aydınları eğitim konusundaki bu kibir yüzünden Hitler'i hâlâ ancak birahanelerde insanları kışkırtabilecek biri olarak görüyor ve onun büyük bir tehlike olabi-

leceğini hiçbir zaman akıllarına getirmiyorlardı, oysa bu kışkırtıcı adam çeşitli çevrelerden gizli gizli hatırı sayılır miktarda destek görüyordu. Sonunda Hitler 1933 yılının Ocak ayında, o bilinen günde şansölye olduğunda, büyük halk kitleleri ve onu bu makama getirenler de dahil olmak üzere herkes onun iktidarını geçici sayıyor ve nasyonal sosyalist yönetime geçici bir iktidar gözüyle bakıyorlardı.

O zamanlar Hitler'in alaycı bir dehayı içeren tekniği ilk olarak geniş çaplı denemelerde kendini belli etti. Hitler yıllardan beri her kesime vaatlerde bulunmuş ve bütün partilerin önemli temsilcilerini kazanmıştı; parti temsilcileri bu "adı bilinmeyen asker"in mistik gücünü kendi amaçları için kullanabileceklerini sanıyorlardı. Ama Hitler'in daha sonraları büyük politik oyunlarında kullandığı bu teknik –yok etmek istediği insanlarla, yemin ederek ve Alman sadakatiyle söz vererek anlaşma yapma tekniği– ilk büyük zaferini kutluyordu. Verdiği sözlerle herkesi aldatmayı öylesine başarmıştı ki, iktidara geldiği gün en karşıt kesimlerden bile sevinç çığlıkları yükseldi. Doorn kentindeki monarşi yanlıları, onun kralın en yakın yol arkadaşı olduğunu sanıyorlardı, Münih'teki Bavyeralı ve Wittelsbach'lı monarşi yanlıları da, Hitler'i "kendi" adamları sayıp sevinçten bayram ediyordu. Alman nasyonal sosyalistleri, Hitler'in iktidarında ekonomik durumlarının düzeleceğini umuyorlardı; önderleri Hubenberg, Hitler'le anlaşma yaparak onun kabinesinde en önemli bakanlığı elde etmişti ve durumunun sağlam olduğunu düşünüyordu. Ama yaptığı yeminli anlaşmaya rağmen birkaç hafta sonra kendisini kapının dışında buldu. Ağır sanayiciler Hitler sayesinde Bolşevizm korkusundan kurtulduklarını hissediyorlardı çünkü yıllardır gizli gizli destekledikleri adam sonunda iktidara gelmişti. Aynı şekilde sefalet içinde yaşayan küçük burjuva da rahat bir nefes

almaya başlamıştı; zira Hitler düzenlediği yüzlerce toplantıda onlara "faiz köleliğini ortadan kaldırma" sözü vermişti. Küçük esnaf, en tehlikeli rakip olarak gördüğü büyük mağazaların kapatılacağı konusunda verilen sözleri (hiçbir zaman yerine getirilmeyen sözleri) anımsıyordu. Özellikle askerler Hitler'in iktidara gelişini memnuniyetle karşılamıştı çünkü Hitler askerler gibi düşünüyor ve savaş karşıtlarına çok ağır sözler söylüyordu. Hatta sosyal demokratlar bile, beklenildiği gibi Hitler'in yükselişini pek de kötü karşılamamıştı, çünkü onlar da kendilerini iyice sıkıştıran baş düşmanları komünistleri, Hitler'in yok edebileceğini umuyorlardı. En farklı ve birbirlerine en karşıt olan partiler bile, her sınıfa, her partiye ve her akıma bir şeyler vaat etmiş olan bu "adı bilinmeyen asker"i kendilerinin dostu olarak görüyordu. Hatta Alman Yahudileri bile pek tedirginlik duymuyordu zira bakanlığa yükselmiş bir Jakoben'in Jakobenlikle bir ilgisinin kalmayacağını, Alman devletinin şansölyesi olmuş bir kişinin Yahudi düşmanlığını kışkırtmak gibi aşağılık bir politika izlemeyeceğini söyleyerek kendi kendilerini kandırıyorlardı. Hukuk ilkelerinin sağlam temellere dayandığı, parlamentodaki çoğunluğun Hitler'e karşı olduğu ve halkın ezici bir çoğunlukla kabul ettiği anayasaya göre her bir yurttaşın özgürlüğe ve eşit haklara sahip olduğu bir devlette, Hitler zorba bir yönetim anlayışını nasıl sürdürebilirdi?

Ama kısa bir süre sonra Reichstag yakıldı ve parlamento feshedildi. Göring saldırı sürülerini harekete geçirdi. Almanya'nın hak ve adalet sistemi bir anda bütünüyle yok edildi. Barışa rağmen toplama kamplarının kurulduğunu, suçsuz insanların kışlalarda hazırlanan gizli odalara kapatılıp sorgusuz yargısız infaz edildiğini duyanlar korkup dehşete kapıldılar. Yine de bunun anlamsız bir öfke patlaması olduğu düşünüldü, 20. yüzyılda böyle şeyler devam edemezdi. Oysa bunlar daha başlan-

gıçtı. Dünya olup bitenleri dikkatle izledi ve bu akıl almaz şeylere önce inanmak istemedi. Tam da o günlerde ilk sığınmacıları gördüm. Gecenin karanlığında Salzburg dağlarını aşarak ya da sınır nehrini yüzerek bizim tarafa geçmişlerdi. Açlıktan bitkin ve perişan bir halde şaşkın şaşkın bakıyorlardı. Sonraları bütün dünyayı kapsayacak olan bu korkunç kaçış ilk sığınmacılarla başlamıştı. Ama ben yerlerinden yurtlarından sürülmüş insanları gördüğümde, onların sapsarı kesilmiş yüzlerinin benim kendi yazgımı haber verdiğini, bu çılgın adamın iktidar hırsına hepimizin kurban edileceğini henüz bilmiyordum.

İnsanın otuz-kırk yıl boyunca özümsediği dünya görüşünden birkaç haftada vazgeçebilmesi çok zordur. Hak ve adalet duygusuna sıkı sıkıya bağlı olan bizler, Almanların, Avrupalıların ve dünyanın vicdanı olduğuna inanıyor, barbarlığın ve vahşetin bir sınırı olacağını ve insanlığın önünde kesinlikle diz çökeceğini sanıyorduk. Burada mümkün olduğunca dürüst olmaya çalışacağım için, 1933 ve 1934 yıllarında Avusturya'da ve Almanya'da yüzde bir, hatta binde bir olası saymadığımız şeylerin birkaç hafta sonra başımıza çöktüğünü itiraf etmem gerekir. Şuna kuşku yok ki, biz bağımsız ve özgür yazarlar bazı güçlüklerin, hoş olmayan şeylerin olacağını ve düşmanlıklara maruz kalacağımızı önceden biliyorduk. Reichstag yangınından hemen sonra, editörüme Almanya'da kitaplarımın sonunun geldiğini söylemiştim. Şaşkınlığını hiçbir zaman unutmayacağım. 1933 yılının o gününde, "Sizin kitaplarınızı kim yasaklayacak ki?" demişti şaşırarak. "Bugüne kadar Almanya'ya karşı ne bir şey yazdınız ne de politikaya karıştınız." Kitap yakılması ve Ortaçağ'a özgü teşhir kazıklarının çakılması gibi canavarlıkların Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden birkaç ay sonra gerçekleşeceğini en ileri görüşlüler bile olası görmüyordu.

Çünkü nasyonal sosyalizm, acımasız kandırma tekniğiyle hedeflediği bütün kökten değişiklikleri, dünyayı buna alıştırmadan ortaya koymaktan kaçınıyordu. İşte bu yüzden yöntemlerini dikkatli bir şekilde uygulamaya koyuyorlardı: Önce belli bir doz veriliyor, arkasından da küçük bir ara. Önce tek bir hap yutturuluyor, sonra da, acaba ağır mı geldi, dünya vicdanı bunu kaldırabilir mi diye kısa bir süre bekleniyordu. Avrupa vicdanı –medeniyetimizin yüz karası ve utancı olarak– bu zorbalıkların sınırın ötesinde olduğu gerekçesiyle tarafsızlığını korumaya pek istekli olduğundan, dozların oranı gittikçe artırıldı ve sonunda bütün Avrupa mahvoldu. Hitler'in dâhiyane başarısı, ahlaki ve askerî bakımdan gittikçe zayıflayan Avrupa'ya karşı uyguladığı bu yavaş yavaş yoklama ve doz artırma yöntemiydi. Almanya'da özgürce söylenen her sözün ve bütün bağımsız kitapların yok edilmesi için verilmiş karar da, yine o sessizce çevreyi yoklama yöntemine göre uygulandı. Kitaplarımızı toptan yasaklayan alelacele bir kanun çıkarılmadı, bu kanun ancak iki yıl sonra çıktı; ama bunun yerine, nereye kadar gidebileceklerini görmek için sessizce bir deney yaptılar, kitaplarımıza ilk saldırıyı, resmî hiçbir sorumluluğu bulunmayan bir gruba, Nasyonal Sosyalist Partisi üyesi üniversite öğrencilerine yaptırdılar. Çoktan karar verilmiş olan Yahudi boykotunu uygulamaya koymak için "halkın öfkesi" oyununu sahneye koydukları gibi, kitaplarımıza karşı duydukları "öfkeyi" de resmen ortaya koymaları için üniversite öğrencilerine gizli bir işaret verildi. Her türlü gerici düşünceyi açığa vurmaktan pek hoşlanan Alman üniversite öğrencileri, yavaş yavaş bütün üniversitelerde bir araya geldiler, kitabevlerine girip kitaplarımızı topladılar ve daha sonra ellerinde kitaplar ve dalgalandırdıkları parti bayraklarıyla büyük meydanlara yürüdüler. Yanlarında taşıdıkları kitaplar eski Alman geleneğine

göre –Ortaçağ birden değer kazanmıştı– ya buradaki teşhir direklerine çivileniyor ya da –maalesef insan yakma izinleri olmadığı için– odun yığınlarının üzerine atılıp yurtsever özdeyişler okunarak yakılıp kül haline getiriliyordu. Benimle arkadaş olan bir üniversiteli, teşhir direğine çivilenmiş kitaplarımdan bir tanesini daha sonra bana hediye etmişti. Gerçi Propaganda Bakanı Goebbels uzunca bir tereddütten sonra kitap yakma iznini son anda vermişti ama bu yine de yarı resmî bir karardı. Üniversitelilerin kitap yakmasını ve kitaptan nefret etmesini Alman halkının kesinlikle onaylamadığı, o dönemden kalma belgelerde açıkça görülüyor. Kitapçıların bizim kitaplarımızın hiçbirini vitrinlerine koymamaları yönünde uyarılmalarına ve hiçbir gazete bizim kitaplarımızdan söz etmemesine rağmen, gerçek okurlar bundan hiçbir şekilde etkilenmiyordu. Yakalanıp hapse atılma ya da toplama kamplarına gönderilme tehlikesi yoksa, benim kitaplarım bütün bu tahriklere ve zorluklara rağmen 1933 ve 1934 yıllarında hemen hemen eskisi kadar çok satmaya devam etti. Ancak o korkunç uygulamalar "Alman halkının korunması"na yönelik bir kanuna dönüştü, yüz binlerce ve milyonlarca Alman okurunu zorla bizden uzaklaştırmak için kitaplarımızın basılması, satışı ve dağıtımı devlete ihanet suçu sayıldı; oysa Alman okurlar, birdenbire ortaya çıkan kendi ırkçı şairlerini okumaktansa, bizim eserlerimizi okumayı tercih ederlerdi.

Edebî eserlerimin Almanya'da böylesine yok edilme yazgısını, eserlerini benimkinden çok daha değerli bulduğum Thomas Mann, Heinrich Mann, Werfel, Freud, Einstein ve daha başkaları gibi ünlü çağdaşlarımla paylaşmayı utanç değil, onur verici olarak hissetmişimdir. Kendini kurban etme tavrı sergilemekten hiç hoşlanmadığım için, bütün bu ünlü çağdaşlarımın yazgısına ortak oluşumdan istemeyerek söz ediyorum. Ama ne tuhaftır ki, nasyonal

sosyalistleri ve özellikle de Hitler'i çok kötü duruma düşürmek bana kısmet oldu. Bütün hor görülüp dışlananlar arasında benim edebî kişiliğim, Berchtesgaden villasında bir araya gelen yüksek ve en yüksek çevrelerde sık sık nefret ve ateşli tartışmalara konu olmuştu. İşte bundan dolayı, yeni dönemin en güçlü adamı sayılan Adolf Hitler'i kızdırmış olmaktan dolayı duyduğum büyük mutluluğu hayatımın sevindirici olaylarından biri sayıyorum.

Yeni rejimin daha ilk günlerinde suçsuz yere bir çeşit kargaşaya neden oldum. Benim *Yakıcı Sır* adlı novellamdan uyarlanan ve aynı adı taşıyan bir film, o sırada bütün Almanya'da gösteriliyordu. Hiç kimse bunda en küçük bir sakınca görmemişti. Ama Reichstag yangınının ertesi günü nasyonal sosyalistler kendi suçlarını komünistlerin üzerine atmaya çalışırlarken, büyük bir kalabalığın *Yakıcı Sır* filminin afişlerinin ve posterlerinin önünde toplandığı, birbirlerine göz kırpıp dürterek gülüştükleri görüldü. Filmin adının yer aldığı afişlere bakıp gülüşmelerinin nedenini Gestapo kısa süre içinde anladı. Hemen o akşam motosikletli polis ekipleri hızla harekete geçti, filmin gösterilmesi yasaklandı ve *Yakıcı Sır* adlı novellamın adı ertesi gün bütün gazete ilanlarından ve afiş direklerinden bütünüyle kaldırıldı. Ama onları rahatsız eden tek bir sözü yasaklamak, hatta bütün kitaplarımızı yakmak ve tahrip etmek pek de büyütülecek bir olay değildi. Dünya karşısında saygınlıklarını korumak bakımından böyle kritik bir anda, çok büyük ihtiyaç duydukları bir adama, birlikte bir operayı yeni bitirdiğimiz Richard Strauss gibi Alman ulusunun yaşayan en büyük müzik ustasına zarar vermeden bana bir şey yapamazlardı.

Bu benim Richard Strauss'la olan ilk işbirliğimdi. Daha önce *Elektra* ve *Der Rosenkavalier* operalarından beri onun bütün opera librettolarını Hugo von Hofmannsthal yazmıştı. Ben Strauss'la şahsen hiç karşılaş-

mamıştım. Hofmannsthal'in ölümünden sonra bana editörüm aracılığıyla haber gönderip yeni bir opera tasarladığını, bunun librettosunu yazıp yazmayacağımı öğrenmek istemişti. Böyle bir istek benim için büyük bir onurdu. Max Reger benim ilk şiirlerimi bestelediğinden beri, müzikle ve müzik adamlarıyla iç içe yaşıyordum. Busoni, Toscanini, Bruno Walter ve Alban Berg'le hiç bu kadar yakın dost olmamıştım. Ama Händel, Bach, Beethoven ve Brahms'dan günümüze kadar uzanan büyük Alman müzisyenler kuşağının sonuncusu olan Strauss gibi çağımızın en üretken müzik ustasına yardım etmeye elbette hazırdım. Ona hemen evet dedim ve Strauss'la daha ilk karşılaşmamızda, tasarladığı operanın teması olarak Ben Jonson'un *The Silent Women* [Sessiz Kadın] operasını örnek almasını önerdim. Strauss'un bu önerimi benimseyip hemen kabul etmesi benim için güzel bir sürpriz oldu. Onun sanatı böylesine çabuk kavrayacağını, böylesine şaşırtıcı bir tiyatro bilgisine sahip olduğunu hiç tahmin etmemiştim. Konu daha ona anlatılırken, o bunu hemen bir oyun biçimine dönüştürüyor ve yeteneğinin sınırlarına şaşırtıcı bir şekilde uyduruyordu, yeteneğinin sınırlarını neredeyse gizemli bir açıklıkla görüyordu. Hayatımda pek çok büyük sanatçıyla karşılaştım ama kendisine karşı böylesine objektif davranabilen birini hiç görmedim. Strauss, görüşmemizin hemen başında, 70 yaşına gelmiş bir müzik adamının müzik konusunda aldığı ilhamın, eski gücünden yoksun olduğunun farkında olduğunu bana açık açık söyledi. *Till Eulenspiegel* ya da *Tod und Verklärung* [Ölüm ve Aydınlanma] gibi senfonik eserler başarabileceğini düşünmüyordu çünkü ona göre gerçek müziğin çok büyük ölçüde bir zindeliğe ve tazeliğe ihtiyacı vardı. Ama söz ve libretto onu hâlâ etkiliyordu. Yaşanılan olaylardan ve kullanılan sözcüklerden ani bir ilhamla müziksel temalar oluşturabildiği için, var

olan bir şeye, bir librettoya hâlâ dramatik bir biçim verebileceğini düşünüyordu, işte bundan dolayı son yıllarda kendisini tamamıyla operaya vermişti. Gerçi operanın bir sanat biçimi olarak güncelliğini kaybettiğini biliyordu. Dediğine göre, Wagner bu alanda en yüksek zirveye ulaşmıştı, hiç kimse onu aşamazdı. Bütün yüzüne yansıyan o Bavyeralı gülüşüyle, "Ama," diye ekledi, "ben onun çevresinden dolaşarak kendi kendime bir yol çizmeyi başardım."

Temel konularda anlaştıktan sonra, bana bazı küçük önerilerde bulundu. Beni tamamen özgür bırakacağını söylüyordu. Çünkü Verdi örneğine göre düzenlenmiş bir librettodan değil ancak edebî bir üründen ilham alabiliyordu. Benden tek isteği, müziğin rengine ve gelişmesine özel imkânlar sunacak birkaç karışık biçim verebilmemdi. Strauss, "Ben Mozart gibi öyle uzun melodiler yakalayamıyorum," diyordu. "Ancak kısa temalara uygun melodiler bulabiliyorum. Benim anladığım şey, bir müzik temasını geliştirmek, onu açımlamak ve ondan, içinde saklı olanı alıp çıkarmaktır. Sanırım bugünlerde bunu benden daha iyi beceren kimse yok." Onun bu kadar açık konuşmasına yine şaşırıp kalmıştım, çünkü Strauss'un müziğinde birkaç ölçüyü aşan melodiye pek rastlanmaz. Ama bu kısa kısa ölçüler –*Der Rosenkavalier* valsı gibi– gittikçe yükselir ve tam bir tamamlanmışlığa ulaşır!

Bu yaşlı müzik adamının kendi eserlerini kendinden emin ve konuya hâkim bir şekilde gözden geçirişini, bu ilk karşılaşmamızda olduğu gibi her yeni karşılaşmamızda sonsuz bir hayranlıkla izliyordum. Bir keresinde, Salzburg festivalinin düzenlendiği salonda, onun *Die Ägyptische*'nin [Mısırlı Helena] provasını birlikte izlemiştim. İçeride bizden başka kimse yoktu ve salon çok karanlıktı. Strauss dikkatle dinliyordu. Birdenbire yavaşça ve sabırsızca parmaklarını önündeki koltuğun arkalığına vurdu-

ğunu fark ettim. Sonra bana dönerek, "Kötü! Çok kötü! Dikkatimi çeken hiçbir özelliği yok," diye kulağıma fısıldadı. Birkaç dakika sonra, "Burasını çıkarabilseydim!" dedi. "Aman Tanrım, burası çok boş ve uzun, hem de çok uzun!" Ardından yine birkaç dakika sonra, "Bakın, burası iyi!" dedi. Sanki bu müziği ilk defa dinliyormuş ve hiç tanımadığı bir besteci tarafından yazılmış gibi kendi eserini tarafsız ve nesnel bir bakış açısıyla değerlendiriyordu. Kendini değerlendirmeye yönelik bu şaşırtıcı duygu onu hiçbir zaman bırakmadı. Kim olduğunu ve neyi ne kadar başarabileceğini çok iyi biliyordu. Başkalarının kendisine kıyasla ne kadar az ya da ne kadar çok önemli olduğu, kendisine ne kadar çok ya da az değer verildiği onu ilgilendirmiyordu. Onu sevindiren şey, yürüttüğü çalışmalarıydı.

Strauss'un bu "çalışması" çok tuhaf bir süreçti. Sanatçının çılgınlık nöbetinden, esrarengiz yaşamından, Beethoven ve Wagner'in yaşamöykülerinden bildiğimiz gibi, depresyon ve umutsuzluk duygularından hiçbiri onda yoktu. Strauss önyargısız ve soğukkanlılıkla çalışıyordu. Johann Sebastian Bach ve sanatın bütün bu saygın ustaları gibi sakin ve düzenli olarak beste yapıyordu. Sabahları saat dokuzda masasının başına geçer ve beste çalışmalarına bir gün önce bıraktığı yerden devam ederdi. Kurşunkalemiyle ilk taslağı, dolmakalemle piyano partisyonunu yazar ve böylece hiç ara vermeden saat on ikiye ya da bire kadar çalışırdı. Öğleden sonra *skat* oynar, piyano partisyonuna iki ya da üç sayfa daha ekler ve gerek duyarsa akşamları tiyatroya gider ve orkestra yönetirdi. Her türlü öfke ve gerginlikten uzaktı, sanat melekesi gece gündüz hep canlı ve berraktı. Uşağı kapıyı çalıp orkestra şefi olarak giydiği frakını getirdiğinde çalışma masasının başından kalkar, tiyatroya gider ve öğleden sonraları *skat* oynadığı rahatlıkla ve güvenle orkestrayı

yönetirdi; ilham duygusu ertesi sabah kaldığı yerden aynen devam ederdi. Çünkü Strauss, Goethe'nin dediği gibi, düşüncelerini "yönetirdi"; onun gözünde sanatı başarmak, şaka yollu söylediği gibi her şeyi başarmak demekti. Bunu, "Gerçek bir müzik ustası olmak isteyen yemek listesini bile besteleyebilmelidir," cümlesiyle de doğrulamıştır. Zorluklar onu korkutmuyor, tam tersine biçim ustalığına keyif katıyordu. Bestesinin bir yerinde büyük bir sevinçle bana şunları söylerken, küçük mavi gözlerinin nasıl da parladığını hâlâ unutamıyorum: "Bakın burada sopranonun işini biraz zorlaştırdım! İşin içinden çıkıncaya kadar epeyce söylenecek." Gözlerinin böyle parladığı nadir anlarda, bu tuhaf insanın iç dünyasına gizlenmiş olağanüstü bir şey bulunduğunu hissedebiliyoruz; dakikliği, dayanıklılığı, becerikliliği ve soğukkanlı haliyle insanı biraz kuşkulandırıyordu; tombul çocuksu yanakları, olağanüstü bir yanı bulunmayan yuvarlak yüz hatları ve geriye çekik alnıyla ilk bakışta belki de sıradan bir etki bırakıyordu. Ama onun ışıl ışıl parlayan mavi gözlerine bakınca, bu orta sınıf insan maskesinin arkasındaki olağanüstü ve büyüleyici gücün varlığı hemen hissediliyordu. Bunlar benim bir müzik ustasında gördüğüm belki de en canlı gözlerdi. Belki öyle olağanüstü değillerdi ama onda görevini kusursuz yerine getiren bir insanın zeki bakışları vardı.

İşte böyle canlı bir karşılaşmadan sonra Salzburg'a döner dönmez hemen işe koyuldum. Dizelerimi beğenip beğenmeyeceğini merak ettiğim için iki hafta sonra ona ilk perdeyi gönderdim. Bana aceleyle yazdığı bir kartta, *Nürnberg'in Usta Şarkıcıları* operasından, "İlk perde başarıldı" alıntısı yer alıyordu. İkinci perdeyi okuduktan sonra, daha sıcak bir selam olarak, "Ah, sevgili çocuk, seninle karşılaşmam ne iyi oldu!" şiirinin başlangıç melodisini göndermişti. Onun bana beslediği bu sevgi ve coş-

ku, yeni çalışmalarım için müthiş bir keyif veriyordu. Strauss, yazdığım bütün librettolarda tek bir satırı bile değiştirmedi; sadece tek bir defa, karşı bir ses olması için üç ya da dört satır eklememi rica etti. Böylece aramızda çok büyük bir dostluk ilişkisi kurulmuş oldu. O bizim eve geliyor, ben de Garmisch'e, onun evine gidiyordum. Uzun ve narin parmaklarını piyanonun tuşları üstünde gezdirerek taslak halindeki bütün operayı yavaş yavaş bana dinletirdi. Aramızda herhangi bir anlaşma ve karşılıklı verilmiş sözler bulunmadığı halde, bu operayı bitirdikten hemen sonra, ana hatlarını inceleyip son derece yeterli bulduğu ikincisine başlamam gerektiğini –doğal karşılanacak bir şeymiş gibi– söylemişti.

Hitler'in iktidara geldiği 1933 yılının Ocak ayında, bizim *Die schweigsame Frau* [Susan Kadın] operamızın piyano partisyonu hemen hemen bitmiş ve ilk perdenin enstrümantasyonu da aşağı yukarı hazırlanmıştı. Birkaç hafta sonra Ari ırkından olmayanların ya da soylarında herhangi bir şekilde Yahudilik bulunanların eserlerinin Alman sahnelerinde oynanması şiddetle yasaklandı. Hatta bu büyük aforoz ölülere bile uygulandı ve Leipzig konser salonunun önündeki Mendelssohn heykeli, dünya müzikseverlerinin öfkesi dikkate alınmadan sökülüp yerinden uzaklaştırıldı. Bu yasakla operamızın yazgısı da belirlenmişe benziyordu. Richard Staruss'un benimle birlikte yürüttüğü çalışmalardan vazgeçip başka biriyle bir başka operaya başlaması çok doğaldı. Ama böyle yapmadı. Bana mektup üstüne mektup yazdı ve neler düşündüğümü sordu. Yeni bir operanın enstrümantasyonuna başlayacağını bildiriyor ve bunun librettosunu benim yazmamı istiyordu. Benimle olan işbirliğini herhangi birinin yasaklayacağını düşünmediğini söylüyordu. Bütün bu işler arasında başarabildiği ölçüde bana dostça sadakat gösterdiğini açıkça belirtmem gerekir. Kuşkusuz bana pek sem-

patik gelmeyen önlemler de alıyordu. İktidarı elinde bulunduranlara yaklaşmış, Hitler, Göring ve Goebbels'le sık sık buluşup, Furtwängler'in bile açıkça reddettiği bir dönemde, kendisini Nazilerin siyasi bir kuruluşu olan Reich Oda Müziği Başkanlığı'na tayin ettirmişti.

Strauss'un böyle açıkça taraf olması, o sıralar nasyonal sosyalistler için son derece anlamlıydı. Çünkü yalnızca en iyi yazarlar değil, en büyük müzik ustaları da onlara kızıp sırtlarını dönmüştü. Onlara yakın duran ya da onların safına geçen az sayıdaki yazar ve müzisyen de geniş çevrelerce pek tanınan isimler değildi. İşte böylesine kötü bir dönemde Almanya'nın en ünlü müzik adamının kendi yanlarında olduğunu görmek, Goebbels ve Hitler için dekoratif anlamda çok büyük bir kazançtı. Strauss'un bana anlattığına göre, Viyana'da geçirdiği o göçebe yıllarında zar zor temin ettiği parayla Graz'a gidip *Salome* operasının ilk temsiline katılan Hitler onu övmekle bitiremiyordu; Berchtesgaden'da düzenlenen akşam şenliklerinde, Wagner dışında neredeyse yalnızca Strauss'un *lied*'leri çalınıyordu. Ama Strauss'un onlardan yana görünmesinin kuşkusuz belli bir amacı vardı. Sanat egoizmini her zaman ve her yerde açığa vuran Strauss'u hiçbir rejim ilgilendirmiyordu. Orkestra şefi olarak Alman imparatorunun hizmetinde bulunmuş ve onun için askerî marşlar yazmıştı. Daha sonra, Avusturya imparatoru için Viyana Saray Orkestrası'nın şefliği yapmıştı. Daha sonraları Avusturya ve Alman cumhuriyetlerinde hep aranan adam olmuştu. Ama nasyonal sosyalistlerin isteklerini yerine getirmek istemesinin kendince haklı bir nedeni vardı çünkü nasyonal sosyalistlerin anlayışına göre onlara yüksek miktarda borçlanmıştı. Oğlu bir Yahudi kızla evlenmişti. Çok sevdiği torunlarının okulda Yahudi pislik diye dışlanmalarından korkuyordu. Yeni operasını benim adım, eski operalarını da "yüzde yüz Ari ırktan" olmayan Hugo von

Hofmannsthal sıkıntıya sokuyordu. Yayıncısı bir Yahudiydi. İşte bunun için sırtını birilerine dayaması çok önemliydi. Bunu ısrarla yapıyordu. Yeni efendilerinin istediği yerde orkestra yönetiyor, olimpiyat oyunları için marşlar yazıp müziğe dönüştürüyor, öte yandan da bana yazdığı son derece sıcak mektuplarında bu işleri pek de isteyerek yapmadığını söylüyordu. Aslında sanatçılara özgü bir kutsal egoizmle tek bir şey düşünüyordu: eserinin canlı etkisini korumak ve özellikle de en çok sevdiği yeni operasının sahneye koyulduğunu görmek.

Nasyonal sosyalistlere bu tür ödünler vermesi aslında beni çok rahatsız ediyor olmalıydı. Bu müzik ustasına bir defaya mahsus olmak üzere yardım etmekle böylesine utanç verici bir boykota benim de katıldığım, onunla gizlice işbirliği yaptığım ya da onun bu tür çalışmalarına rıza gösterdiğim izlenimi uyanabilirdi. Eserinin nasyonal sosyalistlerin Almanya'sında gösterime sunulmasına açıkça karşı çıkmam için bütün dostlarım beni sıkıştırıyordu. Ama ben kamuoyunun karşısında böyle heyecanlı tepkiler vermekten ilkesel olarak nefret eden biriydim. Ayrıca Richard Strauss çapında bir müzik dehasına zorluk çıkarmak hoşuma gitmiyordu. Strauss'un yaşayan en büyük müzik ustası olduğunu, yetmiş yaşına geldiğini, bu eserine üç yılını verdiğini ve bütün bu zaman dilimi içinde bana karşı dürüst, dostça ve hatta cesurca davrandığını da unutamazdım. İşte bu yüzden susup beklemeyi ve olayları akışına bırakmayı kendimce doğru buldum. Ayrıca hiçbir şey yapmayarak Alman kültürünün yeni koruyucularına karşı çok daha büyük zorluklar çıkarabileceğimi de biliyordum. Nasyonal sosyalistlerin Yazarlar Odası ve Propaganda Bakanlığı, dönemin en büyük müzik ustalarını yasaklamaya yönelik inandırıcı kanıtlar bulabilmek için bahaneler arıyorlardı. Örneğin, bir operanın librettosu, herhangi bir suç unsuru bulma beklentisiyle akla ge-

len bütün daire ve kişilere ayrıntısıyla incelettiriliyordu. Şu *Die schweigsame Frau* operasında, *Der Rosenkavalier*'deki gibi genç bir erkeğin evli bir kadının odasından çıkması söz konusu olsaydı, ne güzel olurdu! O zaman Alman ahlakını korumak için hemen harekete geçilebilirdi. Ama kitabımın içinde ahlaka aykırı hiçbir şey bulunmaması Nazileri büyük hayal kırıklığına uğratmıştı. Bunun üzerine Gestapo'nun akla gelebilecek bütün kartotekleri ve benim ilk kitaplarım didik didik edildi ama Almanya'ya karşı (aynı şekilde dünyanın başka bir ulusuna karşı da) alçaltıcı bir söz ettiğime ya da politikaya karıştığıma dair hiçbir şey bulunamadı. İster öyle yapsınlar ister böyle, verecekleri kararın sorumluluğu eninde sonunda kendi omuzlarında kalacaktı; parti müziğinin bayrağını kendi elleriyle teslim ettikleri yaşlı ustayı tüm dünyanın gözünde haksız duruma düşürüp operasını oynattırmayacaklardı ya da –ulusal bir utanç günü!– Strauss'un librettosunun yazarı olarak belirtilmesinde ısrar ettiği Stefan Zweig adı pek çok kez olduğu gibi Alman tiyatro afişlerini bir kez daha kirletmiş olacaktı. Onların bu büyük kaygılarına ve başlarını ağrıtan acıklı durumlarına bakıp için için seviniyordum. Ben bir şey yapmadan, hatta bu uğurda hiçbir şey yapmayıp, hiçbir şekilde karşı davranışta bulunmadan da, librettosunu yazdığım müzikal komedinin şamatalı bir parti politikası müziğine dönüşeceğini hissediyordum.

Parti herhangi bir karar vermek konusunda çekimser davranıyordu. Ama 1934 yılının başında kesin bir kararın verilmesi gerekti. Ya kendi kanunlarına karşı çıkacaklardı ya da dönemin büyük müzik ustalarına. Karar tarihi daha fazla ertelenemezdi. Piyano partisyonu ve librettolar çoktan basılmış, Dresden Saray Tiyatrosu kostümleri ısmarlamış, rol dağılımı yapılmış ve oyuncular rollerini ezberlemişti. Ama Göring ve Goebbels, Devlet Ya-

zarlar Odası ve Kültür Kurulu, Eğitim Bakanlığı ve Streicher Birliği gibi çeşitli otoriteler hâlâ bir karara varabilmiş değildi. Bütün bunlar akıl almaz gibi görünse de, *Die schweigsame Frau* skandalı sonunda heyecanlı bir devlet sorunu haline geldi. Yetkililerden hiçbiri "uygun görüldü" ya da "yasaklandı" deyip sorumluluğu üstüne alamıyordu, Böylece bu konuyu Almanya'nın ve partinin başı Adolf Hitler'in kişisel kararına bırakmaktan başka yapılacak bir şey kalmamıştı. Kitaplarım daha önce nasyonal sosyalistler tarafından yeterince okunmak onuruna sahip olmuştu; siyasi korkusuzluk örneği olarak görüp inceledikleri ve sık sık üzerinde tartıştıkları *Joseph Fouché* özellikle çok beğenilmişti. Ama Goebbels ve Göring'den sonra Adolf Hitler'in de lirik librettomun üç perdesini okumak zorunda kalacağı gerçekten hiç aklıma gelmemişti. Karar vermesi hiç kolay olmamıştı. Sonraları değişik yollardan öğrendiğime göre, bir sürü konferans serisi düzenlenmişti. Richard Strauss sonunda majestelerinin karşısına çıkarılmış ve Hitler, yeni Alman Reich'ının bütün yasalarına aykırı olmakla birlikte operasının temsiline bu seferliğine izin verdiğini bizzat bildirmişti; bu, Stalin ve Molọtov'la imzaladığı antlaşma gibi muhtemelen isteksizce ve ahlaksızca verdiği bir karardı.

İşte böylece nasyonal sosyalistlerin Almanya'sı için kara bir gün başlamış oldu çünkü rejimin nefret ettiği Stefan Zweig adının bütün ilanlarda görünmesine neden olacak bir opera daha oynanacaktı. Kuşkusuz ben temsilde bulunmayacaktım çünkü salonun kahverengi üniformalılar tarafından doldurulacağını, hatta bu temsile Hitler'in bile beklendiğini biliyordum. Opera çok büyük bir başarı kazandı ve benim burada müzik eleştirmenlerini de onurlandırmam gerekir çünkü onların onda dokuzu ırkçılığa karşı iç dirençlerini gösterebilecekleri bu güzel fırsattan bir kere daha, hatta son bir kere daha ya-

rarlanıp yazdığım libretto hakkında dostça sözler söylemişlerdi. Berlin, Hamburg, Frankfurt ve Münih'teki bütün Alman tiyatroları, operayı bir sonraki sezon sahneye koyacaklarını hemen ilan ettiler.

Ama ikinci temsilden sonra birdenbire gökyüzünün yükseklerinden bir yıldırım düştü. Bütün programlar iptal edildi, opera bir gecede Dresden ve bütün Almanya'da yasaklandı. Bu kadarla da kalmadı: Richard Strauss'un Reich Müzik Odası Başkanlığı'ndaki görevinden çekildiğini hayretle okuduk. Olağanüstü bir şeylerin olduğunu biliyorduk. Ama tüm gerçeği öğreninceye kadar bir süre geçmesi gerekti. Strauss bana tekrar yazdı ve yeni operasının librettosuna hemen başlamam için beni sıkıştırıyor ve bu konudaki kişisel görüşünü büyük bir açık yürekliliklе ortaya koyuyordu. Bu mektup Gestapo'nun eline geçmişti. Mektup kendisine gösterilince hemen istifasını sunmak zorunda kalmış ve opera da yasaklanmıştı. Opera Almanca olarak sadece özgür İsviçre'de ve Prag'da sahnelendi, daha sonra da ırkçılık politikasına henüz uyum sağlayamamış bulunan Mussolini'nin özel izniyle İtalyanca olarak Milano'nun dünyaca ünlü La Scala adlı opera binasında gösterime sunuldu. Ama Alman halkı, yaşayan bu en büyük müzik adamının ihtiyarlık yıllarında yazdığı bu büyüleyici operasından bir daha tek bir söz bile dinleyemedi.

Bu olay büyük gürültü koparak devam ederken ben yurtdışında bulunuyordum, çünkü Avusturya'da başlayan huzursuzluğun artık rahatça çalışmamı imkânsız kılacağını hissetmiştim. Salzburg'daki evim, Adolf Hitler'in oturduğu Berchtesgaden Tepesi'ni görebilecek kadar sınıra yakındı; bu, biraz sevindirici ama aynı zamanda da oldukça tedirgin edici bir komşuluktu. Alman devletinin sınırlarının bu kadar yakınında olmam, Avusturya'nın du-

rumunun ne kadar tehlikeli olduğunu Viyana'daki dostlarımdan daha iyi değerlendirme fırsatı da sunuyordu. Viyana kafelerinde oturanlar, hatta bakanlık çalışanları, nasyonal sosyalizmi, sınırın öteki tarafındakilerin bir iç sorunu sayıyor ve bunun Avusturya'ya hiçbir etkisinin olmayacağını savunuyorlardı. Halkın neredeyse yarısını peşinden sürükleyen Sosyal Demokrat Parti, sağlam bir organizasyonla hizmete hazır değil miydi? Hitler'in "Alman Hıristiyanları" Hıristiyanlığı açıkça tehdit edip, Führer'lerini İsa'dan daha büyük gördüklerini söylemeye başladığından beri, aşırı dinci parti de onlarla sert muhalefete girişmemiş miydi? Fransa, İngiltere ve Milletler Cemiyeti Avusturya'nın koruyucusu değil miydi? Mussolini, Avusturya'nın koruyucusu olduğunu söyleyip bağımsızlığını garanti etmemiş miydi? Yahudiler bile kaygı duymuyor, sınırın ötesinde aynı dili konuşan doktorların, avukatların, bilginlerin ve tiyatro oyuncularının haklarının ellerinden alınması sanki üç saat ötede değil de, Çin'de oluyormuş gibi davranıyorlardı. Bu insanlar evlerinde rahat rahat oturuyor ve otomobilleriyle dolaşıyorlardı. Ayrıca herkes, "Bu iş daha fazla devam edemez," diye kendini teselli ediyordu. Ama ben şu kısa Rusya seyahatim sırasında eski editörümle Leningrad'da yaptığım bir görüşmeyi anımsadım. Vaktiyle çok varlıklı bir adam olduğunu, çok değerli tabloları bulunduğunu söyleyince, ihtilal patlak verir vermez pek çokları gibi neden ülkeyi terk etmediğini sormuştum. "Ah," diye yanıt vermişti adamcağız, "böyle bir asker cumhuriyetinin iki haftadan daha fazla süreceğine o sırada kim inanırdı ki?" Yaşama isteğinden kaynaklanan bu kendi kendini kandırmanın aynısı şimdi Avusturya'da yaşanıyordu.

Sınırın hemen yakınında bir kent olan Salzburg'dan olaylar elbette daha iyi görülüyordu. Sınırdan geçen küçük ırmağın üzerinde sürekli bir gidiş geliş başlamıştı;

gençler geceleri gizlice sınırın ötesine geçiyor ve orada eğitim görüyorlardı. Aynı şekilde kışkırtıcılar da otomobillerle ya da ellerindeki ucu demirli dağcı sopalarıyla kendi halinde "turistler" gibi sınırı geçip her sınıftan insanlarla kendi "hücreleri"ni oluşturuyorlardı. Kendi reklamlarını yapmaya çalışırken bir taraftan da zamanında kendilerine katılmayanların daha sonra cezalandırılacağını söyleyerek, polislerin ve devlet memurlarının gözlerini korkutuyorlardı. İnsanların karar vermekte ne kadar zorlandığını davranışlarındaki güvensizlikten hissediyordum. İnsanın kişisel olarak yaşadığı küçük olaylar her zaman en inandırıcı şeylerdir. Salzburg'da bir gençlik arkadaşım vardı, otuz yıl boyunca içten ve dostça ilişkiler kurduğum oldukça ünlü bir yazardı. Senlibenli konuşur, birbirimize kitap hediye eder ve her hafta buluşurduk. Bir gün bu eski dostu caddede bir yabancıyla birlikte gördüm ve onun kendisi için hiçbir önem taşımayan bir vitrinin önünde aniden durduğunu ve bana sırtını dönerek bu yabancıya ilginç şeyler gösterircesine konuştuğunu fark ettim. Çok tuhaf, beni görmüş olması gerekirdi, diye düşündüm. Ama belki de rastlantısal bir durumdu. Ertesi gün telefon edip öğleden sonra bir sohbet için evime gelip gelemeyeceğini sordu. Gelebileceğini söyledim ama bu duruma biraz da şaşırmıştım, çünkü eskiden hep kafede buluşurduk. Beni böyle acele ziyaret etmesine rağmen söyleyeceği olağandışı bir şey olmadığı anlaşıldı. Bir yandan benimle olan dostluğunu sürdürmek istiyor, öte yandan da Yahudi dostu olduğu kuşkusu yaratmamak için benimle çok samimi görünmekten kaçınıyordu. Bu durum dikkatimden kaçmadı. Sık sık ziyaretime gelen bir sürü tanıdığın son günlerde buraya uğramaz olduğunu çok geçmeden fark ettim. Tehlikeli bir konumda bulunuyorduk.

O sıralar Salzburg'dan kesin olarak ayrılmayı düşünmüyordum, ama bütün bu küçük gerilimlerden uzaklaş-

mak için –her zamankinden daha çok isteyerek– kışı yabancı bir ülkede geçirmeye karar verdim. Ancak 1933 yılının Ekim ayında o güzel evimden ayrılırken, bunun sonsuza dek sürecek bir ayrılış olduğunu hiç aklıma getirmemiştim.

Amacım ocak ve şubat aylarını Fransa'da çalışarak geçirmekti. Bu güzel kültür ülkesini ikinci vatanım olarak çok seviyor ve burada kendimi yabancı hissetmiyordum. Valéry, Romain Rolland, Jules Romains, André Gide, Roger Martin du Gard, Duhamel, Vildrac, Jean-Richard Bloch gibi edebiyat önderleri benim eski dostlarımdı. Kitaplarımın neredeyse Almanya'daki kadar okuru vardı. Hiç kimse beni yabancı bir yazar gözüyle görmüyordu. Halkı seviyordum, ülkeyi seviyordum, Paris kentini seviyordum ve burada kendimi evimde gibi hissediyordum, öyle ki tren ne zaman Kuzey Garı'na girse, eve "geri" dönüyormuşum gibi bir duyguya kapılıyordum. Ama bu defa özel koşullar nedeniyle her zamankinden daha erken yola çıkmıştım, Paris'e varmak ve Noel'den sonra orada olmak istiyordum. Peki, bu arada nereye gitmeliydim? Bunu düşünürken öğrencilik yıllarımı geçirdiğim İngiltere'ye çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir hiç gitmediğim aklıma geldi. Neden hep Paris'e gidiyorum, dedim. On ya da on dört günlüğüne Londra'ya gidip bu ülkeyi, bu kenti ve müzelerini yıllar sonra neden bir başka gözle bir kere daha görmeyeyim? Böylece Paris ekspresi yerine Calais trenine bindim ve kasım ayının o hiç değişmez sisli günlerinden birinde, otuz yıllık bir aradan sonra, yeniden Victoria İstasyonu'na geldim. Trenden inip otelime giderken eskiden bindiğim atlı araba yerine otomobile binmek beni biraz şaşırtmıştı. Soğuk ve gri bir sis tabakası eskisi gibi yine her yeri kaplamıştı. Kente daha bakınmamıştım ki bu keskin, yoğun ve nemli havanın insanı büsbütün saran kokusunu burnum otuz yıl aradan sonra bile almıştı.

Yanımda getirdiğim eşya çok azdı, aynı şekilde buradaki beklentilerim de. Londra'da dostluk ilişkilerim hemen hemen yok gibiydi. Biz Kıta Avrupa'sının yazarları ile İngiliz yazarlar arasındaki edebî ilişkiler de çok azdı. İngiliz yazarların bizlere kapalı olan gelenekçi çevrelerde kendilerine özgü sınırlı bir yaşam tarzları vardı: Dünyanın her yerinden evime gelen ve masamın üstünü dolduran kitaplar arasında bir İngiliz yazarının meslektaş olarak sunduğu tek bir kitabım olduğunu anımsamıyorum. Shaw'a bir keresinde Hellerau'da rastlamıştım. Wells de bir defa Salzburg'daki evime beni ziyarete gelmişti. Gerçi bütün kitaplarım İngilizceye çevrilmişti ama İngiltere'de çok az tanınıyordum. İngiltere her zaman kitaplarımın pek etkili olamadığı bir ülke olmuştu. Amerikalı, Fransız, İtalyan ve Rus editörlerimle kişisel dostluklar kurduğum halde, İngiltere'de kitaplarımı yayımlayan bir editörle dost olamamıştım. İşte bu yüzden İngiltere'de otuz yıl öncesinde olduğu gibi yine yabancılık çekeceğimi biliyordum ve buna kendimi hazırlamıştım.

Ama olaylar başka türlü gelişti. Birkaç gün sonra Londra'da kendimi çok mutlu hissetmeye başladım. Bu, Londra'da önemli bir değişiklik olmasından değildi. Aslında ben kendim değişmiştim. Otuz yıl daha yaşlanmıştım, gerilimler ve gerginliklerle geçen savaş ve savaş sonrası yıllardan sonra politikadan uzak, sessiz sakin bir hayat sürmeyi çok özlemiştim. Kuşkusuz İngiltere'de de siyasi partiler vardı, Whig Partisi, Tory'ler, muhafazakârlar, liberaller ve İşçi Partisi gibi partiler vardı ama onların siyasi kavgaları beni hiç ilgilendirmiyordu. Tabii edebiyat alanında da gruplaşmalar ve akımlar, kavgalar ve gizli rekabetler söz konusuydu. Ama ben burada bütün bunların dışında kalıyordum. Beni asıl mutlu eden şey, sonunda kibar, saygın, kin ve gerginlikten uzak bir ortama yeniden kavuşmuş olmamdı. Son yıllarda ülkenin her yerin-

de ve yaşadığım kentte hissettiğim kin ve gerginlik havası hayatımı tamamen zehir etmiş ve yapılan siyasi tartışmaların içine çekilmemek için hep mücadele etmek zorunda kalmıştım. Burada insanlar bizim memleketteki gibi huzursuz değildi; enflasyonun neden olduğu büyük tahribatla ahlaki değerleri iyiden iyiye bozulan ülkemizle İngiltere'deki yaşam biçimi kıyaslandığında, burada çok iyi işleyen bir hukuk düzeni ve dürüstlük anlayışının hâkim olduğu görülüyordu. Buranın insanları daha sakin, daha mutlu bir yaşam sürüyor ve bakışlarını komşularına değil, bahçelerine ve küçük hobilerine çeviriyorlardı. İnsan burada soluk alabiliyor, düşünebiliyor ve bir konu üzerinde fikir yürütebiliyordu. Ama beni buraya bağlayan gerçek neden, yeni bir çalışmamdı.

Şöyle olmuştu: *Marie Antoinette* adlı eserim yeni yayımlanmıştı. Çağın saçmalıklarını, dünyayı düzeltmeyi meslek edinenlerden daha iyi görmüş ama bunları ne yazık ki akıl yoluyla önleyememiş büyük bir hümanistin tinsel portresini çizen *Erasmus* kitabımın düzeltilerini okuyordum. Bir bakıma kendi portrem de olan bu eseri tamamladıktan sonra, uzun zaman önce planladığım romanımı yazmak istiyordum. Aslında biyografik eser yazmaktan yorulmuştum. Ama buraya geldikten sonraki hemen üçüncü gün, otobiyografik eserlere olan eski tutkum yeniden alevlendi ve British Museum'un halka açık mekânlarından birinde sergilenen bu tür metinleri incelemeye başladım. Bunlar arasında Mary Stuart'ın idamıyla ilgili elyazması bir belge buldum. Bunun üzerine birdenbire Mary Stuart hakkında bir kitap yazsam nasıl olur, diye düşündüm. Kraliçe, ikinci kocasının öldürülmesi olayına karışmış mıydı, yoksa bununla hiçbir ilgisi yok muydu? Akşamları okuyacak bir şeyim olmadığı için, Mary Stuart hakkında yazılmış bir kitap satın aldım. Kraliçeyi bir azize gibi yücelten bir kitaptı ancak pek derinliği yok-

tu ve kafa karıştıran bir içeriği vardı. Şu iflah olmaz merakım yüzünden ertesi gün yeni bir kitap daha aldım, ilk okuduğumun neredeyse tam tersi görüşler ileri sürülüyordu. İşte bunun üzerine Mary Stuart olayı beni ilgilendirmeye başladı. Gerçekten güvenilebilecek bir kitap aradım ama kimse böyle bir kitap adı veremeyince araştırmalarımı derinleştirdim ve iki eseri birbiriyle karşılaştırdım; sonunda nedenini tam da anlamadan Mary Stuart hakkında bir kitap yazmaya başladım ve bunun için haftalarca kütüphanelere kapandım. 1934 yılının başlarında tekrar Avusturya'ya gittiğimde, bu kitabı buranın sessiz ortamında bitirmek için çok sevdiğim Londra'ya geri dönmeye karar verdim.

Şu birkaç ay içerisinde durumun nasıl kötüye gittiğini görmek için Avusturya'da iki ya da üç gün kalmam yetmişti. İngiltere'nin sakin ve güven veren ortamından, yaşanan gerilimler ve kavgalarla iyice sarsılmış olan Avusturya'ya dönmek, New York'ta temmuz ayında kavurucu bir günde, havası klimayla serinletilmiş bir salondan alev alev yanan bir caddeye çıkmak gibiydi. Nasyonal sosyalistlerin baskısı, aşırı dincilerin ve burjuva sınıfının sinirlerini yavaş yavaş bozmaya başlamıştı. Sabırsız Almanya'nın ekonomik mengenesi ve yıkıcı baskısı gittikçe daha sert hissediliyordu. Avusturya'nın bağımsızlığını savunan ve onu Hitler'e karşı korumak isteyen Dollfuss hükümeti gittikçe umutsuzluğa düşüyor ve kendisine son bir destek arıyordu. Fransa ve İngiltere çok uzaktaydı ve iç politika bakımından da Avusturya onlar için hiç ilginç değildi. Çekoslovakya ise, Viyana'ya karşı hâlâ eski rekabet anlayışını ve entrika duygusunu koruyordu. Böylece geriye Alp geçitlerini ve Trieste'yi korumak için Avusturya'nın ekonomik ve politik hamiliğini sahiplenmeye çalışan İtalya kalıyordu. Ancak Mussolini bu hamili-

ğin karşılığı olarak yüksek bir ücret talep ediyordu. Avusturya'nın faşist isteklere uyup parlamentoyu ve parlamenter demokrasiyi rafa kaldırması gerekiyordu. Oysa bu, Avusturya'nın en güçlü ve en iyi örgütlü partisi olan Sosyal Demokrat Partisi'ni kapatıp siyasal faaliyetlerine son vermeden mümkün değildi. Onların direncini kırmak için zorbalığa ve kaba kuvvete başvurmaktan başka bir yol yoktu.

Bu terörist aksiyon için Başbakan Dollfuss'un selefi Ignaz Seipel, daha önce "Heimwehr" adlı bir örgüt kurmuştu. Dışarıdan bakıldığında, bu örgüt mensuplarının sanıldığından çok daha zavallı bir görünüşleri vardı: Küçük taşra avukatları, ordudan atılmış subaylar, işsiz güçsüz mühendisler gibi birtakım karanlık kişilerin oluşturduğu bir gruptu, hepsi de hayal kırıklığına uğramış ve birbirlerinden ölesiye nefret eden ortalama insanlardı. Sonunda Prens Starhemberg adında sözüm ona bir önder buldular, vaktiyle Hitler'in peşine takılıp cumhuriyet ve demokrasiye karşı çıkmış olan bu genç prens, şimdi kiraladığı askerlerle Hitler'in bayraktarı olarak ortalıkta dolaşıyor ve "kelle uçuracağına" söz veriyordu. "Heimwehr"in gerçekten ne yapmak istediği hiç bilinmiyordu. Bu örgütün herhangi bir şekilde iktidara ortak olmaktan başka bir amacı yoktu. Bütün güçleri, onları öne iten Mussolini'nin yumruğuydu. Bu sözüm ona yurtsever Avusturyalılar, üstünde oturdukları dalı, İtalyan süngüleriyle kestiklerinin farkında değillerdi.

Sosyal Demokrat Parti gerçek tehlikenin nereden geldiğini çok iyi biliyordu. Aslına bakılırsa, parti açıkça bir mücadeleden çekinecek durumda değildi. Ellerinde, bütün trenleri, bütün su dağıtım şebekesini ve elektrik tesislerini çalışamaz duruma sokabilecek silahları vardı. Ama Hitler'in bu tür bir bahane yaratmak için bir "Kızıl Devrim" beklediğini ve Avusturya'ya "kurtarıcı" olarak

girmek istediğini biliyorlardı. İşte bu yüzden, kabul edilebilir bir uzlaşmaya varmak için, haklarının büyük bir kısmından, hatta parlamentodan bile vazgeçmenin daha iyi olacağını düşündüler. Aklı başında olanların hepsi de, Hitlerciliğin tehdit edici gölgesinde bulunan Avusturya'nın, içine düştüğü bu sıkıntılı durumdan ancak bu yolla kurtulabileceğini söylüyordu. Hatta hırslı, uysal ve son derece realist bir adam olan Dollfuss bile uzlaşmadan yana görünüyordu. Ama genç Prens Starhemberg ve onun arkadaşı Binbaşı Frey (daha sonra Dollfuss'un öldürülmesinde çok ilginç bir rol oynamıştır), Sosyal Demokrat Parti'nin bütün silahlarını teslim etmesini ve demokratik özgürlüğün ve yurttaşlık haklarının izlerinin bütünüyle silinmesini istediler. Sosyal demokratlar onların bu isteğine karşı direndiler, karşılıklı tehditler birbirini izledi. Verilecek karar herkesi tehdit ediyordu. Bu gerilimli ortamda bilinçsizce Shakespeare'in şu sözlerini düşünmek zorunda kaldım: "*So foul a sky clears not without a storm.*"[1]

Salzburg'da birkaç gün kaldıktan sonra hemen Viyana'ya gittim. Fırtına da işte şubatın bu ilk günlerinde koptu. "Heimwehr" üyeleri içinde silah bulunduğunu tahmin ettikleri depoyu ele geçirmek için Linz'deki işçi sendikası binasına saldırdı. İşçiler buna bir genel grevle karşılık verdiler. Başbakan Dollfuss da bu gayri ciddi "ayaklanmayı" silahla bastırma emrini verdi. Böylece ülkenin düzenli ordusu, makineli tüfekler ve toplarla Viyana'nın işçi mahallelerine karşı harekete geçti. Üç gün boyunca evden eve çetin savaşlar yaşandı. Avrupa demokrasisi, İspanya İçsavaşı'ndan önce son bir kez daha faşizme karşı

1. (İng.) Bu kadar karanlık bir gökyüzü fırtınasız açılmaz. (Ç.N.)

kendini savunuyordu. İşçiler üç gün dayandılar ve sonunda tekniğin üstün gücüne yenildiler.

O üç gün boyunca Viyana'daydım. Bu ölüm kalım savaşına ve dolayısıyla Avusturya'nın bağımsızlığını kendi eliyle yok etmesine tanıklık ettim. Ama dürüst bir tanık olarak, insana ilk bakışta paradoks gibi gelse de, bu ayaklanmayı hiçbir şekilde görmediğimi itiraf etmem gerekir. İçinde yaşadığı dönemin doğru ve canlı bir tasvirini vermek isteyen bir kişi, romantik düşlerinden vazgeçme cesaretine de sahip olmalıdır. Modern ayaklanmaların özelliği ve tekniğindeki karakteristik olan şey, olayların modern bir kentin çok az yerinde geçmesi ve yurttaşların çoğunun da bunları hiç görmemiş olmasıdır. Tuhaf gibi görünse de, ben 1934 Şubat'ının o tarihî günlerinde Viyana'daydım ve burada olup biten önemli olayların hiçbirini görmedim. Olup bitenler hakkında hiçbir bilgim olmamış, hiçbir şey duymamıştım. Toplar patladı, evler işgal edildi, yüzlerce ceset taşındı ama ben bunların hiçbirini görmedim. New York, Londra ve Paris'teki gazete okurları, neler olup bittiğini, olaylara sözde tanık olan bizlerden daha iyi biliyorlardı. Aklımızın ermediği şeylerden biri de, olay yerinden on sokak ötede oturanların, binlerce kilometre uzaktakilerden daha az şey biliyor olmasıydı, daha sonraları tanık olduğum pek çok olay bana bunun böyle olduğunu gösterdi. Birkaç ay sonra Dollfuss bir öğle sonrası Viyana'da öldürüldüğünde, ben Londra'da bulunuyordum ve öğleden sonra saat beş buçukta caddelerden birindeki duyuruyu gördüm. Hemen Viyana'ya telefon etmeye çalıştım, çabucak bağlandığımı görünce çok şaşırmıştım. Ama Viyana Dışişleri Bakanlığı'nın beş sokak ötesinde oturanların, Londra'da bütün cadde ve sokaklarda duyurulan Viyana ayaklanması hakkında çok az bildiğini duyunca daha da çok şaşırmıştım. İşte bu nedenle, Viyana ayaklanmasıyla ilgili olarak yaşadıklarımdan

sadece negatif olanları anlatabiliyorum: Günümüz insanı, eğer tesadüfen olayların geçtiği yerde bulunmuyorsa, dünyanın çehresini ve kendi yaşamını değiştirecek olayların pek azını biliyor. Yaşadığım şeylerin hepsi şuydu: Operanın bale rejisörü Margarete Wallmann'la Ring Caddesi'ndeki kafelerden birinde akşamüzeri bir görüşmemiz vardı. Yürüyerek oraya gittim ve dalgın dalgın karşıya geçmek üzereydim ki, tam o sırada şuradan buradan temin ettikleri eski üniformalarını giymiş silahlı birkaç kişi birden yolumu kesip nereye gittiğimi sordu. Café J.'ye gittiğimi söyleyince beni rahatsız etmeden bıraktılar. Böyle silahlı askerlerin neden birdenbire sokaklara döküldüğünü, amaçlarının ne olduğunu bilmiyordum. Gerçekte ise, kenar semtlerde saatlerdir kanlı çatışmalar oluyordu ve kent merkezinde oturan hiç kimsenin bundan haberi yoktu. Ancak akşamüzeri otelime dönüp hesabımı ödemek isteyince –ertesi sabah erkenden Salzburg'a dönecektim– otel görevlisi, korkarım bu mümkün olamayacak, demiryolları greve gitti, trenler çalışmıyor, üstelik kenar semtlerde de olaylar var, demişti.

Ertesi gün gazeteler, sosyal demokratların bir ayaklanma denemesi yaptığını ve bunun da az çok bastırıldığını oldukça muğlak ifadelerle duyuruyordu. Gerçekte ise çatışmalar o gün iyiden iyiye hızlanmış ve hükümet, işçilere karşı makineli tüfekten sonra toplar da kullanmaya karar vermişti. Ama ben top seslerini de duymadım. O sırada Avusturya sosyalistler, nasyonal sosyalistler ya da komünistler tarafından işgal edilmiş olsaydı, bir sabah uyandıklarında Viyana'nın Hitler'in eline geçtiğini *Münchener Neueste Nachrichten* gazetesinden öğrenen Münih sakinleri gibi, ben de çok az şey bilecektim. Savaş, kentin kenar semtlerinde tüm şiddetiyle sürerken, merkez mahallelerdeki yaşam her zamanki gibi sessiz ve sakin bir şekilde devam ediyordu. Bizler de olayların üs-

tesinden gelindiğine ve her şeyin düzeltileceğinden söz eden resmî hükümet bildirilerine ahmakça inanıyorduk. Bir şeyler bakmak için uğradığım Milli Kütüphane'de üniversite öğrencileri her zamanki gibi kitap okuyor ve çalışıyorlardı. Bütün dükkânlar açıktı. İnsanlar hiç de öyle tedirgin değildi. Ancak üçüncü gün, her şey olup bittikten sonra, gerçekler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Dördüncü gün trenler çalışmaya başlar başlamaz, sabah erkenden Salzburg'a hareket ettim. Sokakta rastladığım iki-üç tanıdık, Viyana'da neler oluyor diye beni hemen soru yağmuruna tuttu. Ayaklanmanın "görgü tanığı" olan ben, onlara tam bir dürüstlükle, "Hiçbir şey bilmiyorum. En iyisi, yabancı bir gazete alıp kendiniz görün," demek zorunda kaldım.

Tuhaf bir durum ama ertesi günü olaylarla ilgili verilen bir karar, benim kendi yaşamımı da etkiledi. Öğleden sonra Viyana'dan Salzburg'daki evime dönmüştüm. Masamın üstünde yığınla mektup ve kitap provaları buldum ve bütün bunları yoluna koymak için gecenin geç saatlerine kadar çalışmak zorunda kadım. Ertesi sabah, henüz daha yataktayken odamın kapısı çalındı ve iyi kalpli ihtiyar uşağım şaşkın bir yüz ifadesiyle içeri girdi. Yoksa beni şu saatte uyandır diye sıkı sıkı tembih etmezsem asla uyandırmazdı. Karakoldan birkaç polis geldi ve sizinle konuşmak istiyorlar, aşağıya inseniz iyi olur, dedi. Biraz şaşırmıştım, ropdöşambrımı giydim ve alt kata indim. Dört sivil polis beni bekliyordu. Evi aramakla görevlendirildiklerini söylediler. Cumhuriyetçi Savunma Birliği'nin silah namına nesi varsa hemen kendilerine teslim etmem gerektiğini söylediler.

İlk anda çok şaşırıp herhangi bir yanıt veremediğimi itiraf etmeliyim. Benim evimde Savunma Birliği'nin silahlarının ne işi olabilirdi? Bundan daha saçma bir şey olamazdı. Ben hiçbir zaman bir partiye üye olmamış, hiç-

bir zaman politikayla ilgilenmemiştim. Aylardır Salzburg'da bile değilim. Ama bütün bunlar bir yana, evime silah depolamam dünyanın en komik şeyi olurdu. Üstelik benim evim şehir dışındaki bir tepede bulunuyordu ve bu eve silah taşıyan kişi rahatlıkla görülebilirdi. Polislere, soğuk bir ifadeyle, "Buyurun, bakın," demekten başka bir yanıt veremezdim. Bu dört sivil polis, evin her tarafını dolaştı, birkaç sandık açıp baktılar, elleriyle duvarlara vurdular. Ama bunu öylesine isteksiz yaptılar ki, bu aramayı usul yüzünden yaptıklarını, benim evimde gerçekten bir silah deposu olacağına hiçbirinin inanmadığını hemen anladım. Zaten yarım saat sonra da, aramanın bittiğini söyleyip çekip gittiler.

Bu soytarılığın o sıra neden böyle çok canımı sıktığını, şimdilerde tarih olmuş bir olayla açıklamak gerekir. Çünkü Avrupa ve dünya, bireysel hakların ve yurttaşlık özgürlüğünün bir zamanlar ne kadar kutsal olduğunu son birkaç on yılda neredeyse unutmuş görünüyor. 1933'ten beri ev aramaları, keyfî tutuklamalar, mal ve mülke el koymalar, insanların yerlerinden ve yurtlarından kovulması, sürgünler ve akla gelebilen her türlü alçaltma olağan şeylermiş gibi görülüyor. Bu tür şeyleri yaşamayan Avrupalı bir dostum yok sanki. Ama o dönemde, yani 1934 yılı başında, Avusturya'da bir evin polis tarafından aranması çok büyük bir hakaret sayılırdı. Benim gibi politikadan hep uzak kalmış ve yıllardır seçme hakkını bile kullanmamış birinin evinin aranmış olmasının çok özel bir nedeni olmalıydı. Bu durum gerçekten de Avusturya'ya özgü tipik bir olaydı. Salzburg polis müdürü, geceleri attıkları bombalar ve patlayıcı maddelerle halkı huzursuz eden nasyonal sosyalistlere karşı sert önlemler almak zorunda kalmıştı. Oysa onları gözetim altında tutmak yüreklilik gerektiren bir davranıştı. Çünkü Nasyonal Sosyalist Parti insanları korkutma ve baskı altına alma yöntemini uygu-

lamaya başlamıştı. Resmî makamlar her gün tehdit mektupları alıyordu, nasyonal sosyalistleri "sıkıştıranlar" bunun hesabını vereceklerdir, deniliyordu. Gerçekten de nasyonal sosyalistler öç alma konusunda verdikleri sözlerini eksiksiz yerine getirdiler ve ülkelerine bağlı kalan bütün devlet memurlarını, Hitler'in Avusturya'ya girdiği ilk gün hemen toplama kamplarına gönderdiler. Benim evi de, hiç kimseden korkmadıklarını göstermek için aradıkları fikri akla yakın gibi geliyor. Ama ben önemsiz gibi görünen bu olayla, Avusturya'nın durumunun ne kadar ciddi olduğunu ve Almanya'nın baskısının ne kadar çok arttığını hissediyordum. O polis ziyaretinden sonra evimden hoşlanmamaya başladım. İçimdeki duygu, bu tür olayların daha sonra yapılacak büyük haksızlıkların yalnızca bir başlangıcı olduğunu söylüyordu. Aynı günün akşamı en önemli kâğıtlarımı ve belgelerimi toplamaya başladım, bundan böyle yabancı bir ülkede yaşayacaktım. Buradan ayrılmak bir evden ve yurttan ayrılmaktan çok daha farklıydı. Çünkü ailem bu evi anayurtları gibi seviyordu. Onlar ülkelerini çok seviyorlardı. Ama benim için kişisel özgürlük yeryüzündeki en önemli değerdi. Dostlarım ve tanıdıklarımdan hiçbirine bu niyetimi açmadan, iki gün sonra Londra'ya döndüm. Oraya varır varmaz ilk işim, evimi kesin olarak terk ettiğimi Salzburg'daki resmî makamlara bildirmek oldu. Bu, yurdumdan uzaklaşmak için attığım ilk adımdı. Ama Viyana'da tanık olduğum günlerden beri, Avusturya'nın sonunun geldiğini biliyordum – ama kendimin neler kaybettiğini henüz daha hissetmiş değildim.

Can Çekişen Barış

"The sun of Rome is set. Our day is gone.
Clouds, dews and dangers come; our deeds are done."[1]

Shakespeare, *Julius Caesar*

Gorki için Sorrento vaktiyle nasıl bir sürgün kentiyse, ilk yıllarda İngiltere de benim için bir sürgün ülkesiydi. "İhtilal" denilen o ayaklanmanın arkasından nasyonal sosyalistler ani bir baskınla Dollfuss'u öldürüp ülkeyi zorla kendilerine bağladıktan sonra da Avusturya varlığını sürdürebilmişti. Ülkemin can çekişmesi dört yıl daha devam edecekti. Ben her an geri dönebilirdim. Sonuçta kovulmamıştım ve lanetlenmemiştim. Kitaplarım hâlâ Salzburg' daki evimdeydi ve kimse onlara dokunmuyordu. Ben hâlâ Avusturya pasaportumu taşıyordum ve Avusturya hâlâ benim ülkemdi. Hâlâ Avusturya vatandaşıydım, hem de bütün haklarına sahip bir Avusturya vatandaşıydım. Tüm varlığıyla yaşamayan birinin asla anlayamayacağı vatansızlık duygusu ve bunun neden olduğu o büyük dehşet hali henüz daha başlamamıştı. Ayık gözlerle sarhoş gibi

1. Roma'nın güneşi battı. Günümüz geçti. Bulutlar, şebnemler ve tehlikeler geliyor. Bizim işimiz bitti. (Ç.N.)

boşlukta dolaşmak ve ayağınızı bastığınız her yerden her an kovulabileceğinizi bilmek gibi insanın sinirlerini altüst eden o korkunç duygu henüz daha yaşanmıyordu. Ben daha başlangıç aşamasındaydım. Ama 1934 yılı Şubat sonunda Victoria İstasyonu'na inerken bunun farklı bir geliş olduğunu biliyordum. Konuk olarak gelince başka, yaşamaya başlayınca daha başka bir kentti Londra. Burada ne kadar kalacağımı bilmiyordum. Benim için önemli olan tek bir şey vardı: yeniden çalışmalarıma başlamak, içsel ve dışsal özgürlüğümü korumak. Sahip olacağım her şey yeniden bağlanma anlamına geleceği için, bir ev yerine küçük bir apartman dairesi kiraladım. İçindeki iki gömme dolabına yanımdan hiç ayıramadığım birkaç kitabımı ve yazı masamı yerleştirecek kadar büyüklükteydi bu daire. Aslında bir edebiyat işçisinin ihtiyacı olan her şeye sahiptim. Gerçi dost toplantıları için yer yoktu ama ben arada bir özgürce seyahat edebilmek için bu dar mekânda oturmayı özellikle istemiştim: Hayatım kalıcı olanlara değil, geçici olanlara yönelmişti.

İlk akşam –hava kararıyordu ve duvarların konturları alacakaranlıkta kayboluyordu– benim için hazırlanan küçük bir odaya girince birden ürktüm. Çünkü tam o anda, otuz yıl kadar önce Viyana'daki o küçük konutuma girmiş gibi olmuştum, onun odaları da bununki kadar küçüktü. Beni dostça karşılayanlar yine duvar dolaplarındaki kitaplar ve Blake'in her yerde bana eşlik eden *King John* portresinin sanrılı gözleriydi. Kendimi toplamak için bir an duraklamam gerekti; çünkü Viyana'da oturduğum bu konutu yıllardır hiç aklıma getirmemiştim. Yoksa bu durum benim hep genişleyen yaşamımın şimdi eskilere dönüp küçüleceğinin ve benim de bunun bir gölgesi olacağımın bir sembolü müydü? Otuz yıl önce Viyana'daki o odayı kiraladığımda, daha işin başındaydım. Henüz hiçbir şey başaramamış ya da ses getiren

bir şey başarmış değildim. Kitaplarım ve adım kendi ülkemde henüz tanınmıyordu. Şimdi de –tuhaf bir benzerlik– kitaplarım anadilinden uzaklaşmıştı, yazdıklarım Almanya'da bilinmiyordu. Dostlarım uzakta kalmıştı. Eski çevrem dağıtılmıştı. Koleksiyonlarım, tablolarım ve kitaplarımla dolu evim elimden alınmıştı. Tıpkı o yıllardaki gibi yine yabancılar tarafından kuşatılmıştım. Bütün bu otuz yıl boyunca denediğim, yaptığım, öğrendiğim ve tattığım her şeyi fırtınalı rüzgârlar alıp götürmüştü. Ellimden sonra yeni bir başlangıç yapıyordum. Yine masasının başında oturan ve sabahları kütüphanenin yolunu tutan bir öğrenciydim. Ama artık eskisi gibi inançlı ve heyecanlı değildim. Saçlarıma ilk ak düşmüş, yorgun ruhumun üstüne hafif bir umutsuzluk karartısı çökmüştü.

1934'ten 1940'a kadar İngiltere'de geçirdiğim yıllardan pek fazla bir şey anlatmak istemiyorum; çünkü içinde yaşadığımız döneme çok yaklaşmış oluyorum. Radyonun ve gazetelerin iyice kışkırttığı huzursuzluk ortamında hepimiz aynı umutlarla ve aynı kaygılarla yaşadık. Bugün hepimiz o günlerdeki siyasi körlüğün pek de göğsümüzü kabartacak türden olmadığını biliyoruz ve bu yüzden başımıza gelenleri dehşetle anımsıyoruz. Bu tür konular hakkında açıklamalarda bulunmak isteyenler, aynı zamanda şikâyetçi konumuna düşecektir. Kimin bunları söylemeye hakkı olduğunu nereden bilebilirdik ki? Şu da bir gerçekti ki, İngiltere'de geçirdiğim günlerim, kelimenin tam anlamıyla bir geriye çekilişti. Böylesine bir geriye çekilişin üstesinden gelemeyeceğimi ve bunun büyük bir saçmalık olduğunu bildiğim halde, bütün bu sürgün ya da yarı sürgün yıllarımda güncel olaylar tartışılırken, yabancı bir ülke vatandaşı olarak söze karışma hakkına sahip olmadığım gibi saçma bir düşünceyle kendimi her

çeşit sosyal yaşamdan uzak tuttum. Avusturya'da yetkililerin çılgınlıklarına karşı hiçbir şey yapamamıştım. Bunu burada nasıl yapacaktım, buranın, bu güzel adanın bir konuğu olarak –gerçeklere dayanan somut bilgiyle– dünyamızın Hitler tarafından tehdit edildiğini söylesem, bunu kişisel çıkarımın bir ifadesi olarak ileri sürdüğüm düşünülmez miydi? Kuşkusuz, alenen yapılan bazı yanlışlar karşısında ağzını kapatıp susmak bazen çok zor oluyordu. İngilizlerin en büyük erdemi, dürüstlükleri, içtenlikleri ve karşı bir kanıt olmadan herkese inanmalarıydı ama onların bu iyi niyetli özelliklerinin kusursuzca yürütülen bir propaganda tarafından nasıl istismar edildiğini görmek çok acıydı. Hitler'in sadece sınır bölgelerinde yaşayan Almanları yanına çekmek istediği, bu amacına ulaşmaktan çok mutlu olacağı ve şükran borcunu ödemek için de Bolşeviklerin kökünü kazıyacağı sık sık ileri sürülüp insanlar kandırılmaya çalışılıyordu. Halkın önüne atılan bu yem çok da işe yarıyordu. Hitler bir konuşmasında tek bir defa "barış" sözcüğünü kullanınca, gazeteler sevinç çığlıkları atıp olup bitenleri unuttular ve Almanya'nın neden böyle çılgınca silahlandığını sormayı unuttular. Berlin'den ülkelerine dönen –çok iyi ağırlanan ve kendilerine güzel şeyler söylenen– turistler, kurulan yeni düzeni ve bunu başaran lideri göklere çıkarıyorlardı. Hitler'in "Büyük Almanya" talepleri İngiltere'de yavaş yavaş haklı görülmeye başlamıştı. Ama Avusturya'nın bu büyük duvarda temel taş olduğu, bu taş yerinden çıkarılırsa bütün Avrupa'nın çökeceğini kimse anlamıyordu. Ama bizim ülkede saldırı birliklerinin suratlarını yakından görmüş ve "bugün Almanya bizim, ama yarın bütün dünya bizim olacak" türkülerinin söylendiğini duymuş biri olarak, İngilizlerin ve devlet büyüklerinin bu saflığına ve yüce inançlarına baktıkça yüreğim sızlıyordu. Ama ben politik

gerginlikler arttıkça genel sohbetlerden ve her türlü açık eylemde bulunmaktan uzak durmaya çalışıyordum. Gazetelerde güncel olaylarla ilgili tek bir yazı yazmadığım, hiçbir radyo konuşması yapmadığım ve hiçbir genel tartışmaya katılmadığım tek eski dünya ülkesi İngiltere'dir. Otuz yıl önce Viyana'da küçücük dairesinde oturan o üniversite öğrencisi gibi, burada da herkesten uzak bir yaşam sürüyordum. Kim olduğumu kimse bilmiyordu. İşte bu yüzden İngiltere'yi yetkin bir tanık olarak anlatma hakkına sahip değilim. Savaştan önce İngiltere'nin tamamen içine kapanık halini ve büyük bir tehlike karşısında birden ortaya çıkan o büyük gücünü, gerçekten de hiç anlamadığımı daha sonraları itiraf etmek zorunda kaldım.

İngiliz yazarlardan da pek azını görüyordum. Daha sonraları ilişki kurmaya başladığım yazarlardan John Drinkwater ve Hugh Walpole'u ölüm erkenden benden ayırdı. Kulüpler, ziyafetler ve halka açık etkinliklere karşı gençliğimden beri duyduğum ve bir türlü yenemediğim, bir *foreigner*, bir yabancı olmamdan kaynaklanan güvensizlik yüzünden genç yazarlarla da pek fazla bir araya gelemiyordum. Ama yine de İngiliz yazar ve şairler arasında en zeki iki otoriteyi, Bernard Shaw ve H.G. Wells'e, yeraltında yapılan ve dıştan bakıldığında son derece düzeyli ve mükemmel görünenen bir tartışma sırasında rastlamanın olağanüstü mutluluğunu ve tadını yaşadım. Shaw'un evinde, yakın dostlarının davetli olduğu bir öğle yemeğindeydik. Ben kendimi kısmen çekici, kısmen de tuhaf bir durumun içinde buldum; bu iki büyük yazarın arasında oluşan elektrikli havanın gerçek nedenini bilmiyordum; iki usta yazar hafiften ironi kokan bir samimiyetle birbirlerini selamlamışlardı. Anladığım kadarıyla aralarında kısa bir süre önce bitirilmiş ya da bu yemekte bitirilecek olan ilkesel bir görüş ayrılığı vardı. Her biri İngiltere için birer onur demek olan bu iki bü-

yük insan, elli yıl önce Fabian'ların[1] yanında, o yıllarda henüz daha yeni bir hareket olan sosyalizm için omuz omuza birlikte savaşmışlardı. Ama o tarihten beri farklı kişilikleri yüzünden birbirlerinden gittikçe uzaklaşmışlardı. Wells aktif idealizmiyle hareket edip ısrarla insanlığın geleceğini kurmaya çalışırken, Shaw günümüz olaylarına olduğu kadar geleceğe de kuşkuyla ve alaylı gözlerle bakarak, bununla üstün ve eğlendirici saydığı düşünme eylemini denemek istiyordu. Bu iki yazar, vücut yapıları bakımından da yıllar içinde giderek değişmiş ve birbirine tamamen zıt biçimler almışlardı. İnanılmayacak kadar canlı bir görünüşe sahip olan seksen yaşındaki Shaw, yemeklerde sadece ceviz ve taze meyve yerdi; uzun boylu, zayıf ve heyecanlı bir kişiydi, sürekli hareket eden dudaklarının çevresinde her zaman keskin bir gülümseyiş göze çarpıyordu ve çelişkilerini gösteriye dönüştürmeyi her zamankinden daha çok sever hale gelmişti. Wells ise, gittikçe daha da sakinleşmiş, yaşamaktan daha çok zevk alan, kısa boylu, kırmızı yanaklı ve neşeli bir yetmişlikti, zaman zaman sergilediği neşeli ruh halinin arkasında son derece ciddi bir kişilik vardı. Shaw'un son derece saldırgan bir kişiliği vardı, saldırı noktalarını hızla ve hiç vakit kaybetmeden değiştirirken ötekisi ise, son derece inançlı ve ikna edici bir savunma taktiği kullanıyordu. Wells'in buraya sadece bir dost yemeğine gelmediğini, aksine bir çeşit ilkesel tartışma için geldiğini hemen anlamıştım. Düşünsel çatışmanın içyüzünü bilemediğim için havanın gerginliğini daha çok hissediyordum. Her ikisinin de hareketlerinde, bakışlarında ve sözlerinde biraz kendini beğenmişlik ve ciddi sayılacak bir kavgacılık hali vardı. Birbirlerine karşı saldırıya geçmeden önce küçük küçük

1. İngiltere'de ılımlı bir sosyalist derneğin üyesi. (Ç.N.)

hamlelerle rakibinin çevikliğini yoklayan iki eskrimci gibiydiler. Shaw'un daha hızlı bir kavrayış yeteneği vardı. Bir soruya yanıt verirken ya da yanıt vermeye çalışırken çalı gibi kaşlarının altında, espriden hoşlandığını gösteren bir parıltı göze çarpıyordu, altmış yılda eşsiz bir ustalığın mükemmelleştirdiği kelime oyunu yeteneği, bir çeşit kendini beğenmiş bir ruh haline dönüşmüştü. Beyaz ve kırçıllı sakalı, öfkeyle karışık gülüşü sırasında hafif hafif titriyordu. Başını biraz öne eğdiğinde, fırlattığı oklar isabet etti mi diye rakibine bakıyor gibiydi. Wells ise, kırmızı yanakları ve sakin sakin kırptığı gözleriyle daha keskin ve dürüst bir görüntü sunuyordu. Wells'in kafası da son derece iyi çalışıyordu, ama oklarını ötekisi gibi gösteriş yaparak fırlatmıyor, rakibinin vuruşlarını daha sakin hareketlerle ve hafif bir doğallıkla karşılıyordu. Bu savunma ve hücum, hücum ve savunma hareketleri şakalaşırcasına hızlı bir biçimde birbirini izliyordu, öyle ki oynanan eskrim oyununa karışmayan kişi, karşılıklı hücumun ve savunmanın heyecan ve coşkusunu yeterince yaşayamazdı. Ama bu hızlı ve sürekli yükselen diyaloğun arkasında İngiliz asaletiyle en kibar şekilde dizginlenen bir çeşit düşünsel öfke vardı. Oyun yanı ağır basan bir ciddiyet, ciddiyet yanı ağır basan bir oyundu bu, tartışmayı böylesine ilginç kılan da zaten buydu, birbirinden tamamen farklı iki kişiliğin en sert sözlerle karşı karşıya gelmesiydi; görünüşte objektif olmak için alevlenen, gerçekte ise benim bilemediğim nedenlerle kuralları kesin olarak belirlenmiş bir tartışma, amansız bir karşılaşmaydı. Her neyse, İngiltere'nin bu en güçlü iki yazarını en parlak anlarının birinde görmüş oldum. Sonraki haftalarda *Nation* dergisinde basılmış haliyle sürdürülen bu polemiğin devamı, tanığı olduğum o hararetli diyaloğun verdiği zevkin yüzde birini bile verememişti. Çünkü soyutlaşan argümanların arkasında canlı insan, gerçek olgu

yoktu. Ama ben karşılıklı atışmalarla bu iki zekânın böyle fosfor gibi parıldamasının doyasıya tadını çıkarıyordum; diyalog sanatının yapmacıktan uzak, önyargısız ve en asil biçimiyle böylesine ustaca sunulduğunu –ne daha önce ne de daha sonra– hiçbir tiyatro oyununda pek görmemişimdir.

Ama ben o yıllarda İngiltere'de tüm ruhumla değil, sadece mekânsal olarak yaşıyordum. Hitler'in iktidarı ele geçirdiği ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği o yıllar arasında sık sık seyahate çıkmış, hatta iki defa okyanusu geçmiştim, bunun nedeni Avrupa için duyulan derin kaygı, bir karabasan gibi üstümüze çöken ve sinirlerimizi altüst eden korkuydu. Belki de beni buna zorlayan, dünyanın kapıları açık olduğu ve gemiler barış içinde rotalarını izledikleri sürece, insanın daha kötü dönemler için belli deneyimleri ve izlenimleri belleğine kaydetmesi gerektiğine dair bir önseziydi, hatta belki de bu benim ve bizim geleceğimizin Avrupa'nın öbür tarafında olmasıyla ilgili belli belirsiz bir düşünceydi. Amerika Birleşik Devletleri'ni baştan başa dolaşmamı sağlayan bir konferans gezisi, bu güçlü ülkeyi her yanıyla ve doğudan batıya, kuzeyden güneye bütünüyle tanımam için bana iyi bir fırsat oldu. Ama uluslararası PEN Kulübü'nün kongre davetini kabul ederek gittiğim Güney Amerika'da edindiğim izlenimler belki de çok daha güçlüydü. Ülkeler ve diller hakkındaki düşünsel dayanışma düşüncesini güçlendirmek o günlerde bana her zamankinden daha önemli görünüyordu. Bu seyahate çıkmadan önce Avrupa'da geçirdiğim son saatler benim için düşündürücü bir uyarı oldu. 1936 yılının o yazında İspanya İçsavaşı başlamıştı. Bu savaş, yüzeysel bakınca acı içinde kıvranan bu güzel ülkenin bir iç çekişmesi sayılabilirdi ama gerçekte iki farklı ideolojik güç grubunun daha sonraki çatışmalar için bir hazırlık dene-

mesiydi. Ben o sırada Southampton'dan bir İngiliz gemisiyle yola çıkmıştım ve geminin savaş bölgesine girmemek için her zaman yanaştığı ilk istasyon olan Vigo'ya uğramayacağını sanıyordum. Ama limana girince çok şaşırdım. Hatta biz yolculara birkaç saatliğine karaya çıkma izni de verildi. Vigo o sırada Franco taraftarlarının elindeydi ve asıl savaş meydanına çok uzakta bulunuyordu. Buna rağmen birkaç saat içinde gördüğüm bazı şeyler, haklı olarak bazı can sıkıcı düşüncelere yol açtı. Franco'nun bayrağının dalgalandığı belediye binasının önünde, pek çoğunun papazlar tarafından komşu köylerden getirildiği belli olan genç delikanlılar, taşra giysileriyle sıra sıra dizilmişlerdi. İlk anda çocukların neden getirildiğini, onlarla ne işlerinin olduğunu anlamadım. Herhangi bir acil iş için getirilmiş işçiler miydi? Yoksa karınlarını doyurmaya gelen işsizler miydi? Ancak aradan on beş dakika geçtikten sonra aynı delikanlıların, dış görünüşleri değişmiş olarak belediye binasından çıktıklarını gördüm. Pırıl pırıl parlayan yeni üniformalar giymişlerdi, silahları ve süngüleri vardı. Subayların denetimi altında yeni ve pırıl pırıl parlayan otomobillere bindirildiler ve caddelerden hızla geçerek kentten dışarı çıktılar. Ürkmüştüm. Buna benzer bir şeyi acaba daha önce nerede görmüştüm? Önce İtalya'da, sonra da Almanya'da değil miydi? Oralarda da birdenbire ortaya çıkan yeni üniformalar, gıcır gıcır otomobiller ve makineli tüfekler görmüştüm. Bu gıcır gıcır üniformaları kim veriyor, onların parasını kim ödüyor, bu sefil köylü çocuklarını kim oraya getiriyor, mevcut iktidara, demokratik yollardan seçilmiş parlamentoya ve halkın gerçek temsilcilerine karşı onları kim kışkırtıyor, diye kendi kendime sordum. Bildiğim kadarıyla, devlet hazinesi ve silah depoları meşru hükümetin elindeydi. Öyleyse bu otomobiller ve bu silahlar sınır yoluyla dış ülkelerden, hiç kuşku yok ki yakın bir

ülke konumunda olan Portekiz'den gönderiliyordu. Ama bunları kim gönderiyor, parasını kim ödüyordu? İktidara gelmek isteyen yeni bir güç vardı, her yerde ortalığı karıştıran, zorbalığı seven ve zorbalığa başvuran yeni bir güç. Hepimizin yürekten bağlı olduğumuz ve uğruna yaşadığımız barış, hümanizm ve uzlaşmacılık gibi değerleri modası geçmiş zaaflar olarak görüyorlardı. Bürolarına ve şirketlerine saklanan bu gizemli gruplar, gençliğin temiz ideallerini kendi iktidar hırsları ve çıkar ilişkileri için hainçe kullanıyorlardı. Yeni ve kıvrak bir yöntemle savaşın eski barbarlığını bahtsız Avrupa'mıza yaymak isteyen zorba bir yönetim anlayışını temsil ediyorlardı. Gözlerimizle ve duyularımızla edindiğimiz izlenim, iç dünyamız hakkında yazılmış binlerce gazete makalesi ve broşürden her zaman daha güçlüdür. Geri plandaki gizemli kışkırtıcıların bu genç ve suçsuz delikanlıları, kendi ülkelerinin genç ve suçsuz öteki delikanlılarına karşı kullanmak için silahlandırıldıklarını görünce, bizleri ve Avrupa'mızı nelerin beklediğini tüm benliğimle hissettim. Birkaç saat sonra gemi limandan ayrılırken hemen aşağıya inip kamarama girdim. Yabancı eller tarafından acımasızca yakılıp yıkılacak olan bu güzel ülkeye son bir kez daha bakmaya içim elvermedi. Batı uygarlığımızın beşiği ve Parthenon'u olan kutsal vatanımız Avrupa, kendi çılgınlığı yüzünden ölüme mahkûm edilmiş gibi geliyordu bana.

Buna karşın Arjantin beni daha çok mutlu etti. İspanya bir kere daha karşımdaydı sanki, kanla sulanmamış ve nefret tohumuyla zehirlenmemiş bu topraklar eski kültürünü hâlâ koruyordu. Refah ve kazanç ülkenin her tarafına yayılmış, yiyecek ve içecek yarının insanlarını besleyecek kadar boldu. İçimi sonsuz bir mutluluk ve yeni bir güven duygusu kaplamıştı. Kültürler binlerce yıldan beri bir ülkeden ötekine taşınmıyor muydu? Ağaçları baltayla kesip yok etseniz de tohumlar kurtulup yeni

çiçekler açıp yeni meyveler vermiyor muydu? Bizim ve bizden önceki kuşakların başardıkları hiçbir zaman bütünüyle kaybolmayacaktı. Sadece daha derin boyutlu düşünmeyi, daha uzun sürelerle hesaplamayı öğrenmek gerekiyordu. Bundan sonra sadece Avrupalı olarak düşünmek ve can çekişen bir geçmişe gömülmek yerine Avrupa'nın ötesine geçerek düşünmeli, geçmişin yeniden doğuşunu da yaşamalı, dedim kendi kendime. Çünkü bu milyonluk kentte yaşayan bütün insanların kongremize gösterdiği sıcak ilgiden, burada yabancı olmadığımızı, uğruna hayatımızda en güzel yıllarını verdiğimiz düşünsel birlik inancının hâlâ yaşadığını, hâlâ etkili ve geçerli olduğunu anlamıştım, baş döndürücü bir hızla ilerleyen bu yeni dönemimizde okyanus da, insanları birbirinden ayıran özelliğini kaybetmişti. Eski görevin yerini şimdi yenisi almıştı: Yıllardır hayal ettiğimiz birlikte yaşama düşünü daha derin boyutlarıyla ve daha yürekli bir şekilde şimdi yeniden ele almalıydık. Yaklaşan savaşı haber veren şu son olaydan beri Avrupa'dan umudumu tamamen yitirmiş olsam da, burada, güneyin yıldızlarının altında yeniden umut etmeye ve inanmaya başlamıştım.

Doğanın pek cömert davrandığı ve yeryüzünün en güzel kentlerine sahip olan Brezilya, benim üzerimde hiç de az olmayan güçlü izlenimler bırakan ve gelecek vaat eden bir ülkeydi; bu devasa ülke, günümüzde tren, karayolları ve hatta uçakla bile bir ucundan öteki ucuna ulaşılamayacak kadar büyük topraklara sahipti. Geçmiş burada Avrupa'dakinden çok daha özenle korunmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği ilkel davranışlar buranın örf ve âdetlerine ve insanların ruhuna henüz sokulmamıştı. Burada insanlar barış içinde bir arada yaşıyordu; farklı ırkları temsil eden insanların arasındaki ilişki, bizde olduğu gibi düşmanca değil dostçaydı. Burada insanlar kan, kabile ve soy sop gibi absürd

doktrinlerle birbirlerinden ayrılmış değildi. İnsan burada barış içinde yaşayabilir, diye tuhaf bir duygu vardı içimde. Avrupa'da bir zerreciği için devletlerin birbiriyle savaştığı ve politikacıların sızlandığı toprak parçası, burada yaşanılabilir bir gelecek sunuyordu. Burada ülke kendisinden yararlanacak ve içinde bulunduğu zamanı yaşayacak insanı bekliyordu. Avrupa'nın uygarlık alanında başardıkları burada yeni ve değişik biçimleriyle devam edebilir ve gelişebilirdi. Bu yeni doğanın sunduğu binlerce güzellik sayesinde gözlerim parlıyor ve geleceğe umutla bakıyordum.

Ama seyahat etmek, hatta yabancı bir ülkenin yıldızları altında ve başka dünyalara kadar uzanan seyahatler yapmak, Avrupa'yı unutmak ve Avrupa için duyulan kaygılardan kurtulmak demek değildi. Doğa, gizemli gücünün sırrını teknik başarılarla elinden alan insandan yine teknik yoluyla onun ruh sağlığını bozarak korkunç bir öç alıyor gibi geliyor bana. Tekniğin biz insanlara yaptığı en büyük kötülük, içinde yaşadığımız zamandan bir an için bile kaçmamızı engellemesidir. Bizden önceki kuşaklar, büyük felaketler döneminde ıssız ve ücra yerlere kaçabiliyorlardı; ama bizim kuşak yeryüzünün herhangi bir yerinde yaşanan bir felaketi aynı saatte ve aynı saniyede öğrenmek ve hissetmek zorunda kaldı. Avrupa'dan ne kadar uzakta da olsam, onun yazgısı hep peşimden geliyordu. Gecenin karanlığında, Pernambuco'da gemiden inip karaya ayak bastığımda, tepemde güney takımyıldızları parlıyordu. Caddelerde her yerde koyu derili insanlar vardı, o sırada panoya asılmış bir gazetede Barcelona'nın bombalandığı ve daha birkaç ay önce birlikte hoş saatler geçirdiğim bir dostumun kurşuna dizilerek idam edildiği haberini gördüm. Texas'ta, Houston ile başka bir petrol kenti arasında giden bir pulman vagonun içinde hızla yol alırken birisinin birden Almanca

bağırıp çağırmaya başladığını duydum: Hiçbir şeyden habersiz bir yolcu o sırada trenin radyosunu Alman kanalına çevirince, Texas vadisinde hızla yol alan trende Hitler'in Yahudilere karşı yaptığı kışkırtıcı konuşmalarından birine kulak vermek zorunda kalmıştım. Gündüz olsun, gece olsun kaçıp kurtulmak mümkün değildi. Derin bir kaygıyla sürekli Avrupa'yı ve Avrupa'nın bir parçası olan Avusturya'yı düşünmek zorunda kalıyordum. Çin'den İspanya'nın Ebro ve Manzanares nehirlerine kadar geniş bir alana yayılan bu büyük tehlike karşısında özellikle benim Avusturya'nın yazgısıyla ilgilenmem belki dar kafalı bir milliyetçilik gibi görünüyor olabilir. Ama ben bütün Avrupa'nın yazgısının şu küçük yurdumla –tesadüfen anavatanım olan bu ülkeyle– doğrudan ilgili olduğunu biliyordum. Dünya Savaşı'ndan sonra politika alanında yapılan yanlışları göstermek için gerilere gidip geçmişe bakacak olursak, Avrupalı ve Amerikalı politikacıların en büyük yanlışlarının, Wilson'ın yalın ve şeffaf planını uygulamayıp onu paramparça etmeleri olduğu görülür. Başkan Wilson küçük uluslara özgürlük ve kendi kendilerini yönetme hakkı vermeyi düşünüyordu. Ama bunun bütün büyük ve küçük devletlerin bir daha büyük bir birlik altında birleşmeleriyle gerçekleşebileceğini de görmüştü. Onun bu devletler üstü organizasyon –eksiksiz bir Milletler Cemiyeti– hayata *geçirilemediği*, Wilson'ın sunduğu programın yalnızca bir yanı, yani küçük devletlerin bağımsızlaşması gerçekleştiği için, sükûnete kavuşmak mümkün olmadı, onun yerine sürekli artan bir gerilim yaratıldı. Çünkü küçüklerin büyüklük taslamasından daha tehlikeli bir şey yoktur. Küçük devletlerin ilk işi, kurulur kurulmaz birbirlerine karşı entrikalar çevirmek ve küçücük bir toprak parçası için savaşmak oldu. Polonyalılar Çeklerle, Macarlar Rumenlerle, Bulgarlar Sırplarla savaşıyordu. Bizim küçücük

Avusturya'mız dünya devi Almanya karşısında bütün bu rekabet savaşlarından en olumsuz etkilenen ülkeydi. İmparatoru bir zamanlar bütün Avrupa'ya hükmetmiş olan bu parçalanmış ve bölünmüş ülke –bunu sık sık tekrarlama zorundayım– büyük duvarın temel taşlarındandı. Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'nın da düşeceğini ve böylece bütün Balkanlar'ın Hitler'in eline geçeceğini, nasyonal sosyalistlerin özel konumu nedeniyle öncelikle Viyana'ya yerleşip hâkimiyeti ele geçirmek için her çareye başvuracaklarını ve bütün Avrupa'yı temelden değiştirebileceklerini bu milyonluk İngiliz kentinde yaşayan insanların anlayamayacağını biliyordum. Hitler'in büyük bir nefretle beslenen hırsının onu Viyana'ya yönelttiğini sadece biz Avusturyalılar biliyorduk; çünkü tam bir sefalet içinde süründüğü bu kente şimdi zafer kazanmış bir komutan edasıyla girmek istiyordu. Avusturya'ya ne zaman kısa bir ziyaret için gelip daha sonra tekrar sınırın öteki tarafına geçsem, her seferinde derin bir soluk alarak, "Neyse bu sefer bir şey olmadı," der ve geride bıraktığım ülkeme, sanki son defa görüyormuşum gibi bakardım. Kaçınılmaz felaketin yaklaştığını görüyordum. Başkalarının sabahları gönül rahatlığıyla gazetelerini açıp okuduğu o yıllarda ben yüzlerce defa "*Finis Austriae*"[1] manşetlerini görecek miyim diye korktum. Ah, Avusturya'nın yazgısıyla ilgilenmeyi artık tamamen bıraktığımı söylerken kendimi nasıl da kandırmıştım! Ülkemin acı içinde kıvrandığını uzaklardan gördükçe, yurtseverlik örnekleri gösteren ve kendilerini kandırıp, "Fransa ve İngiltere bizi yalnız bırakmaz, hele Mussolini buna asla izin vermez," diye birbirlerini sürekli teselli eden dostlarımdan daha çok acı çekiyordum. Onlar, umutsuz bir

1. (Lat.) Avusturya'nın Sonu. (Ç.N.)

hastanın güzel etiketli ilaçlara inandığı gibi, Milletler Cemiyeti'ne ve barış antlaşmalarına inanıyorlardı. Ben gelecekte olacakları açıkça görüp yüreğim parçalanırken, onlar kaygısız ve mutlu bir şekilde yaşamaya devam ediyorlardı.

Avusturya'ya yaptığım son seyahatim de giderek yaklaşan felaket dolayısıyla birdenbire kapıldığım bir korku dışında başka bir şeyle açıklanamazdı. 1937 yılının sonbaharında Viyana'ya yaşlı annemi ziyarete gitmiştim. Sonrasında orada uzunca bir süre kalmamı gerektirecek bir işim olmamıştı, beni oraya çeken acil bir durum da yoktu. Ama birkaç hafta sonra bir öğle vakti –Kasım ayı sonuna doğruydu sanırım– Regent Street'ten geçerek evime giderken, bir *Evening Standart* gazetesi satın aldım. Lord Halifax'ın Hitler'le ilk defa yüz yüze görüşmek için Berlin'e uçacağı gündü. *Evening Standart*'ın ilk sayfasında –sayfanın sağ tarafındaki kalın harflerle yazılmış o metin hâlâ gözlerimin önünde– Halifax'ın Hitler'le anlaşmaya varmak istediği noktalar tek tek sıralanıyordu. Bunlar arasında Avusturya'yla ilgili bir madde de vardı. Okuduğum satırlardan anladığım kadarıyla bu madde Avusturya'nın gözden çıkarılmasıyla ilgiliydi ya da bana öyle gelmişti. Çünkü Hitler'le bu maddenin görüşülmesi başka ne anlama gelirdi? Biz Avusturyalılar Hitler'in bu konuda asla ödün vermeyeceğini biliyorduk. Görüşülen konuların programa uygun olarak *Evening Standart*'ın sadece öğle baskısında yer aldıktan sonra öğleden sonraki bütün baskılardan sessizce çıkarılması çok tuhaftı. (Sonraları söylenti olarak öğrendiğime göre o bilgi gazeteye gizlice İtalyan Elçiliği tarafından verilmişti çünkü İtalya 1937 yılında Almanya ile İngiltere'nin gizlice bir anlaşma imzalamasından çok korkuyordu.) Büyük kitlelerin belki farkına varmadığı *Evening Standart*'ın bu baskısındaki yazıdan kaç kişinin doğru ya da yanlış

bir sonuca vardığını bilmiyorum. Ama Hitler ve İngilizlerin Avusturya'nın pazarlığına başladıklarını düşününce, ne kadar çok korktuğumu biliyorum. Ellerimde tuttuğum gazete sayfasının titrediğini söylemekten utanmıyorum. Haber doğru ya da yanlış olabilirdi ama yıllardır okuduğum hiçbir haber beni bu kadar telaşlandırmamıştı. Çünkü bu haberin çok küçük bir bölümü bile doğru olsa, sonun başlangıcı demekti. Duvardan o taş düşecek ve duvar yıkılacaktı. Hemen geri döndüm ve Victoria İstasyonu'nda bekleyen ilk otobüse atlayıp Imperial Havayolları'na gittim ve ertesi sabah Viyana uçağında yer olup olmadığını sordum. Yaşlı annemi, ailemi ve ülkemi bir kere daha görmek istiyordum. Tesadüfen bir bilet buldum. Valizime alelacele bir şeyler koydum ve Viyana'ya uçtum.

Böyle çabuk ve aniden geri döndüğümü gören dostlarım çok şaşırmıştı. Ama kaygılarımı anlatınca, bana çok güldüler ve benim hâlâ o eski "Yeremya" olduğumu söyleyip benimle alay ettiler. Yoksa sen bütün Avusturya halkının şimdi tamamen Schuschnigg'in arkasında olduğunu bilmiyor musun, dediler? Onun "Vatan Cephesi"nin yaptığı muhteşem gösterileri öve öve bitiremediler, oysa ben bu gösterilere katılanların çoğunun, belirlenen birlik işaretini konumlarını tehlikeye düşürmemek için yakalarına taktığını ve uyanıklık yaparak Münih'e gidip nasyonal sosyalist partiye kaydolduklarını Salzburg'da öğrenmiştim – büyük kitlelerin, çekim gücünün ağır bastığı tarafa kayacağını bilecek kadar tarih bilgim vardı. Bugün, "*Heil Schuschnigg!*"[1] diye bağıranların yarın da, "*Heil Hitler!*" diye bağıracaklarını biliyordum. Viyana'da konuştuğum tanıdık ve dostlarımın hepsi gerçekten kaygı-

1. (Alm.) Çok yaşa Schuschnigg! (Y.N.)

sız görünüyorlardı. Birbirlerini fraklı smokinli toplantılara davet ediyorlardı (bunu yaparken kısa bir süre sonra toplama kamplarında mahkûm kıyafetleri giyeceklerini düşünmüyorlardı). Güzel evlerine Noel alışverişi yapmak için dükkânlara koşarlarken, birkaç ay sonra ellerindeki her şeyin alınacağını ve evlerinin yağmalanacağını akıllarına bile getirmiyorlardı. Önceleri pek sevdiğim ve bütün hayatım boyunca hep hayalini kurduğum Viyana kentinin bu kaygısızlığı, Viyana'nın ulusal şairi Anzengruber'in, "Sana hiçbir şey olmaz," diye özetlediği o duygu ilk defa içimi sızlatmıştı. Ama belki de bu Viyanalı dostlar sonuçta benden daha akıllıydılar çünkü onlar felaketi her şey olup bittikten sonra yaşadılar, ben ise felaketi ortada henüz somut bir şey yokken hayalimde yaşamış, arkasından gerçek anlamda ikinci bir defa daha yaşamak zorunda kalmıştım. Doğrusu, ne onları anlayabilmiş ne de onlara kendimi anlatabilmiştim. İki gün sonra da artık kimseyi uyarmıyordum. Rahatlarının kaçmasını istemeyenleri niye rahatsız edecektim ki?

Ama şu söyleyeceklerimin sonradan söylenmiş süslü şeyler olmayıp, gerçeğin kendisi olduğu düşünülsün: Viyana'da geçirdiğim o son iki gün içerisinde, bildiğim her caddeye, her kiliseye, her bahçeye, içinde doğup büyüdüğüm bu kentin her bir köşesine çaresizce, "Artık bir daha göremeyeceğim," diye baktım hep. Anneme de, "Bu son görüşüm," diye sarıldım sessizce. Bu kentteki, bu ülkedeki her şeye, "bir daha göremeyeceğim" duygusuyla baktım hep çünkü bunun bir veda, sonsuzca bir ayrılış olduğunu biliyordum. İçinde yirmi yıl süreyle çalıştığım evimin bulunduğu Salzburg'dan geçerken istasyonda trenden inmedim bile. Gerçi geçmiş yılların anılarıyla dolu evimi vagonun penceresinden görebilirdim, ama başımı çevirip o tepelere bakmadım. Niye bakacaktım ki? Nasıl olsa içinde bir daha hiç oturmayacaktım. Tren

sınırı geçerken Kutsal Kitap'ta adı geçen Lut Peygamber'in öyküsündeki gibi arkamda toz ve kül bulutu bıraktığımı ve geçmişin acı bir tuz direğine dönüştüğünü biliyordum.

Kin ve nefret düşünü gerçekleştirip, genç bir insan olarak sefil ve başarısız bir şekilde kovulduğu Viyana kentini ele geçirecek bir Hitler'in, zafer kazanmış bir komutan olarak ne korkunç şeyler yapabileceğini şimdiden hissedebiliyordum. Ama Avusturya'nın ve dolayısıyla da Avrupa'nın zorbalığa teslim olduğu o 13 Mart 1938 günü yaşanan utanç verici olayları hiç kimse hayal bile edemezdi. Benim hayal ettiklerim bütün bu olup bitenlerin yanında çok yetersiz ve önemsiz kalırdı! Artık maske düşmüştü. Öteki devletler korktuklarını açıkça belli ettiği için şiddetin aşamayacağı hiçbir ahlaki engel yoktu. İngiltere'nin, Fransa'nın ve bütün dünyanın artık ne önemi vardı ki? "Marksistler" politika dışı bırakıldığına göre ikiyüzlü bahaneler kullanmalarına da gerek kalmamıştı. Artık insanlar sadece dolandırılmıyor ve soyulmuyordu, herkes kendi nefret oyununu rahatça oynuyordu. Üniversite profesörleri elleriyle sokakları temizliyor, ak sakallı dindar Yahudiler zorla tapınaklara götürülüyor ve bağırıp çağıran fanatik gençler tarafından diz çökmeye ve koro halinde, "*Heil Hitler!*" diye bağırmaya zorlanıyorlardı. Masum insanlar sokaklarda tavşanlar gibi yakalanıp, sürüklene sürüklene SA kışlalarının tuvaletlerini temizlemeye götürülüyorlardı. Geceleri acımasızca tasarlanmış o kirli kin ve nefret fantezisi şimdi tüm şiddetiyle gün ışığına çıkmıştı. Evlere zorla girip, korkudan tir tir titreyen kadınların kulaklarındaki küpeleri koparmaları, yüzlerce yıl önce Ortaçağ savaşları sırasında yapılan toplu kent yağmalarını anımsatıyordu. Ama açıktan açığa yapılan işkencelerden duyulan ahlaksızca haz, ruhsal işkenceler ve ustaca hazırlanmış alçaltma yöntemleri ye-

niydi. İşte bütün bunlar tek bir kişinin başına gelmedi, acı çekmiş binlerce insanın başına geldi. İçi kin ve nefret dolu bir adamın 20. yüzyılda bu kültür kentinde işlediği cinayetler, ileride –bizimki gibi ahlaki yönden yorgun düşmüş bir dönemde değil, daha sakin bir dönemde– ürpererek okunacaktır. Çünkü bu, Hitler'in askerî ve siyasi alanda kazandığı zaferlerinin arasındaki şeytani olanıydı – bu tek adam bitmek tükenmek bilmeyen aşırılıklarıyla her türlü hukuk kavramını geçersiz hale getirmişti. Onun getirdiği bu "Yeni Düzen"den *önce*, yargı kararı olmadan tek bir insanın bile öldürülmesi bütün dünyayı sarsardı. 20. yüzyılda işkence yapmayı kimse aklına getiremezdi. Bir insanın varını yoğunu zorbalıkla elinden almanın adı açıkça hırsızlık ve soygunculuktu. Ama *şimdi*, yeniden gündeme gelen Bartholomeus gecelerinden sonra, SA hücrelerinde ve dikenli tellerin arkasında her gün yapılan ölümüne işkencelerden sonra, tek bir kişinin haksızlığa uğramasının ve acı çekmesinin ne önemi olabilirdi? 1938 yılında, Avusturya'nın yaşadıklarından sonra dünyamız insanlık dışı davranışlara, haksızlığa ve zorbalığa daha önceki yüzyıllarda görmediği kadar alışmıştı. Bizim talihsiz Viyana'mızda yaşananlar, eskiden uluslararası bir hakaret sayılmaya yeterken, 1938 yılında dünya vicdanı susuyor ya da biraz homurdanıp daha sonra olanları unutuyor ve hoşgörüyle karşılıyordu.

Ülkeden her gün imdat çığlıklarının yükseldiği, en yakın dostlarımın birer birer yakalanıp işkenceye ve hakarete maruz kaldığı ve sevdiklerime yardım edememekten titrediğim o günler, hayatımın en korkunç anlarıdır. Viyana'da bıraktığım yaşlı annemin ölüm haberini aldığımda, dehşete düşüp yanıp yakınmadığımı, hatta acılardan ve tehlikelerden kurtuldu diye bir çeşit rahatlık duyduğumu söylemeye utanmıyorum çünkü içinde yaşa-

dığımız dönem yüreğimizi işte bu hale getirmişti. Annem seksen dört yaşına gelmişti ve kulağı neredeyse hiç duymuyordu, evimizin içinde ayrı bir odası vardı. "Ari ırk yasaları" çıkarılmış olsa da şimdilik evinden de atılamazdı. Bir süre sonra onu herhangi bir şekilde yurtdışına çıkarabileceğimizi ummuştuk zira nasyonal sosyalistlerin Viyana'da uygulamaya koydukları kararlardan biri anneme çok ağır gelmişti. Seksen dört yaşındaydı ve yürümekte çok zorlanıyordu. Her gün yaptığı küçük gezintilerinde beş ya da on dakika güçlükle yürüdükten sonra bir parkta ya da Ring Caddesi'ndeki bir bankta oturup biraz dinlenirdi. Hitler, Viyana'da hâkimiyeti ele geçirmesinin üstünden sekiz gün bile geçmeden, yasalarının en vahşi olanını çıkarmakta gecikmedi. Yahudilerin banklara oturmalarını yasaklayan kanun –insanların acı çekmesini isteyen en sadist yasaklardan biri– yürürlüğe girdi. Yahudilerin mallarının ellerinden alınmasının ne de olsa anlaşılır bir tarafı, geçerli bir mantığı vardı çünkü fabrikaların, konutların, villaların ve işyerlerinin Yahudilerin elinden alınmasıyla kendi adamlarını doyuruyorlar, onları ödüllendirebiliyorlardı. Göring'in zengin resim koleksiyonu görkemini sonuçta bu uygulamaya borçluydu. Ama yaşlı bir kadının, saçları ağarmış bir ihtiyarın bir bankın üstüne oturup üç-beş dakika soluklanma hakkının elinden alınması, milyonlarca insanın 20. yüzyılın en büyüğü olarak tanıdığı bu çılgın adam sayesinde oldu.

Tanrı'ya şükür ki annem bu tür kabalıklara ve onur kırıcı hakaretlere uzun süre katlanmadı. Viyana'nın işgalinden birkaç ay sonra öldü. Ama ben onun ölümüyle ilgili bir epizodu anlatmadan geçemeyeceğim. İleride böyle şeylerin bir daha yaşanmaması için bu gibi ayrıntıların özellikle kaydedilmesi gerektiğini düşünüyorum. Seksen dört yaşındaki kadın bir sabah aniden fenalaşmış, çağrılan hekim, hastanın o geceyi bile çıkaramayacağını

söylemiş ve ölüm döşeğinin başında beklesin diye kırk yaşlarında bir kadını hastabakıcı olarak görevlendirmişti. Zira ne ben ne de erkek kardeşim, yani iki oğlu da yanında değildik ve zaten olamazdık da. Çünkü ölüm döşeğindeki bir annenin başında bulunmak için ülkeye dönmek bile Alman kültürünün temsilcilerinin gözünde çok büyük bir suçtu. İşte bu nedenle kuzenlerimizden biri, hiç olmazsa aileden bir kişi kadıncağızın ölümünde yanında bulunsun diye geceyi bizim evde geçirmeyi üstlendi. Bizim bu kuzen o sırada altmış yaşındaydı ve sağlık durumu çok iyi değildi, zaten bir yıl sonra da öldü. Ama kuzenimiz geceyi geçirmek için yandaki odada yatağını hazırlarken, bakıcı kadın, söylemeye gerçekten çok utanıyorum diyerek, nasyonal sosyalistlerin yeni yasalarına göre, geceyi ölüm döşeğindeki kadının başında geçirmesinin mümkün olmadığını ifade etti. Bizim kuzen Yahudi ve kendisi de elli yaşın altında bir kadın olduğu için, bir kadının ölüm döşeğinin başında beklemek için bile olsa, geceyi bir Yahudi ile aynı çatı altında geçirmesi mümkün değildi. Streicher'in mantalitesine göre bir Yahudinin ilk düşüncesi, onunla zina yapmak olurdu. Kadın, bu kuralı son derece korkunç ve utanç verici bulduğunu ama kanunlara uymak zorunda olduğunu söyledi. Böylece bizim altmış yaşındaki kuzen, bakıcı kadın can çekişen annemin başında durabilsin diye akşamüstü evi terk etmek zorunda kaldı. Annem, bu tür insanlar arasında uzun süre yaşamak zorunda kalmadı diye sevinmemin nedeni belki şimdi anlaşılmıştır.

Avusturya'nın çöküşü benim özel yaşantımda bir değişikliğe neden oldu. Ben bunu önce tamamen önemsiz ve sadece şeklen yapılan bir değişiklik olarak görmüştüm. Avusturya pasaportumu kaybetmiştim ve İngiliz makamlarından pasaport yerine geçecek beyaz bir kâğıt

ya da bir vatansızlar pasaportu istemek zorunda kalmıştım. Vatansız olmanın, hiçbir ülkeye bağlı kalmadan ve hiçbir devlete tabi olmadan dünya vatandaşı olarak yaşamanın ne mükemmel bir duygu olduğunu içimden hep hayal ediyordum. Ama dünyevi fantezilerimizin ne kadar yetersiz olduğunu ve en önemli duyguların ancak yaşandıktan sonra hissedileceğini bir kez daha öğrenmek zorunda kaldım. On yıl önce Paris'te karşılaştığım Dimitri Merezhkovsky, kitaplarının Rusya'da yasaklandığını söyleyip şikâyet edince, hiçbir şeyden haberi olmayan deneyimsiz biri olarak düşüncesizce onu teselli etmeye çalışmış, bunun uluslararası üne kavuşmuş bir yazar için hiçbir öneminin olmadığını söylemiştim. Ama kendi kitaplarım orijinal dili olan Almancadan çıkarılınca, kitaplarımı ancak kısıtlanmış ve değişikliğe uğramış bir araçla, çevirilerle ortaya koymak zorunda kaldığımda Merezhkovsky'nin şikâyetinde ne kadar haklı olduğunu anladım. Dilekçe vermek üzere bir İngiliz makamının bekleme odasında uzun süre bekledikten sonra içeri alındığımda, pasaportumu yabancı bir kâğıtla değiştirmenin ne demek olduğunu da ancak o zaman anlamıştım. Çünkü Avusturya pasaportumda bana bazı haklar tanınıyordu. Her Avusturya konsolosluk memuru ya da polis komiseri, bütün haklara sahip bir yurttaş olarak adıma pasaport düzenlemek zorundaydı. Buna karşın İngilizlerin düzenleyeceği yabancılar belgesini alabilmek için rica etmem gerekti. Rica ile elde edilmiş ve her an benden geri alınabilecek bir lütuftu bu belge. Bir gecede yeniden bir basamak aşağıya kaymıştım. Daha dün yabancı bir konuk ve bir dereceye kadar da bir centilmendim; dünyanın her tarafından gönderilen paramı burada harcıyor, vergilerimi ödüyordum. Ama şimdi bir göçmen, bir "mülteci" olmuştum. Onurumdan hiçbir şey kaybetmesem de daha aşağı bir duruma düşmüştüm. Ayrıca bu beyaz kâğıt

parçasının üstüne vurulacak her yabancı vize damgasını bundan böyle ancak ricayla sağlayabilirdim çünkü gideceğim bütün ülkelerde temsil ettiğim bu "yeni tür" insan tipine kuşkuyla bakılacaktı; bütün haklarından yoksun, yersiz yurtsuz biri olarak uzun süre kalıp da yük olmaya başlayınca gerektiğinde ötekiler gibi kendi ülkesine geri göndermek mümkün olmayabilirdi. Yıllar önce sürgündeki bir Rus'un bana söylediği şu sözleri hiç aklımdan çıkaramadım: "Eskiden insanın sadece bir bedeni ve ruhu vardı. Şimdi bunlarla birlikte pasaporta da ihtiyacı var çünkü pasaportsuz kişi insandan sayılmıyor."

Gerçekten de öyle: Dünyamızın Birinci Dünya Savaşı'ndan beri insanın bireysel özgürlüğünün kısıtlandığını ve özgürlük alanlarının daraltıldığını, şu pasaport olayında içine düştüğüm korkunç durum kadar hiçbir şey böyle açık bir şekilde ortaya koyamaz. 1914 yılından önce dünya bütün insanlara aitti. Herkes istediği yere gider ve istediği kadar kalabilirdi. Ne izin almak gerekirdi ne de davet yazısı. 1914'ten önce Hindistan'a ve Amerika'ya seyahat ettiğimde, ne bir pasaportumun olduğunu ne de bir pasaport gördüğümü anlatınca günümüz gençlerinin şaşırmalarına bakıp çok eğleniyordum. İnişlerde ve binişlerde hiçbir şey sorulmaz ve sormaya da gerek kalmazdı. Bugün doldurulması istenen o yüzlerce kâğıttan bir tekine bile ihtiyaç duyulmazdı. Ne izin kâğıdı ne vize ne de rahatsız edici başka bir belge istenirdi. Bugün herkesin herkese karşı duyduğu patolojik kuşku yüzünden, gümrük memurları, polis ve jandarmanın tel örgü gibi engel oluşturduğu sınırlar, Greenwich meridyenini geçer gibi hiçbir kaygı duyulmadan geçilen sembolik çizgilerden başka bir şey değildi. Dünyamız ancak savaştan sonra aşırı milliyetçilik yüzünden yolunu şaşırmaya başladı. Yüzyılımızın bu düşünsel hastalığı, ilk dikkat çekici fenomen olarak beraberinde ksenofobiyi, yani yabancı düş-

manlığını ve yabancılardan korkmayı getirdi. Her yerde yabancılara karşı bir savunma başlamıştı. Yabancılar her yerde dışlanıyordu. Geçmiş yıllarda sadece suçlulara uygulanan onur kırıcı davranışlara, seyahatten önce ya da seyahat sırasında şimdi herkes maruz kalıyordu. Başınız sağa sola çevirttirilip, kulaklar iyice görülecek şekilde saçlarınız kısacık kesilerek, yandan ve ön cepheden fotoğraflarınızı çekiyorlardı. Parmak izi vermek gerekiyordu. Önce başparmağın, daha sonra da bütün on parmağın izi alınıyordu. Bunların dışında bütün belgeler, sağlık raporları, aşı kâğıtları, polis kayıtları, tavsiye mektupları ve davet mektupları sunmak, akraba adresleri vermek, ahlaki ve parasal teminatlar sunmak, üç ya da dört nüsha halindeki formları doldurup imzalamak gerekiyordu. Bütün bu evraklardan bir tanesi bile eksik çıksa, işiniz çok zordu.

Bütün bunlar küçük ve önemsiz şeyler gibi görülebilir. Hatta onları burada zikretmem bile ilk bakışta küçüklük sayılabilir. Ama bizim kuşak işte bu önemsiz "küçük şeylerle" çok değerli vakitlerini aptalca harcadı. O yıllarda her seyahate çıkışım sırasında yaptığım açıklamaları, vergi beyannamelerini, döviz kâğıtlarını, sınır geçme belgelerini, ikamet tezkereleri ve yurtdışına çıkış izinleri, kayıt ve ayrılış işlemleri için doldurduğum sayısız formları hesaplayacak olursam, konsoloslukların ve resmî dairelerin bekleme odalarında saatlerce beklediğimi, güler yüzlü, asık suratlı ya da öfkeli kaç memurun karşısında boynu bükük bir şekilde oturduğumu, sınırlarda ne kadar çok arandığımı ve sorgulandığımı düşününce, içinde yaşadığımız yüzyılda insan onurunun ne kadar çok yaralandığını şimdi daha iyi anlıyorum. Oysa bizler, genç insanlar olarak bu yüzyılı özgürlük yüzyılı, gelecekteki dünya kardeşliğinin başlangıcı diye hayal etmiştik. Bu verimsiz ve aynı zamanda da insan onurunu alçaltan sızlanmalar yüzünden ürettiklerimizden, yarattıklarımızdan ve dü-

şüncelerimizden ne kadar da çok şey kaybetmiştik! Çünkü o yıllarda neredeyse hepimiz, edebî eserlerden daha çok kanun ve yönetmelikleri okuyorduk. Yabancı bir ülkeye ve yabancı bir kente gelince, ilk gidilen yer eskiden olduğu gibi müzeler ve doğal güzelliği olan semtler değil, "izin" almak için bir konsolosluk ya da polis karakolu oluyordu. Eskiden birlikte oturup Baudelaire'in ilk şiirlerini okuyup düşünsel bir heyecanla ortaya çıkan sorunları tartışırken, artık yeminli beyanlar ve izin tezkereleri hakkında konuşuyor, süresiz bir vize için mi, yoksa bir turist vizesi için mi başvursak diye düşünüyorduk. Birisinin bekleme süresini kısaltan küçük bir konsolosluk memuresini tanımak, geçtiğimiz yüzyılda bir Toscanini'nin ya da bir Rolland'ın dostluğundan daha büyük bir yaşamsal öneme sahipti. Özgür ruha sahip bireyler olarak ne nesne ne de özne olduğumuzu, hiçbir şeye hakkımızın olmadığını ve bize verilen her şeyin devlet görevlilerinin bir lütfu olduğunu sürekli hissetmek zorunda kalıyorduk. Sürekli dinleniyor, kayıt altına alınıyor, numaralandırılıyor, polis aramasına tabi tutuluyor ve suçlanıyorduk. Daha özgür bir dönemin dik başlı insanı ve hayalini kurduğum bir dünya devletinin vatandaşı olarak ben, pasaportuma vurulan bu damgaların her birini kara bir leke, her türlü sorgulanmayı ve aranmayı onur kırıcı olarak hissediyorum. Evet, bütün bunlar küçük şeylerdi, sadece küçük şeylerdi; insan yaşamının değerinin paranın değerinden çok daha hızla düştüğü bir dönemdeki küçük küçük şeylerdi sadece, biliyorum. Ama insan ancak bu küçük semptomları yazıya dökerse, dünyamızın iki büyük savaş arasındaki düşünsel koşullarının ve yakalandığı düşünsel hastalığın gerçek klinik sonuçlarını daha sonraki bir dönemde aktarabilecektir.

Ben belki de eskiden çok fazla şımartılmış biriydim. Son yıllarda maruz kaldığım sert değişimler yüzünden

belki de zamanla daha da hassaslaştım. Göçmenliğin her biçimi bir çeşit denge bozukluğuna neden olur. Bu kaçınılması mümkün olmayan bir durumdur. İnsan kendi ülkesinin toprakları üstünde değilse, dik duruşunu kaybediyor ve kendine karşı daha güvensiz ve daha çaresiz oluyor, bu ruh halini anlamak için bunların yaşanmış olması gerekir. Yabancı kâğıtlarla ya da yabancı pasaportlarla yaşamaya mecbur kaldığım günden beri kendimi bana ait değilmiş gibi hissettiğimi itiraf edebilirim. Doğal kimliğimden ve benliğimden bir şeylerin kaybolduğunu biliyordum. Giderek daha da çekingen olmuştum –bu durum aslında benim doğama uygundu– ve bir zamanların kozmopolit insanı olan ben, bugün yabancı bir ulusun içinde yaşarken aldığım her nefes için sürekli teşekkür etmem gerektiğini hissediyorum. Sakin kafayla düşününce, kuşkusuz bu tuhaf değerlendirmemin anlamsızlığını görebiliyorum ama akıl ve mantık insanın duygularına ne zaman karşı çıkabilmişti ki! Neredeyse yarım yüzyıl boyunca kendimi *citoyen du monde*, bir dünya vatandaşı olarak yetiştirmiş olmam bana hiçbir yarar sağlamamıştı. Evet, elli yaşında biri olarak pasaportumu kaybettiğim gün, insanın vatanını kaybetmekle yerküre üzerinde etrafı sınırlarla çevrilmiş bir toprak parçasından çok daha fazlasını kaybettiğini anladım.

Ama bu güvensizlik duygusunu yaşayan sadece ben değildim. Huzursuzluk yavaş yavaş bütün Avrupa'ya yayılıyordu. Siyasetin ufku Hitler'in Avusturya'ya saldırdığı günden beri kararmıştı. Barışın kazanılması umuduyla el altından Hitler'in yolunu açan İngilizler, şimdi kara kara düşünmeye başlamıştı. 1938 yılından itibaren Londra'da, Paris'te, Roma'da, Brüksel'de ve bütün öteki kent ve köylerde, her ne kadar çok gereksiz bir konu olarak görülse de, savaştan nasıl kaçınılacağı ya da en azından nasıl ertelenebileceği sorusuyla bitmeyen tek bir konuşma bile

yoktu. Avrupa'daki savaş korkusunun sürekli arttığı o aylara şöyle bir bakınca, güven duyulan gerçek gün sayısının iki ya da üçü geçmediğini anımsıyorum. O iki ya da üç günde Avrupa'nın üstündeki karabulutlar dağılacak ve insanlar, eskiden olduğu gibi yine barış içinde ve özgürce yaşayacaklar, diye son bir kere daha umutlanmıştık. Ama bu iki ya da üç gün, ne yazık ki yakın tarihimizin en korkunç ve en utanç verici günleri olarak kaydedildi: Chamberlain ve Hitler o günlerde Münih'te buluştular.

Chamberlain ve Daladier'nin köşeye sıkıştığı, Hitler ve Mussolini karşısında çaresizce teslim oldukları o buluşmayı bugün kimsenin hatırlamak istemeyeceğini biliyorum. Ama ben burada gerçeklere dayalı belgelerden yola çıkmak istediğim için, o üç günü İngiltere'de yaşayan herkesin eşsiz bir olay olarak gördüğünü söylemem gerekiyor. 1938 yılı Eylül ayının o son günlerinde durum gerçekten umutsuzdu. Chamberlain, Hitler Almanya'sına yaptığı ikinci uçuştan yeni dönmüştü ve olanları da birkaç gün sonra herkes öğrenmişti. Chamberlain, Hitler'in daha önce Berchtesgaden'de kendisinden istediği her şeyi bütünüyle kabul etmek için gelmişti Godesberg'e. Ama Hitler'in birkaç hafta önce yeterli bulduğu şeyler, onun iktidar hırsı karşısında artık yeterli değildi. *Appeasement* ve *try and try again*, yani deneye deneye yatıştırma politikası çok kötü sonuçlanmış, İngiltere'deki iyimserlik dönemi bir gecede sona ermişti. İngiltere, Fransa, Çekoslovakya ve bütün Avrupa, Hitler'in aşırı istekleri önünde diz çökmek ya da silahla karşısına çıkmak zorundaydılar. İngiltere savaşa çok kararlı görünüyordu. Silahlanma hazırlıklarını artık gizlemiyor ve bunu açıkça ve meydan okurcasına yapıyordu. Birdenbire işçiler sokaklara döküldü ve Londra'nın park ve bahçelerinde, Hyde Park'ta, Regent's Park'ta ve özellikle de Alman Büyükelçiliği'nin karşısında, bombalı saldırılardan kurtulmak için sığınak-

lar kazıyorlardı. Donanma savaş durumuna getirildi. Genelkurmay subayları, son önlemleri birlikte almak için Paris ve Londra arasında mekik dokuyorlardı. Amerika'ya giden gemiler, vakit kaybetmeden kendilerini emniyete almak isteyen yabancı ülke vatandaşlarının akınına uğramıştı. 1914'ten beri İngiltere'de böyle bir hareketlenme olmamıştı. İnsanlar daha temkinli ve daha düşünceli hareket ediyordu. Evlere ve tıklım tıklım dolu caddelere bakıp bütün bunlar yarın bombalarla yerle bir edilmeyecek mi diye düşünüyorlardı. İnsanlar kapalı kapılarının arkasına oturmuş, radyonun haber saatini bekliyorlardı. Pek dikkat çekmeyen ama herkesin her an hissettiği korkunç bir gerginlik bütün ülkeye yayılıyordu.

Daha sonra parlamentonun o tarihsel oturumu yapıldı, söz alan Chamberlain, Hitler'le bir anlaşmaya varmayı bir kez daha denediğini, ağır tehdit altındaki barış koşullarını kaybetmemek için Almanya'nın neresinde isterse tekrar görüşebileceğini kendisine üçüncü kez önerdiğini ancak bu önerisine henüz yanıt gelmediğini söyledi. Oturumun tam ortasında –çok dramatik bir sahneydi– Hitler'le Mussolini'nin Münih'te müşterek bir konferans için onay verdiklerini bildiren o telgraf geldi ve tam bu anda –İngiliz tarihinde belki de ilk defa olarak– parlamento kendini kaybetti. Milletvekilleri ayağa fırlayıp bağırıp çağırmaya ve alkışlamaya başladılar. Dinleyici localarından sevinç çığlıkları yükseldi. Bu saygın ve onurlu bina, o andaki sevinç çığlıklarıyla yıllardır hiç olmadığı kadar yankılandı. İnsani bakımdan müthiş bir sahneydi. Barışın hâlâ kurtarılabileceği inancının verdiği o içten coşku, İngilizlerin her zaman ustaca korudukları soğukkanlı tutumlarını ve alçakgönüllülüklerini yenmişti. Ama bu coşku patlaması politik açıdan çok büyük bir yanlıştı. Çünkü parlamento ve ülke çılgınca atılan bu sevinç çığlığıyla, savaştan nasıl nefret ettiğini, barışı ve ülkesinin

çıkarını korumak için her şeyini feda etmeye hazır olduğunu açığa vurmuş oluyordu. Böylece Chamberlain, Münih'e barışı kurtarmak için değil, Hitler'e yalvarmak için giden bir politikacı olarak peşinen damgalanmış oldu. Ama o zamanlar nelerin kaybedileceğini kimse bilmiyordu. O sırada herkes –ben de dahil, bunu inkâr edemem– Chamberlain'in Münih'e, Hitler'e boyun eğmeye değil, barış görüşmeleri yapmaya gittiğini düşünüyorduk. Sonra, tüm dünyanın nefesini tutup dört gözle beklediği o iki-üç gün geldi. Parklarda sığınaklar kazılıyor, silah fabrikaları çalışıyor, her yere savunma bataryaları kuruluyor, gaz maskeleri dağıtılıyor, çocukların Londra'dan uzaklaştırılması düşünülüyor ve insanların anlamayacağı, ancak neyin amaçlandığı herkesçe bilinen gizemli hazırlıklar yapılıyordu. Sonra yine sabah oluyor, öğle ve akşam oluyor ve bütün gece, çıkacak gazeteleri beklemekle, radyoya kulak vermekle geçiyordu. Evet ya da hayır yanıtının beklendiği 1914 yılı Temmuz ayının o sinir bozucu ve korkunç ânı, şimdi yeniden yaşanıyordu.

Daha sonra aniden esen sert bir rüzgârla ülkenin üzerine çöken karabulutlar dağıldı, yürekler ferahladı ve insanlar kendilerini yeniden rahatlamış hissetmeye başladı. Hitler'le Chamberlain ve Daladier'yle Mussolini'nin tamamen anlaştıkları haberi gelmişti. Üstelik daha da fazlası vardı. Chamberlain, Almanya'yla, iki ülke arasında bütün anlaşmazlıkları barış yoluyla ortadan kaldırmayı sağlayan bir anlaşmaya varmıştı. Aslında siyasetçi olarak pek de kapasiteli olmayan ruhsuz bir devlet adamının bu ısrarlı barış isteği kesin bir zaferle sonuçlanmışa benziyordu. İlk anlarda bütün kalpler ona karşı derin bir minnettarlık duygusuyla çarpmaya başladı. Radyolardan, başından çok şey geçmiş bizim kuşak için bir kez daha barış içinde ve kaygısızca yaşayacağımızı, yeni ve daha güzel bir dünyanın kurulmasına bir kere daha yardım ede-

bileceğimizi müjdeleyen *peace for our time* mesajı duyuldu. Bu sihirli barış sözcüğünden o kadar etkilenmiş, o kadar başımız dönmüştü ki, kim bunu inkâr etmeye çalışırsa yalan söylemiş olur. Çünkü yenilmiş olarak ülkesine dönen bir siyasetçinin zafer alayı hazırlığı yapmasına kim inanabilirdi? Chamberlain'in Münih'ten döndüğü o sabah Londra'da toplanan büyük kalabalık, dönüş saatini tam olarak öğrenip, Avrupa'nın barışını ve İngiltere'nin onurunu kurtardığını düşündükleri bu adamı karşılamak ve sevgi gösterisinde bulunmak için Croydon Havalimanı'na hiç koşar mıydı? Çok geçmeden gazeteler yayımlandı. Asık suratı sinirli bir kuşun kafasıyla sevimsiz bir benzerlik gösteren Chamberlain'i, Almanya ile imzaladığı ve *peace for our time*'ı müjdeleyen o tarihsel belgeyi halkına çok değerli bir armağan olarak getirdiği uçağın kapısında gururla ve gülümseyerek gösterirken resmetmişlerdi. Bu sahne akşam sinemalarda da gösterilmişti. İzleyiciler oturdukları yerden fırlayıp sevinçle haykırıyorlardı. Herkes, yeni bir dünya için başlayacak olan kardeşlik duygusuyla birbirlerine sarılıyordu. Bu an Londra'da ve bütün İngiltere'de yaşayan herkes için, insanın ruhunu coşturan eşsiz bir gün oldu.

Böyle tarihsel günlerde ortamı daha iyi koklamak, her şeyi yakından hissetmek, dönemin havasını iyice solumak için sokaklara çıkıp dolaşmayı severim. Park ve bahçelerde çalışan işçiler sığınak kazma işini bırakmıştı, çevrelerinde toplanan insanlar gülerek gevezelik ediyordu. Çünkü imzalanan bu *peace for our time*'dan sonra hava savunma saldırılarında kullanılacak sığınaklara ihtiyaç kalmamıştı. Cockney aksanıyla konuşan iki genç delikanlının, dileriz kazılan bu sığınaklar Londra'da yeterli sayıda olmayan halka açık gizli tuvaletlere dönüştürülür, diye şakalaştıkların duydum. Herkes keyifle gülüyordu. İnsanlar, fırtınalardan sonra canlanan bitkiler gibi daha

dingin, daha canlı görünüyordu. Bugün öncekinden daha dik, omuzları daha yukarıda yürüyorlardı. Donuk donuk bakan İngilizlere özgü gözlerinde bu kez neşeli bir ışıltı vardı. Evler bombalanma tehlikesinden kurtulduğundan beri daha aydınlık, otobüsler daha sevimli görünüyor ve güneş daha çok parlıyordu. Binlerce ve binlerce kişinin yaşamı o bir tek sözle, barış sözüyle birdenbire değişmiş ve değer kazanmıştı. Bu sözcüğün beni ne kadar çok rahatlattığını hissediyordum. Hiç yorulmadan ve gittikçe daha da rahatlayarak, daha da hızlanarak yürüyordum. Ülkeye yayılan bu yeni güven dalgasının gücü ve verdiği sevinç beni de sürüklüyordu. Piccadilly Caddesi'nin köşesinde biri bana hızla yaklaştı. Benim üstünkörü tanıdığım bu İngiliz memur aslında hiçbir konuda heyecan duymazdı, tamamen içine kapanık bir adamdı. Olağan koşullar altında karşılaşsaydık, nezaket gereği birbirimizle selamlaşır geçerdik. Yoluma çıkıp benimle konuşmayı aklına bile getirmezdi. Ama şimdi parlayan gözleriyle bana yaklaşmıştı. Mutluluk saçan bir yüz ifadesiyle, "Chamberlain hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. "Kimse ona inanmadı ama adam haklı çıktı. Hiç alttan almadı ve barışı kaybetmekten bizi kurtardı."

Herkes böyle düşünüyordu, o gün ben de böyle düşünüyordum. Benim için ertesi gün de mutlu bir gündü. Gazeteler hep birlikte bayram ediyor, borsada kurlar hızla yükseliyor, yıllar sonra Almanya'dan ilk defa dostça sesler duyuluyor, Fransızlar Chamberlain'e bir anıt dikmeyi öneriyorlardı. Ama ne yazık ki, bütün bunlar sönmek üzere olan bir alevin en son parlayışıydı. Birkaç gün sonra birbirini izleyen kötü ayrıntılar gelmeye başladı. Hitler'e bütünüyle teslim olunduğu, yardım ve destek sözü verilmiş olan Çekoslovakya'nın utanç verici bir şekilde feda edildiği söyleniyordu. Bir hafta sonra, bu kadar kazancı bile yeterli görmeyen Hitler'in daha imzası

kurumamış antlaşmayı bütün maddeleriyle çiğnediği ortaya çıktı. Goebbels halka yaptığı radyo konuşmasında, İngiltere'nin Münih'te köşeye sıkıştırıldığını hiç utanmadan bütün dünyaya ilan ediyordu. Beslenen büyük umut ışığı sönmüştü. Ama bu ışık bir gün boyunca, iki gün boyunca da parlamış olsa, kalplerimizi ısıtmıştı. O günleri unutamam ve unutmak da istemem.

Münih'te gerçekten ne olduğunu öğrendiğim andan itibaren, belki biraz çelişki gibi görünecek ama İngiltere'de çok az İngiliz gördüm. Bunun suçlusu benim. Çünkü onlardan ya da daha çok onlarla konuşmaktan kaçınıyordum, oysa onlara her zamankinden daha çok hayranlık duymam gerekiyordu. Bugünlerde gruplar halinde buraya gelen sığınmacılara çok iyi davranıyorlardı, onlara çok merhamet gösteriyor ve yardımda bulunuyorlardı. Ama onlarla bizim aramıza içten içe, her iki taraf için de bir duvar örülmüştü: Bizim başımıza gelenler henüz onların başına gelmemişti. Bizler olanları ve olacak olanları anlıyorduk ama onlar kısmen hissettikleri halde anlamak istemiyorlardı. Bütün bu olanlara rağmen, sözün söz olduğu, antlaşmanın antlaşma olduğu, sağduyuyla ve insanca konuşulduğu takdirde, Hitler'le barış görüşmelerinin sürdürülebileceği gibi saçma düşüncelerinde ısrar ediyorlardı. Demokrasi gelenekleriyle yüzyıllardır hak ve adalet sistemine bağlı kalmış bir ulus olarak, önde gelen İngiliz çevreleri, yanı başlarında ahlaksız bir yeni yönetimin kurulmakta olduğunu ve yeni Almanya'nın, halkların birlikte yaşama hakkı konusunda ve hukuk alanında geçerli bütün kuralları, kendilerine yük olmaya başlar başlamaz her an bozabileceğini ya anlayamıyorlar ya da anlamak istemiyorlardı. Sağduyuyla ve etraflıca düşünen, her türlü serüvenden uzak durmaya çalışan İngilizler, bu kadar kısa bir süre içinde istediği her şeye

kolayca kavuşan bir adamın işi son haddesine kadar götürebileceğini olası görmüyorlardı. Onlar Hitler'in önce başka ülkelere –daha çok da Rusya'ya– saldıracağını ve bu arada kendisiyle öyle ya da böyle bir anlaşmaya varılabileceğine inanıyorlar ya da inanmak istiyorlardı. Buna karşın bizler de başımıza çok korkunç şeylerin geleceğini biliyorduk. Döve döve öldürülen bir dostun, işkence gören bir arkadaşın görüntüsü hiçbirimizin gözünün önünden gitmiyordu. Bundan dolayı da gelecekte yaşanacaklara daha sert ve daha keskin gözlerle bakıyorduk. Hor görülen, izlenen ve hakları elinden alınan bizler, soygun ve iktidar söz konusu olunca, hiçbir bahanenin saçma ve yalan sayılmayacağını biliyorduk. Pek çok acı çekmiş ve daha da çekecek olan biz sığınmacılar ve İngilizler farklı diller konuşuyorduk. Bizler tehlikenin gerçek boyutunu görürken, İngiltere'de bunun farkında olan çok az sayıda İngiliz vatandaşı bulunduğunu söylersem, sanırım fazla abartmış olmam. Vaktiyle Avusturya'da olduğu gibi, İngiltere'de de kaçınılmaz sonu içim burkularak görebiliyordum. Ama burada yaşayan bir yabancı, varlığına katlanılan bir konuk olarak onları uyarmayı göze alamazdım.

Yazgının kızgın damgasıyla damgalanan ve yaklaşmakta olan felaketin acı tadını dudaklarında hisseden biz sığınmacılar, bize dostça kucağını açmış bir ülke için nasıl kaygı duymazdık, yüreklerimiz nasıl parça parça olmazdı! Ama bu en karanlık dönemde ahlaki değeri çok yüksek bir düşün adamıyla konuşmanın bana sonsuz bir teselli verdiğini ve dünyama ruhsal zenginlik kattığını, felaketten önceki o aylarda Sigmund Freud'la geçirdiğim dostça saatler bana inanılmaz bir şekilde gösterdi. Seksen üç yaşında ve hasta bir insanın Hitler'in Viyana'sında kaldığı düşüncesi beni aylardır rahatsız ediyordu. Neyse ki sonunda ustanın en sadık öğrencilerinden biri olan eşsiz Prenses Maria Bonaparte, Viyana'da tutsak gibi yaşayan

bu çok değerli insanı Londra'ya getirerek hayatını kurtarmayı başardı. Freud'un adaya ayak bastığını ve kaybolduğunu sandığım bu saygıdeğer dostumun Hades'ten kurtulabildiğini gazetelerde okuduğum gün hayatımın en mutlu günlerindendi.

Bizim yaşadığımız dönemde insan ruhu üzerine bilinenleri başka hiç kimsenin yapmadığı kadar derinlemesine araştıran ve genişleten Sigmund Freud'u, bu büyük ve yürekli tinsel zekâyı herkesin dik başlı ve kılı kırk yaran yalnız bir adam olarak gördüğü ve saldırdığı günlerde, Viyana'da tanımıştım. Tam bir gerçeklik fanatiği olan ama aynı zamanda da gerçekliğin sınırlarını çok iyi bilen bu adam, bir keresinde bana, "Yüzde yüz alkol nasıl yoksa yüzde yüz gerçek de yok!" demişti. Şimdiye kadar hiç kimsenin cesaret edemediği, herkesin "tabu" olarak görüp kaçtığı bir alana girerek insanlardaki bilinç ve bilinçaltının dürtülerini ele almakla üniversite ve akademik dünyanın temkinliliğinden uzaklaşmıştı. İyimser-liberal dünya, hiçbir uzlaşmaya yanaşmayan bu adamın, dürtülerin "akıl" ve "ilerleme" sayesinde bastırılabileceği tezini, geliştirdiği derinlik psikolojisiyle temelden yıktığını, işine gelmeyeni inkâr etme yöntemlerinin onun acımasız açığa çıkarma teknikleri karşısında tehlikeye düştüğünü hissediyordu. Ama herkesin canını sıkan bu "yalnız adam"a sadece üniversite ve çağdışı kalmış sinir doktorları karşı çıkmıyordu, bütün dünya, bütün eski dünya, eski düşünce tarzı, "ahlaki" gelenekler ve onun gerçekleri açıkça ortaya koymasından korkan bütün bir devir ona karşı çıkıyordu. Hekimler yavaş yavaş ona sırt çevirmeye, onu boykot etmeye başlamıştı. Freud muayenehanesini kapatmak zorunda kaldı. Tezleri ve büyük bir cesaretle ortaya koyduğu sorunlar bilimsel olarak çürütülemediği için, onun psikanaliz tekniğiyle geliştirdiği rüya yorumu ku-

ramları Viyana sosyete çevrelerinde alay konusu yapılıp küçümsenmeye çalışıldı. Sadık dostlarından oluşan küçük bir grup, bu yalnız adamın her hafta düzenlediği tartışma gecelerine katılıyor ve tartışmalar sırasında onun yeni geliştirdiği psikanaliz bilimi ilk biçimini alıyordu. Freud'un temel ilkelerine dayanan bu ilk çalışmalarıyla yavaş yavaş hazırlanan yeni tinsel devrimin gerçek kapsamını iyice anlamasam bile, bu olağanüstü adam, dik duruşu ve ahlaki yönden sarsılmaz yanıyla benim sempatimi çoktan kazanmıştı. Genç bir insanın kendisine örnek almayı hayal ettiği bu biliminsanı sonunda buradaydı; son kanıta ve mutlak güvenilirliğe sahip olmadıkça her türlü iddia karşısında ihtiyatlı davranmasını bilmiş ama bir varsayımın kesin bir kanaate dönüştüğünü görür görmez, bütün dünyanın karşı çıkmasına rağmen direncinden hiçbir şey kaybetmemişti. Kişi olarak herkes gibi alçakgönüllü bir adamdı ama öğretisi için her türlü kavgayı vermeye kararlıydı ve savunduğu bilimsel gerçeklere ölünceye kadar bağlı kaldı. Onun kadar yürekli bir fikir adamına pek ender rastlanabilirdi. Freud, düşündüğünü her zaman söyleyebilen bir insandı. Açık ve sert konuşmasıyla huzursuz olacağını ve sinirlerinin çok gerileceğini bilse de, yine de söyleyeceğini söylerdi. Zor bir durumu, şeklen de olsa, asla ödün vererek düzeltmeye çalışmıyordu. Freud, "cinsellik" yerine "erotizm", "libido" yerine "eros" deyip, ortaya koyduğu sonuçlarda sonuna kadar direnmek yerine sadece dolaylı olarak ima etmekle yetinseydi, eminim ki kuramlarının beşte dördünü hiçbir akademik muhalefetle karşılaşmadan dillendirebilirdi. Ama Freud, öğretinin ve hakikatin geçerli olduğu yerde, uzlaşmaz bir tutum sergiliyordu. Kendisine karşı çıkanların muhalefeti ne kadar sert olursa olsun, o daha da sertleşiyor ve kararlığından asla ödün vermiyordu. Ahlaki yüreklilik kavramı için –yeryüzünde başka kurbanlar isteme-

yen tek kahramanlık örneği için– bir sembol aradığımda, Freud'un o sakin bakışlı koyu gözlerini ve bir erkeğe yakışan aydınlık çehresini görürüm hep.

Hayatı boyunca bilim dünyasına büyük saygınlık kazandırdığı ülkesinden kaçıp Londra'ya sığınan bu adam, yıllar içinde iyice yaşlanmıştı ve çok da hastaydı. Ama hiç de öyle bitkin ve beli bükülmüş bir hali yoktu. Viyana'da başından geçen bunca işkenceden sonra, korkmuş ve hayata küsmüş bir insanla karşılaşacağımdan biraz korkmuştum. Ama onu her zamankinden daha rahat, hatta daha da mutlu gördüm. Beni, Londra'nın dışındaki evinin bahçesine götürmüş ve bir zamanların o sert görünümlü dudaklarında beliren hafif gülümseyişle, "Şimdiye kadar bundan daha güzel bir yerde oturdum mu?" diye sormuştu. Maria Bonaparte'ın kurtarıp kendisine hediye ettiği o sevimli küçük Mısır heykellerini gösterirken, "Bak işte, tekrar evimde değil miyim?" demişti. Çalışma masasının üstünde sayfaları açılmış kocaman bir elyazması eser duruyordu. Seksen üç yaşındaki bu ihtiyar, o biçimli ve okunaklı yazısıyla her gün yazıyordu. Eski parlak günlerindeki gibi yine keskin bir zekâya sahipti ve yorulup dinlenmek bilmiyordu. İçindeki o güçlü çalışma isteği, hastalığı, yaşlılığı, sürgünü ve her şeyi yenmişti. Uzun mücadele yıllarında içinde birikmiş olan o gönül zenginliği ilk defa özgürce dışarıya taşıyordu. Yaşlılık onu biraz daha yumuşatmış, başından geçenler biraz daha dikkatli yapmıştı. Herkesten uzak duran bu adam, şimdi ara sıra, daha önce hiç görmediğim zarif jestler yapıyordu. Kolunu yanındakinin omzuna koyuyor ve gözlük camlarının arkasından bakan ışıl ışıl gözleriyle insanın içini ısıtıyordu. Bütün bu yıllar boyunca Freud'la yaptığım her sohbet, bana en mükemmel tinsel tatları yaşatmıştır. İnsan onunla sohbet ederken bir şeyler öğreniyor, ona hayran kalıyordu. Hiçbir şeyi söylemekten çekinmeyen ve hiçbir

iddiası olmayan bu büyük ve önyargısız adamın söylediği her sözü anlıyordum. Başkalarının duygu ve düşüncelerini hissetme ve okuma isteği, çoktandır içgüdüsel bir yaşam isteğine dönüşmüştü. Ama hayatının son yılı olan o karanlık yılda onunla yaptığım görüşmeleri hiçbir zaman telafi edemeyeceğimi biliyordum. İnsan onun odasına girdiği anda, dış dünyanın bütün çılgınlığını hemen unutuyordu; en korkunç şeyler soyutlaşıyor, en karmakarışık olanlar açıklığa kavuşuyor, dönemin güncel sorunsalları da genel bir döngüselliğin içinde yerini alıyordu. Ben onu, düşünceleriyle kendini aşan, acıyı ve ölümü kendi kişisel yazgısı olarak görmeyip, bunu kişilik üstü bir nesne olarak değerlendiren gerçek bir bilge adam olarak görüyordum. Ölümü de en az yaşamı boyunca gösterdiği ahlaki mücadele kadar değerliydi. O dönemde ağır hastaydı, zaten kısa bir süre sonra da hastalık onu bizden kopardı. Hastalıktan şişmiş diliyle konuşmakta çok zorlandığı belliydi. Ağzından çıkan her sözcükten çok utanıyordu. Çünkü sözcükleri heceleyerek söylemek onu çok yoruyor, sıkıntı veriyordu. Ama o yine de konuşmaktan vazgeçmiyordu; iradesinin bedensel olarak çektiği büyük acılardan daha güçlü olduğunu dostlarına göstermesi, çelik gibi olan ruhu için özel bir ihtiras demekti. Acı çekmekten ağzının biçimi bozulup küçülürken, en son günlerine kadar masasının başında oturup yazmaya devam etti. Çektiği büyük acılardan geceleri uyuyamadığında, kendisine uyku hapı verilmesini ve uyuşturucu iğne yapılmasını reddediyordu, oysa derin, deliksiz ve mükemmel bir uyku, seksen yıl boyunca onun yaşamının ana kaynağı olmuştu. Ruhunun berraklığı böyle rahatlatıcı ilaçlarla bir saat bile olsun azalsın istemiyordu. Düşünememekten ve yazamamaktansa ayık kalıp acı çekmek ve son ânına, en son ânına kadar bir düşün kahramanı olarak kalmak istiyordu. Bu korkunç bir savaştı ve devam ettik-

çe daha da mükemmelleşiyordu. Ölümün gölgesi yüzüne gittikçe daha belirgin bir şekilde vuruyordu. Yanakları çöküyor, şakak çizgileri keskinleşiyor, ağzı yana kayıyor ve dudaklarından sözcükler güçlükle çıkıyordu: Ama bütün bu karanlık şeyler, onun gözlerine, yiğit bir ruhun dünyaya baktığı o ele geçirilmesi imkânsız gözetleme kulesine karşı hiçbir şey yapamıyordu: Gözler ve zekâ son âna kadar canlılığını korudu. Son ziyaretlerimden birine, bana göre yeni kuşağın en yetenekli ressamlarından biri olan ve Freud'u çok takdir eden Salvador Dalí'yi de götürmüştüm. Ben ustayla konuşurken Dalí de onun resmini çizmişti. Ama ben bu resmi Freud'a göstermeye hiçbir zaman cesaret edemedim. Çünkü Freud'un sonunun yakın olduğunu gören Dalí, onun içindeki ölüyü resmetmişti.

Çağımızın bu çok başarılı ve iradesi güçlü adamının ölüme karşı sürdürdüğü bu savaşım, gittikçe daha da korkunç bir hal aldı. Düşünmenin en yüce yetenek olduğunu çok iyi bilen Freud, yazmaya ve üretmeye devam edemeyeceğini anladıktan sonra, Romalı bir kahraman gibi acılarına son vermesi için hekimine izin verdi. Bu, eşsiz bir yaşamın eşsiz bir biçimde son bulması demekti. Bu, cani dünyada kurban verilmiş yüzlerce ölünün arasında unutulmayacak yücelikte bir ölümdü. Biz dostları onun tabutunu İngiltere'de mezara indirirken ülkemizin en değerli insanını toprağa verdiğimizi biliyorduk.

O sıralarda Freud'la Hitler dünyasının korkunçluğu ve savaşın dehşeti hakkında sık sık konuşmuştuk. Freud, yüreği insan sevgisiyle dolu bir insan olarak derin üzüntü içindeydi; ama bir düşünür olarak canavarlığın böylesine korkunç bir biçimde patlak vermesine hiç şaşırmıyordu. İçgüdülerin kültür üzerinde hâkimiyet kurabileceği fikrini reddettiği için hep kötümserlikle suçlandığını söylüyordu. İnsan ruhunda var olan yok etme dürtüsünün sö-

külüp atılamayacağı düşüncesinin şimdi korkunç bir biçimde doğrulandığı görülse de bu onu kuşkusuz gururlandırmıyordu. Belki gelecek yüzyıllarda bir formül bulunur da, hiç değilse halkların toplumsal yaşamında bu dürtüleri dizginlemek mümkün olabilir ama yaşadığımız her gün içimizdeki doğanın dizginlenemeyecek dürtüleri var ve bunlar heyecan ve gerilimi sağlayan güçler olarak belki de gereklidir diye düşünüyordu. Yahudilik sorunu ve günümüzde yaşanan Yahudi trajedisi bu son yıllarında büyük ustayı çok meşgul etmişti. İçindeki biliminsanı bu soruna çözüm bulamıyor ve pırıl pırıl düşünsel zekâsıyla buna bir yanıt veremiyordu. Kısa bir süre önce, Musa Peygamber üzerine bir deneme kitabı yayımlamış ve bu kitapta Musa'yı bir Yahudi olarak değil, bir Mısırlı diye sunmuştu. Bilimsel bir temele dayanmayan bu görüşü, dindar Yahudileri olduğu kadar milliyetçi Yahudileri de incitmişti. Bu kitabı Yahudi düşmanlığının korkunç bir boyut kazandığı bir sırada yayımladığı için çok üzülmüştü: "Ellerinden her şeyleri alınan bu insanların, ben de şimdi en yüce değerlerini alıyorum," demişti. Ona hak vermek zorunda kaldım. O günlerde her Yahudi, yedi kat daha fazla duygusal olmuştu. Çünkü bu dünya trajedisinin ortasında kalan asıl kurbanlar onlardı; her yerde onlar kurbandı, bütün kötülüklere yedi kat daha büyük bir şiddetle önce kendilerinin maruz kalacaklarını bildikleri için başlarına gelecek felaketlerden çok korkuyorlardı. İçi nefret dolu ve gelip geçmiş bütün zamanların en zalim adamının kendilerini küçük düşürmek ve dünyanın öteki ucuna ve hatta yerin altına kadar kovalamak istediğini biliyorlardı. Sığınmacıların sayısı her geçen hafta, her geçen ay daha çok artıyordu ve yeni gelenler kendilerinden önce gelenlerden daha sefil ve daha çaresiz görünüyordu. Almanya ve Avusturya'dan ilk önce ayrılanlar, giysilerini, valizlerini ve ev eşyalarını az çok kurtarabilmişti, hatta bazıları paralarını da

yanlarına alabilmişti. Ama Almanya'dan ayrılmak istemeyip çok sevdikleri vatanlarından zorla koparılmış olanlar, bunun cezasını en ağır şekilde çekmişlerdi. Yahudilerin elinden önce meslekleri alınmış, tiyatro ve sinemaya gitmeleri, müzeleri ziyaret etmeleri ve biliminsanı olan Yahudilerin kütüphanelerden yararlanmaları yasaklanmıştı: Bütün bunlara rağmen Almanya'da kalmak istemeleri, sadakat duygusundan, miskinlikten, korkaklıktan ya da aşırı onurlu olmalarındandı. Yabancı ülkelerde dilenci muamelesi görüp horlanmaktansa kendi ülkelerinde hakaret edilmeyi ve horlanmayı tercih ediyorlardı. Oysa evlerindeki hizmetçileri, radyoları ve telefonları, hemen arkasından da oturdukları evleri birer birer ellerinden alınmış ve en sonunda da kollarına zorla birer Davud Yıldızı bandı takılmıştı. Sokaklarda onlara rastlayan herkes, kenara atılmış ve dışlanmış bir cüzamlıyla karşılaşmış gibi onlardan sakınıyor, onları hor görüyor ve onlarla alay ediyordu. Bütün hakları ellerinden alınmış, ruhsal ve bedensel her türlü zorbalık, büyük bir keyifle ve eğlenerek uygulanmıştı. Eski bir Rus atasözü Yahudiler için korkunç bir gerçeğe dönüşmüştü: "Bu dünyada hiç kimse dilenci durumuna düşmeyeceğim ve hapse atılmayacağım dememeli." Evinden yurdundan ayrılmak istemeyenler toplama kamplarına götürülmüş ve Alman terbiyesi, başı en dik olanları bile uysallaştırmıştı. Sonra, bütün varlıkları ellerinden alınıp üstlerindeki tek bir giysiyle ve ceplerindeki on markla, nereye gittiklerini soramadan ülkenin dışına sürülmüşlerdi. Bundan sonrası sınırlarda beklemek, konsolosluklara gidip dilenmek demekti ama çoğu zaman bütün bunlar boşunaydı. Çünkü her şeyleri ellerinden alınmış, dilenci gibi ortalıkta dolaşan bu insanları hangi ülke kabul ederdi ki? Bir keresinde Londra'da bir seyahat bürosuna girdiğimde, nasıl bir manzarayla karşılaştığımı hayatım boyunca unutmayacağım. İçerisi sığınmacılarla tık-

lım tıklım doluydu, neredeyse hepsi de Yahudiydi. Hepsi de bir yerlere gitmek istiyordu. Hangi ülke olursa olsun gitmek istiyorlardı; ister Kuzey Kutbu'nun buzullarına ya da Sahra Çölü'nün yakıcı kumlarına olsun, gitmek ve buradan uzaklaşmak istiyorlardı. Çünkü bu ülkedeki oturma izinleri bitmişti. Buradan ayrılmaları gerekiyordu. Çoluk çocuk herkes, hayatlarında ilk defa görecekleri yabancı bir ülkenin yıldızlarının altına, dillerini bilmediği, hiç tanımadıkları ve kendilerini istemeyen insanların dünyasına gitmek zorundaydı. Aralarında bir zamanlar çok zengin olan Viyanalı bir sanayici de vardı, bu adam aynı zamanda döneminin en zeki sanat koleksiyoncularından biriydi. Öylesine üzüntülü, yaşlı ve yorgun görünüyordu ki, ilk başta onu tanıyamadım. Halsizdi ve iki eliyle birden masaya yapışmış gibiydi. Ona nereye gitmek istediğini sordum. "Bilmiyorum," dedi. "Bugünlerde bizim isteğimizi kim sorar ki? Nereye gönderirlerse oraya gideriz. Birisi bana, Haiti ya da Santa Domingo'ya buradan vize alınabileceğini söylemişti." Kalbim duracak gibi olmuştu. Çocukları ve torunları olan bu yaşlı ve yorgun adam, bugüne kadar belki harita üzerinde bile görmediği bir ülkeye gitme umudunun verdiği sevinçle titriyordu; oysa orada da sokak sokak dolaşıp dilencilik yapacak, yabancı ve amaçsız biri olarak yaşayacaktı! Yanımda duranlardan bir başkası da, çaresizliğin verdiği hırsla, Şanghay'a nasıl gidebileceğini sordu. Çinlilerin yabancıları kabul ettiğini duymuştu. Bir zamanlar üniversite profesörü, banka müdürü, tüccar, çiftlik sahibi ve müzisyen olan bu adamlar itişip duruyordu, hepsi de ellerinde kalan varlıklarının son kalıntılarını ülkelerin ve denizlerin ötesine taşımaya hazırdı. Bunun için yapılabilecek her şeyi yapmaya, başlarına gelecek her şeye katlanmaya razıydılar. Yeter ki buralardan, Avrupa'dan uzaklaşsınlar, daha uzaklara gidebilsinler! Bir hayalet sürüsü gibiydiler. Ama türlü işkencelere maruz kalmış bu

elli insanın beş, sekiz belki de on milyon Yahudi topluluğunun oluşturduğu büyük ordunun sadece küçücük ve dağınık bir parçası olduğu düşüncesi beni çok üzüyordu. Malları mülkleri ellerinden alınmış, savaş sırasında Alman çizmeleriyle çiğnenmiş milyonlarca Yahudi, şu elli kişinin arkasından yollara düşmüş, hayır kurumlarının yardımlarını, resmî makamların iznini ve yol parasını bekliyordu. Bu büyük kitle, cinayetle suçlanma korkusuyla ve panik içinde Hitler'in orman yangınından kaçıyor, Avrupa'nın bütün sınır istasyonlarını kuşatıyor ve hapishaneleri dolduruyordu. Yerlerinden yurtlarından kovulmuş, ulus olmaları yasaklanmış bu topluluk, iki yüz bin yıldan beri göçmek zorunda kalmadan, ayaklarını güven içinde basabilecekleri huzurlu ve barışsever bir toprak parçasından başka hiçbir şey istemiyorlardı.

Ama 20. yüzyılın Yahudi trajedisinin en trajik yanı, çektikleri acıların bir anlamının olmayışı ve kendilerine isnat edilen herhangi bir suç unsurunun bulunmayışıydı. Ortaçağ'da yerlerinden yurtlarından kovulanların ataları, en azından niçin acı çektiklerini biliyorlardı: İnançları ve yasaları yüzündendi. Onların iç dünyasında, bugünün dünyasının çoktan kaybettiği sarsılmaz bir güven duygusu ve Tanrı'ya inanç vardı. Onlar, çılgınca bir düşünceyle, dünyanın ve insanların yüce yaratıcısı tarafından özel olarak seçilmiş ve yeryüzüne gönderilmiş bir halk olmanın gururuyla yaşamış ve acı çekmişlerdi. Kutsal metinlerindeki umut veren sözler onlar için bir buyruk ve yasaydı. Yanan odun yığınlarının içine atıldıklarında, kutsal saydıkları kitabı göğüslerine bastırmış ve alevlerin öldürücü acısını içlerindeki dinsel ateşle pek hissetmemişlerdi. Ülke ülke izlenip kovulduklarında, yine de son bir yurtları vardı, hiçbir dünyevi gücün, hiçbir kralın, hiçbir imparatorun ve hiçbir engizisyonun sürüp çıkaramadığı manevi bir vatana, Tanrı katında bir yurda sahiptiler. Din

onları birbirlerine bağladığı sürece, bir cemaat olarak varlıklarını korudular ve ayakta kalmayı başardılar. Dışlanıp kovalandıklarında, bunu sıkı sıkıya bağlı oldukları dinleri ve gelenekleri sayesinde dünyanın öteki uluslarından bilinçli olarak ayrı kalmanın suçu olarak görüp cezasını çektiler. 20. yüzyılın Yahudileri ise artık cemaat olgusundan çoktan uzaklaşmıştı. Ortak inançları yoktu. Yahudiliklerini bir gurur kaynağı olmaktan çok bir yük olarak görüyorlardı ve yüce görev bilincinden uzaklaşmışlardı. Atalarının kutsal saydıkları kitapların buyruklarından uzak yaşıyorlar, eski ortak dillerini kullanmak istemiyorlardı. Çevrelerindeki uluslara katılmak, onların arasına karışmak için çaba göstermek, her türlü takip ve kovuşturmadan uzak kalmak ve barış içinde yaşamak için bu sonu gelmeyen kaçışa ara vermek istiyorlardı. Öteki uluslarla öyle kaynaşmış durumdaydılar ki, kendi aralarında anlaşamaz olmuşlardı. Çoktan beri kendilerini Yahudiden çok Fransız, Alman, İngiliz ve Rus sayıyorlardı. Ama şimdi hepsini fırlatıp acımasızca bir kenara atmış ve sokaklardaki pislikler gibi süpürmüşlerdi. Banka müdürleri Berlin'deki villalarından, sinagog görevlileri Ortodoks cemaatlerinden atılıyordu. Parisli felsefe profesörleri ve Romanyalı arabacılar, ölü yıkayıcılar ve Nobel Ödülü kazanmış ünlüler, opera sanatçıları ve defin törenlerinde görevli ağıt ritüellerini gerçekleştiren kadınlar, yazarlar ve konyak üreticileri, mal mülk sahibi olanlar ya da hiçbir şeyi olmayanlar, büyükler ve küçükler, koyu dindar olanlar ve aydınlar, tefeciler ve bilge kişiler, Siyonistler ve öteki uluslarla kaynaşmış olanlar, Aşkenaziler ve Sefaradlar, haklılar ve haksızlar ve bütün bunların arkasında lanetlenmiş olmaktan kurtulduğunu sanan vaftizli ya da ötekilere karışmış bir sürü şaşkın insan acımasızca ülkesinden kovuluyordu. Yıllar sonra Yahudiler yeniden birleşmeye zorlanıyordu. Mısır'dan çıktıklarından beri ta-

mamen unuttukları ama peşlerini bırakmayan, kovulmanın zorunlu kıldığı o birleşme duygusunu yeniden kazanmak istiyorlardı. Bu kötü yazgı neden hep onların başına geliyordu? Bu anlamsız kovalamanın nedeni, anlamı ve amacı neydi? Onları bütün ülkelerden kovuyorlar ama yerleşecekleri bir ülke vermiyorlardı. Bizim ülkemizde yaşayamazsınız deniliyor ancak nerede yaşayacakları söylenmiyordu. Suçlanıyorlardı ama bu suçlamaları ödetecek hiçbir olanak sunulmuyordu. İşte bu yüzden ateş saçan gözleriyle kaçıyorlar, neden ben, neden sen diye soruyorlardı. Peki, benim suçum neydi? Hiç tanımadığım, dillerini bilmediğim, düşünce yapısını anlayamadığım ve kendisiyle hiçbir bağım olmayan biriyle neden ben de suçlanıyorum? Neden hepimiz suçluyuz? Bu sorunun yanıtı yoktu. Sık sık görüştüğüm Freud, çağımızın bu en büyük dehası da, bu tür saçmalıklara bir anlam veremiyor, sorunun çözümü için bir yol bulamıyordu. Ama belki tam da Eyüp Peygamber'in Tanrı'ya sorduğu o sorunun gizemli bir biçimde sürekli tekrarlanarak varlığını hep sürdürmesi, böylece bu sorunun yeryüzünden tamamen silinip unutulamaması Yahudiliğin içinde saklı bu en gizli anlamla ilişkiliydi.[1]

Çoktandır öldüğü ve gömüldüğü sanılan birinin, birdenbire eski biçimi ve görüntüsüyle yeniden karşınıza çıkması kadar ürkütücü bir şey olamaz. 1939 yazı gelmiş, Münih'in kısa soluklu *peace for our time* çılgınlığı gerilerde kalmıştı. Hitler, verdiği bütün sözlere ve ettiği yeminlere rağmen kolu kanadı kırılmış Çekoslovakya'ya

1. Eski Ahit'in içinde yer alan Eyüp Kitabı, Eyüp'ün arkadaşlarıyla acılarının kökenini tartışmasını ve Tanrı'nın ona verdiği cevabı kapsayan hikâyeleri içerir. Bu çerçevede temel olarak, "Dürüstler neden acı çeker?" sorusuna odaklanılmaktadır. (Ç.N.)

saldırmış, Memel işgal edilmiş, kudurmuşçasına hareke-te geçen Alman basını, Danzig ve Polonya koridorunun açılmasını istemişti. Her şeye saf saf inanan İngiltere Krallığı, acıyla uykusundan uyanmıştı. Savaştan içgüdü-sel olarak nefret eden sıradan halk kitleleri bile, öfkeleri-ni açığa vurmaya başlamıştı. Genelde biraz çekingen olan İngilizler bile artık konuşuyordu. Apartmanımıza bakan kapıcı, asansör görevlimiz, odalarımızı temizleyen hizmetçi kız bile konuşuyordu. Bunlardan hiçbiri olup bitenleri pek anlamıyordu ama hepsi de bir şeyi çok iyi biliyorlardı: İngiltere Başbakanı Chamberlain barışı sağ-lamak için üç defa Almanya'ya gitmiş ve onun bu kadar içten yaklaşımı Hitler'e yetmemişti. İngiliz parlamento-sunda birdenbire, "*Stop aggression!*"[1] sesleri yükselmeye başlamıştı. Ülkenin her yerinde yaklaşan savaş için (ya da savaşa karşı) hazırlıklar yapıldığı hissediliyordu. Pırıl pırıl parlayan savunma balonları –hâlâ çocukların gri renkli oyuncak balonları gibi masum görünüyordu– Londra'nın üzerinde yine ağır ağır dolaşmaya başlamış-lardı. Hava savunma sığınakları yeniden hazırlanıyor ve dağıtılan gaz maskeleri dikkatle kontrol ediliyordu. Siya-si atmosfer tıpkı bir yıl öncesi kadar gergindi, hatta belki daha da gergindi. Çünkü bu defa hükümetin arkasında öyle naif ve kaygısız vatandaşlar yoktu, aksine kızgın ve kararlı bütün bir halk vardı.

Ben o aylarda Londra'dan ayrılmış ve kırsaldaki bir kente, Bath'a çekilmiştim. İnsanın bu büyük dünya ola-yına karşı böylesine çaresiz kalışının korkunçluğunu hiç bu kadar yoğun hissetmemiştim. Oralarda bir yerlerde, uyanık ve kafası iyi çalışan ve bütün politik olayların dı-şında kalmasını bilmiş, işini yapan bir insan, kendisini

1. (İng.) Şiddete son verin! (Ç.N.)

işine vermiş, yıllarını eserine dönüştürmek için sessizce ve ısrarla çalışıyordu. Bir başka yerde ise kimsenin tanımadığı ve görmediği bir düzine başka insan vardı, Berlin'de Wilhelm Caddesi'nde, Paris'te Quai d'Orsay'da, Roma'da Palazzo Venezzia'da ve Londra'da Dowing Street'te bir araya gelen birkaç kişi vardı. Şimdiye kadar pek azının önemli bir akıllılık ya da beceriklilik örneği sergilediği bu on ya da yirmi kadar insan, buralarda konuşuyor, yazıyor, telefonlaşıyor ve bilmedikleri konular hakkında birlik oluyorlardı. Hiç kimsenin katılmadığı ve bilmediği kararlar alıyor ve böylece benim ve Avrupa'da yaşayan bütün insanların hayatlarına yön vermeye çalışıyorlardı. Benim yazgım şimdi kendi elimde değil, onların elindeydi. Onlar bizim gibi güçsüzleri koruyor ya da yok etmeye çalışıyorlardı. Bizi özgür bırakıyorlar ya da esaret içinde yaşatıyor, milyonlar için savaş ya da barış kararı veriyorlardı. Bense bir sinek kadar savunmasız, bir sümüklüböcek kadar güçsüz bir şekilde ötekiler gibi odamda öylece otururken benim ölmem ve yaşamam, iç dünyam ve geleceğim, beynimde oluşan düşünceler, hazırlanmış ve hazırlayacağım planlarım, uyumam ya da uyanık kalmam, isteklerim, sahip olduklarım ve bütün varlığım hakkında kararlar veriliyordu. Herkes kendi başına, dört duvar arasındaki hücrelerine kapatılmış bir hükümlü gibi gözlerini boşluğa çevirmiş, çaresizlik içinde bu saçma bekleyişi sürdürüyordu. Bu durumun tutsakları sorular soruyor, akıl veriyor ve yüksek sesle konuşuyorlardı. Sanki içimizden biri hakkımızda verilen kararın ne olduğunu biliyormuş ya da bilebiliyormuş gibi! Telefon çalıyor ve bir dost ne düşündüğümü soruyordu. Radyoda konuşulan diller birbirini tutmuyordu. Sokağa çıktığımda ilk karşılaştığım kişi, aslında kendisi gibi ben de bir şey bilmediğim halde, savaşın çıkıp çıkmayacağını öğrenmek istiyordu. İnsan bu tür soruları ister istemez

kendine de soruyor, konuşuyor, gevezelik ediyor ve tartışıyordu. Oysa yıllar içinde edindiğimiz ve kazandığımız bütün bilgi, deneyim ve tahminlerin, yabancılardan oluşan bu bir düzine insanın verdiği karar karşısında hiçbir değerinin olmadığını çok iyi biliyorduk. Kötü yazgımız yirmi beş yıl içinde ikinci kez tecelli etmişti ve bizler yine güçsüz ve çaresizdik, aklımızdan geçen saçma sapan düşünceler adeta şakaklarımızda zonkluyordu. Sonunda büyük kente dayanamaz olmuştum. Çünkü her köşe başına yapıştırılmış posterler, dikkat çekici sözleriyle insana öfkeli köpekler gibi saldırıyordu ve ben önümden geçen binlerce insanın ne düşündüğünü alınlarından okumaya çalışıyordum. Ama hiç kuşkusuz hepimiz de aynı şeyi düşünüyorduk: Sorunun yanıtı evet mi yoksa hayır mı olacaktı. Ben, bütün hayatımı ortaya koyduğum bu son rulet oyununda, siyahı mı yoksa kırmızıyı mı bulacağımı düşünüyordum. Özenle sakladığım son yıllarım, yazılmamış kitaplarım, şimdiye kadar görev edindiğim ve hayatımın anlamı saydığım her şey, oynadığım bu kumarın sonucuna bağlıydı.

Ama top, sinirleri bozan bir yavaşlıkla ve kararsız bir şekilde diplomasi ruletinin diski üzerinde bir oraya bir buraya yuvarlanıyordu. Evet, top bir oraya bir buraya, bir buraya bir oraya, siyah ve kırmızı, kırmızı ve siyah, umut ve hayal kırıklığı, iyi haberler ve kötü haberler arasında gidip geliyor ama sonucu belirleyecek son karar verilmiyordu. Her şeyi unut, kendi bahçene dön ve kendi işine bak! Çünkü sen bu ülkenin bir vatandaşı, bu çirkin oyunun bir objesi değilsin, hâlâ nefes alabilen bir benliksin sadece. Azıcık aklınla bu çıldırmış dünyada anlamlı işler yapabileceğin tek yer orasıdır, yani senin kendi bahçendir, dedim kendi kendime.

Kuşkusuz yapacağım bir işim de vardı. Balzac ve eserlerini inceleyeceğim iki ciltlik büyük bir kitap için

yıllardır yaptığım ön çalışmalar birikmişti ama böylesine kapsamlı ve çok zaman gerektiren bu kitaba başlamaya bir türlü cesaret edememiştim. İçinde bulunduğum sıkıntılı halim bu kitap için bana cesaret verdi. Bath'a, özellikle de Bath'a geri döndüm çünkü zengin İngiliz edebiyatının en ünlüleri, özellikle de Fielding, kitaplarını bu kentte yazmıştı. 18. yüzyılın barış dolu dünyasına İngiltere'nin bütün öteki kentlerinden daha çok hizmet eden Bath, doğal güzelliğiyle insanın içini ferahlatıyordu. Ama doğal güzellikle kutsanmış bu güzel bölgenin, dünyanın ve benim düşüncelerimin gittikçe artan tedirginliğiyle kontrast oluşturması ne kadar acı vericidir! 1914 yılı Temmuz ayı nasıl ki Avusturya'da anımsadığım en güzel temmuz ayı idiyse, İngiltere'deki bu 1939 Ağustos'u da aynı şekilde insanın içini güzel duygularla dolduran mükemmel bir aydı. Yumuşacık ve ipek mavisi pırıl pırıl bir gökyüzü, yine Tanrı'nın bize sunduğu bir barış çadırını anımsatıyordu. Güneşin yeryüzüne fırlattığı tatlı ışık huzmeleri, çayırlıkları ve ormanları yine aydınlatıyor ve tarif edilemez güzellikte çiçeklerle yeryüzünde tam bir barış havası esiyordu ama insanlar savaşa hazırlanıyorlardı. Bu hoş atmosferiyle bana 1914 yılının Baden'ini ve onun doğal güzelliğini anımsatan Bath kentinin vadilerini süsleyen rengârenk çiçekleri ve insana mutluluk veren ve soluk aldıran huzuru karşısında birinin çıkıp çılgınlık yapacağına inanmak hiç olası görünmüyordu.

Ben buna yine inanmak istemiyordum. Eskiden hep yaptığım gibi yine bir yaz seyahatine hazırlanıyordum. 1939 yılı Eylül ayının ilk haftasında Stockholm'de, PEN Kulübü'nün düzenlediği bir kongre yapılacaktı. İsveçli meslektaşlarım –iki yaşamlı bir yaratık olarak hiçbir ulusu temsil etmediğim için– beni onur konuğu olarak davet etmişlerdi. Önümüzdeki haftalarda, öğle ve akşam, geçireceğim her saat, saygıdeğer ev sahiplerince önceden

programlanmıştı. Gemide yerimi ayırtmıştım ki, yakında yapılacak olan seferberlikle ilgili ürkütücü haberler arka arkaya gelmeye başladı. Akıl ve mantık bu durum karşısında hızla kitaplarımı ve elyazmalarımı toplamayı ve savaş alanı olması akla çok yakın görünen Britanya Adası'nı terk etmemi gerektirirdi. Çünkü İngiltere'de yabancı biriydim, savaş çıktığında hemen düşman ilan edilecektim ve her türlü özgürlüğüm kısıtlanacaktı. Ama içimde yükselen anlaşılmaz bir duygu, hayatımı kurtarmak için buradan ayrılmama karşı çıkıyordu. Bu kısmen de sürekli kaçmaya tepki gösterme, karşı çıkma isteğiydi çünkü yazgım gittiğim her yerde peşimi bırakmıyordu ve biraz da yorulmuştum. Ben de Shakespeare'in dediği gibi, "Zamanı bizi aradığı yerde karşılayalım," diye düşünüyordum. Eğer zaman seni istiyorsa, altmışına yaklaşmış biri olarak ona karşı kendini daha fazla savunma! Çünkü o senin en güzel şeylerini, yaşadığın bunca güzellikleri artık senden alamaz. İşte bu düşüncelerle İngiltere'de kalmaya karar verdim. Yaşamımın dışsal koşullarına çekidüzen vermek istiyordum. Çünkü ikinci kez evlenmeye hazırlanıyordum ve kaybedecek hiç vaktim yoktu, gözaltına alınmak ya da hesap edilemeyen başka nedenler yüzünden gelecekteki hayat arkadaşımdan uzun süre ayrı kalmak istemiyordum. İşte bu düşüncelerle o sabah –eylül ayının bir cuma günüydü– Bath nikâh dairesine gidip evlenmek için başvurdum. Kâğıtlarımızı alan memur, bize son derece sıcak davrandı ve elini çabuk tutmaya gayret etti. O sırada herkes gibi bizim de işimizin acil olduğunu anlamıştı. Nikâh ertesi gün kıyılacaktı. Kalemini eline aldı ve düzgün ve okunaklı harflerle adlarımızı önündeki nikâh defterine yazmaya başladı.

İşte tam bu sırada –saat on bir olmalıydı– yandaki odanın kapısı hızla açıldı. Genç bir memur koşarak içeri girdi ve yürürken ceketini sırtına geçirerek, "Almanlar

Polonya'ya saldırdı. Savaş başladı!" diye sessiz mekânın içine doğru yüksek sesle bağırdı. Bu söz bir balyoz gibi kalbimin üstüne indi. Ama bizim kuşağın kalbi bu tür sert darbelere alışıktı. Samimi bir inançla, "Bu, savaşın çıktığı anlamına gelmez," dedim. Ama memur benim bu sözüme çok kızmışa benziyordu. "Hayır!" diye öfkeyle bağırdı, "Yeter artık! Savaş her altı ayda bir yeniden başlatılamaz! Artık buna bir son vermeli!"

Bu arada evlenme kâğıtlarımızı yazmaya başlamış olan öteki memur, elindeki kalemi masasının üstüne bıraktı ve derin düşüncelere daldı. Sonuçta bizim yabancı olduğumuzu, savaş çıkarsa otomatik olarak düşman sayılacağımızı söyledi. Bu durumda evlenmemize izin verilip verilmeyeceğini bilmediğini belirtti. Üzgün olduğunu, ama talimat için Londra'ya soracağını da ekledi. Daha sonra, korkunç bir gerilim ve tedirginlik içinde bekleyerek, umut ederek, korkarak iki gün geçti. Pazar günü sabahleyin radyo İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği haberini veriyordu.

Tuhaf bir sabahtı. Radyonun başından sessizce ayrıldık. Etkisi yüzyıllarca devam edecek, dünyamızı ve her birimizin hayatını temelden değiştirecek bir haber yayınlanmıştı. Sessizce dinleyen binlerce kişiyi ölüme götürecek, hepimiz için üzüntü, mutsuzluk, umutsuzluk ve korku demek olan ve belki de yıllar sonra yaratıcı bir anlam kazanacak olan bir haberdi bu. Yine bir savaş başlamıştı, bu savaş yeryüzünde şimdiye kadar görülen savaşların en korkuncu ve en büyüğü olacaktı. Yine bir dönem kapanacak ve yeni bir dönem başlayacaktı. Derin bir sessizliğe bürünen odamızda kimse tek laf etmiyor, bakışlarımızı birbirimizden kaçırıyorduk. İçeriye, hiçbir şeyden habersiz uçuşan kuşların cıvıltıları geliyordu. Yumuşak rüzgârda kayıtsızca bir aşk oyunu oynar gibiydiler. Ağaçların yaprakları, parıldayan güneşin altında bir-

birine şehvetle dokunan dudaklar gibi sallanıyordu. Ama bizim yaşlı tabiat anamız, yaratıklarının kaygıları hakkında yine hiçbir şey bilmiyordu.

Odama geçtim ve küçük bir valize eşyalarımı yerleştirdim. Yüksek mevkideki bir dostumun bana söyledikleri doğru çıkarsa, İngiltere'de bulunan biz Avusturyalılar Alman sayılacak ve aynı kısıtlamalara tabi tutulacaktık. Belki de akşam kendi yatağımda uyuyamayacaktım. Yine bir basamak aşağıya düşmüştüm, bir saatten beri bu ülkede artık bir yabancı değil, *enemy alien*, düşman bir yabancı olmuştum. Küt küt çarpan kalbimin istemediği bir yere zorla sürülmüştüm. Çünkü ırkı ve düşünce yapısı yüzünden Alman düşmanlığıyla damgalanıp Almanya'dan kovulmuş bir insanın, şimdi başka bir ülke bürokrasisinin yayımladığı genelge gereği, Avusturyalı olarak hiçbir bağlantısının bulunmadığı bir topluluğa katılmaya zorlanması düşüncesi kadar saçma bir şey olabilir miydi? Bütün yaşamım, tek bir kalem çizgisiyle anlamsızlaştırılıyordu. Gerçi ben hâlâ Almanca yazıyor, Almanca düşünüyordum. Ama bütün düşündüklerim ve isteklerim, dünya barışı için silahlanan ülkelerden yanaydı. Geçmiş bütün bağlarım parçalanmış ve kopmuştu. Bu savaştan sonra her şeye yeniden başlanacağını biliyordum. Çünkü kırk yıl boyunca bütün gücümle ve inancımla içtenlikle savunduğum bir görev, barış yoluyla Avrupa birliğini kurma görevi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kendi ölümümden daha çok korktuğum şey, herkesin herkesle savaşmasıydı ve bu savaş şimdi ikinci kez başlamıştı. Bütün yaşamım boyunca insanların ve düşüncelerin birleşmesi için heyecanla çalışmış bir kişi olarak, birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulan şu anda, bu ani dışlanmadan dolayı kendimi hiç bu kadar değersiz ve yalnız hissetmemiştim.

Barışa son bir kez daha bakmak için kente indim. Öğle güneşinin vurduğu kent, sessizdi ve bana her zamankinden farklı bir görüntü sunmuyor gibiydi. İnsanlar her zamanki yürüyüş tarzlarıyla hep yürüdükleri caddelerde yürüyorlardı. Acele etmiyorlardı. Bir araya toplanıp konuşmuyorlardı. Yürüyüşlerinde pazar gününe uygun bir sakinlik ve rahatlık vardı. Bir an için kendi kendime, "Acaba olup bitenden haberleri yok mu?" diye sordum. Ama onlar İngiliz'di, duygularını dizginlemesini bilirlerdi. Duygusallıktan uzak o katı kararlılıkları sayesinde, kendilerini güçlendirmek için bayrağa ve davula, müziğe ve şamataya ihtiyaçları yoktu. Avusturya'da, o 1914 Temmuz günlerinde yaşananlar ne kadar da farklıydı! O zamanın genç ve deneyimsiz bir insanı olan ben, anıların yükü altında ezilmiş bugünkü benden ne kadar da başkaydım! Savaşın ne anlama geldiğini biliyordum. Tıklım tıklım dolu göz alıcı mağazalara bakarken şiddetli bir hayal gücüyle 1918 yılının o günlerini yeniden görüyordum. Bomboş mağazaların ardına kadar açılmış kapıları, gelecek müşterileri bekliyordu. Gıda ürünleri satan dükkânların önünde uzun kuyruklar oluşturan kadınların kederli yüzleri, şu anda uyanık olmama rağmen düş görüyormuşum gibi gözlerimin önündeydi. Kederli anneler, yaralılar, sakatlar ve o dönemin bütün o korkunç dehşeti, pırıl pırıl parlayan öğle güneşinin ışığı altında birer hayalet gibi geri gelmişe benziyordu. Yırtık pırtık giysiler içinde ve yorgunluktan bitkin düşmüş bir halde cepheden dönen askerlerimizi düşündüm. Küt küt atan kalbim, bugün başlayan ve korkunçluğunu bakışlarımızdan gizleyen savaşla birlikte geçmişte yaşanan bütün savaşları da tüm dehşetiyle hissediyordu. Şunu biliyordum: Geçmişi ve başarıları bütünüyle yok edilmiş ve gerçek vatan bildiğimiz ve canımızdan çok sevdiğimiz Avrupa, bizlerin yaşamından çok daha fazla tahrip edilmişti. Yeni

bir durum, yeni bir dönem başlıyordu. Ama ona ulaşabilmek için nice cehennemlerden ve araflardan geçmek gerekecekti.

Güneş bütün gücüyle parlıyordu. Eve dönerken, birdenbire önümden giden gölgemi fark ettim, bugünkü savaşın arkasındaki başka bir savaşın gölgesini görüyor gibiydim. Gölgem bütün bu zaman boyunca benden hiç ayrılmamıştı, gece ve gündüz bütün düşüncelerimin üzerindeydi. Belki bu kitabın sayfalarında da o gölgenin karanlık çizgileri vardır. Ama her gölge, sonuçta bir ışığın çocuğudur. Aydınlık ile karanlığı, savaş ile barışı, yükseliş ile çöküşü yaşamış olan bir kişi, hayatı gerçek anlamda yaşamış demektir.

DÜNÜN DÜNYASI, ROMANLARI VE ÖYKÜLERİNİN YANI SIRA BİYOGRAFİLERİYLE DE TANIDIĞIMIZ STEFAN ZWEIG'IN BU KEZ KENDİ YAŞAMÖYKÜSÜNÜ ANLATTIĞI ÖNEMLİ BİR ESERİDİR. 1942 YILINDA HAYATA VEDA ETMEYE KARAR VERMEDEN KISA BİR SÜRE ÖNCE TAMAMLADIĞI BU ESERİNDE ZWEIG, SADECE KENDİ GEÇMİŞİNİ DEĞİL, 19. YÜZYILI GERİDE BIRAKIP 20. YÜZYILA GEÇEN AVRUPA'NIN YENİDEN ŞEKİLLENEN KÜLTÜREL VE DÜŞÜNSEL ATMOSFERİNİ DE ANLATIR. 19. YÜZYILIN ASLA SARSILMAYACAĞI SANILAN İLERLEMECİ VE HÜMANİST DÜNYASININ AHLAKSAL VE KÜLTÜREL DEĞERLERİYLE ÇEVRELENMİŞ VİYANALI BİR YAHUDİ BURJUVA AİLESİNİN ÇOCUĞU OLARAK DOĞAN ZWEIG'IN YAŞAMÖYKÜSÜ, AYNI ZAMANDA BU GÜVENLİ DÜNYANIN BÜYÜBOZUMUNU DA YANSITMAKTADIR.

#yirminciyüzyıl #avrupakültürü #avrupalıolmak #yaşamöyküsü #anı

THG
0382598
PYG

can

32 TL

canyayinlari.com | f | | canyayinlari

otobiyografi

ISBN: 978-975-07-3343-7

9 789750 733437